

DELIBERATIONES

A Gál Ferenc Főiskola tudományos folyóirata

XII. évfolyam 2. szám 2019/2

DELIBERATIONES

A Gál Ferenc Főiskola tudományos folyóirata
XII. évfolyam 2. szám 2019/2

Főszerkesztő
KOZMA GÁBOR

Szerkesztő Bizottság
ANTAL ZSOLT, FEJES RUDOLF ANZELM, HAMVAS ENDRE ÁDÁM
HORVÁTH GÁBOR, KOVÁCS JÓZSEF
MENYHÁRT JÓZSEF, SERFŐZŐ LEVENTE
VAJDA TAMÁS, ZAKAR PÉTER

Lektorálta
Erdész Ádám, Esiobu Anayo Augustus, Horváth Gábor,
Kiss Imre, Kovács József, Liszkai Tamás, Párducz László, Petróczi Erzsébet,
Takáts István, Thékes István

Megjelenik félévente

Borító:
Aba-Novák Vilmos: Szent Demeter (freskó). Dömötör-torony, Szeged, Dóm tér.
A fényképet Papdi Balázs készítette.

GERHARDUS KIADÓ 2019
Felelős kiadó: dr. Kozma Gábor rektor
A szerkesztőség címe: 6720 Szeged, Dóm tér 6.

Nyomda:
A-Színvonal 2000 Kft. 6722 Szeged, Honvéd tér 5/B
Felelős vezető: Arday Zsolt

ISSN 1789-8919

TARTALOM

BENYIK GYÖRGY	
JOHN HENRY NEWMAN, A SZENT.....	5
BÍRÓ GYULA	
AZ INTERNETGENERÁCIÓ FELEMELKEDÉSE ÉS.....	26
CZAGÁNY GÁBOR	
AZ EGYÉN ÉS KÖZÖSSÉG SZEREPÉNEK VÁLTOZÁSA A BIBLIAI IDŐKTŐL NAPJAINKIG	36
HALMÁGYI MIKLÓS	
A BŐJTI FEGYELEM ÉS A KÖZÖSSÉGTUDAT	54
HÁMORI ANTAL	
AZ ABORTUSZ ÉS AZ EUTANÁZIA TENDENCIÁI	69
HAMVAS ENDRE ÁDÁM	
BÁTHORI ISTVÁN, AZ IDEÁLIS URALKODÓ – MEGJEGYZÉSEK EGY 16. SZÁZADI ORATIO KAPCSÁN.....	187
HORVÁTH GÁBOR	
TÖRTÉNELEMFELFOGÁS A 12. SZÁZAD MÁSODIK FELÉBEN A PÁRIZSI SAINT-VICTOR ISKOLA MAGISTEREINÉL	219
MARIA KECSKEMETI	
DEVELOPING INCLUSIVE PRACTICES IN THE CLASSROOM	233
KOVÁCS TAMÁS	
SZEMELVÉNYEK AZ ADÓZÁS KIALAKULÁSÁBÓL MAGYARORSZÁGON.....	246

GÉZA KUMINETZ ERWÄGUNGEN ÜBER DIE WELTANSCHAUUNG(EN) – MIT BESONDERER RÜCKSICHT AUF DIE AUFFASSUNG VON JÓZSEF HALASY-NAGY	259
THORDAY ATTILA A KARIZMA ÚJJÁÉLEDÉSE KORUNK EGYHÁZÁBAN	281
TOKODI MARGARÉTA, KIRICSI ÁGNES, JAKAB GABRIELLA, KADOCSA EDIT, MOLNÁR H. ANDOR, ROVÓ LÁSZLÓ, KEMÉNY LAJOS, BELLA ZSOLT RANDOMIZÁLT, KETTŐS-VAK VIZSGÁLAT A “RHINOLIGHT” FOTOTERÁPIÁS KÉSZÜLÉK HATÁKONYSÁGÁNAK MEGÍTÉLÉSÉRE NAZÁLIS PROVOKÁCIÓS TESZTTTEL	290
ABSTRACTS	309

JOHN HENRY NEWMAN A SZENT

Régen várt hír érkezett: A Szentatya, Ferenc pápa 2019. július 1-jén bejelentette, hogy az Amazóniával foglalkozó őszi szinódus időszakában, október 13-án szentté avatja John Henry Newman angol bíborost.

BEVEZETÉS

John Henry Newman¹ (1801-1890) volt az a személyiség, aki csaknem végig élve az egész XIX. századot, amely oly sokat hivatkozott a szabadságra és a lelkiismeret szavára – az igazság követésekor a legkomolyabban vette saját lelkiismerete szavát, a legnagyobb gonddal vizsgálta meg felismeréseit és az igazság jelenlétét a katolikus egyházban. Ennek a tanulmánynak az elején elég talán néhány sort idézni tőle ebben a témában:

„A legelső, amit lelkiismeretünkbe bele kell vésnünk az, hogy az ember éles késsel játszik, ha az igazság mibenlétét kritikusan, vagy közömbösen értelmezi, ahelyett, hogy kitartó erőfeszítéssel megbizonyosodnék annak lényegéről. Úgy vélem, már felületes megfigyeléssel is felismerhető, hogy az emberek nagy többsége nem ezzel az őszinteséggel alakította ki vallásos felfogását. Ez még akkor sem jellemezte őket, amikor földi terveik sikerét remélhették ettől.” (L.DS.I. 1823 12,12)

Nem véletlenül fogalmazza meg Newman helyét és jelentőségét a katolikus teológia történetében Barsi Balázs a következőképpen: „Három ponton érintett meg különösen a találkozás ezzel a XIX. századot szinte teljes egészében végig élő, korának problémáira oly érzékenyen reagáló, ám korunkban sem kevésbé aktuális, bámulatos intellektusú s ugyanakkor szíve mélyéből hívő „modern egyházatyával”, akinek a boldoggá avatásáért való imádságot maga II. János Pál pápa szorgalmazza.”²

Sokan úgy gondolják, hogy ebben az évszázadban a katolikus és más keresztény egyházak háborítatlan nyugalomban éltek és tevékenykedtek. Ezért érdemes kicsit

1 Legfontosabb életrajza Ward, Wilfrid: *Life of Cardinal Newman* (kétkötetes mű) London, 1912. *The Genius of Cardinal Newman* (végső kiadása 1915), *The Oxford Movement* (London, 1912). További életrajzírói: Richard H. Hutton (1891), Wilfrid Meynell (1907), William Lockhart (1891), valamint az Oxford Mozgalomban társa és eseteként vitapartnere, James Anthony Froude is. A másik forrás az önéletrajzi írása, ami Newman híres megtérési története és egyben lelki önéletrajza is. Ehhez kapcsolódva tették közzé azokat a leveleit, amelyeket életében publikált. Ennek az 1833-1874 között életrajznak van egy rövidebb és egy hosszabb változata. Az 1968-as kiadást (kiadó: David J. DeLaura) Balázs Zoltán fordította (John Henry Newman: *Apologia pro Vita Sua*, Európa Bp., 2001.)

2 Idézet a Newmanról 2001. július 14-16. között Pécsen, a karmelita nővérek templomában elhangzott triduum írott változatából (megjelent 2001-ben, az Életszentség Mesterei füzet 2 kötete).

közelebről megnézni, milyen is volt ez a XIX. század az egyház és a teológusok számára?

A KOR VILÁGI ÉS EGYHÁZI POLITIKÁJA

Ma már nem könnyű felidézni a XIX. század politikai világát, különösen nem a viktoriánus Angliát, az örökké gyászoló Victoria királynéval³(1819-1901), „Európa nagyanyjával”, aki látszólag semmilyen változást nem tűrt az angol társadalomban. De éppen úgy nehéz felidézni a hozzá minden héten ellátogató Benjamin D’Israeli⁴ miniszterelnököt, aki három periódusban is viselte ezt a tisztséget, és akinek ügyes diplomáciája eredményeként az iparosodás nagy lendülettel tört előre Angliában. Mellesleg, ebben az időben kapott szárnyra a liberalizmus is, nemcsak a társadalomban, hanem az anglikán egyházon belül is. Sokan vallották azt, hogy „Az erény a tudás gyermeke, a bűn pedig a tudatlanságé. Ennél fogva pl. ha az iskolázás, a szakfolyóiratok, a vasút, a rendszeres szellőztetés, az öntözés és hasonlók a maguk teljességében kifejtik hatásukat, akkor a lakosság erkölcsösebb és boldogabb lesz”⁵. A politikában a skót eredetű „whig” párt⁶ és annak kiemelkedő politikusa, Lord Grey⁷ (1764-1845) igyekezett korlátozni az anglikán egyház hatalmát – de nem csak azét, hanem a katolikus egyházét is. Amikor Skóciában megszüntettek tíz katolikus püspökséget, az akkor még anglikán Newman pusztán elvi alapokon tiltakozott, mondván a világi hatalomnak nem lehet ilyen értelmű rendelkezési joga az egyház felett. Newman azt vallja, hogy az államnak és az egyháznak függetlennek kell lennie egymástól, de hozzáteszi: „az egyház joggal tarthat igényt tulajdonára, ha az államtól el is van szakítva”⁸.

Franciaországban a Napóleon utáni időkben az egyház igyekezett visszanyerni hatalmát. Napóleon (1769-1821) konkordátuma VII. Pius pápával tisztán politikai alapon ismerte el, „a katolicizmust a francia polgárok többségének vallásaként”. Tudjuk, hogy a császár koronázásra érkező pápa kezéből Napóleon kivette a koronát és a saját fejére tette, ezzel elutasította az egyházat és a pápaságot, mint őt igazoló szakrális

3 Majdnem végig élte az egész évszázadot, uralkodása is igen hosszú ideig (1876 -1901) tartott, 9 gyermeket szült. Férje, Albert herceg halála után bezárkózott a palotájába, sokáig nem jelent meg rendezvényeken és élete végéig gyászolta férjét. Mindig fekete ruhát hordott, és mint szigorú nagyanya járult hozzá az angliai szigorú erkölcsök őrzéséhez.

4 1804-1881 között élt, spanyol származású zsidó család tagja. Apja 1817-ben megkereszteltette és ezzel az anglikán egyház tagja lett. Jeles író és gondolkodó, a konzervatív párt képviselője, akit Henrietta, Lady Sykes vezetett be a felsőbb körökbe. Először 1852-ben lett miniszterelnök, ekkor riválisát William Ewart Gladstone-t többek között azzal győzte le, hogy jobb volt a kapcsolata a királynővel.

5 Apológia, (ld. Függelék a Liberalizmusról 18. pont, amelyet Newman elítél), 431.old.

6 Az elnevezés skót eredetű; így nevezték a skót parasztokat, állítólag azért, mert lovaikat e kiáltással „whigam” ösztönözték gyorsabb járásra.

7 Miniszterelnök volt Londonban 1830-1834 között. Mellesleg 11 gyereke volt, 1791-ben házasságon kívüli gyermeke is született.

8 Apologia pro Vita Sua (ford. Balázs Zoltán), Európa Bp., 81.old.

intézményt⁹. A pápa 1814-ben „Brevét” ad ki a katolikus bibliatársaságok létrehozására,¹⁰ 1821-ben pedig az *Ecclesiam a Jesu Christo fundatam* „brevé”-jével elítéli a titkos társaságokat (pl. carbonarik, szabadkőművesek). A bécsi Szent Szövetség megalakulása után (1815) a katolicizmus és a romantika előretörése tapasztalható Európában. Ennek egyik következménye, hogy igyekeznek az államegyház visszaállítására politikai síkon is – ezt jelzi a pápa visszatérése Rómába, illetve a jezsuita rend megújult aktivitása is. Mindezeket a folyamatokat Angliából úgy szemlélik, mint a római uralom európai előretörésének egyértelmű jeleit.

Newman életének első pápája XII. Leó (1823-1829) volt, aki öreg kora miatt tiltakozott saját megválasztása ellen, mondván „egy halottat választanak meg” pápának. Az irányítást inkább államtitkára, Giulio Maria della Somaglia (1744-1830) végezte, ami egyrészt erősen missziós célzatú aktivitás volt, másrészt arra törekedett, hogy élénkítse a katolikus egyház meggyengült íg hirdetését és lelkipásztori tevékenységét. Ennek szerves következménye volt, hogy Angliában szorgalmazta a katolikus egyházba való betéréseket, amely az anglikán és a katolikus egyház közötti konfliktusok és gyanakvások növekedéséhez vezetett.

A következő pápa – XVI. Gergely (1831-1846), akinek már komoly konfliktusa volt az erősödő sajtóval, ezért az a véleménye alakul ki, hogy a gonoszság forrása a sajtószabadság, ami új vallási közömbösséget hozt létre. Az ő idejében a teológia már kilépett a skolasztikus „gettóból”, elterjedt a kanti filozófiai fogalmak használata. George Hermes münsteri dogmatanár¹¹ azt vallotta, hogy „csak az ész az, amit Isten belénk helyezett”. A Strasbourgon élő és a kanti kritizmus ellen tiltakozó Louis E. M. Bautain¹² (1796-1867) a természettudomány és a teológia szétszakításával a fideizmus legfőbb alakjává vált. *Avertissement* (1884) címen ekkor jelent meg az a pápai figyelmeztetés, amely sok korabeli téveszmét ítél el, többek között azt, hogy a természetes ész mindent megold. A teológusok számára ez a hidegháború éve, a növekvő gyanakvás miatt szinte teljes egészében lehetetlenné válik az egyházak közötti párbeszéd, a kölcsönös rosszindulat egymás ellenében pedig csak növekszik.

Megjegyezzük, hogy Angliában – ellentétben a kontinenssel – az anglikán és a katolikus egyháznak is igen jelentős volt a sajtótevékenysége. Ennek ismerete nélkül nem érthetnénk meg az egyébként visszahúzódozó Newman óriási hatását. Persze az ő pápája IX. Pius (1846-1878) lett. Már megválasztása előtt is derűs, jókedvű egyéniség

9 Megkoronázása: 1804. december 2. Igaz, mint kis káplár nem foglalta el Rómát és nem börtönözte be a pápát, mint azt a direktórium utasítása szerint tennie kellett volna. A pápával kötött konkordátuma (1802), valamint közigazgatási, katonai, oktatási és jogi reformjai döntő hatást gyakoroltak a liberális francia társadalom fejlődésére.

10 Miközben Murat francia tábornok támadta Rómát.

11 Racionalista nézeteit az *Untersuchungen über die innere Wahrheit des Christenthums* (Münster, 1805) és az *Einleitung in die christkatholische Theologie* c. művekben tette közzé. Ez utóbbiból csak az első rész, a filozófiai bevezetés jelent meg 1810-ben.

12 A fideizmus atyja, főműve a *Philosophie du christianisme* (Paris, 1835), amit a püspöki kongregáció megtámadott. Egyébként párizsi segédpüspök volt.

volt. Szüksége is volt a derűre, mert uralkodása idején Rómában dühöngött az antiklerikalizmus. A *Qui pluribus* (1846) enciklikát a filozófiai téveszmék miatt adta ki, a pápai tévedhetetlenség tana pedig ebben az antiklerikális légkörben fogalmazódott meg. Szorgalmazói úgy vélték, a pápák világi hatalma ugyan megszűnt, de a pápai tévedhetetlenség tanával létrehozhatják azt a politikai teológiát, amit az Egyházi Állam védelmében is használhatnak.

Jellemző a korra, hogy Metternich (1773-1859) nagyhatalmú osztrák kancellár arra ragadtatta magát, hogy – kihasználva a római antiklerikalizmust – megfélemlítse az Egyházi Államot és a pápát, furcsa módon csak azért, mert enyhített az egyházi cenzúra rendszerén, ami neki – aki a politikai cenzúrát erősítette – rosszul jött. A történelem furcsa fintora, hogy ekkor az antiklerikális Garibaldi állt a pápa mellé. Ennek ellenére az olasz liberálisok előretörésének következményeként 1875-ben a pápa gyakorlatilag a Vatikán rabja lett, csak a zarándokok mennek Rómába látogatni őt. A liberális eszmék tehát karöltve járnak az egyházrombolással.

Ebben a légkörben születik meg a Szeplőtelen Fogantatás dogmája, illetve a Syllabus,¹³ a politikai ateizmus, a naturalizmus, a racionalizmus, a szocializmus, a kommunizmus és a liberalizmus ellen. Ezekről azonban mára kiderült, nemcsak használtak a társadalomnak, hanem igen sokat ártottak is a közgondolkodásnak. Ezt a folyamatot koronázza meg 1870-ben az I. Vatikáni Zsinat *Pastor Aeternus* enciklikája, amelyben az infallibilitás, vagyis a pápai tévedhetetlenség dogmáját fogalmazzák meg.

EGYHÁZI ÉS TEOLÓGIAI HELYZETKÉP

Bár a politika a katolikus egyház és az egyházak jogi kiváltságának eltörlésén fáradozik, ekkoriban az egyház társadalmi, kulturális és politikai hatása még hihetetlenül nagy volt. Európában és Angliában, minden vasárnap, zsúfolásig megteltek a templomok, a lakosság 80 százaléka vasárnaponként rendszeresen eljárt valamely felekezet templomába, és az egyházi oktatási intézmények is nagyszámú tanulót vonzottak. A katolikus és anglikán szószékekről, mint két egymással szembenálló bástyáról, igen gyakran prédikáció helyett egymás ellen folyt az érzelmekkel fűtött vádbeszéd. Ráadásul Angliában katolikusnak lenni hazafiatlan tettetnek számított. Jó tudni, hogy Angliában külön prédikációs könyv¹⁴ segítette az egyszerűbb lelkészeket abban, hogy mit is prédikáljanak. Ebben eléggé szűken értelmezték az anglikán vallási konfessziót. A katolikus és protestáns egyházak éles ellentétben álltak egymással. A vallási szembenállást a liberálisok úgy akarták megszüntetni, hogy fokozatosan csökken-

13 Syllabus: a IX. Pius pápa által elítélt tévedések a gyűjteménye, kiadva 1864. december 8-án. IX. Pius pápa a „Quanta cura” kezdetű, korának tévedéseit elítélő körleveléhez csatoltatta 80 elvetendő tétel egybeszerkesztett jegyzékét. Az itt felsorolt tételeket különböző tanítóírataiban már megbélyegezte egyszer. A Syllabus olvasásánál nem szabad megfeledkezni arról, hogy a laikusok számára nem mindig könnyű olvasmány, hiszen a tételek nem állításokat, hanem ellenkezőleg, azok elvetését tartalmazzák.

14 Két prédikációs könyv, melyek a XVI. századi anglikán teológusok prédikációit tartalmazták.

tették a vallás szerepét a közoktatásban. Ennek a folyamatnak az egyik legfontosabb következménye volt, hogy 1871-ben, az angol parlamentben eltörölték a vallási vizsgát az egyetemeken.

A KOR SZELLEME

A katolikus egyház a Trienti Zsinat (1545-1563) óta a Vulgata tekintélyét hirdette, és később sem engedélyezte magyarázatok nélkül közzétenni a Bibliát.¹⁵ A XIX. században viszont a protestáns egyházakban kihasználták a könyvnyomtatás adta lehetőségét és igyekeztek minden család asztalára Bibliát adni, és azt olvastatni is. A legrégebbi társaság a The British and Foreign Bible Society¹⁶ 1804-től tevékenykedett, de hasonló alakult Amerikában is igen korán (1808) Pennsylvániában (USA).¹⁷ Ezek a jórészt kisegyházak részéről szorgalmazott társulatok radikálisan csak azt tartották kereszténynek, ami a Bibliában van, és a Bibliát fegyverként használták a katolikus, esetenként az anglikán egyház ellen is. Az egyházakban a bibliai fundamentalizmus eszméje dívott, az egyetemeken viszont megindult a racionalista bibliakritika és a történeti Jézus-kutatás. Sokan emlegetik, hogy Ernest Renan¹⁸ (1823-1892) éppen abban az évben hagyta el a katolikus egyházat (1845), amikor Newman megírta a híres 90. traktátusát, illetve befejezte a keresztény dogmafejlődésről írt tanulmányát, ami a katolizálása felé tett döntő lépés volt.

FILOZÓFIAI VITÁK ÉS BIBLIAKUTATÁS

A bibliakutatás az egyetemeken egyre inkább az ókortörténeti kutatások közé sorolják. Néhány korabeli kutatót érdemes csak megemlíteni a számos tudósból. Ritka kivételnek számít a kitűnő francia szónok, Lacordaire Jean-Baptiste Henri (1802-1861),¹⁹ aki nemcsak a dominikánus rendet stabilizálta Franciaországban, hanem mint tehetséges szónok, egyfajta katolikus megújulást is hozott egy időre. Őt tekinthetjük Newman francia párjának, jóllehet a liberalizmusról alkotott véleménye szöges ellentétben állt Newmanével. Németországban Ignaz von Döllinger²⁰ (1799-1890) reform

15 A Szentírás kánonjáról és szövegéről 1546. április 8-án döntöttek.

16 Ez a társaság segítette kiadni a Károli-féle kálvinista Bibliát Magyarországon számos változatlan kiadásban, kissé régies nyelven, mert az volt meg a társaságnak Angliában.

17 Anglia (1804), Amerika (1816), Norvégia (1816), Ausztrália (1817), Columbia (1825), Új-Zéland (1846), Kanada (1904), Német Bibliatársulat (1948), Brazil Bibliatársulat (1948). Látszik, hogy katolikus országokban csak a Providentissimus Deus enciklika után jönnek létre ilyen társulatok.

18 Ernest Renan (1823-1892) francia katolikus orientalista, aki néhány évig katolikus teológiát tanult, 1845-ben kilépett a katolikus egyházból, és a College de France diákjaként sémi filológiát és vallástörténetet tanult. Szentföldi archeológiai tanulmányutak után, az 1840-es évek végén a Bibliotheque Nationale munkatársa lett és vallástörténészként írt. A Jézus élete kutatás egyik jeles alakja. 1863-ban megjelent híres-hírhedt Jézus élete könyve miatt nemzetközileg támadták. 1870-ben lett a College de France profeszszora, 1879-től a Francia Akadémia tagja.

19 1824-től a Seminary of Saint-Sulpice tanára, híres szónok.

20 Elvetette a pápai tévedhetetlenség dogmáját és megalapította az ókatolikus egyházat. Ld. bővebben

történetírása végül is az ókatolikus egyház megalapításához vezetett. Jellemző az új eszmék és az egyetemek viszonyára, hogy amikor Ludwig Feuerbach²¹ (1804-1872) 1830-ban név nélkül megírta első művét – „*Gondolatok a halálról és a halhatatlanságról*” – melyben tagadja az egyéni halhatatlanságot, még az egyetemről is elbocsátották. A kor legvitatottabb eszméje, az evolúció Charles Robert Darwin (1809-1882) angol természettudós nevéhez fűződik. Előbb teológiát tanult a Cambridge-i egyetemen, majd 1835-ben előterjesztette a fajok változásáról és eredetéről szóló könyvét, amit az anglikán egyház hevesen elutasított.²² Csak megjegyezzük, hogy Newman nem az ő hatására foglalkozott a fejlődés gondolatával, hiszen a keresztény dogma evolúciójáról szóló máig is értékes könyve Darwin műve előtt jelent meg. Csak a II. Vatikáni Zsinat (1962-1965) után vált világossá, hogy milyen nagy lépésnek számított Newman dogmafelfogása a maga korában.

Míg a dogmafejlődés gondolatát vizsgálva Newman végül is a katolikus egyházba tér vissza, addig hasonló vizsgálatokat végezve F. Chr. Baur (1792 – 1860)²³ Hegel kultúrafilozófiájára alapozva a maga dogmatörténeti kutatásait már arra az eredményre jutott, hogy az ősegyházat a zsidó és a pogány-keresztény szembenállás határozta meg, és ez alakította a dogmáit is. Strauss David Friedrich²⁴ (1808-1874) a „*Das Leben Jesu, kritisch bearbeitet*” (Jézus élete kritikusan feldolgozva, Tübingen, 1835) c. művében tagadta Jézus életének természetfölötti jellegét és az evangéliumok történetiségét is, azokban csak Jézus életének vázát látta, amit az evangélisták misztikusan és messiási színezetben adtak elő. Tagadta Jézus személyének és az újszövetségi iratoknak történeti hitelét.

Newman életének végén lép föl csak a katolikus biblikus Vigouroux F. (1863-1915)²⁵ aki a Biblia és az akkoriban újak számító egyiptomi felfedezések elemzésével foglalkozott. Ő lett a XIX. századi katolikus Ószövetség-magyarázat kulcsfigurája, akinek hosszú küzdelem után, de sikerül megalapítania a Pápai Biblikus Bizottságot (1903-1912).

Franz Xaver Bischof: “Theologie und Geschichte. Ignaz von Döllinger (1799-1890), a második kötet bemutatja Döllinger életét.” Münchner Kirchenhistorische” Studien Band 9, Kohlhammer, Stuttgart Berlin Köln 1997.

21 Feuerbach ateista és anyagelvű filozófus, állítása szerint az anyagi természetén és az emberen kívül nem létezik semmi. Az anyag természetére nézve örök: nem keletkezett és el nem pusztul. Tulajdonságai objektívek, azaz függetlenek az ember tudatától.

22 Charles Darwin 1859-ben hozta nyilvánosságra forradalmi evolúciós elméletét a fajok eredetéről, ami minden idők egyik legbefolyásosabb művévé vált, és alapjaiban változtatta meg a tudományt és az emberek világképét is. Az anglikán egyház 2008. szeptember 14-én kelt nyilatkozatában ezért bocsánatot kért tőle és utódaitól.

23 A történet-kritikát a Bibliára is alkalmazta, és nagy hatással volt rá Hegel szellemfejlődéséről alkotott elképzelése. Nézeteit ma már túlhaladottnak vélik, a Korinthusi levél zsidó- és pogány-keresztény konfliktusát másként mutatják be, mint őt tette.

24 Műveit 12 kötetben E. Zeller tette közzé 1876-1878 között, de Dogmatikája és levelei később, 1895-ben jelentek meg. Manapság a hyper-kritikusok hivatkoznak rá leginkább, pl. Borg.

25 Legismertebb alkotásai: Manuel Biblique (1880), Dictionnaire de la Bible (1891-1912).

Az evangélikus egyházban ekkor működik az egzisztenciális hitfelfogás kidolgozója Søren Aabye Kierkegaard (1813-1855),²⁶ akit saját egyháza is kivet és elbocsát a lelkészi szolgálatból, és csak később lesz elfogadott az evangélikusok körében. Csak megjegyezzük, hogy a szószéki hatásoktól leginkább mentes és a korabeli bulvár sajtó által irányított, de egyre növekvő városi munkásság lelki igényeit mindegyik felekezet elhanyagolta ebben a korban. Németországban mindössze Adolf Kolping (1813-1865),²⁷ Olaszországban pedig Bosco János (1815-1888)²⁸ foglalkozott intenzíven a munkások gyerekeivel.

KATOLIKUS REAKCIÓK

Az ennyire változó szellemi harcok közepette talán érthető, hogy a katolikus egyház hadakozott az új eszmék ellen és teológiailag egy kicsit bezárkózott. XVI. Gergely pápa 1844-ben elítélte a bibliatársulatokat, és csak Newman életének vége felé született fordulat bibliakutatás kérdésében, amikor XIII. Leó pápa 1893-ban kiadta a *Providentissimus Deus* enciklikát a biblikus oktatás megerősítésére, valamint a keleti nyelvek tanulmányozása szólítva fel a katolikus teológusokat.

De ekkor még IX. Pius pápa Syllabus-a (1864) fagyasztotta be a felekezetek közötti párbeszédet és nehezítette meg a katolikusoknak is a teológia művelését és a bibliatudomány fejlesztését.²⁹ Igaz, igen különböző nézetek váltak divatossá az egyetemeken és az egyre nagyobb hatású sajtóban.

NEWMAN IFJÚSÁGA

John Henry Newman 1808-ban született Earlingben, vallásilag igen megosztott családban: apja anglikán, anyja kálvinista családból származott, egyik testvére, Robert pedig agnosztikus lett, (aki egyébként rá nem nagyon hízelt, életrajzot is írt később). Ifjú kora óta sokat olvasott, fantáziáját a Biblia, valamint Walter Scott³⁰ színes nyelve alakította, de kedvelte az arab meséket is. Eredetileg matematikusnak készült, végül teológus lett belőle. Ezen kívül olvasott mindent, például Thomas Paine-t (1737-

26 Legismertebb műve: *Vagy-vagy* (1843). Ugyanezen években írta az *Isméltés* (1843), *Félelem és reszketés*; *A szorongás fogalma* (1844);

27 Eredetileg cipészsegéd volt, majd papnak tanult. 1849-ben káplánként visszakerült Kölnbe és május 6-án megalapította hét segéddel a Kölni Segédek Egyletét. 1850. január 1-jén az egyletnek már 550 tagja volt.

28 1859. december 18-án megalapította a Szaléziák Társaságát. 1872. augusztus 5-én Mazzarello Máriával megalapítja a Segítő Szűz Mária Leányai rendet.

29 Latinul: *Syllabus Errorum* 1864 dec. 8-án közzétett szentszéki dokumentum, amely a téves nézeteket ítéli el, többek között a panteizmust és a naturalizmust. Ez a protestánsok körében egyértelműen negatív visszhangot, a katolikusok körében pedig félelmet váltott ki. Ratzinger bíboros szerint a II. Vatikáni Zsinat 1962-ben többek között ennek egyik ellenhatása volt.

30 Skót költő, regényíró, az angol romantika kimagasló alakja. Szerb Antal szerint Shakespeare után ő az az angol író, aki legnagyobb hatással volt az egyetemes irodalomra. Hihetetlenül népszerű volt és a nyelve is varázslatos. Ma azért nem olvassák, mert rengeteg ritka szót használt, de Newman számára jó nyelvi iskola volt. Magyarul a filmen is bemutatott *Ivanhoe* c. regényét ismerik talán legjobban.

1809)³¹, az Észak-Amerikába emigrált liberális vallásfilozófust, David Hume-ot (1711-1776),³² a filozófust, és talán az ateista Voltaire-t (1694-1778) is. Nem csoda, ha igen korán ő maga is agnosztikus és szkeptikus lett. Egyébként Newman kitűnő emberi adottságokkal rendelkezett, beszélt latinul, jól játszott hegedűn, és korán megtanult tanulmányokat és esszéket írni, mégpedig a diplomata, publicista és drámaíró Joseph Addison (1672-1719)³³ modorában.

1816-ban a családja tönkrement és ezzel vége szakadt élete gondtalan szakaszának is. A családi krízis annyira megviselte, hogy megbetegedett, ugyanakkor egy intenzív istenélményt is átélt. Ehhez járult, hogy hitoktatója, Walter Mayers (1790-1828) nem sokkal ezelőtt kálvinistából evangélikal³⁴hitre tért, és ez számára is meghatározó élmény lett. Newman, mint anglikán sokkal többet foglalkozott a Bibliával, mint a dogmákkal vagy a szertartásokkal. A kálvinista hagyományokból pedig úgy tudta, hogy a pápa maga az Antikrisztus. Ezt a katolikusokra nézve nem túlságosan hízelgő nézetet még teológus korában is sokáig vallotta.

AZ ELSŐ MEGTÉRÉSTŐL AZ ANGLIKÁN EGYETEMI LEKÉSZÉSÉIG

1816 őszére esik első megtérése az „evangelikanizmushoz”, decemberben került az erősen kálvinista irányultságú Oxford Trinity College-ba. 1820 novemberében BA végzettséget szerzett, de nem javasolták posztgraduális képzésre. Így 1822-től az Oriel College rendes tagja lett, ahol az ún. „noétikusok”³⁵ befolyása alá került. 1825-ben Alban Hall viceprincipálisa lett, és ugyanezen év május 29-én anglikán pappá szentelték. 1827-ben legkedvesebb nővére, Mary halála miatt idegösszeroppanást kapott, ezt követően elfordul a liberalizmustól.

Anglikán papi tevékenységét az oxfordi egyetemi lelkészeként kezdte, ahol 1828-ban barátságot kötött Richard Hurrel Froude-dal.³⁶ Ekkor kezdte időrendben olvasni a keresztény atyákat Antióchiai Ignácot³⁷ és Jusztinuszt (kb. 100-165),³⁸ valamint tanulmá-

31 Az Egyesült Államok alapító atyjaként tartják számon. Angliában született, de 1774-ben kivándorolt Amerikába és részt vett az amerikai függetlenségi háborúban is.

32 Skót filozófus, Edinburghban született és már 14-15 éves korában tervezte, hogy az emberi természetről filozófiai értekezést ír. 1739-ben meg is jelentek az „Értekezés az emberi természetről” című művének első kötetei, de nem arattak azonnal nagy sikert.

33 Brit esszéista, újságíró. Lancelot Addison lichfieldi dékán és Jane Gulston legidősebb fia. Az anya, aki a bristoli püspökkel is rokonságban állt, meghalt, amikor a fia tizenégy éves volt.

34 Nem azonos az evangélikus konfesszióval, azért használom ezt a különös szokatlan elnevezést az Apológia magyar fordítója nyomán.

35 Erősen racionalista gondolkodású csoport volt, 1815-1828-ig Edward Copleston (1776 -1849) volt a vezetőjük az Oriel-ben.

36 Richard Hurrell Froude (1803 – 1836) anglikán pap, az Oxford Mozgalom első nemzedékéből. Newman egyik legközelebbi barátja, valamint John Keble barátja is, akivel a Lyra Apostolica költemény kötetet hozták létre. Elkísérte Newmant mediterrán útjára is.

37 Antiochiai Szent Ignác (Kr.u.110 k.) görög nyelven alkotó ókeresztény író, az apostoli atyák egyike.

38 Jusztinus 100 körül született pogány görög szülőktől, a szamariai Szichemben (ma Nablus). Előbb a filozófusoknál kereste az igazságot, végül a kereszténységben találta meg. Sokat írt, igen jól ismerte az

nyozni kezdi a Niceai zsinatot (325).³⁹ Ebből a munkából születik meg a gondolkodását meghatározó mű: „Ariánusok a negyedik században”. Ezen tanulmányai közben fedezi fel az egyház misztikus oldalát. „Ezekből a szövegekből olvastam ki, hogy a külső – fizikai és történeti – világban érzékeink számára egy azoknál magasabb valóság nyilatkozik meg. A természet példabeszédét a szentírás allegóriáját, a pogány irodalmat, filozófiát és mitológiát, ha helyesen értjük, az csupán az Evangélium előkészítése. A görög költők és énekesek, bizonyos értelemben próféták voltak, mert a híres bárdok versei is önmaguknál többről beszéltek.” Ekkoriban nemcsak teológiai pamfleteket írt, hanem politikait is, sőt 1829-ben bekapcsolódott a parlamenti választások kampányába is: Sir R. Peel⁴⁰ oxfordi parlamenti képviselő újraválasztása ellen kampányolt.

1830-ban az Egyházi Misszionárius Társaság tagja – az akkoriban katolikus részről igen kritizált bibliatársulatok egyike –, ahol az evangélikus pártban foglal helyet.

Az egyetemen tutori feladatokat látott el, vagyis a hallgatók szellemi fejlődését irányította, de a kérdésben, hogy mire is terjed ki a feladata, konfliktusba keveredett Hawkinszal, aki többeket eltávolított az egyetemről, többek között Richard Hurrell Froudet és Robert Wilberforce-t is (1802-1857),⁴¹ azzal, hogy megbízásukat visszavonta. Az egyetemi, tudományos és társadalmi élet perifériájára sodródva, igen rossz lelki állapotban kezdi meg Newman az ún. mediterrán utazását 1832-ben. Rómába, majd Szicíliaba megy, ahol meg is betegedett. Lázasan a következő gondolatok kavarnak benne. „Nem fogok meghalni, mert nem vétkeztem a világosság ellen, nem vétkeztem a világosság ellen.” Sok versét – ami később a Lyra Apostolicában megjelent – itt adta ki. Több mediterrán tengerparton megfordult, Szicíliaba nagyobb társaság nélkül ment. Ezt írja Apológiájában: „egész úton távol tartottuk magunkat a katolikusoktól” (Apol 107). Ennek ellenére Rómában megismerkedett a Máltai Lovagrend Nagyprépostjával és találkozott Nicolas Wisemann (1802-1865)⁴² angol kollégiumi rektorával, aki nagy szimpátiával fordult az Oxford-mozgalom felé. Később ő lett Westminster érseke és bíboros, de ekkor már nem voltak annyira jóban. A Sixtusi kápolnában részt vett a nagycsütörtöki vecsernyén. Majd dél-Itáliába utazik. A feljegyzései szerint egy palermói fogadóban a hajóra várva, amikor szolgálja retteg, hogy meghal, először kicsit értetlenül neki mondja: „Dolgom van Angliában”. 1833-ban Marseille-ben egy narancsszállító hajóra száll. Ennek fedélzetén írta azóta híressé vált versét, amit ma Angliában egyházi népéneként énekelnek:

Ószövetséget, 300-nál többször idéz belőle.

39 Az első egyetemes zsinat (nikaiai vagy niceai), amit I. Konstantin római császár hívott össze 325-ben, ezen ítélték el Arius nézeteit.

40 Konzervatív miniszterelnök lett.

41 Newmanhoz hasonlóan ő is az Oriel College-ban volt tutor, de Edward Hawkins-nak nem tetszett vallási nézete, 1831-ben őt is eltávolította. 1841 körül kapcsolatba került Henry Manning-gal, az akkor még anglikán pappal, aki katolizált és utóbb bíboros is lett.

42 Sevilla zsidó negyedében született angol-ír szülőktől. 1827-ben a Vatikáni Könyvtár szír anyagát tanulmányozta. XII. Leó az arab kéziratok kurátorának nevezte ki a könyvtárban. Csak 1835-1836 között járt először Angliában, amikor is előadásokat tartott, amiket Newman a British Critic-ban örömmel üdvözölt 1836 decemberében. Később a viszonyuk megromlott.

Jóságos fény (Kindly Light)

Jóságos fény, sugároddal vezess,
az otthont távol árny borítja és sötét az est,
jövendőm rejtve van s ismerni mégse vágyom én,
csak te vezess és engem baj nem ér.

Nem mindig voltam így; a fényedet
nem vártam bölcs vezéremül, s azt hittem, jól megyek,
az ifjúkor vadságait szerettem nélkülöd,
kérek, feledd el balga gögömet.

Sötétségben megóvtál annyiszor,
most is vezess, míg árny temet s kemény vihar sodor,
hadd lássam angyal-arc világosságát utamon,
kit balgán elvesztettem egykoron.

(Weöres Sándor fordítása)

AZ OXFORD-MOZGALOM

Már korábban említettem, hogy az angol egyházban sokkal jobban használták a sajtót, mint más egyházakban. Newman és sokan mások, akkoriban leírták és megjelentették beszédeiket, sőt rendszeresen publikáltak az újságokban, például az 1793-ban alapított konzervatív újságban, a *The British Critic*-ben teológiai, filozófiai és politikai jellegű pamfletet is. Így volt lehetséges az, hogy később a kicsinyke Littlemore⁴³ papja véleményét igen gyorsan megismerte az egész ország.

Egyetemi lelkészként kezdett foglalkozni ókeresztény egyházi irodalommal. Számos tanulmányt írt többek között Tianai Apollonius-ról⁴⁴ és Ciceró-ról, de foglalkozott a csodák kérdésével, illetve az Antikrisztus fogalmával az egyházatyáknál. Eközben egyre közeledett a katolikus egyházhoz. Sokkolta kora liberalizmusa, melyel szemben szerette volna megvédeni az anglikán egyházat. Ez a liberalizmus azt hirdette, hogy nincs egy vallásban sem objektív, biztos igazság, ezért minden vallás azonos értékű, valamennyit el kell tűrni, a dogmák ugyanis csak vélemények. De a mozgalom tagjai nem csak véleményeiket publikálták az újságokban, hanem hihetetlenül nagy kutatómunkát is végeztek.⁴⁵

⁴³ Középkori település Oxford közelében, plébániája az oxfordi St. Mary the Virgin plébánia filiája volt, csak 1847-től önálló lelkészség, majd 1866-tól önálló „falu” lesz.

⁴⁴ Ἀπολλώνιος ὁ Τυανεύς; (kb. i.sz. 15 – i.sz. 100) görög neo-pitagoreus filozófus Jézus korából, a Kis-Ázsiai Kappadókia provinciából. Jézust pogány rétorokkal hasonlította össze.

⁴⁵ A mozgalom további híres tagjai B. Harrison, A. P. Perceval, C. P. Eden, R. F. Wilson, A. Buller, H. E. Manning, C. Marriott, I. Williams, G. Prevost.

Az Oxford-mozgalom 1833-tól 1841-ig tartó megújulási mozgalomnak tekinthető, legjelesebb képviselői: John Keble (1792–1866),⁴⁶ aki közismert költő is volt, a viktoriánus kor kiemelkedő személyisége, emellett jeles traktátusokat tett közzé. Beszédei 12 kötetben jelentek meg, a legnagyobb hatású beszéde, amit publikált is 1833-ban, a „national apostasy”, vagyis a nemzeti hitvesztésről szólt. Richard Hurrell Froude (1803–1836) szenvedélyes gyűjtője volt a vallási költeményeknek, melyet a *Lyra Apostolica*⁴⁷ gyűjteményben adtak ki, korai halála után a gyűjtést barátai folytatták. 1836-ban jelent meg Oxfordban. A kötet spirituális bibliai és egyházi szolgálatban jól használható verseket tartalmazott. Edward B. Pusey (1800–1882)⁴⁸ az egyik legaktívabb vitatkozó volt az eucharisziáról, a reális jelenlétről, a feloldozásról és még sok más kérdésről írt traktátusokat, melyekkel igyekeztek felrázni a liberális közgondolkodást Angliában. Szerkesztője volt a *Library of the Fathers* (1-50 kötet, 1838-88)⁴⁹ patrisztikus sorozatnak, melyben az ósatyák műveit angolul publikálták. Igen aktív volt ezen a területen még J. W. Bowden, Alfred Menzies⁵⁰, W. Palmer (1803–1885) az ősegyház liturgiáját kutatta és nevéhez fűződik az ún. „Branch Theory”.

NEWMAN ÉS AZ OXFORD MOZGALOM

Ennek a mozgalomnak lett egyik szellemi irányítója J. H. Newman, aki szintén irodalmi hadjáratot indított az anglikán egyház megújulása érdekében, és le akarta győzni a „high church”-ben eluralkodó liberalizmust. Különös, hogy beszédei a szószékről kevésbé hatottak, mert azokat szinte csak magának olvasta fel, de nyomtatásban igen nagyhatásúak lettek, mert úgy írt, mint aki önmagával is vitatkozik – a gondolkodva hívők szívesen olvastak ilyen eszmefuttatásokat. Írásai közül a leghíresebb és legnagyobb vihart kavart 90. traktátust Newman 1841-ben tette közzé, az anglikán egyház hitvallásának, a Harminckilenc Tételnek a katolikus értelmezéséről. Érthető, hogy ezt a tanulmányt az anglikán egyházi vezetők egységesen elítélték, és betiltották a további ilyen traktátusok közzétételét. Fabiny Tibor ezt így fogalmazta meg: „a

46 Nagy feltűnést keltett a „The Christian Year” c. munkája, mely 1827-ben jelent meg és az egyházi évről gyűjtött verseket. Szerzői Mr. J. W. Bowden, Richard Hurrell Froude, John Keble, John Henry Newman, Robert Isaac Wilberforce, Isaac Williams.

47 Oxfordban jelent meg 1836-ban Mindenszentek ünnepén, a második kiadás már Londonban.

48 Arisztokrata származású angol pap, aki Oxfordban tanított hébert, amit 1825-1827 más keleti nyel-vel és német teológiával együtt Göttingenben tanult.

49 Teljes nevén *A library of fathers of the holy Catholic church: anterior to the division of the East and West*, angol fordításban a kelet-nyugati szakadás előtti atyák szövegei 1838-1881 között jelent meg John Henry Parker szerkesztésében. A kiadók között szerepelnek Edward Bouverie Pusey, John Keble, John Henry Newman, az Oxford Mozgalom jeles tagjai. A terv Pusey-től származik és 1836 nyarán született meg, William Howley igen támogatta a kiadást azzal, hogy előfizetők ezreit szerezte meg a sorozatra.

50 *Dissertations on subjects relating to the „Orthodox” or „Eastern-Catholic” communion*, 1852-ben jelent meg. *Origines liturgicae: or, Antiquities of the English ritual* 1832. *A treatise on the church of Christ* 1838. *A compendious ecclesiastical history, from the earliest period to the present time* 1840. Mindegyik könyve legalább tíz kiadást ért meg.

19. századi Oxford-mozgalmat viszont a három protestáns évszázad alatt nemcsak az ősegyháztól, hanem immár a klasszikus reformátorok tanításától is elhajló, s azt felhígító racionalizmus és liberalizmus megfékezésére támasztotta Isten”. Newman ekkor dogmatikailag is egyre jobban közeledett a korábban megvetett, „antikrisztus”-nak és „római rontásnak” tekintett katolikus egyházhoz. Az Oxford-mozgalomban így a katolicizmus és az anglikanizmus között közvetítő irányzat képviselőjeként lépett fel. Az anglikanizmust az ősegyházzal egybekapcsolva középső álláspontot (via media) akart teremteni Róma és a protestantizmus közt, azt remélve, hogy az eredeti anglikanizmus egységesítő pólusa lehet majd az egymástól elválasztott keresztény egyházaknak. Könyvei, levélváltásai, beszédei és szellemi hatása hamarosan túlnőtt Oxford város határain, és egész Angliában érdeklődéssel, kíváncsisággal és heves vitákkal reagáltak tüneményes eszmefuttatásaira. 1833-1845-ig több művet írt az egyház védelmében, ő a szerzője az Oxford-mozgalom röpiratszerű traktátusaiból legalább 24-nek, és természetesen a legnagyobb vitát kiváltó 90. traktátusnak is. 1841-ben megjelent utolsó traktátusában megkísérli bebizonyítani az anglikán és a római egyház tanainak megegyezését, illetőleg az angol egyház tanainak keretében akarja bemutatni a katolikus egyházat. Az anglikán püspökök azonban szembefordultak ezzel a kísérletével, számos támadás érte a nyilvánosság előtt. Lelki-szellemi fejlődéséről saját maga ír 1864-ben az Apológia pro Vita Sua c. önéletrajzi művében, csodálatos stílusban és Augustinus Vallomások c. művéhez hasonlítható lelki mélységeket tárva fel magából.

NEWMAN LELKI FEJLŐDÉSE

Legnagyobb bánatára sokan úgy vélték, hogy fondorlatos hátsó szándékkal ír, aki azért kezdte megírni vallási nézeteit a traktátusokban, hogy protestáns kenyéren katolikus propagandát folytasson. „A szavahihetőséget azonban a világ is képes megítélni, hiszen ez egy a természetes erények között.” – írja Apológiája bevezetőjében. „Az angolokat az emberiség leggyanakvóbb és legérzékenyebb” népének tartja és meg akarja szüntetni azt a fent említett vádat, hogy őt rómaiként protestáns kenyéren élőnek tartották. Az Apológia közvetlen kiváltója az volt, hogy 1864 januárjában a Macmillan’s Magazinban egy ultraprotestáns kritikát olvasott a katolikus egyház történetéről Charles Kingsley-től (1819-1875),⁵¹ amelyben a szerző az ő, és általában a katolikus egyház és teológusai szavahihetőségét és őszinteségét tagadta. Előbb vallási nézeteinek történetét írja meg 1833-ig – ez az ifjúsága, egyetemi tanulmányai, konfliktusai és az Oxford-mozgalom szervezésének időszaka. 1833-1839, a mozgalom híressé válása egészen addig, míg Newmannak problémái lesznek a „via media” irányzattal. 1939-1841, ez a híres 90. traktátus megjelenésétől Newman elítéléséig és a jeruzsálemi püspökség ügyéig terjedő időszak. 1841-1845, kivonul Oxfordból, visszavonja a katolikus egyházra eddig tett negatív kijelentéseit, megjelenik esszéje a keresztény

⁵¹ Anglikán pap és egyetemi professzor, történész és regényíró, igen érdekelték a nyugati hősök. Néhány műve Saint’s Tragedy, a drama, (1849) Twenty-five Village Sermons (1849) stb.

tan fejlődéséről. Az utolsó szakasz: megtérése, római papszentelése, valamint az ír katolikus egyetemi rektorsága, egészen a bíborossá történt kinevezéséig.

Kételeyei akkor kezdődtek, amikor az egyház prófétai hivatását kezdte tanulmányozni. Kutatásaiból azt a következtetést vonta le, hogy a XVI-XIX. századi anglikánok, végül is igen hasonlítanak az ősegyházból ismert monofizitákhoz. Ehhez képest a római egyház elvei ugyanazok maradtak, mint amit egykoron a monofiziták ellenében megfogalmaztak, vagyis az ősegyház teljesen azonos a katolicizmussal.

Az Oxford-mozgalomban végzett kutatásaival az ősegyházat és az anglikán egyházat szerette volna harmonizálni. Mindezt a dogmák, a szentségek és az apostoli leszármazás, valamint az államtól való függetlenség kérdéseinek keretében tette. A híres 90. traktatus megjelenése után el kellett hagynia a plébániáját, 1841-ben Littlemore papja lett. Erről az időszakról és lelki állapotáról ő maga így vall: *„1841 tavaszán Oxford püspökének küldött levelemben már bejelentettem, hogy kivonulok a Mozgalomból, de nem adhatom föl kötelességeimet a Mozgalomban többé-kevésbé általam toborzott emberek iránt. Arra számítottam, vagy készültem, hogy fokozatosan laikus hívővé válok. Eszembe sem volt kilépni az angol egyházból.... Nem térhettem Rómához, ameddig eltűrte a Szent Szűz és a szentnek tiszteletét, ami saját lelkiismeretemben összeegyeztethetetlennek tartottam az Egyetlen Végtelen és Örök legfőbb, közölhetetlen dicsőségével.”* (Apológia 250. old.)

Ekkor kezdi tanulmányozni Nagy Szent Leó pápa írásait, többek között biblikus írásait is, és válik előtte nyilvánvalóvá, hogy a római egyház nem szegte meg az ősi hagyományokhoz való tartozást és azok képviselőjét. Ekkor kezdi tudatosan keresni a régi anglikán szövegekben a hasonló témákat, hogy anglikán hitének támpontot találjon. Döntő kérdés volt, hogy felfedezte, ha az anglikán egyház Jeruzsálemben alapíthat püspökséget, akkor a római egyháznak is szabad Angliában lennie. Kereste az anglikán egyházban a szentség jegyét. Elvetette a felekezetek közeledésének azt az útját, amikor kölcsönösen alkalmazkodnak egymáshoz, hanem úgy vélte az a dolguk, hogy *„Foglalkozzunk saját dolgainkkal – azzal, hogy előbbre jussunk a szentség, az önmegtartóztatás az egyszerűség útján, s így méltóbbak legyünk a nagyszerű hivatásunkhoz.”*

Ezt követően öt év múlva, 1843 februárjában ünnepélyesen visszavonja a katolikus egyház ellen tett korábbi kijelentéseit. Erről az Apológiában így ír: *„A kemény szavak használatában tehát bűnösnek vallom magam, de vallomásomban azt is hozzáfűztem, hogy voltak mentőkörülményeim. Mindnyájan ismerjük annak a fogolynak a történetét, aki a vesztőhelyen leharapta anyja fülét. Ezáltal nem saját bűnének tényét tagadta, amelyért akasztófa járt, hanem azt fejezte ki, hogy anyjának életmódja őt már kisgyermek korában megrontotta. Ebben az értelemben követtem el én magam is egy bűnt, és pedig ex animo, de másokat is vádoltam azzal, hogy a példájuk vezetett engem tévútra és bűnös állapotra.”* (Apológia 316). Ezután nekilát és megírja az angol szentek életét.

1843. szeptember 7-én kéri püspökét, hogy engedélyezze a St. Mary anglikán plébániáról távozását, szeptember 18-án lemond állásáról. Egyik barátjának ezt írja: *„Victrix causa diis placuit, sed victa Catoni.”* – vagyis „A győztes úgy tetszett az iste-

neknek, a legyőzött pedig Catónak”. Ettől kezdve Anglia egyházának laikus tagjának tekintette magát, de nem biztos a döntésében. Úgy érzi jégre ment, amelyen járva valaki figyelmeztette, hogy a jég veszélyes, és ezzel elbizonytalanította őt. Egy ideig bizonytalanodik még megtérése után is. Úgy érzi Pascal szavaival „Je mourrai seul”, vagyis magányosan fog meghalni. Ez alatt a fizikai és a lelki magányt értette. Bizonyos értelemben ez az előérzet a későbbiekben igaznak bizonyult.

1854. október 8-án ezt írta: *„Ma éjjel várom ide a passzionista Dominic atyát, (Barberi Dominic olasz misszionáriusról van szó, aki 1841-től működött Angliában)⁵²... Egyszerű szentéletű ember, aki figyelemreméltó képességekkel van megáldva. Szándékomról nincsen tudomása, én azonban szeretném megkérni arra, hogy fogadjon be Krisztus egyetlen nyájába.”* Ezen a napon harminc levelet írt, közölve áttérésének hírért barátaival.

Sokan úgy gondolták, nehéz hinnie az eucharishtiában történő átlényegülés tanába. Erről csak ennyit ír „én sem hittem benne, amíg nem voltam katolikus. De semmilyen nehézséget nem okozott attól fogva, hogy hinni kezdtem abban, hogy Isten a római katolikus egyházon keresztül szól, s az egyház ezt a tant az eredeti kinyilatkoztatás részének deklarálta.” De ekkor Sir Thomas More (magyarul Morus Tamás) szavait idézi: *„...a bölcsesség és erény választott edényeinek egyike, az átlényegülés tana pedig egyfajta perdöntő bizonyíték. Az a hit, amely kiállja ezt a próbát is, minden próbát kiáll.”* A szent Szűz eredeti bűn nélkül való fogantatásának kihirdetése kapcsán pedig ezt írta: *„Az 1854-es dogmatizáció nem hogy valamiféle zsarnoki kényszer nem volt a katolikus világgal szemben, kihirdetését ujjongással üdvözölték mindenfelé.”*

1847-ben Rómába utazott, ahol pappá szentelték, majd belépett az oratoriánus rendbe. 1848-ban meghonosítja Néri Szent Fülöp rendjét Angliában.

NEWMAN ÉS A LIBERALIZMUS

Apológiájában hosszasan fejti ki véleményét a liberalizmusról, megemlítve azt is, hogy Dominic Lacordaire atya (1802-1861) a fogalmat pozitívan használta. A tanulmány végén pontokba szedi azokat a liberális véleményeket, amelyek ellen küzdött. Néhányat érdemes felsorolni ezek közül, ugyanis a korabeli liberálisok azt állították:

2. Senki sem képes hinni azt, amit nem ért meg. Ennélfogva pl. az igaz vallásban nincsenek dogmák.

⁵² Igen különös személyiség, írástudatlan, árva pásztorgyerek Itáliában, aki otthon nem kap rendes képzést, majd a passzionistákhoz kerül. Különös képessége van elrejtteni tudását, később látomásban kapja, hogy ő Angliában fog prédikálni. Előbb Belgiumba megy, ahol a püspök külön vizsgára utasítja gyóntatási engedélye előtt, mert azt gondolja, hogy buta. Angliába érkezve olyan rosszul beszél, hogy előbb kinevetik saját konventjében és a templomban is, majd vidám prédikációkat kezd mondani. Ennek ellenére munkája nyomán konvertita áramlat indul meg. Newmannak az anglikán cikkekért értelmezéséről írott dolgozatáról levélben hosszasan vitázik belga előljáróival. Amikor találkozik Newmannal, akkor már szellemileg nem ismeretlenek egymás számára.

3. Egyetlen teológiai doktrína sem több, mint egyes emberek, vagy közösségek véleménye. Ennél fogva pl. egyetlen hitvallás, mint olyan sem szükséges az üdvösséghez.

6. Nincs olyan doktrína vagy elv, amely a tudományos következtetések útját állhatná....

7. A kereszténység szükségképpen alá van vetve a civilizációs változásoknak és az idők szavának. Ennélfogva pl. a katolikus papságra szükség volt a középkorban, de ma már nem föltétlenül.

10. A lelkiismereti szabadság joga magába foglalja, hogy mindenkinek törvényes joga ténybeli, vallási, társadalmi vagy erkölcsi tévedéseket hirdetni és tanítani, föltéve, hogy azok saját lelkiismerete szerint igazak és helyesek. Ennélfogva pl. mindenkinek joga van paráznaságot és poligámiát hirdetni és gyakorolni.

14. A világi hatalom szentségtörés nélkül elkobozhat egyházi tulajdont. Ennélfogva pl. VIII. Henrik nem követett el bűnt az egyházi tulajdon elkobzása által.

18. Az erény a tudás gyermeke, a bűn pedig a tudatlanságé. Ennél fogva pl. ha az iskolázás, a szakfolyóiratok, a vasút, a rendszeres szellőztetés, az öntözés és hasonlók a maguk teljességében kifejtik hatásukat, akkor a lakosság erkölcsösebb és boldogabb lesz.

Ezeket az állításokat – más hasonlók társaságában – már harminc évvel ezelőtt a liberalizmus jellegzetes tantételei között tartottam számon – írja Newman, és azért küzdött, hogy ezeket az elveket az anglikán egyház ne fogadja be és ne szentesítse. Elutasítja ezeket, kivéve egyetlen egyet, amelyet megnevezett: „Egyetlen vallásos tétel sem fontos, hacsak az ész annak nem nyilvánítja. Ennél fogva pl. az Atanáz-féle Hitvallás tanítását nem kell elfogadni, ha az nem válik a lélek javára, ellenben a megváltás tanához ragaszkodni kell, ha az a lélek javára van.”

VÁDÁK NEWMAN ELLEN

A csodákkal kapcsolatban hiszékenységgel vádolták meg. Tudnunk kell, hogy Newman az ősegyház csodáiról önálló könyvet publikált. Ebben valószínűségi megfontolás alapján nem zárta ki annak a lehetőségét sem, hogy a csodák megtörténtek, éppen úgy, mint azt, hogy meg nem történtek.

Megvádolták hazugsággal és kétértelműséggel, többek között arra is utalva, hogy Ligouri Szt. Alfonz⁵³ nézetét követi az igazság elhallgathatóságáról. Erről ő a következőket írta. „Majdnem minden katolikus és protestáns szerző elismeri, hogy helyes ügyben létezik olyan szóbeli félrevezetés, amely nem bűn. Bizonyos esetekben már maga a hallgatás is gyakorlatilag ilyen félrevezetés, ahogy a közmondás szerint is a hallgatás beleegyezést jelent. Másfelől bizonyos körülmények között a hallgatás

53 Liguori Szent Alfonz Mária (1696-1787) olasz katolikus teológus, egyháztanító, a redemptorista rend megalapítója, majd katolikus püspök, valamint a katolikus erkölcsoteológia egyik legjelentősebb alakja. XVI. Gergely pápa 1839-ben a szentek, IX. Piusz pápa 1871-ben az egyháztanítók sorába iktatta. Híressé vált gyónatói kézikönyve a Practica del confessore. Venetiis, 1748. Négykötetes morális könyvét egészen a II. Vatikáni Zsinatig oktatták. Theologia moralis. Venetiis 1763. Pasztorális kézikönyve a Homo Apostolicus. Tom. 1-3. Bassani, Venetiis, 1770.

abszolút tilos, tehát halálos bűn, a katolikus számra, ha például a hit megvallásának kötelessége áll fönn.”

Az Apológia 1866-os francia kiadásához függelékét írt az anglikán egyházzól, és az oxfordi egyetem szerepéről és jelentőségéről is. Ebből érdemes idézni az első bekezdést. *„Nincs talán még egy olyan intézmény, amelyben az angolok feltűnőbb tanúságot tettek volna a politikai és társadalmi kompromisszumokra való képességükről, mint a hivatalos nemzeti egyházban. Luther, Kálvin és Zwingli nemcsak Rómának, hanem egymásnak is ellenségei voltak. A több protestáns felekezet, az erasziánusok, a puritánok vagy az arminiánusok ugyancsak egymásnak ellenségei. Minden túlzás nélkül állíthatjuk azonban, hogy az anglikán egyház hivatalos keretei között mindezen protestáns áramlatok megférnek, nem kevés katolicizmussal dúsítva. Az egyház intézményrendszerét VIII. Henrik, VI. Edward miniszterei, Mária, Erzsébet (királynők) a gavalérok, a puritánok, az 1688-as latitudiánusok, valamint a XVIII. századi metodisták sajátos vallási felfogásuk eredményeképpen egyaránt alakították, ebben a sorrendben. Hierarchiája a középkorból ered, gazdagsága figyelemre méltó, világi helyzete kiemelkedő, politikai befolyása félelmetes. A hivatalos egyház megtartotta a régi egyház szertartásait, imáit és jelképeit. Hitcikkelyeit lutheránus és zwingliánus forrásokból meríti, bibliafordításán a kálvinizmus hagyott nyomot. Azzal is dicsekedhet, hogy egész sor kiváló teológust nevelt föl, különösen a XVII. században, akik büszkéek voltak rá, hogy sikerrel vezették le egyházuk szokásait az ősegyház gyakorlatából és tanításából. Rájuk gondolva mondta a nagy Bossuet, hogy lehetetlen, hogy az angolok egy nap ne térjenek vissza atyáik hitéhez, De Maistre ugyancsak azért üldözte az anglikán közösséget, mert úgy vélte, hogy nagy szerep hárul rá a kereszténység újra egyesítésében és belső kiengeztelődésében...”*

MEGTÉRÉSE UTÁN

Megtérése után sem oszlik el a gyanú a feje felől, hiszen legnagyobb ellensége a hajdani római kollégiumi rektor, Nicolas Wiseman (1802-1865) akivel Rómában találkozott először, bíboros lesz. A bíborossá lett kelet-kutató, spanyol születésű lévén, kicsit idegenül (talán féltékenyen is) szemlélte a népszerű Newmant. A következő bíboros Henry Edward Manning (1808–1892)⁵⁴ sem tartotta kedves emberének, pedig életútja hasonló volt Newmanéhoz. Eredetileg szintén anglikán papból konvertált katolikus pappá, majd lett bíborossá. Érdekes módon ő is az anglikán liberalizmus ellen küz-

54 Apja gazdag közéleti ember volt, a Bank of England igazgatója. Diplomáját 1827-ben Oxfordban szerezte a Balliol College-ban. Politikus akart lenni, és csak 1832-ben döntött a papság mellett. Felesége az oxfordi püspök unokahúga, Caroline, Mrs Sargent, aki 1837-ben meghal, anélkül, hogy gyermeket hagyta a férjére. (Felesége képét élete végéig nyakában hordta.) 1841-ben lesz Chichester anglikán püspöke, beszédei 1842 és 1850 között hét kiadást látnak. 1851. április 6-án püspökként katolizált és katolikus pap-pá szentelték. 1865-ben Westminster érsekévé választják. 1875-ben lesz bíboros, részt vesz a konklávén, melyen 1878-ban XIII. Leó pápát megválasztják.

dött, de bíborosként már megmerevedett a szemlélete és Newmant látta liberális katolikusnak. Sőt kijelentette: a legveszélyesebb liberális katolikus embernek tartja Angliában. Dublinban ugyan kinevezték a katolikus egyetem rektorának, 1851-től 1858-ig viselte is ezt a tisztséget, de nem engedték, hogy az egyetemet a katolikus ifjúság intellektuális központjává fejlessze. Erre írta meg az egyetemek funkciójáról szóló teológia és egyháztörténeti tanulmányát, és visszavonult ettől a tisztségétől is. A másik nagy csalódása az angol bibliafordítás javítására tett megbízásának visszavonása. Őt, akit már életében az angol próza Shakespeare óta legnagyobb mesterének tartottak, harmadrendű anyagi okokra hivatkozva állították le nagyvonalú és kitűnően megszervezett munkákról. Érdemes megjegyezni, hogy Aquinói Tamás Catena Aureáját latinból ő fordította angol nyelvre, hogy a protestáns kommentárokat megelőző középkori spirituális hagyományt alaposan megismerje. Érdemes idézni, hogyan látja ő az ókori és a középkori kommentátorok szerepét a hagyomány átörökítésében:

„Az atyák korai kommentárjai csapongó természetűek, mivel a szóbeliséghez szokott embereket célozta meg, és amelyeket a tikárok írtak le és őriztek meg. Mivel ők még az egyház hagyományát szigorúan őrizték és az élő apostoli eredetet is, és pontosan és hatékonyan beszéltek és a keresztény Expositor, adekvát képekben fogalmazta meg tanítását, mivel ő még képes volt szabadon használni a szent szöveget, és ahhoz hozzáfűzni a magyarázatot a saját elképzelése szerint, spontán és egyéni elképzelésekkel, és azzal a teljes biztonsággal, hogy annak ellenére, hogy első látásra úgy tűnik a saját gondolatait követi, azonban mégis az írás szavainak értelmét adja vissza, a katolikus egyháznak a saját mélyebben megragadott nézetét tudja közvetíteni és megőrizni, anélkül hogy a józanság határán túl lépne. Ennek megfelelően, a korai atyák mutatják a legjelentősebb egyezést az (1) interpretációs princípiumokban és (2) a magyarázat lényegét illetően, és ugyanakkor birtokolták azt a különleges szellemet és módszert, ennek ellenére mindegyik tudott valami újat adni, ami megkülönböztette őt a többitől. Azonban ez a sajátosság a századok folyamán eltűnt, a szóbeli vagy hagyományos oktatás, amely egy adott tanár céljainak felelt meg, megszilárdult az írott hagyományban, és felvette az uniformizált változatlan jellegzetességet, mint a Szentírás magyarázatának lényegét. Talán nem tévedünk, ha Nagy Szent Gergelyt (540-604) az utolsó eredeti nagy magyarázónak tartjuk, azt gondoljuk, hogy mivel számos kommentárt írt a Szentírás csaknem mindegyik könyvéhez igen sok kiváló doktor nézetét a maga neve alatt közölte, talán a magyarázatának a fontosságát nem abban kell látnunk, hogy a régebbi források nyomán haladt. Így az összes későbbi kommentár valójában Catena, vagy legalább is a korábbi atyák kivonatai, akár kifejezetten idézik valamilyen formában ezeket a saját kötetekben, vagy ezt a napi evangéliumhoz fűzik, amely idővel bizonyos formákat is felvesz, de anyagát tekintve a korábbi tanulmányokat és anyagokat mutat be. A későbbiek jobban alkalmazkodtak az általános olvasóhoz, a korábbiak inkább a teológusok céljait követték”

Igen különös, hogy bár minden oka meg lett volna a lázadásra és engedetlenségre, mégis azt írta: *„A dolgokon nem javítunk engedetlenséggel, mert ezáltal csak bo-*

nyolultabbá tesszük a helyzetet és késleltetjük az eredményt... Az idő nagy orvosság, minden jogtalanság megbosszulója”. Ekkor írja meg az Apológiát, saját becsülete és lelki nyugalma érdekében. Ambrose St. John-nak és az oratórium atyáinak ajánlja a művét, melyet a következő mondatokkal fejez be „*Nem szűnök meg imádkozni mindannyiukért, remélve a reménytelent, hogy mindannyian, akik valamikor egyek voltunk, s mint ilyenek, boldogok – az Isteni Akarat hatalmából, végre egyetlen nyájban és egyetlen pásztor alatt ismét egyek legyünk.*”

XIII. Leó pápa 1879-ben, 78 éves korában nevezte ki bíborosnak, de nem kéri, hogy Rómába költözzék. Ekkor ezt írta barátjának: „*Haec mutatio dextere Excelsi*”. Még 11 évig viselte a bíbort szellemi frissességben. 1890. augusztus 11-én halt meg, Rednal temetőjébe temették el. Sírkövén ez áll: „*Ex umbris et imaginibus in veritatem*”.

TEOLÓGIÁJA

Írásai 32 kötetben jelentek meg igen változatos stílusban, és különböző műveltségű közönséghez szólnak.⁵⁵ A teológiai vitairódalomhoz tartozó írásait lehetne teológiai publicisztikának nevezni, ha nem lenne olyan sok tudományos újdonság ezekben a művekben, sok esetben egyetlen mondatba zsúfolva, és nem épülne olyan alapos kutatásra. Patrisztikus fordításai mellett tanulmányaiban az ókeresztény eretnkségeket, a zsinatokat, és a dogmatikus definíciók történeti hátterét vizsgálta. Soha nem csak történészként, vagy filozófusként írt, hanem olyan gondolkodóként, aki az ókori jelenségek továbbélését is észrevette az egyházban. Költeményeiben és imáiban hívő misztikusként mutatkozik meg. Az egyháztörténetben nemcsak az emberi, hanem az isteni elemet is kutatta. „*Egyik század olyan, mint a másik és a benne élők a magukét rosszabbnak látják minden előzőnél.*” Amikor az egyház csodáival kezd foglalkozni, akkor az isteni vezetést vizsgálja az egyházban és az egyháztörténelemnek az isteni oldalát igyekszik feltárni. Mindenesetre teológiája inkább ágostoni, mint aquinói támaszi jeleket mutat. Nem véletlenül jelszava: „*szív a szívnek beszél*”, mindig azt kutatja, hogy egy-egy tanítás neki mit mond, és nem csak feltárja, hanem azt is elmondja, hogy ő most ezt hogyan érti. A feltárt teológia mindig egzisztenciális üzenetté formálódik tolla alatt.

⁵⁵ Legfontosabb munkái: *The Arians of the Fourth Century*. London, 1833. *Parochial and Plain Sermons*. 1-7. köt. London, 1834-43. *Lectures on the Prophetic Office of the Church*. London, 1837. *On Justification*. London, 1838. *Sermons bearing on Subjects of the Day*. London, 1843. *Sermons ... preached before the University of Oxford*. London, 1843. *An Essay on the Development of Christian Doctrine*. London, 1845. *Lectures on the Present Position of Catholics in England*. London, 1851. *Apologia pro vita sua*. London, 1864. *Letter to Reverend E.B. Pussey on His Recent Eirenicon*. London, 1866. *Essay in Aid of a Grammar of Assent*. London, 1870. *The Idea of a University*. London, 1873. *Letter to the Duke of Norfolk*. London, 1875. *On the Prophetic Office*. London, 1877.

AZ ELMÉLKEDŐ ÉS IMÁDKOZÓ NEWMAN

Nem véletlenül elsőként Szunyogh X. Ferenc fordította magyarra az imáit és elmékedéseit,⁵⁶ hiszen konfessziókat átívelő hitében ezek azok az alapok, amelyek legmélyebben mutatják be személyes kapcsolatát az egyház spirituális hagyományával. Csak néhány kiragadott idézetet közlök spirituális írásaiból.

Az imádság

„Az imádság a vallás lényegéhez tartozik. Ahol imádság van, ott az ember könnyebbulést és vigaszt talál minden ínségében, legyen az akár nagy, akár csupán mindennapos.” (G.A.403 1870)

„Amint az ima az ember szava Istenhez, úgy a Kinyilatkoztatás az Isten hangja az emberek számára.” (GA 404. 1870)

Az egyház és a Szentírás

„A szentírás olyan fejlődési sorozatot indított el, melyet nem fejezett be. Ez azt jelenti, tévedés lenne a katolikus tanítás valamennyi tételét a Szentírásban keresni.” (M.S. 335 1843 2,2)

A hitvallásról

„Az egyház nem tesz hozzá semmiféle olyan dogmát az eredeti Hitvalláshoz, csupán azt, ami meggyőződése szerint a Hitvallásban már természetszerűen bennfoglaltatott. Ő kapta meg azt a megbízást, hogy a Hitvallást kifejtse.” (L.D.XXXVIII.129 1870)

„A katolikus dogmák végeredményben csupán kifejezésformái egy isteni ténynek, melyet távolról sem fognák át a kifejezések, s ezer mondat sem merítheti ki és nem is tárhatja föl azok lényegét.” (U.S. 332)

Isten népe hitéről

„Conspiratio: egybehangzás nem más, mint az, hogy a tanító és tanított Egyház, mint kéttagú és mégis egyetlen tanúságtevő együtt tevékenykedik, egymást megvilágítva, és sohasem szakadhat el egymástól”. (C.F:M.D. 71 1859)

KUDARCAI ÉS ELISMERÉSEI

Tulajdonképpen minden vállalkozása kudarcba fulladt: az Oxford-mozgalom megmerevedett, a katolikus egyetemről vissza kellett vonulnia, katolikus egyházi előljárói kételkedtek benne, főleg azért, mert a laikusok szerepét felértékelte és ennek fontosságáról beszélt jóval a II. Vatikáni zsinat előtt. De főleg azért, mert mint mondta, ő azon oldalát látta a tényeknek, amelyek a püspökök és papok figyelmét elkerülték. Így

⁵⁶ Elmékedések BP SZIT. 1946. Benne Szunyogh X. Ferenc OSB. bevezetőjével. Nagypéntek. Új Ember füzetek Bp., 2000.

fogalmazott: „Ők a vidéki angol nemesség fogalmaiban gondolkoznak, én a tépelődő lelkek és a jövő nemzedék világában élek”

Újabb vállalkozásként a „Rambler” c. folyóiratot kezdte szerkeszteni lelkes civilekkel, de azok túlzásaiért őt tették felelőssé és leállították a lapot.⁵⁷ Sík Sándor tragikus hősnek nevezte,⁵⁸ de ő egy kicsit másként látta magát. Amikor barátai az egyház vezetői ellen láznak, ezt írta nekik: „Igyekezzék hinni Isten egyházában. Tegyen különbséget közte és vezetőinek emberi gyarlóságai között. Ne feledje milyen nehéz a feladatuk és milyen sokan bírálják őket, bármilyen helyesen cselekednek is... Gondoljunk (az egyház) majdnem kétezer éves tapasztalataira: hány kemény, halálos próbán kellett keresztül mennie. Csak nem akarjuk saját néhány évtizedes tapasztalatainkat többre értékelni?”

Amikor félreállították, így imádkozott: „Ó Uram, áld meg, amit írtam és tedd gyümölcsözővé, hogy sok jót tegyen, sok sikert érjen, de ebből – amíg élek – nem származék rám semmi dicsőség.”

Élete végén, 1875-ben az őt megtagadó oxfordi egyetem legrangosabb kollégiuma, a Holy Trinity College tiszteletbeli tagjává választotta. Amikor pedig XIII. Leó pápától azt kérdezték, mi az egyházpolitikája, az mondta: nézzék meg az első bíborost, akit kinevezek, az „én bíborosomat” – és 1877-ben bíborossá kreálta.

Életszentségének híre már életében is jelentős volt, ez a nézet halála után tovább erősödött, ezért a birminghemi érsek 1958-ban kezdeményezte szenté avatásának eljárását. II. János Pál pápa 1991. január 22-én a megkezdte az eljárást, a boldoggá avatás 2010. május 2-án történt meg. Ekkor ünnepelte az egyház Szent Atanázst, aki komoly szerepet játszott Newman teológiai gondolkodásának fejlődésében. Szenté avatási bullája pedig a következőképpen kezdődik: „Aki az igazságból való, hallgat a szavamra” (Jn 18,37). Az *Igazság Krisztus maga* (vö, JN 14,6). Isten szolgája John Henry Newman lépteit ennek az Igazságnak a gyakorlása és szeretete égő lámpásként világította meg. Ez vezette egyrészt Isten üdvözítő titkainak megismerésében, valamint Jézusnak, a legfőbb tökéletességnek maradéktalan követésére, másrészt Isten népének buzgó szolgálatára...

Jelenlétünkben a Szentatya ünnepélyesen kihirdette: Bizonyos hogy Isten Szolgálja John Henry Newman, a Római Anyaszentegyház bíborosa, a Néri Szent Fülöp Oratorium alapítója Angliában az isteni erényeket: a hitet, a reményt és a szeretetet Isten és az emberek iránt, valamint a sarkalatos erényeket: a bölcsességet, az igazságosságot, a mértékletességet és a lelkierősséget, ezeket összességükben hősies fokban gyakorolta....⁵⁹

57 Ma az Interneten is elérhető a The Newman Rambler, mely 1996 óta az angol katolikus laikusok lapja.

58 Newman – Válogatás Newman bíboros műveiből angolul és magyarul ford. Salacz Gábor Bp., 2002 előszavában. IV. old.

59 J.H. Newman bíboros: Az anyaszentegyház Misztériuma IC of Newman kiadása 1998. 9.old.

Newman magyarul De Mandaune: *A katolicizmus újjászületése Angol országban a XIX. században*. Növendékpapság Munkálatai 62. k. Bp., 1899. Timkó Jordán: Newman bíborosról írt jeles megemlékezést (in. Katolikus szemle 1922 ápr.). Piribauer Károly méltatta Newmant (in. Korunk szava 1936). Műveit magyarra kezdte fordítani Szunyogh X. Ferenc: *Nagypénteki elmélkedések*, 1944, uő: *Mária elmélkedések*, 1945. Salacz Gábor (ford): *A keresztény lélek*. Bp., (1957). Uő Newman breviárium. (Válogatott fordítások (Bp.,1958) ennek 3. javított 2. kiadása Bp., 1977. *Istentől-Istenig* címen, Bp., 2002. Igen jelentős tanulmányt írt róla Sík Sándor, 1972-ben. Fr. Mihály ferences fordítása: *Az egyház misztériuma*, Róma 1998. Az Apológia pro Vita Sua (Balázs Zoltán fordítása) Bp., 2001 Przywara E. S.J.: *Newman. Válogatás Newman bíboros műveiből angolul és magyarul* Bp., 1930-ban ford. Salacz Gábor.

Mons. Dr. Benyik György
főiskolai tanár
Gál Ferenc Főiskola Teológiai Kar

AZ INTERNETGENERÁCIÓ FELEMELKEDÉSE ÉS...¹

A tanulmány az EFOP-3.6.1-16-2016-00008 számú, Intelligens élettudományi technológiák, módszertanok, alkalmazások fejlesztése és innovatív folyamatok, szolgáltatások kialakítása a szegedi tudásbázisra építve című pályázat keretében készült.

Ken Robinson² Az alkotótér című könyvében a következőt írja: „Hogy megértsük, mennyire nehéz most előre látni a jövőt, elég arra gondolnunk, hogy a múltban mennyire nehezen lehetett volna előre látni mindazt, ami bekövetkezett.”

Szoktunk-e azon gondolkodni, hogy a ma három éves ovisai a 2070-es években lesznek nyugdíjasok. A humánpolitika jövőképét, egyáltalán az ember és az emberiség jövőképét meggyőző bizonyossággal előre jelezni szinte lehetetlen. A változást okozó tényezők rendkívül komplexek, elég, ha a technológia változásaira és hatásaira gondolunk, elég, ha a múlt, akár a közelmúlt eseményeire, és azok „beláthatatlanságára” gondolunk. Ha egy közösség tagjait, vagy az egyes embert megkérdezzük, ki az, aki változást akar, ki az, aki szerint változásra van szükség, elsöprő a magasba repülő kezek száma. Azonban, ha azt a kérdést tesszük föl, ki az, aki meg akar változni, akkor a teremben a légy zümmögését is hallani lehet. Az ezredforduló társadalma, és a modern közgazdaságtan által egy új munkaerőpiaci igényként megfogalmazott „élet- és kulcskompetencia halmaz”, ami megrendelői akaratként értelmezhető, pozicionálódik. Így a tudás használható tudássá definiálódik, és olyan szociális kompetencia halmaz fogalmazódik meg elvárásként, mint a gyors döntési képesség, kulturált vitakészség, kooperációs készség, a csapatban való munkálkodás készsége, az idővel való gazdálkodás képessége, a motiváltság, a sikerorientáció, stb. A „változó világ” változó megoldásokat tesz szükségessé, amit nevezhetünk alkalmazkodó képességnek, vagy a kihívásoknak való megfelelésnek. A technikai-gazdasági változások, az élet és termelési ismeretek, képességek devalválódását hozza magával törvényszerűen. Erre való egyik hatékony válaszlehetőség az élethosszig tartó tanulás újradefiniálása. Általánosan megállapítható, hogy a fenntartói működtetői rendszerek két minőségi paramétert fogalmaznak meg, ami a gazdaságosság, és hatékonyság fogalom párosával írható le. Ha ezt hétköznapi nyelvre szeretnénk lefordítani, akkor olcsón és nagyon jól. Kérdésként merülhet föl bennünk, hogy a társadalom „útkeresés stádiumában” a pedagógia vajon tud-e hatékony válaszokat nyújtani, vagy szintén az útkeresés státuszjelentését tudja fölmutatni? A pedagógiának vannak aktuális kérdé-

¹ VI. Hírvivők Konferencián elhangzott előadás nyomán

² Robinson, 2011.

sei, amelyeket föltehetünk úgy is, hogy tudunk-e mit kezdeni? - ezekkel a kérdésekkel, problémakörökkel? Tudunk-e mit kezdeni a pedagógia világában a generációs feszültségekkel? Az Y szülők Z gyermekeivel, a „digitális bennszülöttekkel”³. Tudunk-e mit kezdeni a családi kapcsolatok lazulásával? Az infokommunikációs kihívásokkal? A mindennap tapasztalható alacsonyabb motivációs szinttel? A „környezet tudatlansággal”? Az intézmény és szülők együttműködési „kényszerével”? Tudunk-e mit kezdeni a szolgálunk, vagy szolgáltatunk problémakörével? Tudunk-e mit kezdeni az intézményes nevelés világában a tehetségeinkkel, a különleges bánásmódot igénylő gyermekeinkkel, a hátrányos helyzetű és halmozottan hátrányos helyzetű gyermekeinkkel, az esélyek egyenlőtlenségével, a „más” gyermekekkel? A szürkeség preferálásával? Az olyan régi-új fogalmakkal, mint a tanfelügyelet, szaktanácsadás, életpálya, e-portfólió, „papírpedagógia-papírpedagógus”, a megváltozott pedagógus szerepek, reflektivitás, projektszemlélet, kompetencia alapú oktatás, és a sort folytathatnánk. Mindegyik kérdéskör önállóan is egy-egy pedagógiai tárgyú tanulmány témája lehetne, de jelen írásban az internetgenerációra, és az általa képviselt kulturális jelenségekre fókuszálunk.

Előzetesen megállapíthatjuk, hogy a polihisztorok kora lezárult. Nagyon kevesek azok, akik az élet minden területét átfogóan látják és ismerik, mindenben naprakészek, mindennel kapcsolatban pontos és mély ismerettel bírnak. Ezt a korszakot a „legyszerűsítő válaszok korának” is nevezhetnénk. Nem ragaszkodunk a megértéshez, nem ragaszkodunk az elemző, értő megközelítéshez, csak...

A jelenkor fiatalsága nem jobb, s nem rosszabb, mint bármely történelmi kor fiatalsága. Ha neveléstörténeti dokumentumokat vizsgálunk, akár visszamenve több, mint háromezer évre, olvashatunk agyagtáblába vésett panaszt, ami a fiatalok semmirekellőségéről, romlottságáról értekezik, és az elmúlt idők fiatalságát dicsőíti, féltve a kultúra őrzését, és fennmaradását (Nemes Orsolya nyomán).

A. de Mello jezsuita szerzetes, pszichoterapeuta irodalmi gondolatát idézve, miszerint: „Isten nemcsak szemet adott, de szemhéjat is⁴, próbál ez a tanulmány folyamatokat láttatni, kérdéseket felvetni, és néhány választ megadni, szigorúan annak a fenti, egypercesben megfogalmazott gondolatnak megfelelően, hogy Isten azért adott szemet az embernek, hogy használja, de egyben szemhéjat is adott az Ő végtelen bölcsességében, hogy eldönthessük, hogy mikor jobb szemet hunyni. Mit jelent ez a jelen és jövő kor, az internetgeneráció vonatkozásában? Hogy eldönthetjük, hogy az internetes tartalmaknak, szokásoknak, az internetgeneráció kultúrájának mely részeit engedjük be az életünkbe és mely részeinél látjuk jobbnak lehunyni a szemhéjunkat és nem beengedni a nem kívánt hatásokat, tartalmakat. Mindennél fontosabb ez a tudatos döntés a gyermekek és az internet vonatkozásában, hiszen ismerniük kell a döntés és választás lehetőségét és dönteniük is kell, hogy mely tartalmakra, viselkedésekre

3 Prensky, 2004.

4 Mello, 2004.

mondanak nemet, eresztik le a szemhéjukat.

A Gál Ferenc Főiskola Szarvasi Gyakorló Általános Iskola és Gyakorlóóvoda a GFF ESZK Társadalompedagógiai Tanszékének támogatásával 2016-ban indította útjára „Gyakorló Digitális Suli 2.0” programját. A szakmai előkészítést követően a 2016-2017 tanévtől kezdődően fokozatosan, minden Gyakorló iskolás és tanáraik tabletet kaptak. A program célja az önálló tanulást segítő eszközök hozzáférhetővé tétele, online tanulási tér kialakításával. A tananyagfejlesztés vonatkozásában kiemelt prioritást élvez a főiskola intézményében az infokommunikációs kompetenciák tanulói és tanári vonalon egyaránt. A kormányzati célokkal összhangban 2017 végéig az intézmény valamennyi tanulója, pedagógusa, pedagógiai munkát segítő munkatársa az intézmény saját költségvetési forrását felhasználva ellátta ilyen jellegű eszközökkel az intézményhasználóit.⁵ Ez a program folyamatos intézményfejlesztési irányvonalként van jelen a szakmai pedagógiai munkában, kiváló módszertani kutatásoknak megalapozva.⁶

Jelen tanulmányban a szakirodalom elemzése mentén kiemelésre kerül néhány tényező, amely az internet generáció felemelkedését mutatja és néhány olyan is, amely a talán nem elkerülhetetlen bukás irányába mutat. Teszi ezt mindazért, hogy felhívja a figyelmet az internethasználat mögött meghúzódó igényekre és nemekre, a mindennapok döntéseire és a döntések formálásának lehetőségére.

AZ INTERNET, A MÉDIAHASZNÁLAT A FEJLŐDÉS RÉSZE

Csibi és Szabó⁷ tanulmányukban kiemelik, hogy a kisgyermek, aki szülei munkájában és hétköznapi életében elmaradhatatlan eszköznek látja az okostelefont, maga is kézbe veszi, megnézi, eleinte kíváncsiságból, később már az őt érdeklő tartalmakat – játékokat, meséket – keresve.

A digitális világban így felnövő és alkalmazkodó fiatalok, gyermekek gondolkodása, viselkedése jelentősen eltér – az idősebb generációtól eltávolodó, néha nehezen áthidalható különbségeket figyelhetünk meg. Ugyanakkor képességeik is megváltoztak – sokszor a nagyszülők csodálkozva figyelik kis unokáik jártasságát, hozzáértő mozdulatait az okostelefonok, tabletek képernyőin, funkcióik és alkalmazásaik közötti eligazodásban.

⁵ A Szeged-Csanádi Egyházmegye oktatási intézményeinek fejlesztése digitális pedagógiai módszertanok bevezetése révén EFOP-3.2.3-17 program keretében valósulhat meg, közel 200.000.000 forint össz pályázati támogatással, hét konzorciumi tag együttműködésében. A projekt a digitális környezet a köznevelésben program részeként valósulhat meg. Az egyházmegye „pilot” programként tekint a pályázatra, középtávú stratégiai cél az egyházmegye által fenntartott köznevelési intézményekben rendelkezésre álljon a digitális pedagógiához szükséges eszközrendszer, és az ahhoz kapcsolódó módszertani tudás a pedagógusaink részéről.

⁶ A programhoz kapcsolódóan bevezetésre került a LEGO matek, az EKE-vel együttműködésben, illetve jelenleg is folyik a programhoz kapcsolódóan az EKE-OFI együttműködésével az okostankönyvek tesztelése a GFF Szarvasi Gyakorlóintézményében.

⁷ Csibi – Szabó, 2018.

Tapscott 2011-es könyvében⁸ idézi a 15 éves Austin Locke-t (Ontario, Kanada): „A civilizáció történetében először fordul elő, hogy a gyermekek tanítják a felnőtteket. A gyerekek ügyesebbek a számítógép kezelésében. A szülők, a tanárok és más felnőttek a gyerekekhez fordulnak információért, segítségért és más, számítógépes dolgokkal kapcsolatban.” (48-49.)

A pozitív változások és fejlődés emelhető ki a szülőknek és fiataloknak szóló Kamaszpanasz.hu cikkéből is, noha a cikk alapvetően az internet káros hatásait emeli ki, de emellett hivatkozik arra is, hogy fellelhető mérsékelt pozitív hatások. „Ma ahhoz fogható evolúción esik át az emberi agy, mint sok ezer éve az eszközhasználat kialakulásakor. Akkor a szerszám használata változtatta át az embert jobb- vagy balkezessé. Ilyen ugrásszerű agyi fejlődés azóta sem ment végbe, egészen napjainkig. A jócskán felduzzadt mennyiségű információ mellett jelentős az elvárás okozta nyomás is, hogy lehetőleg a legrövidebb idő alatt reagáljunk a hozzánk befutott információkra. Amikor azonban a ránk ömlő dolgokat már soknak érezzük, a legegyszerűbb megoldás a kikapcsoló gomb azonnali megnyomása. Agyunk igazodik az új kihívásokhoz és a megváltozott viselkedési mintákhoz is, s ezáltal újabb és újabb kommunikációs formák és információtovábbítási lehetőségek születnek. A gyerekek és fiatalok manapság még gyorsabban, spontánabban és kritika nélkül fogadóbban reagálnak az újdonságokra, mint akár 15 évvel ezelőtt. A szakemberek egybehangzó állítása szerint általánosan nagyon ügyesnek bizonyulnak abban, hogy az információkat vizuálisan feldolgozzák.”

AZ INTERNETGENERÁCIÓ TAGJAI ÉRZELMILEG ÉS ÉRTELMILEG NYITOTTAK, FÜGGETLENEK, GYORS ÉS KUTATÓ ELMÉK

Az internetgeneráció kultúrájának főbb motívumait foglalja össze Tapscott⁹

- (1) A határozott függetlenségérzet.
- (2) Az érzelmi és értelmi nyitottság.
- (3) A bevonás.
- (4) A szabad kifejezés és a határozott nézetek.
- (5) Az újítás. (A szoftverfejlesztők gyakran kerülnek jelentős lépéshátrányba a gyerekekkel szemben.)
- (6) Az elmélyedés a fejlődésben.
- (7) A kutatás.
- (8) A gyorsaság és az azonnaliság (mert a hipertérben az idő fogalma jószerevével értelmezhetetlen).
- (9) Az érzékenység az intézményi érdekekkel szemben.
- (10) Az eredetiség (az információforrás hitelessége) és a bizalom.

⁸ Tapscott, 2011.

⁹ Tapscott, 2011.

Az internetgeneráció tagjai a jövő munkavállalói és a jelen tanulói. A felsorolt motívumok rámutatnak arra, hogy ennél a csoportnál felerősödtek egyes emberi értékek, amelyek a függetlenség, önállóság és innováció irányába mutatnak, s amely erős értékekkel együttműködve szükséges a társadalomnak értékelni az internetgeneráció kultúráját, viselkedéseit.

AZ INTERNETGENERÁCIÓ MÁSFAJTA TUDÁST HORDOZ ÉS MÁSFAJTA TANÍTÁST IGÉNYEL

Tapscott szerint (aki egyébként a New Paradigm Learning Corporation elnöke is) az új tanulási paradigma környezete „egészében a web és az internet lesz” (173)¹⁰.

Az interaktív módszerek alkalmazása során már előtérbe kerülnek a tanulói együttműködésen alapuló módszerek, például a páros és csoportmunka, a tanulói kiselőadások, ezek közös értékelése, valamint a vita-alapú tanítási módszer és a játékos tanítási módszer. Ezek a módszerek a közösségi tanulást által megszerzett tudást erősítik.

Az újgenerációs módszerek közé tartoznak a projekt módszer, a kooperatív módszerek és a számítógépes módszerek, internet, multimédia. E módszerek alkalmazásakor hangsúlyos az együttműködésen alapuló alkalmazás-képes tudás megszerzése.

Az interaktív tanulásra való átállás lépéseit a következőkképpen vázolja (vö. 174-187).

(a) *Átállás a lineáris tanulásról a hipermédiásra.* (Az új generáció információkezelése interaktív és párhuzamos, amit a hipertext, az aktív hivatkozások stb. jól támogatnak).

(b) *Átállás az utasításokról a készítésre és a felfedezésre (az instrukcionizmusról a konstrukcionizmusra).*

(c) *Átállás a közvetítő, tanárközpontú tanulásról a tanulóközpontúra.*

(d) *Az anyag befogadásáról a navigálás és a tanulás tanulására való átállás.*

Idézi a 18 éves Matthew MacDonald-ot (Nova Scotia, Kanada), aki ekként közeli meg a tanulással kapcsolatos problémákat: „A diákokat csak azután bátorítják a nyitott, saját úton járó gondolkodásra, ha már bemagoltak mindent, amit a tanárunk mondott vagy ami a tankönyvben volt. Addig azonban, ha az ember a saját fejét használja vagy megkérdőjelez valamit, ami nem látszik helyesnek vagy fontosnak, nem jut semmire. Nevetségessé teszik, mert »nem figyel a tanárra«.. (177.)

(e) *Az iskolai tanulásról az élethosszig tartó tanulásra való átállás.* (Az „emberiség tudásbázisa évenként megduplázódik”, 178.)

(f) *Átállás a tömeges oktatásról a testre (személyre) szabott tanulásra.*

(g) *Átállás a kint okozó tanulásról az érdekes tanulásra, amelynek keretében az ismeretszerzés, a munka és a szórakozás integrálódhat.*

¹⁰ Tapscott, 2011.

AZ INTERNETGENERÁCIÓ JOBBAN KI VAN TÉVE A FÜGGŐSÉG KOCCÁZATÁNAK

Gyermekeknél a túlzott okostelefon-használatnak olyan pszichológiai velejárói figyelhetők meg, mint a negatív érzelmi állapot, a szorongás, testi panaszok, agresszív magatartás vagy a társakkal való kapcsolattartási nehézségek, fogalmazza meg Csibi és Szabó 2018-as¹¹ tanulmányában.

Egy tavaly 1519 diák részvételével végzett svájci kutatás demográfiai és egészségügyi jellemzők mellett okostelefon-használati és -függőségi mutatókat is vizsgált. A függőség 256 esetben (16,9%) volt kimutatható, tünetei: a készülék túlzott használat napi rendszerességgel, a reggeli ébredés utáni azonnali használat, a szociális hálózatok előtérbe helyezése a személyes kapcsolatokkal szemben. Saját kutatásaink is kimutatták, hogy az okostelefon-függőség gyakrabban fordult elő a fiatalabb (15–16 éves) serdülőknél, mint 19 éves és ennél idősebb korosztálynál, valamint azok körében, akik kevesebb fizikai aktivitásról és magasabb stressz-szintről számoltak be¹²

AZ INTERNETGENERÁCIÓ NEM A VALÓSÁGBAN ÉL, CSAK A VIRTUÁLIS TÉRBEN ÉL SZOCIÁLIS ÉLETET, OTT IS BARÁTKOZIK

A foci ma már virtuális, a legújabb játék letöltője és benne pontszámot elérő gyermek a „menő gyerek” társai szemében. A mai gyerekek a konfliktusokat sem lökdösdéssel, verekedéssel oldják meg – „kizárják a csoportból”, „eltávolítják” a listából, akire haragszanak.

AZ INTERNETGENERÁCIÓ MAGÁNYOS

Ujhelyi Adrienn 2011-es disszertációjának¹³ bevezetőjében összefoglalja az internethasználat szociális hatásait. A témát vizsgáló kutatások egy központi kérdése, hogy magányossá tesz-e az internethasználat. A kutatók egy része szerint az internet a valós kapcsolatok helyettesítőjeként szolgál, vagyis az online aktivitás aszociális tevékenység, megfosztja az embert a valós emberi kapcsolatoktól, eredményeik szerint az internetezők kevesebbet kommunikálnak családtagjaikkal, magányosak és hajlamosak a depresszióra. (Nie, Hillygus 2002¹⁴; Nie, Erbring, 2002¹⁵; Kraut et al., 1998)¹⁶. Mások egyáltalán nem találtak különbséget az internetet használók és a nem internetezők társas kapcsolatai között (Gershuny, 2002¹⁷). A kutatók harmadik csoportja

11 Csibi – Szabó, 2018.

12 Haug és mtsai, 2015.

13 Ujhelyi, 2011.

14 Nie, Hillygus, 2002.

15 Nie, Erbring, 2002.

16 Kraut et al., 1998.

17 Gershuny, 2002.

szerint az internetezők társas élete erősödik, mind online, mind offline barátaikkal több időt töltenek, a kapcsolatfelvételek száma megnő, a felhasználók szociális világa kitérően (Neustadl, Robinson, 2002¹⁸; Horrigan, Rainie, 2002)¹⁹, továbbá nő a hálózat diverzitása is, az internethasználó különböző típusú emberekkel különböző típusú kapcsolatokat alakít ki²⁰.

AZ INTERNETGENERÁCIÓ ÁLTAL GENERÁCIÓS SZAKADÉKOK JÖNNEK LÉTRE

Szili Katalin tanulmányában helyet kap a generációs szakadékok vizsgálata a digitális világ tükrében. Idézi Mark Prensky-t²¹, aki a társadalmi generációkat két kategóriára bontotta, digitális bevándorlóokra és digitális bennszülöttekre. Digitális bennszülötteknek nevezte azokat, akik beleszülettek a technológiák világába, akik felnőtt korukban ismerkedtek meg ezekkel az eszközökkel, azokat pedig digitális bevándorlóknak nevezte. A két generáció között jelentős különbségeket feltételezett, miszerint a bennszülöttek szakítottak az addigi hagyományos lineáris gondolkodásmóddal, s inkább a hipertextes gondolkodást részesítik előnyben²². Feltételezésük szerint a digitális bennszülöttek gondolkodásukban egyik gondolatról ugranak egy másikra, mint az interneten található hipertextes szövegekben, felületeken a linkek. Ezek a gondolati linkek lehetnek emlékek, tapasztalatok, képek, rövidebb szövegek, egy új információ, melyek a gyermekek figyelmét egy új, más természetű elemre irányítják. Elgondolásuk alapján ez által egy olyan átkapcsolás jön létre a gyermekek gondolatmentében, amelyet a külső szemlélő (pedagógus) csak ritkán tud követni, s gyakran figyelmetlenségnek, csapongásnak gondolja.²³

Howe és Strauss²⁴ az életkorok alapján különböztették meg öt generációt. A Veteránok (1925-45 között születtek) idős korukban találkoztak az internettel. A Baby-bumm generáció (1946-64 között születtek), akik felnőtt korukban találkoztak az internettel. Az X generáció (1965-79 között születtek), akik nagykaszként, ifjúkorban ismerkedtek meg a nettel, s így már az a munkavégzésükbe is beépülhetett. Az Y generáció (1980-95 között születtek) gyerekkorában már jelen volt a net, így már a játékok világa is beépülhetett az életükbe; valamint a Z generáció (1996-) amely az a nemzedék, akik sosem éltek olyan társadalomban ahol nincsen internet. Ezt a generációs elméletét folytatva, a Z generáció tagjai 2004-es születésűekkel lezáródik, és őket követi az A (alfa) generáció, a jelenlegi óvodások, kisiskolások, akik 2005 után születtek.

18 Neustadl, Robinson, 2002.

19 Horrigan, Rainie, 2002.

20 Marsden, 2001.

21 Prensky, 2001.

22 Thékes, 2019.

23 Lénárd, 2015.

24 Howe és Strauss, 2000.

Ha e két generációs elméletet összevetjük, akkor a Veteránok, a Baby-bumm-, és az Y generációk a digitális bevándorlók, az 1980 után születtek, az Y, Z és Alfa generációk pedig a digitális bennszülöttek. Oblinger és Oblinger²⁵ hangsúlyozza, hogy a digitális bennszülöttekhez tartozó diákok más tanulási motivációval, - stratégiával rendelkeznek, mint a digitális bevándorlók. Véleményük szerint, ezen generáció tagjai intuitív vizuális kommunikátorok, akik szeretik az interaktivitást, a gyors ütemet, akik számára kényelmesebb a vizualitás, a látvány, mint a szöveg, s akik párhuzamosan több dologgal is foglalkoznak egyszerre. Életükben hangsúlyos szerepet tölt be a virtuális kommunikáció, a virtuális közösségek.

A digitális világban felnövő és alkalmazkodó fiatalok, gyermekek gondolkodása, viselkedése jelentősen eltér – az idősebb generációtól eltávolodó, néha nehezen áthidalható különbségeket figyelhetünk meg. Ugyanakkor képességeik is megváltoztak – sokszor a nagyszülők csodálkozva figyelik kis unokáik jártasságát, hozzáértő mozdulatait az okostelefonok, tabletek képernyőin, funkcióik és alkalmazásai közötti eligazodásban. Másrészt a képernyő előtt eltöltött napi 3-4 óra – vagy esetenként ennél is hosszabb idő – után az iskolai környezet nehezen tartja a lépést, nemcsak felszereltség, de emberi erőforrás tekintetében is²⁶.

A MEGOLDÁSHOZ VEZETŐ ÚT?

A legfontosabb feladatunk megérteni, hogy az internetgenerációval, az internet-használattal kapcsolatban vélekedéseink, értékeléseink nem lehetnek vagylagosak, sokkal inkább mellérendelők. Az internet egyszerre jóbarát és „technoördög” is, vizsgálva Csibi és Szabó tanulmányának címére. A gyermekeknek meg kell tanulniuk, hogyan használhatnak egy ilyen kétarcú eszközt úgy, hogy közben elkerüljék a lelki – és akár a testi – sérüléseket, a számukra káros helyzeteket.

A mentálhigiéné területén dolgozó szakemberek hangsúlyozzák a szabályozás, a biztonságos használat fontosságát. Érveik szerint az internet egyrészt végtelen lehetőségek és információ tárháza, amelyet egy gyerek korlátozás nélkül felfedezhet okostelefonja segítségével.

Emellett biztatják a szülőket és nagyszülőket arra, hogy közelítsenek a fiatalabb generációhoz, tanuljanak, változzanak és alkalmazkodjanak a világukhoz, hogy jobban megérthessék őket, és a generációk képesek legyenek szakadék nélkül együtt munkálkodni.

Bíró Gyula
igazgató, f. mestertanár
GFF ESZK Társadalompedagógiai Tanszék
GFF Szarvasi Gyakorló Ált. Isk. és Gyak.óvoda

25 Oblinger, 2005.

26 Szili, é.n.

FELHASZNÁLT IRODALOM:

- Chapman, Gary – Pellicane, Arlene: *Netfüggő gyerekek – hogyan teremtünk egyensúlyt a virtuális és a valódi kapcsolatok között?* Budapest, Harmat Kiadó, 2016.
- Csibi Sándor – Szabó Attila (2018): Jóbarát vagy technoördög?, *Mindennapi Pszichológia*, <http://mipszi.hu/cikk/161015-jobarat-vagy-technoordog> ;megtekintve: 2019 május.
- Gershuny, J.: *Social Leisure and Home IT: A Time-Diary Approach*. *IT & Society*, 1, 2002, 54–72.
- Haug, Severin & Paz, Raquel & Kwon, Min & Filler, Andreas & Kowatsch, Tobias & Schaub, Michael.: *Smartphone use and smartphone addiction among young people in Switzerland*. *Journal of Behavioral Addictions*. 4. 299-307. 10.1556/2006.4.2015.037.
- Heitner, Devorah: *A képernyőtudatos család – Hogyan neveljünk digitális bennszülötteinkből digitális írástudókat?* Budapest, HVG Kiadó, 2017.
- Horrihan, J.B., Rainie, L.: *Emails That Matter: Changing Patterns of Internet Use Over a Year's Time*. *IT & Society*, 1. 2002.
- Howe, N. – Strauss, W. : *Millenials Rising: The Next Great Generatins*. Tandem Library, 2000.
- Kraut, R.E., Lundmark, V., Patterson, M., Kiesler, S., Mukpadhyay, T., Scherlis, W. : *Internet Paradox: A Social Technology That Reduces Social Involvement and Psychological Well-being?* *American Psychologist*, 53, 1998, 1017–1032.
- Lénárd A.: *A digitális kor gyermekei*. In: *Gyermeknevelés* 3. évf. 1. szám, 2015, 74–83.
- Marsden, P.V.: *Egocentric and Sociocentric Measures of Network Centrality*. 2001. http://icg.harvard.edu/~soc275/Readings/Marsden_Egocentric_Centrality.pdf
- Mello, de A. S.J.: *Abszurd egy percesek*, Kecskemét, Korda Kiadó, 2004.
- Nemes Orsolya: *Generációs mítoszok – Hogyan készüljünk fel a jövő kihívásaira?* Budapest, HVG Kiadó, 2019.
- Neustadl, A., Robinson, J.P.: *Social Contact Differences Among Internet Users and Nonusers in the General Social Survey*. *IT & Society*, 1. 2002.
- Nie, N.H., D.Hillygus S.: *The Impact of Internet Use on Sociability: Time-Diary Findings*. *IT & Society*, 1. 2002.
- Nie, N.H., Erbring, L.: *Internet And Society: A Preliminary Report*. *IT & Society*, 1. 2002.
- Oblinger, Diana.: *Educating the Net Generation*. *Educause* – available electronic. 205.
- Prensky, M.: *Digital Natives, Digital Immigrnt. On the Horizon*. NCB University Press, 2001, Vol. 9 No. 5, October
- Prensky, M.: *Digital game-based learning*. New York: McGraw-Hill, 2004.
- Robinson, Ken: *Az alkotó tér*. Budapest, HVG Kiadó, 2011.

- Szili Katalin: *Az IKT alkalmazása a gyógypedagógiában* http://www.jgypk.hu/mentorhalo/tananyag/az_ikt_alkalmazasa_a_gyogypedagogiaban_V2/index.html megtekintve, 2019 május.
- Tapscott, Don: *Digitális gyermekkor. Információs társadalmak kicsiknek és nagyon nagyoknak*. Budapest, Kossuth Kiadó, 2001.
- Thékes István: Egy fiatal nyelvtanulók számára készülő gamifikált online angol nyelvi kollokáció tudásra fókuszáló tanulási platform fejlesztési folyamata. In: Varga Aranka, Andl Helga, Molnár-Kovács Zsófia (szerk.) *Neveléstudomány – Horizontok és dialógusok. Absztraktkötet, XIX. Országos Neveléstudományi Konferencia*. Pécs, 2019. november 7–9.
- Ujhelyi Adrienn: *Online csoportok kívülről és belülről. Az internetes közösségek szociálpszichológiai vizsgálata*. Doktori Disszertáció. ELTE Pedagógiai és Pszichológiai Kar, 2011. http://pszichologia.phd.elte.hu/vedesek/Ujhelyi_Adrienn_disszertacio.pdf Megtekintve: 2019.03.
- <http://www.kamaszpanasz.hu/hirek/betegsegek/507/internet-karos-hatasai> Közzétéve: 2010.08.21.

AZ EGYÉN ÉS KÖZÖSSÉG SZEREPÉNEK VÁLTOZÁSA A BIBLIAI IDŐKTŐL NAPJAINKIG

A nyugati világ jelenkori működését az egyén, a szubjektum túlsúlya jellemzi. A kereszténységnek, mint alapvetően közösségi létformának ugyanakkor ma is szerepe, hogy ellensúlyozza az egyén központba kerülésének anomáliáit. Ahogy Pannenberg fogalmaz: az ember exocentrikus lény. Nyitott a transzcendens felé, ezért önmaga középpontba kerülését csak az a tény korlátozhatja, hogy Istenre van utalva.¹ Ezt közvetítheti a kereszténység. Figyelemreméltó azonban, hogy magán a keresztény tradíción belül sem egységes az egyén és közösség viszonyának megítélése, ezért azt sem állíthatjuk biztosan, hogy az egyház bizonyos teológiai felvetései nem segítették-e a jelenkori helyzet kialakulását.

1. AZ EGYÉN ÉS A KÖZÖSSÉG BIBLIAI ÉRTELMEZÉSE

Az egyén, mint alapvető kategória mindenkor meghatározó szerepet játszott az emberi társadalmak életében. Mind az ókori bölcsélet, mind a Biblia jelentős szerepet tulajdonít neki és természetesen az európai civilizációban sem véletlenül került kitüntetett helyzetbe. Hasonló a helyzet a közösség kérdésével is. Látni lehet azonban, hogy míg például a hellenizmusban az egyén kapott különös hangsúlyt, addig a héber gondolkodást továbbörökítő Bibliában a közösség szerepe maradt középpontban.

1.1. Az Ószövetség egyén és közösségképe

Amikor azt a kérdést tesszük fel, hogy az Ószövetségben mennyire hangsúlyos a közösség vagy az egyén szerepe, akkor azzal kell szembesülnünk, hogy a Biblia sehol sem beszél kiemelten a közösség kitüntetett szerepéről. Ennek oka az, hogy a Szentírás természetesnek tartja a közösségi kategóriában való gondolkodást.

Legtisztább példaként az egész Ószövetség alapját képező kegyelmi kiválasztást lehet felhozni, amelynek tárgya egy közösség: Izrael. Az egyik ide vonatkozó bibliai hely tanúsága szerint a kiválasztás semmiképp sem az egyes emberekre vonatkozik, hanem Ábrahám utódaira, azaz egy közösségre: „Hiszen te Istenednek, az Úrnak szent népe vagy. Téged választott ki Istened, az ÚR, hogy tulajdon népe légy valamennyi nép közül, amelyek a föld színén vannak.” (Deut 7,6).²

A kiválasztás ténye nem csak azért fontos, mert aláhúzza a közösség fontosságát, hanem azért is, mert eleve szentként definiálja azt. Ez adja meg minden későbbi közösségi

1 Pannenberg, 1998. 45.

2 Powell, 2005. 37.

spiritualitás alapját. Emiatt Izrael – és ezt követően az egyház is – különleges viszonyban áll Istennel, ami megkülönbözteti őt a népektől, ugyanakkor speciális kötelezettségeket is ró rá.

Powell szerint a kiválasztottság három legfontosabb jellemzője az elkülönültség, a tisztaság és az igazságosság. Az ószövetségi értelmezés szerint mindhárom jellemző Izrael közösségére vonatkozik.³

Az elkülönültség, amely Izrael szentségét hozta, önmagában is meghatározó teológiai téma. Már a tereméstartó történetben megjelenik, ahol Isten hasonlóan különíti el a fényt a sötétségtől, illetve a szárazföldet a tengertől, mint később Izraelt a népektől. Ez a különállás megjelent a papok életmódjában is, de a Szentírás azt is világossá tette, hogy Isten szemében az egész nép szent, így elkülönül a többiektől. *„Legyetek előttem szentek, mert én, az ÚR, szent vagyok, és elkülönítetek benneteket a népektől, hogy az enyéim legyetek”* (Lev 20,26).⁴

A tisztaság szintén kiemelkedő jellemzője a kiválasztott közösségnek. Bár az egyénnek kell megtartania azokat a rendelkezéseket, amelyeket az Úr hozott, mégis Isten szemében az egész nép tisztasága fontos, amelynek egyéni megsértése a közösségből, illetve az életből való kizárást vonja magával.⁵

Az igazságosság, mint a kiválasztottság harmadik jellemzője részint az Istenhez fűződő kapcsolatra van kiemelkedő hatással, hiszen a nép szent voltát az Úrral szemben gyakorolt tiszta élete határozhatja meg, ugyanakkor nagyon erős etikai vonatkozása is van, mert ez az, ami Izrael mindennapi cselekedeteit, következképp társadalmi életét is meghatározza.⁶

Ahogy Wall fogalmaz, Izrael kiválasztottsága az Istentől jövő szabadító kegyelem megtapasztalásából következik, ami történelmi tapasztalat, következképp szintén kollektív jellegű. Erre a történelmi tapasztalatra válaszul Izrael népe létrehozta az istentiszteleti közösséget, amely az ember Isten szabadítására adott reakciójának legtisztább kifejezése. Az így választ adó Izrael megint csak közösségi formában áll előttünk.⁷

Az egyedi jellegzetességek a királyság intézményének megjelenésével tűntek fel, ahol azonban a király személye – akárcsak korábban a pátriárkák vagy más karizmatikus vezetők – Izrael egészének hitét fejezték ki. A király személye nem az önálló vallásgyakorlat mintaképének tekinthető, hanem jóval inkább Izrael közösségének szimbolikus megtestesítőjeként jellemezhető. Ez abban is világosan megmutatkozik, hogy a király Istenbe vetett hite nagyban befolyásolta az egész közösség életét, sorsát.⁸

Az Ószövetség végső szerkesztését tekintve azonban mégsem a királyban megszemélyesített közösség képe dominál, hanem az a tradíció, amely a próféta ság nyomán

3 i.h., 38.

4 i.h., 38-39.

5 i.h., 39.

6 i.h., 40.

7 Wall, 1992. 1103.

8 i.h., 1104.

formálta az ószövetségi hagyományt. Így bontakozik ki a „prófétai közösség” jellegzetes képe, amelyben már nem csak az Istenbe vetett hit a mérvadó, hanem annak etikai konzekvenciái is. A közösség hitközösség, amely egyúttal feladatot is kap az Istentől, azaz cselekednie kell azt, ami az Úr akarata. A közösséget ily módon a gyakorlati tettek hozzák létre és formálják tovább.⁹

Az Ószövetségben az ember hitvilága, vallási gyakorlata vagy épp saját tetteire vonatkozó felelőssége kezdetben tehát jórészt kollektív keretekben volt értelmezhető.

Ezeknek szép példáját láthatjuk a fogság előtti prófétáknál Ám 9,11-15-ben, Hos 2,16-25-ben, valamint az Iz 2,2-5; 4,3-6; ill. 9,1-6 verseiben. E szakaszok jól mutatják, hogy az Úr miként szabadítja meg Izraelt – mint szétválaszthatatlan egészet – a szerencsétlenségből.¹⁰ A korai Izrael tehát úgy gondolkodott az Úrról, mint aki az egész közösséget menti meg.

A fogság időszakában és azután működő prófétáknál azonban már sok tekintetben más a helyzet. *Jeremiás* egy lépéssel továbbmegy és eszkatológiájában néhány ponton már a személyességet is érinti. Az úgynevezett „új szövetség” jövendölésben (Jer 31,31-34) a közösség újjáépítésében az Úr tette már az egyes személyek saját életére is kihatással van. „*Törvényemet a belsejükhöz helyezem, szívükhöz írom be*” (Jer 31,33).¹¹

Kaminsky szerint a Kr.e. 6. századtól kezdve a biblikus irodalmon belül kimutatható egy individualisztikus tendencia, amelynek megléte azonban nagyon vitatott. Jóval inkább tényszerű az, hogy az egészen kései ószövetségi irodalom létrejöttéig a zsidóság keveset foglalkozott az egyéni vallásosság kérdésével. A kivételeket a legkésőbbi ószövetségi művekben, az *Iratok* gyűjteményében találhatjuk meg, ott is elsősorban a bölcsességi irodalomként jellemezhető könyvekben, ahol nem egyszer az egyén világról alkotott képe áll a középpontban.¹²

Különösen is jó példát jelentenek erre azok a zsoltárok, amelyek – legyenek bár panasz- vagy hálaénekek – egyértelműen egyes szám első személyben fogalmazzak. Ezeknek a költeményeknek valódi individuális jellege van, a személyes hitet fejezik ki és hátterüket nem kizárólag a kultusz szolgáltathatja. Ezek a zsoltárok a szentélytől távol, liturgikus cselekményektől függetlenül is imádkozhatók.¹³

Mindent összevetve azonban mégis azt láthatjuk, hogy az egyéniesség az Ószövetség írói számára csak valamely kollektív kategória fényében volt értelmezhető. Ez azonban nem jelenti azt, hogy az Ószövetség ne foglalkozott volna az egyéni vallásosság kérdésével. Azt azonban látni kell, hogy a fő témák a kivételek esetében is ugyanúgy az egyén és a közösség viszonyához kapcsolódnak.¹⁴

9 uo.

10 Holder, 1994. 73.

11 uo.

12 Kaminsky, 2000. 286.

13 Rózsa, 1996. 336.

14 Kaminsky, 2000. 287.

Ez megfelel a kultúrák egymásra hatását kutató *Jan Assmann* felismerésének, akinek esettanulmányában az ókori Izrael írásos hagyományának kollektív vallásossága az idegen kultúrák individuális befolyásának ellenhatásaként jelenik meg. Ez egyformán igaz lehet az egyiptomi, a babiloni vagy épp a görög kultúrára.¹⁵

1.2. Az Újszövetség tanítása az egyén és a közösség szerepéről

Az Újszövetség, hasonlóan az Ószövetséghez, világossá teszi, hogy Isten kiválasztása a közösségre vonatkozik (például Ef 1,4-5 vagy Kol 3,12). Az egyházat, a közösséget a Biblia úgy írja le, mint Krisztus testét és a 1Kor vagy a Gal fényében abszurdnak tartja, hogy valaki ezen a spirituális egységen kívül létezzen.¹⁶

Számtalan példát hozhatunk arra nézve, hogy miként valósul meg az Újszövetségben a közösségközpontúság. Kézenfekvő példa a tizenkettes tanítványi kör. Jézus közösséget hívott el és nem egyszerűen tanítványokat fogadott. A 12-es szám ugyan Izrael egységére utal, de Jézus küldetése egy tágabb értelemben vett közösség megalkotására is irányult. A Messiás azért jött, hogy „*Isten szétszóródott gyermekeit egybegyűjtse*” (Ján 11,52). Jézus eljött ebbe a világba, hogy összegyűjtse ezeket a gyermekeit egyetlen lelki közösségbe. Az elhívottak, akik vele voltak, lettek az egyház, akiket azután visszaküldött a világba, hogy tanúi legyenek. Így lehet Isten népe egyszerre elhívott és elküldött. Az egyház ez által egy „új ontológiai realitás a történelemben”, amely részesedik az életben, az együttérzésben és a szenvedésben, ami gyakorlatilag nem más, mint Jézus küldetése maga.¹⁷

Ám ez a megvalósult közösség nem csak Jézus földi küldetéséhez kapcsolódott. Tanítványainak megígérte, hogy ahol ketten vagy hárman egy akarattal összejönnek az ő nevében, ő is jelen lesz (Mt 18,20). Ez azt jelenti, hogy közösség kell Krisztus eljövételéhez, de azt is jelenti, hogy mindenképp eljön, ha nevében összegyűlnek. Így teremődik meg a *koinonia*, amelynek az emberi közösség jelentésén túl mélyebb értelme is van. *Pál* akkor használta ezt a szót, amikor Jeruzsálem számára gyűjtött adományt, tehát amikor a közösséget valami szent cél kötötte össze (2Kor 9,13). Ilyen módon a *koinonia* a hívők Krisztussal való közösségét jelenti (1Kor 10,16), ami egyúttal az Atyával is egységet teremt (1Ján 1,6).¹⁸

Ez a titokzatos egység Isten és ember, valamint ember és ember között átszövi az egész Újszövetséget. Az Ef 4,4-6-ban nagyon szép megfogalmazását találjuk ennek: „*Egy a test, és egy a Lélek, aminthogy egy reménységre kaptatok elhívást is: egy az Úr, egy a hit, egy a keresztség, egy az Istene és Atyja mindeneknek: ő van mindenek felett, és mindenek által, és mindenekben.*” Ez a rövid szakasz, amely eredetileg a pogány- és zsidókeresztények békés együttélésére szólított fel, nagyon elevenen fejezi ki a gyülekezet lényegét. A közösség tagja bárhonnan is jön, a gyülekezet részeként már egy egységhez tartozik, így mindent az Istenhez való kötődése határoz meg. Szükséges, hogy mindenki beletegye a közösbe

15 Assmann, 1999. 207.

16 Powell, 2005. 41.

17 Newbiggin, 1989. 136.

18 Gutiérrez, 2001. 150.

azt, ami képessége szerint lehetséges, ám az isteni áldás hordozója nem az egyén, hanem a közösség lesz. Így közelíthetünk az egyén szerepének megértéséhez, amely különösen *Pál apostol* teológiájában bontakozik ki.

A fent említett áldás vagy másképpen kegyelem (*charis*) a lelki ajándékokban (*charismata*) nyilvánul meg, amelyről Pál a 1Kor 12-14. fejezeteiben ír. Ezeket Pál nem egyszerűen a Szentlélek birtoklásának tekinti, hanem sokkal inkább képességként írja le, amelyek összességét sohasem birtokolhatja egy személy.

Az egyes ajándékok azonban külön-külön személyeknek adatnak, amelyek különböző élethelyzetekben hasznosíthatók az Isten országa építésének érdekében. Az egyes keresztények ezzel fejezhetik ki hálaadásukat Istennek (*eucharistia*). Látható, hogy a három görög szó, a kegyelem (*charis*), a kegyelmi ajándékok (*charismata*) és a hálaadás (*eucharistia*) ugyanarra a gyökerre megy vissza, amely a *charein* ige.¹⁹

A fenti, szorosan összekapcsolódó gondolatok logikája a közösség és egyén kapcsolatát is jól illusztrálja. Bár az Isten áldásait az egyes ember kapja meg, amire egyénileg felel, de az áldások teljessége mégis a közösségben bontakozik ki. Ezzel az egyén magát a közösséget építi.

A Krisztus üzenetére adott egyéni válasz emellett önmagában is hangsúlyos. Ezt a kérdést megint csak Pál bontja ki, amikor a megigazulás kérdéskörét érinti. *Luther*, illetve az egész reformáció is ezt a páli tételt helyezte a középpontba, amikor hangsúlyozta, hogy az ember a Krisztusba vetett egyéni hite által igazul meg az Isten előtt.²⁰

Pálnak ez a sarkalatos tanítása a jeruzsálemi, zsidó hagyományokra építő közösséggel való építő párbeszédéből származik, és arra helyezi a hangsúlyt, hogy a régi, ószövetségi tétel – miszerint az embert, a szövetséghez való tartozás menti meg – már nem működik. Ez azt jelenti, hogy Pál módosított az eredeti tanításon, hogy mit is jelent az Isten közösségéhez tartozni. A hitgyakorlatot azonban ő is gyülekezeti közösségben képzelte el. Ami új, az az egyéni válasz, amivel a hívő Krisztus mellett dönt.²¹

Nehéz eldönteni, hogy az egyén hangsúlyosabb szerepe mennyiben tekinthető a hellenizmus hatásának. Ha Pál görög kultúrához való viszonyát megvizsgáljuk, azt láthatjuk, hogy az apostol egyrészt egyértelműen ellene volt mindenféle pogány kultusznak és istentiszteletnek. Ugyanakkor az is igaz, hogy használta korának kultúráját üzeneteinek tolmácsolására. Egyértelműen kiállt a pogány-keresztények mellett és – retorikájára nézve – maga is birtokolta a görög műveltséget. Az is világos, hogy az Újszövetség más irataiba is beszűrődött a görög kultúra és így válhatott a későbbi kereszténység a zsidó, valamint hellén kultúra egyfajta szintézisévé. Azt azonban túlzás lenne állítani, hogy Pál apostol hellenista tanokat vett át és ezzel módosította a jézusi üzenetet. Sokkal inkább indirekt befolyásról beszélhetünk, amely más esetben is tetten érhető.²²

19 Käsemann, 1964. 64-65.

20 Stanton, 2003. 179.

21 uo.

22 Betz, 1992. 132-133.

Ha a Biblia egészét vizsgáljuk, láthatjuk, hogy amikor a szentírók az Istenbe vetett hitről, és az Isten kegyelmi kiválasztására adott válaszról írtak, a legtöbb esetben közösségekben gondolkodtak. A Szentírás tehát egy olyan közösségi modellt örökölt ránk, amelyben az egyénnek nagyon különleges szerepe van, de semmiképp sem önálló hordozója a vallásos tapasztalatnak. A Biblia megfelelő alapot nyújt számunkra, amikor amellel érvelünk, hogy a mindennapokban, a társadalom működésében vagy a vallási életben nem szabad túlhangsúlyozni az egyén szerepét. Az a forma, ahogyan az individuum szerepét a mai korban láthatjuk, a bibliai modellhez képest torzulást jelent, így a biblikus teológia ezen a ponton kritikával kell, hogy illesse a korszellemet.

2. AZ EGYÉNI ÉS A KÖZÖSSÉGI VALLÁSOSSÁG NÉHÁNY JELLEMZŐ VONÁSA A KORAI KERESZTÉNYSÉG IDŐSZAKÁTÓL A KÖZÉPKORIG

A kereszténységet kezdeti időszakában jelentősen befolyásolta, hogy a római birodalom számtalan, egyéni hitet hangsúlyozó vallása között kellett megtalálnia jövőjét. A misztériumvallásokkal és a gnoszticizmussal szemben az egyház világosan hangsúlyozta a biblikus tradíciót, amely a közösséget tekintette alapnak. Amíg a misztériumvallások az egyéni beavatásra épültek, és amíg a gnózis egyik fő tanítása a teremtett világtól idegen emberi lélek testből való kiszabadítása volt, addig a keresztények a világban élő közösségre tették a hangsúlyt.²³

Ennek ellenére azt is láthatjuk, hogy az egyházon belül is kialakultak olyan irányzatok, amelyeknek erősen gnosztikus vagy neoplatonikus inspirációik voltak. Ezek a mozgalmak sokszor helyezték a középpontba azt, hogy ez a világ csak szenvedést nyújt, és az igazi cél az aszkézis, a lelki tökéletesedés. Azt, hogy ez a forma a különböző hellenisztikus tradíciókkal való együttélésből származik, az is bizonyítja, hogy hasonló aszkétákat a gnózion és a manicheizmuson belül is találhatunk. A kereszténységen belül a nem egyszer szélsőségekbe hajló mozgalmakat csak a különböző monasztikus közösségek kialakulása szorította vissza, bár a kolostorok bizonyos mértékben az egész középkor során megőrizték a neoplatonikus szellemiséget.²⁴

A szerzetesi közösségek egyesítették magukban a közösségi és az egyéni vallási életet. Bár egyértelműen az együttélés került hangsúlyos helyzetbe, de a korai monasztikusoknál az egyéni vallásosság különösen szerepet kapott a szigorú önvizsgálat vagy a jellegzetes személyes imák formájában. A közösség megélésének új formája mégis tisztán kifejezte azt a modellt, amiről Jézus tanítványainak beszélt. A szerzetesek együtt imádkoztak, dolgoztak és ettek egy aszketikus, de mégiscsak modellértékű „kis társadalmat” hozva létre.²⁵

A középkor vallásossága általánosságban is jóval inkább közösségi, mint individuális volt. A kollektív kötődés a Szenthöz sokkal hangsúlyosabb volt, mint az egyéni megkö-

23 Steward, 2005. 73-74.

24 i.h., 84-85.

25 i.h., 87.

zelítés. Még a remeték is a közösség tudtával és felhatalmazásával éltek elvonult életüket. A természetfeletti dolgok mindig közösségi formában kerültek leírásra, legyen szó bár mennyről, purgatóriumról vagy a pokolról. A szentek életét is közösségi formában jegyezték fel, körülvéve őket angyalokkal vagy éppen kísértő ördögökkel. A közösségi formájú monaszticizmus szilárd háttérrel biztosított a lelki életnek, de a laikusok is közösségben végezték zarándoklataikat vagy tisztelték az ereklyéket.²⁶

A kései középkor időszakában – XIII. század közepétől XV. század elejéig – azonban több olyan népszerű lelkiségi mozgalom kialakulásának és virágzásának is tanúi lehetünk, amelyek már nem teljesen illettek bele ebbe a modellbe. E mozgalmak – amelyek vezetői legtöbbször karizmatikus képességű férfiak és nők voltak – nyílt kritikával illették az intézményesedett vallást, amire az egyház egyre növekvő türelmetlenséggel és szembeállással válaszolt.

Ezekben a konfliktusokban tűnt fel először az egyéni kezdeményezés és a stabil közösségi rendszer közötti szembenállás, amely jóval később a társadalom átfarmálódásához vezetett.²⁷

Az ezt megelőző időszakban legfeljebb kitüntetett személyek munkásságán keresztül láthatjuk meg az egyén szerepét. *Clairvaux-i Bernárd* – aki az eredeti Benedek-rendi ideálhoz való visszatérést hangsúlyozta és ezzel megreformálta a középkori szerzetesi mozgalmat – különösen is kiemelte az egyén valamint az Isten közötti szoros kapcsolat fontosságát.²⁸

Az egyéni értékek kihangsúlyozása csak a reneszánsz vallásosságban vált mozgalommá. Előkészítő áramlatok azonban ennek is voltak. A kolduló rendek kialakulása bizonyos tekintetben ennek tekinthető. Akár a domonkos, akár a ferences rendet nézzük, világosan látható az a szemléletbeli váltás, ami a korábbi monasztikus tradíciókhoz képest az ember felé való nagyobb nyitást jelenti. E rendek nem a világtól elzárkózva, hanem a világ felé fordulva rendezték be életüket, ezzel a közösséget áthelyezve egy másik dimenzióba. Ez mindenképp váltásként értelmezhető a középkor világgal szembeni – neoplatonikus – pesszimizmusához képest.²⁹

A domonkosok voltak azok – elsősorban *Albertus Magnus* és *Aquinói Tamás* – akik az egyéni intellektusára tett hangsúllyal különösen is eltávolodtak a korábbi, monasztikus lelkiségtől. Több mint egy évszázaddal később a *Devotio Moderna* eszméi habár nem az intellektus, hanem a lélek szerepét emelték ki, ugyanúgy az egyént állították a középpontba. E jelenségek a megszokott közösségi kereteket azonban még nem törték össze. A döntő változás e téren csak az újkor második felében történt meg.³⁰

26 Wiethaus, 2005. 108.

27 i.h., 110.

28 Holt, 2005. 86.

29 i.h., 87.

30 uo.

3. A VALLÁS FÓKUSZPONTJÁNAK MEGVÁLTOZÁSA AZ ÚJKORBAN

3.1. Az egyéni vallásos tapasztalat előtérbe kerülése

A fent vázolt közösségi vallásgyakorlat szerepét a modern időszakban egyre inkább az egyéni hittapasztalat vette át. A közösségi hitgyakorlat formái ennek ellenére továbbra is megmaradtak.³¹

A két korszak – középkor és modern – között nem lehet éles különbséget tenni. Ugyanazok a teológiai modellek uralkodtak, hasonló – főként neoplatonikus – hatások jelentkeznek és az inspirációk is megegyeznek a korábbi korszakéval. Annak ellenére igaz ez, hogy a reformációval a nyugati egyház megosztottá vált. Például a *Theologia Germanica*-t olvasva jól láthatjuk, hogy *Luther* a korábbi tradíció folytatója, azaz a reformáció nem hozott minden téren teljes változást.³²

A reformáció egészét vizsgálva azonban állíthatjuk, hogy az egyéni hitélet szempontjából fontos változások következtek be. Uralkodóvá vált a nézet, hogy a megváltás az egyéni hiten keresztül hat az ember életére és nem személytelen rituálék vagy más vallási gyakorlatok közvetítik azt.³³

Luther a bibliai kort követő egyháztörténelem során először tette teljesen világossá, hogy az ember üdvössége nem saját tettein, hanem Isten kegyelmén alapul. Bár ez még önmagában nem erősíti az egyéni vallásosságot, sőt csökkenteni látszik az ember szerepét. Mégis a tény, hogy a kegyelemre az embernek saját elhatározásából kell igent mondania, már mindenképp az egyéni hitre teszi a hangsúlyt. A kegyelemből, hit által való üdvösség tétele ezért nagyon személyes vallásos tapasztalathoz vezet.³⁴

A helvét reformáció két klasszikus alakja különböző módon közelítette meg e kérdést. Amíg *Zwingli* a humanista hagyományokat folytatva a Biblia racionális, egyéni értelmezésen alapuló szemléletére tette a hangsúlyt, addig *Kálvinnál* a lelki dimenzió és a közösségi hittapasztalat is teret nyert. Figyelemreméltó azonban az, hogy amíg a reformáció második nemzedéke számtalan elemet továbbvitt *Kálvin* tanításából, addig a hitgyakorlat tekintetében inkább a zwingliánus nézetek váltak uralkodóvá. Ez egyaránt jellemző volt a református ortodoxiára és az Észak-Amerikába települő puritánokra. Ezekben a gyakorlati kérdésekben *Kálvin* hatása jóval kevésbé érvényesült.³⁵

Pat Collins mutatja ki, hogy a protestantizmusban nem csak középpontba került az egyéni hittapasztalat, hanem nyomában más területekre is ható teológiai reflexió történt. Így válhatott a teológiai felismerés kultúraformáló erővé.³⁶

31 Taylor, 2003. 9.

32 Dupré, 1997. 13.

33 i.h., 9-10.

34 Holt, 2005. 100.

35 i.h., 103-104.

36 Collins, 1999. 39.

A személyes és bensőséges vallásosság azonban nem csak a protestantizmus köreit jellemezte. Az ellenreformációban, a különböző katolikus lelkiségi mozgalmak elterjedését, a papság jobb és átgondoltabb képzését vagy a hívek soraiban jelentkező nagyobb odaszánás jelenségét vizsgálva, egy a protestantizmus kibontakozásával párhuzamos eseménysort fedezhetünk fel.³⁷

3.2. A világgép megváltozása a modern időkben

A fent vázolt tendencia egy másik jelenséggel is kiegészült. A vallásosság egyéni szférába kerülésével párhuzamosan a profán és a szent kategóriáinak elmosódását is láthatjuk. A középkori világgépben az Isten és az ember szférája között határozott választóvonal volt. A XVI. századtól kezdődően azonban ez a korábban megdönthetetlennek tartott kép töredezni kezdett. Ez ekkor még nem a vallástól való eltávolodás jellegzetes jegyeit öltötte magára, hanem sokkal inkább a szent és profán kategóriáinak relativizálódásában mutatkozott meg.³⁸

A középkori és az azt megelőző világot ugyanis a szent és profán szilárd különállása jellemezte. A szent alatt egyrészt különleges helyeket, például templomokat, kitüntetett időpontokat, nagy ünnepeket vagy bizonyos cselekedeteket kell érteni, ahol az Isten kitüntetett szerepet kapott. Ezekkel szemben más helyek, időszakok vagy események inkább a profán jellegzetességeivel voltak körülírhatók. Az Isten a szent közvetítése által jelen volt a társadalomban, mégpedig szoros összefüggésben a politikai élettel. Itt egyaránt lehet gondolni az egyház politikai erejére vagy épp a királyéra, akinek hatalma szimbolikus módon kötötte össze az eget és a földet.³⁹

Ez a modell a XVII. századtól a legtöbb protestáns államban megváltozott. Az Isten jelenlétét egyre kevésbé kitüntetett helyekhez, időpontokhoz vagy személyekhez kötötték. A szent valamint profán közötti különbség feloldódott és a szent kategóriája egyre inkább elvesztette jelentéstartalmát.⁴⁰

A kozmoszban egyre kevésbé keresték az Isten tevékeny jelenlétét, bár – mint az a newtoni és a *Newton* utáni tudományra általában jellemző – a világ egészét továbbra is a Teremtő munkájának tartották, amely szépségével és rendjével Alkotójáról tesz tanúbizonyságot. Ezzel a teremtett világ egyfajta rangot kapott – szemben a középkor platonista örökséget hordozó pesszimizmusával – és benne az ember is egyre inkább abban a fényben tűnt fel, mint aki önmagában hordozza az istenképűséget.⁴¹

Mindezt úgy is meg lehet fogalmazni, mint a nyugati civilizáción belüli két pólus hatalomváltását. Ebben az időszakban Európa déli részének stabil birodalmi és országai sorra elbuktak vagy jelentőségük lecsökkent. Ezek a kultúrák, amelyekben a római katolicizmus illetve az ortodoxia befolyása alatt jóval inkább az érzelmekre és az érzetre

37 Taylor, 2003. 10.

38 i.h., 64.

39 i.h., 65.

40 i.h., 66.

41 uo.

helyezték a hangsúlyt, lassan átadták a helyüket az északi országoknak, ahol inkább az objektív gondolkodásnak, a megfontolt tervezések volt hagyománya.

Collins mindezt egyenesen a férfi princípium női jellegzetességek feletti győzelmeként értékeli. Ezek fényében Isten akaratát többé nem az úgynevezett nőies jellegzetességek, mint a természet, az álmok vagy épp a szentségi szimbólumok közvetítették, hanem helyettük az Isten ígéje, a *Logos* objektív módon szólt az emberekhez, amely a filozófiai megközelítés értelmében „férfias” módon hat az elmére és a döntésekre.⁴²

A természet, amely a korábbi korok értékelése szerint élő egység volt, olyan tudósok meglátása szerint, mint *Bacon*, *Galilei* vagy épp *Newton*, gyakorlatilag lélektelen tárggyá vált. Ezzel felborult az addigi egyensúly ember és környezete között, az embert téve meg a természet urává.⁴³

A társadalom tekintetében – amely nagyban követte a természet szemléletét – ugyanaz a folyamat zajlott le. Itt is azt látjuk, hogy Istent egyre kevésbé a hatalom hordozói, hanem jóval inkább a társadalom egésze képviselte. Nem véletlen, hogy például az Amerikai Függetlenségi Nyilatkozat úgy beszél az emberekről, mint akiket az Isten egyforma jogokat birtokolva, egyenlőnek teremtett. Ezért az emberekre többé nem lehet úgy tekinteni, mint akik kitüntetett szerepekben, hierarchikus rendben hordozzák magukban Istentől kapott feladataikat, hanem úgy, mint akik együtt alkotják a társadalmat.⁴⁴

Ez törvényszerűen hozta magával a munkaetika fejlődését, hiszen a munka eszközzé vált, amivel az ember alkothatott. Bár a forrásul szolgáló protestáns etika még az Isten tiszteletének részeként határozta meg a munkát, a felvilágosodás filozófiai rendszerében ez már egyfajta önkifejezési, önmegvalósítási eszközzé vált.⁴⁵

3.3. A szekularizáció születése és térnyerése az egyházban

A XIX. században kibontakozó szekularizáció két fő gyökerét, az individualizmus térnyerését és a világgép megváltozását az előző szakaszokban megvizsgáltuk. A következőkben azt elemezzük, hogy miként hatott ez a változás az egyházi életre és hogyan segítette elő a kereszténység háttérbe szorulását.

A XVII., de főként a XVIII. században egész Európára jellemző volt, hogy egyes államok bizonyos felekezeteket kitüntetett szerepbe emeltek és azokat nyíltan támogatták. E támogatásért cserébe az államhatalom az egyes egyházaktól szintén támogatást kapott. A XIX. századtól kezdve viszont ez a helyzet gyökeresen megváltozott, mert az egyház valamint az állam fokozatosan elvált egymástól. A XIX. század második felében Nyugat-Európa nagyobb részén már világosan meg lehetett különböztetni a világi és az egyházi hatalmat. A politikusok egye inkább abban voltak érdekelték, hogy növeljék sza-

42 Collins, 1999. 117.

43 i.h., 117-118.

44 Taylor, 2003. 67.

45 Collins, 1999. 118-119.

vazóbázisukat, így a korábban kisebbségi egyházként kezelt közösségeket is egyre inkább egyenlőnek tekintették a hagyományos, nagy felekezetekkel.⁴⁶

Franciaországban például olyan mérvű volt az állam és az egyház összefonódása, hogy a kitörő forradalom sok esetben az államhatalom helyett az egyházat támadta meg. A Köztársaság időszaka alatt az egyház és az állam szétválasztása robbanásszerűen történt meg és bár a forradalom leverése utáni restaurációs kísérlet ezt a folyamatot mesterségesen akarata megszüntetni, hosszú távon újra a szekularizáció került előtérbe. Legálizálták a válást, a hivatalos találkozókra megtiltották az imádságot, a papokat valamint apácákat kitiltották az oktatási intézményekből és eltávolították a vallási szimbólumokat.

Hasonló folyamat játszódott le Európa más országaiban is, azzal a különbséggel, hogy sok helyen elejét vették a forradalomnak azzal, hogy az emberi és nemzetiségi jogokat biztosító, de ugyanakkor a szekularizációt is megkönnyítő törvényeket vezettek be.⁴⁷

A felvilágosodás egyik legközvetlenebb hatása az egyházak mindennapjaira a tudományos eredmények elterjedése és a tudományos világkép térnyerése volt. Ez hihetetlen mód hozzájárult a szekularizáció terjedéséhez. Az új tudományos eredmények, mint például *Darwin* a „Fajok eredete” című könyve megosztotta a keresztény közvéleményt is. Volt, aki teljesen elutasította, míg mások összeegyeztethetőnek tartották a biblikus és dogmatikus alapelvekkel. Kezdetben ez még nem vezetett nyílt szakadásokhoz. A XIX. század második és a XX. század első felében azonban a tudományos szubjektivizmus már nem egy-egy professzor egyedi elmélete, hanem tömeges jelenség volt. Nem véletlen, hogy ebben a korban olyan konzervatív irányzatok erősödtek meg vagy jelentek meg, mint a fundamentalizmus illetve a pünkösdizmus, amelyek teljességgel nemet mondtak a felvilágosodásra.⁴⁸

A századforduló mindennapjait már nem a vallási nézetek uralták. Olyan fogalmak, mint a szocializmus, a népszerű tudomány, a haladás, a hit a mindent uraló intellektuális erőben, a kulturális esztétika megnyilvánulása az operában, a festészetben és az irodalomban vagy épp a pszichoanalízis iránti érdeklődés, mind-mind jól mutatják a szekularizált világ jellegzetességeit, amelyek az 1800-as évek végétől kezdve döntővé váltak.⁴⁹

Témánk szempontjából a modern kor legfontosabb fejleménye a kollektív szemlélettől való határozott elfordulás és az individualista megközelítés előtérbe kerülése. Egész ívet húzhatunk a vallásos tapasztalathoz kötődő szemléletmód formálódásától a tudományos világkép megváltozásán át egészen a társadalmi berendezkedés átalakulásáig, benne az egyház helyzetének folyamatos visszaszorulásával és a szekularizáció előretörésével. Látható az is, hogy a reformáció kiterjedése része volt ennek a folyamatnak, ugyanakkor a protestáns egyházak később elszenvédőjévé is váltak a felvilágosodás és a szekularizáció negatív tendenciáinak.

46 Knight, 2008. 150-151.

47 uo.

48 i.h., 159.

49 i.h., 167.

4. A KÉSEI MODERN ÉS A POSZTMODERN KOR EMBER ILLETVE TÁRSADALOMKÉPE, VALAMINT A KORTÁRS KERESZTÉNYSÉG MEGKÖZELÍTÉSE

4.1. Az egyéni és a közösségi vallásosság néhány jellegzetessége a posztmodern korban

Az előző két alfejezetben tárgyalt helyzethez képest a jelenkori világkép még inkább megváltozott. Amíg a protestantizmus által meghatározott modern korszakban azt láthatjuk, hogy a világképet az Isten által teremtett világban élő, egyenrangú emberek társadalmának ideálja határozta meg, addig a kései modern és a mai világ öndefiníciója már más. Egyrészt az egyén szerepének differenciálódását, másrészt a társadalom deszakralizációjának kiterjedését érzékelhetjük.⁵⁰

Ez az úgynevezett katolikus társadalmakban robbanásszerűen, a protestáns hagyományú országokban lassabb átalakulásként ment végbe. A folyamat lényege, hogy a társadalom már semmiképp sem olyan külső tekintélyekhez köti magát, mint például a hierarchia vagy az intézmények. Az a tétel sem igaz, hogy a társadalom át van itatva azzal a természeti jogból eredeztethető eszmével, mely szerint minden valóság Isten teremtményeként értelmezhető. Amíg a klasszikus modernben a világ egésze még hordozott egyfajta szentséget, addig a XVIII. századtól kibontakozó kései modern világ elveszítette ezeket a jellemzőket.⁵¹

Ennek kihatása a kereszténység életére például az a jellegzetesség, hogy a társadalomban egyre kevesebb lehetőség nyílik a vallásgyakorlást felülről kezdeményezni vagy irányítani. A hangsúly egyértelműen az egyéni döntéseken alapuló önkéntességre került. Sem a középkori modell nem működik már, amiben a szent intézmény kényszerítette ki a valláshoz tartozást, sem pedig a modern változat, ahol a társadalomban való részvételtől egyenesen következett egyfajta valláshoz kötődés. A mai világban azok a formák terjednek leginkább, amelyeknek egyik legkorábbi előképét a metodista mozgalomban láthatjuk. Ebben a hangsúly a közösség alulról való felépítésén, az egyéni részvételen és a társadalmi elvárásokkal való szembehelyezkedésen volt. Amíg a hierarchikus berendezkedésű katolikus egyház mind a mai napig tükrözi a szent és profán elválasztásának logikáját, addig a hagyományos protestáns egyházak leginkább a modern eszmeiségét hordozzák magukon, amelyben a társadalom egésze van átítatva az istenképűséggel.

Ezzel szemben az újabb vallási mozgalmak már nem igénylik ezt a fajta társadalmi beágyazottságot és magukat jóval inkább kívülállóként definiálják. Ezek a *Troeltsch*-i értelemben vett „szekták” vagy másként megnevezve a kisegyházak (*denominations*). Velük szemben a hagyományos közösségeket „egyházként” (*churches*) jelölhetjük meg.⁵²

50 Taylor, 2013. 64.

51 i.h., 70-71.

52 i.h., 72-73.

A modern, felvilágosult világ teljes bázisa megdőlt. A második világháború után számtalan szerző realizálta, hogy a tudományos világ, abban a formában, ahogy a „felvilágosodás paradigmájában” működött, alapjaiban kérdőjeleződött meg.⁵³

Az ember ráébredt arra, hogy a technológia rabszolgájává vált. Először a gép került az emberi rabszolgaság helyébe, később az ember vált a gép rabszolgájává. A tudomány alapstruktúrája a modern korban még dualisztikus volt, azonban az első posztmodern gondolkodók diagnózisában az elme és a test, valamint a szubjektum illetve az objektum dualizmusa összetört, ezért egyre inkább a „szimbiózis” elmélete kezdte uralni a tudományos gondolkodást.⁵⁴

Ez a szimbiózis a vallási életben is jelentkezni látszik. A világot többé nem lehet „keresztény” és „nem-keresztény” területekre felosztani, mivel a Nyugat „dekrisztianizációja” és a nem-európaiak sokrétű migrációja miatt immáron egy vallásilag pluralista világban élünk.⁵⁵ Azonban ez a pluralista, poszt-modern és keresztény szempontból szekularizált világ nagymértékű spirituális éhségben szenved. Egyrészt a nem-keresztény vallások erős terjedését láthatjuk, másrészt a nyugati kereszténység üres helyére a *New Age* hatolt be, a maga mítoszokból, mágiából és keleti vallásokból kevert „koktéjával”. Ez a szinkretista egyveleg maga is ráfelel a posztmodernekre arra a jellegzetességére, amely feloldja a határokat a korábban szigorúan elkülönített kategóriák között.⁵⁶

A hit hagyományos formái sem veszítették el teljességgel befolyásukat. Amerikai statisztikák bizonyítják, hogy az emberek nagyobb része hisz Istenben és a túlvilágban. Sokan járnak templomba, sőt a fundamentalizmus, valamint a karizmatikus mozgalom közösségei kifejezetten növekedő tendenciát mutatnak. A változás sokkal inkább abban mérhető, hogy a keresztény közösségeknek immár jóval kisebb a befolyása, a társadalmi súlya, mint korábban.⁵⁷

Mindez fokozottan igaz azokra a „fővonalbeli” egyházakra, amelyek a 1960-as évekig meghatározói voltak a kereszténységnek. Ezek az egyházak folyamatos létszám és tekintélyvesztést könyvelhetnek el, mégpedig olyan közösségekkel vagy új vallási mozgalmakkal szemben, akik tagságuktól nem a hagyományok betartását, hanem élő hitet és egyéni döntést várnak. *Powell* kifejti, hogy amíg a XVIII. században az Egyesült Államokban a hagyományos keresztény felekezetek, a judaizmus és a deizmus bizonyos formái közül lehetett választani, addigra ma egy igazi vallási piac tárul az amerikai lakosság elé, ahol a vallásosság legkülönbözőbb formáiból választhatnak. Ez a jelenség nem melleleg szoros összefüggésben van a kapitalizmus ma uralkodó formájával, amely a korlátlan fogyasztást és a szabad választás jogát kínálja minden piaci fogyasztónak.⁵⁸

53 Bosch, 2004. 351.

54 i.h., 355.

55 i.h., 3.

56 i.h., 476.

57 Powell, 2005. 17.

58 i.h., 17-18.

Ugyanezeket a jellegzetességeket Európára tekintve is le tudjuk írni, sőt a világ globalizált voltából következően lassanként mindenütt jellemzővé válnak. Éppen ezért hazánkban is hasonló jellegzetességeket kell látnunk, még akkor is, ha sajátos történelmi örökségünk miatt a szekularizáció előrehaladottabb is, mint például a tengerentúlon.

4.2. Az egyén a posztmodernben

A modernhez képest, amely az egyént helyezte a középpontba, a posztmodern másként fogalmaz az egyes emberrel kapcsolatban. Bár a jelenkori kulturális paradigma is az egyén felelősségvállalására helyezi a hangsúlyt, a társadalmat individuumokból álló egységként írja le. Ez azt jelenti, hogy bár nem a közös felelősségvállalásra alapul a társadalom, de mégsem a felvilágosodás klasszikus individualizmusa uralkodik. Azt is mondhatjuk, hogy a közösség a posztmodernben visszakerült az érdeklődés középpontjába, bár a társadalom ki van téve individualizálódás veszélyének.

„Ez teljes mértékben megfelel a gazdasági racionalitásnak, mely a fogyasztói kultúra kialakítására törekszik. A közösségeitől elszakított egyén, akinek szociokulturális azonoságtudata – közösségi, kulturális gyökér hiányában – veszélyeztetve van, könnyebben válik manipulálható fogyasztóvá. A piaci szereplők, saját törvényszerűségeiknek megfelelően működnek, mikor arra törekszenek, hogy minél több árut adhassanak el a magányos, szorongó embernek, aki a hagyományos értékek elvesztése miatt könnyebben eshet abba a csapdába, hogy saját önértékelését a tárgyiasult világban lelje meg.” – írja Harkai Nóra.⁵⁹

Ez az egyénkép komolyan akadályozza a posztmodern egy másik sokat hangoztatott értékének, a szabadságnak kibontakozását, hiszen a közösség nélkül maradt egyének élete, tudata egyre inkább korlátozottá válik.⁶⁰

A posztmodernben az egyén, az én központba kerülése más módon is relatívvá lett. A közösség fogalma már a modernben is paradoxnak számított, hiszen megszűnt a csoport igazsága és helyette csak az „én” igazsága maradt meg. Ugyanakkor, amíg a modernben az „én” igazsága döntő jelentőségű volt, addig a posztmodernben ez is viszonylagossá vált, hiszen a nagy összefüggések, a rendszerek megszűnésével a viszonyítási pontok is megszűntek, így tulajdonképp minden relatív lett.⁶¹

Figyelembe kell venni azt is, hogy a posztmodernben az egyén csak látszólag áll a középpontban. A közösségi értékek a szolidaritás kihangsúlyozásával tulajdonképp előtérbe kerültek. Ennek kapcsán azonban világossá vált az is, hogy a szolidaritás alapja nem valami „egyen belsejébe helyezett lényegi mag”, amely emberségünk alapját képezné. A szolidaritás mindig helyzetfüggő, amelynek gyökere nem a lényünkhöz tartozó, igazságba vetett hit, hanem a szenvedésben és megaláztatásban felismert, hasonlóságon alapuló közösségteremtő azonosságtudat.⁶²

59 Harkai, 2006. 98.

60 i.h., 99.

61 i.h., 8.

62 i.h., 17.

Amíg a modern individuális társadalmakban a szolidaritás megteremtéséhez a tudatos belátás, a közös kiszolgáltatottság felismerése, a racionalitás vezetett, addig a *Durkheim* nevével jelzett posztmodern elméletben a kollektív tudat hozza működésbe a szolidaritást és nem az egyén döntése, választása a meghatározó. Nem véletlen tehát, hogy a posztmodern korban a közösségek kérdése helyett a szolidaritás fogalma került előtérbe.⁶³

4.3. A közösség a posztmodernben, az egyház alternatívái

Mint az előző gondolatsorból látható volt, a posztmodern mint a modern egyik ellenhatása jelent meg. Az egyén ugyan a középpontban maradt, de szerepe viszonylagossá vált. Láthattuk, hogy a közösség a felvilágosodás paradigmájának hozzáállásához képest előtérbe került, de az is világossá válhatott, hogy nem a hagyományos értelemben vett közösségek, hanem egyfajta etikai közösség iránti vágy erősödött meg.

Ez a fajta közösség azonban megint csak meglehetősen relatív, hiszen így minden érték – beleértve a közösség értékeit is – viszonylagosnak, a körülményektől függően állandóan változóknak tekinthető. Olyan ez, mint egy árucikk vagy egy szolgáltatás megvétele és használata. Amíg szükség van rá, addig használjuk, ha már nincs, akkor eldobjuk.⁶⁴

A posztmodern korszakban a virtuális létezés is meghatározó jellegzetesség. A mai kor embere a televízió és az internet által mesterségesen kreált helyzetekben él, azok félelmét féli, azok sikerét irigyli, gondolatain gondolkodik, felszólításainak engedelmeskedik. Bár a médiának kétségtelenül van jótékony hatása is, mégis súlyos probléma a „*neurotizált, időnként hipnotizált, s igen gyakran általa deformált*” tömegek jelenléte. Ezek soraiban egyértelműen tetten érhető a mentális elszegényedés vagy a beszédkultúra hanyatlása. Ezzel párhuzamosan virtuális közösségek ezrei léteznek és jönnek létre, kiemelve az embereket a realitásból.⁶⁵

A posztmodern ember az istentisztelettel kapcsolatban is új típusú elvárásokat fogalmaz meg. Ezek a következőkben foglalhatók össze:

1. Kerüli mindazt, ami a törvényként jelenik meg.
2. Szívesen hallgat a személyes tapasztalatokra, ha azok nem a megváltásról szóló elvontabb beszámoló, hanem arról szóló bizonyágtételek, hogy Isten miként változtatta meg valakinek az életét. Isten hangját egy barát hangján keresztül akarja hallani.
3. A posztmodern ember szívesen kommunikál példázatokon és metaforákon keresztül. Nem érti, és nem kedveli az egyházas beszédet, az érthetetlen szakkifejezéseket.
4. A posztmodern emberrel szemben kerülendő minden olyan nyelvezet, amely valamilyen világi erő vagy fogalom hatalmáról beszél, legyen az bár a nemzet vagy egy intézmény. Hasonlóképp nem fogadja el azt a beszédet, amely bármely embercsoportot elnyomna vagy lekicsinyítene.

63 i.h., 18.

64 Garaczi, 2003. 187.

65 Harkai, 2006. 35.

5. A szimbólumokat az igazság erőteljes közvetítőinek tartja. A posztmodern ember ezért igényli a szimbólumokat. Ezért az istentiszteleti térnek Isten jelenlétébe kell őt bevonnia, és Isten történetéről kell beszélnie a szimbólumok nyelvén.

6. A posztmodern ember megajándékozottnak érzi magát. Ennél fogva szívesen használja adottságait egy olyan ügy érdekében, amiben fantáziát lát, de nem fogadja el a kötelezően előírt feladatokat.

7. Örömmel követ lelki vezetőket és kalauzokat, amennyiben érzi a velük való elmélyült, személyes kapcsolatot. Az akaratán kívül kijelölt vezetőkre nem hallgat.

8. A posztmodern keresztény szívesen használja a szentségeket, így nyitott az úrvacsora iránt is, amennyiben abban feltáruznak a Biblia mélyebb, közösségre vonatkozó üzenetei.⁶⁶

Az egyházak sokféle módon válaszoltak a posztmodern kihívására. Bizonyos tekintetben alkalmazkodtak az új szellemi háttérhez, de sok tekintetben ellenpólusként határozták meg magukat. Ez utóbbira jó példák a konzervatív, fundamentalista közösségek, akik – akár a modern időszakában – a hagyományos üzenettel felvértezve hangsúlyozzák a bibliai értékeket.⁶⁷

Egy másik jellegzetes irányzat az ökumenikus lelkiség nevével jellemezhető. Célja nem csak az, hogy minél inkább összefogja a szétszakadt egyházakat, hanem az is, hogy minél többet megőrizzen a közös keresztény hagyományból. Az ökumenikus mozgalom tehát úgy válaszol a posztmodern kihívására, hogy közösségépítése során tudatosan merít a hagyományokból, nem engedve, hogy a korszellem relativizmusa háttérbe szorítsa a közösség tradicionális, kulturális alapjait.⁶⁸

A karizmatikus mozgalom szintén a hagyományos, bibliai gondolatokra teszi a hangsúlyt, de formavilágában már inkább posztmodern. Abban a tekintetben különösen igaz ez, hogy a karizmatikus istentiszteleti formák középpontjában a vallásos tapasztalat és érzület áll, legtöbbször nélkülözve a racionális érvrendszert.⁶⁹

Visszatekintve az eddig elmondottakra, kijelenthető, hogy bár a posztmodern abban a tekintetben nem tekinthető új korszaknak, ahogyan az ókorhoz képest a középkor és a középkorhoz képest az újkor az volt. Mégis, mint a modern ellenhatása, és mint a korszakban uralkodó paradigma külön figyelmet érdemel.

A posztmodern az egyén központba állításával szemben látszólag a közösség előtérbe helyeződését hozta, ám a tapasztalatok azt mutatják, hogy a posztmodern közösség csak virtuálisan létezik és ez által az egyén, akinek emiatt elvesznek a viszonyítási pontjai, magára marad, elvész a világban. Ezért hallatlanul fontos a kereszténység kísérlete, amellyel élő közösségeket kíván létrehozni.

66 Segler, 2006. 101.

67 Holt, 2001. 313.

68 uo.

69 uo.

ÖSSZEFOGLALÁS

Amíg a biblikus időkben a Szentírás szemlélete szerint egyértelműen a közösség állt a középpontban, addig a későbbi korokban ez alapvetően megváltozott. A Bibliában azonban az egyén is fontos helyet kap, hiszen a közösség híd-szerű, közvetítő pozícióján keresztül, tulajdonképp az ember kerül kapcsolatba Istennel.

Bár a görög civilizáció, különösképp a neoplatonizmus, komoly hatással bírt a bibliai örökségre és ezzel sok tekintetben átalakította a kereszténység arculatát, mégis az ókeresztény egyházban, valamint a középkor nagyobb részében továbbra is a közösségi szemlélet uralta a világképet. Változás csak a középkor végén, illetve a reneszánszban történt azáltal, hogy az egyén egyre több lehetőséget kapott mind a vallási, mind pedig a világi életben. A modern időszakát már ennek az egyénközpontúságnak a kiteljesedése jellemezte. Ebben kitüntetett szerepe van a protestantizmusnak, amely az Istennek adott egyéni válaszra tett hangsúllyal egyensúlyozta ki az individuum és a közösség közötti hangsúlykülönbségeket.

Figyelemreméltó azonban, hogy e biblikus ihletettséggű egyensúly az egyén illetve közösség között a protestantizmusban sem maradt fenn és a hangsúly egyre inkább az individuumra került. Így először a reformált egyházakon belül, majd később a mindennapi életben is egyre inkább az egyén döntése került a középpontba. A felvilágosodás korszakához az individuum azon felismerése vezetett, hogy szabadságával mindent megtehet. Ez a felismerés készítette elő a szekularizációt és ezzel a korábbi világkép teljes megváltozását is.

A racionalizmus kora után, a posztmodern ugyan nemet mondott a ráció-központúságára, ám ezzel együtt nem történt meg a közösségi szemlélet rehabilitációja. A posztmodernben ugyanúgy hiányzik a biblikus közösségi szemlélet és az egyházaknak így továbbra is kitüntetett feladata a Szentírásban leírt közösségi modell őszinte és lelkiismeretes propagálása.

*Dr. Czagány Gábor
főiskolai docens
Gál Ferenc Főiskola Gazdasági Kar
Társadalomtudományi Intézet*

BIBLIOGRÁFIA

- Assmann, Jan. *A kulturális emlékezet*. Budapest: Atlantisz Könyvkiadó, 1999.
- Betz, Hans Dieter. „Hellenism,” in *The Anchor Bible Dictionary*. Volume 3. H-J. szerk. David Noel Freedman. New York, NY: Doubleday, 1992.
- Bosch, David. *Transforming Mission*. Maryknoll, NY: Orbis, 2004.
- Collins, Pat. *Spirituality for the 21st Century*. Dublin: Columba Press, 1999.
- Dupré, Louis. „Einführung,” in *Geschichte der christlichen Spiritualität*. Dritter Band. szerk. Louis Dupré és Don Saliers. Würzburg: Echter, 1997.
- Garaczi Imre. „Az erkölcsi szocializáció és a személyiség esetlegessége,” *Világosság* 80. évf. (2003/5-6)
- Gutiérrez, Gustavo. *A Theology of Liberation*. Maryknoll, NY: Orbis, 2001.
- Harkai Nóra. *Közösség és közösségi munka*. Budapest: Közösségfejlesztők Egyesülete, 2006.
- Holder, John. *The Intertestamental Period*. London: PPCK, 1994.
- Holt, Bradley P. „Spiritualities of the Twentieth Century,” in *The Story of Christian Spirituality*. szerk. Gordon Mursell. Oxford: Lion Book, 2001.
- Holt, Bradley P. *Thirsty for God*. Minneapolis, MN: Fortress Press, 2005.
- Kaminsky, Joel S. „Corporate Personality,” in *Eerdmans Dictionary of the Bible*. szerk. David Noel Freedman. Grand Rapids, MI: Eerdmans, 2000.
- Käsemann, Ernst. *Essays in New Testament Themes*. London: SCM, 1964.
- Knight, Frances. *The Church in the Nineteenth Century*. London, Tauris, 2008.
- Newbigin, Lesslie. *The Gospel in a Pluralist Society*. Grand Rapids, MI: Eerdmans, 1989.
- Pannenberg, Wolfhart. *Mi az ember?* Budapest: Egyházforum, 1998.
- Powell, Samuel M. *A Theology of Christian Spirituality* Nashville, TN: Abingdon Press, 2005.
- Rózsa Huba. *Az Ószövetség keletkezése II*. Budapest: Szent István Társulat, 1996.
- Segler Franklin M. és Bradley, Randall Christian. *Worship: Its Theology and Practice*. Nashville, TN: B&H Publishing Group, 2006.
- Stanton, Graham N. „Paul’s Gospel,” in *The Cambridge Companion to St Paul*. szerk. James D. G. Dunn. Cambridge: University Press, 2003.
- Stewart, Columba. „Christian Spirituality during the Roman Empire (100-600),” in *The Blackwell Companion to Christian Spirituality*. szerk. Arthur Holder. Oxford: Blackwell Publishers, 2005.
- Taylor, Charles. *Varieties of Religion Today*. Cambridge, ME: Harvard University Press, 2003.
- Wall, Robert W. „Community,” in *The Anchor Bible Dictionary*. Volume 1. A-C. szerk. David Noel Freedman. New York, NY: Doubleday, 1992.
- Wiethaus, Ulrike. „Christian Spirituality in the Medieval West (600-1450),” in *The Blackwell Companion to Christian Spirituality*. szerk. Arthur Holder. Oxford: Blackwell Publishers, 2005.

A BÖJTI FEGYELEM ÉS A KÖZÖSSÉGTUDAT*

A böjt a hívő ember számára a testi-lelki megtisztulás, önmegtartóztatás és bűnbánat ideje: felkészülés az Istennel való találkozásra. Más böjti fegyelem jellemzi azonban a keleti és a nyugati kereszténységet, sőt, a középkori nyugati világon belül is felfigyelhetünk különbségekre a böjt tekintetében. A böjti gyakorlat a középkorban nemcsak egyes térségekre, hanem politikai egységekre is jellemző lehetett: összefoghatta egy ország lakosságát, és megkülönböztette őket másoktól. Cikkem első részében Roman Michałowski, lengyel történész ide vonatkozó elméletét ismertetem meg a magyar olvasóval.¹ Michałowski egyik tanulmányában sajátos lengyelországi böjti szokást elemez, mely hasonló tartalmú magyar törvénnyel is összevethető. Cikkem további részében Galeotto Marzio-nak a magyarok böjti fegyelmeivel kapcsolatos, rejtélyes soraira térek ki. Lássuk, milyen hatással lehet a böjt az önazonosság és idegenfelfogás kialakítására! A kérdés vizsgálata a nagyböjt történetének rövid áttekintésére is alkalmas ad.

NÉMET KRÓNIKÁS A LENGYELEK BÖJTJÉRŐL

A lengyelek sajátos böjti szokásáról a legkorábbi forrás egy szászországi püspöknek, Merseburgi Thietmarnak (975–1018) a krónikája. Thietmar 1012 és 1018 közt alkotott. A szász királyok és a merseburgi püspökség történetét törekedett megírni. Műve a magyar történelemnek is fontos forrása, hisz Thietmar jegyezte fel Waic nevét, megemlékezett a pannóniai király (Szent István) kegyességéről és szüleinek jelleméről. A krónikás püspök szász volt, hű embere II. Henrik német királynak (1002–1024, 1014-től császár), aki újraalapította a korábban megszüntetett merseburgi püspökséget. II. Henrik három ízben is viselt háborút a lengyel fejedelem, Vitéz Boleszláv (Boleszló) (992–1025) ellen. Boleszláv csapatai német területre is betörték. Érthető, hogy Thietmar zömében ellenszenves képet fest Boleszlávról és a lengyelekről. Leírja zord szokásaikat, a törvények szigorúságát azonban helyesli. Állítása szerint a lengyeleket úgy kell kormányozni, mint a marhacsordát és a csökönyös szamarat. Az egyik szigorú szokás, amit Thietmar leír, a böjttel kapcsolatos. Eszerint *Septuagesima* után

*A tanulmány a Magyar Ösztöndíj Bizottság és a bécsi Collegium Hungaricum támogatásával készült. Jelen tanulmány javított és bővített változata az alábbi munkámnak: A böjti fegyelem és a közösségtudat. Szeged: A város folyóirata. 2011. dec. 23. évf. 12. sz. 16–19. Az említett cikk 2013-ban megvédett PhD-értekezésembe, valamint az értekezés alapján megjelent, alábbi könyvembe is beépült: Mi és ők: Azonosság és idegenség az első évezred fordulóján, Szeged, Belvedere Meridionale, 2014. 203–205.

¹ Michałowski, 2004. 5-50.; Uő. 2002. 5-40. Rövid összefoglalását lásd még Michałowski, 2006. 51-72.

tilos húst enni. Aki mégis húst eszik, annak kiverik a fogát.² Az olvasóban felmerülhet a kérdés: mikor van az a Septuagesima? Mikortól kellett kezdeni a húsvét előtti böjtöt? Keressünk először választ erre a kérdésre.

BÖJTI FEGYELEM FEJLŐDÉSE A KERESZTÉNY VILÁGBAN

Septuagesima jelentése hetvenedik. A húsvét előtti kilencedik vasárnapot nevezik így. Talányos kérdés, miért nevezték ezt a vasárnapot „hetvenedik”-nek, hiszen a húsvéttól nem hetven nap választja el.³ Mikor kezdődik azonban a húsvét előtti böjt?

A kezdeti időszakban a húsvét előtti böjt hosszúsága még nem volt meghatározva. Kr. u. 190 körül Szent Ireneus állítólag úgy nyilatkozott, hogy egyesek szerint egy napot, mások szerint kettőt, ismét mások szerint több napot kell böjtölni húsvét előtt. (Eusebiosz Egyháztörténete szerint mondta ezt Ireneus.) Kialakult az a rend, hogy a húsvét előtti hét – a nagyhét – legyen a böjt ideje. A 4. században elterjedt a húsvét előtti hosszabb böjt szokása. Megjelent a harminchat és a negyven napos böjti fegyelem. A negyven napos böjtöt indokolja, hogy Krisztus negyven napig böjtölt a pusztában nyilvános fellépése előtt. Az Ószövetségben is többször találkozunk a negyvenes számmal, mint a bűnbánat idejével. Negyven napig tartott a vízözön, negyven napig várt Mózes a törvényre, negyven évig vándorolt a választott nép a pusztában, mielőtt eljutott volna az ígéret földjére, negyven napig böjtölt Illés próféta, és negyven napos böjtre szólította fel Jónás próféta is Ninive lakóit. Mindez arra biztat, hogy a húsvét előtti böjt negyven napig tartson.⁴

Mi indokolhatta a 36 napos böjtöt? Ezzel a kérdéssel foglalkozik a 4-5 századi hittudós, Johannes Cassianus párbeszédese művében, Az Atyák beszélgetéseiben. Felveti a kérdést, miért van az, hogy hat hét, illetve máshol hét hét a böjt, a vasárnapok, szombatok kihagyásával azonban nem jön ki a 40 nap. Cassianus arra figyelmeztet, hogy az év napjaiból tizedet kell adni az Istennek: ez 36 és fél napot jelent. A húsvét előtt tehát bizonyos helyeken hét hetet töltenek böjttel, ebbe nem számít bele a szombat és a vasárnap. Így 35 napot kapunk. Ha ehhez hozzászámítjuk a húsvétvasárnap előtti szombatot és húsvét hajnalát, megkapjuk az év napjainak egytizedét.⁵ A böjti időszakba

2 Thietmari Merseburgensis episcopi, Chronicon = Thietmar von Merseburg, *Chronik. Neu übertragen und erleuchtet von Werner Trillmich*. Darmstadt, 1974. VIII. 2. „Et quicumque post LXX. carnem manducasse invenitur, abscisis dentibus graviter punitur” (*Die Chronik des Bischofs Thietmar von Merseburg und ihre Korveier Überarbeitung. Herausgegeben von Robert Holtzmann*. Berlin 1935. München 1996. 495. <http://www.mgh-bibliothek.de/thietmar/edition/vorrede.html>)

3 Lásd lentebb, valamint: Radó, 1998. <http://www.szekesegyhaz-kaposvar.hu/nagybojt.htm>

4 Hall – Crehan, 1983. 50-51.; Eusebius: *Church History* 5, 24, 12. <http://www.newadvent.org/fathers/250105.htm> (Utolsó megtekintés 2019.01.09.); Michałowski, 2004. 11.; Magyar Katolikus Püspöki Konferencia: Hamvazószerdával elkezdődik a húsvéti készüllet. <http://uj.katolikus.hu/cikk.php?h=1606> (Utolsó megtekintés 2019.01.09.); Teremtés 7:17. Kivonulás 24:12. 18. Számok 14:33-34. 1 Királyok, 19: 8. Jónás 3. Máté: 4, 1-2. Lukács 4:1-2. In: *Biblia*, 1976.; Komáromi, 2013. 121–122.

5 John Cassian: Conference 21: 24. 25. cap. <http://www.newadvent.org/fathers/350821.htm> (Utolsó megtekintés 2019.01.19.); Johannis Cassiani abbatiss Massiliensis Collationum XXIV. In: *Johannis Cassiani*

nem számolták bele a vasárnapot, hisz az Krisztus feltámadásának ünnepe. Keleten a szombatot sem számították, hisz Isten szombaton pihent meg a világ teremtése után. Rómában I. Nagy Szent Gergely (590–604) pápa idején a húsvét előtti 6 hetes böjt volt a szokás. A vasárnapokat nem számítva ez szintén 36 napot tett ki.⁶

Nyugaton 700 körül honosodhatott meg az a szokás, hogy hamvazószerdán kezdődik a böjt.⁷ Ez húsvét előtt negyven napos böjtöt jelent a vasárnapokat – a feltámadás ünnepét – nem számítva. A húsvét előtti negyvenedik nap – ha a vasárnapokat nem számítjuk, – szerdára esik. Ez a nap a hamvazószerda. A negyven napos böjt neve a Quadragesima (negyvenedik). A böjti időszakot megelőző három vasárnapnak ugyancsak külön neve van: Quinquagesima, Sexagesima, Septuagesima. Mi lehet ezeknek a böjt előtti vasárnapoknak az eredete?

Quinquagesima (ötvenedik) vasárnapjának a húsvét előtti 7. vasárnapot nevezték. Kiemelt szerepét magyarázhatja, hogy ha a nagypénteket és nagyszombatot, valamint a vasárnapokat nem számítjuk, a húsvét előtti 7. vasárnapig éppen 40 nap telik el. A 6. században megjelent a Sexagesima (hatvanadik) fogalma is: ez volt a neve a húsvét előtti 8. vasárnapnak. Amennyiben a szombatokat sem számítjuk a böjti időszakhoz, a húsvét vasárnapja előtti 8. vasárnapig számolhatunk a 40 napos idősakkal. A 7. században megjelent a Septuagesima.⁸ Létezett olyan magyarázat, hogy ha valaki a vasárnapok és szombatok mellett a csütörtököket sem számítja a böjthöz, akkor Septuagesima és húsvét között telik el 40 nap. A 9. századi hittudós, Metz Amalarius ötletes értelmezést fűz a Septuagesimához. Megállapítja, hogy a húsvét előtti 9. vasárnaptól a húsvét utáni vasárnapig hetven nap telik el. Értelmezése szerint a hetven nap jelképezi a zsidók 70 évig tartó babiloni fogságát. Ahogy a választott nép hazatérhetett Jeruzsálembe, úgy térhet meg a hívő ember örök hazájába, a Mennyei Jeruzsálembe.⁹

A 9. században azzal az elvvel is találkozunk, hogy a Septuagesima után nem szól az Alleluja és Gloria imádság. A 10-11. század fordulóján azonban komolyabb megszorításokkal is találkozunk. Septuagesima vasárnapja után – tehát már hamvazószerda előtt – tiltották pl. a házasságkötést és az istenítelet tartását (Aacheni zsinat 992, Enham 1009, Seligenstadt 1023, Wormsi Burchard Dekrétuma).¹⁰ A húsevést azonban csak hamvazószerdától tiltották. Voltak olyan jámbor emberek, akik már a hetvened-vasárnaptól megtartóztatták magukat a hústól: Thietmartól tudjuk, hogy II. Henrik király a Septuagesimával már felhagyott a húsevással.¹¹ A kánon azonban ezt nem tette kötelezővé. Ezzel szemben Thietmar püspök szerint a lengyeleknél tilos húst enni Septuagesima után.

opera omnia, Patrologiae cursus completus. vol. 49. Accurante J-P. Migne, Paris 1846. 21. coll. 14. cap. 1200-1201. o.; Szalágyi, 1800. 192-193.

⁶ Hall – Crehan, 1983. 51.

⁷ Hall – Crehan, 1983. 51-52.

⁸ Michałowski, 2004. 11.

⁹ Michałowski, 2004. 17; Talley, 1986. 220.

¹⁰ Michałowski, 2004. 29-30.

¹¹ Thietmar VII. 2. (Holtzmann kiadásában 462. o.); Michałowski, 2004. 31.

KORAI BÖJT A KÖZÉPKORI LENGYELEKNÉL ÉS MAGYAROKNÁL

Itt térhetünk rá Michałowski elméletére. A lengyel történész a következő lehetőséget veti fel: Vitéz Boleszláv azért hozta ezt a törvényt, hogy soknemzetiségű birodalmát ezáltal egységessé tegye. Az azonos böjti fegyelem összefogja a népet, és megkülönbözteti őket másoktól. Saját népe ugyanakkor a szigorúbb fegyelem révén vallásosabbnak is tűnik fel másoknál. Mieszko és Vitéz Boleszláv idején különböző népeket magába foglaló birodalom jött létre az Odera és a Visztula között. Mieszko és utódja, Vitéz Boleszláv különféle eszközökkel igyekeztek összefogni birodalmukat. Régészeti adatokkal igazolható, hogy népeket telepítettek át a fennhatóságuk alá tartozó távolabbi térségből uralmuk központi részébe, Gniezno és Poznań környékére.¹² A korabeli lengyel állam neve, a Polan szó is az ezredforduló idején jelenik meg a forrásokban.¹³ Elképzelhető, hogy a névválasztással is a soknemzetiségű államot akarták összefogni: olyan nevet választottak, amely az állam egyik népcsoportjához sem kötődik szorosabban, így mindenki egyformán magáénak érezheti.¹⁴ Michałowski elmélete alapján elképzelhető, hogy a nyugati rendtől eltérő böjti fegyelem is azt a célt szolgáltatta, hogy összefogja Boleszláv államának népeit.

A sajátos böjti fegyelem meglétéről Szent Adalbert 12. századi legendája is tájékoztat. A legenda szerint, amikor Adalbert Lengyelországban járt, kinevették őt szokatlan öltözete és beszéde miatt. A büntetés nem maradt el: akik a szentet kinevették, megnémultak. Később visszanyerték beszédképességüket, és arra kérték a szentet, szabjon ki rájuk vezeklést. Adalbert arra utasította őket, hogy böjtöljenek hosszabb ideig, mint ahogy ez másutt szokás: tartson a böjtjük húsvét előtt 9 héten keresztül.¹⁵

Lengyelországban 1248-ig érvényben maradt a Septuagesimától kezdődő hústilalom. 1248-ban Boroszlóban (Wrocław) zsinatot tartott a pápai legátus, Jacques Pantaléon. A lengyelországi német telepések panasszal fordultak hozzá. A püspökök ugyanis kiközösítés terhe mellett rá akarták őket kényszeríteni a Septuagesimától tartó, kilenc hetes hústilalomra, mivel ez az ottani szokás. A pápai legátus végül úgy rendelkezett, hogy nem kötelező a Septuagesimától kezdődő húsmegvonás.¹⁶

Felmerülhet az a gondolat is, hogy a bizánci böjti fegyelem lehetett hatással a lengyelekre. A bizánci gyakorlatban azonban nem a húsvét előtti kilencedik, hanem a 8.

12 Michałowski, 2004. 48. A témában és szakirodalmakban nyújtott tájékoztatásért köszönet Martin Wihoda professzornak. Lásd: Kurnatowski, 2000. 329-350. Kurnatowski térképeken szemléltette, hogy Lengyelország központi része a 7-8. században viszonylag gyéren lakott térség, 1000 körülre lényegesen megnövekedett a térség lakossága. Ez aligha magyarázható a természetes szaporulattal, inkább betelepítésre gondolhatunk.

13 Lübke, 2004. 279-288.

14 Köszönet Martin Wihodának, aki ezt az elméletet közölte velem. Michałowski, 2004. 47-50.

15 Michałowski, 2004. 7-8.; Jerzy Wyrozumski a *Miracula Sancti Adalberti* kapcsán említi, hogy a boroszlói zsinat enyhít annak a böjtnek a szigorán, melyet Adalbert emlékére hoztak. Ez a legenda 1247 után és 1295 előtt keletkezett. *Szent Adalbert élete*. Szent Adalbert porosz legendája magyarul és latinul, Jerzy Wyrozumski bevezető tanulmányával. Budapest, 2003. 17.

16 Michałowski, 2004. 8-9.

vasárnapon hagyták el a húst.¹⁷ A húsvét előtti böjt ideje a keletiekénél összesen 10 hét. Első vasárnap a Vámos és Farizeus Vasárnapja, ezután még fogyaszthatnak húst. Második a Tékozló Fiú Vasárnapja. A harmadik vasárnap hagyják el a húsevést – tehát a nyugati rítus szerinti hatvanadvasárnapon (Sexagesima). A következő vasárnaptól már tejet, tojást sem ehetnek – ez a Vajhagyó Vasárnap.¹⁸

Térjünk vissza a lengyelek böjtjéről szóló legkorábbi forrásra, Thietmar krónikájára. Az általa leírtakat érdemes némi fenntartással kezelnünk. Fontos figyelembe vennünk, hogy Thietmar többnyire ellenszenvesnek mutatja a lengyeleket. A hústilalom megszegőire vonatkozó büntetés leírása után a krónikás megjegyzi, hogy az ilyen eljárás jobban megszilárdítja az Isten törvényét abban a térségben, mint a püspökök böjti utasítása. Azt is hozzáteszi, hogy vannak a lengyeleknél ennél rosszabb szokások is. Véleménye szerint ezek a szokások nem tetszenek sem Istennek, sem a népnek, csak félelmet keltenek. A zord törvények felsorolása azt a célt szolgálja krónikájában, hogy a német uralkodóval ellenséges Vitéz Boleszlávot és népét minél sötétebb színekkel ábrázolja. Azt sem teszi világossá, ki léptette életbe ezeket a szokásokat. Michałowski szerint Vitéz Boleszláv vezethette be ezt a törvényt, valószínűleg 1000 után.¹⁹ Érdemes hozzátenni, hogy a szász püspök a krónika bizonyos pontján pozitívumot is tud írni a lengyelekről: feljegyzi, hogy II. Henrik király a pogány szláv liuticsokkal szövetségben ostromol egy lengyel várost. A várbeliek keresztet állítottak fel a pogányokkal szemben, és remélték, hogy segítségével győzhetnek. A krónikás megjegyzi: „Sohasem hallottam még másokról, akik nagyobb kitartással és bölcsebb körültekintéssel igyekeztek volna védeni magukat.” Végül vissza is verték a király seregét. Thietmar ebben a szövegrészben a keresztény lengyeleket mutatja rokonszenvesebbnek a pogány liuticsokkal szemben.²⁰ A krónikás számára tehát a vallás fontosabb összekötő és elválasztó tényező volt, mit a politika.

Az is figyelemre méltó, hogy az ezredforduló körüli lengyel szokásokat egy német püspök krónikájából ismerjük: lengyel forrás nem őrizte meg őket. Ezzel szemben a korszak magyar törvénykezése, Szent István törvényei fennmaradtak, igaz, a törvénygyűjtemény legkorábbi kézírata a 12. századból való.²¹ István király így rendelkezik a böjtről: „Ha valaki a mindenki által ismert kántorböjtot húst fogyasztva megsér-

¹⁷ Michałowski, 2004. 33. 34.

¹⁸ A konstantinápolyi egyetemes Patriarchátus Magyarországi Exarchátusának honlapja. <http://www.patriarchatus.hu/boe.html> (Utolsó megtekintés 2019.01.19.); Hamvazószerda. In: *Magyar Katolikus Lexikon*. IV. kötet. 1998. 570. <http://lexikon.katolikus.hu/H/hamvaz%C3%B3szerda.html> (Utolsó megtekintés 2019.01.19.)

¹⁹ Michałowski, 2004. 6. 44-49.; Bak János elképzelhetőnek tartja, hogy a törvény hasonló pogány szokás átvétele lehet. Bak, 2000. 115-124. 117. 8. j.; Michałowski, 2004. 6. 6. j.

²⁰ Thietmar, liber VII., cap. 59-60., 63. „Numquam audivi aliquos, qui meliori patientia ac prudentiori consilio se umquam defendere niterentur.” (A latin idézet magyar fordításához Trillmich német fordítását.); Halmágyi, 2014, 50.

²¹ Font, 2005. 62.

tené, egy hétig elzárva böjtöljön.”²² Továbbá: „Ha valaki az egész kereszténység által megtartott pénteken húst fogyasztana, egy hétig fénytől elzárva böjtöljön.”²³ István törvénye mindenképp emberségesebb, mint a német püspök krónikájában megőrzött lengyel szokás, hisz a magyar király törvénye ebben az esetben nem annyira a bosszúra, inkább a jóvátételre épít. Az egyházi vezeklést szigorítja bizonyos világi büntetéssel.²⁴ Figyelemre méltó, hogy István törvénye nem szól a negyven napos böjtről. Nála a pénteki böjtölés kötelezettsége valamint a quattuor tempora, vagyis az évnegyedes böjt szerepel. Ez utóbbit magyaros népetimológiával kántorböjtnek mondjuk. István az évnegyedes böjt pontos idejét sem adja meg: úgy veszi, hogy ezt mindenki ismeri. A quattuor tempora – kántorböjt – négy évszakra elosztott böjt napokat jelent. Ennek hagyományos idejét VII. Gergely pápa szabályozta 1078-ban: eszerint nagyböjt első vasárnapja után, pünkösöd után, szeptember 14-e – a Szent Kereszt felmagasztalása – után – valamint december 13-a, Szent Lucia napja után kellett böjtölni szerdán, pénteken és szombaton. VII. Gergely pápa előtt is létezett már az évnegyedes böjt szokása: A Liber pontificalis szerint már I. Callixtus (217-222) pápa idején megvolt a nyárra, őszre és télre előírt böjt. I. Leó (440-461.) pápa említi a böjtöt Sermoiban. Ez a böjti fegyelem talán pogány római ünnepekre vezethető vissza: az aratásra, a szüretre és az olajbogyó betakarításához kapcsolódó ünnepekre. Ez egészült ki később a tavaszi böjt napokkal. Felmerült azonban az évnegyedes böjt őszövetségi előzménye is.²⁵ Szent István korában Wormsi Burchard Dekrétuma és az 1023-ban tartott seligenstadti zsinat is rendelkeztek az évnegyedes böjtről. Burchardnál március első, június második, szeptember harmadik és december negyedik hetében, szerdán, pénteken és szombaton vannak a böjt napok. A seligenstadti zsinat egyebek mellett kántorböjt idejének bizonytalanságát törekedett szabályozni.²⁶

Michałowski egy magyar zsinati határozattal is összeveti a lengyel törvényt. A magyar törvény Szent László korából való. Előszava szerint 1092-ben, Szabolcs várában

22 István törvénye, 10. cap. Fordította, bevezetőt és a jegyzeteket írta Kristó Gyula. In: *Az államalapítás korának írott forrásai.* (Továbbiakba ÁKÍF.) Szerk.: Kristó Gyula. Szeged, 1999. 54; Závodszy, 1904. 145.

23 István törvénye 11. cap. ÁKÍF 54.

24 Závodszy, 1904. 24.

25 Franz, 1994. 357. Kántorböjt. In: *Magyar Katolikus Lexikon.* VI. kötet. 2001. 135-136. <http://lexikon.katolikus.hu/K/k%C3%A1ntorb%C3%B6jt.html> (Utolsó megtekintés 2019.01.19.); Ember <http://www.newadvent.org/cathen/05399b.htm> (Utolsó megtekintés 2019.01.19.); Hall – Crehan, 1983. 53; Szögi, 1998. 110.; Heinz, 1999. 364-365. A római eredet ellen hoz érvet Talley, 1986. 148-149.

26 Burchardi vormaliensis episcopi: Decretorum libri XX. In: Burchardi vormaliensis episcopi Opera omnia. *Patrologiae cursus completus*, Series Latina. vol 140. Ed. J-P. Migne, Paris 1880. Lib. XIII. cap. 2. 885. A seligenstadti zsinat szerint, ha márc. 1-e szerdára, vagy korábbi napra esett, azon a héten kellett megtartani a böjtöt. Ha elseje csütörtökre, péntekre vagy szombatra esett, a böjt a következő hétre került. Ha június 1. esett szerdára vagy korábbi napra, a következő hétre kerültek a júniusi böjt napok, különben a hónap harmadik hetében kellett böjtölni. Ha szept. 1. szerdára vagy korábbi napra esett, a hónap 3. hetére került a böjt, különben a hónap 4. hetére. Decemberben karácsony vigíliája előtti szombaton volt a böjt. Walter, 1988. 300. *Monumenta Germaniae Historica*, Leges, Constitutiones I. Ed. Lvdewicvs Weiland, Hannoverae, 1893. 636-637.

László az ország püspökeivel és előkelőivel tanácskozott. Nagyrészt vallási kérdésekben hoztak döntéseket. Ezek közt szerepel a hús elhagyásáról szóló rendelkezés: „Azok a latinok, akik a magyarok törvényes szokásával nem akarnak egyetérteni, tudniillik akik, miután a magyarok elhagyták a húst, ők azt még hétfőn és kedden is megennék: ha a mi jobb szokásunkkal nem értenek egyet, menjenek, ahová csak akarnak. A pénzt azonban, amit itt gyűjtöttek, hagyják itt, hacsak jobb belátásra nem térnének, és a húst velünk együtt el nem hagynák.”²⁷

A törvényben említett latinok valamely újlatin népcsoporthoz tartoztak. Kristó Gyula szerint kereskedők lehettek, hiszen a szöveg az általuk gyűjtött pénzről is rendelkezik. Kristó valószínűnek tartja, hogy nem voltak kevesen, hiszen törvény rendelkezett róluk. A szöveg nem árulja el, hogy az országnak mely részén éltek, Kristó szerint azonban elképzelhető, hogy az ő leszármazottaik lehettek azok a latin kereskedők, akiket a 13. században Esztergomban említenek a források.²⁸ A magyarországi latinok a nyugat-európai böjti rendet követték: hamvazószerdával kezdték a hús elhagyását. 1091-ben, egy évvel a szabolcsi zsinat előtt II. Orbán pápa (1088-1099) azt írta elő a beneventói zsinaton, hogy hamvazószerdán kell kezdeni a hústól való tartózkodást.²⁹ László királyságában azonban már hétfőn meg kellett kezdeni a böjtölést: vagyis a húsvét előtti 7. vasárnap, Quinquagesima vasárnapja után. Michałowski arra mutat rá, hogy László törvénye is szigorít a szokásos kánonon, akárcsak Boleszláv, valamint kifejeződik nála, hogy a hazai törvény a jobb.³⁰ Felmerülhet a kérdés: vajon a szombatok böjtnapnak számítottak-e László királyságában? Későbbi forrás alapján elképzelhető, hogy a régi magyaroknál a szerda és a péntek volt böjtnap, a szombat azonban nem.³¹ László törvénye azonban minderről nem szól.

Moravcsik Gyula bizantinológus László király törvényének bizánci vonatkozására figyelmeztet. Véleménye szerint a magyarországi böjti gyakorlat nemcsak a nyugati rendtartástól, hanem a korabeli bizánci fegyelemtől is eltért, és egy régebbi bizánci gyakorlattal egyezett. Moravcsik feltételezi, hogy a magyarok még a honfoglalás előtt ismerték meg ezt a szokást.³² Komáromi László a középkori magyar egyházjogra gyakorolt bizánci hatásokról írt tartalmas könyvében ugyancsak feltételezi, hogy a magyarság a „honfoglalást megelőző korszakból” hozhatta magával ezt a böjti fegyelmet. A szabolcsi zsinat „törvényes szokás”-nak nevezi, mely „jobb” a latinokénál, tehát akkorra már „meggyökeresedett gyakorlat”-nak számíthatott.³³ Ez a lehetőség nem zárható ki, bár számomra kétségesnek tűnik, hogy a korai időszakban megis-

27 Szent László király első törvénykönyve (A szabolcsi zsinat határozatai). 31. cap. Ford., bev. jegy.: Nótári Tamás. In: *Írott források az 1050-1116 közötti magyar történelemlről*. (Továbbiakban ÍF) 2006. 156.

28 Kristó, 2003. 167-168. 170.

29 Knauz, 1868. 185; Kristó, 1990. 428.

30 Michałowski, 2004. 39-40. 47.

31 Knauz, 1968. 178.

32 Moravcsik, 1953. 63-64.

33 Komáromi, 2013. 124.

mert gyakorlat, amit bizonyára csak a népesség egy része tett magáévá, évszázadokkal később törvényerővé emelkedjék a nyugati és korabeli bizánci gyakorlattal szemben.

Knauz Nándor és Michałowski egyaránt leszögezik, hogy a klerikusok Quadragesima vasárnapján, tehát a hamvazószerda előtti vasárnap ehettek utoljára húst. Knauz elgondolása szerint a magyarok hittérítőiktől átvették ezt a böjti fegyelmet. I. Miklós pápa (858–867) egyébként a laikusokra is ki akarta terjeszteni a Quadragesimától kötelező hústilalmat, de kezdeményezését nem fogadták el.³⁴ Knauz Nándorral arra is rámutathatunk, hogy a dél-franciaországi Beziers-ben 1368-ban rendezett zsinaton a klerikusok és világiak számára egyaránt előírták a hamvazószerda előtti hétfőtől kezdődő hústilalmat.³⁵ A nyugati párhuzamok megléte³⁶ nem teszi feltétlenül szükségessé a Bizáncból való átvételt.

Kristó Gyula a latinok és magyarok böjti fegyelme közti különbség kapcsán megjegyzi, hogy társadalmi méretű idegenellenességről aligha szólhatunk. Véleménye szerint „sokadrangú kérdésben feszülő ellentmondásról” volt szó.³⁷ Mai szemlélő számára valóban apró eltérésnek tűnhet, hogy hétfőtől kezdődjön a böjt, vagy szerdától. A külsőségek azonban lényeges elválasztó szerepet tudnak betölteni embercsoportok között. A száműzetés lehetősége ugyancsak arra mutat, hogy a törvény kibocsátója számára nem volt lényegtelen a kérdés.

A böjti fegyelem érezhető különbséget tudott tenni népcsoportok között, szerepe volt az önazonosság és idegenfelfogás kialakításában. Magyarország népe később azt a fegyelmet tette magáévá, melyet a beneventói zsinat is előírt: a nagyböjt hamvazószerdával vette kezdetét. Magyarországon a 12. század végén keletkezett Pray-kódex őrizte meg a legrégebb hamvazószerdai liturgiát.³⁸ A húshagyás áthelyezését egy kedves moldvai legenda magyarázza. Eustratie logofát, Simion dascäl, Misail calugär munkájában maradt ránk. Eszerint László király hadat viselt a tatárok (!) ellen. Miután legyőzte őket, hadjáratából húshagyás napján érkezett haza. Engedélyt kért püspökeitől, „hogy még három napot mulathasson a királynővel és az urakkal. Megáldották, hogy egész udvarával kedden hagyjon húst. Az ő hitükön máig tartják ezt a szokást, hogy nagyböjt hetében hagynak húst.”³⁹ Figyelemre méltó fordulat, hogy a szent király a tatárok ellen hadakozik. Emögött nyilván egy Nagy Lajos kori hadjárat

34 Michałowski, 2004. 40–41.

35 Knauz, 1968. 184. 186.; Szalágyi, 1800. 200.; Statuta synodalia ecclesiae Biterrensis, 13. cap. In: Martène, Edmond – Durand, Ursin: *Thesaurus novus anecdotorum: Varia concilia, episcoporum statuta synodalia*. 1717. 629.

36 A 2. századi Telesphorus pápa a Liber pontificalis szerint bevezette a 7 hetes böjtöt. Ez Hall – Crehan szerint 6. századi kitalálás. Hall – Crehan, 1983. 52. Az állítás ebben az esetben is igazolja azonban ennek az említett böjti szokás nyugati meglétét. Pseudo-Leó féle prédikációról is Hall – Crehan, 1983. 52. A 6. századi orleans-i zsinatokról Knauz, 1968. 84; Szalágyi, 1800. 193–194; Talley, 1986. 220.

37 Kristó, 1990. 428.

38 Bálint, 1989. 186.

39 Lükő, 1936. 48–56. 50–51. Köszönet Révész Évának és Szabó Pálnak a cikkhez nyújtott segítségéért.; Lásd még Magyar, 1996. 360–364. Mint arra Magyar Zoltán rámutat, a motívum Eustratie krónikájából,

emléke húzódik. Nagy Lajosról ugyanis fennmaradt egy névtelen szerző tollából írt geszta. Előadása szerint a székelyek és magyarok Szent Lászlót hívták segítségül, és így győzték le a Moldvába betörő tatárokat. Egy tatár fogoly úgy beszélte el az esetet, hogy egy csatabárdos, koronás lovas harcolt ellenük. A csatát 1345-ben vívták, és Szent László „utolsó csatájaként” ismeretes.⁴⁰

Kálmán király törvénye a muzulmánokkal szemben is alkalmazott húsevést érintő törvényt. Ez a muszlimok beolvasztását célozta: arra akarták rászorítani őket, hogy ha vendéget hívnak, egyék meg a disznóhúst.⁴¹ Az étkezési szokásoknak, hústól való tartózkodásnak tehát feltűnő megkülönböztető szerepük volt abban a korban. A latinokat érintő böjti fegyelem viszont azért különleges, mert a nyugati kereszténységhez tartozó embercsoportokat különböztet meg vele. Ehhez hasonlónak tekinthetjük a lengyelországi böjti törvényt is.

ZOERARD ÉS A SZÍR HAGYOMÁNY

A 11. századi lengyel és magyar böjti gyakorlat felidézése után említsünk meg egy 11. századi remetét, akinek az életében szintén fontos szerepet játszott az önmegtartóztatás, és aki ugyancsak helyet kaphat a közös lengyel-magyar történelemben. Szent Zoerádról (Zoerardus) van szó, aki talán lengyel földről érkezett Szent István birodalmába.⁴² Nyitra vidékén a Zobor-hegyi Szent Ipoly monostor közösségéhez csatlakozott, és szerzetesként az András nevet választotta. Később remeteként folytatta életét. András-Zoerádról és társáról, Benedekről Mór pécsi püspök írt legendát. Zoerard (Szórárd) életében olyan történettel találkozhatunk, amely távoli területek böjti fegyelme közti kapcsolatra utalhat. „Három napon át minden ehető dologtól megtartóztatta magát annak kegyelme iránti szeretetből, aki emberré lett az emberekért, és 40 napig böjtölt. Amikor pedig a nagyböjt ideje elérkezett, ő a Zosimas apát által követett életszabály példájára – amikor is ki-ki 45 datolyával tölthette el a nagyböjtöt – Fülöp atyától, akitől annak idején a szerzetesi öltözéket elfogadta, 40 diót kapott, és ennyi eleség elfogyasztásával beérve örömmel várta a szent feltámadás

valamint gyimesi csángó hagyományból ismeretes (Tázló melletti Pusztinán, Bogdánfalván, gyimesi csángóknál). Magyar Zoltán szerint valószínű, hogy a monda a moldvai magyarok körében keletkezett.

40 Lükő, 1936. 51-52. *Névtelen szerző: Geszta Lajos királyról*. Ford. Kristó Gyula. Budapest, 2000. 8-9. cap. 50-51. o.

41 Kristó, 1990. 428–429: „Ha valakinek az izmaeliták közül vendégei volnának, vagy valakit vendégségbe hívna, mind maga, mind a vendégei csak disznóhússal táplálkozzanak.” Kálmán király I. törvénykönyve, 49. fej. Ford.: Körmendi Tamás. Bev., jegyz.: Zsoldos Attila. In: ÍF 185.; Závodszy, 1904. 190. http://jmvk.compunet.hu/szoveg/kiadvany_new/szentistvan.htm (Utolsó megtekintés 2019.01.09.)

42 A legendában szereplő „*ex terra Poloniensium*” Boba Imre értelmezése szerint az Isztriai félszigeten levő Polára vonatkozik. Más vélemények (újabbán Pietrzak, 1998. 81-158. Német összefoglalással: „Swirardus qui et Zoerardus” – Von der Adria oder von Dunajec her?) azonban Zoerard lengyel földről érkezett. Értelmezése szerint a Bonfininél olvasható Dalmácia elírás Sarmatia helyett, mely szokásos megnevezése volt Lengyelországnak.

napját.⁴³ Valószínű, hogy Zoerárd legendájának eredeti szövegben 40 datolya szerepelt, a 45 csak elírás lehet. A legendában említett Zosimas apát a 6. században élt, Palesztina területén, és a maronita keresztények vezetője volt. Zoerárd a közel-keleti böjti szokást alkalmazta a Nyitra környéki feltételekhez, és a böjt idején datolya helyett naponta egy-egy diót evett. A palesztinai és a Nyitra-vidéki remetét tehát hasonló böjti fegyelem kapcsolja össze. Richard Pražak cseh történész szerint a Zobor-hegyi remeték maronita hatás alatt álltak.⁴⁴

Hogy a böjt embereket tud közösséggé formálni, lélekben egyesíteni, arra bibliai példák is hozhatók. Eszter könyvében olvashatjuk, hogy a királyné a válságos időben arra kéri a szüzai zsidókat, hogy böjtöljenek érte. Ő a palotában szolgálólányaival böjtöl.⁴⁵ A közös áhítat tehát összekapcsolja a királynét és a népet, bár különböző helyeken tartózkodnak. Az első keresztény időkben is jelen volt a közösségi böjt: az antióchiai keresztények böjtöltek, mielőtt Saul és Barnabást térítő útjukra bocsátották. A böjt – a „test és lélek imája” – tehát nem egyéni cselekvés volt, hanem közösségi áhítat.⁴⁶

GALEOTTO HÍRADÁSA A MAGYAROK BÖJTJÉRŐL

Fentebb említettem, hogy a legenda szerint Adalbert vezeklésként szabja a lengyelekre a szigorúbb böjti fegyelmet. Magyar szövegek közt is találunk hasonló fordulatot. Galeotto Marzio szerint a magyarokra „böjt van szabva Venus napján”, vagyis pénteken, „mert valamikor régen eltértek a keresztény vallástól. Ezen a napon oly szigorú böjtöt tartanak, mint nagyböjtben, mert nem csak húst, hanem sajtot, tejet és tojást sem esznek.”⁴⁷ Itt is jelen van tehát a fordulat, hogy egy népre vezeklésképpen böjtöt szabnak ki, hasonlóan a lengyel böjti fegyelemről szóló Szent Adalbert-legendához. Knauz Nándor Galeotto sorait I. András király törvényére vezeti vissza. Mit tudunk erről a rendelkezésről?

András király törvénye nem maradt ránk eredetiben, hanem a Szent László jelenlé-

43 Mór: Szórárd hitvalló és Benedek vértanú életirata. Fordította, bevezetést és jegyzeteket írta Almási Tibor. In: ÁKÍF, 1999. 231.

44 Pražak, 1980. 393-407. 401-403. 406. A gimeskosztolányi templomban látható, ahogy a három napkeleti bölcs a csillagot figyeli. Pražak szerint ez is maronita hatást mutat, hisz ők Krisztus születése és a vízkereszt mellett a csillag megjelenésének napját is ünnepelték, „mint harmadik karácsonyi ünnepet.”; ÁKÍF, 1999. 231. 789. j.

45 Eszter könyve, 4:15-17. In: *Biblia*, 1976.

46 Apostolok cselekedetei, 13. 1-3. In: *Biblia*; Anselm Grün OSB: Fasten. Beten mit Leib und Seele. 1984. 12.

47 Galeotto Marzio könyve: Mátyás király találó, bölcs és tréfás mondásairól és cselekedeteiről. Fordította és bevezető jegyzetekkel ellátta Császár Mihály. <http://mek.oszk.hu/06200/06210/06210.htm> (Utolsó megtekintés 2019.01.19.) 6. fej. „*Indictum est jejunium Hungaris, in die Veneris; ... Fuit autem hoc onus Hungaris inpositum, quoniam a Chrisitana aliquando religione deviarunt. Servatur autem eo die jeunium, ut in quadragesima: nam non modo carne, sed caseo, lacte, ovisque abstinent.*” Galeoti Martii Narnienis: De Egregie, Sapienter, Jocose dictis ac factis S. Regis Mathie, ad inclytum Ducem Joannem ejus Flium. Caput VI. In: Schwandtner: *Scriptores rerum Hungaricarum veteres ac genuini*. Pars secunda. 233.

tében, 1092-ben tartott szabolcsi zsinat hivatkozott rá. A szabolcsi földvárban tartott zsinat három napos vigiliát írt elő Szent Márton ünnepe elé, majd a következőt írja László királyról: „... amit atyai nagybátyja, András király minden püspökökkel, akik ott voltak, fogadott és elrendelt, e legkeresztényibb király nem akarta lerontatni, hanem erősebben megszilárdította, tudniillik három nap előestét, Szent Péter ünnepe alkalmával.”⁴⁸ Szent Márton ünnepén kívül tehát Szent Péter ünnepe elé is három napos vigiliát, virrasztást rendeltek. A László-kori zsinat a Szent Péter ünnepe előtti előkészületet I. András idejére vezette vissza. András, Vazul fia 1046-ban úgy kerülhetett trónra, hogy legyőzte elődjét, Orseolo Pétert. Péter ellen eretnekek, sőt, pogányságba visszaesők is küzdöttek. András, miután 1047-ben megkoronázták, betiltotta a pogány szokások gyakorlását.⁴⁹ Elképzelhető, hogy a pogánymozgalom vezekléseképpen, és a pápa iránti hűség igazolásaképp vezette be András a három napos vigiliát Szent Péter ünnepe előtt. Hogy ez a fegyelem Szent László idejében is hatályban volt még, az Szent Péter tiszteletének 11. századi hangsúlyos magyarországi jelenlétére utal.⁵⁰ Galeotto híradásában is azt olvastuk, hogy a keresztény hit elhagyása miatt szabták ki a magyarokra a szigorú böjti fegyelmet. Lehetséges, hogy ez a 11. századi fegyelem még a 15. század 2. felében is élt. Galeotto mindenesetre nem a Szent Péter napja előtti böjtről írt, hanem pénteki szigorú böjtről. Knauz Nándor szerint ez azzal magyarázható, hogy Galeotto félreértette azt, amiről értesült.⁵¹

Az itáliai szerző sorai egyébként nemcsak azért érdekesek, mert vezeklésképpen kiszabott sajátos magyar böjti fegyelemről ad hírt. Kérdés az is: miért tartja különlegesnek a magyarok pénteki böjtjét, mikor az a keresztény világban általános szokás kellett, hogy legyen? Máshol, pl. Galeotto itáliai hazájában szabad volt tejet, sajtot és tojást enni pénteken? Erre a kérdésre talán az egyes európai régiókban hatályos, egymástól eltérő böjti szokások összehasonlító elemzése adhat magyarázatot. Galeottóról fontos még megjegyezni, hogy Mátyás király elmés mondásairól szóló könyvéhez Antonio Beccadelli (1394–1471) egyik műve szolgált mintául, melyet V. Alfonz nápolyi király (1416–1458) életéről írt. Ebben az életrajzban is szó esik a böjtről: a IV. könyv elején olvassuk, hogy Alfonz nagycsütörtökönként 60 koldus lábát mosta meg. Evésnél kiszolgálta őket. A „hagyományos” böjti fegyelemtől való eltérésről, szigorításról azonban nincs szó a hivatkozott részben Alfonzzal kapcsolatban.⁵²

48 Szent László király első törvénykönyve, i. m. 37. törvénycikk, 158. o.; Michałowski, 2004. 39.

49 *Chronici Hungarici Compositio Saeculi XIV.* Ed. Domanovszky Sándor. In: *Scriptores rerum Hungaricarum I.* Ed. Emericus Szentpétery, Budapest, Nap Kiadó, 1999. (Első kiadás 1937.) cap. 82. 84. 86. p. 337, 338, 342, 343–344. *Képes Krónika.* 2004. 54, 55, 57, 58.; Eretnekek részvételéről lásd pl. Szegfű, 1968. 5. sz. 501–516. 515.

50 Erre Koszta László hívta föl figyelmünk egyik óráján.

51 Knauz, 1968. 181–182.

52 „*Igitur Alphonsi religionis admonitus illud adijciam, quod singulis annis per quadragesimam pie & religiose facere consuevit. Die quidem Dominicae coenae ad vesperum linteo praecinctus, LX. pauperibus mendicis fordidatis, humillimè et submissè suis manibus pedes lauat, lotos atque exteros pronus deosculatur.*” De Dictis & Factis Alphonsi regis Aragonvm et Neapolis, Libri quatvor Antonii Panormitæ. Rostochii. Liber

A testi önmegtartóztatás különböző vallások rendszerében egyaránt jelen van. Ennek ellenére az eltérő böjti gyakorlat alkalmat adott egyes közösségek egymástól való megkülönböztetésére. A Szent László idején hozott zsinati határozat jól példázza, hogy politikai közösség összetartásában és másoktól való megkülönböztetésében hogyan játszott szerepet a böjt. László törvényéhez lehet hasonló a lengyelországi böjti fegyelem is. A 15. században hazánkba látogató Galeotto is számára szokatlan, szigorú böjti fegyellemmel találkozott Magyarországon, mely talán 11. századi eredetű lehet, és vezekléssel függhet össze. A böjtnak alapjában véve nem politikai, hanem lelki célja van. A közösen végzett böjt, a hasonló gyakorlat lelki közösséget hozhatott létre egymástól távol élő, de hasonló fegyelmet követő személyek között. A bibliai példákon túl ide sorolható a Szent István korában élt nyitrai remetének, Andrásnak/ Zoerardnak önmegtartóztatása, aki a 6. századi palesztinai Zosimas apát közösségének böjti fegyelmét követte.

Dr. Halmágyi Miklós
Magyar Nemzeti Levéltár,
Békés Megyei Levéltár Békési Fióklevéltárának levéltárosa

I. Caput I, p. 93. A II. könyv 9. fejezetében, 48-49. o-n, a szigorú böjt látszatát keltő képmutatóról olvashatunk; Bruckner feltételezi, hogy Galeotto Beccadeli művéből kölcsönözte a bøjtről szóló részt. Bruckner könyve 79. oldalán előbb Beccadeli „IV. 93. l.”-ra, majd „(IX.f)”-re hivatkozik. Beccadeli IV. könyvének 93. oldalán levő elbeszélés Alfonzról valamint Galeotto írása a magyarok böjtiéről mindazonáltal más természetű. Bruckner, 1901. 79. Lásd még Bruckner, 1901. 19. 35. Bruckner feltételezi, hogy Galeotto Andreas Pannonius művéből meríthette a böjtre vonatkozó adatot. Bruckner, 1901. 79.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Bak, J. M.: Signs of conversion in Central European Laws. In: *Christianizing Peoples and Converting Individuals*. Ed. Armstorng, G., I. N. Wood. Turnhout 2000. International Medieval Research 7. 115-124.
- Bálint Sándor: *Karácsony, húsvét, pünkösöd*. Budapest 1989.
- Biblia. Ó- és Újszövetségi Szentírás. Budapest, Szent István Társulat, 1976.
- Bruckner Győző: *Galeotto Marzio De egregie, sapienter et iocose dictis ac factis Matthiae regis című műve mint művelődéstörténeti kútforrás*. Budapest, 1901.
- Burchardi vormaliensis episcopi: Decretorum libri XX. In: *Burchardi vormaliensis episcopi Opera omnia. Patrologiae cursus completus, Series Latina*. vol 140. Ed. J-P. Migne, Paris 1880. Lib. XIII. cap. 2. 885.
- Chronici Hungarici Compositio Saeculi XIV. Ed.: Domanovszky Sándor. In: *Scriptores rerum Hungaricarum I*. Ed.: Emericus Szentpétery, Budapest, Nap Kiadó 1999.
- De Dictis & Factis Alphonsi regis Aragonvm et Neapolis, Libri quatuor Antonii Panormitæ. Rostochii. Liber I. Caput I*, p. 93.
- Die Chronik des Bischofs Thietmar von Merseburg und ihre Korveier Überarbeitung. Herausgegeben von Robert Holtzmann*. Berlin 1935. München 1996.
- Font Márta: *A keresztény nagyhatalmak vonzásában. Közép- és Kelet-Európa a 10-12. században*. Budapest, 2005.
- Franz, A.: Quatember. In: *Lexikon des Mittelalters*, VII/2. München, 1994. 357.
- Galeoti Martii Narnienis: De Egregie, Sapienter, Jocose dictis ac factis S. Regis Mathie, ad inclitum Ducem Joannem ejus Filium. Caput VI. In: Schwandtner: *Scriptores rerum Hungaricarum veteres ac genuini*. Pars secunda.
- Galeotto Marzio könyve: Mátyás király találó, bölcs és tréfás mondásairól és cselekedeteiről. Fordította és bevezető jegyzetekkel ellátta Császár Mihály.
- Halmágyi Miklós: A böjti fegyelem és a közösségtudat. *Szeged: A város folyóirata*. 2011. dec. 23. évf. 12. sz. 16–19.
- Halmágyi Miklós: *Mi és ők: Azonosság és idegenség az első évezred fordulóján*. Szeged, Belvedere Meridionale, 2014.
- Hall, Stuart George – Crehan, Joseph H.: Fasten, Fasstage III. In: *Theologische Realenzyklopädie*. Band XI. Berlin – New York, 1983. 50-51.
- Hamvazószerda. In: *Magyar Katolikus Lexikon*. IV. kötet. Főszerk.: Diós István. Szerk.: Viczián János. IV. kötet, Budapest, 1998. 570.
- Heinz, Andreas: Quatember, Quatembertage I. In: *Lexikon für Theologia und Kirche*, Band 8. 1999. 364-365.
- István törvénye, 10. cap. Fordította, bevezetőt és a jegyzeteket írta: Kristó Gyula. In: *Az államalapítás korának írott forrásai*. Szerk.: Kristó Gyula. Szeged, 1999.

- Johannis Cassiani abbatis Massiliensis Collationum XXIV. In: *Johannis Cassiani opera omnia, Patrologiae cursus completus*. vol. 49. Accurante J-P. Migne, Paris 1846. 21. coll. 14. cap. 1200-1201.
- Kálmán király I. törvénykönyve, 49. fejelet. Ford.: Körmendi Tamás. Bev., jegyz.: Zsoldos Attila. In: *Írott források az 1050-1116 közötti magyar történelemről*. Szerk.: Makk Ferenc – Thoroczkay Gábor. Szeged, 2006.
- Kántorböjt. In: *Magyar Katolikus Lexikon*. VI. kötet. Főszerk.: Diós István. Szerk.: Viczián János. Budapest, 2001. 135-136.
- Képes Krónika*. Ford.: Bollók János. Jegyz.: Szovák Kornél – Veszprémy László. Budapest, 2004.
- Knauz Nándor: A magyar egyház régi szokásai. In: *Magyar Sion*, 6 (1868)
- Komáromi László: *A bizánci hatás kérdése a középkori magyar jogban és a magyarországi egyházjogban*. Budapest, 2013.
- Kristó Gyula: Magyar öntudat és idegenellenesség az Árpád-kori Magyarországon. In: *Irodalomtörténeti Közlemények*, 94 (1990) 425-443.
- Kristó Gyula: *Nem magyar népek a középkori Magyarországon*. Budapest, 2003.
- Kurnatowski, Stanisław: Studia osadnicze nad struktura zasiedlenia i gospodarka. In: *Ziemia polska w X wieku*, 2000. 329-350.
- Lübke, Christian: Qui vel unde huc venerint – Bemerkungen zur Herkunft der Namen Polen und Lutizenen. In: *Die Suche nach den Ursprüngen. Von der Bedeutung des frühen Mittelalters*. Pohl, Walter, Wien, 2004. 279-288.
- Lükő Gábor: Moldva alapításának mondáihoz. In: *Ethnographia*, 47 (1936) 48-56.
- Magyar Zoltán: „Keresztény lovagok oszlopa” Szent László a magyar kultúrtörténetben. Budapest, 1996.
- Michałowski, Roman: Post dziewięcioletniowy w Polsce Chrobrego. Studium z dziejów polityki religijnej pierwszych Piastów. In: *Kwartalnik Historyczny*, 109. 2002. 5-40.
- Michałowski, Roman: The Nine-Week Lent in Boleslaus the Brave's Poland. A Study of the First Piasts' Religious Policy. In: *Acta Poloniae Historica*, t. 89. 2004. 5-50.
- Michałowski, Roman: Polen und Europa um das Jahr 1000. Mit einem Anhang: Zur Glaubwürdigkeit des Berichts von Gallus Anonymus über das Treffen in Gnesen. In: *Der Hoftag in Quedlinburg 973. Von den historischen Wurzeln zum Neuen Europa*. Herausgegeben von Andreas Ranft. 2006. Berlin, Akademie Verlag, 51-72.
- Moravcsik Gyula: *Bizánc és a magyarság*. Budapest, 1953.
- Monumenta Germaniae Historica*, Leges, Constitutiones I. Ed. Lvdewicvs Weiland, Hannoverae 1893.
- Mór: Szórárd hitvalló és Benedek vértanú életirata. Fordította, bevezetést és jegyzeteket írta Almási Tibor. In: *Az államalapítás korának írott forrásai*. (Továbbiakba ÁKÍF.) Szerk.: Kristó Gyula. Szeged, 1999.
- Névtelen szerző: Geszta Lajos királyról*. Ford.: Kristó Gyula. Budapest, 2000.

- Pietrzak, Stanisław: „Świrad zwany też Adriatyku czy Dunajca I. In: *Slavia Antiqua* 39 (1998) 81-158.
- Pražak, Richard: A Legenda Sanctorum Zoerardi et Benedicti történelmi és kulturális összefüggései. In: *Irodalomtörténeti Közlemények*, 84 (1980) 393-407.
- Radó Polikárp: *Az egyházi év*. 1998.
- Szent Adalbert élete*. Szent Adalbert porosz legendája magyarul és latinul, Jerzy Wyrozumski bevezető tanulmányával. Budapest, 2003.
- Statuta synodalia ecclesiae Biterrensis, 13. cap. In: Martène, Edmond – Durand, Ursin: *Thesaurus novus anecdotorum: Varia concilia, episcoporum statuta synodalia*. 1717.
- Szalágyi István: *De statu Ecclesiae Pannonicae*. Vol. VII. Quinque-Ecclesiis, 1800.
- Szegfű László: Eretnekség és tirannizmus. In: *Irodalomtörténeti Közlemények*, 72 (1968) 5. sz. 501–516.
- Szent László király első törvénykönyve (A szabolcsi zsinat határozatai). 31. cap. Ford. bev., jegy.: Nótári Tamás. In: *Írott források az 1050-1116 közötti magyar történelemről*. Szerk.: Makk Ferenc – Thoroczkay Gábor. Szeged, 2006.
- Szögi László: Kronológia. In: *A történelem segédtudományai*. Szerk.: Bertényi Iván. Budapest, 1998.
- Talley, Th. J.: *The Origins of the Liturgical Year*. New York, 1986. (1991)
- Thietmari Merseburgensis episcopi, Chronicon = Thietmar von Merseburg, Chronik. Neu übertragen und erleuchtet von Werner Trillmich*. Darmstadt, 1974.VIII. 2.
- Walter, Heinz: *Die Synoden im Reichsgebiet*. Paderborn, München, Wien, Zürich 1988.
- Závodszy Levente: *A Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények és zsinati határozatok*. Budapest, 1904.

AZ ABORTUSZ ÉS AZ EUTANÁZIA TENDENCIÁI¹

Jelen tanulmány a következő részekre oszlik: 1. Az abortusz és az eutanázia kérdéskörei; 2. A magyar és külföldi abortuszsabályozások; 2.1. A magyar szabályozás; 2.2. Külföldi szabályozások; 2.3. Pro choice – pro life érvek; 2.3.1. Feminista nézőpont; 2.3.2. Másik nézőpont; 3. Az eutanáziasabályozások; 3.1. Életvégi döntések – autonómia és életvédelem a jog tükrében; 3.2. A „passzív eutanázia” különböző meghatározásai és az „öngyilkosságban közreműködés”; 3.3. Az „eutanázia” minősítése a kánoni jogban; 3.4. Külföldi szabályozások, gyakorlatok; 4. Magzati veszteségek – demográfiai összefüggések az Európai Unióban és máshol, különös tekintettel a magyarországi helyzetre (statistikai adatok, demográfiai elemzések); 4.1. Magyarországi magzati veszteségek; 4.2. Európai uniós és egyéb országok magzati veszteségei

1. AZ ABORTUSZ ÉS AZ EUTANÁZIA KÉRDÉSKÖREI

Az abortusz és az eutanázia az Európai Unióban, tagállamaiban és más országokban jelenleg is nagyon aktuális téma.² A közös kérdéskör leginkább az élet és az „önrendelkezés” (autonómia) értéke, védelme, találkozása, illetve ütköztetése körül forog, és a különböző álláspontok mozgatórugói alapvetően az emberről, az emberi méltóságról, az em-

1 Kézirat lezárva: 2019. június 28. Szerző a Budapesti Gazdasági Egyetem egyetemi docense, a Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Bizottságának köztestületi tagja.

2 Lásd például – az alábbiakban részletesen ismertetve – New York állam 2019. januárjában elfogadott, a művi abortuszt nagyobb mértékben megengedő szabályozása (<https://legislation.nysenate.gov/pdf/bills/2019/S240>); 2019-ben a dél-koreai alkotmánybíróság további megengedést előíró döntése; 2018-ban megengedő írországi változás és argentin próbálkozás; ellenkező irányban: például Alabama, Arkansas, Georgia, Kentucky, Louisiana, Mississippi, Missouri, Ohio, Tennessee állam 2019. évben elfogadott törvényei; a családtervezésről, az emberi embrió védelméről és az abortusz megengedhetőségének feltételeiről szóló 1993. január 7-i törvény, valamint az 1997. június 6-i Büntető Törvénykönyv módosításáról szóló 2016. évi lengyel törvényjavaslat, amely az abortusz állami megengedésének – az állapotos nőnél fennálló életveszély esetét nem számítva – teljeskörű visszaszorítását sikertelenül célozta (az angol nyelvű fordítás alapján lásd a 2.2. részben; az abortusz állami megengedésének visszaszorítása jelenleg is napirenden van a lengyel törvényhozásban); magyarországi fejleményként a „terhességmegszakítások” jelentőségének értékelése érdekében szükséges intézkedés bevezetéséről szóló, 2016. június 9-én és 2018. augusztus 29-én előterjesztett országgyűlési határozati javaslat. A magyar és külföldi (ezen belül európai uniós) demográfiai vonatkozásokhoz lásd például Hámori Antal, A család(ok) és a magzati élet védelme a mai magyar jogban demográfiai helyzetképpel, in *Iustum Aequum Salutare* 12 (2016/4) 100–113. (91–151.); Hámori Antal, A család(ok) védelme és támogatása a mai magyar jogban demográfiai helyzetképpel, in „... Mert irlalma örökkévaló”. *Tanulmánykötet 2014–2016*, Szerkesztette: Lukácsi Zoltán és Martos Levente Balázs, Győri Hittudományi Főiskola, Győr, 2016. (227) 61–73. (51–73.); *Terhességmegszakítások*, Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 2018. 23 (<http://www.ksh.hu/docs/hun/xfpt/idoszaki/pdf/terhessegmegsz16.pdf>).

ber szabadságáról vallott eltérő felfogások. Az egyik nézet szerint az „ember” (az emberi személy), az ember-státusz nem függ például tudati szinttől, az az emberi fajhoz tartozás tényével adott abban az értelemben, hogy minden emberi lény ember, etikailag és jogilag egyaránt. Egy másik felfogás ugyanakkor azt vallja, hogy az „ember” (az emberi személy), az ember-státusz az emberi lény bizonyos fejlettségi szintjéhez, annak eléréséhez, illetve fennmaradásához kötött, amely az életkor, a betegség, a haldoklás, szenvedés függvényében értetik. Olyan vélemény is létezik, az önrendelkezés szabadságára, az ahhoz való jogra, illetve az emberi méltóság tiszteletben tartásához való jogra hivatkozva, amely szerint az ember teljesen szabadon rendelkezhet az élete felett (például akár azért, mert idősként magányosnak érzi magát, illetve „elfáradt”), és ez az állam által is tiszteletben tartandó, oly annyira, hogy egy ilyen döntéshez még orvosi, gyógyszerészeti segítséget is biztosítani kell.³ Ezen nagyon eltérő álláspontok tudományos és politikai körökben is tükröződnek,

3 A különböző álláspontokhoz lásd például Hámori Antal, *Az emberhez méltó „halál” megélése – A haldokló, szenvedő beteg életének és méltóságának tisztelete, védelme*, in *Magyar Jog* 64 (2017/7–8) 487–504. („Drion-pirulája”-ra és az azzal szembeni érvekre is kitérve); Hámori Antal, *A még meg nem született emberi lény életének és méltóságának tisztelete*, in *Magyar Sion* 11 (2017/2) 297–309.; Hámori Antal, *Az emberi élet és méltóság védelméről Julesz Máté könyve kapcsán*, in *Magyar Bioetikai Szemle* 22 (2016/2) 8–30.; Hámori Antal, *Életről, halálról, méltóságról és jogról – Julesz Máté könyve kapcsán*, in *Magyar Jog* 63 (2016/10) 604–611.; Hámori Antal, *Az emberi élet védelme etikai, erkölcszociológiai, jogi, kánonjogi szempontból (az abortusz, az „eutánázia” és a túlbuzgó gyógyítás problémája az Egyház tanításában) I-II.*, in *Magyar Katolikus Orvosok Szent Lukács Egyesületének Tudósítója* 32 (2015/2) 50–67., (2015/3) 94–105.; Hámori Antal, *Az „eutánázia” fogalmához*, in *Magyar Jog* 57 (2010/9) 561–568.; Hámori Antal, *Az életvédelem kritikus pontjai (abortusz, sterilizáció, drogfogyasztás, „eutánázia”)*, in *Teológia* 43 (2009/1–2) 18–51. (a még meg nem született emberi lény személylétéhez lásd 20–26.); Hámori Antal, *Az emberi méltóság a katolikus tanítás nézőpontjából*, in *Magyar Bioetikai Szemle* 14 (2008/1) 26–30.; Hámori Antal, *Az emberi méltóság etikai és jogi aspektusa*, in *Teológia* 41 (2007/3–4) 132–136. Az emberi lény jogalanyságát a születéshez kötő álláspontok ellentmondásos következményeihez (a „magzati eutanázia”-hoz) lásd például Hámori Antal, *A még meg nem született emberi lény élete és a vele keletkezetten fogyatékos gyermek emberi méltósága védelmének összefüggése – válasz az EBH 2015.P.11.-re*, in *Jogtudományi Közlemények* 73 (2018/1) 46–52. /az EBH 2015.P.11. (tanácselnök: Havasi Péter) utáni vonatkozó – az EBH 2015.P.11. számú, véleményem szerint téves döntéssel részben ellentétes (csak az egészséges gyermek felneveléséhez képesti többletköltséget megítélő) – bírói gyakorlathoz lásd Hámori Antal, *A vele-keletkezetten fogyatékos gyermek élve születése sem káresemény*, in *A Magyar Katolikus Orvosok Szent Lukács Egyesületének Tudósítója* 35 (2018/3) 89–96.; érdemes megemlíteni, hogy az EBH 2015.P.11. számú döntéssel részben ellentétes álláspontot a Kúria korábbi, 2014. április 16-i, Pfv.20.800/2013/7. számú döntése (tanácselnök: Molnár Ambrus) is tartalmaz: »A II. rendű felperes által a gyermek léte miatt érvényesített jövedelemkiesésre alapozott kárigény tekintetében is egyet értett a Kúria a jogerős részítéletben írtakkal. Kétségtelen: a genetikai, teratológiai ártalom következtében fogyatékossgal született gyermeknek az egészségügyi szolgáltatással szembeni saját jogú kártérítési igényéről szóló 1/2008. Polgári jogegységi határozat elsődlegesen a sérült gyermek viszonylatában fogalmazta meg a Legfelsőbb Bíróságnak a bírósági jogalkalmazás egysége biztosítása érdekében kifejtett álláspontját, mégis a szülőket megillető kártérítési igény tekintetében is orientál. »A kár: egy személy vagy vagyontárgy vonatkozásában – annak korábbi állapotához mért – hátrányosan megváltozott állapot. A természeténél fogva egészségkárosodással született gyermeknél károsodás előtti állapot nem volt; így nincs viszonyítási alap, amiért is a hátrányos állapotváltozás – azaz a kár – nem értelmezhető.« Az emberi élet nem tekinthető kárnak. Az Alkotmány 54. § (1) bekezdése szerint minden embernek veleszületett joga van az élethez. Magyarország Alaptörvényének II. cikke kimondja, hogy minden embernek joga van az élethez és az emberi méltósághoz, a magzat életét a fogantatástól kezdve védelem illeti meg. Téves megközelítés, hogy a genetikai ártalommal világra jött gyermek

esetén a szülők viszonylatában a vagyoni kár a gyermek nélküli és a fogyatékos gyermek által meghatározott életkörülmények alapján határozandó meg. A II. és III. rendű felperes felülvizsgálati kérelmükben maguk adták elő, hogy nem gyereket, hanem »egészséges gyereket« akartak. Nem foglalkozva e megközelítés erkölcsi aggályosságával, magából a felperesi nyilatkozatból következik, hogy a viszonyítási alap az az állapot, amelyben a II. és III. rendű felperesnek egészséges gyermeke született volna ahhoz képest, hogy első gyermekük genetikai ártalommal született. Tehát nem a »nem lét« és a »fogyatékos lét« anyagi vonatkozásai közötti különbség határozhatja meg a vagyoni károkat, hanem a felperesek által is kívánt »egészséges gyermek«-hez képest a fogyatékoságból eredő többletköltségek.; az EBH 2015.P.11.-hez »kötődően» tévesen írja Halász Csenge, hogy: »Hazánkban egységes bírói gyakorlat alakult ki arra vonatkozóan, hogy a szülők követelhetik a károsodottan született gyermek felnevelési költségeit, az egészséges és a fogyatékos létből eredő költségek elkülönítésének pedig nincs jogi alapja.» »[...] a fentebb ismertetett *wrongful birth* igényekre vonatkozóan egységes gyakorlat alakult ki hazánkban.» – Halász Csenge, *Nem kívánt életek, avagy a létezés maga a kár? A gyermek születésével összefüggő kárigények bírói gyakorlatának a margójára*, in *Publicationes Universitatis Miskolcensis Sectio Juridica et Politica, Tomus XXXVI/2*, Miskolc University Press, Miskolc, 2018. (367–380.) 373., 378./; Hámori Antal, A még meg nem született emberi lény élete és a vele-keletkezett fogyatékos gyermek emberi méltósága védelmének összefüggése a mai magyar jogban, in *A Természetjog Napja. Konferenciatanulmányok*, Szerkesztette: Frivaldszky János – Tussay Ákos, Pázmány Press, Budapest, 2017. (373; Tanulmányok 41. Sorozatszerkesztő: Szabó István; 43–111.) 92–111. [a 82–84. oldalon reflektálva: Zeller Judit, *A testen kívül létrejött embriók morális és jogi státusa a reprodukcióhoz való jog és a tudományos kutatás tükrében*, PhD értekezés, Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának Doktori Iskolája Alkotmányjogi Alprogram, Pécs, 2009. (233) 46–47.]; Hámori Antal, *Az ember élve születése nem káresemény – az EBH2015. P.11. árnyékában és az Alaptörvény tükrében*, in *Magyar Bioetikai Szemle* 22 (2016/4) 4–29.; Hámori Antal, *A haldokló, beteg életének és méltóságának tisztelete az Egyház tanításában, Az „eutanázia” problémája erkölcssteológiai szempontból, profán szakirodalmi és jogi kitekintéssel* [Erkölcssteológiai Könyvtár 8. Sorozatszerkesztő: Tarjányi Zoltán], JEL Könyvkiadó, Budapest, 2009. (352; imprimatur: Erdő Péter; cenzor: Harsányi Ottó Pál) 184–186., 249–304.; Hámori Antal, *Az ember élve születése nem káresemény (a Legfelsőbb Bíróság 1/2008. PJE számú jogegységi határozata; alkotmányjogi aspektusok)*, in *Jogtudományi Közlöny* 64 (2009/11) 471–482.; Hámori Antal, *Az ember élve születése nem káresemény I-II.*, in *A Magyar Katolikus Orvosok Szent Lukács Egyesületének Tudósítója* 26 (2009/4) 143–156., 27 (2010/2) 63–87.; Hámori Antal, *Down-kóros gyermek és szüleinek kórház elleni kártérítési keresete*, in *A Magyar Katolikus Orvosok Szent Lukács Egyesületének Tudósítója* 24 (2007/4) 143–159.; Hámori Antal, *Kártérítési felelősség a fogyatékosággal való születés miatt?*, in *Magyar Jog* 54 (2007/2) 92–100. A »magzati eutanázia«-hoz kapcsolódik: »[...] a genetikailag sérült magzatok abortusza szintén eugenikai beavatkozásnak nevezhető, hiszen ennek is az a célja, hogy megakadályozza egy testi vagy szellemi fogyatékosággal megszületendő csecsemő világrajóttét.» – Szebik Imre, *Az emberi génterápia etikai kérdései*, in *Világosság* 46 (2005/1) (25–38.) 31. A »magzati eutanázia«-val kapcsolatosan a bírói gyakorlatban megjelent »perpatvar«-hoz lásd BDT 2004.1025. („A magyar jog tehát nem ismeri el a magzat alanyi jogát sem a megszületésre, sem arra, hogy művi beavatkozással az életét elvegyék. Ez utóbbi elismerése egyébként az aktív eutanáziához való jog legalizálását jelentené.”) vs. EBH 2005.1206. („E körben nem értelmezhető a jogerős ítéletnek az a fejtegetése, amely szerint a magzatnak feltételes alanyi joga nincs arra, hogy a magzati életétől megfoszják, illetőleg, hogy a magyar jog nem ismeri el a magzat alanyi jogát a megszületésre vagy arra, hogy művi beavatkozással az életét elvegyék. Az pedig téves megállapítás, hogy az utóbbi elismerése egyébként az aktív eutanáziához való jog legalizálását jelentené.”). A vele-keletkezett fogyatékkal élő gyermek e fogyatékkal kapcsolatos bírói gyakorlat megosztottságának rendkívül éles voltát »mutatja» az a nagyon sajnálatos túlhevített, méltatlan megnyilvánulás, hogy – a sérelmet szenvedett bíró személyes közlése szerint – az egyik bíró az eltérő álláspont miatt »lelülyezte» a másik bírót (arról nincs tudomásom, hogy a »hülyező» bíró az 1/2008. PJE határozat meghozatala után bocsánatot kért a »lelülyezett» bírótól, vagy, hogy »lelülyezte» magát). Az EBH 2005.1206. vonatkozásában a legfelsőbb bírósági tanács álláspontjával egyet nem értően Halász Csenge is írja említett művében, hogy: »Tulajdonképpen, a Legfelsőbb Bíróság érvelése a »halálhoz való jog«, vagyis a magzati aktív eutanázia elismerését is jelentette.» (377).

valamint a jogalkalmazók, illetve a jogalkotók előtt ugyancsak megjelennek.⁴ Különösen a politikában és az azt erősítő civil szervezetek körében fordulnak elő éles összecsapások, amelyek révén olykor inkább a hangosabb, az erősebb hallatja hangját jogszabályokban, s a szavazatoptimalizálás is jelentősen befolyásolja egy-egy kérdés kimenetelét (a még meg nem született emberi lény kevésbé tudja hallatni hangját),⁵ vagyis nem biztos, hogy az objektíve helyes álláspont érvényesül (főleg, ha az objektivitás, az objektíve helyes erkölcsi és jogi rend létezését is tagadják, vagy legalábbis megkérdőjelezzik, kétségbe vonják).⁶

Az abortusz és az „eutanázia”, „asszisztált öngyilkosság” megengedése az utóbbi években egyre inkább *terjed* [az „eutanázia”-hoz, „asszisztált öngyilkosság”-hoz lásd például a hollandiai, a belgiumi, a luxemburgi, a svájci, a németországi, az oregoni, a vermonti, a washingtoni, a montanai, a kaliforniai, a coloradói, a québeci, a kanadai, az uruguayi, a kolumbiai szabályozást, gyakorlatot – Svájcban, Németországban és az említett USA-beli államokban az „asszisztált öngyilkosság”, a megnevezett többi államban az (egyéb) aktív „eutanázia” is megengedett⁷]; az államokra és a nemzetközi szervezetekre is egy-

4 A tudományos diskurzushoz az eutanázia és az öngyilkosság, önölés témájában lásd például ELTE ÁJK „Autonómia, életvédelem, jogbiztonság – az életvégi döntések szabályozása” című konferenciája, Budapest, 2019. január 30. (kötete megjelenés alatt); a MEÖT Szociáletikai Bizottságának, az MRE Doktorok Kollégiuma Rendszeres Teológiai Szekciójának, az EHE Rendszeres Teológiai és a DRHE Szociáletikai Tanszékeinek „*Ideje van az életnek és ideje van a meghalásnak*” című konferenciája, Debrecen, 2013. április 12.; ELTE ÁJK „*Öngyilkosság és jogtudomány*” című konferenciája, Budapest, 2011. november 18.; ELTE ÁJK „*Az emberhez méltó halál*” című konferenciája, Budapest, 2010. január 22–23.; *Ideje van az életnek, és ideje van a meghalásnak... Életvégi döntések keresztyén etikai megközelítése*, Szerkesztette: Fazakas Sándor–Ferencz Árpád, Debreceni Református Hittudományi Egyetem Szociáletikai Intézete, Debrecen, 2014. 250 (Szociáletikai Intézet kiadványai 6.); *Halálos bűn és szabad akarat. Öngyilkosság a jogtudomány tükrében*, Szerkesztette: Filó Mihály, Medicina Könyvkiadó Zrt., Budapest, 2013. 315 (Bibliotheca Iuridica, Az ELTE Állam- és Jogtudományi Kar tudományos kiadványai, Acta Congressuum 20.); *Párbeszéd a halálról. Eutanázia a jogrend peremén*, Szerkesztette: Filó Mihály, Literatura Medica Kiadó Kft., Budapest, 2011. 271 (Bibliotheca Iuridica, az ELTE Állam- és Jogtudományi Kar tudományos kiadványai, Acta Congressuum 19.); a még meg nem született emberi lény vonatkozásában lásd például: a MEÖT Szociáletikai Bizottságának és az MRE Doktorok Kollégiuma Rendszeres Teológiai Szekciójának „*Mielőtt megformáltak az anyaméhben*» (Jer 1,5). *Bioetikai konferencia a reprodukciós medicina tárgyában*” című konferenciája, Debrecen, 2017. március 3. (kötete megjelenés alatt).

5 Vö. például az új Alkotmány elfogadásának előkészítéséről szóló 9/2011. (III. 9.) OGY határozat és Magyarország Alaptörvénye (2011. április 25.) II. cikk indokolása (lásd az alábbiakban).

6 A feminista írásokhoz lásd például Sebestyén Andrea, *Az abortuszról és a jogi feminizmusról – az „abortusz-tanácsadás” és az „abortuszturizmus” esete Magyarországon*, in Állam- és Jogtudomány 59 (2018/1) 93–110. (külföldi irodalommal); reflexiója: Hámori Antal, *Érvek a még meg nem született emberi lény védelmére. Észrevételek egy abortusszal kapcsolatos íráshoz*, (2019/megjelenés alatt).

7 Részletesen lásd az alábbiakban (3.4. rész). Vonatkozó irodalom például Henk Ten Have, *Érvek az eutanázia és az asszisztált öngyilkosság legalizálása mellett és ellen* (fordította: Bíró Zsuzsa), in https://epa.oszk.hu/02000/02002/00018/pdf/2003-3_henk-ervek.pdf; Julesz Máté, *Az orvosi jog működés közben. A hálapénztől a kártérítésig*, Medicina Könyvkiadó Zrt., Budapest, 2018. (274) 45–96.; Julesz Máté, *Az orvosi jog aktualitásai. Az eutanáziától a klónozásig*, Medicina Könyvkiadó Zrt., Budapest, 2016. (175) 25–31.; Julesz Máté, *Aktív eutanázia vagy asszisztált öngyilkosság*, in *Orvosi Hetilap* 157 (2016/40) 1595–1600.; Julesz Máté, *Eutanázia Európán kívül*, in *Orvosi Hetilap* 155 (2014/32/1) 1263–1264. (1259–1264.); Julesz Máté, *Eutanázia*, in *Orvosi Hetilap* 154 (2013/17) 673–674. (671–674.); J. Pereira, *Legalizing euthanasia or assisted suicide: the illusion of safeguards and controls*, in *Current Oncology* 18 (2011/2) 38–45.; Mariana

re erősödő nyomás nehezedik, amelynek nem könnyen tudnak ellenállni, ha egyáltalán eltérő álláspontot képviselnek.⁸ Napjaink világára jellemző, hogy mind a törvényhozó,

Parreiras Reis de Castro, Guilherme Cafure Antunes, Livia Maria Pacelli Marcon, Lucas Silva Andrade, Sara Rückl, Vera Lúcia Angelo Andrade, *Euthanasia and assisted suicide in western countries: a systematic review*, in *Rev. bioét.* 24 (2016/2) 355–367. (Kolumbia, Amerikai Egyesült Államok, Kanada, Hollandia, Belgium, Luxemburg, Svájc, Brazília, Egyesült Királyság); Mary Donnelly (et al.), *End of life care and the right to assistance in dying*, in *End-of-life care and the right to die*, Royal Irish Academy, 2018. 19, 5–(19.); Raphael Cohen-Almagor, *Euthanasia Policy and Practice in Belgium: Critical Observation and Suggestions for Improvement*, in *Issues in Law & Medicine* 24 (2009/3) 187–218.

8 A katolikus egyház álláspontjához lásd például Hámori Antal, *Az emberi élet védelme a katolikus egyház tanításában*, *Deliberationes* 11 (2018/2); Hámori Antal, A „duplex effectus” és a „kisebbik rossz” elve az állapotos nő életveszélye esetén, in *Magyar Sion* 12 (2018/2) 239–253.; Hámori Antal, *Az abortusz és a fogamzásgátlás tilalma – nehéz esetek tárgyalása*, a *Humanae vitae* 50., a *Donum vitae* 30. és a *Dignitas personae* 10. évfordulója kapcsán (élet-, rivalizálás, válással fenyegetés, IVF-lét megélése), in *Athanasiana* 46 (2018/1) 45–95.; Hámori Antal, A „duplex effectus” elve és a „kisebbik rossz” elve az állapotos nő életveszélye esetén, in *A Magyar Katolikus Orvosok Szent Lukács Egyesületének Tudósítója* 34 (2017/3) 81–103.; Hámori Antal, *A még meg nem született emberi lény életének és méltóságának tisztelete*, in *Magyar Sion* 11 (2017/2) 297–309.; Hámori Antal, *A Hittani Kongregáció Dignitas personae kezdetű bioetikai útmutatása*, in *Magyar Bioetikai Szemle* 22 (2016/4) 39–43.; Hámori Antal, *A Hittani Kongregáció művi abortuszcélú szülői nyilatkozata*, in *Magyar Bioetikai Szemle* 21 (2015/4) 182–183.; Hámori Antal, *Az „eutanázia” és a katolikus erkölcssteológia*, in *Ideje van az életnek, és ideje van a meghalásnak... Életvégi döntések keresztyén etikai megközelítése*, Szerkesztette: Fazakas Sándor–Ferencz Árpád, Debreceni Református Hittudományi Egyetem Szociális Intézete, Debrecen, 2014. (250; Szociális Intézet kiadványai 6.) 97–125.; Hámori Antal, *Az eutanázia és a túlbuzgó gyógyítás problémája. Etikai, jogi, teológiai szempontok*, Éghajlat Könyvkiadó, Budapest, 2013. 157 (lektor: Veres András); Hámori Antal, *Az öngyilkosság kánonjogi nézőpontból*, in *Halálos bűn és szabad akarat. Öngyilkosság a jogtudomány tükrében*, Szerkesztette: Filó Mihály, Medicina Könyvkiadó Zrt., Budapest, 2013. (315; Bibliotheca Iuridica, Az ELTE Állam- és Jogtudományi Kar tudományos kiadványai, Acta Congressuum 20.) 88–100.; Hámori Antal, *Az „eutanázia” és a túlbuzgó gyógyítás elutasításának megítélése a Katolikus Egyház tanításában*, in *A Magyar Katolikus Orvosok Szent Lukács Egyesületének Tudósítója* 30 (2013/4) 137–147.; Hámori Antal, *Az öngyilkosság kánonjogi aspektusai*, in *A Magyar Katolikus Orvosok Szent Lukács Egyesületének Tudósítója* 29 (2012/1) 10–25.; Hámori Antal, *Az „eutanázia” problémája kánonjogi nézőpontból – világi jogi kitekintéssel*, in *Párbeszéd a halálról. Eutanázia a jogrend peremén*, Szerkesztette: Filó Mihály, Literatura Medica Kiadó, Budapest, 2011. (271; Bibliotheca Iuridica, az ELTE Állam- és Jogtudományi Kar tudományos kiadványai, Acta Congressuum 19.) 120–140.; Hámori Antal, *Az orvos lelkiismereti szabadsága és a duplex effectus elve az állapotos nő életveszélye esetén. Egyházi jogi aspektusok*, in *Magyar Sion* 5 (47) (2011/2) 197–226.; Hámori Antal, *A Hittani Kongregáció művi abortuszcélú szülői nyilatkozatának ismertetése*, in *A Magyar Katolikus Orvosok Szent Lukács Egyesületének Tudósítója* 28 (2011/2) 54–57.; Hámori Antal, *A Hittani Kongregáció művi abortuszcélú szülői nyilatkozata*, in *Magyar Bioetikai Szemle* 17 (2011/1) 35–37.; Hámori Antal, *Dignitas personae (a Hittani Kongregáció bioetikai útmutatásának ismertetése)*, in *A Magyar Katolikus Orvosok Szent Lukács Egyesületének Tudósítója* 28 (2011/1) 8–17.; Hámori Antal, *Velasio De Paolis „Cultura della vita o cultura della morte? Ossia diritto della vita o della morte? Lettura della Evangelium Vitae da parte di un giurista” (Az élet kultúrája vagy a halál kultúrája? Azaz az élet vagy a halál joga? Az Élet Evangéliumának olvasata egy jogász részéről)*, in *A Magyar Katolikus Orvosok Szent Lukács Egyesületének Tudósítója* 27 (2010) Supplementum 169–200. (előszóval); Hámori Antal, *Az „eutanázia” fogalma és kánonjogi minősítése*, in *Magyar Sion* 4 (46) (2010/2) 177–190.; Hámori Antal, *Az „eutanázia” problémája a katolikus egyházjogban (magyar állami jogi kitekintéssel)*, in *Iustum Aequum Salutare* 6 (2010/2) 25–44.; Hámori Antal, *Az „eutanázia” megítélése a katolikus egyház tanításában*, in *Vallástudományi Szemle* 6 (2010/1) 125–149.; Hámori Antal, *Igazságosság, emberi méltóság, szabadság és felelősség, élet- és családvédelem*, Axol Print Nyomdaipari és Kiadói Kft., Budapest, 2009. (122; lektor: Beran Ferenc) 8–21., 29–39.; Hámori Antal, *Az emberi élet védelme a katolikus egyház tanítása szerint*, in

egyéb jogalkotó, mind az alkotmánybíróság, illetve e testület funkcióját betöltő bíróság (lásd például az Amerikai Egyesült Államokban, Kanadában) és egyéb bíróság indokolási problémákkal küszködő, „kompromisszumos” válaszokat ad a felmerülő kérdésekre, különösen igaz ez a művi abortusz szabályozására és annak megítélésére.⁹ A „köztes”

Távlatok 19 (2009/4) (86) 20–31.; Hámori Antal, *A humánembrió védelme erkölcssteológiai nézőpontból* (Erkölcsteológiai Könyvtár 6. Sorozatszerkesztő: Tarjányi Zoltán), JEL Könyvkiadó, Budapest, 2008. 151 (lektor: Tarjányi Zoltán); Hámori Antal, *Az életvédelem jogforrási alapjai*, in *Házasság és Család*, Szerkesztette: Horváth-Szabó Katalin, Új Ember Kiadó, Budapest, 2008. (300) 130–159.; Hámori Antal, *Az igazságosságról (erkölcssteológiai és kánonjogi aspektusok)*, in *Studia Wesprimiensia* 10 (2008/I–II) 101–128.; Hámori Antal, *Életvédelem a katolikus Egyház jogrendjében világi jogi összehasonlítással*, Szent István Társulat, az Apostoli Szentszék Könyvkiadója, Budapest, 2006. XVII, 474 (imprimatur: Erdő Péter; cenzor: Szuromi Szabolcs Anzelm); Hámori Antal, *A magzatvédelem kánonjogi aspektusai és az orvos lelkiismereti szabadsága*, in *A Magyar Katolikus Orvosok Szent Lukács Egyesületének Tudósítója* 23 (2006) Supplementum 173–204.; Hámori Antal, *A magzatvédelem kánonjogi aspektusai és az orvos lelkiismereti szabadsága*, in *Studia Wesprimiensia* 7 (2005/I–II) 71–93.; Hámori Antal, „Lehetnek-e igényeink és lehetőségeink az abortuszra?” (egyházjogi aspektusok) I–II, in *Magyar Bioetikai Szemle* 11 (2005/3) 117–122., (2005/4) 190–200.; Hámori Antal, *Egidio Miragoli: Il confessore e la remissione della scomunica per aborto procurato*, in *Magyar Bioetikai Szemle* 11 (2005/1) 52–59.; Hámori Antal, *A communio ekkleziológiai alapjai és kánonjogi vetülete az abortusz tükrében (mint a krisztushívők kötelességeinek és jogainak mértéke)*, in *Magyar Bioetikai Szemle* 10 (2004/2) 19–26.; Hámori Antal, *A magzatkorú gyermek büntetőjogi védelme az Egyház jogrendjében (magyar állami jogi összehasonlítással)*, in *Távlatok* 13 (2003/1) (59) 18–29.; Hámori Antal, *Az abortusz büntetendő cselekményének kánonjogi tényállása (magyar állami jogi összehasonlítással)*, in *Magyar Bioetikai Szemle* 8 (2002/3) 11–22., *Kánonjog* 4 (2002/1–2) 85–96.

9 Lásd például a magyar Alkotmánybíróság megengedő 64/1991. (XII. 17.) AB határozata indokolásának D) 2. d) pontját: „A törvényhozó ugyan megteheti, hogy csak az érett magzatokat ruházza fel az abszolút életvédelmet nyújtó alanyi joggal, mint ahogy megteheti azt is, hogy a magzatok részére speciális jogi státuszt hoz létre, amelyen belül kor, fejlettség, vagy akár a méhen belüli vagy mesterséges körülmények közötti »tartózkodás« szerint különböztet. Mindkét megoldással növelhető a magzatok védelme, elvileg azonban ugyanazok az *indokolási problémák* merülnek föl, mint a magzat relatív védelmének ismert, a hatályos jogokban létező megoldásai kapcsán. Nem támasztható alá ugyanis elvi szempontokkal, miért éppen az adott időponttól kezdve számít jogilag embernek a magzat, s előtte miért nem. Ha pedig a törvény a magzatnak sajátos jogállást teremt, ezzel éppen úgy nem illeti meg az élethez és méltósághoz való feltétlen alanyi jog, mint ahogy a hatályos jog szerint sem. A magzat jogilag vagy ember, vagy nem; ha különleges jogi személlyé teszi, és saját jogon élvez védelmet, e védelem viszonylagossága és korlátozhatósága miatt gyakorlatilag nem lesz nagyobb biztonságban a magzat élete, mintha azt az állam objektív életvédelmi kötelességére alapoznák.” (kiemelés: H. A.). Lábady Tamás alkotmánybírónak a 64/1991. (XII. 17.) AB határozathoz és a 48/1998. (XI. 23.) AB határozathoz fűzött véleménye szerint a még meg nem született emberi lény („magzat”) alkotmányjogi értelemben is jogalany, ember, személy, a művi abortusz – az állapotosnő életveszélyének esetét kivéve – alkotmányellenes. A 64/1991. (XII. 17.) AB határozat és a 48/1998. (XI. 23.) AB határozat elemzéséhez lásd például Hámori Antal, *A még meg nem született emberi lény élete és a vele-keletkezett fogyatékos gyermek emberi méltósága védelmének összefüggése a mai magyar jogban*, in *A Természetjog Napja. Konferenciatanulmányok*, Szerkesztette: Frivaldszky János – Tussay Ákos, Pázmány Press, Budapest, 2017. (373; Tanulmányok 41. Sorozatszerkesztő: Szabó István) 45–65. (43–111.; a Kúria elnökének, a legfőbb ügyésznek és az alapvető jogok biztosának álláspontja a magyar állami abortuszszabályozásról 2016-ban – reflexióval: 73–88.); Hámori Antal, *A magzat élethez való joga*, Logod Bt., Budapest, 2000. (153; lektor: Lábady Tamás) 25–37., 103–129. [a magyar bírói gyakorlathoz lásd uo. 56–101.]; Hámori Antal, *A magzatkorú gyermek élethez való joga a magyar bírói gyakorlatban*, in *Magyar Jog* 49 (2002/4) 227–231.; Hámori Antal, *A magzatkorú gyermek élethez való joga*, „*Taigetosztól Dávodig*”, in *Magyar Bioetikai Szemle* 7 (2001/2–3) 37–42.]; Hámori Antal, *A magzat életjoga*, Alfa Szövetség, Budapest, 1997. (76; lektor: Gaizler Gyula és Kőrös András) 34–56. A még meg nem született emberi lény magyar állami szabályozás szerinti jogalanyiségéhez lásd például Hámori Antal, A

eredmény tekintetében elmondható, hogy különböző okok miatt az államok nagy részében – különösen Európában és Észak-Amerikában – gyakorlati (politikai) kompromisszumként a *művi abortusz* szinte teljes tiltása és kvázi korlátlan szabaddá tétele közötti *megengedő* szabályozás és gyakorlat létezik, eltérő határidőkkel és indikációkkal (lásd különösen szociális, súlyos válsághelyzet, kriminális, egészségi, genetikai, teratológiai; az életveszély-indikáció általánosan elfogadott). Ennek lényege, hogy az állapotosság körülbelül első harmadában végül is az állapotos nő szándéka érvényesül, a későbbiek során viszont – néhány, a magyar szabályozásban¹⁰ is létező kivétellel – a művi abortusz tilos (a jelenleg is létező teljes tilalomra lásd például a *brunei* szabályozást).¹¹

magzat élethez való joga, Logod Bt., Budapest, 2000. (153; lektor: Lábady Tamás) 47–54.; Hámori Antal, *A magzat jogalanyisága és perbeli jogképessége a hatályos magyar jogban I-II.*, in *Magyar Bioetikai Szemle* 5 (1999/4) 8–17., 6 (2000/1) 7–14. Magyarországon az új Alkotmány elfogadásának előkészítéséről szóló 9/2011. (III. 9.) OGY határozatban az alkotmányozói hatalommal rendelkező többség azt az álláspontot képviselte, hogy: „Alapvető emberi jogként minden ember életét, fogantatásától kezdve védelem illeti meg. Az emberi élet és méltóság sérthetetlen.”; vagyis nem tettek különbséget a még meg nem született és a már megszületett emberi lény életének védelme között; Magyarország Alaptörvénye (2011. április 25.) elfogadásával azonban már másra szavaztak [lásd Magyarország Alaptörvénye (2011. április 25.) II. cikk és indokolása, vö. uo. R) cikk (3) bekezdés]; részletesen lásd például Hámori Antal, *A „magzat” életének védelme az új alkotmányban*, in *Vigilia* 78 (2013/1) 20–26.; Hámori Antal, *A még meg nem született ember életének védelme Magyarország új alkotmányában*, in *Magyar Sion* 6 (2012/2) 163–173.; Hámori Antal, *A születés előtti emberi élet alkotmányos védelme (alkotmányozás, alkotmánybíráskodás)*, in *Magyar Jog* (2012/1) 17–27.; Hámori Antal, *Mikortól ember az ember a 21. századi Magyarország jövőképében – a jog tükrében?*, in *A huszonegyedik század kihívásai és Magyarország jövőképe*, Szerkesztette: Beszteri Béla és Majoros Pál, MTA VEAB, Veszprém, 2011. 411–425.; Hámori Antal, *A magzati élet védelme az új alkotmányban*, in *A Magyar Katolikus Orvosok Szent Lukács Egyesületének Tudósítója* 28 (2011/4) 136–163.; Hámori Antal, *A magzati élet védelme Magyarország Alaptörvényében*, in *Magyar Bioetikai Szemle* 17 (2011/3–4) 130–150.; vö. Magyarország Alaptörvényének negyedik módosítása (2013. március 25.) kapcsán: Hámori Antal, *Természetjog és (alkotmány)bíráskodás a még meg nem született emberi lény védelmében*, in *A Természetjog Napja. Konferenciatanulmányok*, Szerkesztette: Frivaldszky János – Tussay Ákos, Pázmány Press, Budapest, 2017. (373; Tanulmányok 41. Sorozatszerkesztő: Szabó István) 18–21. (11–42.); Hámori Antal, *A család(ok) és a magzati élet védelme a mai magyar jogban demográfiai helyzetképpel*, in *Iustum Aequum Salutare* 12 (2016/4) 137–140. (91–151.).

10 Lásd a magzati élet védelméről szóló 1992. évi LXXIX. törvény (a továbbiakban: Mvt.) és a magzati élet védelméről szóló 1992. évi LXXIX. törvény végrehajtásáról szóló 32/1992. (XII. 23.) NM rendelet (a továbbiakban: Vhr.).

11 Lásd például Agnès Guillaume and Clémentine Rossier, *L'avortement dans le monde. État des lieux des législations, mesures, tendances et conséquences (Abortion Around the World. An Overview of Legislation, Measures, Trends, and Consequences)*, in *Population* 73 (2018/2) 217–306.; Anika Rahman, Laura Katzive and Stanley K. Henshaw, *A Global Review of Laws on Induced Abortion, 1985–1997*, in *International Family Planning Perspectives* 24 (1998/2) 56–64.; Balogh Hajnalka, *Az abortuszok jogi szabályozása a világ országaiban*, in *Terhességmegszakítások, tanulmányok, adatok, jogszabályok, hazai és nemzetközi trendek*, Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 2000. (179) 49–64.; Brooke Ronald Johnson Jr, Antonella Francheska Lavelanet and Stephanie Schlitt, *Global Abortion Policies Database: a new approach to strengthening knowledge on laws, policies, and human rights standards*, in *BMC International Health and Human Rights* (2018) 18:35, 1–5. (<https://doi.org/10.1186/s12914-018-0174-2>); Jobbágyi Gábor, *Orvosi jog. Hippokratésztől a klónozásig*, Szent István Társulat, az Apostoli Szentzséki Könyvkiadója, Budapest, 2007. (325) 115–119.; Jobbágyi Gábor, *Az élet joga. Abortusz, eutanázia, művi megtermékenyítés*, Szent István Társulat, az Apostoli Szentzséki Könyvkiadója, Budapest, 2004. 82–117. [felhasznált, hivatkozott irodalom különösen: Esser, Albin–Koch, Georg, *Schwangerschaftsabbruch im internationalen Vergleich*,

Az emberi lény életének és az önrendelkezés szabadságának jelentőségét, valamint a kettő viszonyát az is mutatja, hogy az emberi lény élete nélkül az ember önrendelkezése, önrendelkezési szabadsága sem létezik. Ennek megfelelően olvasható például az, hogy: „Az alany autonómiájának hangsúlyozása nem juthat el az autonómia forrásának, azaz önmaga létének megszüntetéséig.”¹² továbbá az is, hogy: „Azok, akik a beágyazódást tekin-

Nomos Verlag, 1988. 77–89., 235., 271–272., 318., 479–565., 728., 733., 750–752., 782., 799–889., 993–1078., 1094–1098., 1281–1288., 1319–1323., 1487–1495., 1504–1505., 1537., 1634–1640.; Willke, J.C., *Abortion, Questions & answers*, Cincinnati, Hayes Publishing Company, 1985. 17–20., 56., 288–299.; vö. Jobbágyi Gábor, A méhmagzat életjoga. Az abortuszlegalizáció ellentmondásai és jogellenessége, Szent István Társulat, az Apostoli Szentzség Könyvkiadója, Budapest, ²1997. 75–112.; Jobbágyi Gábor, A méhmagzat életjoga. *Az abortuszlegalizáció konfliktusa*, Pacem in Utero Egyesület, Budapest, 1994. 63–97.; Jobbágyi Gábor, *A méhmagzat életjoga az európai jogállamok jogalkotásában*, in *Magyar Jog* 38 (1991/10) 601–608.; Willke hivatkozott könyve az 1990. évi javított és bővített kiadás alapján 1998-ban, Budapesten, a Marana Tha 2000 Alapítvány és a Pro Life Alapítvány kiadásában megjelent magyarul (349; fordította: Földényi János); Tóth Gábor Attila, *Az emberi méltósághoz való jog és az élethez való jog*, in *Emberi jogok*, Szerkesztette: Halmai Gábor és Tóth Gábor Attila, Osiris Kiadó, Budapest, 2003. (255–361.) 327–339. Az Amerikai Egyesült Államokbeli szabályozáshoz és gyakorlathoz lásd például Grmela Zoltán, *Az abortuszkérdés szabályozása az Egyesült Államokban*, in *Magyar Jog* 39 (1992/11) 681–689.; Uitz Renáta, *A részleges szüléssel járó abortusz tilalma az Egyesült Államokban*, in *Fundamentum* 11 (2007/4) 63–78.; a német szabályozáshoz lásd például Kaló Ágnes, *Az abortusz jogi szabályozása Németországban, a Német Alkotmánybíróság döntése*, in *Magyar Jog* 41 (1994/2) 92–99., és Schanda Balázs, *A német Alkotmánybíróság új határozata az abortuszkérdésben*, in *Jogtudományi Közöny* 48 (1993/11–12) 483–487. Máltával kapcsolatban megemlítenéd, hogy az Európai Unió Hivatalos Lapjának 2003. szeptember 23-i Különszámában (947.) megjelent a Csatlakozási Okmány 7. Jegyzőkönyve („Az abortuszcsoztól Máltán”), amely tartalmazza, hogy: „Az Európai Unióról szóló szerződés, vagy az Európai Közösségeket létrehozó szerződések, illetve az e szerződések módosító vagy kiegészítő szerződések vagy okmányok egyetlen rendelkezése sem érinti az abortuszcsozt vonatkozó nemzeti jogszabályok Málta területén történő alkalmazását.”; a magyar szabályozáshoz lásd például Hámori Antal, *A mai magyar abortusz-szabályozás problémái és az ezen szabályozást is sértő magatartások I-II.*, in *Magyar Katolikus Orvosok Szent Lukács Egyesületének Tudósítója* 32 (2015/4) 145–166., 33 (2016/1) 10–22.; Hámori Antal, *Az abortusz-szabályozás problémái*, in *Magyar Bioetikai Szemle* 21 (2015/1) 22–29.; Hámori Antal, *A mai magyar „jog” életvédő rendelkezései (kánonjogi összehasonlítással)*, Dr. Gaizler Gyula OESSH egyetemi tanárra emlékezve, in *A Magyar Katolikus Orvosok Szent Lukács Egyesületének Tudósítója* 28 (2011/3) 90–103.; Hámori Antal, *Életvédelem a mai magyar „jog”-ban (kánonjogi összehasonlítással)*, Dr. Gaizler Gyula OESSH, egyetemi tanárra emlékezve, in *Iustum Aequum Salutare* 7 (2011/1) 5–13.; Hámori Antal, *Életvédelem és jog – aktuális kihívások I-II.*, in *A Magyar Katolikus Orvosok Szent Lukács Egyesületének Tudósítója* 25 (2008/2) 49–73., (2008/3) 96–120.; Hámori Antal, *Magzatvédelem a magyar jogban*, in *Családi Jog* 3 (2005/1) 7–16.; Hámori Antal, *Magzatvédelem a magyar jogban I-II.*, in *Magyar Bioetikai Szemle* 10 (2004/3) 8–21., (2004/4) 22–34.; Hámori Antal, *„Várandósság – cselekvőképzetlenség” (A cselekvőképzetlen állapotos személy véleményének figyelembevétele, illetve a törvényes képviselő „kérelem”-előterjesztési jogának határai a „terhesség”-megszakítás iránt indított eljárásban)*, in *Magyar Bioetikai Szemle* 9 (2003/1) 36–40.; Hámori Antal, *A magzat élethez való joga*, in *Magyar Bioetikai Szemle* 6 (2000/3) 1–10.; Hámori Antal, *A magzat életjoga*, Alfa Szövetség, Budapest, 1997. (76; lektor: Gaizler Gyula és Körös András) 57–67.

12 Lásd *Az élet kultúrájáért. A Magyar Katolikus Püspöki Konferencia körlevele a bioetika néhány kérdéséről*, Szent István Társulat, az Apostoli Szentzség Könyvkiadója, Budapest, 2003. (147; a továbbiakban: MKPK 2003. évi bioetikai körlevele; 52.), 85. pont [„A körlevél elkészítésében a Püspöki Konferenciát neves szaktudósok – Falus András, Freund Tamás, Hámori József, Kopp Mária és Vizi E. Szilveszter, valamint Harsányi Ottó teológus – segítették.” (Magyar Kurír, 2003. december 11.); a körlevél célja, hogy az élet védelmét eredményező szemléletváltáshoz – a hit tanítása útján – hozzájáruljon, lásd körlevél 2. pont; e küldetést különösen azon élet elleni támadások teszik aktuálissá, amelyek a leggyengébbek és a

tik az egyedi, illetve a személyes lét kezdetének, a kapcsolatra, a relációra helyezik a hangsúlyt. Igaz, hogy a reláció az emberlét nélkülözhetetlen eleme, de ugyanúgy igaz az is, hogy a reláció lételméletileg (ontológiailag) nem megalkotja (konstituálja) a személyt, hanem előfeltételezi azt. Az alany, a szubjektum valósága az, ami a relációt lehetővé teszi. Nem létezik reláció fiziológiai (élettani), pszichológiai vagy szociális értelemben, ha nincs egy létező, amely a másikkal viszonyulna. Mások a központi idegrendszer kialakulása kezdetének, így az öröm és fájdalomérző képesség, illetve funkció megjelenésének tulajdonítanak nagy szerepet az egyedi és a személyes lét kritériumainak meghatározásánál. A szenzitív funkciók megléte azonban előfeltételezi egy olyan szubjektum létezését, amely érzékel. A szubjektum léte az, ami lehetővé teszi bizonyos funkciók meglétét, és nem a funkciók megléte az, ami a szubjektumot létrehozza, azaz konstituálja.¹³

Az ikerképződéssel kapcsolatban pedig a következők is megjelennek: „[...] a viszonylag kis százalékban bekövetkező egypetéjű ikerterhességek jelenségéből nem következik az, hogy a megtermékenyítés eseményét követő körülbelül kéthetes időszakban ne beszélhetnénk már emberi egyedről, azaz individuummól. Az esetleges ikertestvérek kialakulása egy már meglévő egyedből ivartalan szaporodással (sejtcsoport-elkülönüléssel) jön létre, és nem egy meghatározatlan egyediségű (individualitású) emberi létezőből, pusztán sejtcsoportból alakul ki hirtelen két vagy több egypetéjű ikertestvér.”¹⁴

legvédtelenebbek, a legkiszolgáltatottabbak – a születő gyermekek és a haldokló betegek – élete ellen irányulnak, vö. körlevél 4–6., 12., 14. pont, és Szent II. János Pál pápa, *Evangelium vitae* kezdetű enciklika az élet védelméről, 1995. március 25., in *Acta Apostolicae Sedis* 87 (1995) 401–522., *Pápai Megnyilatkozások XXVI.*, Szent István Társulat, az Apostoli Szentszék Könyvkiadója, Budapest, 1995. 152 (fordította: Diós István; EV), 7–28. pont; e hiteles tanítóhivatali megnyilatkozás (lásd 1983. évi *Codex Iuris Canonici* 753. kánon) nem önálló, nem új tanítást tartalmaz, hanem instrukció jelleggel foglalja össze a bioetika aktuális kérdéseit; a körlevelet a Konferencia püspök tagjai egyhangúan fogadták el, ezért azt az „*Apostolos suos*” kezdetű motu proprio rendelkezése alapján az Apostoli Szentszéknek nem kellett felülvizsgálnia, lásd *Acta Apostolicae Sedis* 90 (1998) 657.; a hiteles egyházi tanítóhivatali megnyilatkozások kánonjogi relevanciájához lásd például 1983. évi *Codex Iuris Canonici* 749–750., 752–754. kánon; *Az Egyházi Törvénykönyv. A Codex Iuris Canonici hivatalos latin szövege magyar fordítással és magyarázattal*, Szerkesztette, fordította és a magyarázatot írta: Erdő Péter, Szent István Társulat, az Apostoli Szentszék Könyvkiadója, Budapest, 42001. (1248) 555–558.; *Codex Canonum Ecclesiarum Orientalium* 597–600. kánon; Erdő Péter, *Egyházjog*, Szent István Társulat, az Apostoli Szentszék Könyvkiadója, Budapest, 42005. (878; Szent István kézikönyvek 7.) 397–399.; Hámori Antal, *Az egyház erkölcsi tanításának kánonjogi relevanciája az élet- és családvédelem területén*, in *Iustum Aequum Salutare* 12 (2016/1) 251–262.]. Az MKPK 2003. évi bioetikai körleveléhez lásd például Hámori Antal, *A magzatkorú gyermek élethez való jogának egyházi jogi védelméről (A Magyar Katolikus Püspöki Konferencia Az élet kultúrájáért című, a bioetika néhány kérdéséről szóló, 2003. évben meghozott körlevele kapcsán)*, in *Biogenetika és etika* (Sapientia füzetek 4.), Vigilia Kiadó, Budapest, 2005. (109) 87–107., *Távlatok* 14 (2004/4) 454–463., *Studia Wesprimiensia* 6 (2004/I-II) 267–277.

13 Lásd MKPK 2003. évi bioetikai körlevele 29–30. pont.

14 Lásd uo. 27. pont [részben Vojcek László szülész-nőgyógyász szakorvos személyes közlésű megfogalmazásával (lásd dölt betűs rész) inkább ekként írva: a viszonylag kis százalékban bekövetkező egypetéjű ikervárandósságokból nem következik az, hogy a megtermékenyítés eseményét követő körülbelül kéthetes időszakban még nem emberi egyedről (individuummól) van szó; az ikertestvérek kialakulása sejtcsoport-elkülönüléssel jön létre; a pluripotenciával rendelkező sejtek két vagy több azonos értékű egyed (emberi embrió) fejlődése irányába különülnek el; nem egy meghatározatlan egyediségű emberi létezőből,

Az *individualitással* kapcsolatos kérdéskör a *mesterséges megtermékenyítés és géntechnológia* problematikájához is elvezet; egyrészt az *in vitro* *fertilizáció* során sok esetben kioltják az emberi lények életét,¹⁵ másrészt az individualitásnak a „megtermékenyítés eseményét követő körülbelül kéthetes időszak” tekintetében történő tagadása mögött olykor *génmanipulációs* szándékok is meghúzódnak (mondván, ha nincs szó individuumból, akkor a génmanipuláció szabad), amely ugyancsak felveti az emberi élet és méltóság sérelmének, a szabadsággal való visszaélésnek a kérdését (lásd különösen csírarsejtvonalat érintő génterápia).¹⁶

puszta sejtcsoportból alakul ki hirtelen két vagy több egypetűjű ikertestvér]; részletesen uo. 24–28. pont; a kimérékra is kiterjedően például Angelo Serra – Roberto Colombo, *A humánembrió identitásának és státuszának kérdése természettudományos szempontból*, in *A humánembrió identitása és jogállása. A Pápai Életvédő Akadémia dokumentációja*, Szerkesztette: Juan de Dios Vial Correa és Elio Sgreccia, MKPK Családpasztorációs Bizottság, Budapest, 2001. (365; fordította: Czako István, Harsányi Ottó, Somorjai Ádám, Strijk András és Zaránd Kornél) 130–196. (fordította: Strijk András – Harsányi Ottó). Az emberi embrió fejlődéséhez lásd még például T. W. Sadler, *Langman Orvosi embriológia*, Medicina Könyvkiadó Zrt., Budapest, ¹²2014. 426 (fordította: Lévai Géza).

15 Az emberi lény életének ilyen módon történő kioltása is az 1983. évi Codex Iuris Canonici 1398. kánonjának hatálya alá tartozik; lásd Pontificia Commissio ad Codicis Canones Authentice Interpretandos, *Responsum*, 1988. január 19. (pápai jóváhagyás: 1988. május 23.; kihirdetés: 1988. december 12.), in *Acta Apostolicae Sedis* 80 (1988) 1818–1819.

16 Részletesen – egyéb szempontokra is kitérve – lásd például Hámori Antal, *Az emberi reprodukcióra irányuló különleges eljárások etikai és jogi minősítése*, in *A Magyar Katolikus Orvosok Szent Lukács Egyesületének Tudósítója* 33 (2016/4) 126–151.; Hámori Antal, *A Hittani Kongregáció Dignitas personae című instrukciója*, in *Magyar Sion* 6 (48) (2012/1) 96–103.; Hámori Antal, *Igazságosság, emberi méltóság, szabadság és felelősség, élet- és családvédelem*, Axol Print Nyomdaipari és Kiadói Kft., Budapest, 2009. (122; lektor: Beran Ferenc) 46–52.; Hámori Antal, *A humánembrió védelme erkölcssteológiai nézőpontból* (Erkölcssteológiai Könyvtár 6. Sorozatszerkesztő: Tarjányi Zoltán), JEL Könyvkiadó, Budapest, 2008. (151; lektor: Tarjányi Zoltán) 50–80., 89–103.; Hámori Antal, *Az emberi reprodukcióra irányuló különleges eljárások erkölcsi és jogi aspektusai*, in *Szabadságra elhívva az életért*, Szerkesztette: Hámori Antal–Rojkovich Bernadette–Szilágyi Szilvia, Magyar Katolikus Családegyesület, Budapest, 2007. (103) 65–75.; Hámori Antal, *Az emberi reprodukcióra irányuló különleges eljárások erkölcsi és jogi minősítése*, in *A Magyar Katolikus Orvosok Szent Lukács Egyesületének Tudósítója* 23 (2006/4) 121–135., *Studia Wesprimiensia* 8 (2006/I-II) 125–135.; Hámori Antal, *Az in vitro* *fertilizáció erkölcsi és jogi aspektusai*, in *A Magyar Katolikus Orvosok Szent Lukács Egyesületének Tudósítója* 22 (2005/4) 144–153.; Hámori Antal, *A születendő gyermek nemének megválasztására irányuló beavatkozás erkölcsi és jogi megítélése*, in *A Magyar Katolikus Orvosok Szent Lukács Egyesületének Tudósítója* 22 (2005/3) 90–95.; Hámori Antal, *A születendő gyermek nemének megválasztására irányuló beavatkozás erkölcsi és jogi megítélése*, in *Magyar Bioetikai Szemle* 11 (2005/3) 158–161.; Hámori Antal, *A magzati vizsgálatok, beavatkozások megítélése*, in *Magyar Bioetikai Szemle* 11 (2005/3) 150–156. A génmanipulációs problémakörhöz lásd például Julesz Máté, *Az orvosi jog aktualitásai. Az eutanáziától a klónozásig*, Medicina Könyvkiadó Zrt., Budapest, 2016. (175) 33–41.; Navratyl Zoltán, *A varázsló eltöri pálcáját? A jogi szabályozás vonulata az asszisztált humán reprodukciótól a reprodukív klónozásig*, Gondolat Kiadó, Budapest, 2012. (300) 191–213.; Németh Gábor, *Bioetikai vázlatok. Bioetika és más életerkölcsi kérdések*, Szent István Társulat, az Apostoli Szentszék Könyvkiadója, Budapest, 2018. (422) 381–391.; Szebik Imre, *Az emberi génterápia etikai kérdései*, in *Világosság* 46 (2005/1) 25–37.; Tatárné Gyöngyösi Johanna, *Dizájner babák, avagy az emberi génállományba való beavatkozás bioetikai és jogi kérdései*, in *Iura* 24 (2018/2) 552–563. [558.: „A születendő gyermek neme befolyásolásának két fő tudományos módszerét különíti el a genetikai szakirodalom. Az első a *PGD*, vagyis a *preimplantation genetic diagnosis*, vagyis az implantáció előtti genetikai diagnózis. Ezen módszer során a mesterséges megtermékenyítéssel létrehozott embriókból, a fejlődésük 8-sejtes szakaszában (általában a

A témakör *demográfiai* összefüggései a jogi szabályozásban és az alkotmánybíráskodás gyakorlatában is megjelennek: Magyarország Alaptörvénye (2011. április 25.) L) cikkének (1)–(2) bekezdése kimondja, hogy Magyarország *a családot mint a nemzet fennmaradásának alapját* védi, és támogatja a gyermekvállalást; a családok védelméről szóló 2011. évi CCXI. törvény (a továbbiakban: Csvt.) preambuluma szerint *a család* Magyarország legfontosabb nemzeti erőforrása, a társadalom alapegységeként *a nemzet fennmaradásának biztosítója* és az emberi személyiség kibontakozásának természetes

megtermékenyítéstől számított 3. napon) eltávolítanak egy-egy sejtet és ezt genetikai vizsgálatnak teszik ki. A genetikai vizsgálat során nyílik lehetőség bizonyos örökletes betegségek, genetikai rendellenességek kiszűrésére, és arra, hogy a nem megfelelő genetikai állományúnak ítélt embriót megsemmisítsék és csak a »megfelelőnek« ítélt embriókat ültessék be az anya méhébe. Ez az eljárás azonban nem csak a betegségek kiszűrésére alkalmas, hanem lehetőséget ad a szülők által megálmodott külső tulajdonságok »megszerkesztésére« is. A gyermek genetikai »szerkesztésének« ez a legegyszerűbb módja, amikor is a gének befolyásolása helyett nagyszámú embriót hoznak létre és az ő genetikai felépítésüket elemezve választják ki azt az egyedat, amelyik a legjobban megfelel a megrendelők »igényeinek«. A magzati génállomány befolyásolásának másik lehetséges módszere *a genetikai mérnökség, a genetic engineering*. Az eljárás lényege, hogy az embrió génállományát *tudatosan* úgy módosítják, hogy az megfeleljen a szülők »igényeinek«, így például a születendő gyermek a beavatkozásnak köszönhetően szőke hajú, kék szemű legyen, átlag fölötti intelligenciával és kiváló vírusellenes génállománnyal rendelkezzen. Ez az eljárás az Egyesült Államokban igen népszerű, mivel ott a family balancing felfogás térnyerése tapasztalható és sok család él a lehetőséggel, hogy családjuk a genetikai tervezés eredményeként a »kívánt nemű« gyermekkel bővüljön. Sok pár fordul a termékenységi központokhoz annak érdekében, hogy két fiú gyermek után bizonyosan lánygyermekük születhessen, vagy bizonyos betegségek tovább örökítésére ne kerüljön sor a családjukban.»]; Zeller Judit, *Lombikban a jövőnk – Terápia vagy tökéletesítés?* in *Fundamentum* 21 (2017/3–4) 15–26. Vö. például az egészségügyről szóló 1997. évi CLIV. törvény (a továbbiakban: Eütv.) 162. §: „Az emberi génállomány megváltoztatására irányuló vagy azt eredményező kutatás, beavatkozás kizárólag megelőzési, kórismézési vagy gyógykezelési indokból és – a 182. § (1)–(2) bekezdéseiben foglalt kivételekkel – csak akkor végezhető, ha a kutatásnak, beavatkozásnak nem a leszármazottak genetikai állományának megváltoztatása, illetve új egyed létrehozása a célja.»; uo. 182. § (1)–(2) bekezdés: „(1) Az utód nemének születése előtti megválasztására irányuló eljárások a nemhez kötötten öröklődő megbetegedések felismerésére vagy a megbetegedések kialakulásának megelőzésére végezhetőek. (2) Az embrió (1) bekezdésben foglaltaktól különböző genetikai jellemzői a születendő gyermek várható betegségének megelőzése, illetőleg kezelése céljából változtathatóak meg, a cél szerint feltétlenül szükséges mértékben és módon.” [uo. 180–181. §, 182. § (3)–(4) bekezdés, 183. §]; az Európa Tanácsnak az emberi lény emberi jogainak és méltóságának a biológia és az orvostudomány alkalmazására tekintettel történő védelméről szóló, Oviedóban, 1997. április 4-én kelt Egyezménye: Az emberi jogokról és a biomedicináról szóló Egyezmény, valamint az Egyezménynek az emberi lény klónozásának tilalmáról szóló, Párizsban, 1998. január 12-én kelt Kiegészítő Jegyzőkönyve kihirdetéséről szóló 2002. évi VI. törvény 13. cikk: „Olyan beavatkozás, amelynek tárgya az emberi génállomány megváltoztatása csak megelőzési, kórismézési vagy gyógyítási indokból hajtható végre és csak akkor, ha nem célja a leszármazottak genetikai állományának megváltoztatása.»; uo. 14. cikk: „A születendő gyermek nemének megválasztására nem elfogadható az orvosi segítséggel végzett reprodukciós technikák alkalmazása, kivéve, ha a cél egy nemhez kötötten öröklődő súlyos betegség elkerülése.»; a Büntető Törvénykönyvről szóló 2012. évi C. törvény 168. § (1)–(2) bekezdés: „(1) Aki az emberi vagy magzati génállományon, illetve emberi embrió génállományán annak megváltoztatására irányuló beavatkozást végez, büntetett miatt egy évtől öt évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő. (2) A büntetés két évtől nyolc évig terjedő szabadságvesztés, ha az (1) bekezdés szerinti beavatkozás a génállomány megváltoztatását idézi elő.»; uo. 170. §: „Aki a születendő gyermek nemének megválasztására irányuló beavatkozást végez, büntetett miatt egy évtől öt évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő.”

közege, amit az államnak tiszteletben kell tartania, az 1. § (3) bekezdése akként rendelkezik, hogy az állam *a nemzet fennmaradását biztosító népesedési folyamatok* érdekében külön törvényekben foglaltak szerint támogatja a gyermekvállalást, és segíti a szülők gyermekvállalási szándékainak megvalósulását. Az, hogy Magyarország alaptörvényi és sarkalatos törvényi szabályozás szerint is – az abban foglaltaknak megfelelően – fontosnak tartja a *nemzet fennmaradását*, az ezt biztosító *népesedési folyamatokat*, a statisztikai adatok és a demográfiai elemzések alapján látható jelenlegi kedvezőtlen helyzet miatt különösen nagy jelentőséggel bír.¹⁷ A legújabb Demográfiai évkönyv szerint Magyarországon a művi abortuszok („terhességmegszakítások”) száma a 2015. évben 31 176, a 2016. évben 30 439, a 2017. évben 28 496, a magzati halálozások száma a 2015. évben 16 802, a 2016. évben 17 204, a 2017. évben 16 542.¹⁸ A demográfiai források és szakirodalom alapján megállapítható, hogy a jelenlegi kedvezőtlen demográfiai helyzet, a magyarországi *népeségfogyás* fő oka – a halálozások magas száma mellett – az élveszületések nagyon alacsony száma, a termékenység igen alacsony szintje, ami a spontán és a művi abortuszok még mindig nagyon magas száma, a fogamzásgátlási gyakorlat széleskörű terjedése, a „folyamatos halasztás”, a gyermekvállalási életkor kitolódása, amelyeknek szintén sok oka van, és az ezek miatt is növekvő meddőség nagy aránya miatt áll fenn.¹⁹

Lábady Tamás alkotmánybíró a 48/1998. (XI. 23.) AB határozathoz fűzött vélemé-

17 Nemzetközi kitekintéssel, demográfiai forrásokkal, szakirodalommal lásd Hámori Antal, A család(ok) és a magzati élet védelme a mai magyar jogban demográfiai helyzetképpel, in *Iustum Aequum Salutare* 12 (2016/4) 100–113. (91–151.; elektronikusan is elérhető).

18 Lásd *Demográfiai évkönyv, 2017 (Demographic Yearbook, 2017)*, Központi Statisztikai Hivatal (Hungarian Central Statistical Office), Budapest, 2018. (XXXVIII, 187) 75. (részletesen lásd uo. 73–83.). Lásd még *Magyar statisztikai évkönyv, 2017 (Statistical Yearbook of Hungary, 2017)*, Központi Statisztikai Hivatal (Hungarian Central Statistical Office), Budapest, 2018. (XXIV, 506) 35.

19 A családi életre, az egészséges életre neveléssel, a természetes családtervezéssel kapcsolatos szakirodalomból lásd például *Családi életre nevelés az oktatásban. Család-órákat segítő kézikönyv*, Szerkesztette: Hortobágyiné Nagy Ágnes, Sapientia Szerzetesi Hittudományi Főiskola Családpedagógiai Intézete, Budapest, 2005. 443; Martos Tamás – Hortobágyiné Nagy Ágnes, Áldás vagy átok a termékenység?, in *Házasság és család*, Szerkesztette: Horváth-Szabó Katalin, Új Ember Kiadó, Budapest, 2008. (300) 228–282.; Feketéné Szakos Éva, *A házasság-előkészítés mint felnőttképzés*, in *Házasság és család*, Szerkesztette: Horváth-Szabó Katalin, Új Ember Kiadó, Budapest, 2008. (300) 283–297.; Turgonyi Zoltán, *A házasság természetjogi alapjai*, in *Iustum Aequum Salutare* 8 (2012/2) 99–118.; *Jövönk a család (2). A családok lelkipozíciója* (Studia Theologica Budapestinensia 11. Sorozatszerkesztő: Erdő Péter), Új Ember Kiadó, Budapest, 1994. 151 (fordította: Domonkos György); John és Sheila Kippley, *A természetes családtervezés művészete*, Szent István Társulat, az Apostoli Szentzsák Könyvkiadója, Budapest, 1986. 269 (fordította: Réthelyi Jenő); Evelyn Billings & Ann Westmore, *A Billings-módszer. Családtervezés gyógyszeres és eszközök nélkül*, Természetes Családtervezést Segítő Egyesület, 1994. (új, átdolgozott kiadás) 292 (fordította: Györgypál Zoltán); Megyeri Valéria, *Születés-szabályozás a család teológiájának tükrében. A Billings-módszer ismertetése* (Erkölcsteológiai Könyvtár 7. Sorozatszerkesztő: Tarjányi Zoltán), JEL Könyvkiadó, Budapest, 2009. 160; Thomas W. Hilgers, *Creighton Model. Fertility Care™ System. An Authentic Language of a Woman's Health and Fertility™ (Fertility Care™ and NaProTechnology®)*, Pope Paul VI Institute Press, Omaha, Nebraska, USA, 6th Edition, 2013, 83; *Természetes és Biztonságos. Természetes Családtervezés*, Természetes Családtervezési Tanácsadók Munkaközössége, 1994. 88 (fordította: Feketéné Szakos Éva); *Természetes & biztonságos. Tankönyv és Munkafüzet, Életünk a Család! Nonprofit Közhasznú Kft.*, Budapest, 2015. 125 és 165 (fordította: Földesiné Csiszér Anikó).

nyében rámutatott arra, hogy: „az abortusz elleni küzdelem hatékonyságának az érdekében [...] az állam köteles a terhességmegszakítások statisztikai figyelemmel kísérésére. Az állam nem szemlélheti tétlenül, ha a terhességmegszakítások száma, vagy a megszakított terhességeknek a születésekhez viszonyított aránya nem csökken, mert az Alkotmányból folyó kötelessége az abortusz jelenségének fokozatos felszámolásán munkálkodni.” A magyar Alkotmánybíróság megfogalmazása szerint: „[...] a magyar jog (is) alapvetően társadalomra veszélyesnek tartja az abortuszt [...]” – „[...] a Büntető Törvénykönyv a jogellenes terhességmegszakítást mint magzatelhajtást bűncselekményként büntetni rendeli [...]” „[...] a magzatelhajtás esetében [...] a jogrend meghatározott, a büntetőjogon kívüli megfontolások alapján csupán megtűri a társadalomra veszélyes, káros cselekményt.”; valamint: „Az állam nem mondhat le arról, hogy az abortusz társadalomra veszélyességét fenntartsa.”²⁰

A művi abortusz társadalomra veszélyessége, káros volta mellett a *spontán* vetélés súlyos problémájára is – a megelőzés, a segítségnyújtás érdekében – megfelelő figyelmet kell fordítani.²¹ „Becslések szerint a fogamzások körülbelül 70%-a végződik vetéléssel, ami azt jelenti, hogy három ébrény közül egy fejlődik tovább, és a vetélések 50%-a a várható menstruációs vérzés bekövetkezése előtt zajlik le. A terhességek 30–40%-a az implantatio után szakad meg, és mindössze 10–15% zajlik le a vetélés klinikai tüneteinek képeiben. Az összes klinikailag felismert terhesség közül 15–20% fejeződik be *spontán* vetéléssel. Az összes nő 25%-ában élete folyamán legalább egyszer *spontán* vetélés fordul elő.”²² Érdemes hangsúlyozni, hogy: „A vetélés hátterében immunológiai okok, malnutritio, toxikus ártalmak, sugárzás, teratogének (alkohol, nikotin stb.), valamint trauma is szerepelhet.”²³ vagyis nagyon fontos az egészséges, az egészségre káros, ártalmas anyagoktól

20 Lásd 48/1998. (XI. 23.) AB határozat, indokolás III. 3. c), 4., IV. 2.

21 Lásd például Hámori Antal, *A születése előtt meghalt gyermek állami és egyházi védelme*, in *Magyar Sion* 11 (2017/1) 45–68.; Hámori Antal, *A születése előtt meghalt gyermek állami és egyházi védelme (A kesztyű nélkül meghalt kisgyermek eljuthatnak az örök üdvösségre)*, in *Magyar Katolikus Orvosok Szent Lukács Egyesületének Tudósítója* 33 (2016/2) 41–65.

22 Lásd Böze Tamás, *Fenyegető vetélés, habituális vetélés*, in *A várandós nő gondozása*, Szerkesztette: Rigó János Jr. és Papp Zoltán, Medicina Könyvkiadó Rt., Budapest, 2005. (669; 291–296.) 291. Vö. Urbancsek János, Murber Ákos, *Asszisztált reprodukciós technikával fogant terhességek gondozásának sajátos szempontjai*, in *A várandós nő gondozása*, Szerkesztette: Rigó János Jr. és Papp Zoltán, Medicina Könyvkiadó Rt., Budapest, 2005. (669; 605–617.) 608.: „A korai vetélés (kívánt terhesség megszakadása a terhesség 12. hete előtt) gyakoriságát *spontán* fogant terhességek esetében a szubklinikai vetélések nagy száma miatt nehéz pontosan meghatározni. A felismert *spontán* fogant terhességek 10–15%-a *spontán* vetéléssel végződik, melynek 70%-a (az összes terhesség 7–12%-a) az első trimeszterben zajlik le, a második trimeszterben (betöltött 24. hét előtt) lezajló vetélések az összes *spontán* vetélés 30%-át teszik ki.”; vö. Nagy Gyula, *A koraszülés megelőzése és a terápia lehetőségei*, in *A várandós nő gondozása*, Szerkesztette: Rigó János Jr. és Papp Zoltán, Medicina Könyvkiadó Rt., Budapest, 2005. (669; 297–308.) 297.: „Angolszász összefoglalók szerint a 24. hétre születetteknél 20%, a 29. héten születetteknél 94% körüli a túlélés aránya. A 32. hét feletti koraszülöttek közel 100%-os túléléséről számolnak be.”

23 Lásd Böze Tamás, *Fenyegető vetélés, habituális vetélés*, in *A várandós nő gondozása*, Szerkesztette: Rigó János Jr. és Papp Zoltán, Medicina Könyvkiadó Rt., Budapest, 2005. (669; 291–296.) 292.

mentes, nyugodt, kiegyensúlyozott élet biztosítása, az erre való nevelés és az ezt erősítő oktatás, tájékoztatás kellő megjelenítése.²⁴

A statisztikai adatokból látható, hogy a *magzati veszteségek* milyen nagy számban vannak jelen; Magyarországon 1950–2014 között a művi abortuszok száma: 5 933 657 (lásd 1. és 2. táblázat); európai uniós országok közül, például, 2012-ben az Egyesült Királyságban a művi abortuszok száma: 203 419; Németországban: 106 815; Romániában: 87 975; Spanyolországban: 112 390; Magyarországon 2012-ben: 36 118; Lengyelországban viszont csak: 752; az Európai Unión kívül, például, 2012-ben Oroszországban a művi abortuszok száma: 1 063 982; Japánban: 196 639; a 2008. évi USA-adat: 825 564; Oroszországban és Japánban 2008-ban: 1 385 600 és 242 326; az Európai Unióban 2010-ben a művi abortuszok száma (az ausztriai, a ciprusi, a görögországi, a hollandiai, az írországi, a luxemburgi és a máltai – rendelkezésre nem álló – adatok nélkül): 1 097 376 [lásd 4. táblázat].

2. A MAGYAR ÉS KÜLFÖLDI ABORTUSZSZABÁLYOZÁSOK

Különösen az utóbbi néhány évtizedben számos állam kisebb-nagyobb, illetve egyre nagyobb mértékben megengedte a művi abortuszt. Az okok (*feltételek*) között – más és más időbeli határokkal – a következők szerepelnek: *az állapotos nő egészségének súlyos veszélyeztetése; a magzat orvosilag valószínűsíthetően súlyos fogyatékoságban vagy egyéb károsodásban szenved; a foganás bűncselekmény következménye; az állapotos nő „súlyos válsághelyzete” („szociális indikáció”)*.

2.1. A magyar szabályozás

A jelenlegi magyar szabályozás szerint a „terhesség” csak veszélyeztetettség, illetőleg az állapotos nő súlyos válsághelyzete esetén, az Mvt.-ben meghatározott feltételekkel szakítható meg; súlyos válsághelyzet az, amely testi vagy lelki megrendülést, illetve társadalmi ellehetetlenülést okoz;²⁵ a súlyos válsághelyzet fennállását az állapotos nő, illetve – cselekvőképtelensége esetén – törvényes képviselője a kérelem aláírásával igazolja; az

²⁴ Lásd például Nagy Gyula, *A koraszülés megelőzése és a terápia lehetőségei*, in *A várandós nő gondozása*, Szerkesztette: Rigó János Jr. és Papp Zoltán, Medicina Könyvkiadó Rt., Budapest, 2005. (669; 297–308.) 304.: „A koraszülés megelőzése komplex feladat. Az egészséges életmódra nevelésben a társadalom alapvető szerepet kap. Az iskolai nevelés, a médiumok szerepe jelentősen elősegítheti a higiéniés körülmények javulását, a helyes szexuális életre és a pozitív családtervezésre való nevelést. Bizonyított, hogy az alacsony fokú iskolázottság, az egészségtelen táplálkozás, a rossz családi körülmény és munkahelyi közérzet jelentősen befolyásolja a terhesség kimenetelét. Napjainkban fontos szerepet tulajdonítanak a stressznek is a koraszülés előidézésében. Különös jelentősége van az első terhesség megtartásának. A későbbi életkorban vállalt terhesség is kedvezőtlen tényező. A társadalom részéről kiemelt gondoskodást, támogatást igényelnek bizonyos társadalmi rétegek: cigányság, rossz szociális körülmények között élők, egyedülálló várandós nők stb. Széles társadalmi összefogás révén visszazorítható az alkoholizmus, a dohányzás és a drogfogyasztás. A praeconceptionalis gondozás során számos esetben kiszűrhetők a koraszülés szempontjából veszélyeztetettek. Tanácsadásukra, oktatásukra, terhességükre történő felkészítésükre megkülönböztetett figyelmet kell fordítani.”

²⁵ Lásd Mvt. 5. § (1)–(2) bekezdés.

állapotos nő cselekvőképtelensége esetén a „terhességmegszakítás”-sal kapcsolatos véleményének kifejtésére a családvédelmi szolgálat eljárásában lehetőséget kell biztosítani.²⁶

Az időbeli határok különbözőségére és ennek okaira példa a magyar szabályozás, amely szerint a 2. rész bevezető bekezdésében említett feltételek esetén a „terhesség” a 12. hetéig szakítható meg, de ha az állapotos nő korlátozottan cselekvőképes vagy cselekvőképtelen, illetve „terhességét” neki fel nem róható egészségi ok, illetve orvosi tévedés miatt nem ismeri fel korábban, vagy az egészségügyi intézmény, illetve valamely hatóság mulasztása miatt haladta meg a „terhessége” a 12 hetet, a „terhesség” a 18. hetéig szakítható meg; a „terhesség” a 20. hetéig – a diagnosztikus eljárás elhúzódása esetén 24. hetéig – szakítható meg, ha a magzat genetikai, teratológiai ártalmának valószínűsége az 50%-ot eléri.²⁷ Az időbeli határnélküliségre példa: a jelenlegi magyar szabályozás szerint a „terhesség” az időtartamától függetlenül szakítható meg az állapotos nő életét veszélyeztető egészségi ok miatt, illetve a magzatnál a szülés utáni étellel összeegyeztethetetlen rendellenesség fennállása esetén.²⁸

A magyar szabályozás szerint a „terhesség” megszakítása, ha azt nem egészségi ok indokolja, az állapotos nő írásbeli kérelme alapján végezhető el.²⁹ Az állapotos nő „terhességmegszakítás” iránti kérelmét a családvédelmi szolgálat munkatársa előtt személyesen terjeszti elő, a „terhességet” megállapító szülész-nőgyógyász szakorvos által kiállított igazolás benyújtása mellett. Korlátozottan cselekvőképes személy nyilatkozatának érvényességéhez törvényes képviselőjének a „terhességmegszakítási” kérelmet tudomásul vevő nyilatkozata szükséges. Cselekvőképtelen személy „terhességmegszakításra” vonatkozó kérelmét nevében törvényes képviselője terjeszti elő.³⁰

A „terhesség” megszakításának feltétele – számos ország szabályozásához hasonlóan – a „családvédelmi tanácsadáson” való részvétel (kivéve, ha a „terhesség” bűncselekmény következménye), amely „tanácsadásnak” Magyarországon – az Alkotmánybíróság

26 Lásd Mvt. 12. § (6) bekezdés [az említett indikációkat az Mvt. 6. § (1) bekezdése foglalja magában].

27 Lásd Mvt. 6. § (1)–(3) bekezdés.

28 Lásd Mvt. 6. § (4) bekezdés.

29 Lásd Mvt. 7. § (1) bekezdés. E § (2) bekezdése alapján a „terhesség” megszakítását a 3. § (1) bekezdésében meghatározott személyeken kívül az a külföldi is kérheti a) aki érvényes tartózkodási engedéllyel több, mint két hónapja tartózkodik az ország területén, b) aki menekültkénti elismerését kérte, c) akit a menekültügyi hatóság menedékesként vagy befogadottként elismert, valamint d) aki nemzetközi szerződésben foglaltak alapján – a külön törvény szerint – az ország területéről nem utasítható ki, vagy nem irányítható vissza; a 3. § (1) bekezdése kimondja, hogy térítésmentes terhesgondozásra jogosult a) a Magyarország területén lakóhellyel rendelkező magyar állampolgár, b) a szabad mozgás és tartózkodás jogával rendelkező személyek beutazásáról és tartózkodásáról szóló törvény szerint a szabad mozgás és a három hónapot meghaladó tartózkodás jogával rendelkező személy, amennyiben a polgárok személyi adatainak és lakcímének nyilvántartásáról szóló törvény szerint bejelentett lakóhellyel rendelkezik, valamint c) az a harmadik országbeli állampolgár, aki beutazásáról és tartózkodásáról szóló törvény hatálya alá tartozó személy, aki bevándorolt vagy letelepedett jogállású.

30 Lásd Mvt. 8. § (1)–(3) bekezdés.

48/1998. (XI. 23.) AB határozata nyomán – a magzat megtartása érdekében és legalább három nap elteltével ismételt megjelenéssel kell történnie.³¹

A családvédelmi szolgálat munkatársa a „terhességmegszakítási” kérelem bejelentését követően – lehetőleg a magzat apja jelenlétében –, tiszteletben tartva az állapotos nő érzéseit és méltóságát, a magzat megtartása érdekében tájékoztatja őt, illetve – cselekvőképtelen személy esetében – a törvényes képviselőt a) a gyermek vállalása esetén elérhető állami és nem állami anyagi és természetbeni támogatások lehetőségéről; b) az olyan szervezetek és intézmények létéről és tevékenységéről, amelyek erkölcsi és anyagi segítséget nyújtanak a gyermek vállalása esetére; c) az örökbeadás lehetőségeiről és feltételeiről; d) a válsághelyzet feloldására alkalmas állami, helyi önkormányzati vagy társadalmi segítségnyújtási formákról, és felajánlja közreműködését ezek igénybevételéhez, egyidejűleg tájékoztatást nyújt a külön jogszabályban meghatározott feltételekkel rendelkező egészségügyi intézménynél elhelyezett inkubátorban, örökbefogadáshoz való hozzájárulás szándékával történő elhelyezésének lehetőségéről; e) a fogantatásról, a magzat fejlődéséről, a „terhességmegszakítás” veszélyeiről és az esetleges későbbi „terhességre” gyakorolt hatásáról; f) a „terhességmegszakítás” szándékának fenntartása esetére a családvédelmi tanácsadáson történő ismételt megjelenés szükségességéről, leg hamarabb az a)-e) pontok szerinti tájékoztatást követő harmadik napon.³²

Amennyiben a tájékoztatás ellenére a kérelmező a „terhességmegszakítás” iránti kérelmét továbbra is fenntartja, a családvédelmi szolgálat munkatársa – legkorábban a tájékoztatást követő harmadik napon – tájékoztatja a) a „terhességmegszakítás” jogszabályi feltételeiről; b) a „terhességmegszakítás” körülményeiről, módjáról; c) a „terhességmegszakítást” végző egészségügyi intézményekről, valamint d) a családvédelmi szolgálat segítségnyújtásának lehetőségéről a „terhességmegszakítást” követően, és egyidejűleg felajánlja segítségét a megfelelő családtervezés érdekében, a fogamzásgátlás személyre szólóan ajánlható módszereinek ismertetésével; e) a fogamzásgátló eszközök kedvezményes igénybevételének lehetőségéről.³³

Etájékoztatást követően a családvédelmi szolgálat munkatársa a „terhességmegszakítás” iránti kérelmet írásban rögzíti. A kérelmet a kérelmező, illetőleg – lehetőség szerint – a magzat apja aláírja és megnevezi(k) a beavatkozás elvégzésére választott egészségügyi intézményt. A munkatárs a kérelmet ellenjegyzí és átadja a kérelmezőnek, az ellenjegyzett írásbeli kérelem másolatát pedig – a kérelemnek a kérelmező részére történő átadását követő huszonnégy órán belül – megküldi a választott egészségügyi intézménynek.³⁴

31 Lásd Mvt. 9. § (1)–(2) és (7) bekezdés. Az Mvt. 9. §-ának (7) bekezdése tartalmazza, hogy: „Amennyiben a terhesség bűncselekmény következménye, a terhességmegszakítás iránti kérelem benyújtását megelőzően az (1) bekezdésben foglalt, a tanácsadás tartalmára, és a tanácsadást követő kötelező várakozási időre és ismételt megjelenésre vonatkozó rendelkezéseket nem kell alkalmazni. A kérelmezőt az örökbefogadás lehetőségeiről és feltételeiről ebben az esetben is tájékoztatni kell.”

32 Lásd Mvt. 9. § (1) bekezdés.

33 Lásd Mvt. 9. § (2) bekezdés.

34 Lásd Mvt. 9. § (3)–(5) bekezdés; és Vhr. 10. § (1)–(4) bekezdés: „(1) Amennyiben a kérelmező a terhesség megszakítása iránti kérelmét a tv. 9. §-ának (1)–(2) bekezdéseiben foglalt tájékoztatást követően is

Fontos szabály, hogy a munkatársként közreműködő személyeket titoktartási kötelezettség terheli, és a tanácsadás során – a „terhességmegszakítás” iránti kérelem kiállításáig – az állapotos nő személyazonosító adatainak személyazonosságának megismerésére alkalmas módon történő átadására nem kötelezhető.³⁵

Az állapotos nő a kérőlappal legkésőbb az ellenjegyzését követő nyolc napon belül jelentkezik a választott egészségügyi intézményben. Az állapotos nő kérelmét a beavatkozás napján aláírásával ismét megerősíti. Az egészségügyi intézmény a beavatkozás elvégzését követő nyolc napon belül a „terhesség” megszakításáról tájékoztatja a kérelmet ellenjegyző munkatársat. Ha az állapotos nő nyolc napon belül nem jelentkezik, erről az

fenntartja, a munkatárs a rendelkezésre álló adatok és iratok alapján kitölti a rendelet 4. számú mellékletét képező, „A” jelű nyomtatvány „1. kérőlap” részét, valamint a „B” jelű „statisztikai adatszolgáltató lap” 1-12. pontját. (2) Amennyiben a kérelmező korlátozottan cselekvőképes kiskorú, valamint a cselekvőképességében az egészségügyi ellátással összefüggő jogok gyakorlása tekintetében részlegesen korlátozott, a kérőlap kitöltésének nem feltétele, hogy törvényes képviselője és a kérelmező egyidejűleg legyen jelen a Családvédelmi Szolgálatnál. A törvényes képviselő a kérőlapot a kérelmező felvilágosítását követően is aláírhatja, illetve akadályoztatása esetén tudomásul vevő nyilatkozatát teljes bizonyító erejű magánokirat formájában is eljuttathatja. (3) A kitöltött és a kérelmező, illetőleg a munkatárs által aláírt kérőlap másolati példányát a munkatárs a kérelem előterjesztését követő munkanapon megküldi a terhességmegszakítás elvégzésére a kérelmező által választott intézménynek. A kérőlap eredeti példányát átadja a kérelmező részére. A kérőlap kiállításáról, illetve a tanácsadás megtörténtéről a munkatárs nyilvántartást vezet. (4) A kérőlap kiállításával egyidejűleg a munkatárs kiállítja a terhességmegszakításért fizetendő térítési díj befizetésére szolgáló utalványt, illetve igazolást állít ki a térítési díj fizetési kötelezettség alóli mentességről.”

35 Lásd Mvt. 9. § (6) és (8) bekezdés; és Vhr. 9/A. § (1)–(5) bekezdése: „9/A. § (1) A terhessége megszakítását kezdeményező állapotos nő a Családvédelmi Szolgálatnál történő első jelentkezése alkalmával személyazonosító adatainak személyazonosításra alkalmas módon történő közlésére nem kötelezhető. A kérelmezőt a tanácsadás anonim módon történő igénybevételének lehetőségéről, valamint arról, hogy az anonimitás kizárólag a terhességmegszakítás iránti kérelem benyújtásáig vehető igénybe, tájékoztatni kell. (2) Abban az esetben, ha a kérelmező személyazonosító adatait nem kívánja közölni, személyazonosságának megállapítására alkalmas adatait első alkalommal történő megjelenésekor írásban rögzíti és az általa megválasztott jelíggel és a kézjeggyel eltávolíthatatlan módon megjelölt, lezárt borítékban átadja a munkatárs részére. A boríték lezárását a munkatárs a Családvédelmi Szolgálat eljáró szervének bélyegzőlenyomatával hitelesíti oly módon, hogy a boríték a lenyomat vagy a boríték sérülése nélkül ne legyen felnyitható. A munkatárs a tanácsadáson történő megjelenésről, a jelige feltüntetésével a kérelmező számára egyidejűleg igazolást ad ki. (3) A (2) bekezdés szerint lezárt boríték a kérelmező ismételt személyes megjelenéséig nem nyitható fel. Amennyiben a családvédelmi tanácsadáson a kérelmező a terhessége megszakítására rendelkezésre álló határidőn belül ismételten nem jelenik meg, a munkatárs a személyazonosító adatait tartalmazó borítékot tartalmának megismerése nélkül haladéktalanul megsemmisíti. A megsemmisítés tényét, valamint a megsemmisített adatokra utaló jeligét a munkatárs nyilvántartásban rögzíti. (4) A terhessége megszakítását kérelmező állapotos nő a Családvédelmi Szolgálatnál a tv. 9. § (2) bekezdése szerinti ismételt megjelenése alkalmával, amennyiben a terhessége megszakítása iránti kérelmét benyújtja, személyazonosságát és a tanácsadáson történő korábbi megjelenését a (2) bekezdés szerinti jelige megadásával, és a borítékba helyezett személyazonosító adatok valóságának és saját adataival való megegyezésének egyidejű, hitelt érdemlő bizonyításával igazolja. (5) Amennyiben a kérelmező ismételt megjelenése alkalmával nem a Családvédelmi Szolgálatnak az első megjelenésekor igénybe vett szervét keresi meg, úgy a tanácsadáson történő korábbi részvételét a (2) bekezdés szerinti igazolással bizonyíthatja. Kétség esetén – a jelige alapján – a munkatárs megkeresi a Családvédelmi Szolgálat korábban eljáró szervét, és – szükség esetén – kérheti a kérelmező személyazonosító adatait tartalmazó, lezárt boríték átadását is.”

egészségügyi intézmény a munkatársat a kéréslap másolatának visszaküldésével értesíti.³⁶

Ha a beavatkozást végző intézmény szakorvosa megállapítja, hogy a „terhesség” meghaladta az Mvt.-ben meghatározott időt, vagy a beavatkozás elvégzése a nő egészségét súlyosan veszélyezteti, annak elvégzését megtagadja. Ebben az esetben az állapotos nő szakmai felülvizsgálatot kérhet. A felülvizsgálat lehetőségéről és az azt végző szervekről az állapotos nőt tájékoztatni kell. A szakmai felülvizsgálat elvégzésére jogosultak körét a miniszter rendeletben szabályozza. A felülvizsgálati eljárás során jóváhagyott beavatkozást a felülvizsgálatot végző egészségügyi intézményben kell elvégezni.³⁷

Ha az állapotos nő a beavatkozás megtagadásától számított tíz napon belül a szakmai felülvizsgálaton nem jelenik meg, vagy a felülvizsgálati eljárás során a beavatkozást

36 Lásd Mvt. 10. § (1) és (3)–(4) bekezdés.

37 Lásd Mvt. 10. § (5)–(7) bekezdés; és Vhr. 1–6. §: „1. § Amennyiben a terhességet megállapító szakorvos véleménye szerint a terhesség meghaladta a tv. 6. §-ában foglalt időtartamot, vagy a beavatkozás végrehajtásának egészségi akadályai vannak és emiatt a terhességmegszakítás elvégzését nem javasolja, vagy a beavatkozást az egészségügyi intézmény szakorvosa megtagadja, az állapotos nőt tájékoztatni kell a szakmai felülvizsgálat lehetőségéről és az azt végző intézményekről. 2. § (1) A szakmai felülvizsgálat során a felmerült kérdések eldöntésére a beavatkozást megtagadó egészségügyi intézmény szülészeti-nőgyógyászati osztályának vezető főorvosa jogosult. (2) A felülvizsgálat során az (1) bekezdésben foglalt intézményben, illetve, ha ott nem adottak a feltételek, a beutalási rend szerinti intézményben fotó- vagy videó-felvétel rögzítésével, illetve a rendelet 1. számú mellékletében foglalt szülészeti-nőgyógyászati osztályainak vezetőjéhez utalja felülvizsgálatra. (3) Amennyiben a (2) bekezdésben foglalt felülvizsgálat eredményeként az a szakmai álláspont alakul ki, hogy a terhesség megszakításának nincs akadályai, a beavatkozást a szakvéleményt adó intézményben kell elvégezni. 4. § (1) Az állapotos nőnél fennálló, a terhesség megszakítását megalapozó egészségi okot a szakmai szempontból illetékes osztályvezető főorvosokból vagy megbízott helyetteseikből, illetve a szakmai szempontból illetékes egyetemi intézet adjunktusaiból álló konzílium állapítja meg, az azonnali sürgős beavatkozások kivételével. (2) A konzílium munkájában tanácskozási joggal a kezelőorvos vagy – amennyiben a (3) bekezdés alapján részvétele nem kötelező – az érintett szakterületek képviselője, valamint az állapotos nő beleegyezése esetén a hozzátartozója is részt vehet. (3) Az (1) bekezdés szerinti konzílium döntésében legalább egy gyermekgyógyász, egy szülész-nőgyógyász, valamint egy infektológus szakorvosi szakképesítéssel rendelkező orvos köteles részt venni. (4) Amennyiben az állapotos nő nem fogadja el a terhesség megszakítására tett szakmai javaslatot, veszélyeztetett terhesként kell gondozásba venni. (5) Amennyiben a konzílium résztvevői között véleményeltérés alakul ki a terhesség megszakítását indokoló egészségi ok tekintetében, az állapotos nő kérésére, a véleményeltéréseket írásba foglalva a szülész-nőgyógyász osztályvezető főorvos a 3. § (2) bekezdésében foglaltak szerint jár el. (6) Amennyiben a felülvizsgálat eredményeként az a szakmai álláspont alakul ki, hogy a terhesség megszakításának nincs akadályai, a beavatkozást a felülvizsgálatot végző intézményben kell elvégezni. 5. § (1) A magzatnál fennálló, a terhesség megszakítását megalapozó egészségi okot a genetikai tanácsadó vagy a prenatális diagnosztikai központ szakorvosa állapítja meg, a műtétet végző intézmény szülészeti-nőgyógyászati osztályvezető főorvosának vagy helyettesének egyetértésével. (2) Véleményeltérés esetén a rendelet 2. számú mellékletében foglalt intézmények végzik a szakmai felülvizsgálatot. 6. § A szakmai felülvizsgálatra a felülvizsgálatot megalapozó döntést követő két munkanapon belül kerül sor.”

véglegesen megtagadják, a szakmai felülvizsgálatot végző a kéréslap másolatát a munkatársnak visszaküldi, aki haladéktalanul értesíti a kérelmező lakóhelye szerint illetékes védőnőt. Azt az állapotos nőt a) akinek „terhessége” megszakítását az egészségügyi intézmény véglegesen megtagadta, illetve b) aki nem jelent meg a szakmai felülvizsgálaton, veszélyeztetett „terhesként” kell gondozásba venni.³⁸

Az állapotos nőnél fennálló, a „terhesség” megszakítását megalapozó egészségi okot a szakmai szempontból illetékes két szakorvos egybehangzó véleményvel állapítja meg. A magzatnál fennálló egészségi okot a genetikai tanácsadó, a prenatális diagnosztikai központ, illetve a szakmailag illetékes országos intézet által kijelölt kórház szülészet-nőgyógyászati osztályai közül bármelyik kettőnek egy-egy szakorvosa egybehangzó véleményvel állapítja meg. Az állapotos nőnél, illetve a magzatnál fennálló egészségi okokat az országos szakintézet vagy kollégium módszertani útmutatói alapján kell megállapítani. A véleményeltérés esetén szükséges szakmai felülvizsgálatra jogosultak körét a miniszter rendeletben szabályozza. Ha a „terhesség” bűncselekmény következménye, a bűncselekmény elkövetését, illetőleg annak gyanúját a büntetőügyben eljáró szerv által kiadott igazolás igazolja.³⁹

Magyarországon a „terhességmegszakítás” csak olyan egészségügyi intézményben végezhető, amely ehhez a jogszabályban megállapított feltételekkel rendelkezik. A szülészet-nőgyógyászati osztályt működtető állami és önkormányzati intézményekben biztosítani kell legalább egy „terhességmegszakítást” végző csoport működését. Azokat az

38 Lásd Mvt. 11. § (1)–(2) bekezdés. Vö. a várandósgondozásról szóló 26/2014. (IV. 8.) EMMI rendelet, amely a várandós nő és a magzat védelme szempontjából nagyon nagy jelentőséggel bír; lásd például 1. § (1) bekezdés: „(1) A várandósgondozás célja a várandós nő egészségének megőrzése, a magzat egészséges fejlődésének és egészségösen történő megszületésének elősegítése, a veszélyeztetettség és a szövődmények megelőzése, illetve megfelelő időben történő felismerése, valamint a szülésre, a gyermek korai kötődésére, a szoptatásra és a csecsemőgondozásra való felkészítés.”; 9. § (2) bekezdés: „(2) A védőnő a gondozás során tudomására jutott mindazon körülményekről tájékoztatja a felelős személyt, amelyek befolyásolhatják a magzat egészséges fejlődését.”; 10. §: „A felelős személy a 4. § (2)–(4) bekezdésében foglaltakon kívül: a) tájékoztatja a várandóst a szakmai irányelvben szereplő egyéb, térítés ellenében igénybe vehető vizsgálatok lehetőségéről, b) a várandósgondozási könyvben rögzíti, hogy az a) pont szerinti tájékoztatást megadta, a várandós pedig aláírásával igazolja, hogy a tájékoztatást megkapta, c) elvégzi a szükséges vizsgálatokat és azok eredményét a várandósgondozási könyvben dokumentálja, d) kiemelt figyelmet fordít a várandós folsav- és D-vitamin bevitelére, valamint tájékoztatja a várandóst a folsav hiányának a magzatra gyakorolt káros hatásairól, e) tájékoztatja a várandóst a várandósság alatt követendő egészséges életmódról, különös tekintettel a dohányzás, az alkohol- és kábítószer fogyasztás várandósságra gyakorolt káros következményeire, f) szükség szerint tájékoztatja a várandóst a dohányzásról, az alkohol- és kábítószer fogyasztásról történő leszokást támogató programokról, valamint g) felkészíti a várandóst a szülésre, az újszülött fogadására.”

39 Lásd Mvt. 12. § (1)–(5) bekezdés; és Vhr. 9. § (1)–(2), (4) bekezdés: „9. § (1) A Családvédelmi Szolgálatnak a főiskolai képzésben védőnő szakképzettséget szerzett, és szakirányú tanfolyamot elvégzett munkatársa (a továbbiakban: munkatárs) a tv. 6. §-ában foglalt feltételek fennállását a tv. 12. §-ában foglaltak alapján állapítja meg. (2) A terhesség megszakításának feltételeit a munkatárs a várandósságot és annak idejét megállapító, szülész-nőgyógyász szakorvos által kiállított orvosi igazoláson, valamint a tv. 12. § (1)–(5) bekezdésében foglalt iratokon túl nem vizsgálhatja.” „(4) Amennyiben az állapotos nő terhessége megszakítását a 8. §-ban foglaltak alapján kéri, a munkatárs tájékoztatja, hogy a tv. 12. §-ában foglalt dokumentumokkal közvetlenül keresse fel a terhességmegszakítást végző intézményt.”

egészségügyi intézményeket, amelyekben a 12. hetet meghaladó „terhesség” megszakítható, a miniszter rendeletben határozza meg.⁴⁰

A beavatkozás költségeit az Egészségbiztosítási Alap fedezi, amennyiben a „terhesség” megszakítására a biztosítással rendelkező állapotos nőnél vagy magzatánál fennálló egészségi ok miatt kerül sor. Egyéb esetben a „terhességmegszakításért” fizetendő díj megegyezik a társadalombiztosítás szerinti finanszírozás mindenkori összegével. A díj megfizetésének részletes szabályait – ideértve a szociális helyzettől függő kedvezmények mértékét is – a miniszter rendeletben határozza meg. Az Egészségbiztosítási Alap a „terhességmegszakítás” társadalombiztosítás finanszírozás szerinti összegét megelőlegezi a „terhességmegszakítás” végző egészségügyi intézménynek. A megelőlegezett összegnek azt a részét, amelyet a befizetendő díj nem fedez, a költségvetés megtéríti az Egészségbiztosítási Alapnak.⁴¹

40 Lásd Mvt. 13. § (1)–(3) bekezdés; és Vhr. 7–8. §: „7. § (1) Terhességmegszakítás csak olyan egészségügyi intézményben végezhető, amely megfelel a rendelet 3. számú mellékletében foglalt követelményeknek. (2) A 12. hetet meghaladó terhesség csak a megyei kórházak szülészeti-nőgyógyászati osztályain, az orvostudományi egyetemek és a Semmelweis Egyetem Egészségtudományi Kar szülészeti-nőgyógyászati klinikáin szakítható meg. (3) A terhesség a betöltött 18. hét után csak az orvostudományi egyetemek és a Semmelweis Egyetem Egészségtudományi Kar szülészeti-nőgyógyászati klinikáján, valamint a rendelet 1. számú mellékletében foglalt intézményekben szakítható meg. 8. § A tv. 6. § (1) bekezdés a) és b) pontjában, valamint (3) és (4) bekezdésében foglalt esetekben a terhesség megszakításához elegendő önmagában az állapotos nő beleegyezése, a Családvédelmi Szolgálat felkeresése és a kérőlap kiállítása nem szükséges.”

41 Lásd Mvt. 16. § (1)–(3) bekezdés; és Vhr. 11–14., 16–17. §: „11. § A terhességmegszakítás térítési díját a tv. 16. §-ának (2) bekezdése szerint kell meghatározni. 12. § (1) A terhességmegszakítás térítési díjának befizetésére szolgáló „átutalási postautalványt” (a továbbiakban: utalvány) a munkatárs a terhességmegszakítási kérőlap kitöltésével egyidejűleg átadja a terhessége megszakítását kérő nő részére. (2) Az (1) bekezdés szerint befizetendő térítési díj az Egészségbiztosítási Alap számlájára folyik be. 13. § (1) A térítési díj 30%-át kell megfizetni, ha a) a kérelmező nő vagy a vele egy háztartásban élő házastársa, élettársa, illetve – az egy háztartásban éléstől függetlenül – az eltartója a 4/A. számú melléklet 1. pontjában meghatározott valamely ellátásra jogosult, az ellátás folyósításának időtartama alatt, vagy b) a kérelem benyújtását megelőző 6 hónapon belül a kérelmező, illetve a vele egy háztartásban élő házastársa, élettársa, valamint – az egy háztartásban éléstől függetlenül – az eltartója települési támogatásban részesül. (2) A térítési díj 50%-át kell megfizetni, ha a kérelmező nő vagy a vele egy háztartásban élő házastársa, élettársa, valamint – az egy háztartásban éléstől függetlenül – az eltartója a 4/A. számú melléklet 2. pontjában meghatározott valamely ellátásra jogosult, az ellátás folyósításának időtartama alatt, feltéve, hogy a 4/A. számú melléklet 2. pontjában meghatározott ellátás esetében az ellátás összege nem éri el az öregségi nyugdíj mindenkori legkisebb összegének a kétszeresét. (3) Nem kell térítési díjat fizetni a) a szociális intézményben élő személynek, b) az átmeneti gondozásban részesülő, valamint a nevelésbe vett kiskorúnak, továbbá az utógondozói ellátásban részesülő fiatal felnőttnek, c) ha a kérelmező vagy a vele egy háztartásban élő házastársa, élettársa, valamint – az egy háztartásban éléstől függetlenül – az eltartója a 4/A. számú melléklet 2. vagy 3. pontjában meghatározott valamely ellátásra jogosult, az ellátás folyósításának időtartama alatt, feltéve, hogy a 4/A. számú melléklet 2. pontjában meghatározott ellátás esetében az ellátás összege nem éri el az öregségi nyugdíj mindenkori legkisebb összegét, d) a tv. 7. § (2) bekezdés b)–d) pontjában meghatározott személyek esetén. 14. § A terhessége megszakítását kérő személy a 13. § szerinti kedvezmény igénybevétele esetén a terhességmegszakítási kérőlap kiállításakor bemutatja a pénzbeni ellátást megállapító határozatot, bizonylatot, illetve jövedelemigazolást. Ennek alapján a munkatárs kiállítja a terhességmegszakításért fizetendő térítési díjat tartalmazó utalványt és átadja a kérelmező részére.” „16. § A terhességmegszakítás elvégzésének feltétele – a 17. §-ban foglalt kivétellel – a térítési díj befizetésének igazolása. 17. § (1) A tv. 16. §-ának (1) bekezdésén túl a munkatárs igazolást

A magyar szabályozás kimondja, hogy a „terhességmegszakítás” elvégzésére, illetve az abban való közreműködésre – az állapotos nő életét veszélyeztető ok kivételével – orvos és egészségügyi szakdolgozó nem kötelezhető,⁴² továbbá tilos bármilyen eszközzel „terhességmegszakításra” ösztönözni vagy azt népszerűsíteni, tilos a „terhességmegszakítás”, a „terhességmegszakítást” végző intézmény, arra alkalmas eszköz vagy eljárás reklámja.⁴³

Magyarország ezzel a regulációval az emberi lényt a születése előtt relatíve védi. Az Mvt. preambuluma tartalmazza, hogy a fogantatással induló magzati élet tiszteletet és védelmet érdemel; a magzati élet védelme a gyermeket váró nőkről történő fokozott gondoskodással valósítható meg, ugyanakkor a magzat egészséges fejlődését biztosító feltételek megteremtése elsődlegesen a szülők felelőssége; a „terhességmegszakítás” nem a családtervezés és a születésszabályozás eszköze; a családtervezés a szülők joga és felelőssége; az 1. § szerint: a női és férfi ivarsejt egyesüléséből létrejött, az anyaméhben kifejlődő magzatot és a gyermeket váró nőt támogatás és védelem illeti meg.

Az Mvt. a *támogatás és védelem eszközeit* és módozatait a következőképpen határozza meg:

- az egészség és az emberi élet értékéről, az egészséges életmódról, a felelősségteljes párkapcsolatokról, az emberhez méltó családi életéről, az egészségre ártalmatlan születésszabályozási módszerekről szóló oktatás az alap- és középfokú oktatási intézményekben történik;

- az állami családvédelmi szolgálat vagy az egészségügyi államigazgatási szerv által engedélyezett családvédelmi szolgálat végzi a tanácsadást, válsághelyzet esetén segítséget ad annak feloldásában, valamint szervezi az oktatási intézményeken kívül a családtervezéssel kapcsolatos ismeretek terjesztését;

- az állam a) elősegíti a fogamzásgátló készítmények és eszközök rászorultságtól függő kedvezményes igénybevételét, a magzati élet védelmét szolgáló, valamint a fogamzásszabályozást ismertető kiadványok közzétételét és a tömegkommunikáció fórumain

állít ki a térítési díj befizetése alóli mentességről a (2) és (3) bekezdésben foglalt esetekben. (2) Amennyiben a terhesség bűncselekmény következménye, a munkatárs a 14. § szerint kiállított utalványt annak a büntetőügyben eljáró szervnek küldi meg, amely a bűncselekmény elkövetéséről, illetőleg annak alapos gyanújáról igazolást állított ki. A büntetőügyben eljáró szerv a számlát az ügy irataihoz csatolja, annak megtérítésére a perköltség viselésének szabályai vonatkoznak. (3) A szociális rászorultság figyelembevételével megállapított térítési díjat, illetve annak elengedését, a munkatárs a kérésre igazolja.”

42 Lásd Mvt. 14. §. A Magyar Orvosi Kamara Etikai Kódexének *contra legem* tartalmához lásd Hámori Antal, *Reflexió a Magyar Orvosi Kamara 2012. január 1-én hatályba lépett Etikai Kódexének „az ún. orvosi javallatra történő abortusz lehetősége” szövegrészéhez*, in *Magyar Bioetikai Szemle* 22 (2016/3) 23–25., *A Magyar Katolikus Orvosok Szent Lukács Egyesületének Tudósítója* 33 (2016/3) 96–101. Vö. például Hámori Antal, *„Hogyan segíthet a jogász az orvosnak az életvédelemben?”*, in *Ökumené* 11 (2004/4) (57) 36–42.

43 Lásd Mvt. 15. §; a gazdasági reklámtevékenység alapvető feltételeiről és egyes korlátairól szóló 2008. évi XLVIII. törvény 17. §. Vö. például az abortusz-„turizmus”, az abortusz külföldön – akár az állami szabályozást is sértő módon – történő elvégzésének ösztönzése, „reklámja”, amelyre Magyarországon is volt példa [lásd Nemzeti Fogyasztóvédelmi Hatóság 2015. december 10. napján kelt HAJ-03319-2/2015. iktatószámú határozata (HAJ-3319-3/2015.)].

való ismertetését; b) elősegíti az anya, illetve a család egésze számára elérhető, megfelelő szakmai felkészültséggel rendelkező válságkezelő tanácsadás rendszerének fejlesztését, és szabályozza a tanácsadás során az állami, illetőleg a civil szervezetek hatékony együttműködésének feltételeit, formáit; c) támogatja a magzati élet védelmét szolgáló tevékenységet, szervezeteket, különösen azokat, amelyek anyagi támogatást is nyújtanak az arra rászoruló várandós anyáknak; d) a munkajogi szabályozás eszközével gondoskodik a várandós anyák fokozott munkahelyi védelméről; e) valamint a helyi önkormányzat a gyermekjóléti és gyermekvédelmi ellátások biztosításával segíti a várandós anyát és családját a születendő gyermek vállalásában és felnevelésében;

– a terhesgondozás keretében a) a gyermeket váró nőt tájékoztatják a magzat egészséges fejlődése érdekében szükséges életmódról, a helyes táplálkozásról, a magzatot károsító hatások (különösen a dohányzás és alkoholfogyasztás) elkerülésének fontosságáról; b) elvégzik a magzat egészséges fejlődését ellenőrző és a gyermeket váró nő egészségvédelmét biztosító szűrővizsgálatokat; c) segítséget adnak a gyermeket váró nőnek a szülésre, szoptatásra, csecsemő- és gyermekgondozásra való felkészüléshez.⁴⁴

Az emberi lény védelmét érinti az úgynevezett *emberi reprodukcióra irányuló különleges eljárások* szabályozása is. Ezek a módszerek a művi abortusz állami megengedésének terjedéséhez hasonlóan egyre több országban léteznek.⁴⁵ Ezen eljárások jelentős részénél az embriók meghalnak [lásd például a magyar szabályozásban különösen Eütv. 175–178., 180–181. § – például „megsemmisítés”: 176. § (4) bekezdés, 178. § (5) bekezdés; többes „terhességben” embriók, magzatok „számát csökkentik”: 185. § (1)–(5) bekezdés].

Az emberi lény relatív védelmét szolgálja az Európa Tanácsnak az emberi lény emberi jogainak és méltóságának a biológia és az orvostudomány alkalmazására tekintettel történő védelméről szóló, Oviedóban, 1997. április 4-én kelt Egyezménye: *Az emberi jogokról és a biomedicináról szóló Egyezmény* (a továbbiakban: Egyezmény), valamint az Egyezménynek az emberi lény klónozásának tilalmáról szóló, Párizsban, 1998. január 12-én kelt Kiegészítő Jegyzőkönyve (a továbbiakban: Jegyzőkönyv), amelyet Magyarországon az Országgyűlés a 2002. évi VI. törvénnyel hirdetett ki.

Az Egyezmény preambuluma többek között tartalmazza az aláírók meggyőződését az emberi lény tiszteletben tartásának szükségességéről mind egyéni, mind az emberi

44 Lásd Mvt. 2. § (1)–(3) bekezdés, 3. § (2) bekezdés [és a már ismertetett Mvt. 3. § (1) bekezdés].

45 Lásd például Jobbágyi Gábor, *Orvosi jog. Hippokratésztól a klónozásig*, Szent István Társulat, az Apostoli Szentszék Könyvkiadója, Budapest, 2007. (325) 134–145.; Jobbágyi Gábor, *A művi megtermékenyítés jogi és erkölcsi kérdőjelei*, in *Iustum Aequum Salutare* 2 (2006/1–2) 147–158.; Navratyil Zoltán, *A varázsló eltört palcáját? A jogi szabályozás vonulata az asszisztált humán reprodukciótól a reprodukzív klónozásig*, Gondolat Kiadó, Budapest, 2012. (300) 25–187.; Vigh Márta, *Embriók a polgári jogban*, in *Családi Jog* 15 (2017/4) 8–13.; Zeller Judit, *A testen kívül létrejött embriók morális és jogi státusa a reprodukcióhoz való jog és a tudományos kutatás tükrében*, PhD értekezés, Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának Doktori Iskolája Alkotmányjogi Alprogram, Pécs, 2009. (233). Vö. Vicsek Lilla – Szolnoki Noémi, *Az embrió mint társadalmi-kulturális entitás. Az embriók konstruálása a lombikbébi-eljárásban részt vevő magyar páciensek körében*, in *Létkérdések a születés körül. Társadalomtudományi vizsgálatok a szülés és születés témakörében*, Szerkesztette: Kisdi Barbara, L'Harmattan Kiadó – Könyvpont Kiadó, Budapest, 2015. (451) 411–439.

fajhoz tartozó mivoltában, elismerve méltósága biztosításának jelentőségét, valamint annak tudatát, hogy a biológia és az orvostudomány nem megfelelő alkalmazása az emberi méltóságot veszélyeztető cselekményekhez vezethet.

Az Egyezmény 1. Cikke alapján a Részes Felek védelemben részesítik az emberi lényt méltóságában és önazonosságában és megkülönböztetés nélkül mindenki számára biztosítják sérthetlenségének és más jogainak és alapvető szabadságainak tiszteletben tartását a biológia és az orvostudomány alkalmazásának vonatkozásában; a 2. Cikk szerint az emberi lény érdeke és jóléte a társadalom vagy a tudomány pusztá érdekével szemben mindenkor elsőbbséget élvez (vö. például 18. Cikk).

A Jegyzőkönyv preambuluma egyebek mellett kimondja, hogy az emberi lénynek a genetikailag azonos emberi lények szándékos létrehozásával történő eszközzé alacsonyítása ellenkezik az emberi méltósággal és a biológia és az orvostudomány nem helyénvaló alkalmazását jelenti; az 1. Cikk értelmében tiltott minden olyan beavatkozás, amelynek célja egy másik élő vagy holt emberi lényvel genetikailag azonos emberi lény létrehozása.

Az „emberi lény” fogalmát illetően érdemes megemlíteni például a *Gyermek jogairól szóló, New Yorkban, 1989. november 20-án kelt Egyezményt*, amelyet Magyarországon az Országgyűlés az 1991. évi LXIV. törvénnyel hirdetett ki, mivel 1. cikkében – a „gyermek”-re vonatkozóan – a „human being”, preambulumban a „the inherent dignity and of the equal and inalienable rights of all members of the human family” megfogalmazás szerepel, és a születés előtti megfelelő jogi védelem szükségességéről is szól: „the child, by reason of his physical and mental immaturity, needs special safeguards and care, including appropriate legal protection, before as well as after birt”; a 6. cikk szerint: „1. States Parties recognize that every child has the inherent right to life. 2. States Parties shall ensure to the maximum extent possible the survival and development of the child.”

Lábady Tamás alkotmánybíróként – a 48/1998. (XI. 23.) AB határozathoz fűzött véleményében – rámutatott arra, hogy „a »veleszületettség« – a nemzetközi egyezmények szóhasználata (»inherent right to life«, »droit inhérenta la vie«, »angeborenes Recht auf Leben«) szerint is – nem születéssel szerzett, hanem elidegeníthetetlen, az emberrel »velekeletkezett«, azaz létéből, ember-voltából eredő jogot jelent”.⁴⁶

A művi abortusz szabályozásával, a még meg nem született emberi lény védelmével jó néhány ország alkotmánybírósága is foglalkozott; például a lengyel, a német, a norvég, az olasz, az osztrák, a portugál, a spanyol alkotmánybíróság, az Amerikai Egyesült Államokban pedig a Legfelsőbb Bíróság.

A magyar Alkotmánybíróság 1991-ben és 1998-ban hozott határozatot a művi abortusz szabályozásáról. E taláros testület a 48/1998. (XI. 23.) AB határozat indokolásának II. 3. a) pontjában rögzítette:

„Az Országgyűlés 1993. március 23. napján fogadta el az emberi jogok és az alapvető szabadságok védelméről szóló, Rómában, 1950. november 4-én kelt egyezmény és az ah-

⁴⁶ Vö. például Lenkovics Barnabás, Értékproblémák az abortusz jogi szabályozásában, in *Élet és jog*, Szerkesztette: Peschka Vilmos, MTA Állam- és Jogtudományi Intézete, Budapest, 1993. (85) 68. (64–72.).

hoz tartozó nyolc kiegészítő jegyzőkönyv kihirdetéséről szóló 1993. évi XXXI. törvényt (Emberi Jogok Európai Egyezménye, a továbbiakban: Egyezmény). A törvény 1993. április 15-én lépett hatályba.

Bár az Alkotmánybíróság az alapvető jogokkal kapcsolatos gyakorlatában működése kezdetétől figyelembe vette az Egyezmény rendelkezéseit, az kihirdetése következtében csak 1993-tól, tehát az Abh. meghozatalát követő időponttól kötelező érvényű a Magyar Köztársaság számára.

Az Egyezmény 2. cikk 1. bekezdése kimondja: »A törvény védi mindenkinek az élethez való jogát. Senkit nem lehet életétől szándékosan megfosztani (...).« Az Egyezmény szövegének értelmezésekor ugyanaz a kérdés vetődik fel, mint az Alkotmány 54. § (1) bekezdése esetében: kimondható-e egyértelműen, hogy a »mindenki« (»everyone«, a francia szöveg szerint »toute personne«; a hivatalos német fordításban már »jeder Mensch« – az Alkotmány esetében a »minden ember«) kifejezés értelmezési tartományába kötelező erővel beletartozik a magzat is; másképp fogalmazva, ugyanolyan módon védi-e az Egyezmény a magzat élethez való jogát, mint a már megszületett embereket. Az Európai Emberi Jogi Bizottság több konkrét eset kapcsán szembetalálta magát a kérdéssel, és gyakorlata egységesnek mondható: nem foglalt állást. Az X v United Kingdom ügyben [No 8416/79, 19 DR 244 (1980)] az Egyezmény 2. cikk 1. bekezdése kapcsán kifejtette: »Úgy tűnik, hogy a 'mindenki' kifejezés nem vonatkoztatható a meg nem született gyermekekre.« A határozat ezt kiegészítette azzal, hogy ha feltételezzük is, hogy e rendelkezés biztosítja a magzat élethez való jogát a terhesség kezdetétől, e jog akkor is alávethető korlátozásnak, beleértve a terhesség megszakítását is, az anya élete és egészsége megóvása érdekében. Hasonló tartalmú megállapításra jutott a Bizottság a H v Norway ügyben is [No 17004/90 73 DR 155 (1992)]. A Bizottság megismételte a jog alanyára tett korábbi megállapítását, majd kifejtette, hogy a Bizottság nem tudja megítélni, vajon a magzatot védelem illeti-e meg az Egyezmény 2. cikk 1. bekezdése alapján, ugyanakkor kifejezetten nem zárta ki annak lehetőségét, hogy bizonyos körülmények fennállása esetén ez megtörténhet. Ezért a Bizottság megítélése szerint a terhességmegszakítás szabályozása területén az egyes tagállamok bizonyos szabadságot (certain discretion) élveznek az Egyezmény alapján.

A Bizottság érvelése, végeredményét tekintve, megegyezik az Abh.-ban kifejtett gondolatmenettel. Miként az Alkotmány, az Egyezmény sem tartalmaz a magzat jogalanyiságára, illetve élethez való jogára vonatkozó rendelkezést, nem állapítható meg egyértelműen, hogy a »minden embert«, illetve »mindenkit« megillető élethez való jog hatálya a már megszületett emberen túl kiterjed a magzatra is. Ezért az Egyezmény alapján az abban részes tagállamok viszonylagos szabadságot élveznek abban a tekintetben, hogy kiterjesztik-e a magzatra az abszolút védelmet biztosító jogalanyiságot, illetve ha nem, miként biztosítják a magzati élet védelmét, szabályozzák az abortusz megengedhetőségét. Mindezekre tekintettel az Alkotmánybíróság az Abh.-ban a magzat jogalanyisága tekintetében kifejtett gondolatmenetét továbbra is irányadónak tekinti.”

A 48/1998. (XI. 23.) AB határozat indokolásának III. 2. a) pontja és III. 3. a) pontja pedig a következőket tartalmazza:

„A terhes nő »súlyos válsághelyzete« az abortusz szabályozásában több ország jogrendjében is használatos ismérv, jelentése és funkciója azonban más-más lehet. Általában megállapítható, hogy a súlyos válsághelyzet voltaképpen az arányosság kritériumának az abortusz sajátos tényállására alkalmazott konkretizálása. Ha valamely jog – mint az európai jogok általában – a magzati élet védelmére fennálló állami kötelességből vagy – kivételesen – a magzat élethez való saját jogából indul ki, amelyet azonban az anya örendelkezési joga korlátozhat, akkor a magzat életvédelmének korlátozását az anya joga által az teszi arányossá, hogy a terhesség kihordása, vagyis a magzat védelmének (másutt: jogának) érvényesítése olyan megterhelést jelentene a várandós nő számára, amely lényegesen nagyobb annál, mint ami normális esetben a terhességgel együtt jár, úgy hogy a terhesség folytatása a nőtől nem várható el. Tágabb értelemben valamennyi klasszikusan elismert indikáció »súlyos válsághelyzet«: az anyát illetően az orvosi és az etikai, a magzat vonatkozásában a genetikai-teratológiai indikáció. Szűkebb értelemben azonban – az újabb keletű és nem vita nélküli – szociális indikációt fedi a válsághelyzet elnevezés. Hogy az anya élethelyzete megnehezülésének a három másik terhességmegszakítási ok súlyával fel kell-e érnie, hogy a társadalmi ellehetetlenülés állítását a jog mennyire köti objektív tényállásokhoz és teszi ellenőrizhetővé, országonként változhat, s mint arra az Alkotmánybíróság a válsághelyzet ellenőrizhetősége kapcsán alább vissza fog térni – lényeges átalakuláson megy is keresztül. A lényeg azonban változatlan: a terhes nő állapotáról van szó, az ő jogának érvényesülését igazolja a »súlyos válsághelyzet« a magzat »jogával« vagy alkotmányosan védett jogi helyzetével való konfliktusban. Az említett változások még inkább a nő kizárólagos és szubjektív szerepét érvényesítik a súlyos válsághelyzet jelentésének tartalmi kitöltésében azzal, hogy azt a nő nyilatkozata alapján fennállónak tekintik.

A terhes nő és a magzat konfliktusát a másik oldalról közelíti meg az amerikai jog. Itt az utóbbi két évtizedben az anya döntési joga a terhesség megszakításáról a terhesség első harmadában alkotmányos jogként szilárdult meg [Roe v. Wade, 410 U.S. 113 (1973)]. 1992-re azonban nyilvánvaló lett a már egy évtizeddel azelőtt jelentkező változás, amely az első trimeszterben is elismeri az állam beavatkozását az anya magánszférához való jogába a magzat érdekében. Noha a beavatkozás alkotmányos mércéjét tekintve még nem szilárdult meg többségi vélemény, a »súlyos válsághelyzet«-nek megfelelni látszó fogalom három bíró véleményében megjelent: az állami korlátozás nem jelenthet aránytalan terhet (undue burden) a nő döntési szabadsága tekintetében. A súlyos teher szerepe tehát az európainak éppen fordítottja: nem a terhesség rendkívüli nehézségei miatt nem várható el a nőtől, hogy teljesítse a kihordás és szülés kötelességét, amely a magzat »élethez való jogából« vagy az állam kötelességből a magzati élet védelmére normális esetben rá hárulna, hanem alkotmányosan védett döntési szabadságát nem korlátozhatja az állam »aránytalanul«. Az »aránytalan teher« vonja meg a határát az (egyébként alkotmányosan megengedett) állami intézkedéseknek, köztük az olyan tanácsadásnak,

amely a terhességmegszakítás elkerülését célozza; a főlegesen orvosi vizsgálatoknak stb. A »súlyos teher« itt azonban nem a várandós nő (esetleg felülvizsgálhatatlan) állítása saját helyzetéről, hanem az alkotmánybíróság mércéje jogszabály alkotmányossági vizsgálatában [Planned Parenthood of Southeastern Pennsylvania v. Casey 505 U.S. 883, 112 S. Ct. 2791 (1992)].»

„Tény, hogy több európai ország joga áttért az objektív és szakmailag ellenőrzött szociális indikációról a terhes nő állítására alapozott, szubjektív és felülbírálnak »általános válsághelyzetre«. A leglátványosabb változást a német Szövetségi Alkotmánybíróság 1975-ben és 1993-ban hozott abortuszítéletei és a nyomukban folyó törvényalkotás közötti különbség mutatja (BVerfGE 39, 1, illetve BVerfGE 88, 203). Az első lehetővé tette, hogy a törvényhozó a terhes nőtől el nem várhatóan nyilvánítsa a terhesség folytatását olyan rendkívüli megterhelés esetén, amely ahhoz hasonló súlyú, mint a terhes nő életét vagy egészségi állapotát súlyosan veszélyeztető állapot, amely esetén a terhességmegszakítás szintén nem büntethető. Ennek az általános szükséghelyzetnek vagy szociális indikációnak nevezett terhességmegszakítási oknak a fennállását ellenőrizték. Az 1993. évi ítélet, majd az 1995-ben megalkotott törvénymódosítások kifejezetten lemondanak arról, hogy harmadik személy megállapítsa az indikáció fennállását, sőt a kötelező tanácsadón a személyazonosság feltárása sem szükséges. (Ez a változás azonban csupán része egy átfogó stratégiai változásnak a terhességmegszakítás állami kezelésében, s így önmagában csupán korlátozottan értékelhető.)

Hasonló indikációt vezetett be az 1990. április 3-i belga abortusztörvény. Eszerint a terhesség első 12 hetében nem büntethető a terhességmegszakítás, ha szükséghelyzet áll fenn és a terhes nő szilárd akarata, hogy terhességét megszakítsák. A törvényjavaslat indokolása szerint azonban a két feltétel között valójában nincs különbség; ugyanis a szükséghelyzet a nő jól meggondolt és tartós vonakodása attól, hogy gyermeke legyen. A törvény kezdeményezői kifejezetten nem akarták a szükséghelyzetet objektív ismérvekkel meghatározni, mert ez ellenőrzést, az pedig »önként« vonhatna maga után: a szükséghelyzetnek tehát szubjektív fogalomnak kell lennie, amelyet a nő maga, személyes körülményei alapján ítél meg, és amely általános ismérvekkel nem is határozható meg (Törvényjavaslat, Irományok, Szenátus B.Z./S.E. 1988. Nr. 247/1, 9; Nr. 247/2, 83; illetve Irományok, Képviselőház, 1989-90, Nr. 950/9, 4.).

A terhességmegszakításról szóló 1975. évi norvég törvény az első 12 hétben a nő döntésétől teszi függővé az abortuszt, ha a terhesség »súlyos komplikációkkal« jár számára. A 12. hét betöltése után is lehetséges a terhesség megszakítása, ha a terhesség, szülés vagy gyermekgondozás a nőt »nehéz élethelyzetbe« hozná, ekkor azonban már bizottság elé kell tárnia az okokat (Section 2, 5, 7, 8.).

Egyedül a lengyel alkotmánybíróság 1997-ben hozott ítélete mutat ellenkező irányba. Eszerint ugyanis az abortusz engedélyezése az állapotos nő nehéz gazdasági helyzete vagy nehéz szociális helyzete alapján sérti az alkotmányos értékek arányosságának elvét. Az indokolás szerint a nő szubjektív helyzetértékelésén alapuló érdekvédelme és az élethez való jog ütközése esetén az utóbbinak van elsőbbsége (1997. május 5-i ítélet).»

Érdeemes megjegyezni, hogy a magyar Alkotmánybíróság az abortuszzabályozást illetően csak a „magzat” jogalanyiséga és a „súlyos válsághelyzet” vonatkozásában határozott; egyéb tekintetben – lásd például genetikai, teratológiai indikáció – a mai napig sem döntött.⁴⁷

A magzati élet védelmének és a művi abortusznak a szabályozását érintette „A terhesség-megszakítások jelentőségének érzékeltetése érdekében szükséges intézkedés bevezetéséről szóló határozati javaslat”, amelyet – az Országgyűlésről szóló 2012. évi XXXVI. törvény 28. § (4) bekezdése alapján – két országgyűlési képviselő 2016. június 9-én terjesztett elő.⁴⁸ E javaslat szerint az Országgyűlés felkérte volna a Kormányt, alkosson szabályozást annak érdekében, hogy a „terhességmegszakítás” elvégzése előtti utolsó orvosi vizsgálaton az anyának kötelező legyen a magzat szívhangját meghallgatnia, ennek végrehajtása érdekében biztosítva annak feltételeit, hogy a „terhességét” megszakíttatni kívánó állapotos nő vizsgálata a magzati szívhangot észlelni és ennek hangját kibocsátani képes ultrahangkészülékkel történjen, a tárgysorozatba-vétel azonban elutasításra került, a határozati javaslat nem nyert támogatást, ugyanakkor a Népjóléti bizottság elnöke reményét fejezte ki, hogy „folytatjuk a témát”.⁴⁹ A témát a 2018. augusztus 29-én egyező címmel és céllal, ugyanazon országgyűlési képviselő által előterjesztett határozati javaslat 2018. november 6-i népjóléti bizottsági ülésen történő tárgyalásával folytatták, a Népjóléti bizottság azonban ezen az ülésen is elutasította a tárgysorozatba-vételt, a határozati javaslatot ezúttal sem támogatta.⁵⁰

47 Lásd 48/1998. (XI. 23.) AB határozat, indokolás I. 1.: „Az Alkotmánybírósághoz számos indítvány érkezett a Magzatvédelmi törvény több rendelkezésével, illetve a törvény egészével, valamint az annak végrehajtásáról szóló 32/1992. (XII. 23.) NM rendelet (a továbbiakban: Vhr.) egyes rendelkezéseivel kapcsolatosan. Az indítványokat az Alkotmánybíróság – tárgyuk szerint – több ügygé egyesítette. Ezek közül az ügyek közül ebben a határozatban az Alkotmánybíróság azokat az egyik ügycsoportban elkülönített indítványokat bírálta el, amelyek a Magzatvédelmi törvény azon rendelkezéseit támadják, amelyek szerint a terhesség megszakítható az állapotos nő súlyos válsághelyzete esetén, továbbá azokat, amelyek a magzat jogalanyiségének kérdésével függnek össze.”; vö. az Alkotmánybíróságról szóló 2011. évi CLI. törvény (az ügyek megszűntek).

48 A határozati javaslat 2016. június 8-án kelt, és 2016. június 9-én érkezett az Országgyűlés Hivatalához; irományszám: H/11076. (az Országgyűlés honlapján elérhető).

49 A határozati javaslat az Országgyűlés Népjóléti bizottságának 2016. október 5-én megtartott ülésén a 2. a) napirendi pontként szerepelt. Lásd Jegyzőkönyv az Országgyűlés Népjóléti bizottságának 2016. október 5-én, szerdán, 10 óra 08 perckor az Országgyűlés Irodaháza V. emelet 567. számú tanácstermében megtartott üléséről, Ikt. sz.: NJB/23-2/2016., NJB-9/2016. sz. ülés (NJB-32/2014-2018. sz. ülés), 27. 2., 4–6., 8–19.; a bizottság 2016. június 13-án került kijelölésre tárgysorozatba-vételről való döntésre (lásd 2016. június 13-i, H/11076/1. számú iromány); a Jegyzőkönyv, a H/11076/1. és a H/11076/2. számú iromány az Országgyűlés honlapján elérhető. Részletesen lásd Hámori Antal, *A művi abortusz visszaszorítása érdekében állást foglaló országgyűlési határozati javaslat margójára*, in *A Magyar Katolikus Orvosok Szent Lukács Egyesületének Tudósítója* 34 (2017/1) 5–28.

50 A határozati javaslat az Országgyűlés honlapján elérhető; irományszám: H/1184. Lásd H/1184/1., H/1184/2.; Jegyzőkönyv az Országgyűlés Népjóléti bizottságának 2018. november 6-án, kedden 10 óra 05 perckor az Országgyűlés Irodaháza I. emelet II. számú tanácstermében megtartott üléséről, 37, Ikt. sz.: NJB-41/15-2/2018. NJB-9/2018. sz. ülés (NJB-9/2018-2022. sz. ülés), 31–37. (az Országgyűlés honlapján elérhető). Részletesen lásd Hámori Antal, *A művi abortusz visszaszorítása érdekében a magzat szívhang-*

2.2. Külföldi szabályozások

A művi abortusz külföldi szabályozása köréből – a 48/1998. (XI. 23.) AB határozat indokolásának idézett részeire is figyelemmel – két ellentétes irányú példát említek részletesen: egy, a magzati életet jobban védeni hivatott lengyel törvényjavaslatot és egy, a művi abortuszt nagyobb mértékben megengedő USA-beli szabályozást.

Az abortusz állami megengedésének – az állapotos nőnél fennálló életveszély esetét nem számítva – teljeskörű visszaszorítását célozta az *a 2016. évi lengyel törvényjavaslat*, amely a családtervezésről, az emberi embrió védelméről és az abortusz megengedhetőségének feltételeiről szóló 1993. január 7-i törvény, valamint az 1997. június 6-i Büntető Törvénykönyv módosításáról szól. E törvényjavaslat – és az ellenkező irányú törekvés – nem nyert elfogadást, így Lengyelországban – az addigi szabályozás szerint, az életveszély-indikáció mellett – megmaradt a kriminális és a genetikai, teratológiai (visszafordíthatatlan magzati károsodás) indikáció.

A törvényjavaslat 1. cikke értelmében az 1993. január 7-i törvény a következők szerint módosult volna:

- 1) a törvény címe: „az emberi élet átfogó védelméről és a családi életre nevelésről”;
- 2) a törvény preambuluma: „Felismerve, hogy minden emberi élet törvényes védelmének elve, amelyet a Lengyel Köztársaság Alkotmánya is hangsúlyoz, az ember veleszületett és elidegeníthetetlen emberi méltóságából ered, függetlenül attól, hogy az a fejlődés melyik fokán áll, a következőképpen döntöttünk:”;
- 3) a törvény 1. cikke: „Minden embernek elidegeníthetetlen joga van az élethez a fogantatás pillanatától, azaz a férfi és a női ivarsejtek egyesülésétől.”;
- 4) a törvény 2. cikke a. 1. § 1.: „orvosi ellátás a várandós anya és a megfogant gyermek számára”, b. 2a. §: „A közigazgatási és a helyi önkormányzati szervek, a különös szabályok által meghatározott hatáskörükön belül kötelesek anyagi segítséget biztosítani azoknak a családoknak, akik súlyosan fogyatékos vagy életet veszélyeztető betegségben szenvedő gyermekeket nevelnek, továbbá azoknak az anyáknak és gyermekeiknek, ahol gyanítható, hogy a várandósság bűncselekmény következménye.”;
- 5) a törvény 4. cikke 1. §: „Az iskolai tananyagban tartalmaznia kell a családi életre nevelésről szóló ismereteket, beleértve a felelős szülővé válás alapelveit, a családi élet értékeit és az emberi élet értékét a fogantatástól a természetes halálig. Ennek az oktatásnak tiszteletben kell tartania a szülők erkölcsi normáit és a diákok érzékenységét. A tanulmányokban való részvétel feltétele a szülők vagy a felnőtt tanulók írásos beleegyezése.”

A törvényjavaslat 2. cikke alapján az 1997. június 6-i Büntető Törvénykönyv a következők szerint módosult volna:

- 1) a 115. cikk 24. §, beillesztve a 23. §-t követően: „A megfogant gyermek olyan ember, aki a férfi és a női ivarsejt egyesülését követően a méhen belüli fejlődés szakaszában van.”;

jának meghallgatására vonatkozó legújabb országgyűlési határozati javaslat margójára, in *A Magyar Katolikus Orvosok Szent Lukács Egyesületének Tudósítója* 36 (2019, megjelenés alatt).

2) a 152. cikk 1–6. §: „1. § Aki megfogant gyermek halálát okozza, három hónaptól 3 évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő. 2. § Aki az 1. §-ban meghatározott cselekményt gondatlanságból követi el, 3 évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő. 3. § Az 1. §-ban meghatározott cselekmény felbujtója és bűnszegédje a tettes számára meghatározott büntetési tételkereten belül büntetendő. 4. § Az 1. és a 2. §-ban meghatározott cselekményeknek nem elkövetője az orvos, ha a megfogant gyermek halála olyan kezelés alkalmazása miatt következett be, amely a megfogant gyermek anyja életét fenyegető veszély elhárítása érdekében vált szükségessé. 5. § Ha az 1. §-ban meghatározott cselekményt a megfogant gyermek anyja követi el, a bíróság különös méltánylást érdemlő esetben a büntetést enyhítheti, vagy akár teljes felmentéssel is élhet. 6. § Ha a 2. §-ban meghatározott cselekményt a megfogant gyermek anyja követi el, ő nem büntethető.”;

3) a 153. cikk: „Aki a megfogant gyermek anyja irányában erőszakot alkalmazva vagy őt tévedésbe ejtve megfosztja a megfogant gyermeket életétől, 1 évtől 10 évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő.”;

4) a 154. cikk 1. §: „Ha a 152. cikk 1. §-ában meghatározott cselekmény a megfogant gyermek anyja halálát okozza, az elkövető 2 évtől 12 évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő.”;

5) a 157a. cikk 1–5. §: „1. § Aki a megfogant gyermek testi sérülését vagy az életét veszélyeztető egészségkárosodását okozza, 3 évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő. 2. § Ha az elkövető az 1. §-ban meghatározott cselekményt gondatlanul követi el, pénzbüntetéssel vagy egy évig terjedő szabadságkorlátozással, illetve szabadságvesztéssel büntetendő. 3. § Az 1. és 2. §-ban meghatározott cselekményeknek nem elkövetője az orvos, ha a megfogant gyermek testi sérülése vagy egészségkárosodása olyan kezelés következménye, melyet a megfogant gyermek vagy annak anyja életét vagy egészségét veszélyeztető fenyegetés elhárítása tett szükségessé. 4. § Ha az 1. §-ban meghatározott cselekményt a megfogant gyermek anyja követi el, a bíróság különös méltánylást érdemlő esetben a büntetést enyhítheti, vagy akár teljes felmentéssel is élhet. 5. § Ha a 2. §-ban meghatározott cselekményt a megfogant gyermek anyja követi el, ő nem büntethető.”

A törvényjavaslat 3. cikke szerint a törvény két héttel kihirdetése után lépett volna hatályba.

A még meg nem született emberi lény életét jobban védő törekvésekkel szembeni tendencia körébe tartozik *New York állam* 2019. januárjában elfogadott, a művi abortuszt az addigi szabályozáshoz képest nagyobb mértékben megengedő regulációja, amelynek keretében törvényhozói szándékként megfogalmazódott, hogy: „A törvényhozás a reprodukciós egészségvédelmi ellátást, beleértve a fogamzásgátlást és az abortuszt, a nők egészségének, magánszférájának és egyenlőségük alapvető részének tartja. *New York Alkotmánya* és az *Egyesült Államok Alkotmánya* védi a nők alapvető jogát a biztonságos és törvényes abortusz eléréséhez, a bíróságok ismétlődően védik ezt a jogot és hangsúlyozzák, hogy az államok nem fektethetnek le akadályokat e jog elérése elé. Továbbá, a törvényhozó úgy látja, hogy mint más egészségügyi eljárások esetében is, az abortusz biztonságos voltát tudományalapú gyakorlattal támogatják és fejlesztik az

orvosok. Az abortusz az egyik legbiztonságosabb gyakorlat, amelyet az Egyesült Államokban művelnek; az orvosi reguláció célja a minőség és az elérhetőség támogatása az orvosi ellátások szolgáltatása területén. Mindezekon túlmenően a törvényhozás kinyilvánítja, hogy New York állam közpolitikája a következő: minden egyén alapvető joggal rendelkezik a magánélet és az egyenjogúság terén, a személyes reprodukciós döntéseinek tiszteletben tartásával, és az egyénnek képesnek kell lennie biztonságosan meghozni ezeket a döntéseket, beleértve az abortuszellátás felkutatásának és elérésének lehetőségét, diszkriminációmentesen az egészségügyi ellátó rendszerben. Ezért tehát a törvényhozás szándéka, hogy megakadályozza a törvények és szabályozások olyan alkalmazását, amely nem mozdítja elő a nők egészségvédelmében és abortuszhoz való szabad hozzáféréseben megnyilvánuló jogos állami érdeket.”

A New York állami szabályozás az egészségügyi törvényt, 25-A jelölésű cikkely keretében, a következő rendelkezésekkel egészítette ki: „§ 2599-aa. Politika és célok. A törvényhozás úgy látja, hogy a széleskörű reprodukciós egészségvédelmi ellátás minden egyén egészségének, magánszférájának és egyenlőségének alapvető része. Ennek megfelelően az állam politikája az, hogy: 1. Mindenkinek alapvető joga van arra, hogy a fogamzásgátlást vagy a sterilizációt válassza, illetve visszautasítsa. 2. Mindenkinek, aki terhes lesz, alapvető joga, hogy a terhesség kihordását, a gyermek megszületését válassza, vagy, hogy abortusza legyen, ennek a cikkelynek megfelelően. 3. Az államnak nem szabad diszkriminálni, visszautasítani vagy akadályozni e jogok gyakorlását jogalkotási eszközökkel a szolgáltatások vagy az információáramlás területén. § 2599-bb. Abortusz. 1. Minden engedéllyel, képesítéssel vagy az oktatási törvény nyolcadik címe szerinti képesítéssel rendelkező egészségügyi személyzet abortuszt végezhet, amikor az orvos ésszerű és jóhiszemű szakértői ítélőképessége szerint, ami a páciens ügyének tényein alapul, a következő esetekről van szó: a páciens a terhesség kezdetétől számított huszonnegyedik héten belül van, vagy a magzati életképesség hiánya esetén, vagy akkor, ha az abortusz a páciens életének vagy egészségének védelmében szükséges. 2. Ezt a cikkelyt következetesen és az engedélyezett más egészségügyi procedúrák szabályozásaival összhangban kell alkalmazni.”

A hatályon kívül helyező rendelkezések között szerepel, hogy az emberölés tényállásában foglalt „huszonnegyedik hét utáni meg nem született gyermek megölése” szövegrész hatályát veszti; a „személy” definíciója pedig a következőre módosult: „személy” az, aki emberölés sértettje lehet, vagyis az, aki megszületett és él; az a rendelkezés is hatályát veszítette, hogy az abortuszt tárgyaló büntetőügyek nem nyilvánosak.

Balogh Hajnalka a Központi Statisztikai Hivatal kiadványában megjelent, az egyes földrészek számos országának abortusz-indikációit és -határidőit tartalmazó, hivatkozott tanulmányában kifejti, hogy: „Az abortusztörvények legfőbb elemzői szerint (Henshaw, Katzive, Rahman, Tietze) az igazi fordulóponatot az 1980-as évek közepe jelenti. Ekkor változtatta meg egy sor ország a törvényét, mégpedig enyhítve azokat.”⁵¹

51 Lásd Balogh Hajnalka, *Az abortuszok jogi szabályozása a világországaiban*, in *Terhességmegszakítások*,

Az utóbbi évek eseményeit tekintve elmondható, hogy a folyamat – némi kivétellel – világszerte folytatódik;⁵² az interneten is elérhető távirati irodai tudósítások szerint, például: 2018-ban Írországbán a magzat 12 hetes koráig, ezt követően az anya életveszélye, illetve egészségének súlyos veszélye, valamint a magzat elhaláshoz vezető rendellenessége esetére megengedték az abortuszt; 2019. áprilisában a *dél-koreai* alkotmánybíróság ítélte túlságosan szigorúnak az abortuszzsabályozást, amely szerint a magzat 24 hetes koráig a kriminális, a genetikai és az egészségi indikáció megengedett. A kivétel körében említhető, hogy az *Amerikai Egyesült Államok* Georgia államában a 2019. március 29-én elfogadott szabályozás szerint – az addigi huszadik hét helyett – az első szívdobbanás, a hatodik hét után az életveszély-indikáció megengedett (ehhez hasonló a szabályozás a következő államokban: Arkansas, Iowa, Kentucky, Louisiana, Mississippi, Missouri, Ohio, Tennessee; Alabamában a fogantatás kezdetétől tilos az abortusz).

Julesz Máté *Az orvosi jog aktualitásai* című, 2016-ban kiadott könyvében⁵³ ír arról, hogy: Pápua Új-Guineában „a magzatelhajtás minden esetben bűncselekménynek számít. A jogrend kizárólag a természetes úton bekövetkező vetélést fogadja el.”⁵⁴ „Togóban – akárcsak a többi szegény ország többségében – rendkívül szigorú abortuszzsabályozás van hatályban, ezért az abortuszok többsége illegális úton történik.”⁵⁵ „Mexikóban 2007 áprilisában tették törvényessé a terhesség első 12 hetében a művi vetélést.”⁵⁶

2.3. *Pro choice – pro life* érvek

A művi abortusz és az „eutanázia” közös része a „magzati eutanázia”. *Pro life* vélemény szerint a *pro choice* mindkettő vonatkozásában túlhangsúlyozza az autonómiát, önrendelkezést (például a családdal, a társadalommal, annak tagjaival szemben fennálló kötelezettségeket nem megfelelő mértékben veszi figyelembe).⁵⁷ A következőkben feminista

tanulmányok, adatok, jogszabályok, hazai és nemzetközi trendek, Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 2000. (179) 49(–64.).

52 Lásd például Agnès Guillaume and Clémentine Rossier, *L'avortement dans le monde. État des lieux des législations, mesures, tendances et conséquences* (*Abortion Around the World. An Overview of Legislation, Measures, Trends, and Consequences*), in *Population* 73 (2018/2) 217–306.

53 Lásd Julesz Máté, *Az orvosi jog aktualitásai. Az eutanáziától a klónozásig*, Medicina Könyvkiadó Zrt., Budapest, 2016. (175).

54 Lásd uo. 107.

55 Lásd uo.

56 Lásd uo. 108.

57 A „pro life”-hoz és a „pro choice”-hoz lásd például Jobbágyi Gábor, *A méhmagzat életjoga. Az abortuszlegalizáció konfliktusa*, Pacen in Utero Egyesület, Budapest, 1994. (231) 9. Az autonómia, önrendelkezés túlhangsúlyozásához – a művi abortusz és az „eutanázia” vonatkozásában – lásd például Tóth J. Zoltán, *Élethez való jog és életvédelem pro futuro*, in *Pázmány Law Working Papers* 2 (2011/12) 1–21. (lásd például 11.: „élet feletti szuverén döntés joga”). Tóth J. Zoltán ezen cikkében az „élethez való jog”-ról írtakra reflektálva érdemes megjegyezni, hogy a jogalanyiség, a jogképeség, a valamihez (például a tulajdonhoz) való jog nemcsak a jogra, hanem a kötelezésre is kiterjed: lásd például a Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény (a továbbiakban: Ptk.) 2:1. § (1) bekezdés: „(1) Minden ember jogképes: jogai és kötelezettségei lehetnek.”; 5:13. § (1) bekezdés: „(1) A tulajdonost tulajdonjogának tárgyán – jogszabály és mások jogai által megszabott korlátok között – teljes és kizárólagos jogi hatalom illeti meg.” (kiemelések:

álláspontot, érveket ismertetek, valamint – a nők fokozottabb védelméről, támogatásáról szóló jogszabályi rendelkezések bemutatására is kiterjedő reflexióként, a még meg nem született nők és férfiak életének megfelelő oltalma érdekében – azok kritikáját adom.

2.3.1. Feminista nézőpont

Az Állam- és Jogtudomány című folyóirat 2018/1. számának 93–110. oldalain Sebestyén Andrea tollából, *Az abortuszról és a jogi feminizmusról – az „abortusz-tanácsadás” és az „abortuszturizmus” esete Magyarországon* címmel megjelent írás szerint:

(1) „[...] a terhesség és anyaság nők egész életét megváltoztató hatásai szoros összefüggésben vannak a nemek egyenlőségével. [...] a gyermeknevelés szinte kizárólagosan nőkre háruló feladata és felelőssége az, ami gyakorlatilag lehetetlenné teszi a férfiakkal egyenlő arányú részvételt a politikai, gazdasági életben, a munka világában. [...] a reprodukív döntés alapvető jelentőségű, és nem csupán az egyéni sorsok alakításában, hanem a nemek közötti egyenlőség előmozdításában is: »Amíg a nők nem képesek kontrollálni a gyermekszülési képességüket, nem várhatják, hogy a férfiakkal teljesen egyenlő legyen a helyzetük.«⁵⁸

(2) „[...] amit elsősorban a szerzők kritizálnak, nem más, minthogy az abortusz, mintegy kontextusából kiragadott módon a potenciális emberélet vagy halál feletti döntésre szűkül, ami egy tisztán morális dilemma. [...] ezt a jogi diskurzus is megerősíti, ami az »élet létrehozására vonatkozó döntést« (»procreative choice«) a vele járó társadalmi következményektől (mint amilyen a »szülőség quasi egyenlő az anyasággal« felismerés) teljesen elszigetelten kezeli.”⁵⁹

(3) [...] az abortusz kérdése nem egyszerűen egy egyént, vagy a nőket, mint csoportot megillető jogokról, hanem társadalmi szerepekről szól. [...] amikor a jogalkotó korlátozásokat vezet be az abortuszhoz való hozzáférés kapcsán, nagyon is tisztában van az elvárt nemi szerepekkel, és nagyon is óhajtja, elvárja, hogy a nők neveljék fel azt a gyereket, akit kényszerülnek megszülni. Így a gyermek vállalását illető választás messze áll attól, hogy kényszermentes legyen a többség számára; az anyaság vállalásának kötelezettsége erős családi és szélesebb társadalmi nyomás hatására mintegy beleivódik a nőkbe. Az uralkodó nemi kódolás presszionálja őket, hogy anyák legyenek és tartsák meg, neveljék fel gyerekeiket, szakmai és személyes érdekeiket rendeljék alá a családnak. Az az elvárás, miszerint a nőknek önzetlennek kell lenniük, amikor az anyaságról van szó,

H. A.). Véleményem szerint az egyéni és közösségi (például állami) értékek, érdekek arányos egyensúlyának kifejeződése a „természetes” szó, a „betegség természetes lefolyását lehetővé téve” szövegrész [lásd Eütv. 20. § (3) bekezdés] és a Ptk. 2:1. § (2) bekezdés szerinti rendelkezés („A jogképességet korlátozó jognyilatkozat semmis.”) megjelenítése, amely az egyéni és a közösségi önkénynek (önzésnek) is határt szab. Így, például, *nincsen (nem létezik) öngyilkossághoz való jog*. Az más, súlyos és az életben tartás korunk technikai fejlettségi szintjén nem (mindig) könnyen megválaszolható kérdés, hogy (az adott esetben) mi a „betegség természetes lefolyását lehetővé téve” tartalma (részletesen lásd az alábbiakban).

⁵⁸ Lásd Sebestyén Andrea, *Az abortuszról és a jogi feminizmusról – az „abortusz-tanácsadás” és az „abortuszturizmus” esete Magyarországon*, in Állam- és Jogtudomány 59 (2018/1) 98–99. (93–110.).

⁵⁹ Lásd uo. 99.

a nemi szerepek ideológiájának az egyik legerősebb komponense. A fogamzásgátlás és az abortusz elérhetősége fentiekre tekintettel tehát kritikus azon nők számára, akik nem akarják, hogy életük csupán a reprodukció eszközeként teljen el; a magánélet, az otthon és a család világa által körbehatárolva. [...] a fogamzásgátlás és abortusz teszi lehetővé azt, hogy a nők nőként lehessenek konceptualizálva, és ne kizárólag anyaként. [...] a fogamzásgátlás és abortusz potenciálisan magában hordozza annak lehetőségét, hogy egy nő társadalmi státuszán változtathasson, és ezáltal a nők és férfiak közötti társadalmi viszonyok (át)alakuljanak. [...] amikor reprodukzív döntésről (»reproductive choice«), az abortuszhoz való hozzáférés lehetőségéről beszélünk, az nemcsak intimitásról, hanem magáról az identitásról szól; a nők képességéről, hogy meghatározhassák saját létezésük mikéntjét. Az egyéneket ilyesfajta képességüktől megfosztani egy olyan egyedi tehertétel/károkozás, ami a (testükbe való) fizikai beavatkozás, pszichológiai trauma és egyfajta karrierszempontú értékvesztés súlyos kombinációja. Ebből a nézőpontból az erkölcsi kérdés, hogy »hol kezdődik az emberi élet«, kevésbé jelentős. [...] még ha a magzatot személynek tekintenénk, akkor sem következne egyenesen, hogy az ő érdeke élvezne elsőbbséget szükségszerűen. [...]»⁶⁰

Sebestyén Andrea kritizálja az Mvt.-t: a szövegezésében (nyelvezetében), a „lehetőleg a magzat apja jelenlétében”⁶¹ szövegrészét illetően,⁶² a költségviselés vonatkozásában, CEDAW-bizottsági jelentést alapul véve „a műteti terhességmegszakítást kérelmezők számára kötelezővé tett befolyásoló szándékú tanácsadást a szükségtelen három napos várakozási idővel; valamint az egészségügyi dolgozók ellenállását a megfelelő jogi szabá-

60 Lásd uo. 99–100. A feminista-kritikához lásd még uo. 94.: „[...] a tradicionális családi értékek politikai szintéren való hangsúlyozása a női jogok ezzel egyidejű ellehetetlenítésével/kiüresítésével, ami nyilvánvalóan kihatással van a nem kívánt terhességek ügyére is.”; uo. 101.: „[...] alapvető cél a család hangsúlyozása és előtérbe helyezése a nők jogainak ignorálásával. A »tradicionális« család jogai és érdekei a »family mainstreaming« koncepcióján keresztül fogalmazódnak meg, amely az illeberális politika egyik központi eleme. [...] ez nem az uniós, vagy ENSZ gyakorlatából jól ismert mainstreaming-konceptciónak megfelelő szemléletet tükröz: a női jogok alternatívájaként létezik, illetve annak érdekében találták ki, hogy a »tradicionális értékeket« népszerűsítse.” A 2010. évtől megjelenő magyar családtámogatási politikához lásd például Hámori Antal, *A család(ok) és a magzati élet védelme a mai magyar jogban demográfiai helyzetképpel*, in *Iustum Aequum Salutare* 12 (2016/4) 91–114(–151.). Véleményem szerint a kimagasló családtámogató politika nem mond ellent annak, hogy még mindig nagyon sok a feladat, rengetegen éheznek, szenvednek; a mélyszegénységre, a rendkívüli megterhelésekre, az egyéb súlyos problémákra nem az abortusz a megoldás (másodlagos, kiegészítő érvként lásd például örökbefogadás, Magyarországon jelenleg is sok ezren várnak örökbefogadásra; az élet és az életminőség nem áll azonos etikai és jogi síkon); a gyermek jövője ezzel nincs idealizálva, hanem – miként kifejttem – arról van szó, hogy az emberi lény élete alapvetőbb, nagyobb érték annál, minthogy a súlyos nehézségekre a válasz az abortusz legyen.

61 Lásd Mvt. 9. § (1) bekezdés.

62 Lásd Sebestyén Andrea, *Az abortuszról és a jogi feminizmusról – az »abortusz-tanácsadás« és az »abortuszturizmus« esete Magyarországon*, in *Állam- és Jogtudomány* 59 (2018/1) (93–110.) 102.: „(némi paternalizmus ebben a fordulatban is felfedezhető, illetve, ha radikálisabban szándékozom megfogni, egy kontrollelem kerül beiktatásra; egy, a nők feletti kontroll; ami azt sugallja, ezt a döntést ideális esetben egyedül ne hozhassák meg)”.

lyozottság hiányában”⁶³.⁶⁴ A cikke 110. oldalának utolsó bekezdésében e kérdést is feltéve: „A kötelező tanácsadás szükségés és arányos intézkedés?”

A költségviselés vonatkozásában részben tévesen a következőket írja: „Amennyiben a nő egészsége, illetve a magzat károsodása indokolja a megszakítást, akkor a beavatkozás költségeit a magyar állam állja. Egyéb esetekben nem. Az összes engedélyezett eset számba véve viszonylag ésszerűtlennek tűnik, vagyis sajátos értékvalasztás következtében meghatározottnak ez a megkülönböztetés. Még talán a nő igen súlyos veszélyeztetettsége kapcsán lehetne némi rosszhiszeműségből kiindulva önhibát feltételezni, és büntetési szándékkal anyagi értelemben megszorítani a terhességmegszakítás lehetőségét. Megítélésem szerint azonban a bűncselekmény (szexuális erőszak) áldozatává válást még ilyen nyakatekert módon sem lehet önhibának minősíteni; csakis erős áldozathibáztató attitűd alapján.”⁶⁵

Szerző írásának utolsó oldalán pedig e sorokat is olvashatjuk: „[...] látnunk kell, hogy a gyermeket vállalni nem szándékozó nők, illetve párok hétköznapi döntéseinek (például Bécsbe utazás egy abortusztáblettáért), valamint a gyermekvállalás motivációinak (milyen egzisztenciális biztonság mellett tudják elképzelni a nők, illetve párok a gyermekvállalást, figyelembe véve a természetes megtermékenyülés valószínűségének zuhanásszerű esetét napjainkban) ignorálása tévút. Ahogyan annak figyelmen kívül tévesztése is, hogy a jogon keresztül miféle társadalmi gyakorlatok válnak mindennappossá ezen a területen.”

2.3.2. Másik nézőpont

A fentiek kapcsán, *Sebestyén Andrea* írásának idézett részei mentén haladva – megemlítve, azt az álláspontot, amely szerint *a magzat jogalany*, például *Frivaldszky János* és *Lábady Tamás* is megfogalmazta⁶⁶ – az alábbiakra szeretném felhívni a figyelmet.

63 Lásd uo. 104.

64 Lásd uo. 101–104.; ad „nyelvezete”: uo. 110. oldal utolsó bekezdés; lásd még uo. 105–106.: „magzat megtartása érdekében” szövegrész [lásd Mvt. 9. § (1) bekezdés], „intézményesített traumatizálás”, „A jogszabály szövege már önmagában problematikusnak tekinthető, hiszen a megalapozott döntést vonja kétségbe a konzultáció előírásával, továbbá tulajdonképpen szabad utat ad a jogot alkalmazók számára ahhoz, hogy saját maguk értelmezzék: miről és hogyan is kell beszélniük.”

65 Lásd uo.102–103. A reflexiót lásd az alábbiakban.

66 Lásd például Frivaldszky János, *Tanulmányok a jog erkölcsi alapjairól, emberi méltóság, szabad vasárnap, uzsora, pénzügyi világválság*, PPKE JÁK, Budapest, 2015. (191) 7–12.; Frivaldszky János, *Az emberi személy és annak méltósága jogfilozófiai perspektívában – különös tekintettel a jogalanyisághoz és az élethez való jog aktuális kérdéseire*, in *Acta Humana* 2 (2014/1) 7–73.; Frivaldszky János, *Szemponatok a családvédelmi törvény értékeléséhez*, in *Iustum Aequum Salutare* 8 (2012/2) 67–69. (57–69.); Frivaldszky János, *A jogfilozófia alapvető kérdései és elemei*, Szent István Társulat, az Apostoli Szentszék Könyvkiadója, Budapest, 2011. (289) 19–48.; Frivaldszky János, *Az emberi személy alkotmányos fogalma felé a méhmagzat életjogának tesztjén keresztül*, in *Látélet közjogunk elmúlt évtizedéről*, Szerkesztette: Schanda Balázs – Varga Zs. András, PPKE JÁK, Budapest, 2010. (423) 19–51.; Frivaldszky János, *Jogalanyiség és a jog mint egyetemes elismerő viszony. A legújabb olasz jogfilozófiai eredmények tükrében*, in *Iustum Aequum Salutare* 5 (2009/2) 11–54.; 64/1991. (XII. 17.) AB határozat, Dr. Lábady Tamás alkotmánybíró párhuzamos véleménye, 48/1998. (XI. 23.) AB határozat, Dr. Lábady Tamás alkotmánybíró különvéleménye; vö. például Hámori Antal, *A magzat élethez való joga a magyar bírói gyakorlatban*, in *Magyar Jog* 49 (2002/4)

1) Véleményem szerint az „*abortusz*” nem a „potenciális” emberélet vagy halál feletti döntésre szűkül; a „potenciális” emberélet vagy halál feletti döntés *nem* „*egy tisztán morális dilemma*”, hanem – egyebek (lásd például pszichológiai vonatkozások) mellett – jogi probléma *is* (az sem pusztán erkölcsi kérdés, hogy „hol kezdődik az emberi élet” – és nyilvánvalóan nem a születés után: lásd például hathónaposan élve született és kilenchnaposan még meg nem született emberi lény élete); akkor, amikor – az abortusz helyett – a még meg nem született emberi lény védelméért magam is érvelek, nincsen szó arról, hogy az abortusz, mintegy kontextusából kiragadott módon a „potenciális” emberélet vagy halál feletti döntésre szűkülne.

Az általam is képviselt jogi diskurzus az „élet létrehozására vonatkozó döntést” nem elszigetelten kezeli a vele járó társadalmi következményektől (például a „szülőség *quasi* egyenlő az anyasággal”), hanem arról van szó, hogy *az emberi lény élete alapvetőbb, nagyobb érték*, mint például az önrendelkezés (a szülők „szakmai és személyes érdekei”, „karrierje”, „egzisztenciális biztonsága”), vagy akár az egészség, testi épség, akkor is, ha az állapotos nő, illetve a szülők például idegileg, anyagilag, illetve a „társadalmi szerepek” („társadalmi viszonyok”) tekintetében rendkívül súlyos (válságos) helyzetben vannak [a fogyatékos, károsodás valószínűsége, vagyis nem biztos volta még kevésbé állhat szemben az élettel, amely biztosan létezik;⁶⁷ az „élet létrehozására vonatkozó döntés”-sel „járó társadalmi következmények” átnézését követően is az emberi lény életének választására, az abortusz elutasítására jutunk, mert az emberi lény élete – minden nehézség ellenére – alapvetőbb, nagyobb érték, *csak az anya életével konkurálhat*; az emberi lény élete olyan alapvető, nagy érték, hogy azt akkor sem szabad kioltani, ha az állapotos nő kilenc hónapig sem akarja ’magzatját’ ’cipelni’; ez a nagy érték annál is nagyobb, hogy az állapotos nő nem akar majd – egy életen át – emlékezni (s attól szenvedni) ’örökbe adott’, illetve más (például az apa, a nagyszülők) által felnevelt gyermekére; az élet kioltásának *visszafordíthatatlansága* – az abortusz miatti vagy az ’örökbe adás’, illetve az ’apa általi vállalás, más személy(ek) által történő felnevelés’ (a ’nehezebb felejtés’) miatti szenvedés előre biztosan nem látható ’győztes’, illetve ’vesztes’ (időnként lehet, hogy változó) érveinek ’csatájában’ is – sokkal inkább amellel szól, hogy az életet védjük, hiszen az biztosan létezik és alapvetőbb, nagyobb érték].

A jogalkotó abortuszt tiltó rendelkezéseivel azt óhajtja, várja el, hogy a *szülők* neveljék fel a gyermek(ek)et, illetve, ha erre nem képesek, az állam a szülők helyett megfelelően gondoskodik a gyermek(ek)ről; mind a nőknek, *mind a férfiaknak* „*önzetlennek kell lenniük*”, akkor is, amikor a *szülőség*ről van szó [a nőnek és a férfinak egyenlő méltósága van, a nők és a férfiak jogilag egyenlők, a nők és a férfiak között fennálló jogegyenlőség

227–231.; Hámori Antal, *A magzat élethez való joga*, Logod Bt., Budapest, 2000. 153; Hámori Antal, *A magzat élethez való joga*, in *Magyar Bioetikai Szemle* 6 (2000/3) 1–10.; Hámori Antal, *A magzat jogalansága és perbeli jogképesége a hatályos magyar jogban I–II.*, in *Magyar Bioetikai Szemle* 5 (1999/4) 8–17., 6 (2000/1) 7–14.

67 Egy biztosan meglévő életet nem szabad megszüntetni egy (vélt) egészségi hátrány „elkerülése” érdekében; a valószínűsíthetőség, valószínűség miatt akár teljesen egészséges magzatokat is megölnek.

nem azt jelenti, hogy figyelmen kívül szabad hagyni a ténylegesen fennálló természetes – például biológiai – különbségeket; a 14/1995. (III. 13.) AB határozat indokolásának II. részében foglaltak szerint: „A férfi és nő egyenjogúságának addig van értelme, amíg a férfi és nő közötti természetes különbséget elismerjük, s erre figyelemmel valósul meg az egyenjogúság.”; Magyarország Alaptörvénye (2011. április 25.) XV. cikk (3), (5) bekezdése kimondja: *a nők és a férfiak egyenjogúak, Magyarország külön intézkedésekkel védi a családokat, a gyermekeket, a nőket, az időseket és a fogyatékkal élőket*⁶⁸].

68 A nők fokozottabb védelméről, támogatásáról szóló jogszabályi rendelkezésekhez lásd például a családok védelméről szóló 2011. évi CCXI. törvény 16. § (1)–(2) bekezdés: „(1) A várandós anyát, illetve a kiskorú gyermeket nevelő szülőt külön törvény szerinti kedvezmények illetik meg a) a foglalkoztatásra irányuló szerződés munkavégzés helyének megváltozása miatti módosítása, b) a rendkívüli, illetve az éjszakai munkavégzésre való igénybe vehetőség, c) a más helységben végzendő munkára kötelezés, továbbá d) a várandóssággal összefüggő orvosi vizsgálat munkaidő-kedvezménye esetén. (2) A várandós, illetve egy évesnél fiatalabb gyermeket nevelő nőt csak az egészségi állapotának megfelelő olyan munkakörben lehet foglalkoztatni, amelyhez hozzájárult, és amelyben alapbéré nem kevesebb, mint a megelőző munkakörében. A megfelelő munkakör felajánlása vagy kialakítása a foglalkoztató feladata. Amennyiben a foglalkoztató nem tud ilyet biztosítani, a nőt a munkavégzés alól fel kell menteni, és részére külön törvényben foglaltak szerint alpbért kell folyósítani.”; 18. § [c] pont]: „A szülő külön törvény szerinti felmondási védelem alatt áll, ha a) háromévesnél fiatalabb gyermeket nevel, b) beteg gyermekét ápolja, c) várandós, szülési szabadságon vagy a gyermek otthoni gondozása céljából igénybe vett fizetés nélküli szabadságon van, illetve emberi reprodukciós eljárással összefüggő kezelésben vagy gyermek örökbefogadására irányuló eljárásban vesz részt.”; 20. § (1)–(2) bekezdés [(1) bekezdés b)-c) pont, (2) bekezdés]: „(1) A család gyermekvállalással és gyermekneveléssel kapcsolatos feladatai ellátásának segítésére – külön törvényben foglaltak szerint – a) mindkét szülő pótszabadságra, b) a gyermekét szoptató anya munkaidő-kedvezményre, és c) a várandós, illetve szülő nő szülési szabadságra jogosult. (2) A szülési szabadság időtartama nem lehet rövidebb huszonnégy hétnél, kivéve, ha az anya a szülést követően nem tudja, vagy nem akarja a gyermekét gondozni.”; 23. § (1) bekezdés: „(1) Az állam pénzbeli támogatás vagy természetbeni ellátás formájában hozzájárul a várandóssággal, a szüléssel, a szülőnek a gyermek – legalább hároméves koráig történő – gondozásával és nevelésével, valamint a taníttatásával összefüggő költségeihez.”; a munka törvénykönyvéről szóló 2012. évi I. törvény 53. § (3) bekezdés a) pont: „(3) A munkavállaló hozzájárulása nélkül nem kötelezhető más helységben végzendő munkára a) a várandóssága megállapításától gyermeke hároméves koráig.”; 60. § (1)–(2) bekezdés: „60. § (1) A munkavállaló számára, ha a munkakörében történő foglalkoztatás feltételei az 51. § (3) bekezdése szerint nem módosíthatóak, egészségi állapotának megfelelő munkakört kell felajánlani, ha várandóssága megállapításától gyermeke egyéves koráig – munkaköri alkalmasságára vonatkozó orvosi vélemény alapján – a munkakörében nem foglalkoztatható. A munkavégzés alól fel kell menteni, ha az egészségi állapotának megfelelő foglalkoztatása nem lehetséges. (2) A munkavállaló a felajánlott munkakörnek megfelelő alpbérre jogosult, amely a munkaszerződés szerinti alpbérénél kevesebb nem lehet. A felmentés idejére alpbére illeti meg, kivéve, ha a felajánlott munkakört alapos ok nélkül nem fogadja el.”; 65. § (3) bekezdés a)-b), e) pont: „(3) A munkáltató felmondással nem szüntetheti meg a munkaviszonyt a) a várandósság, b) a szülési szabadság, [...] e) a nő jogszabály szerinti, az emberi reprodukciós eljárással összefüggő kezelésének, de legfeljebb ennek megkezdésétől számított hat hónap tartama alatt.”; 113. § (1) bekezdés a) pont, (2)–(3) bekezdés: „(1) A munka- és pihenőidőre vonatkozó szabályokat a (2)–(4) bekezdésben foglalt eltérésekkel kell alkalmazni a) a munkavállaló várandóssága megállapításától a gyermek hároméves koráig,” „(2) Az (1) bekezdésben meghatározott esetben a) egyenlőtlen munkaidő-beosztás csak a munkavállaló hozzájárulása esetén alkalmazható, b) a heti pihenőnapok egyenlőtlenül nem oszthatók be, c) rendkívüli munkaidő vagy készenlét nem rendelhető el. (3) Az (1) bekezdés a)-b) pontban meghatározott munkavállaló számára éjszakai munka nem rendelhető el.”; 127. § (2) bekezdés: „(2) A szülési szabadság annak a nőnek is jár, aki a gyermeket örökbefogadási szándékkal nevelésbe vette.”; 219. § (1)–(2) bekezdés [(2) bekezdés a) pont]: „(1) A kikölcsonzés tartama alatt a munkavállaló számára biztosítani kell a kölcsönvevővel munkaviszonyban álló munkavállalókra

A felelősségteljes családtervezés a nő és a férfi (a házastársak) egyesülése előtti időpontban jelenik meg,⁶⁹ a „társadalmi státusz” változtatásának, a „nők és a férfiak közötti társadalmi viszonyok” „(át)alakulásának”, a nők és a férfiak „saját létezésük mikéntje” meghatározhatóságának az abortusz révén – nézetem szerint – *nincs helye*. Akkor, amikor az abortuszról szólunk, a még meg nem született nők és férfiak identitásától, életétől és méltóságától sem tekinthetünk el, nemcsak a már megszületett, hanem a még meg nem született nők és férfiak helyzetébe is megfelelően bele kell képzelni magunkat: *a művi abortusszal ártatlan emberi lények életét oltják ki, ami sokkal súlyosabb, mint például a „pszichológiai trauma” – ami az abortusz esetén is előfordul – és a „karrierszemponitú értékvesztés” „súlyos kombinációja”; „a terhesség és anyaság nők egész életét megváltoztató hatásai”-nak „szoros összefüggése” „a nemek egyenlőségével” (a nők és a férfiak „egyenlő arányú” – „politikai, gazdasági életben”, „munka világában” – részvételének hiánya) kisebb súlyú probléma, mint az ártatlan emberi lények életének kioltása (túl azon, hogy a „terhesség”, a szülőség – az anyaság–apaság – a férfiaknak is az egész életét megváltoztatja); „a nemek közötti egyenlőség előmozdításában”, „a férfiakkal teljesen egyenlő” „helyzet” megteremtésében véleményem szerint az abortusznak *nincs helye* (jó cél elérése érdekében rossz eszközt nem szabad alkalmazni, márpedig az abortusz az említett ok miatt rossz – társadalomra veszélyes – eszköz).*

2) Maga a *Gyermek jogairól szóló, New Yorkban, 1989. november 20-án kelt Egyezmény* mondja ki, hogy: „a gyermeknek, figyelemmel fizikai és szellemi érettségének hiányára, különös védelemre és gondozásra van szüksége, nevezetesen megfelelő jogi védelemre, születése előtt és születése után”.⁷⁰ Egyebek mellett az Egyezmény, amely szerint tehát a gyermeknek születése előtt is megfelelő jogi védelemre van szüksége, tiltja a gyermek bántalmazását,

irányadó alapvető munka- és foglalkoztatási feltételeket. (2) Az (1) bekezdésben foglalt alapvető munka- és foglalkoztatási feltételek különösen a) várandós és szoptató nők, valamint b) a fiatal munkavállalók védelmére, c) a munkabér összegére és védelmére, továbbá az egyéb juttatásokra, d) az egyenlő bánásmód követelményére vonatkozó rendelkezések.”; 295. § (1) bekezdés [f] pont]: „(1) Ha a külföldi munkáltató – harmadik személlyel kötött megállapodás alapján – a munkavállalót Magyarország területén olyan munkaviszonyban foglalkoztatja, amelyre a 3. § (2) bekezdése alapján e törvény hatálya nem terjed ki, a (4) bekezdésben foglalt kivétellel a munkaviszonyra a) a leghosszabb munkaidő vagy a legrövidebb pihenőidő mértéke, b) a fizetett éves szabadság legalacsonyabb mértéke, c) a legalacsonyabb munkabér összege, d) a munkaerő-kölcsönzésnek a 214–222. §-ban meghatározott feltételei, e) a munkavédelmi feltételek, f) a várandós vagy kisgyermekes nő, valamint a fiatal munkavállaló munkavállalási és foglalkoztatási feltételei, továbbá g) az egyenlő bánásmód követelménye tekintetében a magyar jog szabályait kell alkalmazni, ideértve a munkaviszonyra kiterjesztett hatályú kollektív szerződésben foglalt rendelkezéseiket is.”; 299. § c) pont; a munkavédelemről szóló 1993. évi XCIII. törvény 87. § 8/A. pont; az egyenlő bánásmódról és az esélyegyenlőség előmozdításáról szóló 2003. évi CXXV. törvény 30/A. § (1)–(2) bekezdés, 31. § (1)–(2) bekezdés, 65. § a)–e), h), j) pont; Eütv. 41. §, 86. § (1)–(2) bekezdés, 142. § (1) bekezdés, (3) bekezdés c) pont ca)–cc) alpont.

69 Lásd a családi életre, az egészséges életre neveléssel, a természetes családtervezéssel kapcsolatos, előzőekben hivatkozott szakirodalmat.

70 Lásd a *Gyermek jogairól szóló, New Yorkban, 1989. november 20-án kelt Egyezmény* (a továbbiakban: Egyezmény) preambuluma.

kínzását, testi fenyegetését és más kegyetlen, embertelen vagy megalázó büntetésnek, illetve bánásmódnak való alávetését,⁷¹ amit az életének a kioltása nyilvánvalóan kimerít.

3) A tekintetben, hogy „ha a magzatot személynek tekintenénk”, a 64/1991. (XII. 17.) AB határozatból is idézhetünk, mivel e határozat – és a 48/1998. (XI. 23.) AB határozat – szerint, ha a törvényhozó elismeri a magzat jogalanyiságát, akkor a művi abortusz megengedése – „néhány rendkívüli határeset” (az állapotos nő életének megmentése, illetve életét veszélyeztető ok) kivételével – kizárt:

„Ha ugyanis a magzatnak alanyi joga van az élethez, egyrészt az anya önrendelkezési joga nem, illetőleg csak annyira jöhet szóba, mint – egy hasonló súlyú korlátozást okozó – másik emberrel kapcsolatban; másrészt az élethez való jog relatív védelme többé nem elégséges.”⁷²

„Az önrendelkezési jog mint a magzati élet feletti rendelkezés alapja eleve csak akkor merülhet fel, ha feltesszük, hogy a magzat jogilag nem ember. Ha a magzat jogalany, alanyi joga van az élethez. Ebben az esetben az anya önrendelkezési joga szabály szerint nem, hanem csupán néhány rendkívüli határesetben érvényesülhet. Ekkor az önrendelkezési jogra hivatkozva éppúgy nem lehet megszakítani a terhességet, mint ahogyan nem lehet megölni a kilenc hónapig tartó másállapotnál bizonyosan nagyobb terhet jelentő nyitott gerincű csecsemőt.”⁷³

„Ha [...] a magzatnak alanyi joga van az életre és méltóságra, akkor ez a jog nem különbözhet bármely más ember élethez és méltóságához való jogától, azaz az anya alapjogaival is ugyanúgy állítandó szembe, mint a már megszületett emberek esetében.”⁷⁴

„Ha a törvényhozó úgy határoz, hogy a magzat jogilag ember, tehát olyan jogalany, akit megillet az élethez és méltósághoz való alanyi jog, akkor terhességmegszakítás is kizárólag azokban az esetekben végezhető, amelyekre nézve a jog eltűri az emberi élet közötti választást, és ennek megfelelően nem is bünteti az emberi élet kioltását. Ilyen eset például az, ha az anya életének megmentése érdekében válik szükségessé az abortusz.”⁷⁵

Az Alkotmánybíróság megengedő határozatával szemben álláspontom szerint azt, hogy a születés a jogalanyiség szempontjából önkényes határvonal, a kilenchrónapon

71 Lásd Egyezmény 37. cikk a) pont, 39. cikk; vö. például a gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról szóló 1997. évi XXXI. törvény 6. § (4)–(6) bekezdés.

72 Lásd 64/1991. (XII. 17.) AB határozat, indokolás C) 3. a) pont.

73 Lásd uo. b) pont.

74 Lásd uo. c) pont.

75 Lásd uo. F) 1. pont. Véleményem szerint a „terhességmegszakítás” szóhasználat is elfedi, illetve – az állapotos nő(k) és mások ’kíméletével’ – megpróbálja elfedni a valóságot, nevezetesen azt, hogy a művi abortusz esetében – a 48/1998. (XI. 23.) AB határozat indokolásában szereplő egyik megfogalmazással élve – „megfogant egyedi emberi élet” [lásd indokolás III. 1. a) pont] szándékos kioltásáról van szó, amely helytelen. A „terhes” és a „terhesség” szó alkalmazását illetően megemlítem, nem arról van szó, hogy ne tudnánk, nehéz a szóban forgó állapot (különösen, ha az illető nem kívánta azt), hanem egyrészt arról, hogy mind az állapotos nő, mind az embrió, magzat és az állapotosság minden nehézség ellenére jóval több a „terhes”-nél és a „terhesség”-nél, másrészt az érintettek érdekében sem mindegy (akkor sem, ha bele sem gondolnak ebbe), hogy hogyan, miként tekintenek magukra, s a még meg nem született gyermekükre (kinek tekintik őt), s a más állapotukra (minek tekintik azt) – a helytelen szóhasználat a tudat alatt is hat.

még meg nem született emberi lény és a nyolchónaposan élve született emberi lény élete is mutatja: ha a fiatalabb – helyesen – alkotmányjogilag is *jogalany*, akkor az *idősebb* miért ne lenne az. A tárgyi súlyra is figyelemmel hangsúlyozandónak tartom, véleményem szerint a „18 éves korhatár” nagykorúsága, kiskorúsága, cselekvőképessége, korlátozott cselekvőképessége szerinti *kisebb* súlyú határvonal nem önkényes; a 18. életév alatt és felett – a magyar jog szerint a 16. életévtől lehetséges házasságkötés különbségének megfelelő tükröződéssel – a szabályozás, nyilvánvalóan a cselekvőképesség léte, illetve nemléte szerint egységes, vagyis e tekintetben nincsen szó ellentmondásról, szemben például a kilenchnapos, *idősebb* emberi lény esetével, amikor a *fiatalabb* (pl. nyolchónapos) – helyesen – már *jogalany*, mert megszületett élve, a kilenchnapos (*idősebb*) pedig nem, mert még meg nem született meg élve, vagy akkor, amikor az egyik (az élve született), *ugyanolyan életkorú* emberi lény *jogalany*, míg a másik nem, mert az utóbbi még meg nem született meg élve.⁷⁶

4) Az Mvt.-nek a „*lehetőleg a magzat apja jelenlétében*” szövegrészét illetően megjelent említett kritikára reflektálva azt is szeretném hangsúlyozni, hogy annak az apának a helyzetébe is megfelelően bele kell képzelni magunkat, aki nem akarja születendő gyermeke életének kioltását, sőt, az adott esetben bizonyíthatóan azt is vállalja: egyedül is felneveli gyermekét, az élve születés esetére akár húszmillió forintot is ajándékoz az édesanyának, aki – nyilatkozata szerint – csak a százezeres ötöslottó megnyerése esetén szülné meg gyermekét, mert a jelentős idegi megterhelést – egy már megszületett másik gyermek mellett, és napjainkban (a konkrét esetben 2018-ban) az egy főre jutó nettó havi többszázezer forintos jövedelem, valamint két lakástulajdon ellenére – számára ez (az

76 Részletesen lásd például Hámori Antal, *A még meg nem született emberi lény élete és a velekeletkezett fogyatékos gyermek emberi méltósága védelmének összefüggése a mai magyar jogban*, in *A Természetjog Napja. Konferenciatanulmányok*, Szerkesztette: Frivaldszky János – Tussay Ákos, Pázmány Press, Budapest, 2017. (373) 43–111. Vö. például a Magyar Köztársaság Alkotmányáról szóló 1949. évi XX. törvény 54. § (1) bekezdése szerinti „veleszületettség”-gel kapcsolatos különböző vélemények: 64/1991. (XII. 17.) AB határozat, Dr. Lábady Tamás alkotmánybíró párhuzamos véleménye 6. pont, Dr. Zlinszky János alkotmánybíró párhuzamos véleménye II. 3–4. pont, 48/1998. (XI. 23.) AB határozat, Dr. Lábady Tamás alkotmánybíró különvéleménye 1. pont, Dr. Holló András alkotmánybíró párhuzamos indokolása 2. pont, és Lenkovics Barnabás, *Értékproblémák az abortusz jogi szabályozásában*, in *Élet és jog*, Szerkesztette: Peschka Vilmos, MTA Állam- és Jogtudományi Intézete, Budapest, 1993. 68. (64–72.). Az emberi reprodukcióra irányuló különleges eljárások (állami szabályozásának) kritikájához lásd például Hámori Antal, *Igazságosság, emberi méltóság, szabadság és felelősség, élet- és családvédelem. Tanulmányok az Országgyűlés Emberi jogi, kisebbségi, civil- és vallásügyi bizottsága részére (2006–2009)*, Axol Print Nyomdaipari és Kiadói Kft., Budapest, 2009. (122; lektor: Beran Ferenc) 46–53. (az egyedülálló nőnek az emberi reprodukcióra irányuló különleges eljárásban való részvételét biztosító magyar állami szabályozás kritikájához, különösen a kiskorú gyermek érdekének elsődlegessége szempontjából: lásd uo. 46–49.); Hámori Antal, *A humánembrió védelme erkölcssteológiai nézőpontból* (Erkölcssteológiai Könyvtár 6. Sorozatszerkesztő: Tarjányi Zoltán), JEL Könyvkiadó, Budapest, 2008. (151; lektor: Tarjányi Zoltán) 89–103.; Hámori Antal, *Az emberi reprodukcióra irányuló különleges eljárások erkölcsi és jogi aspektusai*, in *Szabadságra elhivatva az életért*, Szerkesztette: Hámori Antal – Rojkovich Bernadette – Szilágyi Szilvia, Magyar Katolikus Családegyesület, Budapest, 2007. (103) 65–75. A témához lásd még például Congregazione per la Dottrina della Fede, *Istruzione Dignitas personae su alcune questioni di Bioetica*, Libreria Editrice Vaticana, Roma, 2008.

„egzisztenciális biztonság”) ellensúlyozná. A további, kiegészítő jellegű érvek körében értve: jogi abszurdumnak tartom, hogy a szabályozás szerint a gyermek ilyen esetben sem születhet meg élve. Ezzel az apa szerepét az anyáénál nem helyezük előrébb.

5) *A művi abortusz költségeinek viselése* vonatkozásában – cáfolandó *Sebestyén Andrea* téves, idézett állítását – érdemes megemlíteni:

Az Mvt. 16. § (1)–(3) bekezdése a következőket foglalja magában: a beavatkozás költségeit az Egészségbiztosítási Alap fedezi, amennyiben a terhesség megszakítására a biztosítással rendelkező állapotos nőnél vagy magzatánál fennálló *egészségi ok* miatt kerül sor;⁷⁷ az ezen belüli esetben a terhességmegszakításért fizetendő díj megegyezik a társadalombiztosítás szerinti finanszírozás mindenkori összegével; a díj megfizetésének részletes szabályait – ideértve a *szociális helyzettől függő kedvezmények* mértékét is – a miniszter rendeletben határozza meg;⁷⁸ az Egészségbiztosítási Alap a terhességmegszakítás társadalombiztosítás finanszírozás szerinti összegét megelőlegezi a terhességmegszakítást végző egészségügyi intézménynek; a megelőlegezett összegnek azt a részét, amelyet a befizetendő díj nem fedez, a költségvetés megtéríti az Egészségbiztosítási Alapnak.⁷⁹

A Vhr. 11. §-a tartalmazza, hogy a terhességmegszakítás térítési díját az Mvt. 16. §-ának (2) bekezdése szerint kell meghatározni; a 12. § (1)–(2) bekezdése alapján a terhességmegszakítás térítési díjának befizetésére szolgáló „átutalási postautalványt” (a továbbiakban: utalvány) a munkatárs⁸⁰ a terhességmegszakítási kérelmre kitöltésével egyidejűleg átadja a terhessége megszakítását kérő nő részére; az így befizetendő térítési díj az Egészségbiztosítási Alap számlájára folyik be.

A Vhr. 13. § (1)–(3) bekezdése szerint: „(1) A térítési díj 30%-át kell megfizetni, ha a) a kérelmező nő vagy a vele egy háztartásban élő házastársa, élettársa, illetve – az egy háztartásban éléstől függetlenül – az eltartója a 4/A. számú melléklet 1. pontjában meghatározott valamely ellátásra jogosult, az ellátás folyósításának időtartama alatt, vagy b) a kérelem benyújtását megelőző 6 hónapon belül a kérelmező, illetve a vele egy háztartásban élő házastársa, élettársa, valamint – az egy háztartásban éléstől függetlenül – az eltartója települési támogatásban részesül. (2) A térítési díj 50%-át kell megfizetni, ha a kérelmező nő vagy a vele egy háztartásban élő házastársa, élettársa, valamint – az egy háztartásban éléstől függetlenül – az eltartója a 4/A. számú melléklet 2. pontjában meghatározott valamely ellátásra jogosult, az ellátás folyósításának időtartama alatt, feltéve, hogy a 4/A. számú melléklet 2. pontjában meghatározott ellátás esetében az ellátás összege nem éri el az öregségi nyugdíj mindenkori legkisebb összegének a kétszeresét. (3) *Nem kell térítési díjat fizetni* a) a szociális intézményben élő személynek, b) az átmeneti

⁷⁷ Lásd Mvt. 16. § (1) bekezdés.

⁷⁸ Lásd uo. (2) bekezdés.

⁷⁹ Lásd uo. (3) bekezdés.

⁸⁰ Lásd Vhr. 9. § (1) bekezdés: „A Családvédelmi Szolgálatnak a főiskolai képzésben védőnő szakképzettséget szerzett, és szakirányú tanfolyamot elvégzett munkatársa (a továbbiakban: munkatárs) a tv. 6. §-ában foglalt feltételek fennállását a tv. 12. §-ában foglaltak alapján állapítja meg.”

gondozásban részesülő, valamint a nevelésbe vett kiskorúnak, továbbá az utógondozói ellátásban részesülő fiatal felnőttnek, c) ha a kérelmező vagy a vele egy háztartásban élő házastársa, élettársa, valamint – az egy háztartásban élestdől függetlenül – az eltartója a 4/A. számú melléklet 2. vagy 3. pontjában meghatározott valamely ellátásra jogosult, az ellátás folyósításának időtartama alatt, feltéve, hogy a 4/A. számú melléklet 2. pontjában meghatározott ellátás esetében az ellátás összege nem éri el az öregségi nyugdíj mindenkori legkisebb összegét, d) a tv. 7. § (2) bekezdés b)–d) pontjában meghatározott személyek esetén.”⁸¹

A Vhr. 14. §-a alapján „[a] terhessége megszakítását kérő személy a 13. § szerinti kedvezmény igénybevétele esetén a terhességmegszakítási kërőlap kiállításakor bemutatja a pénzbeni ellátást megállapító határozatot, bizonylatot, illetve jövedelemigazolást. Ennek alapján a munkatárs kiállítja a terhességmegszakításért fizetendő térítési díjat tartalmazó utalványt és átadja a kérelmező részére.”

A Vhr. 16. §-a kimondja, hogy „[a] terhességmegszakítás elvégzésének feltétele – a 17. §-ban foglaltak kivételével – a térítési díj befizetésének igazolása.”; a 17. § (1)–(3) bekezdése szerint: „(1) A tv. 16. §-ának (1) bekezdésén túl a munkatárs igazolást állít ki a térítési díj befizetése alóli mentességről a (2) és (3) bekezdésben foglalt esetekben. (2) Amennyiben a terhesség bűncselekmény következménye, a munkatárs a 14. § szerint kiállított utalványt annak a büntetőügyben eljáró szervnek küldi meg, amely a bűncselekmény elkövetéséről, illetőleg annak alapos gyanújáról igazolást állított ki. A büntetőügyben eljáró szerv a számlát az ügy irataihoz csatolja, annak megtérítésére a perköltség viselésének szabályai vonatkoznak. (3) A szociális rászorultság figyelembevételével megállapított térítési díjat, illetve annak elengedését, a munkatárs a kërőlapon igazolja.”⁸²

A Vhr. 4/A. számú melléklete (Súlyos válsághelyzet esetén a térítési díj kedvezményre jogosító pénzbeli ellátások): „1. 1.1. Álláskeresési járadék 1.2. Nyugdíj előtti álláskeresési segély 1.3. Ápolási díj 1.4. Rendszeres gyermekvédelmi kedvezmény 1.5. Időskorúak járadéka 2. 2.1. Öregségi nyugdíj 2.2. Rokkantsági járadék 2.3. Rokkantsági ellátás 2.4. Rehabilitációs ellátás 2.5. Bányászok egészségkárosodási járadéka 3. 3.1. Aktív korúak ellátása 3.2. Fogycatékossági támogatás 3.3. Vakok személyi járadéka”.

A 48/1998. (XI. 23.) AB határozat indokolásának IV. 2. b) pontja tartalmazza: „Amennyiben az állam – a tanácsadás után – ellenőrizhető indikáció nélkül is lehetővé teszi és nem bünteti az abortuszt, életvédelmi kötelességéből folyóan nem mondhat le alkotmányosan más jogkövetkezmények alkalmazásáról. Ilyen például a terhességmegszakítás orvosi költségeinek teljes körű viselése a terhes nő által.”

A fentiek alapján lehet látni, hogy *Sebestyén Andrea* a szabályozást illetően *tévesen ír: mind a szociális helyzettől függő kedvezmények, mentességek, mind a bűncselekmény miatti mentesség vonatkozásában.*

6) Az Mvt. szerinti *nem semleges, várakozási idős (nem egyszeri) kötelező tanácsadást*

81 Kiemelések: H. A.

82 Kiemelés: H. A.

illetően – válaszolva a 110. oldal utolsó bekezdésében feltett kérdésre⁸³ –, a tárgyi jelentőségre, valamint arra is tekintettel, hogy *Sebestyén Andrea* cikkében meg sem említi a vonatkozó alkotmánybíróági határozatokat, és jócskán túlmegy azok álláspontján, miközben a taláros testület a még meg nem született emberi lény *jogalanyiségának elismerését* is megengedi, szintén idézhetjük a 48/1998. (XI. 23.) AB határozatot, amely szerint a törvényhozónak több lehetősége van az Mvt. alkotmányossá tételére, az Alkotmánybíróság megengedő álláspontjában a kötelező tanácsadás szükséges és arányos intézkedés. *Sebestyén Andrea* írásának 93. oldalán írja: „Írásom az abortuszról (kifejezetten a magyar valóságban) a feminista jogtudomány mint diszciplína berkein belül felhalmozott tudáson alapul, felismeréseit kiindulópontként kezeli. [...]”

A taláros testület szerint:

a) „[A]z egyik lehetőség, hogy az Alkotmánybíróság által megállapított alkotmányellenességi okokat úgy küszöböli ki az Országgyűlés, hogy a súlyos válsághelyzet meghatározásában [12. § (6) bekezdés] a magzat fejlődésére való utalás által keltett ellentmondást megszünteti, továbbá, hogy a súlyos válsághelyzet fennállását ellenőrizhetővé teszi. Ekkor a 9. § esetleges alkotmányellenessége nem merül fel. A súlyos válsághelyzet így visszaállított ellenőrizhetősége szempontjából a nő személyiségi jogait kímélő megoldás a válsághelyzet egyes tipikus tényállásainak példálózó jellegű törvénybe foglalása.”⁸⁴

b) „A törvényhozó másik lehetősége, hogy továbbra is lemond a súlyos válsághelyzet indikációjának ellenőrzéséről, és a magzattal szemben fennálló életvédelmi kötelessége ellátásához új eszközt keres. Az indikációk olyan liberalizálása esetén és azzal szemben, mint amilyent a Magzatvédelmi törvény »súlyos válsághelyzete« is megvalósít, az államnak alkotmányos kötelessége a magzati élet védelmére megfelelő ellensúlyt képezni. Ez elsősorban az állapotos nővel való együttműködésre, krízishelyzetében való megsegítésére irányul, *azzal a törekvéssel, hogy az anya a magzatát megtartsa*. Ehhez megfelelő pszichikai, orvosi, de nem utolsósorban szociális és anyagi segítséget is kell biztosítani. Az állam nem mondhat le arról, hogy *az abortusz társadalomra veszélyességét* fenntartsa. Ezt azonban elsősorban nem büntetőjogi büntetéssel kell szankcionálnia, hanem az ellenőrizetlen indikációjú abortuszokra az anyával szemben más jogterületeken is kilátásba helyezhet hátrányos jogkövetkezményeket. Végül védeni kell a terhességet olyan harmadik személyekkel szemben is, akik az anyát a terhesség megszakítására kényszerítik. A fenti irányvonalnak megfelelő, a terhességét megszakítani akaró nőt *kötelező tanácsadással* és válságmegoldó együttműködéssel segítő, valamint a gyermekvállaláshoz kedvező feltételeket biztosító rendszer kialakítása és törvényi bevezetése, másrészt a szankciórendszer átalakítása, amellyel az állam eleget tesz életvédelmi alkotmányos kötelességének, az

83 Sebestyén Andrea írása 110. oldalának utolsó bekezdésében feltett kérdés: „A kötelező tanácsadás szükséges és arányos intézkedés?”

84 Lásd 48/1998. (XI. 23.) AB határozat, indokolás IV. 1. pont.

Országgyűlés feladata és felelőssége. Az Alkotmánybíróság csupán néhány alkotmányos kérdésre hívja fel a figyelmet, amelyek a szabályozás kialakítása során felmerülhetnek.”⁸⁵

„Az ellenőrizetlen indikációjú terhességmegszakítás esetén akkor várható az, hogy a nő bizalommal forduljon a tanácsadó szolgálathoz, ha nem törvényi tényállások teljesítésére kell koncentrálnia, hanem lelkiismereti és élethelyzetbeni konfliktusa megoldásához várhat segítséget. *A semleges információ ehhez nem elég.* Az államnak alkotmányos kötelessége, hogy az anya előtt *a gyermek megtartásának és felnevelésének perspektíváit megnyissa. Az erre a célra irányuló, kötelező tanácsadás* alkalmas arra, hogy annak révén az állam az ellenőrizetlen indikáció elismerése mellett is eleget tegyen életvédelmi kötelességének.”⁸⁶

„*A tanácsadás nem korlátozódhat egyszeri alkalomra,* készen kell állnia arra, hogy a válsághelyzetben hozzá forduló anyát a terhesség egész tartama alatt támogassa, s a szülést követően is segítse. A tanácsadó szolgáltatnak ugyancsak fel kell kínálnia segítségét az abortuszon átesett nő számára is. Része továbbá az állam kötelességének az is, hogy a gyermeknevelést más jogszabályokban foglalt intézkedésekkel is támogassa. Ez azonban már más alkotmányi rendelkezésekkel és államcélokkal áll közvetlen összefüggésben, s az abortusztörvény alkotmányossági vizsgálatának nem tárgya.”⁸⁷

„*Az ilyen tanácsadás elvileg nem korlátozza aránytalanul az anya magánszféráját, és nem sérti lelkiismereti szabadságát.*”⁸⁸ „A tanácsadáson való kötelező részvétel a nő lelkiismereti szabadságát *nem sérti aránytalanul,* nem hozza meghasonlásba önmagával, különös tekintettel arra is, hogy a részvételen túl további együttműködési kötelessége nincsen.”⁸⁹

85 Lásd uo. 2. pont (kiemelések: H. A.).

86 Lásd uo. a) pont (kiemelések: H. A.).

87 Lásd uo. (kiemelés: H. A.).

88 Lásd uo. (kiemelés: H. A.); és lásd uo.: „Ahogy az Alkotmánybíróság a szólásszabadságról szóló határozatában kifejtette, az általa helyesnek tartott véleményeket mindenki – az állam is – támogathatja, s a helytelennek tartott ellen felléphet, mindaddig, amíg ezzel valamely más jogot nem sért olyan mértékben, hogy az előtt a véleményszabadságnak is vissza kell lépnie [30/1992. (V. 26.) AB határozat, ABH 1992, 167, 180.]. Itt azonban az állam nem egyszerűen a mindenkor parlamenti többség által helyesnek tartott nézeteket propagál, hanem az egyszerű törvényhozás felett álló, az Alkotmányból folyó kötelességének tesz eleget, amikor mindenki számára mindenkor kötelező alkotmányos értéket érvényesít. A lelkiismereti szabadsággal kapcsolatban az Alkotmánybíróság kifejtette, hogy az állam semlegessége vallási és lelkiismereti kérdésekben legkevésbé sem jelenti azt, hogy a közömbösséget kellene támogatnia; ellenkezőleg, a lelkiismereti szabadság alapjogából az az alkotmányos kötelesség hárul az államra, hogy az egyéni meggyőződés szabad kialakításának és a tudatos választásnak a lehetőségét biztosítsa [4/1993. (II. 12.) AB határozat, ABH 1993, 48, 53.]. A tanácsadásnak segítenie kell abban, hogy a leendő anya felelősségét átérezve, tudatosan döntsön magzata megszületéséről vagy terhessége megszakításáról. A terhességmegszakításra vonatkozó információkat is teljeskörűen hozzáférhetővé kell tenni. Az állam nem hozhat senkit olyan helyzetbe, amely meghasonlásba vinné önmagával, azaz amely összeegyeztethetetlen a személyiséget meghatározó valamely lényeges meggyőződésével (Abh. 313). Mindebben segíthet a névtelenség megtartása – a terhességmegszakításra jogosító igazolás kiadásáig – a tanácsadás során.”

89 Lásd uo. (kiemelések: H. A.); „Az eredmény tekintetében a tanácsadásnak tehát az egyértelmű magzatvédelmi irányultság mellett is nyitottnak kell maradnia, tiszteletben tartva a nő említett jogait. Ezért a rendszer alkotmányosságához alapvető követelmény a megfelelő szakmai felkészültséggel rendelkező,

7) Az „egészségügyi dolgozók ellenállása” tekintetében a „megfelelő jogi szabályozottság”-ot illetően – *Sebestyén Andrea* tanulmányának vonatkozó részéhez reflexióként – relevanciájánál fogva és a kritika tárgyává tett cikk által történő mellőzésre is figyelemmel az alábbiakat is indokolt megemlíteni.

a) Egyrészt a 64/1991. (XII. 17.) AB határozat a következőket tartalmazza:

„Mulasztásban megnyilvánuló alkotmányellenességet az Alkotmánybíróság akkor állapít meg, ha a jogalkotó szerv jogszabályi felhatalmazásból származó jogalkotói feladatát elmulasztotta, és ezzel alkotmányellenességet idézett elő (1989. évi XXXII. törvény 49. §). Az Alkotmánybíróság gyakorlata szerint pusztán valamely jogi szabályozást igénylő kérdés szabályozásának elmulasztása nem minősül mulasztásban megnyilvánuló alkotmányellenességnek, kivéve azt az esetet, ha a jogi szabályozás iránti igény annak nyomán állt elő, hogy az állam jogszabályi úton beavatkozott bizonyos életviszonyokba, s ezáltal az állampolgárok egy csoportját megfosztotta alkotmányos joguk érvényesítésének gyakorlati lehetőségétől [22/1990. (X. 16.) AB határozat].”⁹⁰

„Az abortuszt lelkiismereti okból ellenzők mentesítésére a terhességmegszakítással kapcsolatos munkaköri kötelességük alól semmilyen jogszabály nem írt elő jogalkotási feladatot. A rendeleti szintű jogalkotás mulasztása tehát ezen az alapon nem állapítható meg. A törvényhozónak pedig nem kötelessége, hogy az élet legkülönbözőbb területeire külön garanciális szabályokat állapítson meg a lelkiismereti szabadság érvényesítésére. A lelkiismereti és vallásszabadságról szóló 1990. évi IV. törvényben lefektetett általános garanciákkal a törvényhozó eleget tett az Alkotmány 60. §-ára vonatkozó, általánosságban is megfogalmazható »végrehajtási« kötelezettségének. Ezen felül arról kell gondoskodnia, hogy – a lelkiismereti konfliktus személyes és egyedi jellegének megfelelően – ne legyen jogi akadálya az egyéni mentesülésnek a lelkiismeret parancsával szembenálló jogi kötelesség alól. Ezt a lehetőséget egyes esetekben törvénnyel kell biztosítani, például akkor, ha az Alkotmányban lefektetett állampolgári kötelességgel szemben hivatkoznak

a válságmegoldásra alkalmassá tett, szélsőséges irányultságoktól mentes tanácsadó szervek felállítása és azok állami engedélyezése, valamint folyamatos ellenőrzése. A tanácsadással kapcsolatos további alkotmányos követelmény, hogy meg kell vizsgítani a magzat és a nő alkotmányos helyzetét és jogait, mindezekelőtt azt, hogy a magzati élet alkotmányos védelemben részesül, amellyel szemben a nő önrendelkezési joga a terhesség megszakítására csak akkor érvényesülhet, ha a gyermek kihordása az anya számára a terhesség kihordásával együttjáró terheket meghaladó, olyan rendkívüli nehézségekkel jár, amelyek az elvárható áldozat határát meghaladják.” (uo.); és uo. c) pont: „Mivel a tanácsadás – amely az állapotos nőnek a felelős döntés meghozásához ad segítséget úgy, hogy konfliktusának megoldásában támaszt nyújt – nyomást semmiképpen sem gyakorolhat, gondoskodni kell arról is, hogy a nőt megvédje a környezete részéről kifejtett ellenkező irányú nyomástól is. Az ilyen befolyásolás ugyanis a tanácsadás nyújtotta segítséget lerombolja, az állam magzatvédelmi eszközét – a jogi szabályozás alkotmányosságának feltételét – hatástalanítja. Kivédésére több módszer kínálkozik, a konkrét helyzettől függően. Ilyen például az apa vagy családtagok bevonása a tanácsadási folyamatba. Nem mellőzhető azonban a büntetőjog igénybevétele sem. Az állam életvédelmi kötelessége megköveteli, hogy azokat, akik az állapotos nőt fenyegetéssel, a tartási kötelesség megszegésével vagy bármely módon a terhesség megszakítására kényszerítik, büntetőjogi büntetés fenyegetse. A törvényhozó feladata, hogy az erre elvileg jelenleg is alkalmas bűncselekmények törvényi tényállásainak alkalmazását szükség szerint biztosítsa.”

⁹⁰ Lásd 64/1991. (XII. 17.) AB határozat, indokolás E) 2. pont.

a lelkiismereti szabadság jogára, s a szembenálló alkotmányos jog, illetve kötelesség mérlegelésre speciális eljárás létrehozása indokolt. Más esetekben az alternatív magatartás lehetőségét kell jogszabállyal megteremteni. Mindkét szempont találó például a katonai szolgálat megtagadására, egyik sem érvényes azonban az abortuszra.”⁹¹

„Az abortuszt ellenző orvosokkal kapcsolatban az állam eleget tesz a lelkiismereti szabadság jogából folyó kötelezettségének, ha a munkajogi kötelesség alól lehetővé teszi a mentesülést, vagy ha lehetővé teszi olyan munkahelyek létesítését, ahol a nőgyógyász nem kénytelen meggyőződése ellenére abortuszt végezni. Ezek a lehetőségek a hatályos jog alapján fennállnak.”⁹²

„A jogszabályszerűen engedélyezett abortusz végrehajtása és az abban való közreműködés az ezen a szakterületen dolgozó orvosok, illetve egészségügyi dolgozók munkakörébe tartozó tevékenység. A dolgozók munkavégzésére, a munkáltatói utasításokra és azok esetleges megtagadására vonatkozó általános szabályokat a Munka Törvénykönyve tartalmazza (34. §). Ennek értelmében a dolgozó munkáját felettese utasításának megfelelően köteles elvégezni, de nem köteles teljesíteni a munkáltató utasítását, ha annak végrehajtása az egészségét vagy testi épségét közvetlenül és súlyosan veszélyeztetné, vagy egyébként az érdekeit védő jogszabályba ütközik. Az utasításnak megfelelő munkavégzés törvényi kötelessége tehát már ezen a meglehetősen alacsony gáton megtörik. A munkahelyi előljáró hatalmát a jog nem helyezheti a dolgozók jogszabályban elismert érdekei elé (akkor sem, ha az adott esetben egyéni érdeksérelem nem lenne bizonyítható), sem az egyes dolgozó személyes épségéhez való joga fölé (akkor sem, ha az egészségi probléma a munkáltató számára kiszámíthatatlan, mert pl. ritka és tipikus egyéni tulajdonságból adódik). Még kevésbé lehet a munkáltatói utasítás az alapjogok, és köztük a lelkiismereti szabadság érvényesítésének gátja. A lelkiismereti szabadságot törvény is csak más alapjog vagy alkotmányos kötelesség érvényesülése érdekében, s kizárólag a szükségesség és arányosság keretén belül korlátozhatja. A lelkiismereti szabadsággal ellentétes munkáltatói utasítás végrehajtását a dolgozó tehát megtagadhatja. Ez az utasítás-megtagadás bírói jogvédelem alatt áll. Az Alkotmánybíróság megjegyzi, hogy a lelkiismereti szabadság bírósági úton történő alanyi jogi jellegű védelme akkor is fennállna, ha a Munka Törvénykönyve nem teremtené meg a fenti hivatkozási alapot. A bíróság enélkül is alkalmazhatná a munkaügyi perben az Alkotmány 60. §-át a munkáltatói utasítás alóli mentesség megalapozására. Jogalkotói mulasztásról tehát ekkor sem beszélhetnénk; a hatályos jogot tekintve pedig az indítvány különösen alaptalan.”⁹³

b) Másrészt az Mvt. és a Vhr. az „egészségügyi dolgozók ellenállása”-val szemben a szabályozást magában foglalja.⁹⁴

91 Lásd uo.

92 Lásd uo.

93 Lásd uo.

94 Lásd különösen Mvt. 14. §; Vhr. 1. §: „Amennyiben a terhességet megállapító szakorvos véleménye szerint a terhesség meghaladta a tv. 6. §-ában foglalt időtartamot, vagy a beavatkozás végrehajtásának egészségi akadály van és emiatt a terhességmegszakítás elvégzését nem javasolja, vagy a beavatkozást az

8) Összefoglalva: véleményem szerint nincsen szó „a gyermeket vállalni nem szándékozó nők, illetve párok hétköznapi döntéseinek”, valamint „a gyermekvállalás motivációinak” ignorálásáról, hanem arról van szó, hogy az *emberi lény élete alapvetőbb, nagyobb érték*, mint az, amit *Sebestyén Andrea* az abortusz mellett felsorakoztat, és hogy a *felelősségteljes családtervezés* a nő és a férfi (a házastársak) egyesülése előtti időpontban jelenik meg.

Az ember a fogantatástól kezdve emberi lény (egyed, individuum);⁹⁵ élete a fogantatás és a halál közötti egységes folyamat. Az *emberi méltóság* alapja az emberi fajhoz tartozás ténye; az emberi „magzat” a fogantatástól kezdve az emberi fajhoz tartozik (ez a természete). Az emberi fajhoz tartozással az emberi méltóság minden emberi lény számára adott. Az emberi méltóság sérthetetlen [ezt Magyarország Alaptörvénye (2011. április 25.) II. cikke is tartalmazza⁹⁶]. Egyetlen egy emberi lény méltóságát sem szabad megsér-

egészségügyi intézmény szakorvosa megtagadja, az állapotos nőt tájékoztatni kell a szakmai felülvizsgálat lehetőségéről és az azt végző intézményekről.”; a szabályozás és bírói gyakorlatának kritikájához lásd például Hámori Antal, *A család(ok) és a magzati élet védelme a mai magyar jogban demográfiai helyzetképpel*, in *Iustum Aequum Salutare* 12 (2016/4) (91–151.) 123–126.

⁹⁵ Lásd például Magyar Katolikus Püspöki Konferencia, *Az élet kultúrájáért. A Magyar Katolikus Püspöki Konferencia körlevele a bioetika néhány kérdéséről*, Szent István Társulat, az Apostoli Szentzség Könyvkiadója, Budapest, 2003., 24–30. pont; Egészségügy Pápai Tanácsa, *Az Egészségügyben Dolgozók Chartája*, Vatikánváros, 1994., in *Római Dokumentumok IX. Az Egészségügy Pápai Tanácsa dokumentuma*, Szent István Társulat, az Apostoli Szentzség Könyvkiadója, Budapest, 1998. (fordította: Leszkovszky Gy. Pál), 35. pont (94. lj.). Az Alkotmánybíróság megfogalmazása szerint: „Az élethez való jog alanyi és intézményvédelmi oldala közötti kapcsolat éppen a terhességmegszakítás (és szabályozása) vonatkozásában a legközvetlenebb: itt ugyanis – biológiailag és etikailag – mindig egyedi életről van szó.” „Az egyedi emberi élet [...] a fogantatástól kezdve folyamatos.” „Az élethez való jogból fakadó állami életvédelmi kötelesség, amelynek a terhességmegszakítás szabályozásánál érvényesülnie kell, [...] nem statisztikai sokaságot véd, hanem egyedi magzati életet.” „[...] az abortusz esetében az állam életvédelmi kötelessége nem névtelen statisztikai kockázat elhárítását vagy elosztását szolgálja, hanem keletkezőben lévő egyedi emberi élet szándékos megsemmisítéséről van szó (ABH 1991, 316.). Ez az individualitás akkor is fennáll, ha óvatosságból »potenciális emberi életről« beszélünk. Az abortusz mint ténylegesen végrehajtott tett egyediségét és szándékosságát nem lehet nem létezőnek tekinteni, [...]” „Külön is utal az Alkotmánybíróság arra, hogy ítélezésében kezdettől fogva kiemelt jelentőséget tulajdonított az élethez és az emberi méltósághoz való jognak, amelyet az alkotmányos alapjogok hierarchiájának élére helyezett. Ebben a státuszban az állam objektív életvédelmi kötelessége is osztozik, ha megfogant egyedi emberi élet védelmére vonatkozik.” „[...] a magyar Alkotmányból az Alkotmánybíróság felfogása szerint – abban az esetben, ha a magzat jogalanyiságát a jog nem ismeri el – eleve az következik, hogy a nő méltósághoz és magánülethez való joga a magzati élet védelmére fennálló állami kötelességgel szembesítve kerüljön mérlegelésre. A nő jogaival szemben a mérleg másik serpenyőjében mindig az állam életvédelmi kötelessége van, amelynek ez esetben egyedi magzati élet szándékos megsemmisítése ellen kell védelmet nyújtania.” [lásd 48/1998. (XI. 23.) AB határozat, indokolás III. 1. a) pont, 3. b) pont]. Részletesen – a kimérékra is kiterjedően – lásd például Angelo Serra – Roberto Colombo, *A humánembrió identitásának és státuszának kérdése természettudományos szempontból* (fordította: Strijk András – Harsányi Ottó), in *A humánembrió identitása és jogállása. A Pápai Életvédő Akadémia dokumentációja*, Szerkesztette: Juan de Dios Vial Correa és Elio Sgreccia, MKPK Családpasztorációs Bizottság, Budapest, 2001. (fordította: Czákó István, Harsányi Ottó, Somorjai Ádám, Strijk András és Zaránd Kornél), 130–196. Az emberi embrió fejlődéséhez lásd még például T. W. Sadler, *Langman Orvosi embriológia*, Medicina Könyvkiadó Zrt., Budapest, ¹²2014. (fordította: Lévai Géza) 426.

⁹⁶ Magyarország Alaptörvénye (2011. április 25.) II. cikke kritikájához lásd például Hámori Antal, A

teni; vagyis ahhoz nincsen jog. Jog az emberi méltósághoz – annak tiszteletben tartásához – van, amely az emberi fajhoz tartozás tényével adott. Az emberi méltóság sérthetlenségéből adódóan az emberi fajhoz tartozás tényével adott emberi méltósághoz való jog is sérthetetlen. Az emberi méltósághoz való jog tehát a fogantatástól kezdve megillet minden emberi lényt. Az emberi élettel és az élethez való joggal egységben lévő emberi méltóság és az ahhoz való jog sérelme esetén az emberi élet és az élethez való jog is sérül, ami az emberi méltóság sérthetlenségéből is következően jogellenes, alkotmányjogilag is tilos. Az emberi méltóság sérthetlensége alapján is megállapítható tehát az emberi „magzat” életének sérthetlensége. Jog az élethez, a megszületéshez van: az emberi fajhoz tartozás tényénél fogva; vagyis az emberi lény a fogantatástól, létezésétől kezdve *jogalany*.

Az emberi méltóság nem a születés tényén alapul; az önkényes határvonal lenne: mi-ként mutatja ezt például a nyolchónaposan élve született és a kilenckónaposan még meg nem született ember élete. Az emberi méltóság az emberi lény életével (létezésével) eleve együtt járó minőség. Az emberi lény méltósága nem függ tudati vagy erkölcsi állapotától, hanem életével adva van. Emberi státusza azért kétségbevonhatatlan, mert élete méltóságánál fogva érinthetetlen, sérthetetlen és elidegeníthetetlen. Az emberi méltóság ezt követeli meg. Az emberi lény életének kioltásával az emberi méltóságtól is megfosztatik, amely sérthetetlen (az emberi méltósághoz és az élethez való jog oszthatatlan és fogalmilag korlátozhatatlan). Mindebből következik, hogy az emberi embrió, magzat megölése *eleve önkényes: alkotmányellenes, alaptörvény-ellenes.*⁹⁷

Véleményem szerint, *ha nem az élet védelmét választjuk, tévúton járunk*. Kétségtelen, az állatok és a növények életének védelme napjainkban sokkal népszerűbb és a védelmezőre nézve kevésbé veszélyes, mint a még meg nem született emberi lény életének védelme.

születés előtti emberi élet alkotmányos védelme (alkotmányozás, alkotmánybíráskodás), in Magyar Jog 59 (2012/1) 17–27.; Hámori Antal, Mikortól ember az ember a 21. századi Magyarország jövőképében – a jog tükrében?”, in A huszonegyedik század kihívásai és Magyarország jövőképe, Szerkesztette: Beszteri Béla és Majoros Pál, MTA VEAB, Veszprém, 2011. 411–425.

⁹⁷ Vö. például Magyarország Alaptörvénye (2011. április 25.) II. cikk; 64/1991. (XII. 17.) AB határozat, indokolás D) 2. b) pont: „A méltóság az emberi élettel eleve együttjáró minőség, amely oszthatatlan és korlátozhatatlan, s ezért minden emberre nézve egyenlő. Az egyenlő méltósághoz való jog az élethez való joggal egységben azt biztosítja, hogy ne lehessen emberi életek értéke között jogilag különbséget tenni. Emberi méltósága és élete mindenkinek érinthetetlen, aki ember, függetlenül fizikai és szellemi fejlettségétől, illetve állapotától, és attól is, hogy emberi lehetőségéből mennyit valósított meg, és miért annyit. Egyetlen ember élethez való jogáról sem beszélhetünk úgy, hogy ne értenénk bele az élethez és méltósághoz való alanyi jogát.” Az ún. „méhen kívüli terhesség” esetéhez, amikor az anya életét meg kell menteni, különben az anya és a még meg nem született emberi lény is meghal, az utóbbi halálának bekövetkezését sem etikai, sem jogi értelemben nem tartva ölésnek, lásd például Hámori Antal, A „duplex effectus” és a „kisebbik rossz” elve az állapotos nő életveszélye esetén, in Magyar Sion 12 (2018/2) 239–253.; Hámori Antal, Az abortusz és a fogamzásgátlás tilalma – nehéz esetek tárgyalása, a *Humanae vitae* 50., a *Donum vitae* 30. és a *Dignitas personae* 10. évfordulója kapcsán (élet-, rivalizálás”, válassal fenyegetés, IVF-lét megélése), in *Athanasiana* 46 (2018/1) 54–74. (45–95.).

A jelenlegi magyar állami abortuszszabályozás életellenességén keresztül szörnyű „társadalmi gyakorlatok válnak mindennaposá ezen a területen.”⁹⁸

A 48/1998. (XI. 23.) AB határozat szerint is *az abortusz a társadalomra veszélyes, káros cselekmény: „[...] a magyar jog (is) alapvetően társadalomra veszélyesnek tartja az abortuszt [...]” – „[...] a Büntető Törvénykönyv a jogellenes terhességmegszakítást mint magzatelhajtást bűncselekményként büntetni rendeli [...]” „[...] a magzatelhajtás esetében [...] a jogrend meghatározott, a büntetőjogon kívüli megfontolások alapján csupán megtűri a társadalomra veszélyes, káros cselekményt.”; valamint: „Az állam nem mondhat le arról, hogy az abortusz társadalomra veszélyességét fenntartsa.”*⁹⁹

3. AZ EUTANÁZIASZABÁLYOZÁSOK

3.1. Életvégi döntések – autonómia és életvédelem a jog tükrében

Az „eutanázia” témakörében szólni kell az „életvégi döntések”-ről, az „autonómia és életvédelem” kapcsolatáról. E téma és feladat sem könnyű, mert nagyon súlyos és hatalmas, aktuális. Az „életvégi döntések” rendkívül nehezek, összetettek (lásd például szenvedés, félelem, ki, mely jogalany mikor, mit, milyen feltételekkel, hogyan tehet, illetve nem tehet),¹⁰⁰ és a „jog” fogalma sem egyszerű. Álláspontom szerint az „autonómia” és az életvédelem – az objektíve helyes erkölcsi rendnek megfelelően – egybecseng; így az életvégi döntések mértékletesek, jogba ágyazottak. A jog a „jó”-ban, az „igaz”-ban gyökerezik.¹⁰¹ Jognak az nevezhető, ami jó, ami helyes – igazságos, méltányos.¹⁰²

98 Az idézett szövegrészt lásd Sebestyén Andrea írásának 110. oldalán. Vö. például Hámori Antal, A még meg nem született emberi lény élete és a vele keletkezett fogyatékos gyermek emberi méltósága védelmének összefüggése – válasz az EBH 2015.P.11.-re, in *Jogtudományi Közöny* 73 (2018/1) 46–52.; Hámori Antal, A még meg nem született emberi lény élete és a vele-keletkezett fogyatékos gyermek emberi méltósága védelmének összefüggése a mai magyar jogban, in *A Természetjog Napja. Konferenciatanulmányok*, Szerkesztette: Frivaldszky János – Tussay Ákos, Pázmány Press, Budapest, 2017. (373) (43–)92–111.; Hámori Antal, A család(ok) és a magzati élet védelme a mai magyar jogban demográfiai helyzetképpel, in *Iustum Aequum Salutare* 12 (2016/4) 91–151.; Hámori Antal, Az ember élve születése nem káresemény (a Legfelsőbb Bíróság 1/2008. PJE számú jogegységi határozata; alkotmányjogi aspektusok), in *Jogtudományi Közöny* 64 (2009/11) 471–482.; Hámori Antal, Kártérítési felelősség a fogyatékossgal való születés miatt?, in *Magyar Jog* 54 (2007/2) 92–100. A még meg nem született emberi lény életének védelme, jogalanyisága, élethez való alanyi joga témájában lásd még például Frivaldszky János hivatkozott műveit; Hámori Antal, *Természetjog és alkotmányunk – különös tekintettel az élethez való jogra*, in *Iustum Aequum Salutare* 11 (2015/1) 101–110.; Hámori Antal, Életvédelem a mai magyar „jog”-ban (kánonjogi összehasonlítással), in *Iustum Aequum Salutare* 7 (2011/1) 5–13.

99 Lásd 48/1998. (XI. 23.) AB határozat, indokolás III. 3. c) pont, 4. pont, IV. 2. pont.

100 Félelem amiatt is lehet, hogy amikor a lélek elhagyja a testet, a lélek szenvedni fog. E félelemnél is súlyosabb tud lenni az a szenvedés, amelyben az ember a halált kívánja, hogy véget érjen e szörnyű, elviselhetetlen szenvedés.

101 Vö. például: a német Recht (jog) gyökere a richtig (igaz), a magyar „jog” szó pedig a „jó”-ból ered; lásd például *Magyar Katolikus Lexikon V.*, Szent István Társulat, az Apostoli Szentszék Könyvkiadója, Budapest, 2000. (975) 861(–)863.).

102 Nézetem szerint a jog leginkább külső, (jórészt) alanyok közti viszonyokat szabályozó, kötelező erővel bíró magatartási normák rendszereként ragadható meg, amely a jóra, a helyesre, az igazra irányul,

A kánonjog és a világi jog közötti különbséget, illetve kapcsolatot tekintve elmondha-

hozjárulva mind az egyéni, mind a közösségi élet megfelelő kiteljesedéséhez, *igazságos* rendjéhez, belső békéjéhez, örök boldogságához. E kötelező erőhöz általában kényszerítő erő is társul. Hangsúlyozandónak tartom, hogy a pozitív jog nem végső szabálya önmagának: az emberek közti *igazságos* rend alapvető követelményeihez kötődik. A tételes jog megalkotása és alkalmazása sem történhet önkényesen; igazodnia kell például a fizikai, biológiai, pszichológiai, társadalmi törvényszerűségekhez, s figyelembe kell vennie az *etika* szempontjait. Ha az előírások az *igazságosság* (alapvető) követelményeivel, a szoros értelemben vett erkölcs kívánalmaival, az objektíve helyes erkölcsi renddel, illetve a *természetjoggal* kerülnek ellentétbe, akkor lelkiismeretben nem köteleznek, kötelező erővel nem bírnak. Ilyen esetben a hatalom szétfoszlik és igazságtalansággá fajul. A jogszabályok jogi jellege, kötelező ereje ugyanis az emberi természet objektív céljaiban rejlik, amelyeket a természeti törvények fejeznek ki normatív módon, valódi jogi jelleggel, kötelező erővel. A jog fogalmilag csak azt foglalja magában, ami *igazságos*, ami a „másiknak” jár – ami méltó az emberhez. Az erkölcstelen, igazságtalan rendelkezés nem képez jogot; vagyis: *nem jog az, ami nem igazságos*. Az állam alkotta jog abban tér el a természetjegtől, hogy külső kényszerítő erő áll mögötte; e „jog” annyiban minősül jognak, s annyiban rendelkezik kötelező erővel, amennyiben az emberi természetből fakadó természetjogi kritériumoknak megfelel. Az állam és az általa alkotta jog mögött álló kényszerítő erő nem jog, hanem csak a jog foganatosítója; a kényszer lehetősége vagy realitása nem a jogiság lényegi eleme. *A jog lényegi eleme* a kötelező erő, ami az emberi természetben alapul. Bármekkora is a kényszerítő erő, bármilyen „hatékony” is az erőszakszervezet, nem kötelez jogi erővel, ha a rendelkezés ellentmond a természetjognak. *A jog érvényessége* ugyanis nem akaraton és nem is erőn alapszik, hanem az emberi természet *igazságain* nyugszik; azaz semmilyen akarat, ami ellentétes a természetjoggal, nem lehet forrása a szó igazi értelmében vett jognak. Lásd például EV 72. pont (Aquinói Szent Tamás tanítását is idézve: „minden emberek által hozott törvény annyiban törvény, amennyiben a természeti törvényből ered. Ha pedig valamilyen eltér a természeti törvénytől, már nem törvény, hanem a törvény romlása.”); Nemzetközi Teológiai Bizottság, *Az egyetemes etika keresése. A természeti törvény új szemlélete* (Római Dokumentumok XLII), Szent István Társulat, az Apostoli Szentszék Könyvkiadója, Budapest, 2013. (90) 74–77., 80.; Erdő Péter, *Az igazságtalan törvények és a vallásszabadság*, in *Kánonjog* 17 (2015) (15–22.) 15. („Aquinói Szent Tamás kimutatta, hogy a törvénynek mindig a közjóra kell irányulnia. Szerinte a törvény az emberi cselekedetek szabálya, amelyeknek végső célja az egyén és a közösség boldogsága. Ennek elemeit képviseli a közjót, ezért kell a törvénynek erre irányulnia. Ha egy szabály nem a közjóra irányul, nem lehet törvény.”); Erdő Péter, *Egyházjog* (Szent István Kézikönyvek 7.), Szent István Társulat, az Apostoli Szentszék Könyvkiadója, Budapest, 42005. (878) 47–49., 63. („[...] az »isteni jogi« elvek[...] érvényesülése révén a jog az igazságossággal esik egybe.”); Erdő Péter, *Az egyházjog teológiája intézménytörténeti megközelítésben* (Egyház és jog. Kiadványok a kánonjog és az egyházakkal kapcsolatos jog köréből II.), Szent István Társulat, az Apostoli Szentszék Könyvkiadója, Budapest, 1995. (268) 51., 174., 217.; Frivaldszky János, *A jogfilozófia alapvető kérdései és elemei*, Szent István Társulat, az Apostoli Szentszék Könyvkiadója, Budapest, 2011. (289) 254–255.; Frivaldszky János, *Klasszikus természetjog és jogfilozófia*, Szent István Társulat, az Apostoli Szentszék Könyvkiadója, Budapest, 2007. (476) 436., 438.; Hámori Antal, *Természetjog és (alkotmány)bíraskodás a még meg nem született emberi lény védelmében*, in *A Természetjog Napja. Konferenciatanulmányok*, Szerkesztette: Frivaldszky János – Tussay Ákos, Pázmány Press, Budapest, 2017. (373) 22–28. (11–42.); Hámori Antal, *Etika. Erkölcstani alapgfogalmak gazdaságetikai kitekintéssel*, Budapesti Gazdasági Egyetem, Budapest, 2016. (158) 21–23.; Hámori Antal, *Életről, halálról, méltóságról és jogról – Julez Máté könyve kapcsán*, in *Magyar Jog* 63 (2016/10) 605–608. (604–611.); Hámori Antal, *Az emberi élet és méltóság védelméről Julez Máté könyve kapcsán*, in *Magyar Bioetikai Szemle* 22 (2016/2) 8–30.; Hámori Antal, *Természetjog és alkotmányunk – különös tekintettel az élethez való jogra*, in *Iustum Aequum Salutare* 11 (2015/1) 101–110.; Hámori Antal, *A gazdaság, az erkölcs és a jog kapcsolata*, in *Multi-diszciplináris kihívások, Sokszínű válaszok* 4, Szerkesztette: Hamar Farkas, Budapesti Gazdasági Főiskola, Budapest, 2014. (138) 58–68.; Hámori Antal, *A gazdaság, az erkölcs és a jog kapcsolata*, in *Magyar Bioetikai Szemle* 20 (2014/4) 139–149.; Hámori Antal, *Az erkölcs és a jog kapcsolata (kánonjogi nézőpontból)*, in *Deliberationes* 5–6 (2012/2–2013/1) 35–39.; Hámori Antal, *Erkölc és jog – életvédelem: válságban*, in *A Magyar Katolikus Orvosok Szent Lukács Egyesületének Tudósítója* 29 (2012/4) 113–119.; Hámori Antal, *Az erkölcs és a jog kapcsolata – az erkölcsi válság hatása a jogra (életvédelmi aspektusok)*, in *Magyar Bioetikai*

tó, hogy a kánonjog forrásai közt mindenkor első helyen a *Biblia könyvei* és az *Egyház tradíciója* állnak, a végső normatív elv a kinyilatkoztatott igazság, alapelveként is feltételezve a tanítóhivatallal való egységet. Az Egyházban a természetjog, illetőleg a tételes isteni jog normái, követelményei közvetlen, jogi jellegű érvényességgel is rendelkeznek, a pozitív jogon túli valóságot is mindig szem előtt kell tartani, ezért is minősül az isteni jog a hatályos kánonjog alkotó részének. A kánonjog módszere a természetfeletti valóság felé nyitott sajátos megismerési mód, amelynek központi meghatározója a jogalkalmazás igénye, sokszor teológiai alapon kell interpretálni a tételes egyházi törvényt is. Az egyházi jog és a világi jogok különbsége céljaikban és az azokhoz tartozó eszközökben ragadható meg, az ember teljes méltóságának védelme és kibontakoztatása azonban a világi jognak is célja kell, hogy legyen. A kánonjog – az Egyház sajátos céljának megfelelően – az üdvösséget mint az ember végső javát kívánja elsődlegesen szolgálni; az egész egyházjog célja és legfőbb vezérelve a lelkek üdvössége (*salus animarum*), miként a jelenleg hatályos, 1983. évi Codex Iuris Canonici (a továbbiakban: CIC) 1752. kánonjában olvasható: „a lelkek üdvösségének az egyházban mindig a legfőbb törvénynek kell lennie.” Hangsúlyozandónak tartom, fontos, hogy a világi társadalmak (is) az emberi személyt állítsák jogrendük középpontjába, és sohase vonják ki magukat a természetjog követelményei alól, amelyeknek minden helyen és minden nép számára, ma és mindig érvényesülni kell: az állam is a természetjog figyelembevételével köteles hozni és alkalmazni szabályait. A pozitív normákba, például az írott alkotmányba összegyűjtött természetjog megmarad folyamatosan természetjognak, és mint ilyet kell magyarázni. A természetjog felvétele a pozitív jogba nem alakítja át azt pozitív joggá, hanem a pozitív jog saját erejét (például a biztonságot és a bizonyosságot) hozzákapcsolja; így folytatódik természetjog lenni, és a természetjog megismerésének és alkalmazásának saját szabálya szerint kell magyarázni.¹⁰³

Szemle 18 (2012/2) 64–68.; Hámori Antal, *Természetjog és alkotmányunk (alapjogi aspektusok – különös tekintettel az élethez való jogra: az Alkotmánybíróság határozatainak „tükrében”)*, in *Studia Wesprimiensia* 11 (2009/I–II) 49–89. (különösen 74–76., 87–89.); Hámori, Antal, *Human dignity in church Teaching*, in *Folia Theologica* 19 (2008) 41–62.; Hámori Antal, *Az igazságosságról (erkölcssteológiai és kánonjogi aspektusok)*, in *Studia Wesprimiensia* 10 (2008/I–II) 101–128.; Hámori Antal, *Az emberi méltóság a katolikus tanítás nézőpontjából*, in *Magyar Bioetikai Szemle* 14 (2008/1) 26–30.; Hámori Antal, *Az emberi méltóság etikai és jogi aspektusa*, in *Teológia* 41 (2007/3–4) 132–136.; Hámori Antal, *Az emberi méltóság védelme az egyházi jogban I–II.*, in *Magyar Bioetikai Szemle* 9 (2003/4) 12–20., 10 (2004/1) 9–18.; Szuromi Szabolcs Anzelm, *A „peccatum” és a „vitium” eltérő megítélése a kánonjogi források tükrében*, in *Kánonjog* 17 (2015) (59–70.) 60–61. [„A természetjog (lex naturalis), az örök törvényben részesedett értelmes teremtmény által természeténél fogva ismert törvény, amely így a lehető legszorosabb kapcsolatban van az erkölccsel és a lelkiismerettel. A pozitív isteni törvény pedig (lex positiva divina), a természetfeletti rendben adott és a kinyilatkoztatásból ismert törvényt jelenti.”]. A mértékletességhez és a többi sarkalatos erényhez lásd például Pieper, Josef, *A négy sarkalatos erény, Okosság • Igazságosság Bátorság • Tartás és mérték* (XX. századi keresztény gondolkodók 10. Sorozatszerkesztő: Lukács László; fordította: Körber Ágnes), Vigilia Kiadó, Budapest, 1996. (195).

103 Lásd például Erdő Péter, *Egyházjog*, Szent István Társulat, az Apostoli Szezszték Könyvkiadója, Budapest, 42005. (878; Szent István Kézikönyvek 7.) 49–54., 91–93., 211–212.; Erdő Péter, „*Salus animarum: suprema lex*”. *A lelkek üdvösségére való utalások szerepe a katolikus egyház hatályos törvénykönyve-*

Kérdés, mikor mértékletesek az „életvégi döntések”, mi az „autonómia” és az életvédelem összhangja, mi a jó, mi a helyes – igazságos, méltányos, jogszerű (mi a „*Ne ölj!*”¹⁰⁴ tartalma)?

A kérdés megválaszolása előtt érdemes utalni a „*passzív eutanáziá*”-val kapcsolatos fogalmi tisztázásra, amely szerint nem minősül „*eutanáziá*”-nak az életfenntartó vagy életmentő beavatkozás visszautasításának lehetősége, ha a beteg olyan súlyos betegségben szenved, amely az orvostudomány mindenkori állása szerint rövid időn belül – megfelelő egészségügyi ellátás mellett is – halálhoz vezet és gyógyíthatatlan, s a betegség természetes lefolyása lehetővé van téve.¹⁰⁵ Ennek értelmében – megítélésem szerint – a hatályos magyar jog, ezen belül az Eütv. sem ismeri az „*eutanáziát*” (sem aktív, sem *passzív* formájában).¹⁰⁶ A fogalmi elhatárolás szempontjából a konjunktív feltételek kö-

iben, in *Kánonjog* 5 (2003) 7–18.; Erdő Péter, *Az egyházjog teológiája intézménytörténeti megközelítésben*, (Egyház és jog. Kiadványok a kánonjog és az egyházakkal kapcsolatos jog köréből II.), Szent István Társulat, az Apostoli Szentszék Könyvkiadója, Budapest, 1995. (268) 191–217.; Erdő Péter, A „*katolikus természetjogtan*” gyökerei a sztoikusok filozófiájában, in *Jogtudományi Közöny* 49 (1994) 342–352.; Erdő Péter, *Eszmetörténeti megjegyzések a természetjog fogalmának katolikus használatához*, in *Az egység szolgálatában. Köszöntő Békés Gellért 80. születésnapjára* (Békés Gellért emlékkönyv), Pannonhalma, 1994. 263–284.; Erdő Péter, *Méltányosság a mai egyházjogban*, in *Vigilia* 58 (1993/2) 117–123.; Fürst, Carl Gerold, *Az egyházjog lényegéről*, in *Communio* 1 (1993/3) 58–70. (fordította: Erdő Péter); Hervada, Javier, *Kritikai bevezetés a természetjogba*, Szent István Társulat, az Apostoli Szentszék Könyvkiadója, Budapest, 2004. 198; Hervada, Javier, *Il dritto naturale nell' ordinamento canonico*, in *Ius Ecclesiae* 1 (1989) 493–508.; Horváth Sándor, *A természetjog*, in *Vigilia* 14 (1949) 218–234.; Horváth Sándor, *Az örök törvény*, in *Vigilia* 13 (1948) 513–521.; Kuminetz Géza, *Katolikus házasságjog (Különös tekintettel a latin egyház jogára)*, Szent István Társulat, az Apostoli Szentszék Könyvkiadója, Budapest, 2002. (405) 32.

104 Lásd Kiv 20,13; 23,7; MTörv 5,17; Mt 5,21. Vö. például Hámori Antal, A „*duplex effectus*” és a „*ki-sebbik rossz*” elve az állapotos nő életveszélye esetén, in *Magyar Sion* 12 (2018/2) 239–253.; Hámori Antal, *Az abortusz és a fogamzásgátlás tilalma – nehéz esetek tárgyalása, a Humanae vitae 50., a Donum vitae 30. és a Dignitas personae 10. évfordulója kapcsán (élet-, rivalizálás, válással fenyegetés, IVF-lét megélése)*, in *Athanasiana* 46 (2018/1) 54–74. (45–95.); Hámori Antal, *Az „autonómia tisztelete” a magyar jogban (a szíami ikrek élethez való joga és szülei önnrendelkezéshez való joga „kollíziója”-nak tükrében)*, in *Alma Mater* (2001/5) 113–134.; Hámori Antal, *Az „autonómia tisztelete” a magyar jogban (Reflexió...)*, in *Magyar Bioetikai Szemle* 7 (2001/1) 36–42.

105 Lásd Eütv. 20. § (3) bekezdés; részletesen például Hámori Antal, *Az „eutanáziá” fogalmához*, in *Magyar Jog* 57 (2010/9) 561–568.; Hámori Antal, *Az „eutanáziá” fogalmi meghatározása, erkölcsi és jogi minősítése*, in *Magyar Bioetikai Szemle* 13 (2007/1) 24–32. Az „*élő végrendelet*”-hez és a „*helyettes döntéshozó*”-hoz lásd uo. 22. § (1)–(4) bekezdés, 23. § (2) bekezdés. Lásd még egyes egészségügyi ellátások visszautasításának részletes szabályairól szóló 117/1998. (VI. 16.) Korm. rendelet. Az „*élő végrendelet*”-tel kapcsolatos bioetikai és erkölcssteológiai irodalomhoz lásd például Blasszauer Béla, *Eutanáziá*, Medicina Kiadó, Budapest, 1997. (281) 50–56.; Ferencz Antal, *A bioetika alapjai*, Szent István Társulat, az Apostoli Szentszék Könyvkiadója, Budapest, 2001. (312) 249–250.; Kovács József, *A modern orvosi etika alapjai, Bevezetés a bioetikába*, Medicina Kiadó, Budapest, 2¹⁹⁹⁹. (641) 434–438. (vö. uo. 438–440.); Kovács József, *Az eutanáziá etikai dilemmái*, in *Magyar Tudomány* 103 (41) (1996/7) 800–803. (791–809); Weber, Helmut, *Speciális erkölcssteológia*, Szent István Társulat, az Apostoli Szentszék Könyvkiadója, Budapest, 2001. (464; Szent István Kézikönyvek 4.; fordította: Tuba Iván) 243.

106 E két mondatban megfogalmazott álláspontomat utóbb – a Magyar Jog 2017/7–8. számában megjelent írásom kapcsán [lásd Hámori Antal, *Az emberhez méltó „halál” megélése – A haldokló, szenvedő beteg életének és méltóságának tiszteletet, védelme*, in *Magyar Jog* 64 (2017/7–8) (487–504.) 493.] – Filó Mihály is osztja: Filó Mihály, *Pillanatfelvétel a magyar eutanáziá-vitáról – megjegyzések Hámori Antal írásához*,

zül a „természetes” szónak is meghatározó jelentősége van. Az „eutanázia” fogalmának meghatározása vonatkozásában meglévő véleménykülönbségek egy része – meglátásom szerint – a „természetes” szó, a „betegség természetes lefolyását lehetővé téve” szövegrész eltérő értelmezése, jelentőségének más súly tulajdonítása miatt áll fenn.¹⁰⁷ Így az úgynevezett „túlbugzó gyógyítás” elutasítása – az általam is képviselt terminológia szerint – nem tartozik a „passzív eutanázia” körébe.¹⁰⁸ Megemlítendő, hogy a jelenleg hatályos

in *Magyar Jog* 64 (2017/11) (668–680.) 669.: „Jelen sorok szerzője osztja Hámori fenti álláspontját, [...]”

107 Lásd például 22/2003. (IV. 28.) AB határozat, Dr. Bihari Mihály alkotmánybíró különvéleménye; Julesz Máté az Eutanázia című cikkében az Eütv. 20. § (3) bekezdése vonatkozásában meg sem említi a „betegség természetes lefolyását lehetővé téve” szövegrészt – lásd Julesz Máté, *Eutanázia*, in *Orvosi Hetilap* 154 (2013/17) 672. Makó János a „természetes” szónak az „eutanázia” definíciója szempontjából – véleményem szerint helyesen – jelentőséget tulajdonít; az Eütv. 20. §-ának (3) bekezdése kapcsán: „Hangsúlyozni kívánom, hogy ez a törvény nem legalizálja az eutanáziát. ... Az Eü. Törv. szerint a kezelés visszautasításának is a betegség természetes lefolyását lehetővé kell tenni.” – lásd Makó János, *A magyar egészségügyben jelentkező legújabb etikai problémák az orvos szemszögéből*, in *Magyar Bioetikai Szemle* 5 (1999/4) 20. (18–22.). Vö. Eütv. 99. § (1)–(4) bekezdés; és az otthoni szakápolási tevékenységről szóló 20/1996. (VII. 26.) NM rendelet; Paczolay Péter, „Halál, hol a te győzelmed?” *Halálszemlélet a középkorban*, in *Világosság* 33 (1982/1) 29. (24–31.). A „hospice”-hoz lásd például Blasszauer Béla, *Eutanázia*, Medicina Kiadó, Budapest, 1997. (281) 203–222.; Ferencz Antal, *A bioetika alapjai*, Szent István Társulat, az Apostoli Szentszék Könyvkiadója, Budapest, 2001. (312) 251–252.; Hegedűs Katalin, *Hospice Magyarországon*, in *Magyar Bioetikai Szemle* 8 (2002/4) 22–28.; Hegedűs Katalin, *A hospice-mozgalom tapasztalatai Magyarországon (1991-1995)*, in *Lege Artis Medicinae* 6 (1996/5–6) 368–373. („»A hospice eszméje a természetes halál újralfedezésén nyugszik, elutasítva nemcsak a ’dühödtt gyógyítani akarást’, hanem az eutanáziát is[...] egy olyan korban, amikor elveszítettük a halál kultúráját, mert életünk kultúráját vesztettük-vesztítjük el.«” – 369., „Az orvosok számára a legnagyobb problémát az jelentette, hogyan lehet elkülöníteni a haldokló palliatív gondozásának különböző formáit a passzív eutanáziától. [...]” – 370.); Hegedűs Katalin, *A hospice – az eutanázia alternatívája*, in *Magyar Bioetikai Szemle* (1996/2–3) 41–46.; Hegedűs Katalin, *A haldoklók gondozása*, in *Valóság* 36 (1993/8) 101–107.; Muszbek Katalin, *Magyar Hospice Alapítvány. A terminális állapotú rákbetegek emberi méltóságáért*, in *A Magyar Katolikus Orvosok Szent Lukács Egyesületének Tudósítója* 23 (2006/1) 27–34.; Kövesi Ervin, *Emberhez méltó élet, méltóságteljes halál*, in *Valóság* 38 (1995/7) 75–79.; Ruzsa Ágnes, *Hospice – az élet és a halál méltóságáért*, in *Vigília* 60 (1995/7) 512–514. („az »ember élete utolsó percéig fontos nekünk. Mi nemcsak azért fogunk elkövetni mindent, hogy békében halhasson meg, hanem hogy mindvégig emberhez méltóan tudjon élni.«” – 514.); Egészségügyi Tudományos Tanács Tudományos és Kutatásetikai Bizottság, *Az eutanáziával kapcsolatban felmerülő jogi és etikai kérdésekről*, 1995. november 29., in *Egészségügyi Tudományos Tanács Tudományos és Kutatásetikai Bizottság (ETT TUKEB) állásfoglalásai (1990-1999)*, Szerkesztette: Vizi E. Szilveszter, Budapest, 2002. (164) 75–78. („Fejleszteni kell a hospice mozgalmat, ezen kívül el kell kerülni a gyógyíthatatlan beteg izolálódását.” – uo. 78.).

108 Részletesen lásd például Hámori Antal, *Az emberhez méltó „halál” megélése – A haldokló, szenvedő beteg életének és méltóságának tisztelete, védelme*, in *Magyar Jog* 64 (2017/7–8) 492–493. (487–504.); Hámori Antal, *Az emberi élet védelme etikai, erkölcssteológiai, jogi, kánonjogi szempontból (az abortusz, az „eutanázia” és a túlbugzó gyógyítás problémája az Egyház tanításában) I-II.*, in *Magyar Katolikus Orvosok Szent Lukács Egyesületének Tudósítója* 32 (2015/2) 50–67., 32 (2015/3) 94–105.; Hámori Antal, *Az „eutanázia” és a katolikus erkölcssteológia*, in *Ideje van az életnek, és ideje van a meghalásnak... Életvégi döntések keresztyén etikai megközelítése*, Szerkesztette: Fazakas Sándor–Ferencz Árpád, Debreceni Református Hittudományi Egyetem Szociáletikai Intézete, Debrecen, 2014. (250) 103–111. (97–125.); Hámori Antal, *Az eutanázia és a túlbugzó gyógyítás problémája. Etikai, jogi, teológiai szempontok*, Éghajlat Könyvkiadó, Budapest, 2013. (157) 13–17., 73–86.; Hámori Antal, *Az „eutanázia” és a túlbugzó gyógyítás elutasításának megítélése a Katolikus Egyház tanításában*, in *A Magyar Katolikus Orvosok Szent Lukács Egyesületének Tudósítója* 30 (2013/4) 137–147.; Hámori Antal, *Az „eutanázia” és a túlbugzó gyógyítás elfogadhatatlansága*

magyar állami szabályozás nem tartalmazza az „*eutanázia*” szót; korábban pedig jogellenes magatartásként foglalta magában.¹⁰⁹ Az „*eutanázia*” szó a CIC-ben és a Codex Canonum Ecclesiarum Orientalium-ban (CCEO – 1990) sem szerepel, de a kánonjogi relevanciával bíró hiteles egyházi tanítóhivatali megnyilatkozásokban – mint erkölcsileg és jogilag rossz magatartásról – bőségesen olvashatunk róla,¹¹⁰ s így a CIC 1397. kánonjának, a CCEO 1450. kánonja 1. §-ának, illetve az eredményes „*magzati eutanázia*” (lásd

ga, in *Magyar Bioetikai Szemle* 19 (2013/1–2) 31–37.; Hámori Antal, Az „*eutanázia*” problémája kánonjogi nézőpontból – világi jogi kitekintéssel, in *Párbeszéd a halálról, Eutanázia a jogrend peremén*, Szerkesztette: Filó Mihály, Literatura Medica Kiadó, Budapest, 2011. (271) 123–128. (120–140.); Hámori Antal, Az „*eutanázia*” fogalmához, in *Magyar Jog* 57 (2010/9) 561–568.; Hámori Antal, Az „*eutanázia*” fogalma és kánonjogi minősítése, in *Magyar Sion* 4 (46) (2010/2) 177–190.; Hámori Antal, Az „*eutanázia*” problémája a katolikus egyházjogban (magyar állami jogi kitekintéssel), in *Iustum Aequum Salutare* 6 (2010/2) 25–44.; Hámori Antal, Az „*eutanázia*” megítélése a katolikus egyház tanításában, in *Vallástudományi Szemle* 6 (2010/1) 125–149.; Hámori Antal, A haldokló, beteg ember életének és méltóságának tisztelete az Egyház tanításában. Az „*eutanázia*” problémája erkölcssteológiai szempontból, profán szakirodalmi és jogi kitekintéssel (Erkölcssteológiai Könyvtár 8. Sorozatszerkesztő: Tarjányi Zoltán), JEL Könyvkiadó, Budapest, 2009. (352); imprimatur: Erdő Péter; cenzor: Harsányi Ottó Pál) 29–33., 172.; Hámori Antal, *Igazságosság, emberi méltóság, szabadság és felelősség. élet- és családvédelem*, Axol Print Nyomdaipari és Kiadói Kft., Budapest, 2009. (122) 34–35.; Hámori Antal, Az életvédelem kritikus pontjai (abortusz, sterilizáció, drogfogyasztás, „*eutanázia*”), in *Teológia* 43 (2009/1–2) 43–45. (18–51.).

109 A főszabály szerint 1998. július 1. napjától hatályos Eütv. (például 20–23. §-aiban foglalt) – [lásd uo. 245. § (1) bekezdés] –, valamint az ugyanezen a napon hatályba lépett egyes egészségügyi ellátások visszautasításának részletes szabályairól szóló 117/1998. (VI. 16.) Korm. rendelet – [lásd uo. 11. § (1) bekezdés] – rendelkezéseivel 2007. június 30. napjáig alkalmazandó volt az egészségügyi dolgozók rendtartásáról szóló 11/1972. (VI. 30.) EüM rendelet 20. §-ának (1) bekezdése is, amely kimondta: „Az orvosnak meg kell tagadnia az orvosi tevékenységet, ha a beteg, a hozzátartozója vagy bármely más személy olyan orvosi tevékenység kifejtését kéri, illetőleg olyan orvosi tevékenység elvégzésére kívánja rábírní, amelyet jogszabály tilt [pl. csak kórházban végezhető műtétnek magánorvosi rendelőben való elvégzése, életnek gyógyíthatatlan betegség miatti kioltása (*euthanázia*) stb.]” [az EüM rendeletet hatályon kívül helyezte: 30/2007. (VI. 22.) EüM rendelet 2. §; hatálytalan: 2007. július 1. napjától]; ez azt a véleményt támasztotta alá, hogy a magyar állami szabályozás az Eütv. hatályba lépését követően sem engedte meg az „*eutanáziát*” [bár igaz, hogy az EüM rendelet egészen a hatályon kívül helyezéséig, azaz körülbelül tizenhét évvel a rendszerváltást követően is, nemcsak a preambulumban hemzsegett a „szocialista” szótól: lásd 11. §, 13. § (1) bekezdés, 19. § (2) bekezdés, 20. § (2) bekezdés; ugyanakkor az is igaz, hogy az EüM rendelet 1998. július 1. napját követően is többször módosításra került, anélkül tehát, hogy a 20. § (1) bekezdésében a jogszabály teljes hatályon kívül helyezéséig (2007. július 1.) szereplő „*eutanázia*”-tilalom hatályon kívül helyezésre került volna]. Mindemellett megemlítendő: a 117/1998. (VI. 16.) Korm. rendelet melléklete – az Eütv. 22. §-ának (1) bekezdésében megjelölt közzokirat kötelező tartalmi körében – a következőket is magában foglalja: „[...] a visszautasított ellátások meghatározhatók = a magyar nyelvben általánosan használt megnevezéssel (pl. [...] mesterséges táplálás vagy lélegeztetés általában vagy időtartam, illetve esetszám meghatározásával), [...]”

110 Részletesen lásd például Hámori Antal, *A haldokló, beteg ember életének és méltóságának tisztelete az Egyház tanításában. Az „eutanázia” problémája erkölcssteológiai szempontból, profán szakirodalmi és jogi kitekintéssel* (Erkölcssteológiai Könyvtár 8. Sorozatszerkesztő: Tarjányi Zoltán), JEL Könyvkiadó, Budapest, 2009. (352); imprimatur: Erdő Péter; cenzor: Harsányi Ottó Pál) 29–56. (vö. uo. 86–91.). A „*passzív eutanázia*” hiteles egyházi tanítóhivatali megnyilatkozásokban bekövetkezett fogalmi változásához lásd például MKPK 2003. évi bioetikai körlevele 68., 75., 79–80. pont.

úgynevezett „*genetikai indikáció*”) esetében a CIC 1398. kánonjának, a CCEO 1450. kánonja 2. §-ának hatálya alá esik, azaz büntetőjogilag is jelentőséggel bír.¹¹¹

A mai magyar állami büntető törvénykönyv szerinti szabályozáshoz képest a különbségek különösen a következőkben állnak: míg az állami reguláció az „*aki mást [...] megöl*”-ben – és az „*öngyilkosságban közreműködés*”-ben – ölt testet,¹¹² addig a kánonjog az „*aki emberölést követ el*”-ben („*Qui homicidium patrat, [...]*”) gondolkodik, vagyis az utóbbiba a saját élet kioltása is – értelemszerűen – beletartozik (lásd úgynevezett „*eredménytelen bűncselekmény*”); az más kérdés, hogy „*kétség*” esetén – lásd az egyházi büntető-eljárásjog által is ismert „*in dubio pro reo*” elvét – egyéb, kevésbé hátrányos jogkövetkezmények sem kerülnek alkalmazásra;¹¹³ az eredményes önölés esetére említve: alig képzelhető el ugyanis olyan eset, amikor az ún. „*öngyilkosság*” (önölés) „*bűn jellege*”, teljes beszámíthatósága nyilvánvalóan bizonyítható, s egyszersmind a temetés elvégzése botrányt is okozna.¹¹⁴

A kétfajta jogrend közti különbség sajátos *büntetései* céljaiban és eszközeiben is tükröződik: míg az egyházi jog elsődlegesen az örök életet szolgálja, hirdeti és védelmezi (azt tekinti a *legfőbb közjónak*), addig a világi jog az evilági életre (a földi javakra) koncentrálna, eszközeit (például a büntetési tételeit) annak szolgálatában biztosítja. Ha azonban az ember teljes méltóságának védelme és kibontakoztatása a világi jog célja (nem annak megsértése és megsemmisítése: lásd például *művi abortusz* és „*eutanázia*”), eszközül pedig a *természetjog* követelményeit is segítségül hívja, annak figyelembevételével hozza

111 A CIC 1397–1398. kánonjához és a CCEO 1450. kánonjának 1–2. §-ához – világi jogi összehasonlítással – részletesen lásd Hámori Antal, *Életvédelem a katolikus Egyház jogrendjében világi jogi összehasonlítással*, Szent István Társulat, az Apostoli Szentszék Könyvkiadója, Budapest, 2006. (XVII, 474; imprimatur: Erdő Péter; cenzor: Szuromi Szabolcs Anzelm) 59–202. Vö. például Hámori Antal, *Az abortusz-szabályozás problémái*, in *Magyar Bioetikai Szemle* 21 (2015/1) 22–29.; Hámori Antal, *Életvédelem és jog – aktuális kihívások I-II.*, in *A Magyar Katolikus Orvosok Szent Lukács Egyesületének Tudósítója* 25 (2008/2) 49–73., 25 (2008/3) 96–120.

112 Lásd a Büntető Törvénykönyvről szóló 2012. évi C. törvény 160. § (1) bekezdés, 161. §, 162. § (1)–(2) bekezdés; a Büntető Törvénykönyvről szóló 1978. évi IV. törvény 166. § (1) bekezdés, 167. §, 168. § (1)–(2) bekezdés.

113 Lásd például Hámori Antal, *A haldokló, beteg ember életének és méltóságának tisztelete az Egyház tanításában. Az „eutanázia” problémája erkölcssteológiai szempontból, profán szakirodalmi és jogi kitekintéssel* (Erkölcssteológiai Könyvtár 8. Sorozatszerkesztő: Tarjányi Zoltán), JEL Könyvkiadó, Budapest, 2009. (352; imprimatur: Erdő Péter; cenzor: Harsányi Ottó Pál) 205–206. (670. lábjegyzet); Hámori Antal, *Életvédelem a katolikus Egyház jogrendjében világi jogi összehasonlítással*, Szent István Társulat, az Apostoli Szentszék Könyvkiadója, Budapest, 2006. (XVII, 474; imprimatur: Erdő Péter; cenzor: Szuromi Szabolcs Anzelm) 137–138., 214–215.

114 Vö. CIC 1184. kánon 1. § 3. sz., 2. §, 1185. kánon, CCEO 877. kánon; *Az Egyházi Törvénykönyv. A Codex Iuris Canonici hivatalos latin szövege magyar fordítással és magyarázattal*. Szerkesztette, fordította és a magyarázatot írta: Erdő Péter, Szent István Társulat, az Apostoli Szentszék Könyvkiadója, Budapest, 2001. (1248) 811–812.; részletesen lásd például Hámori Antal, *Az öngyilkosság kánonjogi nézőpontból*, in *Halálos bűn és szabad akarat. Öngyilkosság a jogtudomány tükrében*, Szerkesztette: Filó Mihály, Medicina Könyvkiadó Zrt., Budapest, 2013. (315) 88–100.; Hámori Antal, *Az öngyilkosság kánonjogi aspektusai*, in *A Magyar Katolikus Orvosok Szent Lukács Egyesületének Tudósítója* 29 (2012/1) 10–25.

és alkalmazza szabályait, akkor a világi jog is az emberi testvériséget, az ember igaz javát és az egész emberiséget szolgálja.¹¹⁵

Az, hogy a mai magyar állami büntetőjogi szabályozás – szemben a kánonjoggal – nem rendeli büntetni az úgynevezett „öngyilkosság”-ot (önölést), nem jelenti azt, hogy e cselekmény az állami reguláció szerint jogszerű lenne: a *polgári jog* ugyanis *tiltja*.

A Ptk. 2:1. § (2) bekezdése akként rendelkezik, hogy: „A *jogképességet korlátozó jognyilatkozat semmis.*”; az ehhez fűzött magyarázat szerint: „Az ember és jogalanyisága olyannyira elválaszthatatlanok egymástól, hogy a jogképességről maga a jogosult sem rendelkezhet. Ezért a (2) bekezdés kimondja, hogy a jogképességet korlátozó jognyilatkozat semmis. Az ember tehát sem szerződéssel, sem egyoldalú jognyilatkozattal nem mondhat le arról, hogy jogokat szerezzen és kötelezettségeket vállaljon. A rendelkezés az *a minori ad maius* elvéből következően a jogképesség teljes kizárását tartalmazó nyilatkozatra is vonatkozik.”¹¹⁶

A személyiségi jogok általános védelme körében a Ptk. 2:42. §-ának magyarázata tartalmazza, hogy: „Az élethez való jogról való lemondás, az élethez való jog megsértésébe való jogosulti hozzájárulás a büntető törvényben szabályozott emberölés miatt nem lehet érvényes. A személyiségi jogok védelmét értelemszerűen így nem lehet kizárólag az érintett jogalany kívánságaitól, önrendelkezési jogának gyakorlásától függővé tenni. Más szóval a jognak a jogalanyt saját magától is meg kell védenie bizonyos szituációkban. Ezek a helyzetek azonban pontosan kategorizálhatatlanságuk és sokszínűségük okán szükségszerűen nem kaphatnak helyet a Ptk.-ban egy felsorolás formájában. [...] Bár a Ptk. külön nem rögzíti, azonban a továbbiakban is helytálló az a felfogás, mely szerint az érintett személyiségi jogait nem korlátozhatja és nem zárhatja ki, sem egyoldalú nyilatkozattal, sem szerződéssel. A személyiségi jogokat korlátozó általános, nem helyzetekre specializált szerződések és egyoldalú nyilatkozatok tilalma védelem az ellen, hogy a bármilyen kiszolgáltatott helyzetbe kerülő jogosult feláldozza személyiségi jogait pillanatnyi szorult helyzetéből történő szabaduláshoz.”¹¹⁷ továbbá: „A személyiségi jog a jog alanyának testi és szellemi személyiségi értékeire vonatkozik, amelyek elválaszthatatlanok a jog alanyától, lemondani róluk nem lehet. [...] A személyiség szabadságának korlátját jelenti az *a közösség, amelyben az egyén él, cselekszik, gondolkodik*. Amikor a személyiséget elsődlegesen mint individuumot tekintjük, nem hagyhatjuk figyelmen kívül a más emberre (embercsoportra) jellemző általános igények érvényesülését sem. Az általános és csoportnormák figyelembevétele abban jut kifejezésre, hogy a személyiségvédelem

115 Részletesen lásd Hámori Antal, *Életvédelem a katolikus Egyház jogrendjében világi jogi összehasonlítással*, Szent István Társulat, az Apostoli Szentszék Könyvkiadója, Budapest, 2006. (XVII, 474; imprimatur: Erdő Péter; cenzor: Szuromi Szabolcs Anzelm) 95–100., 121–122., 168–176., 199–202.

116 Lásd *Az új Ptk. magyarázata I/VI*. Szerkesztette: Wellmann György, HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft., Budapest, 2013. (278) 78. (szerző: Kőrös András és Makai Katalin).

117 Lásd *A Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény és a kapcsolódó jogszabályok nagykommentárja I. kötet*, Szerkesztette: Osztovits András, Opten Informatikai Kft., Budapest, 2014. (1057) 258–260. (szerző: Fézer Tamás).

határait hol húzhatjuk meg. [...] Nem lehet szó olyan hozzájárulásról, amelyben valaki valamennyi személyiségi jogáról rendelkezik, azok megsértéséhez hozzájárul. [...] a törvény 6:526. §-a semmissé nyilvánítja az életet, testi épséget vagy egészséget károsító magatartás esetén a felelősség korlátozását vagy kizárását.”^{118,119} a Ptk. 6:152. §-a pedig kimondja: „A szándékosan okozott, továbbá emberi életet, testi épséget vagy egészséget megkárosító szerződészegésért való felelősséget korlátozó vagy kizáró szerződési kikötés semmis.”¹²⁰

Miként az MKPK 2003. évi bioetikai körlevelében is olvasható: „Az alany autonómiájának hangsúlyozása nem juthat el az autonómia forrásának, azaz önmagá létének megszüntetéséig.”¹²¹

Az „autonómia” és az életvédelem összhangjának vizsgálata¹²² az „autonómia” fogalmi meghatározását is megkívánja. Ha az „autonómia” alatt az „önrendelkezés”-t, az „önrendelkezési szabadság”-ot (is) értjük, akkor sincsen szó határtalanságról, amelyre – az életvédelemmel összefüggésben – példának hozhatjuk fel az orvos lelkiismereti szabadságát, az ahhoz való jogot (vö. például „eutanázia”, „öngyilkosság”-ban közreműködés),¹²³ a közösség (például a család, a társadalom) jogát, jogos érdekét, az állam életvédelmi kötelezettségét (az emberi élet alapvető értékét), a közjót, a rész és az egész (az egyén és a közösség) érdekeinek objektíve helyes összhangját (az emberi élet nem csak személyes, hanem közösségi érték is).¹²⁴ Mindez jól mutatja, hogy az „életvégi döntés”-nek nem szabad önkényesnek, mértéktelennek, vakmerőnek, illetve gyávának, igazságtalannak, jog-

118 Lásd *Az új Ptk. magyarázata I/VI*. Szerkesztette: Wellmann György, HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft., Budapest, 2013. (278) 145., 147., 149. (szerző: Petrik Ferenc).

119 Vö. például Ptk. 6:2. § (2)–(3) bekezdés: „(2) Egyoldalú jognyilatkozatból jogszabályban meghatározott esetekben keletkezik kötelelem. Ezekre a kötelmekre a kötelmek közös és a szerződés általános szabályait kell megfelelően alkalmazni. (3) Kötelelem jogszabályból, bírósági vagy hatósági határozatból akkor keletkezik, ha a jogszabály, a bírósági vagy a hatósági határozat így rendelkezik, és a kötelezettet, a jogosultat és a szolgáltatást meghatározza. Ezekre a kötelmekre a kötelmek közös és a szerződés általános szabályait kell megfelelően alkalmazni.”; és Ptk. 6:9. §: „A jognyilatkozat hatályára, érvénytelenségére és hatálytalanságára – ha e törvény eltérően nem rendelkezik – a szerződés általános szabályait kell megfelelően alkalmazni.”

120 Vö. CIC 1290. kánon; és a „*Ne ölj!*” parancsa (Kiv 20,13; 23,7; MTörv 5,17; Mt 5,21).

121 Lásd MKPK 2003. évi bioetikai körlevele 85. pont második mondat.

122 Lásd például Hámori Antal, *Életvédelem a katolikus Egyház jogrendjében világi jogi összehasonlítással*, Szent István Társulat, az Apostoli Szentszék Könyvkiadója, Budapest, 2006. (XVII, 474; imprimatur: Erdő Péter; cenzor: Szuromi Szabolcs Anzelm) 209–230.; Hámori Antal, *Az „autonómia tisztelete” a magyar jogban (a számi ikrek élethez való joga és szüleik önrendelkezéshez való joga „kollíziója”-nak tükrében)*, in *Alma Mater* (2001/5) 113–134.; Hámori Antal, *Az „autonómia tisztelete” a magyar jogban (Reflexió...)*, in *Magyar Bioetikai Szemle* 7 (2001/1) 36–42.

123 Vö. például Hámori Antal, *Az orvos lelkiismereti szabadsága és a duplex effectus elve az állapotos nő életveszélye esetén. Egyházi jogi aspektusok*, in *Magyar Sion* 5 (47) (2011/2) 197–226.; Hámori Antal, *A magzatvédelem kánonjogi aspektusai és az orvos lelkiismereti szabadsága*, in *A Magyar Katolikus Orvosok Szent Lukács Egyesületének Tudósítója* 23 (2006) Supplementum 173–204., *Studia Wesprimiensia* 7 (2005/I-II) 71–93.

124 Vö. például Magyarország Alaptörvénye (2011. április 25.) I. cikk (1)–(3) bekezdés, II. cikk, VII. cikk (1) bekezdés.

ellenesnek lennie (lásd például „*tűlbuzgó gyógyítás*”, illetve „*eutanázia*”, „*öngyilkosság*”). A rossz választása visszaélés a szabadsággal; a rosszra valójában nincsen szabadság; a szabadság, az igaz szabadság az igazságban és nem az igazságtól való szabadságban áll.¹²⁵

Nézetem szerint az „*életvégi döntések*” akkor mértékletesek, igazságosak, kánon- és világi jogszerűek, az „*autonómia*” és az életvédelem akkor van összhangban, ha a halált – az alábbiakban említettek szerint – nem siettetjük és nem is késleltetjük.

Az Egyház tanítása szerint is az „*eutanázia*” erkölcsileg és jogilag rossz magatartás, a szándékos, elfogadhatatlan emberölés fajtája (lásd ártatlan ember halálának közvetlen, szándékos előidézése¹²⁶), a „halál közeli” állapotban lévő másik ember (beteg) „minden” fájdalma (szenvedése) megszüntetésének, kiküszöbölésének, illetve csökkentésének szándékával, saját kérésre, beleegyezéssel vagy annak hiányában történő (lásd például kómában lévő beteg), a betegség természetes lefolyását lehetővé nem tevő, vagy a „*duplex effectus*” („kettős hatás”) elvét egyébként sértő (orvos általi) megölése.¹²⁷ A *passzív* (mu-

125 Lásd például Szent II. János Pál pápa, *Veritatis splendor* kezdetű enciklika a katolikus Egyház minden püspökének az Egyház erkölcsstanának néhány alapvető kérdéséről, 1993. augusztus 6., in *Acta Apostolicae Sedis* 85 (1993) 1133–1228., *Pápai Megnyilatkozások XXIV.*, Szent István Társulat, az Apostoli Szentszék Könyvkiadója, Budapest, 1993. 149 (fordította: Diós István; a továbbiakban: VS), 64. pont; Háromi Antal, *Életvédelem a katolikus Egyház jogrendjében világi jogi összehasonlítással*, Szent István Társulat, az Apostoli Szentszék Könyvkiadója, Budapest, 2006. (XVII, 474; imprimatur: Erdő Péter; cenzor: Szuromi Szabolcs Anzelm) 27–34. Vö. például Jn 8,32: „megismeritek az igazságot, és az igazság szabaddá tesz benneteket.”; 1Tim 2,4: „[Isten] aki azt akarja, hogy minden ember üdvözlüljön és eljusson az igazság ismeretére.” [szentírási szövegek: *Biblia. Ószövetségi és Újszövetségi Szentírás*, Szent István Társulat, az Apostoli Szentszék Könyvkiadója, Budapest, 2000. (1455; ISBN 963 361 178 4)].

126 Vö. például a „méhen kívüli terhesség” esetére vonatkozóan: Háromi Antal, A „*duplex effectus*” és a „*kisebbségi rossz*” elve az állapotos nő életveszélye esetén, in *Magyar Sion* 12 (2018/2) 239–253.; Háromi Antal, *Az abortusz és a fogamzásgátlás tilalma – nehéz esetek tárgyalása, a Humanae vitae 50., a Donum vitae 30. és a Dignitas personae 10. évfordulója kapcsán (élet-, rivalizálás”, válással fenyegetés, IVF-lét megélése)*, in *Athanasiana* 46 (2018/1) 54–74. (45–95.)

127 Lásd például II. Vatikáni Zsinat, *Gaudium et Spes* kezdetű lelkipásztori konstitúció az Egyház és a mai világ viszonyáról, Róma, 1965. december 7., in *Acta Apostolicae Sedis* 58 (1966) 1025–1115. (GS), 27. pont; A *Katolikus Egyház Katekizmusa* (1997. augusztus 15.), A latin mintakiadás fordítása (Szent István Kézírókönyvek 6.), Szent István Társulat, az Apostoli Szentszék Könyvkiadója, Budapest, 2002. (863; fordította: Diós István; KEK), 2261., 2277. pont; EV 57., 65. pont; Hittani Kongregáció, *Iura et bona kezdetű nyilatkozat az eutanáziáról*, 1980. május 5., in *Acta Apostolicae Sedis* 72 (1980) 542–552. (IB), II. pont; Egészségügy Pápai Tanácsa, *Az Egészségügyben Dolgozók Chartája*, Vatikánváros, 1994., in *Római Dokumentumok IX. Az Egészségügy Pápai Tanácsa dokumentuma*, Szent István Társulat, az Apostoli Szentszék Könyvkiadója, Budapest, 1998. (134; fordította: Leszkovszky Gy. Pál; a továbbiakban: EDC), 137., 147. pont; MKPK 2003. évi bioetikai körlevele 68–69., 71., 73–74., 76., 78., 80., 95., 108., 116. pont [bizonyos megfogalmazás szerint: „az aktív és a beteg beleegyezése nélkül megvalósuló eutanázia” „gyakorlatilag az emberölés esete”; amelyből arra lehet következtetni, hogy a beteg beleegyezésével történő „eutanázia” – helyenként – az „emberölés” „privilegizált esete”-ként értelmeződik – lásd MKPK 2003. évi bioetikai körlevele 80. pont, anélkül, hogy például a CIC vagy a CCEO tartalmazná azt – lásd CIC 1397. kánon, CCEO 1450. kánon 1. §; más megfogalmazásban: „az eutanázia az emberölés egyik fajtája” – lásd EDC 147. pont]. Vö. Háromi Antal, A „*duplex effectus*” és a „*kisebbségi rossz*” elve az állapotos nő életveszélye esetén, in *Magyar Sion* 12 (2018/2) 239–253.; Háromi Antal, *Az abortusz és a fogamzásgátlás tilalma – nehéz esetek tárgyalása, a Humanae vitae 50., a Donum vitae 30. és a Dignitas personae 10. évfordulója kapcsán (élet-, rivalizálás”, válással fenyegetés, IVF-lét megélése)*, in *Athanasiana* 46 (2018/1) 54–74. (45–95.)

lasztással megvalósuló „eutanázia” esetében a beteg életének megmentésére kötelezett személy (orvos) nem fejt ki olyan tevékenységet (nem tanúsít olyan aktív magatartást), amelynek megtételére *reális* lehetősége van, és amely megakadályozza a halálos eredmény bekövetkezését.¹²⁸ E definíció szerint az „eutanázia” elkövetőjének motívuma és célja (értelemszerűen értve) az „együttérzés”, a „szenvedés-megszüntetés”, „szenvedés-csökkenés” (a profán irodalomban megjelent más is).¹²⁹ Az „eutanázia” alanya – mind az aktív (tettes), mind a passzív – speciális: „orvos” és „beteg” (a felbujtói és a bűnsegédi alanyi kör: általános); de vannak más vélemények is, és a „betegeken” belül (egészségi állapotuk szerint) különböző álláspontok.¹³⁰

Az úgynevezett „*túlbugzó gyógyítás*” elutasítása – elkerülése, illetve befejezése – (a beteg állapotának figyelembevételével rendkívülinek vagy aránytalannak, *túlságosan* terhesnek minősülő kezelésekről, beavatkozásokról való lemondás), a közeli és elháríthatatlan, a beavatkozások abbahagyásától függetlenül halállal járó betegség *természetes* lefolyását lehetővé tevő, megfelelő fájdalomcsillapító kezelést biztosító eljárás (a beteg ápolása és az élet *természetes* befejeződésének elfogadása) nem tartozik az „eutanázia” (a rossz) fogalmi körébe.¹³¹ Ugyanakkor vannak, akik az „eutanáziát”-t annak „jó”-, „kegyes”-jelentése miatt – mint „*passzív eutanáziát*”-t – vonatkoztatják a „*túlbugzó gyógyítás*” elutasítására, szintén megengedettnek tartva azt (részletesen lásd az alábbiakban).

A „*duplex effectus*” elve alkalmazásának szabályai szerint nincsen szó „eutanáziát”-ról,

128 Vö. például MKPK 2003. évi bioetikai körlevele 68. („[...] Ha a halált közvetlenül mulasztás okozza, és a szándék a halál előidézésére irányul – még ha humanitárius szempontok vezérik is a cselekvőt –, akkor a szó szoros értelmében vett eutanáziáról van szó. [...]”).

129 Lásd például KEK 2277.; EV 65.; IB II.; EDC 147.; MKPK 2003. évi bioetikai körlevele 73–74., 76.; BH1996. 349.; Weber, Helmut, *Speciális erkölcszociológia*, Szent István Társulat, az Apostoli Szentzség Könyvkiadója, Budapest, 2001. (464; Szent István Kézikönyvek 4.; fordította: Tuba Iván) 222., 231–232. (ismertette az „eutanázia”-érveket: az emberi méltósághoz, „önrendelkezés”-hez való jogra, a „szabadság”-ra, a „részvét”-re, a „személylét határa”-ra történő hivatkozásokat); Glóner Rózsa, *Halál helyett az élet kultúrája. Abortusz és eutanázia*, Róma, 1997. (103; *Erkölcszociológiai Füzetek* 5.) 72.; Lucas Lucas, Ramón, *A bioetikáról mindenkinek*, Új Ember Kiadó, Budapest, 2007. (186; fordította: Benkóczy Szabolcs; a fordítás alapjául szolgáló mű: *Bioetica per tutti*, Edizioni San Paolo, Milano, 2002.) 158.; Blasszauer Béla, *Orvosi etika*, Medicina Kiadó, Budapest, ²1999. (259) 161.; Horváth Tibor, *Euthanázia és büntetőjog*, in *Állam- és Jogtudomány* 15 (1972/1) 38. (36–59.); Horváth Tibor, *Az élethez való jog*, in *Acta Humana* (1995/18–19) 51. (40–61.); Sári János, *Alapjogok. Alkotmánytan II.*, Osiris Kiadó, Budapest, ³2004. (358) 88.; Tarr György, *Élet és egészség, orvos és beteg, jog és erkölcs, az emberi méltóság fogalom szférájában*, Püski Kiadó, Budapest, 2003. (252) 206.

130 Lásd például KEK 2277.; EV 66.; 22/2003. (IV. 28.) AB határozat, Bihari Mihály alkotmánybíró különvéleménye, I., II. 2. a)-d) pont, III. 4. b) pont (a „passzív eutanázia” passzív alanya nemcsak a „gyógyíthatatlan” beteg). Az önkéntes passzív és aktív „eutanázia” mellett érvel például Kiss János: *Az állam semlegessége*, Atlantisz Kiadó, Budapest, 1997. (430) 267–314. (315–322.); Tóth J. Zoltán, *„Osztathatlan és korlátozhatatlan?” – Gondolatok az emberi élethez és méltósághoz való jogról az eutanáziahatározat kapcsán*, in *Jogelméleti Szemle* 6 (2005/1) (1–11.) 7.: „A nem önkényes (nem alkotmányellenes) megfosztásra pedig nemcsak a jogos védelem, a végszükség és az előjáró parancsa a példa, hanem a passzív és az aktív eutanázia is.”

131 Vö. például KEK 2278.; EV 65.; EDC 64–65., 119–124.; MKPK 2003. évi bioetikai körlevele 68., 79., 89.; „Cor Unum” Pápai Tanács, *Dans le cadre kezdetű dokumentum a súlyos betegekkel és a haldoklókkal kapcsolatos etikai kérdésekről*, 1981. július 27., in *Enchiridion Vaticanum* 7, 1234–1281.

ha a tudatot korlátozó, életet elfogadhatóan megrövidítő narkotikummal (morfinnal) történő – a beteg állapotának megfelelő, szándékával egyező – fájdalomcsillapítás a fájdalom (szenvedés) megfelelő csökkentése (enyhítése) érdekében *elkerülhetetlen*, az adott helyzetben az *egyetlen – súlyos indok* (elviselhetetlen fájdalom) alapján fennálló – eszköz, értelemszerűen értve nem akadályozza meg más erkölcsi, családi és vallási *kötelességek* teljesítését, és a *beteg halálát* (életének megrövidítését, kioltását) *nem kívánják*, csak előre látják, és mint elkerülhetetlen eseményt elviselik¹³² (ennek megfelelő tükröződése a tétel-jogban a jogbiztonságot növeli).

A „*duplex effectus*” *elvé alkalmazásának szabályai*: 1. a magatartás tárgya (finis operis) erkölcsileg (belsőleg) – önmagában – *nem rossz* (lásd fájdalom-csillapítás); 2. a jó eredmény (a beteg elviselhetetlen fájdalmának megfelelő csökkenése) *közvetlenül* következik a magatartásból; a rossz hatás (a beteg ember életének elfogadható, a kellő fájdalomcsillapító hatás eléréséhez szükséges fájdalomcsillapítónál nem nagyobb adaggal történő megrövidítése) *ugyanannak* a magatartásnak a *nem-kívánt* (esetlegesen, belenyugodott, eltúrt, azaz nem célzatos, nem egyenes – hanem indirekt – szándékú), *elkerülhetetlen mellékkövetkezménye* (a jó hatás – az elviselhetetlen fájdalom, szenvedés megfelelő enyhülése – nem a rosszon keresztül valósul meg; a rossz hatás nem a jó cél elérése érdekében felhasznált eszköz: a cél nem szentesíti az eszközt – „soha nem szabad rosszat tenni azért, hogy abból jó származzon”;¹³³ ha az orvos az említettnél nagyobb adagú fájdalomcsillapítót ad a betegnek, a szenvedés-megszüntetésről, -csökkentéstől, az „együttérzéstől” motiválva, akkor a rossz hatás – akárcsak esetlegesen szándék esetén is – nem mellékkövetkezmény, a jó eredmény közvetett, a nagyobb adagú fájdalomcsillapítás rossz); 3. a magatartást tanúsító személy *célja* (finis operantis) *jó* (lásd elviselhetetlen fájdalom, szenvedés kellő csillapítása); 4. a rossz hatáshoz képest *arányos* mértékben *súlyos* ok, szükség (lásd elviselhetetlen fájdalom, szenvedés) fennállása a magatartás tanúsításához.¹³⁴

132 Lásd például EDC 123–124.; MKPK 2003. évi bioetikai körlevele 69.

133 Lásd például XI. Pius pápa, *Casti connubii kezdetű enciklika a keresztény házasságról*, 1930. december 31., in *Acta Apostolicae Sedis* 22 (1930) 539–592., III. 2. d) pont; Heinrich Denzinger – Peter Hünermann, *Hitvallások és az Egyház Tanítóhivatalának megnyilatkozásai*, Örökmécs Kiadó–Szent István Társulat, az Apostoli Szentszék Könyvkiadója, Bányterenyé–Budapest, 2004. (Szent István Kézikönyvek 9; 1515; Fila Béla és Jug László fordításának felhasználásával összeállította: Romhányi Beátrix és Sarbak Gábor; szerkesztette: Burger Ferenc), 3721. pont. Vö. Róm 3,8.

134 Lásd például Hámori Antal, *A haldokló, beteg ember életének és méltóságának tisztelete az Egyház tanításában. Az „eutanázia” problémája erkölcssteológiai szempontból, profán szakirodalmi és jogi tekintéssel* (Erkölcssteológiai Könyvtár 8. Sorozatszerkesztő: Tarjányi Zoltán), JEL Könyvkiadó, Budapest, 2009. (352; imprimatur: Erdő Péter; cenzor: Harsányi Ottó Pál) 171–174.; Hámori Antal, *Az emberi élet védelme a katolikus egyház tanítása szerint*, in *Távlatok* 19 (2009/4) (86) 28–29. (20–31.); Hámori Antal, *Az életvédelem kritikus pontjai (abortusz, sterilizáció, drogfogyasztás, „eutanázia”)*, in *Teológia* 43 (2009/1–2) 27–28., 32., 44–45. (18–51.); Hámori Antal, *A humánembrió védelme erkölcssteológiai nézőpontból* (Erkölcssteológiai Könyvtár 6. Sorozatszerkesztő: Tarjányi Zoltán), JEL Könyvkiadó, Budapest, 2008. (151) 35–36., 44–45.; Hámori Antal, *Életvédelem és jog – aktuális kihívások II.*, in *A Magyar Katolikus Orvosok Szent Lukács Egyesületének Tudósítója* 25 (2008/3) 100–101. (97–120.); Hámori Antal, *Az „eutanázia” fogalmi meghatározása, erkölcsi és jogi minősítése*, in *Magyar Bioetikai Szemle* 13 (2007/1) 28., 32. (24–32.);

Az MKPK 2003. évi bioetikai körlevelének 101. pontja tartalmazza, hogy: „A közösségi meghatározottsággal kapcsolatban az eutanázia támogatói a személyi autonómia értékére szoktak hivatkozni, amely azonban nem keverhető össze az indifferens, a saját érdekeibe bezárkózó magatartással. Az eutanázia mellett fölhozott autonómia-érv nem a másik tiszteletén alapszik, hanem távolságtartáson és a kívülálló magatartáson, ahol a személy mindaddig szabad, amíg magatartása nem korlátozza mások szabadságát. [...] A tisztelet és a szolidaritás úgy próbálja hordozni a másik ember terhét, hogy tudatában van a két személy közötti áthághatatlan korlát létezésének. A túlhangsúlyozott autonómiaigény mögött tulajdonképpen a másik személyének tagadása áll, mely csak akkor jelentkezik, amikor az konfliktusba kerül saját szabadsággal. Ennek a fajta érdektelen, indifferens magatartásnak semmi köze sincs a toleranciához, ugyanarról a töről fakad, mint a háborús konfliktusok, állapítja meg Cataldo Zuccaro.¹³⁵ Ez a gyökerében egoista magatartás abban is kifejeződik, hogy meg akarja szabadítani a társadalmat a már fizikai értelemben nem hasznos anyagi, de főleg pszichikai terhet jelentő súlyos betegektől és haldoklóktól. Mindez támadást jelent a társadalommal szemben, hiszen az eutanáziát támogató magatartás valójában a nagyobb közösség aggasztó gyengeségét mutatja olyan határhelyzetekben, ahol a korábbi értékrend és helytállás olyan viszonyítási pontokat jelentett mindenki számára, amely megalapozta és biztosította az élet egészének értelmét. [...]”

Véleményem szerint mind kánonjogilag, mind világi jogilag olyan autonómia és életvédelem, életvégi döntés a helyes, amely valóban segít a bajban lévőknek, szenvedőknek, mellőzi a „túlbuzgó gyógyítás”-t. Ennek megfelelően mondhatjuk: *segítségért kiáltunk – bármennyire kívánjuk a halált; ne kötelet – és ne is tortúrát – adjunk, hanem igaz szere-*

Hámori Antal, *Életvédelem a katolikus Egyház jogrendjében világi jogi összehasonlítással*, Szent István Társulat, az Apostoli Szentszék Könyvkiadója, Budapest, 2006. (XVII, 474; imprimatur: Erdő Péter) 141–145., 213–215., 229–230., 235., 239.; Hámori Antal, *A magzatkorú gyermek büntetőjogi védelme az Egyház jogrendjében (magyar állami jogi összehasonlítással)*, in *Távlatok* 13 (2003/1) (59) 22. (18–29.); Hámori Antal, *Az abortusz büntetendő cselekményének kánonjogi tényállása (magyar állami jogi összehasonlítással)*, in *Magyar Bioetikai Szemle* 8 (2002/3) 16. (11–22.), *Kánonjog* 4 (2002/1–2) 91. (85–96.).

135 Lásd Zuccaro, Cataldo, *L'eutanasia, Discussione dei principi argomentativi*, in *Rivista di Teologia* 30 (1999) 248–249. (237–249.).

tetet;¹³⁶ kérlek, Uram, adj okosságot, erőt, hogy a halált szándékom szerint ne sietessük és ne késleltessük,¹³⁷ „Ragyogjon ránk a te arcod világossága, Urunk.”¹³⁸

3.2. A „passzív eutanázia” különböző meghatározásai és az „öngyilkosságban közreműködés”

Miként a fentiekben utaltam rá, az „eutanázia” körüli viták olykor terminológiai különbségek miatt is fennállnak. A fogalmi tisztázás érdekében indokoltnak tartom kitérni a „passzív eutanázia” eltérő meghatározásaira. Előfordul, attól függően, hogy ki miként definiálja az „eutanáziát”, ugyanazon magatartás egyező minősítése esetén is, másként ítélik meg azt: vannak, akik azt mondják, hogy az „eutanázia” (mind az aktív, mind a passzív formája) erkölcsileg és jogilag rossz, helytelen (az úgynevezett „túlbugzó gyógyítás” elutasítását nem „passzív eutanáziának” tekintve), míg mások szerint a „passzív eutanázia” (bizonyos határok között) elfogadható (a „túlbugzó gyógyítás” elutasítását „passzív eutanáziának” nevezve), miközben mindkét nézet képviselői erkölcsileg és jogilag nem tartják rossznak, helytelennek a „túlbugzó gyógyítás” elutasítását, sőt, kifejezetten jónak, helyesnek minősítik azt. Akadnak olyan vélemények is, amelyek szerint a „túlbugzó gyógyítás” elutasításán túli passzív „eutanázia”, esetenként az aktív „eutanázia” is megengedhető.

A szakirodalomban és a forrásokban is „passzív eutanázia” alatt mást és mást értenek: egyes vélemények szerint a „túlbugzó gyógyítás” („terápiás túlbugzóság”), a „rendkívüli, aránytalan eszközök” elutasítása a „passzív eutanázia” fogalmi körébe tartozik, „a kérésre végzett passzív eutanázia »az életfenntartó, életmentő ellátás visszautasítása« nevet viseli”, „az életfenntartó kezelés visszautasításához való jog elismerése az önkéntes passzív eutanázia megengedését jelenti”, „a passzív eutanázia (a visszautasítási jog) [...]” Ezekben az esetekben a szerzők a „passzív eutanáziát” ennyiben nem, illetve ennyiben sem tekintik erkölcsileg, s jogilag rossz, helytelen magatartásnak.¹³⁹

136 Részletesen lásd például Szent II. János Pál pápa, *Salvifici doloris kezdetű apostoli levél az emberi szenvedés keresztény értelméről a Katolikus Egyház püspökeihez, papjaihoz, szerzetescsaládjaihoz és hívőihez*, 1984. február 11., in *II. János Pál megnyilatkozásai, Pápai Dokumentumok 1978–2005*, I. kötet, Szerkesztette: Diós István, Szent István Társulat, az Apostoli Szentszék Könyvkiadója, Budapest, 2005. (970) 271–302. (fordította: Mártonffy Marcell); Hámori Antal, *A haldokló, beteg ember életének és méltóságának tisztelete az Egyház tanításában. Az „eutanázia” problémája erkölcssteológiai szempontból, profán szakirodalmi és jogi kitekintéssel* (Erkölcssteológiai Könyvtár 8. Sorozatszerkesztő: Tarjányi Zoltán), JEL Könyvkiadó, Budapest, 2009. (352; imprimatur: Erdő Péter; cenzor: Harsányi Ottó Pál) 13–14., 23–84., 187–201., 216–228., 237–242.; Hámori Antal, *Az emberhez méltó „halál” megélése – A haldokló, szenvedő beteg életének és méltóságának tisztelete, védelme*, in *Magyar Jog* 64 (2017/7–8) 495–504. (487–504.).

137 Lásd például 1Sám 2,6; Bölcs 1,12,16; 16,13–14.

138 Lásd VS 2.; Zsolt 4,7b: „Ragyogtasd ránk arcodat, Uram,”; vö. például VS 40., 42.

139 Lásd például Blasszauer Béla, *Orvosi etika*, Medicina Kiadó, Budapest, 1999. (259) 163. (171–179.); Blasszauer Béla, *Eutanázia*, Medicina Kiadó, Budapest, 1997. (281) 36–37.; Blasszauer Béla, *Eutanázia*, in *Valóság* 35 (1992/3) 106. (105–110.); Blasszauer Béla, *Eutanázia*, in *Lege Artis Medicinae* 1 (1991/11–12) 756. (754–759.); Blasszauer Béla, *Eutanázia: érvek és ellenérvek*, in *Valóság* 23 (1980/4) 61., 63–64. (61–73.); Gyöngyösi Zoltán, *Az élet és test feletti rendelkezések joga*, HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó, Budapest, 2002. (478) 187. (vö. uo. 187–188.); Tóth Gábor Attila, *Az emberi méltósághoz való jog és az élethez való jog*,

Ehhez kapcsolódik, hogy vannak, akik az Eütv. egyes rendelkezéseire vonatkoztatják a „passzív eutanázia” kifejezést¹⁴⁰ (ennyiben kivonva e megfogalmazást az „emberlölés”

in *Emberi jogok*, Szerkesztette: Halmai Gábor és Tóth Gábor Attila, Osiris Kiadó, Budapest, 2003. (919) 351., 359. (255–361.); Tóth Gábor Attila, *Eutanázia – az önrendelkezési jog tárguló határai*, in *Társadalmi Szemle* 52 (1997/1) 58. (52–61.); Tóth Gábor Attila, *Eutanázia – döntés előtt*, in *Világosság* 36 (1995/7) 61. (51–64.); továbbá: Holló András alkotmánybírónak a 22/2003. (IV. 28.) AB határozathoz fűzött párhuzamos indokolása és különvéleménye, amelyhez Kukorelli István alkotmánybíró csatlakozott (I. 2., II. 2–3.), illetőleg uo. Bihari Mihály alkotmánybíró különvéleménye (II. 2.). Lásd még Filó Mihály, *Az eutanázia a büntetőjogi gondolkodásban*, ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2009. (353; ELTE Jogi Kari Tudomány 4.) 25. (vö. uo. 38.), 49., 54., 182., 184. („Az életfenntartó beavatkozások visszautasítása, a »passzív eutanázia« [...]”), 186., 203. („Az életmentő vagy életfenntartó kezelések visszautasításának joga, a »passzív eutanázia«, [...]”), 208., 319. („Az életmentő vagy életfenntartó kezelések visszautasításának joga, a »passzív eutanázia«, [...]”); Tóth J. Zoltán, *A passzív eutanázia mint „az ellátás visszautasításához való jog” dilemmái – alkotmányelméleti megközelítésben*, in *Jogelméleti Szemle* 16 (2015/4) (206–218.) 206. /„[...] az egészségügyről szóló 1997. évi CLIV. törvényben (a továbbiakban: Eütv.) foglalt ún. passzív eutanázia, egészen pontosan az életfenntartó vagy életmentő orvosi kezelésnek a cselekvőképes beteg általi visszautasítása [...]” „A magyar jogi szabályozás az eutanázia fogalmát nem használja; az egészségügyről szóló 1997. évi CLIV. törvény ehelyett a beteg »egészségügyi önrendelkezéshez való jogáról«, és ennek részeként az »ellátás visszautasításához való jogról« rendelkezik. A kissé szégyenlős terminológia azonban nem változtat azon, hogy e fogalmak alatt a passzív eutanázia jogi szabályozása történik meg.” „[...] a szakirodalom korántsem egységes abban, hogy mit is jelent egyáltalán az »eutanázia.«” „Vita van – egyebek mellett – azon, hogy »valódi« eutanáziának tekinthető-e az ún. passzív eutanázia, vagyis az, ha a betegség természetes lefolyását biztosítjuk, és a halál bekövetkeztét nem akadályozzuk meg mesterségesen; [...]”/.

140 Lásd például Bányai Dávid – Verzár Zsófia, *Gondolatok az eutanázia hazai szabályozásáról és gyakorlatáról*, in *Belügyi Szemle* 65 (2017/9) 64–66., 69., 71. (63–71.); Belovics Ervin, *A személy elleni bűncselekmények*, in Belovics Ervin – Molnár Gábor – Sinku Pál, *Büntetőjog. Különös Rész, HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó, Budapest, 2004. (673) 85. (83–173.)*; Filó Mihály, *Az eutanázia a büntetőjogi gondolkodásban*, ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2009. (353; ELTE Jogi Kari Tudomány 4.) 25. (vö. uo. 38.), 49., 182., 186., 203., 208., 319.; Gyöngyösi Zoltán, *Az élet és test feletti rendelkezések joga*, HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó, Budapest, 2002. (478) 34., 187–194., 197–203.; Julesz Máté, *Orvosi jog működés közben*. A halápénztől a kártérítésig, Medicina Könyvkiadó Zrt., Budapest, 2018. (274) 51., 61., 64., 66., 70., 88–89.; Julesz Máté, *Az orvosi jog aktualitásai. Az eutanáziától a klónozásig*, Medicina Könyvkiadó Zrt., Budapest, 2016. (175) 13–14. /Julesz Máténak ezen és a 2018-ban megjelent könyvében szereplő, hivatkozott szavait (lásd például: „[...] Magyarországon az egészségügyi törvény előírásai passzív eutanáziát tesznek lehetővé, [...]”, „Magyarországon a passzív eutanázia törvényes, [...]” – 2018: 70., 88.) árnyalják a 2018. évi könyvében alkalmazott, következő megfogalmazásai: „[...] a passzív eutanázia egészségügyi törvényünk szerint megfogalmazott, de kifejezetten »passzív eutanáziának« nem nevezett fogalmát [...]”, „Az aktív eutanázia tehát nem egészségügyi beavatkozás, míg az eutanáziának jogi és orvosi dogmatikai értelemben nem tekinthető, de sokak által tudományosan passzív eutanáziaként aposztrofált eljárás egészségügyi beavatkozásnak minősül.” – 2018: 89., 94./; Julesz Máté, *Passzív eutanázia és végakarát*, in *Orvosi Hetilap* 155 (2014/27) 1059–1060. (1057–1062.); Julesz Máté, *Eutanázia Európán kívül*, in *Orvosi Hetilap* 155 (2014/32/) 1260. (1259–1264.); Julesz Máté, *Eutanázia*, in *Orvosi Hetilap* 154 (2013/17) 672–673. (671–674.); Sári János, *Alapjogok. Alkotmánytan II.*, Osiris Kiadó, Budapest, 2004. (358) 89., 93.; Sári János, *Az élethez és az emberi méltósághoz való jog*, in Balogh Zsolt, Holló András, Kukorelli István, Sári János, *Az Alkotmány magyarázata*, KJK–KERSZÖV Jogi és Üzleti Kiadó, Budapest, 2003. (738; 527–544.) 539.; Tarr György, *Élet és egészség, orvos és beteg, jog és erkölcs, az emberi méltóság fogalom szférájában* (Az orvosi jog vázlata), Püski Kiadó, Budapest, 2003. (252) 207.; Tóth Gábor Attila, *Az emberi méltósághoz való jog és az élethez való jog*, in *Emberi jogok*, Szerkesztette: Halmai Gábor és Tóth Gábor Attila, Osiris Kiadó, Budapest, 2003. (919) 359.; Tóth J. Zoltán, *A passzív eutanázia mint „az ellátás visszautasításához való jog” dilemmái – alkotmányelméleti megközelítésben*, in *Jogelméleti Szemle* 16 (2015/4) (206–218.) 206.; továbbá: Holló András alkotmánybírónak a 22/2003. (IV. 28.) AB határozathoz fűzött párhuzamos indokolása és

törvényi tényállása köréből¹⁴¹), amit a 36/2000. (X. 27.) AB határozat indokolásának III. 4. pontja is táplál,¹⁴² amellet is, hogy a taláros testület ezt nem követi (el) a 22/2003. (IV. 28.) AB határozatban.¹⁴³

Eltérő álláspont értelmében: „A hatályos jogszabályi rendelkezések szerint a haldokló megölése – aktív vagy passzív euthanázia – ugyancsak emberölésnek minősül, függetlenül attól, hogy akár a sértett kérésére, szenvedései megrövidítése érdekében történt.”¹⁴⁴

Jobbágyi Gábor ki is mondja, hogy az Eütv. nem legalizálja a „passzív eutanáziát”, „A passzív eutanáziától határozottan megkülönböztetendő az ellátás visszautasítása, mint betegjog (Eütv. 20–23. §). [...]”; véleménye szerint a „rendkívüli és aránytalan eszközök és beavatkozások igénybevételéről” való lemondás nem tartozik a „passzív eutanázia” fogalmi körébe.¹⁴⁵

különvéleménye, amelyhez Kukorelli István alkotmánybíró csatlakozott (II. 2. és 4.), illetőleg uo. Bihari Mihály alkotmánybíró különvéleménye (II. 2.).

141 Lásd például Belovics Ervin, *A személy elleni bűncselekmények*, in Belovics Ervin – Molnár Gábor – Sinku Pál, *Büntetőjog. Különös Rész*, HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó, Budapest, 2004. (673) 85.; Filó Mihály, *Az eutanázia a büntetőjogi gondolkodásban*, ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2009. (353; ELTE Jogi Kari Tudomány 4.) 25. (vö. uo. 38.), 49., 182., 186., 203., 208., 319.

142 Lásd például Sári János, *Alapjogok. Alkotmánytan II.*, Osiris Kiadó, Budapest, 2004. (358) 89., 93.; Sári János, *Az élethez és az emberi méltósághoz való jog*, in Balogh Zsolt, Holló András, Kukorelli István, Sári János, *Az Alkotmány magyarázata*, KJK–KERSZÖV Jogi és Üzleti Kiadó, Budapest, 2003. (738; 527–544.) 539. A 36/2000. (X. 27.) AB határozat indokolásának III. 4. pontja tartalmazza: „Az Eütv. 21. § (2) bekezdése az eutanáziának azt az esetét szabályozza, amikor a cselekvőképtelen vagy korlátozottan cselekvőképes betegnél életfenntartó vagy életmentő beavatkozást utasít vissza a törvényes képviselő vagy az erre jogosult más személy.”

143 Mindössze Holló András, Kukorelli István és Bihari Mihály véleményében jelenik meg az, hogy az egészségügyi törvény tartalmazza a „passzív eutanáziát”.

144 Lásd Lassó Gábor, *Emberölés*, in *A Büntető Törvénykönyv magyarázata 1.*, Szerkesztette: Jakucs Tamás, KJK–KERSZÖV Jogi és Üzleti Kiadó, Budapest, 2004. (760; 485–514.) 486.

145 Lásd Jobbágyi Gábor, *Orvosi jog. Hippokratésztől a klónozásig*, Szent István Társulat, az Apostoli Szentszék Könyvkiadója, Budapest, 2007. (325) 149–150., 165.; Jobbágyi Gábor, *Az élet joga. Abortusz, eutanázia, művi megtermékenyítés*, Szent István Társulat, az Apostoli Szentszék Könyvkiadója, Budapest, 2004. (303) 274., 297.; Jobbágyi Gábor, *Eutanázia I. Kívánatra ölés*, in *Magyar Szemle* 13 (2004/5–6) 13. (6–32.).

A bioetikai irodalomban például Ferencz Antal és Makó János nem tekinti „passzív eutanáziá”-nak a „túlbugzó gyógyítás” elutasítását.¹⁴⁶ Makó János azt is hangsúlyozza, hogy az Eütv. nem legalizálja az „eutanáziá”-t.¹⁴⁷

A Magyar Bioetikai Társaság elnökségének állásfoglalása szerint: „A terápiás túlbuzgóság kerülése nem eutanáziá.”¹⁴⁸

Hidvéginé Adorján Livia megfogalmazásában: „Az életmentő beavatkozás visszautasítása nem egyenlő az eutanáziával.” „Nem eutanáziá az sem, ha a beteg kellő felvilágosítás után jogszabályokban rögzített feltétel mellett életfenntartó kezelést utasít vissza, mert így a halála a betegség természetes lefolyásának következtében jön létre. Nem eutanáziá, ha a betegség végstadiumába jutott szenvedő betegnek a legkisebb, de hatékony dóziszú kábítószerrel adja az orvos, és a szenvedés fokozódása esetén a dózist fokozatosan, akár olyan mértékben növeli, ami a halál bekövetkezésének idejét vélhetően előbbre hozza. Ez a lehetőség abból fakad, hogy az orvosnak kötelessége a szenvedés enyhítése, és a cél nem a beteg halálának előidézése, hanem a beteg szenvedéseinek enyhítése.”¹⁴⁹

A „túlbugzó gyógyítás” („terápiás túlbuzgóság”) alatt a beteg állapotának figyelembevételével rendkívülinek, aránytalannak, túlságosan terhesnek, haszontalannak minősülő orvosi kezelésekhöz, beavatkozásokhoz való makacs ragaszkodást értjük.¹⁵⁰ Ebből a szempontból az *arányosság* azt jelenti, hogy a betegen olyan mértékben kell beavatkozni, amennyire az egészségének hasznára válik, sem jobban, sem kevésbé; ezt a *személy teljességét* szem előtt tartva kell mérlegelni, figyelembe véve a betegség előre haladott állapotát, a beavatkozástól várható eredmények és a vele járó kockázat arányát.¹⁵¹

146 Lásd Ferencz Antal, *A bioetika alapjai*, Szent István Társulat, az Apostoli Szentszék Könyvkiadója, Budapest, 2001. (312) 251. (az „emberi élet végének bioetikai kérdései”-hez lásd uo. 240–254.); Makó János, *Indokolt-e az aktív és a passzív eutanáziá megkülönböztetése*, in *Bioetika – Ökumené*, Szerkesztette: Makó János – Ullrich Zoltán, Széphalom Könyvműhely, Budapest, 2003. (330) Rejtett Kulturális Forrásaink V. 123–125. (120–126.), és *Magyar Bioetikai Szemle* 7 (2001/4) 31–32. (29–33.); Makó János, *Humánnum és technika a gyógyításban*, in *Magyar Bioetikai Szemle* 6 (2000/3) 34. (31–35.). Lásd még például Bérczes Tibor, *Élni és halni hagyni. Beszélgetések a holland eutanáziá gyakorlatáról*, Corvina Kiadó Kft., Budapest, 2016. (277) 10–11.: „[...] nem számít eutanáziának – ahogy egyébként Magyarországon sem – az a fajta fájdalomcsillapítás, amelynek egyik mellékhatása, hogy lerövidíti a beteg életét. [...]”; Széll Kálmán, *Megengedhető-e minden, ami technikailag kivitelezhető?*, in *Magyar Bioetikai Szemle* 15 (2009/1–2) 57. (51–60.). Vö. Magyar Orvosi Kamara Etikai Kollégiuma, VI. sz. áf. az eutanáziáról, Budapest, 1995. december 9., in *Magyar Bioetikai Szemle* 1 (1995/1–2) 46., és uo. 3 (1997/4) 17.

147 Lásd Makó János, *A magyar egészségügyben jelentkező legújabb etikai problémák az orvos szemszögéből*, in *Magyar Bioetikai Szemle* 5 (1999/4) 20. (18–22.).

148 Lásd *Az MBT elnökségének állásfoglalása az eutanáziáról, a terápiás túlbuzgóságról és a haldokló beteg ellátásáról*, in *Magyar Bioetikai Szemle* 9 (2003/1) 43. (42–43.). Vö. Életvédő Fórum, *Állásfoglalás a haldokló, beteg ember életének és méltóságának védelmében*, Budapest, 2009. február 11., in www.katcsal.hu (életvédelem), *Magyar Kurír* 2009. február 11. (www.magyarurir.hu), *A Magyar Katolikus Orvosok Szent Lukács Egyesületének Tudósítójá* 26 (2009/1) 6–12.; *A Magyar Katolikus Orvosok Szent Lukács Egyesületének állásfoglalása az eutanáziával szemben*, in *Ökumené* 2 (1996/3–4) 62–63.

149 Lásd Hidvéginé Adorján Livia, *Etikai, bioetikai, orvosetikai, jogi dilemmák*, in Hidvéginé Adorján Livia – Sáriné Simkó Ágnes, *Etikai normák és dilemmák az egészségügyben*, Medicina Könyvkiadó Zrt., Budapest, 2019. (282, 59–135.) 73., 75.

150 Lásd például EV 65.; EDC 119.; MKPK 2003. évi bioetikai körlevele 68.

151 Lásd EDC 64–65.; Lucas Lucas, Ramón, *A bioetikáról mindenkinek*, Új Ember Kiadó, Budapest,

A „túlbugzó gyógyítás”, a „rendkívüli, aránytalan eszközök” elutasítása a bioetikai vélemények,¹⁵² az erkölcssteológiai irodalom¹⁵³ és a hiteles egyházi tanítóhivatali megnyilatkozások¹⁵⁴ szerint sem minősül erkölcsileg és jogilag rossz, helytelen magatartásnak. Azokban a helyzetekben, amikor közeli és elháríthatatlan halál várható, „el lehet utasítani olyan beavatkozásokat, amelyek csak egy pislákoló és kínos élet megnyújtását hoznák, anélkül azonban, hogy megszakítanák az ilyen állapotban normálisnak tekintett eljárásokat”.¹⁵⁵

Szent II. János Pál pápa *Evangelium vitae* kezdetű enciklikájában is olvashatjuk, hogy a rendkívüli vagy aránytalan beavatkozásokról való lemondás nem azonos az öngyilkossággal vagy az eutanáziával.¹⁵⁶

Miként említettem, az *Egyház tanítása* értelmében az „eutanázia” olyan cselekvés vagy mulasztás, amely természete és a végrehajtó szándéka szerint halált okoz, azzal a céllal, hogy megszüntessen minden szenvedést, fájdalmat (erkölcsileg és jogilag rossz magatartás, a szándékos emberölés fajtája).¹⁵⁷

A kábítás (morfin) alkalmazása a haldokló szenvedésének csökkentésére erkölcsileg és jogilag megfelelhet az *emberi méltóságnak*, még azzal a kockázattal is, hogy napjait

2007. (186; fordította: Benkóczy Szabolcs; a fordítás alapjául szolgáló mű: *Bioetica per tutti*, Edizioni San Paolo, Milano, 2002.) 163–164.

152 Lásd például Ferencz Antal, *A bioetika alapjai*, Szent István Társulat, az Apostoli Szentszék Könyvkiadója, Budapest, 2001. (312) 251.

153 Lásd például Glóner Rózsa, *Halál helyett az élet kultúrája. Abortusz és eutanázia*, Róma, 1997. (103; *Erkölcssteológiai Füzetek* 5.) 72.; Harsányi Pál, *A halál körüli problémák*, in *Erkölcssteológiai Tanulmányok I.*, JEL Könyvkiadó, Budapest, 2002. 28. (27–45.); Lucas Lucas, Ramón, *A bioetikáról mindenkinek*, Új Ember Kiadó, Budapest, 2007. (186; fordította: Benkóczy Szabolcs; a fordítás alapjául szolgáló mű: *Bioetica per tutti*, Edizioni San Paolo, Milano, 2002.) 159.

154 Lásd például KEK 2278.; EV 65.; EDC 119–121.; MKPK 2003. évi bioetikai körlevele 68., 79.

155 Lásd EV 65.; Hittani Kongregáció, *Iura et bona kezdetű nyilatkozat az eutanáziáról*, 1980. május 5., in *Acta Apostolicae Sedis* 72 (1980) 542–552. (IB), IV.; EDC 120. Az EDC 120. pontja azt is tartalmazza, hogy: „Az élelem és folyadék adagolása, még mesterségesen is, része a betegetek mindig megillető normális kezelésnek, ha ez nem terhes számukra: jogtalan beszűntetésük egyenlő lehet a szó szoros értelmében vett eutanáziával.”; az MKPK 2003. évi bioetikai körlevelének 68. pontja szerint: „Vannak olyan helyzetek, amikor a mesterséges táplálás és folyadékpótlás egyébként normális terápiás eszközei haszontalannak bizonyulnak, terhesek a beteg számára, és ezért fel kell őket függeszteni.”

156 Lásd EV 65.

157 Lásd például GS 27.; KEK 2277., 2324.; VS 80.; EV 57., 65–66., 73–74.; IB II.; EDC 120., 147., 150.; MKPK 2003. évi bioetikai körlevele 68., 71., 73–76., 78., 80., 95., 115–116. (vö. „öngyilkosság”: például KEK 2280–2283., 2325.; EV 66–67.). Az erkölcssteológiai irodalom körében lásd például Harsányi Pál Ottó, *Eutanázia. Az ellenérvek alkalmazásának nehézségei – új szempontok*, in *Távlatok* 13 (2003/1) (59) 30–36.; Harsányi Pál, *A halál körüli problémák*, in *Erkölcssteológiai Tanulmányok I.*, JEL Könyvkiadó, Budapest, 2002. 27–45.; Lucas Lucas, Ramón, *A bioetikáról mindenkinek*, Új Ember Kiadó, Budapest, 2007. (186; fordította: Benkóczy Szabolcs; a fordítás alapjául szolgáló mű: *Bioetica per tutti*, Edizioni San Paolo, Milano, 2002.) 158–160. Lásd még például Életvédő Fórum, *Állásfoglalás a haldokló, beteg ember életének és méltóságának védelmében*, Budapest, 2009. február 11., in www.katcsal.hu (életvédelem), *Magyar Kurír* 2009. február 11. (www.magyarurir.hu), *A Magyar Katolikus Orvosok Szent Lukács Egyesületének Tudósítója* 26 (2009/1) 6–12.; *A Magyar Katolikus Orvosok Szent Lukács Egyesületének állásfoglalása az eutanáziával szemben*, in *Ökumené* 2 (1996/3–4) 62. (62–63.).

megrövidítik, ha a halált sem célként, sem eszközként nem akarják, csak előre látják, és mint *elkerülhetetlen* eseményt elviselik. A *megfelelő fájdalomcsillapító kezelés*, amely segít kevésbé drámaivá tenni a betegség *természetes* lefolyását, hozzájárul a halál humanizálásához és elfogadásához, az önzetlen, érdemszerző szeretet kiváltságos formája, amit ilyen meggondolással támogatni kell.¹⁵⁸

A profán bioetikai és jogi irodalomban a „*kettős hatás*” elvével kapcsolatban megjelent kritikára¹⁵⁹ tekintettel fontosnak tartom hangsúlyozni: az emberi magatartások filozófiai és pszichológiai elemzésében hasznos a különböző összetevők és szintek elkülönítése (lásd például *finis operis* és *finis operantis*), de ugyanakkor meg kell őrizni a magatartás integritását, és nem szabad túlzottan „atomizálni” azt (a magatartás tárgya szükségszerűen magával hoz egy bizonyos tudást magáról a tárgyról);¹⁶⁰ az „*indokolt orvosi kockázat*” és a „*hivatásbeli kötelesség teljesítése*” (lásd megfelelő fájdalomcsillapítás) *elvé* megfelelő alkalmazásával a „*duplex effectus*” *elvé* eshetőleges szándékával, közvetett okozati kapcsolatával kapcsolatos érvek megválaszolhatók, miként az „*orvosi kockázat*” objektíve ésszerű indoka, az erkölcsileg és a jogilag rossz (jogellenesség) hiánya is a „*duplex effectus*” *elvé* arányosságán, a megfelelő fájdalomcsillapításon megállhat (az eshetőleges szándék és a közvetett okozati kapcsolat az „*indokolt orvosi kockázat*” és a „*hivatásbeli kötelesség teljesítése*” *elvé*ben is lappanghat).¹⁶¹

Természetesen a *gondatlan emberölés* (lásd például nagyobb adagú fájdalomcsillapító adása tévedésből) – noha a fogalmi meghatározás szerint (a szándékosság hiánya okán) nem tartozik az „*eutanázia*” körébe – erkölcsi és jogi szempontból releváns lehet (lásd vétkesen téves lelkiismeret).¹⁶²

Ugyancsak más kérdés – amint utaltam rá –, hogy a nehezen megítélhető és nehezen bizonyítható esetekben (lásd például szenvedéscsökkenésre kiterjedő cél, nagyobb ada-

158 Lásd KEK 2279.; EV 65.; EDC 122–124.

159 Lásd például Kovács József, *A modern orvosi etika alapjai, Bevezetés a bioetikába*, Medicina Kiadó, Budapest, 1999. (641) 52–55. A kritikára adott részletes választ lásd Hámori Antal, *A haldokló, beteg ember életének és méltóságának tisztelete az Egyház tanításában. Az „eutanázia” problémája erkölcssteológiai szempontból, profán szakirodalmi és jogi kitekintéssel* (Erkölcssteológiai Könyvtár 8. Sorozatszerkesztő: Tarjányi Zoltán), JEL Könyvkiadó, Budapest, 2009. (352; imprimatur: Erdő Péter; cenzor: Harsányi Ottó Pál) 114. (362. lábjegyzet), 201–202. (657. lábjegyzet).

160 Lásd MKPK 2003. évi bioetikai körlevele 81. Vö. uo. 70.; VS 78. Ahhoz, hogy meg tudjuk érteni a tárgyat, amely a magatartást erkölcsileg meghatározza, a magatartást tanúsító személlyel kell azt kapcsolatba hozni (lásd például ugyanaz a magatartás a szándéktól függően jónak, elfogadhatónak vagy rossznak minősül: jogellenesen támadó és jogos védelmi helyzetben lévő ugyanolyan irányú, erejű ütése).

161 Vö. például Hámori Antal, *A haldokló, beteg ember életének és méltóságának tisztelete az Egyház tanításában. Az „eutanázia” problémája erkölcssteológiai szempontból, profán szakirodalmi és jogi kitekintéssel* (Erkölcssteológiai Könyvtár 8. Sorozatszerkesztő: Tarjányi Zoltán), JEL Könyvkiadó, Budapest, 2009. (352; imprimatur: Erdő Péter; cenzor: Harsányi Ottó Pál) 171–177., 187–205.

162 Lásd például a Büntető Törvénykönyvről szóló 2012. évi C. törvény 160. § (4) bekezdés. Vö. CIC 128. kánon, 221. kánon 3. §, 1321. kánon 1–3. §, 1399. kánon, 1752. kánon (*salus animarum*); *Az Egyházi Törvénykönyv. A Codex Iuris Canonici hivatalos latin szövege magyar fordítással és magyarázattal*. Szerkesztette, fordította és a magyarázatot írta: Erdő Péter, Szent István Társulat, az Apostoli Szentzséki Könyvkiadója, Budapest, 2001. (1248) 226–227., 890–891., 943., 1141.

gú fájdalomcsillapító adására kiterjedő eshetőleges szándék) a külső fórum *in concreto* például az – egyházi büntető-eljárásjog által is ismert – „*in dubio pro reo*” elve alapján felmentő ítéletet hoz.¹⁶³ Az előzőekben a „kétség” kapcsán az „öngyilkos”, az adott esetben az „eutanázia” passzív alanyi körébe tartozó beteg ember egyházi temetésben részesíthetőségére is kitértem.

Az „eutanáziá”-val összefüggésben a „kívánatra ölés” és az „öngyilkosságban közreműködés” is megemlítendő.

A „kívánatra ölés” az 1878. évi V. törvénycikk¹⁶⁴ 282. §-ában szerepelt. E szerint, aki valakinek határozott és komoly kívánsága által bíratott arra, hogy őt megölje, három évig terjedhető börtönnel volt büntetendő. Mind az aktív, mind a passzív alany általános (nemcsak orvos-beteg viszonyról van szó), s a betegség sem tényállási elem. E privilegiált tényállást a Büntető Törvénykönyvről szóló 1961. évi V. törvény már nem tartalmazta; de maga a „kívánatra ölés” – a kifejtettek értelmében – az „eutanázia” körében is megjelenik.

Az „öngyilkosságban közreműködés” a Büntető Törvénykönyvről szóló 1978. évi IV. törvény 168. §-ában legutóbb a következőképpen volt meghatározva: „(1) Aki mást öngyilkosságra rábír, vagy ennek elkövetéséhez segítséget nyújt, ha az öngyilkosságot megkísérlik vagy elkövetik, büntetett követ el, és öt évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő. (2) Az a tizennyolcadik életévét betöltött személy, aki tizennyolcadik életévét be nem töltött személyt bír rá öngyilkosságra, vagy ennek elkövetéséhez segítséget nyújt, ha az öngyilkosságot megkísérlik vagy elkövetik, büntetett követ el és két évtől nyolc évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő.”; a Büntető Törvénykönyvről szóló 2012. évi C. törvény 162. § (1)–(2) bekezdése pedig ekként rendelkezik: „(1) Aki mást öngyilkosságra rábír, vagy ennek elkövetéséhez segítséget nyújt, ha az öngyilkosságot megkísérlik vagy elkövetik, büntetett miatt egy évtől öt évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő. (2) Az a tizennyolcadik életévét betöltött személy, aki tizennyolcadik életévét be nem töltött személyt bír rá öngyilkosságra, vagy ennek elkövetéséhez segítséget nyújt, ha az öngyilkosságot megkísérlik vagy elkövetik, két évtől nyolc évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő.”; a 160. § (5) bekezdése alapján e § (1) bekezdése szerint büntetendő, aki tizennegyedik életévét be nem

163 Lásd például Hámori Antal, *A haldokló, beteg ember életének és méltóságának tisztelete az Egyház tanításában. Az „eutanázia” problémája erkölcszociológiai szempontból, profán szakirodalmi és jogi kitekintéssel* (Erkölcsteológiai Könyvtár 8. Sorozatszerkesztő: Tarjányi Zoltán), JEL Könyvkiadó, Budapest, 2009. (352; imprimatur: Erdő Péter; cenzor: Harsányi Ottó Pál) 205–206. (670. lábjegyzet); Hámori Antal, *Életvédelem a katolikus Egyház jogrendjében világi jogi összehasonlítással*, Szent István Társulat, az Apostoli Szentszék Könyvkiadója, Budapest, 2006. (XVII, 474; imprimatur: Erdő Péter; cenzor: Szurómi Szabolcs Anzelm) 137–138., 214–215. Vö. például a büntetőeljárásról szóló 2017. évi XC. tv. 7. § (4) bekezdés; CIC 14. kánon, 1608. kánon 4. §, 1728. kánon 1. §; *Az Egyházi Törvénykönyv. A Codex Iuris Canonici hivatalos latin szövege magyar fordítással és magyarázattal*. Szerkesztette, fordította és a magyarázatot írta: Erdő Péter, Szent István Társulat, az Apostoli Szentszék Könyvkiadója, Budapest, 2001. (1248) 98–99.; Sanchis, J. M., *L'aborto procurato: aspetti canonistici*, in *Ius Ecclesiae* (1989/2) 663–677. (29. lábjegyzet).

164 A magyar büntető törvénykönyv a büntettekről és vétségekről (szentesítést nyert 1878. május 27-én, kihirdettetett az országgyűlés mindkét házában 1878. május 29-én).

töltött vagy akaratnyilvánításra képtelen személyt öngyilkosságra rábír, ha az öngyilkosságot elkövetik [a 160. § (1) bekezdése: „(1) Aki más megöl, büntetett miatt öt évtől tizenöt évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő.”].¹⁶⁵

A bioetikai irodalomban megjelenő vélemény szerint: „Az eutanázia különleges formája az »asszisztált öngyilkosság«, amikor a beteg orvosi közreműködéssel, de saját magát véget életének. A betegnek módot adnak arra, hogy pl. beadjon magának mérget, vagy kikapcsolja lélegeztető készülékét.”¹⁶⁶

3.3. Az „eutanázia” minősítése a kánoni jogban

Az előzőekben meghatározott „eutanázia” a jelenleg hatályos *Codex Iuris Canonici* 1397. kánonja, illetve a *Codex Canonum Ecclesiarum Orientalium* 1450. kánonjának 1. §-a alapján büntetendő magatartás.¹⁶⁷ Ennek megfelelően, az elkövető (ideértve az öngyilkosságban közreműködőt és az „öngyilkost”, az „eutanáziát” kérőt is¹⁶⁸) a latin kódex szerint az 1336. kánonban említett megfosztásokkal és tilalmakkal büntetendő, az 1370.

165 Vö. BH1983. 7. Részletesen lásd például Belovics Ervin, *A személy elleni bűncselekmények*, in Belovics Ervin – Molnár Gábor – Sinku Pál, *Büntetőjog. Különös Rész*, HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó, Budapest, 2004. (673) 100–101.; Földvári József, *A személy elleni bűncselekmények*, in Erdősy Emil – Földvári József – Tóth Mihály, *Magyar büntetőjog. Különös rész*, Szerkesztette: Földvári József, Rejtjel Kiadó, Budapest, 1998. (461) 94–96. (78–142.); Horváth Tibor, *A személy elleni bűncselekmények*, in *A Büntető Törvénykönyv magyarázata. Különös Rész*, Szerkesztette: Györgyi Kálmán és Wiener A. Imre, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1996. (769; 305–387.) 328–329.; Lassó Gábor, *Öngyilkosságban közreműködés*, in *A Büntető Törvénykönyv magyarázata 1.*, Szerkesztette: Jakucs Tamás, KJK–KERSZÖV Jogi és Üzleti Kiadó, Budapest, 2004. (760) 520–523.

166 Lásd Ferencz Antal, *A bioetika alapjai*, Szent István Társulat, az Apostoli Szentszék Könyvkiadója, Budapest, 2001. (312) 248. Vö. Kovács József, *A modern orvosi etika alapjai, Bevezetés a bioetikába*, Medicina Kiadó, Budapest, 2001. (641) 375. („[...] az eutanázia legtöbbször asszisztált öngyilkosságnak tekinthető.”), 403. („[...] Az eutanázia így egy másik ember életének szándékos kioltása az ő érdekében, legtöbbször azért, mert az illető elviselhetetlenül szenved egy gyógyíthatatlan betegségben. [...]”); Kovács József, *Eutanázia és bioetika*, in *Világosság* 36 (1995/7) 32. (28–40.); Kovács József, *Az eutanázia etikai dilemmái*, in *Magyar Tudomány* 103 (41) (1996/7) 792. (791–809.). Kovács József rögzíti: „Nem eutanázia [...], ha egy életmentő eszköz egy kórházban nem áll elegendő mennyiségben rendelkezésre, és ezért egy orvosnak döntenie kell, hogy több rászoruló beteg közül kinek az életét mentse meg, ha nem lehet egyszerre mindenkit megmenteni. Itt azért nem beszélhetünk eutanáziáról, mert ilyenkor a beteget nem azért nem kezelik, mert úgy gondolják, hogy számára jobb lenne a halál, hanem azért, mert az életmentő készülék (például respirátor) nem áll elegendő mennyiségben rendelkezésre. Ez tehát igen fájdalmas sorolási probléma, de nem eutanázia.” – Kovács József, *A modern orvosi etika alapjai, Bevezetés a bioetikába*, Medicina Kiadó, Budapest, 2001. (641) 404.; Kovács József, *Eutanázia és bioetika*, in *Világosság* 36 (1995/7) 32–33. (28–40.). A beteg öngyilkosságában való orvosi közreműködésről Blasszauer Béla is ír: például Blasszauer Béla, *Orvosi etika*, Medicina Kiadó, Budapest, 2001. (259) 162–163.; Blasszauer Béla, *Eutanázia*, Medicina Kiadó, Budapest, 1997. (281) 42.; s egyetért azzal, hogy „a kapacitáshiány miatti sorolás kapcsán fellépő halálözön nem eutanázia” – Blasszauer Béla, *Orvosi etika*, Medicina Kiadó, Budapest, 2001. (259) 169.

167 Vö. CIC 1. kánon, 11. kánon, 1311. kánon, 1321–1328. kánon, 1339–1340. kánon, CCEO 1418. kánon 1–3. §. Lásd még például CIC 695. kánon 1. § (vö. uo. 729. kánon és 746. kánon), 1041. kánon 4–5. sz., 1044. kánon 1. § 3. sz. (vö. uo. 1046. kánon, 1047. kánon 2. § 2. sz., 3. §, 1048–1049. kánon).

168 Lásd CIC 1329. kánon 1–2. §, CCEO 1417. kánon [vö. például a Büntető Törvénykönyvről szóló 2012. évi C. törvény 162. § (1)–(2) bekezdés]; és emberölés kísérletének esete: CIC 1328. kánon 1–2. §, CCEO 1418. kánon 1–3. §.

kánonban említett személyek (római pápa, felszentelt püspök, klerikus, szerzetes) ellen elkövetett emberölésért pedig az ott megállapított büntetések járnak; a keleti kódex alapján a büntetés a nagyobb kiközösítés,¹⁶⁹ klerikus ezenkívül más büntetésekkel is büntetendő, nem zárva ki a letételt sem.¹⁷⁰

Ha a passzív alany *magzat*, *embrió* (akár az elfogadhatatlan „*in vitro*” esetben), és a halálos eredmény bekövetkezett, s az egyéb együttes feltételek is fennállnak, a latin kódex 1398. kánonja szerint – az emberölés minősített eseteként – az elkövető önmagától beálló kiközösítésbe esik;¹⁷¹ a keleti kódex 1450. kánonjának 2. §-a alapján a büntetés egyező e kánon 1. §-ával, ami a nagyobb kiközösítés.¹⁷² A kísérleti stádium mint emberölés kísérlete releváns.¹⁷³

A magzat, embrió sérelmére elkövetett „*eutanázia*” több ok miatt is kiemelt figyelmet kíván meg: egyrészt – miként Szent II. János Pál pápa fogalmazott – olyan emberről van szó, aki jelentkezik az életre, azaz olyan ártatlan, hogy ennél ártatlanabbat el sem lehet képzelni, *gyenge*, annyira tehetetlen, hogy még egy újszülött sírásának és nyöszörgésének védekező jeleitől is meg van fosztva, teljesen rá van hagyva annak oltalmára, aki méhében hordozza;¹⁷⁴ másrészt az állami szabályozás (vö. például genetikai indikáció) jelentősen alacsonyabb szintű védelmet nyújt az élve még meg nem született emberi lénynek, mint az élve megszületettnek;¹⁷⁵ harmadrészt pedig a magyar bírói gyakorlatban is megjelenő, a vele-keletkezetten fogyatékkal élő gyermekeknek és szüleiknek a (természetnél fogva fennálló) fogyatékkal összefüggésben „felmerült vagyoni és nem vagyoni terhek” megtérítése iránti (egészségügyi szolgáltató elleni kártérítési) keresetei kapcsán kialakult „élő jog”¹⁷⁶ után sem megnyugtató a helyzet – továbbra is a fogyatékkal élő magzatok,

169 Lásd CCEO 1434. kánon 1–3. §.

170 Részletesen lásd Hámori Antal, *Életvédelem a katolikus Egyház jogrendjében világi jogi összehasonlítással*, Szent István Társulat, az Apostoli Szentszék Könyvkiadója, Budapest, 2006. (XVII, 474; imprimatur: Erdő Péter) 21–24., 59–122., 231–244., 278–297.

171 Vö. például CIC 1. kánon, 11. kánon, 1321–1324. kánon; Pontificia Commissio ad Codicis Canones Authentice Interpretandos, *Responsum*, 1988. január 19. (pápai jóváhagyás: 1988. május 23., kihirdetés: 1988. december 12.), in *Acta Apostolicae Sedis* 80 (1988/13) 1818(–1819), CIC 16. kánon 1–2. §.

172 Vö. például CCEO 1413–1415. kánon; a CCEO nem ismeri a latae sententiae büntetést.

173 Lásd CIC 1397. kánon, CCEO 1450. kánon 1. §; vö. CIC 1328. kánon 1–2. §, CCEO 1418. kánon 1–3. §. Részletesen lásd Hámori Antal, *Életvédelem a katolikus Egyház jogrendjében világi jogi összehasonlítással*, Szent István Társulat, az Apostoli Szentszék Könyvkiadója, Budapest, 2006. (XVII, 474; imprimatur: Erdő Péter) 123–202., 231–244., 297–299.

174 Lásd EV 58.

175 Lásd például Mvt., Vhr., Eütv. IX. Fejezet. Vö. például a Büntető Törvénykönyvről szóló 2012. évi C. törvény 163. § (1)–(4) bekezdés.

176 Lásd Legfelsőbb Bíróság 1/2008. PJE határozat.

embriók élete ellen hat,¹⁷⁷ nem beszélve a „magzati” élet védelmével kapcsolatos egyéb bírói gyakorlatról.¹⁷⁸

Az *Egyház* az emberi életet a fogantatás pillanatától a természetes halálig védi: az ártatlan emberi élet közvetlen és szándékos kioltása mindig súlyosan ellenkezik az emberi méltósággal, az arany szabállyal és a Teremtő szentségével; a beteg, fogyatékkal élő embereket támogatni kell.¹⁷⁹

3.4. Külföldi szabályozások, gyakorlatok

Az „eutanáziá”-t, „asszisztált öngyilkosság”-ot megengedő külföldi szabályozásokról, gyakorlatokról – Hollandia, Belgium, az Amerikai Egyesült Államok és Ausztrália vonatkozásában – a magyar Alkotmánybíróság 22/2003. (IV. 28.) AB határozata is szól; a

177 Lásd például Hámori Antal, *A vele-keletkezett fogyatékos gyermek élve születése sem káresemény*, in *A Magyar Katolikus Orvosok Szent Lukács Egyesületének Tudósítója* 35 (2018/3) 89–96.; Hámori Antal, *A még meg nem született emberi lény élete és a vele keletkezett fogyatékos gyermek emberi méltósága védelmének összefüggése – válasz az EBH 2015.P.11.-re*, in *Jogtudományi Közöny* 73 (2018/1) 46–52.; Hámori Antal, *A még meg nem született emberi lény élete és a vele-keletkezett fogyatékos gyermek emberi méltósága védelmének összefüggése a mai magyar jogban*, in *A Természetjog Napja. Konferenciatanulmányok*, Szerkesztette: Frivaldszky János – Tussay Ákos, Pázmány Press, Budapest, 2017. (373); *Tanulmányok* 41. Sorozatszerkesztő: Szabó István; 43–111.) 92–111.; Hámori Antal, *Az ember élve születése nem káresemény – az EBH2015. P.11. árnyékában és az Alaptörvény tükrében*, in *Magyar Bioetikai Szemle* 22 (2016/4) 4–29.; Hámori Antal, *A haldokló, beteg ember életének és méltóságának tisztelete az Egyház tanításában*, *Az „eutanáziá” problémája erkölcszociológiai szempontból, profán szakirodalmi és jogi kitekintéssel* [Erkölcszociológiai Könyvtár 8. Sorozatszerkesztő: Tarjányi Zoltán], JEL Könyvkiadó, Budapest, 2009. (352; imprimatur: Erdő Péter; cenzor: Harsányi Ottó Pál) 184–186., 249–304.; Hámori Antal, *Az ember élve születése nem káresemény (a Legfelsőbb Bíróság 1/2008. PJE számú jogegységi határozata; alkotmányjogi aspektusok)*, in *Jogtudományi Közöny* 64 (2009/11) 471–482.; Hámori Antal, *Az ember élve születése nem káresemény I-II.*, in *A Magyar Katolikus Orvosok Szent Lukács Egyesületének Tudósítója* 26 (2009/4) 143–156., 27 (2010/2) 63–87.; Hámori Antal, *Életvédelem és jog – aktuális kihívások I.*, in *A Magyar Katolikus Orvosok Szent Lukács Egyesületének Tudósítója* 25 (2008/2) 72–73. (49–73.); Hámori Antal, *Down-kóros gyermek és szüleinek kórház elleni kártérítési keresete*, in *A Magyar Katolikus Orvosok Szent Lukács Egyesületének Tudósítója* 24 (2007/4) 143–159.; Hámori Antal, *Kártérítési felelősség a fogyatékossgal való születés miatt?*, in *Magyar Jog* 54 (2007/2) 92–100.

178 Lásd például BH1998. 372., BH2001. 61.; vö. például Hámori Antal, *Életvédelem és jog – aktuális kihívások I.*, in *A Magyar Katolikus Orvosok Szent Lukács Egyesületének Tudósítója* 25 (2008/2) 63–71.; Hámori Antal, *Életvédelem a katolikus Egyház jogrendjében világi jogi összehasonlítással*, Szent István Társulat, az Apostoli Szentszék Könyvkiadója, Budapest, 2006. (XVII, 474; imprimatur: Erdő Péter) 203–208., 300–306.; Hámori Antal, *A magzatkorú gyermek élethez való joga a magyar bírói gyakorlatban*, in *Magyar Jog* 49 (2002/4) 227–231.; Hámori Antal, *A magzatkorú gyermek élethez való joga*, „*Taigetosztól Dávodig*”, in *Magyar Bioetikai Szemle* 7 (2001/2–3) 37–42.; Hámori Antal, *A magzat élethez való joga*, Logod Bt., Budapest, 2000. (153) 56–101. (vö. uo. 139–151.).

179 Lásd például KEK 2261., 2276–2277., 2299., 2324.; VS 95.; EV 57.; Hittani Kongregáció, *Donum vitae kezdetű instrukció a kezdődő emberi élet tiszteletéről és az utódnemzés méltóságáról*, 1987. február 22., in *Acta Apostolicae Sedis* 80 (1988) 70–102.; EDC 82. Vö. például Hámori Antal, *A „duplex effectus” és a „kisebbik rossz” elve az állapotos nő életveszélye esetén*, in *Magyar Sion* 12 (2018/2) 239–253.; Hámori Antal, *Az abortusz és a fogamzásgátlás tilalma – nehéz esetek tárgyalása*, a *Humanae vitae* 50., a *Donum vitae* 30. és a *Dignitas personae* 10. évfordulója kapcsán (élet-, rivalizálás”, válással fenyegetés, IVF-lét megélése), in *Athanasiana* 46 (2018/1) 54–74. (45–95.); Hámori Antal, *A „duplex effectus” elve és a „kisebbik rossz” elve az állapotos nő életveszélye esetén*, in *Magyar Bioetikai Szemle* 23 (2017/3–4) 4–16.

legújabb szakirodalomban pedig – részletesen Julesz Máté 2016-ban és 2018-ban megjelent könyvében – egyebek mellett a svájci, a luxemburgi, a németországi, a kolumbiai és a kanadai fejleményekről is olvashatunk.¹⁸⁰

1) Hollandia

A 22/2003. (IV. 28.) AB határozat indokolásában a taláros testület rögzítette, hogy: „Hollandiában a korábbi teljes tilalmat a bírói gyakorlat kezdte feloldani. 1973-tól kezdődően több olyan ítélet született, melyek a gyógyíthatatlan betegét halálba segítő orvosokat azzal az indokkal mentettek fel az emberölés vádjá alól, hogy sürgősségi helyzetben cselekedtek. A Legfelsőbb Bíróság egy 1984-ben hozott ítéletében nyilvánította ki elvi élel, hogy bár más megölése a büntetőtörvények alkalmazásában változatlanul bűncselekménynek tekintendő, a beteget halálba segítő orvos bizonyos feltételek esetén hivatkozhat arra, hogy az emberölést sürgősségi helyzetben követte el. A bírói gyakorlat ennek feltételeit is kimunkálta. E feltételek a következők: az orvos a beteg szabadon kinyilvánított akarata alapján jár el miután tőle és a betegtől független orvossal konzultációt folytatott, a betegnek ez a kívánsága átgondolt, megfontolt és tartósan hangoztatott, a beteg tűrhetetlen fájdalomtól szenved, és nincs kilátás állapota javulására, a szenvedés enyhítését eredményező módszer pedig nem áll rendelkezésre.”¹⁸¹

„E legfőbb bírói döntés hatott a törvényhozásra is. 1994-ben módosították a büntetőtörvényt és a halálesetek kivizsgálásáról szóló jogszabályt. Ezek úgy rendelkeztek, hogy gyógyíthatatlan betegét halálba segítő orvosnak minden ilyen halálesetet jelenteni kell egy e célra felállított bizottságnak, mely állást foglal az orvos eljárásának jogszerűségéről, és jelentését megküldi az ügyésznek, aki dönt arról, hogy büntetőeljárást indít-e az orvos ellen. E szabályozás alkalmazásának tapasztalatai alapján átfogó törvényjavaslatot nyújtottak be a törvényhozáshoz »Az életnek kérésre történő végetvetés és az öngyilkossághoz nyújtott segítség eseteinek felülvizsgálatáról« címmel. A javaslatot a törvényhozás mindkét háza megszavazta, az 2001. október 1-jén lépett hatályba.”¹⁸²

180 Lásd Julesz Máté, *Az orvosi jog aktualitásai. Az eutanáziától a klónozásig*, Medicina Könyvkiadó Zrt., Budapest, 2016. (175, 9–32.) 25–31. [kritikájához lásd Hámori Antal, Életről, halálról, méltóságról és jogról – Julesz Máté könyve kapcsán, in *Magyar Jog* 63 (2016/10) 604–611.]; Julesz Máté, *Orvosi jog működés közben. A hálapénztől a kártérítésig*, Medicina Könyvkiadó Zrt., Budapest, 2018. (274, 45–96.) 55., 62., 67–68., 71., 73–74., 78–86., 89–91. Julesz Máté e két könyvében arról is ír, hogy: „Az uruguayi büntető törvénykönyv alapján 1932 óta lehetséges az aktív eutanázia. Az orvos a beteg kifejezett kérésére végezheti el a halálba segítést.” (2016. 29.) „Dél-Amerikában Uruguay a másik ország, ahol legális az aktív eutanázia, igaz, eltérő jogtörténeti alapokon. Uruguayban 1932 óta van erre jogi lehetőség.” (2018. 68.) Az USA és Hollandia vonatkozásában lásd még például Jobbágyi Gábor, *Orvosi jog. Hippokratésztől a klónozásig*, Szent István Társulat, az Apostoli Szentszék Könyvkiadója, Budapest, 2007. (325) 157–161. Németh Gábor a *Bioetikai vázlatok* című, 2018-ban megjelent könyvében az „orvosilag asszisztált öngyilkosság” állami megengedésének körében megemlíti még Japánt és Albániát; lásd Németh Gábor, *Bioetikai vázlatok. Bioetika és más életerkölcsei kérdések*, Szent István Társulat, az Apostoli Szentszék Könyvkiadója, Budapest, 2018. (422, 205–271.) (231–235.) 234.; e könyv kritikájához lásd Hámori Antal, *Németh Gábor, Bioetikai vázlatok. Bioetika és más életerkölcsei kérdések*, (2019/megjelenés alatt).

181 Lásd 22/2003. (IV. 28.) AB határozat, indokolás III. 8.

182 Lásd uo.

„A törvény a büntetőtörvények módosításával büntetlenséget biztosít az orvosnak az emberölés és az öngyilkosság elősegítésének büntette alól, ha kellő gondossággal és körültekintéssel járt el, és ha jelentést tett az illetékes halottkémnek a beteg halálában való közreműködéséről. A kellő gondosság, körültekintés feltételeit a büntetőtörvény határozza meg. E szerint az orvos eljárása akkor kellően gondos, ha meggyőződött arról: a beteg állapota reménytelen, a betegnek nem enyhíthető, elviselhetetlen szenvedés a része, és más ésszerű megoldás nem áll rendelkezésre. A kellő gondossággal való eljárás akkor állapítható meg, ha az orvos a beteget részletesen tájékoztatta állapotáról és kilátásairól, és a beteg szabad akaratából, mindent megfontolva fejezte ki azt az akaratát, hogy meg kíván halni. További követelmény az orvossal szemben, hogy a betegől független legalább egy orvossal konzultáljon, és a kellő gondosságát alátámasztó fenti feltételek meglétéről írásbeli értékelést készítsen, végül hogy a beteg halálát megfelelő orvosi gondossággal segítse elő. E halálesetek körülményeinek kivizsgálására Hollandiában regionális felülvizsgálati bizottságok működnek. Mindegyiknek legalább három tagja van. Vizsgálódásukat a beteg halálában közreműködő orvos bevonásával végzik. Ha megállapítják, hogy az orvos kellő gondossággal járt el, az ügyet lezárják, ellenkező esetben értesítik az ügyészt büntetőeljárás indításának megfontolására. A törvény a 16-17 éves fiataloknak is megadja a jogot, hogy határozzanak saját halálukról, a döntési folyamatba szüleiket is be kell vonni. A 12-15 éves gyermekek esetében a törvény a szülők beleegyezését is előírja. A törvény szigorú garanciális feltételek mellett lehetővé teszi: még mielőtt betegségének végső szakaszába jut, a beteg írásbeli nyilatkozatban kérheti, hogy orvosa működjön közre halála elősegítésében.¹⁸³

Julesz Máté az *Orvosi jog működés közben* című könyvében írja, hogy: „Hollandiában 2005 óta a Groningeni Protokoll szigorú kritériumainak betartásával hajtanak végre aktív eutanáziát csecsemőkön. Többnyire nyitott gerinccel, vízfejűséggel vagy más, hasonlóan súlyos fogyatékossgal született csecsemőkről volt szó. A jelenlegi hollandiai eutanáziaszabályozás a 12. életévüket betöltött kiskorúak aktív eutanáziáját, illetve asszisztált öngyilkosságát teszi törvényessé. 2005 óta alkalmazzák az Eduard Verhagen, a groningeni gyermekklinika vezetője által irányított bizottság által kidolgozott Groningeni Protokollt, amely szerint a szülők kérésére az 1. életévüket még be nem töltött, tehát csecsemőnek minősülő kiskorúakon is szabad aktív eutanáziát végezni. Ennek normatív ereje annyiban van, hogy 2005-ben a hollandiai gyermekorvosok társasága szakmai irányelvként fogadta el. Tehát nem jogszabályként, hanem szakmai irányelvként érvényesül. A szakmai-etikai felelősségre vonás így nem fenyegeti a csecsemőeutanáziát végző orvosokat, és a groningeni ügyészség álláspontját is figyelembe vették a Protokoll megfogalmazásakor. Hollandiában eddig nem indítottak büntetőeljárást csecsemőeutanázia gyanújával, ami azt jelzi, hogy a vonatkozó szakmai irányelv a jogalkalmazói gyakorlatban kizárja a társadalomra veszélyességet.” „[...] Hollandiában elegendő négy hónap igazolt helyben lakás bizonyítása ahhoz, hogy az

183 Lásd uo.

aktív eutanáziát, illetve asszisztált öngyilkosságot kérelmező beteg helyben lakónak minősüljön. A *Gemeentelijke Basis Administratie*, tehát a települési közigazgatási adatbázis alapján könnyen bizonyítható, hogy megvan-e a szükséges négy hónap.” „Hollandiában a korábbi évekhez képest a 2010-es években növekedett a demencia miatt végzett aktív eutanáziák és asszisztált öngyilkosságok száma, [...]”¹⁸⁴

Bérczes Tibor az *Élni és halni hagyni* című könyvében¹⁸⁵ a hollandiai szabályozásról – az AB határozatban említett gondossági kritériumokat is ismertetve – a következőket írja: „[...] a törvény egyértelmű különbséget tesz az eutanázia és az asszisztált öngyilkosság között, mert bár mindkettőre ugyanazok a szabályok vonatkoznak, az utóbbi esetben az orvos szerepe arra korlátozódik, hogy a beteg rendelkezésére bocsátja az élet befejezéséhez szükséges szert. A szabályozás bonyolultságát mutatja, hogy az eutanázia és az asszisztált öngyilkosság általános tilalmát a törvény nem törölte el, csupán lehetőséget teremtett arra, hogy bizonyos feltételek teljesülése esetén legyen mód az eutanázia és az asszisztált öngyilkosság alkalmazására. [...] A törvény nem tesz különbséget aktív és passzív eutanázia között, mert Hollandiában már rég közmegegyezés alakult ki arról, hogy a kezelés leállítása, amely egyaránt történhet a páciens kérésére vagy a beteg hozzájárulásával az orvos javaslatára, és amelyet több országban – így Magyarországon is – az eutanázia passzív formájának tekintenek, nem eutanázia, mert a beteg természetes módon, azaz nem a külső beavatkozás, hanem a betegség következtében hal meg. Ugyanígy nem számít eutanáziának – ahogy egyébként Magyarországon sem – az a fajta fájdalomcsillapítás, amelynek egyik mellékhatása, hogy lerövidíti a beteg életét. Ez az úgynevezett palliatív szedáció, amelyet a páciens kérhet, de az orvos dönti el, hogy alkalmazza-e.”¹⁸⁶ „Bár a törvény eleve megadta a lehetőséget az elviselhetetlen és kilátástalan szenvedés tágabb értelmezésére, hisz annak okát nem korlátozza csak és kizárólag a testi betegségekre, a hatályba lépés utáni első években eutanáziára szinte csak akkor került sor, ha a szenvedést valamilyen testi betegség, leginkább a rák okozta. Az elmúlt évek egyik legfontosabb változása, hogy egyre többen kérnek lelki betegségre vagy szociális okokra – életuntság, magány stb. – hivatkozva eutanáziát, és kérésüket – bár még viszonylag alacsony, de egyre növekvő számban – egyre gyakrabban teljesítik is. Ezért van az, hogy az eutanáziával kapcsolatos viták egyik legfontosabb kérdése ma az, vajon a gyakorlatban is »egyenjogú lesz-e« a lelki szenvedés, illetve bővülnek-e az olyan új megoldások jogi és technikai lehetőségei, mint az öneutanázia.”¹⁸⁷

2) Belgium

A 22/2003. (IV. 28.) AB határozat indokolása tartalmazza, hogy: „Belgiumban 2002.

184 Lásd Julesz Máté, *Orvosi jog működés közben. A hálapénztől a kártérítésig*, Medicina Könyvkiadó Zrt., Budapest, 2018. (274) 84–85.

185 Lásd Bérczes Tibor, *Élni és halni hagyni. Beszélgetések a holland eutanázia gyakorlatáról*, Corvina Kiadó Kft., Budapest, 2016. (277) 9–11., 13.

186 Lásd uo. 9–11.

187 Lásd uo. 13.

május 28-án hoztak törvényt annak lehetővé tételéről, hogy az orvos a gyógyíthatatlan beteg kívánságára véget vethessen életének. A törvény szóhasználatában ez eutanázia, melyet így határoz meg: eutanázián az orvos által eszközölt azon cselekmény értendő, mellyel szándékosan véget vet betege életének. A törvény szerint az eutanáziát elvégző orvos nem követ el bűncselekményt, ha megbizonyosodik arról, hogy a beteg nagykorú, cselekvőképes, az eutanáziára vonatkozó elhatározására önkéntesen, megfontoltan és külső befolyástól mentesen jutott, orvosi szempontból kilátástalan a helyzete és olyan állandó, elviselhetetlen testi vagy lelki szenvedés állapotában van, melyet gyógyíthatatlan betegsége vagy balesete okoz. A betegnek írásban kell előterjesztenie az eutanázia iránti kérelmét, amelyet neki magának kell megírnia és aláírnia. Ha nincsen erre képes állapotban, a kérelmet az általa választott olyan nagykorú személynek kell elkészítenie, akinek nem származhat anyagi előnye a beteg halálából. E személynek a kérelmet az orvos jelenlétében kell megírnia, ebben az ok megjelölésével rögzítenie kell, hogy a beteg maga nem képes kérelmet készíteni.¹⁸⁸

„Eutanáziára csak akkor kerülhet sor, ha az orvos részletes tájékoztatást adott a betegnek egészségi állapotáról, életkilátásairól, ismertette a még szóba jöhető terápiás vagy a fájdalom csillapítására rendelkezésre álló lehetőségeket. A beteg elhatározásának megmásíthatatlanságát az orvosnak a beteggel folytatott beszélgetések során kell ellenőriznie. Az eutanázia további feltétele a kezelőorvosnak más orvossal folytatott konzultációja. A konzulens orvossal szembeni követelmény, hogy az adott betegséggel kapcsolatos szakismeretekkel rendelkezzen, valamint hogy mind a beteg, mind a kezelőorvos tekintetében független legyen. A konzulensnek meg kell vizsgálnia a beteget, rendelkezésére kell bocsátania a beteg állapotára vonatkozó összes adatot, iratot. A konzulens orvosnak meg kell bizonyosodnia a szenvedés állandó, csillapíthatatlan és elviselhetetlen jellegéről. A konzulens megállapításait jelentésben foglalja össze. A konzulens orvos jelentését a kezelőorvos ismerteti a beteggel. A kezelőorvosnak meg kell bizonyosodnia arról, hogy a betegnek volt alkalma elhatározását megbeszélnie mindazokkal, akikkel találkozni kívánt; ha a beteg ezt kívánja, megbeszélést kell folytatnia a beteg által megjelölt hozzátartozóival.”¹⁸⁹

„Ha a kezelőorvos véleménye szerint a beteg halála nem következik be rövid időn belül, a törvény az eutanázia két további feltételét is meghatározza. Az egyik az, hogy a kezelőorvosnak további konzultációt kell folytatnia egy második orvossal, lehetőség szerint pszichiáterrel vagy az érintett patológiai terület szakértőjével, akinek a betegtől, az orvostól és az elsőként konzultált orvostól függetlennek kell lennie. A beteget e második konzultáció eredményéről is tájékoztatni kell. A másik feltétel az, hogy a beteg kérelme és az eutanázia között legalább egy hónap teljen el. A törvény lehetőséget biztosít arra is, hogy a cselekvőképes nagykorú személy a jövőben bekövetkező betegségével kapcsolatban arra az esetre, ha akaratát már nem tudja kifejezni, írásbeli nyilatkozatban fejezze

188 Lásd 22/2003. (IV. 28.) AB határozat, indokolás III. 8.

189 Lásd uo.

ki az eutanáziára vonatkozó kívánságát, amennyiben az orvos megállapítja, hogy súlyos, gyógyíthatatlan betegségben szenved, nincsen tudatánál, és állapota a tudomány állása szerint visszafordíthatatlan. Az írásbeli nyilatkozat csak akkor vehető figyelembe, ha az a gyógyíthatatlan betegség kezdetét megelőző öt évnél nem korábban készült, illetőleg került ismételt megerősítésre.”¹⁹⁰

„A törvény kimondja: orvos nem köteles eutanáziát alkalmazni és más személy sem köteles eutanáziában részt venni. Ha az orvos a beteg eutanázia iránti kérelmét megtagadja, a beteg kérésére köteles a kérelmet a beteg által megjelölt orvoshoz eljuttatni. Ha az orvos úgy dönt, hogy eleget tesz a beteg eutanázia iránti kívánságának, a beteg halálától számított négy napon belül írásos jelentést kell tennie a törvény által létrehozott Bizottságnak. A Bizottság tizenhat tagja közül nyolc orvos – közülük legalább négy belga egyetemi tanár – négy tagja jogászprofesszor vagy ügyvéd, négy tagja a gyógyíthatatlan betegek problémáiban jártas szakember. A Bizottság tagjai nem lehetnek parlamenti képviselők, sem a kormány tagjai. A Bizottság az orvos jelentésének benyújtásától számított két hónapon belül dönt arról, hogy az eutanáziára a törvény rendelkezéseinek megfelelően került-e sor. Ha kétharmados szótöbbséggel úgy véli, hogy az orvos a törvény rendelkezéseit nem tartotta tiszteletben, az iratokat megküldi az ügyésznek.”¹⁹¹

Julesz Máté az *Orvosi jog működés közben* című könyvében írja, hogy: „2014. február 13-án a belgiami parlament alsóháza 86 igen, 44 nem és 12 tartózkodó szavazattal lehetővé tette a kiskorúak számára is az aktív eutanáziát, illetve az asszisztált öngyilkosságot. Belgiumban nincs alsó korhatárhoz kötve a kiskorúak aktív eutanáziája. Ebből a szempontból a hollandiaihoz képest később elfogadott belgiami szabályozás eltér a kiskorúak hollandiai aktív eutanáziájától. A belgiami szabályozás szerint a kiskorú törvényes képviselőjének (többnyire a szülőjének) beleegyezése is szükséges az aktív eutanázia engedélyezéséhez, továbbá gyermekpszichológusnak vagy gyermekpszichiáternek kell megállapítania, hogy a kiskorú kellő belátási képességgel rendelkezik-e. Csak betegségből vagy balesetből származó, súlyos és gyógyíthatatlan, rövid időn belül halálhoz vezető egészségromlás esetén szabad engedélyezni az aktív eutanáziát. Továbbá, míg felnőttek esetén mentális betegség miatt is lehet kérni aktív eutanáziát, addig kiskorúak esetén mentális betegség nem jöhet szóba.”¹⁹²

190 Lásd uo.

191 Lásd uo. „Az eutanáziára vonatkozó törvényjavaslat benyújtását követően a nemzetgyűlés felsőházának megkeresésére az államtanács (Conseil d’État) 2001. július 2-án véleményt nyilvánított két törvényjavaslatról. Arra az álláspontra helyezkedett, hogy a javaslatok nem összeegyeztethetlennak az Emberi Jogok és Alapvető Szabadságok Védelméről szóló Egyezmény, valamint a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya rendelkezéseivel. Annak a véleményének is hangot adott, hogy a két javaslatnak azok a rendelkezései, melyek a törvény előírásai szerint eljáró orvosokat mentesítik a büntetőjogi felelősség alól, nem ütköznek a büntetőtörvény alapelveibe.” – uo.

192 Lásd uo. 83. Lásd még uo. 86.: „Belgiumban is lehetséges demencia, illetve más, súlyos pszichiátriai betegség miatt aktív eutanáziát vagy asszisztált öngyilkosságot kérni, így a csúszós lejtő problémája hasonló okból ott is felmerül. Belgiumban 2011-ben Frank Van Den Bleeken volt az első fogvatartott, aki aktív eutanáziát kért. Van Den Bleeken kényszergyógykezelés alatt áll immár három évtizede, mivel több nő ellen szexuális erőszakot követett el. Egyiküket meg is ölte. Kóros elmeállapota (kényszerbeteg-

3) Amerikai Egyesült Államok

A magyar Alkotmánybíróság a 22/2003. (IV. 28.) AB határozat indokolásában részletesen foglalkozik azzal, hogy: „Az Amerikai Egyesült Államokban a gyógyíthatatlan betegségben szenvedők jogait illetően a bírói gyakorlatban és a törvényhozásban egyaránt lényeges változások következtek be az elmúlt évtizedekben.” „A törvények korábban nem tartalmaztak egyértelmű rendelkezéseket az egészségügyi intézményekben kezelt betegeknek arra vonatkozó jogáról, hogy az orvos gyógyító tevékenységét visszautasíthatják-e, és ha igen, milyen feltételek esetén. Ezért a kezelés abbahagyását kívánó betegek a bíróságoktól kérték az egészségügyi intézmények arra való kötelezését, hogy tartsák tiszteletben pácienseik akaratát. Azt követően, hogy a múlt század második felében számos olyan ítélet született, melyek e kereseteknek helyt adtak és kötelezték az egészségügyi intézményt a kezelés abbahagyására, a szövetségi Legfelsőbb Bíróság a betegeket megillető joggá nyilvánította, hogy akár az életben tartásukhoz feltétlenül szükséges orvosi kezelést is visszautasítsák (Cruzan v. Director, Missouri Department of Health 497 US 261, 1990.)”¹⁹³

„Az orvosi beavatkozás visszautasítását elismerő bírói gyakorlat fejlődésével párhuzamosan az Egyesült Államok több tagállamában kezdeményeztek népszavazást abból a célból, hogy a gyógyíthatatlan beteg halálának az orvos általi elősegítését a törvény lehetővé tegye. Kaliforniában 1988-ban egy erre irányuló népszavazáson a szükséges szavazatoknak még csak mintegy egyharmada gyűlt össze, négy évvel később a résztvevőknek már a 48%-a szavazott az élet kioltásának minden formáját mereven tiltó jogszabály megváltoztatását célzó törvény napirendre tűzése mellett. Washington államban egy 1991. évi népszavazáson a résztvevők 46,4%-a állt ki az orvos által történő halálba segítséget lehetővé tevő törvény meghozatala mellett. Oregon az első – és eddig az egyetlen – amerikai állam, melyben 51%-os többségbe kerültek az öngyilkossághoz adott orvosi segítség törvény általi lehetővé tételének hívei. Az 1994. évi népszavazás eredményeként meghozott törvény 1997-ben lépett hatályba.”¹⁹⁴

sége) miatt kényszergyógykezelésre ítélték. 2014 szeptemberében a belga igazságügy-miniszter bejelentette, hogy engedélyezték Van Den Bleeken számára az aktív eutanáziát, mivel elismerték, hogy erotóman gondolatai miatt súlyos lelki szenvedéseknek van kitéve. Katrien Devolder, a Ghenti Egyetem kutatója, a Cambridge Quarterly of Healthcare Ethics lapjain 2016-ban felvetette a kérdést, hogy a fogvatartott pszichés szenvedéseit valóban kizárólag a pszichiátriai betegsége okozza-e, vagy a fogva tartás körülményei. Amennyiben a lelki szenvedésekhez a fogva tartás körülményei nagymértékben hozzájárulnak, akkor nem biztos, hogy a beteg fogvatartott szabad akaratelhatározásából hozta meg a döntését, hogy kéri az aktív eutanáziát. A fogva tartás körülményei is szerepet játszhattak a fogvatartott akaratelhatározásának kialakításában, ami már külső kényszerre (de legalábbis külső hatásra) utal. Katrien Devolder végül is egyetértett azzal, hogy fogvatartottak is részesülhessenek aktív eutanáziában, és úgy gondolta, hogy az orvos etikusan jár el, amikor részt vesz ebben. 2015 januárjában a belga sajtó beszámolt arról, hogy a fogvatartottat a bruges-i büntetés-végrehajtási intézetben fogják aktív eutanáziában részesíteni. Azonban pár nappal ezután a pszichiáter visszavonta az aktív eutanáziát helyeslő szakvéleményét, így Van Den Bleeken nem részesült aktív eutanáziában.”

¹⁹³ Lásd 22/2003. (IV. 28.) AB határozat, indokolás III. 8.

¹⁹⁴ Lásd uo.

„A méltó halálról szóló 1994. évi törvény (Oregon Death with Dignity Act 1994) azt teszi lehetővé, hogy a kezelőorvos olyan szert (készítményt) bocsásson gyógyíthatatlan betege rendelkezésére, mellyel az véget vethet életének. Erre csak belátási képessége teljes birtokában lévő nagykorú beteg szóbeli, majd írásban megismételt kívánságára kerülhet sor, ha a kezelőorvos, továbbá legalább egy konzulens orvos megállapította, hogy gyógyíthatatlan betegsége végső stádiumában van. E kívánság kinyilvánításának megtörténtét két személynek kell tanúsítania, akik vele sem rokonsági kapcsolatban nem állnak, sem örökösei vagy halálának más módon haszonélvezői nem lehetnek. Nem lehet tanú a kezelőorvos és annak az egészségügyi intézménynek az alkalmazottja sem, melyben a beteget kezelik. E kívánság bármikor visszavonható. A betegnek tájékoztatnia kell döntéséről közeli hozzátartozóját, de ha erre képtelen, vagy nem kívánja hozzátartozóját értesíteni, ez nem lehet akadálya kívánsága teljesítésének. Mielőtt a beteg e kívánságának kifejezésre juttatására sor kerülne, kezelőorvosának minden részletre kiterjedő tájékoztatást kell adnia a betegség természetéről, a várható végkifejletről, és meg kell jelölni a lehetséges alternatívákat (pl. testi és lelki segítségnyújtás igénybevétele, fájdalomcsillapítás). Ha akár a kezelőorvos, akár a konzulens orvos feltételezése szerint a beteget e döntése meghozatalában elmebeli állapota vagy depressziója befolyásolhatta, a beteget az e téren járatos szakorvoshoz kell utalniuk, s csak azt követően dönthetnek a szer/készítmény kiszolgáltatásáról, ha a szakorvos megállapította, hogy a beteg nem szenved kóros elmebeli vagy pszichés állapotban. A törvény kötelező várakozási időket határoz meg a beteg kívánságának kifejezésre juttatása és a szer kiszolgáltatása között. A törvény rendelkezik a beteg kívánságára kiszolgáltatott készítmény következtében történt elhalálozásának a végrendeletére, a szerződéseire és a biztosítási jogviszonyaira gyakorolt kihatásáról is. A törvény kimondja: rendelkezéseit nem lehet úgy értelmezni, hogy azok feljogosítják az orvost aktív eutanáziára, ugyanakkor biztosítja a törvény szerint eljáró orvosnak az emberölés vagy az öngyilkossághoz segítségnyújtás bűncselekményével és orvosetikai fegyelmi vétséggel kapcsolatos büntetlenségét. A beteg kezelőorvosa nem köteles a beteg e törvény szerint kifejezett kívánságának eleget tenni. Ez esetben a betegre vonatkozó orvosi feljegyzéseket köteles a beteg orvosi ellátását átvevő orvosnak átadni. Végül a törvény rendelkezik arról, hogy a beteg kívánságának kinyilvánításától kezdve milyen nyilvántartásokat kell vezetni a történekről, azokba milyen adatokat kell bejegyezni. E törvény alapján Oregon államban sok esetben került már sor az eutanáziához való jog gyakorlására. Habár az Egyesült Államok szövetségi törvényhozásában most vizsgálják az oregoni népszavazás érvénytelenítésének lehetőségét, tizenhat további tagállam törvényhozásában terjesztettek be az öngyilkossághoz nyújtott orvosi segítséget vagy a gyógyíthatatlan betegnek az orvos aktív tevékenységével halálba segítését lehetővé tevő törvényjavaslatot. Ugyanakkor hat tagállam törvényhozása a jelenlegi tilalom fenntartását, illetőleg további szigorítását célzó törvényeket fogadott el.”¹⁹⁵

„A gyógyíthatatlan betegek kívánságukra orvosi segítséggel előidézett halálának jogi

195 Lásd uo.

minősítésére és jövőbeli törvényi szabályozására az Egyesült Államokban várhatóan hatást fognak gyakorolni az e tárgykörben a közelmúltban hozott bírósági döntések is. A *Compassion in Dying v. Washington* ügyben a kereset annak megállapítására irányult, hogy Washington állam törvénye, mely tilalmazta, hogy orvosok segítséget nyújtsanak betegeknek abban, hogy véget vessenek életüknek, alkotmányellenes. A felperesek álláspontjuk alátámasztására az Alkotmány tizennegyedik módosítására hivatkoztak, mely szerint tisztességes jogi eljárás (due process of law) nélkül senkit sem szabad életétől, szabadságától, illetőleg javaitól megfosztani. Álláspontjuk szerint a tizennegyedik módosítás szabadság-fogalma, ahogyan azt az amerikai bíróságok ítélkezési gyakorlatában értelmezik, kiterjed az egyén legbensőségesebb viszonyaitól cselekvési szabadságára is, ideértve azt is, hogy gyógyíthatatlan betegsége végső stádiumában lévő beteg orvosi segítséggel kövessen el öngyilkosságot. A bíróság helyt adott a keresetnek (79 F.3d 790 (9th Cir. 1996)). A *Quill v. Koppel*-ügy orvos felperesei annak megállapítását kérték, hogy New York állam büntetőtörvényének az öngyilkosság elősegítését, illetőleg az ahhoz nyújtott segítséget tiltó rendelkezése alkotmányellenes. Részben ugyancsak az Alkotmány tizennegyedik módosítására hivatkoztak, részben pedig arra, hogy indokolatlan, ezért alkotmányellenes a betegnek az orvosi ellátás visszautasítására vonatkozó joga és az öngyilkosságban való orvosi közreműködés eltérő törvényi kezelése. Amíg ugyanis az előbbi a jog nem csak hogy nem tiltja, hanem kifejezetten lehetővé teszi, az utóbbit bünteti. A keresetnek ebben az ügyben is helyt adtak [*Quill v. Vacco*, 80 F.3d 716 (2nd Cir. 1996.)]. A szövetségi Legfelsőbb Bíróság mindkét ítéletet megváltoztatta, és a kereseteket elutasította [*Washington v. Glucksberg*, 521 U.S. 702 (1997), *Vacco v. Quill*, 521 U.S. 793 (1997)]. A Legfelsőbb Bíróság ítélete absztrakt normakontrollnak tekinthető; azt mondta ki, hogy a gyógyíthatatlan betegség végső szakaszában lévő személy halálához nyújtott orvosi segítség törvényi tilalmazása nem alkotmányellenes. A határozathoz fűzött öt párhuzamos indokolás mindazonáltal nyilvánvalóvá teszi: a legfőbb bírák többsége hajlik arra, hogy a betegségük végső szakaszában nagy fájdalmakat elszenvedő, ítélőképességük birtokában lévő betegek jogát ahhoz, hogy segítséget kaphassanak életük befejezéséhez, legalább olyan erős jognak tekintse, mint az orvosi kezelés visszautasításának a törvények által már régóta biztosított jogot. Ezért jelezték: nem zárható ki, hogy ha e kérdés konkrét jogvitában merül majd fel, a beteg javára döntenek.¹⁹⁶

196 Lásd uo. A 22/2003. (IV. 28.) AB határozat indokolása arra is kitér, hogy: „Ausztráliában az Északi Terület 1995-ben törvényt fogadott el a gyógyíthatatlan betegek jogairól (Rights of the Terminally Ill Act 1995.). E törvény lehetővé tette, hogy az a nagykorú személy, akinek betegsége ésszerű orvosi megítélés szerint rövidesen halálával fog végződni, s akinek betegsége a beteg számára elfogadható gyógymóddal sem kezelhető, súlyos fájdalma, szenvedése sem enyhíthető, kérhesse kezelőorvosa segítségét élete befejezéséhez. A törvény a holland, a belga, illetőleg az oregoni törvényekhez hasonlóan szigorú garanciális rendelkezéseket tartalmazott. E törvény csak mintegy két évig volt hatályban. Az Ausztrál Államszövetség, módosítva az Északi Terület törvényhozási hatáskörét szabályozó 1978. évi törvényt, 1997-ben kimondta, hogy e hatáskör nem terjed ki olyan orvosi tevékenység engedélyezésére, melynek eredményeképpen az orvos szándékos tevékenysége folytán a beteg meghal. A törvény így érvényét veszítette, a hatálya idején a beteg halálához nyújtott orvosi segítséget azonban jogszerűnek ismerték el.” – uo. A taláros testület a 22/2003. (IV. 28.) AB határozat indokolásának ezen pontjában végül rögzíti: „Összefoglalásként

Julesz Máté *Az orvosi jog aktualitásai* című könyvében írja, hogy: „Az USA-ban Oregon, Vermont, Washington és Montana és 2016-tól Kalifornia államban legális az asszisztált öngyilkosság. Ezekben a kivételnek számító államokban valójában nem aktív eutanáziáról, hanem asszisztált öngyilkosságról van szó. Az USA Legfelsőbb Bírósága a beteg vagy a helyette döntésre jogosult tájékozott beleegyezéséhez (*informed consent*) köti az asszisztált öngyilkosság törvényességét. Ennek a beleegyezésnek a meglétét kell bizonyítani.” „Vermont államban 2013. május 20-án lépett hatályba az *Act Relating to Patient Choice and Control at End of Life*, azaz a beteg életvégi döntéséről szóló törvény. Ahogy a többi, az asszisztált öngyilkosságot legalizáló USA-tagállamban, úgy Vermontban is hasonló feltételeknek kell megfelelni. A feltételek között szerepel, hogy vermonti lakosnak kell lenni. Ez a feltétel még az USA-n belüli, asszisztált öngyilkossági turizmust is kizárja. 18 év feletti, döntésképes állapotban lévő, legfeljebb hat hónapon belül halálhoz vezető betegségben szenvedő, terminális állapotú beteg kérheti az asszisztált öngyilkosságot. Az orvossal közölt szóbeli kérelem után 15 nappal újból kell közölni szóban, majd írásban is az asszisztált öngyilkosság iránti kérelmet. Ezt követően 48 óra elteltével lehet felvenni az asszisztált öngyilkossághoz használt készítményt a gyógyszerárban.”¹⁹⁷ Julesz Máté az *Orvosi jog működés közben* című könyvében már arról ír, hogy: „Oregon (1997), Vermont, Washington, Montana, Kalifornia (2016) és Colorado (2016) államban, valamint Washington, D. C.-ben (2017) is törvényes az asszisztált öngyilkosság.”¹⁹⁸

„Az USA legfelsőbb bírósága a Washington *versus* Glucksberg ügyben 1997-ben kimondta, hogy Washington állam 1979. évi *Natural Death Act* törvénye nem sérti az USA Alkotmányát, amikor tiltja az asszisztált öngyilkosságot. A társadalmi és professzionális (jogi, orvosi) vélemények sorozatos ütközése nyomán azóta megváltozott a kérdés megítélése. 2009. március 5. óta Washington államban törvényes az asszisztált öngyilkosság. Az asszisztált öngyilkosság kérdésének vitatottságát jelzi, hogy az USA-n belül az asszisztált öngyilkosságot engedő államokban csak az adott államban lakóhellyel rendelkező polgárok vehetik igénybe ezt az egészségügyi szolgáltatást.”¹⁹⁹

„Kaliforniában az egészségügyi törvényt (Health and Safety Code) módosító, az életvégi döntésről szóló törvényt (End of Life Option Act) 2015. szeptember 9-én elfogadta a parlament alsóháza, majd 2015. szeptember 11-én a szenátus is, és 2015. október 5-én

megállapítható, hogy a gyógyíthatatlan betegek életének emberi méltóságukkal összeegyeztethető, kívánságuk szerinti befejezését a világban ma szabályozó – nem jelentős számú – törvények ezt főként úgy teszik lehetővé, hogy elismerik a beteg önrendelkezési jogát még az életfenntartó orvosi beavatkozás visszautasítására is. Az ismertetett törvények közül csak a holland, a belga, valamint az Oregon állambeli törvény teszi lehetővé az indítványozók által önrendelkezéses aktív eutanáziaként jelölt lehetőséget.” Lásd még uo. 7., 9.

¹⁹⁷ Lásd Julesz Máté, *Az orvosi jog aktualitásai. Az eutanáziától a klónozásig*, Medicina Könyvkiadó Zrt., Budapest, 2016. (175) 30–31.

¹⁹⁸ Lásd Julesz Máté, *Orvosi jog működés közben. A hálapénztől a kártérítésig*, Medicina Könyvkiadó Zrt., Budapest, 2018. (274) 62.

¹⁹⁹ Lásd uo. 71.

Jerry Brown kormányzó aláírta. Így 2016. június 9-től hatályos és alkalmazható az asszisztált öngyilkosság intézménye Kaliforniában. Az orvost sem büntetőjogi, sem polgári jogi felelősség nem terheli a közreműködésével végrehajtott asszisztált öngyilkossággal kapcsolatban. Tehát nemcsak a bűnösségét nem lehet megállapítani, de például a hozzátartozók kártérítési igényvel sem léphetnek fel vele szemben.

Az asszisztált öngyilkosságot csak felnőtt, azaz, 18. életévét betöltött személy kérheti. Azt, hogy az asszisztált öngyilkosságot kérő személy az egészségügyi önrendelkezési jogának gyakorlásához szükséges tudatállapotban van-e, egy háromtagú bizottság jogosult eldönteni. Ezen bizottság tagja a beteg kezelőorvosa, egy független szakorvos, valamint egy pszichiáter vagy klinikai szakpszichológus. A megfelelő tudatállapot meglétéhez – egyrészt azt kell vizsgálni, hogy a beteg tudata felfogja-e, hogy mit jelent rá nézve az asszisztált öngyilkosság (a kezelőorvos mellett a független szakorvos tud erre válaszolni); – másrészt azt kell megállapítani, hogy nem pusztán mentális zavar miatt alakult ki a beteg akaratelhatározása (erre a kezelőorvos mellett a pszichiáter vagy klinikai szakpszichológus tud válaszolni).

Nem büntethető az asszisztált öngyilkossághoz gyógyszer felíró orvos, ha jóhiszeműen és a törvényi rendelkezéseknek megfelelően jár el. Mind az öngyilkosságban közreműködő orvosnak (*attending physician*), mind a független szakorvosnak (*consultant physician*) ki kell töltenie egy nyomtatványt, amelyben az orvosok és a beteg személyazonosító adatain kívül fel kell tüntetni a páciens betegségét, és ezzel kapcsolatban ellenőrző kérdésekre kell bejelöléssel válaszolni. Az ellenőrző kérdések között szerepel, hogy: – a páciens halálos betegségben szenved-e, – a páciens kaliforniai lakos-e, – a beteg az egészségügyi önrendelkezéshez szükséges állapotban van-e, – a beteg önként és szabad elhatározásából cselekszik-e, – ha mentális betegség vagy zavar merül fel, akkor pszichiáter vagy klinikai szakpszichológus döntésképesnek nyilvánította-e a beteget, – a beteg tájékozott döntést hozott-e, azaz teljeskörűen tájékoztatták-e a kórképéről, a betegségére várható következményeiről, az asszisztált öngyilkossághoz használt gyógyszer beadásának lehetséges kockázatairól, valamint a várható eredményről és arról, hogy nem köteles bevenni/beadni a számára az asszisztált öngyilkossághoz felírt gyógyszert.

Ahhoz, hogy a beteg tájékozott döntést (*informed decision*) hozhasson, a kezelőorvosának teljeskörűen tájékoztatnia kell a beteget a fenti ellenőrző kérdések utolsó bekezdésében foglaltakról, továbbá arról, hogy az asszisztált öngyilkosság helyett választhat más alternatív kezeléseket, kiegészítő kezeléseket; úgy, mint például a komfortellátás (*comfort care*), a hospice-ellátást, a palliációt és a fájdalomcsillapítást. A kitöltött nyomtatványokat a beteg írásbeli kérelmével együtt a kezelőorvos juttatja el a halálos gyógyszer felírását követő harminc napon belül a kaliforniai egészségügyi minisztériumhoz. Ahhoz, hogy orvosilag megerősítettnek (*medically confirmed*) minősüljön az asszisztált öngyilkossági kérelem, a független szakorvosnak is meg kell vizsgálnia a beteget és elemeznie kell a beteggel kapcsolatos orvosi dokumentációt.

Az orvos alatt Kaliforniában érteni kell az orvosdoktorként (*Doctor of Medicine*) bejegyzett személyen kívül a természetgyógyász orvosdoktorként (*Doctor of Osteopathic*

Medicine) bejegyzett személyt is. Ez utóbbi a helyi szokásoknak megfelelő szabályozás. A betegséget akkor lehet terminálisnak tekinteni, ha nem gyógyítható és a betegség folyamata vissza sem fordítható, és mindez orvosszakmai szempontból előre láthatóan hat hónapon belül halálhoz vezet.

A terminális állapotban lévő beteg csak saját maga kérheti az asszisztált öngyilkosság alkalmazását. Helyettes döntéshozó nem járhat el a nevében. Háromszor kell kérnie: először szóban, 15 nappal később ismét szóban, majd írásban is. A beteg kétszeri szóbeli kérelmét fel kell tüntetni az orvosi dokumentációban, valamint csatolni kell a dokumentációhoz az írásbeli kérelmét is. A beteg írásbeli kérelmét – tehát a sorrendben harmadik kérelmét – két tanúnak is alá kell írnia, akik közül csak az egyik lehet a beteg rokona, várományi örököse vagy a beteget ellátó intézet alkalmazottja. A beteg kezelőorvosa, a független szakorvos és a pszichiáter, illetve klinikai szakpszichológus nem lehet tanú.

A kezelőorvosnak fel kell hívnia a beteg figyelmét – egyebek mellett – arra, hogy az öngyilkosság végrehajtásakor legyen jelen egy általa elfogadott személy. Ennek az esetleges és balesetek elkerülése, valamint a hatóság értesítése céljából van jelentősége. A kezelőorvos arra is köteles figyelmeztetni a beteget, hogy ne nyilvános helyen hajtsa végre az öngyilkosságot, továbbá, hogy tájékoztassa a legközelebbi hozzátartozóját. Az asszisztált öngyilkosságot nem lehet megtagadni abból az okból, hogy a beteg egyetlen hozzátartozóját sem kívánja tájékoztatni. A kezelőorvos át kell, hogy adja a betegnek azt a tanúsítványnyomtatványt, melyet a beteg csak közvetlenül 48 órával a halálos gyógyszer általa tervezett beadása előtt tölthet ki és írhat alá. Ez azt a célt szolgálja, hogy a beteg döntése valóban átgondolt és megfontolt legyen. Az asszisztált öngyilkosság végrehajtását követő harminc napon belül a kezelőorvos az általa készített záró egészségügyi dokumentációt is eljuttatja a kaliforniai egészségügyi minisztériumhoz. A *California Medical Association* 15 oldalon dolgozta ki az asszisztált öngyilkosság végrehajtásának irányelveit, melyet az arra vállalkozó orvosoknak be kell tartaniuk.²⁰⁰

4) Svájc

„Svájcban [...] a büntető törvénykönyv 115. cikkelye az öngyilkosságban való közreműködést, így az ahhoz történő segítségnyújtást csak akkor rendeli büntetni, ha »aus selbtsüchtigen Beweggründen«, azaz »önös érdekből« követik el. Az orvos, aki például nátrium-pentobarbitálhoz segíti hozzá a beteget, de ezért nem fogad el anyagi ellenszolgáltatást, elkerüli a büntető igazságszolgáltatást. A svájci gyakorlat nem a »Tötung auf Verlangen«-re épül, hanem az öngyilkosságban való közreműködésnek a fenti szempont szerinti dekriminalizálására. A svájci büntető törvénykönyv 115. cikkelyének átértelmezése valójában csak évtizedekkel a cikkely hatálybalépése után történt meg. A jogi lehetőség a múlt század negyvenes évei óta fennállt, de a liberális értelmezés csak a nyolcvanas évek óta van jelen a gyakorlatban. Az e célból kialakult »turizmus« széles körű elterjedése pedig csak az elmúlt időszakban tapasztalható. Az ilyen célú »turizmus« elterjedése a svájci állam és a svájci lakosság figyelmét is felkeltette. Az állam nem nézi jó

200 Lásd uo. 73–74.

szemmel a meghalni vágyó külföldiek beáramlását. Ez megingathatja a jogrendbe vetett bizalmat. A jog könnyen a visszájára fordulhat, és a svájci állam kényszerű kötelességévé válhat. Ez megengedhetetlen volna, ezért 2011-ben Zürich kantonban népszavazást tartottak a jogintézmény betiltásáról, valamint arról, hogy esetleg csak a kanton lakosságának engedélyezzék. A választók mindkettőt elutasították. A lakosság tehát fontosabbnak tartotta az egészségügyi önrendelkezési jog illetően szabadságát, mint az állam részéről akcentuált aggodalmat.²⁰¹

5) Luxemburg

„A luxemburgi eutanáziatörvény 2009. március 17-én lépett hatályba. Űn. »directive anticipée« keretében a beteg előre nyilatkozhat az aktív eutanázia alkalmazhatóságáról arra az esetre, ha már nem lenne képes kinyilvánítani a szándékát. Ezt a jognyilatkozatát a beteg a gyógyító intézménybe történő felvételekor saját maga átadhatja az orvosnak vagy a gyógyításban segédkező egyéb személynek. Amennyiben korábban letétbe helyezte, akkor a letéteményes – ha értesül a beteg súlyos és gyógyíthatatlan, előrehaladott vagy terminális állapotáról – köteles azt a gyógyítást végző személynek átadni. Az állam részéről a Commission Nationale de Contrôle et d'Évaluation nyújt jogbiztonságot azzal, hogy az eutanáziakérelmet itt kell bejelenteni, és az orvosnak is ezt az állami szervet kell informálnia. Az orvos nem köteles a terminális vagy előrehaladott, súlyos és gyógyíthatatlan állapotban lévő beteg akaratát végrehajtani, de erről 24 órán belül a beteg családját vagy a beteg által felhatalmazott személyt tájékoztatnia kell, és egy olyan orvosnak kell átadnia az ügyet, aki hajlandó az eutanázia elvégzésére.»²⁰²

6) Németország

„Németországban kiélezett vita alakult ki az orvos által asszisztált öngyilkosság törvényessé tételéről. Sokan vélik úgy, hogy ezt nem szabad megengedni, de például a német büntető törvénykönyv 2015. december 10. óta hatályos 217. § (2) bekezdése értelmében – hasonlóan a svájci megoldáshoz – az öngyilkosságban való közreműködés, tehát az öngyilkossághoz nyújtott segítség nem minősül bűncselekménynek, ha azt a beteg valamely hozzátartozója (pl. családtag) vagy a beteghez közel álló személy (pl. a háziorvosa) teszi és anyagi érdektől mentesen. Így a halálos mérgezés és az injekciós túelőkészítése, valamint a beteg kitanítása, miként tudja végrehajtani az öngyilkosságát, nem bűncselekmény, ha a segítő személy ezt ingyenesen, tehát pusztán humánus megfontolásból teszi, a hozzátartozója, illetve páciense akaratának megfelelően.»²⁰³

7) Kolumbia

„Kolumbiában az Alkotmánybíróság 1997. május 20-i határozatában 6:3 arányban al-

201 Lásd Julesz Máté, *Az orvosi jog aktualitásai. Az eutanáziától a klónozásig*, Medicina Könyvkiadó Zrt., Budapest, 2016. (175) 27–28.

202 Lásd uo. 26–27.

203 Lásd Julesz Máté, *Orvosi jog működés közben. A hálapénztől a kártérítésig*, Medicina Könyvkiadó Zrt., Budapest, 2018. (274) 55.

kormányosnak tekintette az orvos által végzett aktív eutanáziát.” „Kolumbiában a rák, az AIDS, a vese- és a májelégtelenség esetén megengedett a beteg kérésére végrehajtott aktív eutanázia, valamint a beteg által végrehajtott asszisztált öngyilkosság. Ugyanakkor az Alkotmánybíróság megengedő határozata nem terjed ki a degeneratív betegségben szenvedőkre, mint például az Alzheimer- vagy a Parkinson-korral küzdőkre.” „Kívánságra ölésért sem büntethető az az orvos, aki enyhíthetetlen szenvedésnek kitett beteg kívánságára hajtja végre az aktív eutanáziát, ha a páciens betegsége gyógyíthatatlan.” „Kolumbiában az Alkotmánybíróság 2015. február 17-én kötelezte a kolumbiai egészségügyi minisztériumot, hogy harminc napon belül dolgozza ki az orvosok számára az aktív eutanázia, valamint az asszisztált öngyilkosság elvégzésének szabályait, mivel az 1997. évi alkotmánybírósági határozat értelmében az aktív eutanáziát addig nem lehetett alkalmazni Kolumbiában, amíg annak részletes szabályait el nem fogadta a kolumbiai parlament. A parlament 2015. április 20-án fogadta el ezt a jogszabályt. Az aktív eutanáziáról hozott 1997. évi alkotmánybírósági határozat után csaknem két évtizeddel jogi kételyek nélkül alkalmazhatóvá vált Kolumbiában az aktív eutanázia és az asszisztált öngyilkosság.”²⁰⁴

„Az aktív eutanáziát Kolumbiában akkor is végre lehet hajtani, ha a páciens cselekvőképtelen állapotban van. Ehhez az szükséges, hogy cselekvőképes állapotban még korábban írásba foglalja az eutanáziakérelmét, vagy hang- és képfelvétel útján fejezze ki ezt a kérelmét. Tehát a kolumbiai jogrend aktív eutanázia esetére is alkalmazni engedi a *living will* intézményét. Az eutanáziát kérő páciens számára megfelelő kezelést kell felajánlani, és ha ezt elutasítja, majd ismét kifejezi az eutanáziakérelmét, a kezelőorvosának egy háromtagú bizottság elé kell terjeszteni a kérelmet. A bizottság egyik tagja a páciens betegségének szakorvosa, továbbá egy jogász, valamint egy pszichiáter vagy klinikai szakpszichológus kell, hogy legyen. Az aktív eutanáziát csak e háromtagú bizottság egyhangú jóváhagyásával szabad elvégezni.”²⁰⁵

8) Kanada

Julesz Máté az *Orvosi jog működés közben* című könyvében a kanadai fejleményekről is részletesen ír:

„2015. február 6-án döntött úgy a kanadai legfelsőbb bíróság, hogy bizonyos körülmények fennforgása esetén az orvos nem büntethető aktív eutanázia alkalmazása, illetve asszisztált öngyilkosságban való közreműködés miatt. Ez a Carter *contra* Kanada ügyben került megfogalmazásra. A legfelsőbb bíróság kimondta, hogy a kanadai büntető törvénykönyv e tekintetben sérti az 1982. évi kanadai Alkotmány hatályos 7. cikkelyében foglalt alapjogot. Az 1982. évi kanadai Alkotmány 7. cikkelye szerint mindenkinek joga van az élethez, a szabadsághoz és a biztonsághoz, és mindettől csak akkor fosztható meg, ha ez nem sérti az alapvető igazságosságot (*fundamental justice*). A kanadai alkotmány-jog szerint az alapvető igazságosság (*fundamental justice*) akkor valósul meg, ha az anya-

204 Lásd uo. 67–68.

205 Lásd uo. 68.

gi jog és az eljárásjog szabályai egyformán biztonságosan, a jogállamiság követelményei szerint érvényesülnek. Ekként a kanadai legfelsőbb bíróság az élethez való jogot negatív tartományban is értelmezi: tehát a kanadai állampolgároknak (és a kanadai állami egészségbiztosítás többi jogosultjának) nemcsak az élethez, hanem az arról való lemondáshoz és az ehhez nyújtott aktív segítséghez is joguk van. Az életről történő lemondás jogát a Carter *contra* Kanada ügyben foglaltak szerint csak súlyos és gyógyíthatatlan betegségben szenvedő felnőttek gyakorolhatják, ha tartós szenvedésük elviselhetetlen.

Ettől fogva a kanadai törvényhozás feladata volt eleget tenni a legfelsőbb bíróság által felállított követelménynek. 2016. június 17-én hagyta jóvá az angol királynő a kanadai büntető törvénykönyv azon módosítását, mely szerint a törvényes keretek között végrehajtott aktív eutanázia és asszisztált öngyilkosság esetén az orvos, az egészségügyi szakdolgozó (nővér, ápoló), valamint a mérget kiadó gyógyszerész nem büntethető. A kanadai büntető törvénykönyv 241.1. szakasza határozza meg, hogy mit jelent a *medical assistance in dying*. Ez alatt érteni kell – az aktív eutanáziát, tehát amikor az orvos vagy az egészségügyi szakdolgozó adja be a halált okozó gyógyszert a betegnek annak kérésére, valamint – az asszisztált öngyilkosságot, tehát amikor a beteg kérésére az orvos halált okozó gyógyszert ír fel, illetve az orvos vagy az egészségügyi szakdolgozó halált okozó gyógyszert nyújt át a betegnek, de azt a beteg saját magának adja be.

A kanadai Btk. 241.2. szakaszának (1) bekezdése értelmében ahhoz, hogy a betegen az aktív eutanáziát vagy az asszisztált öngyilkosságot végre lehessen hajtani, a beteg a következő kritériumoknak kell, hogy megfeleljen (konjunktív feltételek): – a beteg jogosult legyen Kanadában az állami egészségbiztosítás szolgáltatásaira (tehát kanadai állampolgár vagy Kanadában lakóhellyel rendelkező polgár legyen); – betöltötte a 18. életévét és teljes mértékben bír az egészségügyi önrendelkezés jogával; – súlyos és gyógyíthatatlan betegségben szenved; – önként, minden külső kényszer hatása nélkül kérje az aktív eutanáziát vagy az asszisztált öngyilkosságot; – a beteg tájékozott beleegyezését adja az aktív eutanáziához vagy az asszisztált öngyilkossághoz, azt követően, hogy informálták a fájdalomcsillapítás és a palliatív terminális medicina lehetőségéről.

A kanadai büntető törvénykönyv 241.2. szakaszának (2) bekezdése értelmében súlyos és gyógyíthatatlan betegségnek minősül (konjunktív feltételek): – a súlyos és nem gyógyítható testi vagy lelki betegség és fogyatékoság; – ha a beteg előrehaladott és vissza nem fordítható állapotban van; – ha a betegség vagy a fogyatékoság elviselhetetlen és hosszan tartó testi vagy/és lelki szenvedést okoz a betegnek, ami nem enyhíthető; – ha a természetes halál ésszerűen előrelátható időn belül be fog következni.

Az aktív eutanázia, illetve az asszisztált öngyilkosság elvégzése előtt az orvosnak, illetve az egészségügyi szakdolgozónak – meg kell győződnie arról, hogy a kérelmező beteg megfelel a törvényi követelményeknek; – meg kell győződnie arról, hogy a beteg írásban nyújtotta be a kérelmét, és azt aláírta és keltezte; vagy, ha nem képes rá, akkor egy 18. életévét betöltött és a beteg után nem öröklő és vagyoni előnyből más módon – mint például biztosítási szerződés kedvezményezettjeként – sem részesülő személy írta alá és keltezte a beteg nevében, a beteg jelenlétében és a beteg kifejezett kívánatára; – meg

kell győződnie arról, hogy a kérelem aláírását megelőzően az orvos vagy az egészségügyi szakdolgozó tájékoztatta a beteget a betegsége súlyos és gyógyíthatatlan jellegéről; – meg kell győződnie arról, hogy a kérelmet két tanú előtt írták alá, és a tanúk is aláírták és dátumozták; – meg kell győződnie arról, hogy a beteget tájékoztatták, hogy kérelmét bármikor és bármilyen formában visszavonhatja; – meg kell győződnie arról, hogy a kérelem törvényi feltételeinek fennállását egy másik, tőle független orvos vagy egészségügyi szakdolgozó is írásban tanúsította; – meg kell győződnie arról, hogy a kérelem aláírása és az aktív eutanázia, illetve az asszisztált öngyilkosság végrehajtása között legalább tíz nap telt el; ennél rövidebb időt az orvos, illetve az egészségügyi szakdolgozó akkor fogadhat el, ha a beteg halála természetes úton hamarabb következne be; – közvetlenül az aktív eutanázia, illetve az asszisztált öngyilkosság előtt lehetőséget kell adnia a betegnek, hogy visszavonja a kérelmét, és csak az ekkor megerősített kérelem esetén végezhető el az aktív eutanázia, illetve az asszisztált öngyilkosság; – biztosítania kell, hogy a kommunikációs nehézséggel küzdő beteg megértse az állapotát, és ennek megfelelő döntést hozzon.

Tanú csak az lehet, aki betöltötte a 18. életévét és világosan érti, hogy mit jelent a kérelmezett aktív eutanázia, illetve az asszisztált öngyilkosság. Nem lehet tanú, aki tudja vagy gondolja, hogy a beteg halála után annak örököse lenne, vagy más módon vagyoni előnyhöz jutna (pl. biztosítási szerződés kedvezményezettjeként). Nem lehet tanú, aki a beteget kezelő intézmény vagy bentlakásos szociális otthon tulajdonosa vagy üzemeltetője. Nem lehet tanú, aki a beteg aktív eutanáziájában vagy asszisztált öngyilkosságában közvetlenül részt vesz, továbbá az sem, aki a beteg kezelésében közvetlen részt vesz.

Az aktív eutanázia, illetve az asszisztált öngyilkosság elvégzése előtt az orvosnak, illetve az egészségügyi szakdolgozónak meg kell győződnie arról, hogy a kérelem törvényi feltételeinek fennállását egy másik, tőle független orvos vagy egészségügyi szakdolgozó is írásban tanúsította. A függetlenség azt jelenti, hogy az orvosok vagy egészségügyi szakdolgozók sem szakmai irányítási, sem felügyeleti jogviszonyban nem állnak egymással. A függetlenség anyagi függetlenséget is jelent: tehát semmilyen vagyoni előnyhöz nem juthatnak a beteg halála folytán. Az aktív eutanázia, illetve az asszisztált öngyilkosság mint egészségügyi szolgáltatás díját főszabály szerint a beteg fizeti, de a halálos gyógyszer költségét az állami egészségbiztosítás állja. A függetlenség további követelménye a tárgyilagosság (szubjektivitástól mentes) döntéshozatal.

Az aktív eutanáziát, illetve az asszisztált öngyilkosságot az orvosnak, illetve az egészségügyi szakdolgozónak *lege artis medicinae*, tehát az orvosi szakma professzionális szabályai, valamint a jogszabályok betartásával kell elvégezni. A kanadai büntető törvénykönyv 241.2. szakaszának (8) bekezdése értelmében az orvosnak előzetesen, tehát mielőtt a gyógyszerész kiadná a halált okozó gyógyszert, tájékoztatnia kell a gyógyszerészt arról, hogy az aktív eutanázia, illetve asszisztált öngyilkosság céljából szükséges. A kanadai Btk. 241.2. szakaszának (9) bekezdése megadja a lehetőséget az orvosnak, az egészségügyi szakdolgozónak, a gyógyszerésznek, valamint a tanúknak és a beteg helyett aláíró személynek, hogy megtagadják az aktív eutanáziában, illetve asszisztált öngyilkosságban való bármiféle részvételt. Ebben az esetben az érintett tájékoztatja a munkahelyi

vezetőt, aki más személyt kér fel. Tehát mindenképpen biztosítani kell, hogy más segítsen megvalósítani a beteg kérelmét.

A kanadai büntető törvénykönyv arra is kitér, miként kell büntetőjogilag minősíteni, ha az orvos vagy az egészségügyi szakdolgozó úgy hajt végre aktív eutanáziát vagy úgy vesz részt asszisztált öngyilkosságban, hogy nem tart be minden törvényi feltételt: öt évig terjedő szabadságvesztést, vagy tárgyalásról lemondás, illetve tárgyalás mellőzése esetén másfél évig terjedő szabadságvesztést lehet kiszabni. Ugyanez a büntetési tétele annak, aki aktív eutanáziával vagy asszisztált öngyilkossággal kapcsolatos okiratot hamisít vagy megsemmisít. Az okirat megsemmisítése ebben az esetben csak akkor büntetendő, ha abból a célból teszik, hogy – a beteg aktív eutanáziához, illetve asszisztált öngyilkossághoz való jogának gyakorlását megakadályozzák; vagy – a beteg kérelmének jogszerű elbírálását befolyásolják; vagy – az aktív eutanáziában, illetve asszisztált öngyilkosságban részt vevő valamely személyt jogellenesen vonjanak büntetőjogi felelősségre.

Kanada tartományai tartományi szintű szabályozásokat vezettek be, melyekben meghatározzák, miként kell végrehajtani az immár az egész országban legális aktív eutanáziát, illetve asszisztált öngyilkosságot. Például Alberta tartományban az Albertai Egészségügyi Szolgálat (*Alberta Health Services*) köteles biztosítani a polgárok számára ezt a jogi lehetőséget. Az egészségügyi szolgálat valamely egészségügyi szolgáltatónál vagy a meghalni vágyó lakóhelyén gondoskodik az aktív eutanázia, illetve az asszisztált öngyilkosság végrehajtásáról. Az Albertai Egészségügyi Szolgálat gondoskodik az aktív eutanáziában és asszisztált öngyilkosságban részt vevő orvosok és egészségügyi szakdolgozók szakmai és jogi ismereteinek fejlesztéséről: kidolgozza a helyes klinikai gyakorlatot az orvosok és egészségügyi szakdolgozók számára. British Columbia tartományban az aktív eutanáziát/asszisztált öngyilkosságot végző orvosnak a *College of Physicians and Surgeons of British Columbia*, azaz British Columbia orvosi és sebészi kollégiumának a vonatkozó irányelveit kell betartania. Ezek az irányelvek Kanadán belül tartományonként némiképp eltérőek lehetnek. Albertában az aktív eutanáziában, illetve asszisztált öngyilkosságban közreműködést vállaló egészségügyi szolgáltatónak első lépésben meg kell ismernie az albertai *Medical Assistance in Dying Care Coordination Service* vonatkozó irányelveit. A gyógyszerész kizárólag az *Alberta College of Pharmacists* (albertai gyógyszerészeti kollégium) által kibocsájtott listán megtalálható gyógyszert adhat ki aktív eutanázia vagy asszisztált öngyilkosság céljából. Az orvos vagy egészségügyi szakdolgozó köteles jelezni a *Medical Assistance in Dying Care Coordination Service* irányába, ha megkapja a beteg szabályos kérelmét. Az aktív eutanázia és az asszisztált öngyilkosság *per definitionem* egészségügyi beavatkozásnak minősül. A beteg hozzájárulásával arra is van lehetőség, hogy tudományos vagy oktatási célból tanulmányozzák az aktív eutanázia, illetve az asszisztált öngyilkosság végrehajtását. Tehát például orvostanhallgatók a beteg hozzájárulásával jelen lehetnek az egészségügyi beavatkozás végrehajtásánál. Arra az esetre, ha a beteg nem tudná megfelelően beadni magának az asszisztált öngyilkossághoz kapott gyógyszert, kezelési tervet (*treatment plan*) kell kidolgozni, hogy az orvos miként avatkozzon be, és hogy adja be a halálos gyógyszert a betegnek. Ekkor az asszisz-

tált öngyilkosság egyik pillanatról a másikra aktív eutanáziába megy át, természetesen a beteg akaratának megfelelően. Mint minden más egészségügyi beavatkozást, az aktív eutanáziát és az asszisztált öngyilkosságot is megfelelően dokumentálni kell.

Québec tartományban a *Commission sur les soins de fin de vie* (életvégi gondoskodás bizottsága) ügyel az aktív eutanázia és az asszisztált öngyilkosság törvényi kereteinek a betartására. Nem megfelelő eljárás esetén a beteg az állami egészségbiztosítóhoz tartozó egészségügyi szolgáltatóval (pl. állami kórházzal) szemben panaszt nyújthat be a *Complaints and Service Quality Commissioner*-hez. Magán-egészségügyi szolgáltató (pl. magánorvos, magánklinika) ellen a panaszt a *Collège des médecins du Québec*-hez kell benyújtani. A jogbiztonságot Kanada a demokratikus *rule of law* maximális biztosításával nyújtja.

Az aktív eutanáziát Kanadában *living will*, azaz élő végakarat formájában is lehet kérni. Ez azt jelenti, hogy a beteg előre jognyilatkozatot tesz, melyben kéri, hogy ha már nem lesz cselekvőképes és az aktív eutanázia törvényi feltételei fennállnak, hajtásáig végre rajta az aktív eutanáziát. Minden egészségügyi szolgáltatónál kell lennie egy felelős személynek, akit az intézmény vezetője arra jelöl ki, hogy az aktív eutanázia, illetve az asszisztált öngyilkosság iránt érdeklődőknek adekvát felvilágosítást adjon. [...]”²⁰⁶

9) Anglia és Wales

„Az angol–walesi jogban legutóbb 2013-ban és 2015-ben is készült törvényjavaslat az asszisztált öngyilkosság legalizációjáról, de egyiket sem szavazta meg a törvényhozás. Jelenleg az a különleges lehetőség létezik a hozzátartozók számára, hogy a legfőbb ügyésztől (*Director of Public Prosecutions*) előzetes megerősítést kérhetnek arról, hogy, amennyiben segédkeznek a beteg hozzátartozójuk öngyilkosságában, akkor utóbb nem folytatnak majd ellenük büntetőeljárást. Ekkor a legfőbb ügyész azt mérlegeli, hogy az öngyilkosságban segítő hozzátartozó a kérelmében foglaltak szerint megvalósít majd bűncselekményt, vagy nem.

A 2013-as törvényjavaslat értelmében két orvos egybehangzóan helyeslő álláspontja esetén a halálos betegségben szenvedők kérhettek volna segítséget az öngyilkosságukhoz. A 2015. évi törvényjavaslat merőben más oldalról közelítette meg a kérdést. A 2015-ös javaslat szerint a *High Court* családjogi kollégiuma engedélyezhette volna az asszisztált öngyilkosságot. A törvényjavaslat tehát első lépésben bírói engedélyhez kötötte volna az asszisztált öngyilkosságot. Csak a beteg által minden kényszertől mentesen kifejtett, egyértelmű, határozott és kellő tájékoztatást követően megfogalmazott kívánság esetén engedélyezhette volna a *High Court* az asszisztált öngyilkosságot. A betegnek a kérelme kifejtésekor legalább 18 évesnek és teljesen cselekvőképesnek kellett volna lennie, valamint legalább egy éve angol vagy walesi lakóhellyel kellett volna rendelkeznie. A beteg terminális állapotának fennállásáról, továbbá egészségügyi önrendelkezési képességének meglétéről, valamint a beteg tájékoztatás után tett asszisztált öngyilkossági kérelmről (*declaration*) egy független orvosnak (*independent doctor*), valamint annak az orvosnak,

206 Lásd uo. 78–82.

akit a beteg felkért az asszisztált öngyilkosságában való segítségnyújtáshoz (*attending doctor*), egymástól függetlenül kellett volna meggyőződnie. A független orvos függetlenségét az jelentette volna, hogy nem lehetett volna az öngyilkossághoz felkért orvos (*attending doctor*) hozzátartozója, valamint vele egy klinikai teamben dolgozó kollégája. A beteg kérelmét (*declaration*) egy független tanúnak is alá kellett volna írnia. A tanúnak a beteg jelenlétében kellett volna aláírni a kérelmet, és a tanú nem lehetett volna a beteg hozzátartozója, vagy olyan személy, aki a beteg kezelésében vagy gondozásában közvetlenül részt vesz. A 2015-ös törvényjavaslat csak a terminális, azaz a természetes halálhoz időben közeli állapotban lévő betegeknek biztosította volna az asszisztált öngyilkossághoz való jogot. Konkrétan akkor, ha a beteg ésszerűen előreláthatóan hat hónapon belül elhalálozna. Így például egy súlyos szenvedésnek kitett, de még várhatóan hosszú ideig élő beteg a törvényjavaslat szerint nem kaphatott volna engedélyt a bíróságtól. A *High Court*-nak főszabály szerint a kérelem beérkezésétől számított 14 napon belül kellett volna döntenie. Ennél hosszabb idő csak akkor állt volna a bíróság rendelkezésére, ha *reasonably practicable*, tehát ésszerű okból tovább tartott volna meghozni a döntést. A beteg asszisztált öngyilkossági kérelme (*declaration*) azon a napon hatályosult volna, amikor a *High Court* azt elrendeli. A 2015-ös törvényjavaslat szerint ettől a naptól számítva 14 napnak kellett volna eltelnie az asszisztált öngyilkosság elvégzéséig. Ha a beteg előreláthatóan egy hónapon belül elhalálozna, akkor hat napot kell várni. A 2015. évi angol-walesi törvényjavaslat 4. § (5) bekezdése *expressis verbis* kimondja, hogy az ölési cselekményt a betegnek kell elvégeznie: az ehhez asszisztáló (ebben közreműködő) orvos nem végezheti el az ölési cselekményt. Tehát az asszisztált öngyilkosságnak a Benelux-államokban lehetséges alternatívájáról, az aktív eutanáziáról itt nem volt szó. A 2015-ös törvényjavaslat értelmében az asszisztált öngyilkosság engedélyezéséhez bejegyzett szakorvosnak (*registered medical practitioner*) kellett volna megállapítania, hogy a betegség progresszív és semmiféle kezeléssel sem lehet visszafordítani. Az átmeneti tüneti kezelés lehetősége a törvényjavaslat értelmében nem jelentette volna a betegség visszafordítását. Ezt a törvényjavaslat szó szerint kimondta.

A 2015-ös angol-walesi törvényjavaslat felhatalmazta volna az egészségügyi kormányzatot, hogy az asszisztált öngyilkosság helyes gyakorlatának irányelveit gyakorlati kódexbe (*code of practice*) foglalja. A törvényjavaslat bűncselekménynek minősítette és öt évig terjedő szabadságvesztéssel vagy/és pénzbüntetéssel rendelte szankcionálni, ha az elkövető a beteg asszisztált öngyilkossági kérelmét (*declaration*) meghamisítja, vagy megrongálja. A 2013-as és a 2015-ös törvényjavaslatból végül nem lett törvény. A 2015. évi törvényjavaslatot második olvasatban, 2015. szeptember 11-én szavazta le a *House of Commons* (a parlament alsóháza).

Angliában és Walesben a lakosság egy része (többnyire a személyesen, vagy hozzátartozójuk révén érintettek) oldaláról megvolna az igény az asszisztált öngyilkosság legalizációjára. Azonban az elbukott törvényhozási javaslatok azt jelzik, hogy még nincs kiforrott és egységesen elfogadott jogi megoldás a társadalmi igény kielégítésére. Anynyi előre látszik, hogy a következő néhány évben további törvényhozási próbálkozások

várható, és lehet, hogy az asszisztált öngyilkosságot, az aktív eutanáziát, vagy mindkét jogintézményt bevezetik az angol-walesi jogrendbe.”²⁰⁷

A fentiekben ismertetett változások jól mutatják a tendenciát: az abortuszzabályozáshoz hasonlóan az „eutanázia”, „asszisztált öngyilkosság” állami megengedése – az egyén autonómiájának, önrendelkezésének e tekintetben is megjelenő hangsúlyozása – az utóbbi években egyre inkább terjed.

4. MAGZATI VESZTESÉGEK – DEMOGRÁFIAI ÖSSZEFÜGGÉSEK AZ EURÓPAI UNIÓBAN ÉS MÁSHOL, KÜLÖNÖS TEKINTETTEL A MAGYARORSZÁGI HELYZETRE (STATISZTIKAI ADATOK, DEMOGRÁFIAI ELEMZÉSEK)

Az alábbiakban statisztikai adatokat, demográfiai elemzéseket ismertetek, különös tekintettel a spontán és a művi abortusz problémájára, ami a „magzati eutanázia”-t is magában foglalja. A táblázatokban foglalt adatok tendenciákat mutatnak, és további összefüggések feltárását is szolgálják.

4.1. Magyarországi magzati veszteségek

A magyar Központi Statisztikai Hivatal (a továbbiakban: KSH) által 2015-ben kiadott Demográfiai évkönyv, 2014 című, magyar és angol nyelvű kiadvány az 1950-es évektől 2014-ig terjedő időszakra vonatkozóan tartalmaz magyarországi magzati veszteségekkel kapcsolatos adatokat²⁰⁸ (magzati veszteség: „a magzati halálozás és a terhességmegszakítás együtt”²⁰⁹). A KSH által 2015-ben kiadott Magyar statisztikai

207 Lásd uo. 89–91.

208 Lásd Demográfiai évkönyv (2014) 69–79., és XVII–XIX. (G.18–G.22. grafikonok). A Demográfiai évkönyv (2014) tartalmazza a magzati veszteségek számát és arányát a nő korcsoportja, családi állapota, előző terhességei és a jelenlegi magzati veszteséget megelőző szülészeti esemény jellege szerint (lásd 71–77.: 1950, 1957, 1960, 1970, 1971, 1980, 1984, 1990, 2000, 2005–2014).

209 Lásd Demográfiai évkönyv (2014) 78. „Magzati halálozás: a magzatnak a szülés (az anyából történő teljes kitolás vagy kihúzás) előtt bekövetkezett elhalása, függetlenül a terhesség tartamától. A halál bekövetkezésére az a tény utal, hogy a magzat nem lélegzik, vagy az élet bármely egyéb jelét, mint például a szív működését, a köldökzsinór pulzálását, és akaratlagos izmok mozgását sem mutatja. Korai és középidős magzati halálozás (spontán vetélés, spontán abortusz): ha a magzat az anya testétől történt elválasztás után az élet semmilyen jelét nem adta, és 24 hétig vagy annál rövidebb ideig volt az anya testében, vagy a magzat kora nem állapítható meg, de testtömege az 500 grammot, testhossza a 30 cm-t nem érte el. Késői magzati halálozás (halvaszületés): ha a magzat az anya testétől történt elválasztás után az élet semmilyen jelét nem adta és a fogamzástól számított teljes 24 hétnél (1997-ig teljes 28 hétnél) hosszabb ideig volt az anya testében, vagy a magzat kora nem állapítható meg, de a magzat testhossza a 30 cm-t, vagy a magzat testtömege az 500 grammot eléri, illetve ikerszületés esetén a magzat korától függetlenül, ha legalább az egyik magzat élve született.” (uo.) „Terhességmegszakítás (művi vetélés, művi abortusz): a terhesség szándékos beavatkozással – művi úton – történő megszakítása.” (uo.) – vö. Eütv. 216. § d)-e) pont: „216. § E fejezet alkalmazásában [...] d) perinatális halál: *da*) a halál a méhen belül a terhesség 24. hete után következett be, vagy ha a méhen belül elhalt magzat hossza a 30 cm-t vagy tömege az 500 g-ot eléri, *db*) amikor a halál az újszülött megszületését követő 168 órán belül következik be, függetlenül az újszülött hosszától vagy tömegétől; e) korai vagy középidős magzati halál: a 24 hétig vagy annál rövidebb ideig az anya méhében lévő magzat, ha az anya testétől történt elválasztás után az élet semmilyen jelét nem adja; vagy ha a magzat kora nem állapítható meg, és a magzat testtömege az 500 grammot vagy a testhossz-

évkönyv, 2014 című, magyar és angol nyelvű kiadvány a „terhességmegszakítás” tekintetében az 1950. évre és 1960-tól 2014-ig minden évre, a magzati halálozás tekintetében néhány évre (1960, 1970, 1980, 1990, 2000, 2005, 2010, 2013–2014), az ugyancsak a KSH által kiadott Terhességmegszakítások 1995–2006 című, magyar és angol nyelvű kiadvány²¹⁰ az 1950–2006 közötti időszak művi abortuszaira vonatkozóan tartalmaz magyarországi adatokat²¹¹. A magyarországi magzati veszteségek adatait az 1–3. táblázat, az európai uniós és egyéb országok magzati veszteségeit – a „terhességmegszakítások” és a késői magzati halálozások számait illetően – a 4. táblázat [A) és B) rész] mutatja.

1. táblázat
Magyarországi magzati veszteségek

Év	Korai és középidős magzati halálozások száma	Késői magzati halálozások száma	Összes magzati halálozások száma	„Terhességmegszakítások” száma	Magzati veszteségek összesen
1950	34 266	4 162	38 428	1 707	40 135
1957	39 524	2 512	42 036	123 383	165 419
1960	33 799	1 957	35 756	162 160	197 916
1970	29 837	1 520	31 357	192 283	223 640
1971	28 450	*	*	187 425	*
1980	19 972	1 156	21 128	80 882	102 010
1990	17 596	699	18 295	90 394	108 689
2000	14 923	538	15 461	59 249	74 710

sza a 30 cm-t nem éri el, ide nem értve azon ikerszülés esetét, ahol legalább az egyik magzat élve született;”; a halottvizsgálatról és a halottakkal kapcsolatos eljárásról szóló 351/2013. (X. 4.) Korm. rendelet 1. § 6. pont: „1. § E rendelet alkalmazásában: [...] 6. halva született magzat: a) a 24 hétnél hosszabb ideig az anya méhében lévő magzat, ha az anya testétől történt elválasztás után az élet semmilyen jelét nem adja, b) az a magzat, amelynek a testtömege az 500 grammot vagy a testhossza a 30 cm-t eléri, ha a magzat kora nem állapítható meg, c) ikerszülés esetén a halott magzat, ha legalább az egyik magzat élve született;”; Mvt.

210 Budapest, 2007. 98 [a továbbiakban: Terhességmegszakítások (2007)].

211 Lásd Magyar statisztikai évkönyv (2014) 3. és 36. (a 99. oldalon olvasható, hogy a „terhességmegszakítás egyéni térítési díja”: 515,1 millió forint); vö. uo. 463., 465., 473.: „Késői magzati halálozás: ha a magzat az anya testétől történt elválasztás után az élet semmilyen jelét nem adta, és a fogamzástól számított teljes 24 hétnél (1996-ig teljes 28 hétnél) hosszabb ideig volt az anya testében, illetve ha a magzat kora nem állapítható meg, de a magzat testhossza a 30 cm-t vagy a magzat testtömege az 500 grammot eléri, illetve ikerszülés esetén a magzat korától függetlenül, ha legalább az egyik magzat élve született.” „Korai és középidős magzati halálozás: ha a magzat az anya testétől történt elválasztás után az élet semmilyen jelét nem adta és a fogamzástól számított teljes 24 hétig vagy annál rövidebb ideig volt az anya testében, illetve, ha a magzat kora nem állapítható meg, de testtömege az 500 grammot, testhossza a 30 cm-t nem érte el.” „Magzati halálozás: a magzatnak a szülés (az anyából történő teljes kitolás vagy kihúzás) előtt bekövetkezett elhalása, függetlenül a terhesség tartamától.” „Magzati veszteség: a magzati halálozás és a terhességmegszakítás együtt” „Terhességmegszakítás: a terhesség szándékos beavatkozással – művi úton – történő megszakítása.”

2005	17 022	506	17 528	48 689	66 217
2006	17 358	489	17 847	46 324	64 171
2007	16 762	485	17 247	43 870	61 117
2008	17 283	431	17 714	44 089	61 803
2009	17 366	519	17 885	43 181	61 066
2010	16 323	387	16 710	40 449	57 159
2011	16 828	392	17 220	38 443	55 663
2012	16 072	378	16 450	36 118	52 568
2013	16 105	392	16 497	34 891	51 388
2014	16 035	421	16 456	32 663	49 119

Lásd Demográfiai évkönyv (2014) 71–72., 77., Magyar statisztikai évkönyv (2014) 3., 36. * E két kiadványban nincsen adat.

A magyarországi „terhességmegszakítások” számai az 1950. évre és az 1960. évtől kezdve – a 2014. évig – minden évre vonatkozóan a Magyar statisztikai évkönyv (2014) 3. oldalán, az 1950–2006 közötti időszak tekintetében a Terhességmegszakítások (2007) 43. oldalán megtalálhatóak. Ezek a számok akár évről évre nagyon nagy (különböző irányú) eltéréseket mutatnak (lásd például az 1954–1966, az 1968–1975, az 1992–1993 és az 1997–2000 közötti időszakokat, különösen az 1955–1958 közötti változásokat és az 1974. évi igen jelentős csökkenést), illetőleg kiemelendő az 1996. évtől megfigyelhető folyamatos javulás.

2. táblázat
Magyarországi „terhességmegszakítások” (1950–2014)

Év	„Terhesség- megszakítá- sok” száma	Év	„Terhesség- meg- szakítások” száma	Év	„Terhesség- megsزا- kítások” száma
1950	1 707	1972	179 035	1994	74 491
1951	2 000 ^{a)}	1973	169 650	1995	76 957
1952	2 000 ^{a)}	1974	102 022	1996	76 600
1953	2 000 ^{a)}	1975	96 212	1997	74 564
1954	2 000 ^{a)}	1976	94 720	1998	68 971
1955	35 398	1977	89 096	1999	65 981
1956	82 463	1978	83 545	2000	59 249
1957	123 383	1979	80 767	2001	56 404
1958	145 578	1980	80 882	2002	56 075
1959	152 404	1981	78 421	2003	53 789
1960	162 160	1982	78 682	2004	52 539

1961	169 992	1983	78 599	2005	48 689
1962	163 656	1984	82 191	2006	46 324
1963	173 835	1985	81 970	2007	43 870
1964	184 367	1986	83 586	2008	44 089
1965	180 269	1987	84 547	2009	43 181
1966	186 773	1988	87 106	2010	40 449
1967	187 527	1989	90 508	2011	38 443
1968	201 096	1990	90 394	2012	36 118
1969	206 817	1991	89 931	2013	34 891
1970	192 283	1992	87 065	2014	32 663
1971	187 425	1993	75 258	Összesen	5 933 657

Lásd Magyar statisztikai évkönyv (2014) 3., Terhességmegszakítások (2007) 43. a) Kerekített adatok.

A Terhességmegszakítások (2007) 51. oldalán látható a „Terhességmegszakítások száma és megoszlása az engedélyezés oka szerint, 1995–2006” nevű táblázat, amely a következő adatokat tartalmazza.

3. táblázat
Magyarországi „terhességmegszakítások” száma és megoszlása az „engedélyezés oka” szerint (1995–2006)

Év	A nő egészsége*	A magzat egészsége*	Kriminalitás*	Válsághelyzet*	Ismeretlen	Összesen
1995	998	751	26	75 157	25	76 957
1996	1 022	729	67	74 720	62	76 600
1997	936	570	124	72 887	47	74 564
1998	665	483	68	67 720	35	68 971
1999	646	477	50	64 781	27	65 981
2000	669	497	26	58 009	48	59 249
2001	759	574	31	55 010	30	56 404
2002	792	450	32	54 777	24	56 075
2003	642	411	35	52 674	27	53 789
2004	906	651	108	50 803	71	52 539
2005	846	607	56	47 155	25	48 689
2006	668	569	53	45 025	9	46 324

* A megfogalmazást (elnevezést) helyesen, illetve pontosan lásd a részletesen ismertetett Mvt.-ben. Százalékos megoszlás

1995	1,3	1,0	0,0	97,7	0,0	100,0
1996	1,3	1,0	0,1	97,5	0,1	100,0
1997	1,3	0,8	0,2	97,8	0,1	100,0
1998	1,0	0,7	0,1	98,2	0,1	100,0
1999	1,0	0,7	0,1	98,2	0,0	100,0
2000	1,1	0,8	0,0	97,9	0,1	100,0
2001	1,3	1,0	0,1	97,5	0,1	100,0
2002	1,4	0,8	0,1	97,7	0,0	100,0
2003	1,2	0,8	0,1	97,9	0,1	100,0
2004	1,7	1,2	0,2	96,7	0,1	100,0
2005	1,7	1,2	0,1	96,8	0,1	100,0
2006	1,4	1,2	0,1	97,2	0,0	100,0

Lásd Terhességmegszakítások (2007) 51.

A Statisztikai tükör 2015. március 27-i számának 4. oldalán olvasható: „A terhességmegszakítások hosszabb idő óta megfigyelhető csökkenő irányzata a 2008. évi megtorpanást követően az elmúlt években tovább folytatódott. A 2014. évi 32,7 ezer beavatkozás közel 2200-zal, azaz 6,3%-kal volt kevesebb, mint egy évvel korábban. Ezer szülőképes korú nőre 14,1 művi vetélés jutott, szemben az előző évi 15,0 műtéttel. A csökkenő irányzat a tizenévesek kivételével a nők valamennyi korcsoportjára jellemző volt. A tizenéves fiatalok körében nem emelkedett, de nem is csökkent a terhességmegszakítások gyakorisága. Ez azt jelenti, hogy ezer tizenévesre 2014-ben ugyanannyi művi vetélés jutott, mint egy évvel korábban, de ez még mindig magasabb, mint a két vagy három évvel korábbi érték. A tizenévesek képviselik a jövő potenciális anyáit, így körükben különös kockázattal járhat a művi vetélés, mivel gyakran első terhességüket szakítatják meg. A 20 éves és ennél idősebb korosztályok mindegyikében mérséklődött a terhességmegszakítás, a legjelentősebb mértékű, 8,2%-os csökkenés a 35–39 évesek körében volt, ami összefügghet az ilyen korú nők gyakoribb gyermekvállalásával. A 40 év feletti nőknél is hasonló okok miatt volt jelentős, 7,9%-os a csökkenés mértéke. A terhességmegszakítások életkor szerinti profilját tekintve 2014-ben is a huszonévesek körében volt a leggyakoribb a művi vetélés, ezer nőre 22–23 terhességmegszakítás jutott. A művi vetélések száma csökkent, a születéseké pedig emelkedett az előző évhez képest, ennek eredményeként 2014-ben száz élveszületésre 35,7 terhességmegszakítás jutott, szemben a 2013. évi közel 40 műtéttel (39,3).”

„A művi vetélések mellett nem csökkent a magzati halálozások száma, ami a spontán vetélések és halvaszületések együttes számát jelenti. A 16,5 ezerre becsült magzati halálozás, stagnálást, illetve igen kismértékű emelkedést mutat az elmúlt két évben. A születésszám emelkedése miatt 2014-ben száz élveszületésre valamivel kevesebb (18,0) magzati halálozás jutott, mint az előző évben (18,6).” (uo. – vö. 1. táblázat) E súlyos problémakör kapcsán is érdemes felhívni a figyelmet arra, hogy „a gyermektelenség gyakran

nem szándékolt módon terjed”, „Ismerve a késői gyermekvállalás kockázatait (Kapitány 2010; Kamarás 2012), a folyamatos halasztás szinte észrevétlenül vezet el a nem szándékolt gyermektelenséghez.” („38 év után a gyermektelen nők termékenysége romlik”).²¹²

212 Lásd Spéder Zolt, *Gyermekszám(szcenáriók) – Az új családmódel kontúrjai*, in *A család vonzásában, Tanulmányok Pongrácz Tiborné tiszteletére*, Szerkesztette: Spéder Zolt, Központi Statisztikai Hivatal Népeségstudományi Kutatóintézet, Budapest, 2014. (Demográfus Könyvtár 2.; 295) 116(–117), 118(–120.) (105–127). Spéder Zolt írja: „Elemzéseink szerint a gyermektelenek és az egygyermekesek részarányának növekedésével, a kétgyermekesek csökkenésével, illetve a három és több gyermekesek alig változó arányaival számolhatunk. Amennyiben tehát nem következnek be lényeges változások, a befejezett gyermekszám csökkenése várható.” (uo. 125.). A KSH Népeségstudományi Kutatóintézet Korfa című, demográfiai kérdésekről szóló kiadványa 2015. februári számának első oldalán olvasható: „A magyar közvéleményt erőteljesen foglalkoztató demográfiai jelenségek egyike a gyermektelenség kérdése, hogy kik és miért maradnak végképp gyermek nélkül. A kérdés nemcsak a tágabb közvélemény, de a szűkebb demográfus szakma számára is igen lényeges, ugyanis az európai példák azt mutatják, ha egy társadalomban magas szintre emelkedik a gyermeket egyáltalán nem vállalók aránya, szinte lehetetlenné válik a népesség újratermelődéséhez elegendő gyermek születése országos átlagban.” Lásd még például Spéder Zolt, *Demográfiai folyamatok: születések, halálozások, korösszetétel*, in *Társadalmi riport 2014.*, Szerkesztette: Kolosi Tamás és Tóth István György, TÁRKI, Budapest, 2014. (657) 72.: „[...] akik idősebb életkorban tervezik első gyermeküket, azok gyakrabban sikertelenek: egyrészt mert kevesebb idő marad a tervek megvalósítására, másrészt mert az idő előrehaladtával a női fogamzóképeség csökken (Kapitány 2010).”; Kapitány Balázs *A kései gyermekvállalás kockázatai* című írásában [Korfa (2010/2) 1–3.] kifejtette: „A gyermekvállalásnak a fejlett társadalmakban jellemző, egyre későbbi életkorra tolódása azal jár, hogy mind több nő halasztja a szülést olyan életkorra, amelyben már erőteljesen csökken a női fogamzóképeség. Ennek következtében a valós gyermekvállalás elmarad a tervezett gyermekszámtól, és az eredeti terveik ellenére gyermektelen, illetve egygyermekes nők arányának növekedése várható. Ez a jelenség az elmúlt években kezdte tömeges mértékben érinteni a magyar családokat. Mivel többségében nem tudatosan tervezett gyermektelenségről van szó, szükséges lenne szélesebb körben felhívni a figyelmet a későbbi életkorra tervezett gyermekvállalás alacsonyabb tervezhetőségére és magasabb sikertelenségi kockázatára.” (1.) „A gyermekvállalási életkor további növekedését, illetve a gyermekvállalási tervek valóra váltását az életkor növekedésével azonban egyre inkább korlátozzák a biológiai tényezők, vagyis a fogamzóképeség csökkenése, s ezáltal a gyermekvállalás pontos időzítettségének nehézsége.” (uo.) „[...] fontosnak tűnik – elsősorban idősebb korban – a fogamzóképeség és az elveszületés elkülönítése, hiszen idősebb korban a sikeres fogamzások mind nagyobb aránya jár magzati halálozással, vetéléssel, halvaszületéssel. Ráadásul szintén ismert, hogy bizonyos gyermekeket érintő betegségek kockázata is jelentősen nő az édesanya életkorával párhuzamosan.” (uo. 2.) „A későbbi életkorban tervezett, egynél több gyerek esetén a második, vagy többedik gyermek(ek) meg nem születésének kiemelkedő a kockázata.” (uo.) „A fenti adatok és eredmények rámutatnak arra, hogy a gyermekvállalási életkor kitolódása igen összetett jelenség. A kitolódás okai elsősorban társadalmiak: a női munkavállalás, az oktatási rendszer átalakulása, társadalmi értékváltozások állnak a háttérben. A halasztás részben tudatosan tervezett, jelentős részben viszont a körülmények állandó változására visszavezethető folyamatos »halogatás« következménye. Míg az okok elsősorban társadalmiak, a következmények jelentős részben egészségügyi és demográfiai jellegűek, ugyanis – mint az adatok mutatják – meglehetősen magas arányban (részben biológiai okokból) nem sikerül megvalósítani ezeket a késői gyermekvállalási terveket. Ennek következtében előre jelezhetően jelentősen nőni fog azon nők aránya, akik saját korábbi terveikkel ellentétben végképp gyermektelenek maradnak. E csoport jelenlegi 8,5%-os aránya így akár duplájára is nőhet majd az 1974–78-as nagy létszámú generációban. Noha az érintettek jellemzően nem tudatosan döntenek a gyermektelenség mellett, az őket követő generáció számára már életmódmintaként szolgálhat a gyermektelen nők életformája, és ez hozzájárulhat a tudatos gyermektelenség – mint választható életforma-opció – megjelenéséhez és elterjedéséhez. Mivel ez a jelenség mind az érintettek saját szubjektív szempontjából, mind ösztársadalmi demográfiai következményeit tekintve egyértelműen negatív, így szükségesnek és indokoltnak tűnik felhívni a figyelmet arra, hogy a gyermekvállalásnak a harmincas életek közepére vagy második felére ha-

A magyarországi magzati veszteségek trendjeit illetően kiemelendő, hogy *a művi abortuszok száma és a születések számához képesti aránya alapvetően, jelentősen csökken.*²¹³

lasztása a tervek megvalósíthatósága szempontjából nagyon kockázatos. Aki ebben az életkorban tervez gyermeket, annak azzal is számolnia kell, hogy ekkor már teljesen természetes módon hosszabb időt kell szánni a gyermekvállalási vágyak megvalósulására.” (uo. 3.); Spéder Zsolt – Kapitány Balázs, *Gyermekek: vágyak és tények. Dinamikus termékenységi elemzések* (Életünk fordulópontjai, Műhelytanulmányok 6.), Központi Statisztikai Hivatal Népeségtudományi Kutatóintézet, Budapest, 2007. (216): „[...] empirikus vizsgálatokból azt is tudjuk, hogy a valóságban a halasztás nyomán sok esetben véglegesen elmarad a gyermekvállalás.” (138.) „[...] az életkor emelkedésével csökken a tervezett gyermekek megszületésének az esélye.” (151.) „Aki fiatalabb életkorhoz köti az első gyermek vállalását, azok közel kétszer olyan eséllyel szülik azt meg, mint akik későbbi időpontot jelölnek meg.” (179.); továbbá Szalma Ivett – Takács Judit, *A gyermektelenséget meghatározó tényezők Magyarországon*, in *Demográfia* 55 (2012/1) 44–68.: „A szülővé válás életkori kitolódása együtt járhat azzal, hogy a tervezett gyerekekről végül lemondanak, és kevesebb számú gyermek születése realizálódik, mint amit eredetileg terveztek. Ez akár azt is jelentheti, hogy azért nő a gyermektelenek aránya, mert a halasztók végül kifutnak abból az életszakaszból, amikor még biológiailag lehetséges lenne számukra a gyermekvállalás.” (54.) „[...] a gyermekvállalás halasztása [...] megnöveli annak egészségügyi kockázatait is.” (uo. 59.); Pongrácz Tiborné, *A gyermekvállalás, gyermektelenség és a gyermek értéke közötti kapcsolat az európai régió országában*, in *Demográfia* 50 (2007/2–3) 197–219.: „A tudatos gyermektelenség megjelenése, jelenléte és terjedése az európai gondolkodás és népesedési magatartás egyik legelgondolkodtatóbb és legveszélyesebb jelensége. Veszélyesebb, mint a csökkenő családnagyság vagy az egy gyermeket nevelők arányának növekedése, mert a társadalom értékrendjének negatív változásához, az önző, hedonista életfelfogás, az individualizáció erősödéséhez vezet.” (209.); illetőleg Klinger András, *A késői gyermekvállalás problémái*, in *Szerepváltozások. Jelentés a nők és férfiak helyzetéről 2001*, Szerkesztette: Nagy Ildikó, Pongrácz Tiborné, Tóth István György, TÁRKI, Budapest, 2002. (280) 134–154.; Spéder Zsolt, *Mintaváltás közben. A gyermekvállalás időzítése az életútban, különös tekintettel a szülő nők iskolai végzettségére és párkapcsolati státusára*, in *Demográfia* 49 (2006/2–3) 113–149.

213 A 2000–2011 közötti időszak elemzéséhez lásd például: Terhességmegszakítások demográfiai jellemzői, in *Statisztikai tükör* 6 (2012/110) 1–6. [2012. december 21.; „Minél fiatalabb életkorban történik a terhesség művi megszakítása, annál nagyobb kockázattal jár a későbbi gyermekvállalás szempontjából.” – 1.; „Dinamikáját tekintve is a házas nőknél volt a legjelentősebb a javulás, körükben közel 40 százalékkal csökkent a terhességmegszakítások gyakorisága 2000 óta.” – 2.; „[...] csökkent a fogamzások 100 nőre jutó száma, a bekövetkezett fogamzások között pedig nőtt a gyermeknek életet adó nők aránya. Más szóval jelenleg több nem kívánt (vagy később kívánt) terhességet akadályoznak meg, illetve kerülnek el a nők, illetve a párok a fogamzásgátlási eszközök tudatosabb vagy hatékonyabb alkalmazásával, mint egy évtizeddel ezelőtt.” – 4.]. Lásd továbbá Terhességmegszakítások (2007) – az elemzést írta: Kamarás Ferenc [Összefoglaló: 8.; A terhességmegszakítások fontosabb jellemzői: 9–23.; a továbbiakban: Kamarás (2007)]; továbbá *Terhességmegszakítások, tanulmányok, adatok, jogszabályok, hazai és nemzetközi trendek*, Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 2000. 179 [a továbbiakban: Terhességmegszakítások (2000)]; az összefoglaló elemzést írta: Kamarás Ferenc (A terhességmegszakítások hazai irányzatai: 7–24.) – a továbbiakban: Kamarás (2000)]. Az 1990–2010 közötti időszak alföldi megyékre vonatkozó – az országos tendenciáktól való eltérésekre is kiterjedő – elemzéséhez lásd *Terhességmegszakítások az alföldi megyékben*, Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 2012. 29 („A terhességmegszakítások a munkanélküliség, a jövedelmek valamint a komplex mutató közötti kapcsolat az utóbbi öt évben felerősödött, s éppen azokban a korosztályokban, amelyek leginkább érintettek a családalapításban, leginkább gondoskodniuk kellene a következő nemzedék megszületéséről. A vizsgált jelenségek persze nagyon összetettek, mert megfelelő gazdasági növekedés, fejlődés mellett akár javulhatna a helyzet, de akkor még nem beszéltünk az ideális családról alkotott képnek a fejekben végbement változásáról.” – 20.). Az 1990–2004 közötti időszak Dél-Alföld tekintetében készült – nemzetközi kitekintésű – elemzéséhez lásd *Terhességmegszakítások a Dél-Alföldön*, Központi Statisztikai Hivatal Szegedi Igazgatósága, Szeged, 2005. 19 (készítette: Takács Béláné; „A kedvező változások ellenére nemzetközi összehasonlításban a terhességmegszakítások száma még mindig

Ugyanakkor – Kamarás Ferenc szavai szerint: „A termékenység és a születésszám drámai visszaesése demográfiai végveszélybe sodorhatja az ország népességét, de az a tény, hogy ez nem járt együtt a művi vetélések emelkedésével, önmagában kedvező jelenségnek tekinthető.”²¹⁴ „[...] korántsem nevezhetjük kedvezőnek a jelenlegi abortuszhelyzetet. Igaz, hogy jelenleg jóval több nem kívánt terhességet előznek meg fogamzásgátlással a párok, mint akár 1990-ben vagy korábban, ami egy felelősségteljesebb családtervezési magatartást és gyermekvállalást jelent, ugyanakkor a bekövetkezett terhességek közül jelenleg is sok végződik művi vetéléssel, és az arányokat tekintve itt sem jelentős a változás.”²¹⁵

A művi vetélések számának alakulását többek között (vö. például erkölcsi, vallási, politikai, gazdasági – különösen munkanélküliségi – körülmények) a tudatos, felelősségteljes családtervezés, és az erre felkészítő, ezt megalapozó nevelés elterjedtsége, a népesség

magas. Az abortuszoknak az élveszületések számához viszonyított aránya alapján a magyarországi érték európai összehasonlításban még mindig a kedvezőtlenebbek közé tartozik, csak néhány kelet-európai ország – például Oroszország, Románia, Lettország, Észtország – mutatói rosszabbak.” – 5., vö. uo. 19.: száz élveszületésre jutó terhességmegszakítás). Az 1990–2004 közötti időszak Dél-Dunántúlra vonatkozó – országos összehasonlítású – elemzéséhez (nemzetközi kitekintéssel) lásd *A terhességmegszakítások jellemzői a Dél-Dunántúlon 1990-től napjainkig*, Központi Statisztikai Hivatal Pécsi Igazgatósága, Pécs, 2006. 29 (készítette: Horváthné Takács Ibolya).

214 Kamarás (2000) 13.

215 Uo. Kamarás Ferenc felhívja a figyelmet arra, hogy: „A bemutatott trendek és a választott mutatók érzékeltetik, hogy az abortuszkérdést nemcsak önmagában tekinthetjük egy sokoldalú és komplex problémakörnek, hanem a kérdéskör statisztikai-demográfiai vonatkozásai is összetettek, így óvatosan kell bánni a jelzőkkel, amikor a változásokat leírjuk, és a választott mutatók alapján az irányzatokat kedvezőnek vagy kedvezőtlennek értékeljük.” (uo. 15.). Vö. Kamarás (2007) 8.: „Az elmúlt másfél évtizedben mind a terhességmegszakítások, mind a születések száma és gyakorisága visszaesett. A csökkenés mértéke azonban jelentősebb volt a művi vetéléseknél, mint a születéseknél, ezért a száz élveszületésre jutó terhességmegszakítások száma is mérséklődött: az 1990. évi 72-ről 2006-ban 46-ra. A 2006. évi művi vetelési gyakoriságok mellett száz nő 65 terhességmegszakításon esne át élete folyamán, ami 48 százalékkal alacsonyabb, mint az 1990. évi érték (száz nőre 125).”; uo. 13.: „A gyermekvállalási magatartásokat legjobban kifejező teljes termékenység arányszám [az adott termékenység viszonyok mellett egy nő élete során születendő gyermekeinek a száma] 27 százalékkal, a teljes művi abortuszarány szám [az adott abortuszgyakoriságok mellett egy nő élete folyamán bekövetkezendő művi vetéléseinek a száma] pedig több mint 48 százalékkal csökkent 1990 és 2006 között. Számszerűen ez azt jelenti, hogy a 2006. évi mutatók alapján száz nő 135 gyermeknek adna életet és 65 terhességmegszakításon esne át élete folyamán. 1990-ben még 184, illetve 125 volt a két mutató értéke, vagyis több gyermek született és jóval több terhességmegszakítás történt. A két szülészeti esemény száz nőre számított együttes száma az 1990. évi 309-ről 2006-ban 200-ra esett, ezen belül pedig a terhességmegszakítások aránya 40 százalékról 33 százalékra csökkent. Ez azt jelenti, hogy csökkent az összes fogamzások száz nőre jutó száma, a bekövetkezett fogamzások között pedig magasabb a gyermeknek életet adó nők aránya. Más szóval jelenleg jóval több nem kívánt (vagy később kívánt) terhességet akadályoznak meg, illetve kerülnek el a nők (párok) a fogamzásgátlási eszközök tudatosabb vagy hatékonyabb alkalmazásával, mint másfél évtizeddel ezelőtt.”; uo. 14.: „A kor szerint differenciált adatok azt mutatják, hogy a terhességmegszakítások ugyan eltérő mértékben, de valamennyi korcsoportban csökkentek, a gyermekvállalási magatartások viszont erősen különböznek életkor szerint. Főleg a fiatalabb nemzedékeknél jelentős a termékenység visszaesése, viszont a szülőképes kor minden »idősebb« korosztályában emelkedés figyelhető meg. Ennek megfelelően az összes fogamzás szerkezete, összetétele is megváltozott, miszerint a fiataloknál arányát tekintve kevésbé csökkent, esetleg nőtt a terhességmegszakítással végződő fogamzások hányada, az idősebb korosztályoknál viszont ennek az ellenkezője igaz.”

szexuális és egészségügyi kultúrája, értékrendje, a fogamzásszabályozási ismeretek és a különböző (életvédő) gyakorlatok, mozgalmak, közösségek, valamint az állami szabályozások (például az abortusz tiltása, illetve korlátozása, a „súlyos válsághelyzet”-ben lévő állapotos nők, családok megfelelő, életvédő segítése, a népesedési célú, a termékenység növelését célzó családpolitikai intézkedések, gyermekgondozási intézmények, adókedvezmények, lakás- és egyéb támogatások, gyermekvállalást elősegítő foglalkoztatási lehetőségek) befolyásolják.²¹⁶

4.2. Európai uniós és egyéb országok magzati veszteségei

A 4. táblázatban európai uniós és egyéb országok magzati veszteségeit – a „terhességmegszakítások” és a késői magzati halálozások számait illetően – láthatjuk. A táblázatban foglalt adatok alapján, az európai uniós és az egyéb országok magzati veszteségeit tekintve összefoglalóan megállapítható, hogy *a művi abortuszok száma és a születések számához képesti aránya – némi kivétellel – alapvetően (jelentősen, illetve változó-konnyan, de) csökken*. Kivételt képez például: Belgium, ahol 2004–2011 között folyamatos emelkedést látunk, és Lengyelország, de ott még így is csak 752 „terhességmegszakítás” volt 2012-ben, Portugáliában pedig 2007–2009 között jelentős növekedésről van szó.²¹⁷

216 Vö. például Kamarás (2000) 7–8., 10., 12–13., 18.; Kamarás (2007) 9., 15., 17., 20.; Tárkányi Ákos, *Abortuszok a nemzetközi gyakorlatban*, in *Terhességmegszakítások* (2000) [25–47.; a továbbiakban: Tárkányi (2000)] 26., 29., 34., 38–43. („Az abortusz szintjének csökkentése érdekében kívánatosnak tűnik a női munkavállalás és a gyermekvállalás közötti feszültség csökkentésére törekedni a kormányzat részéről, továbbá megelőzni a felelőtlen szexuális élet, az instabil párkapcsolatok kialakulását és a házasságok megromlását.” – uo. 43.); Tárkányi Ákos, *A fejlett európai országok családpolitikája és a demográfiai átmenet*, Budapest, 2004. (94. PhD disszertáció – kézirat) 5–7., 18., 27–28., 33–52., 54–55., 58–59., 79.; továbbá Földházi Erzsébet, *Magyarország népességének várható alakulása 2011–2060 között*, in *Demográfia* 56 (2013/2–3) (105–143.) 106.: „Egy adott év során a születések száma függ az éppen szülőképes korban lévő nők számától, életkor szerinti összetételétől, valamint a termékenységüktől (fertilitás), vagyis attól, hogy egyes életkorokban milyen gyakorisággal adnak gyermeknek életet.” „Az utóbbi három évtizedre esik három olyan jelentős esemény is, amelyek – többek között – Magyarország demográfiai helyzetére is hatással voltak: a rendszerváltozás 1989-ben, az Európai Unióhoz való csatlakozás 2004-ben, és a 2008-ban kezdődő világméretű gazdasági válság. A rendszerváltozás során az átalakulás kezdeti bizonytalanságai, a családok helyzetének differenciálódása, a munkanélküliség megjelenése, a szegénység növekedése nyilvánvalóan negatív népesedési hatással jártak. Kevesebb gyermek született, csökkent a várható élettartam, kevesebb lett a házasságkötés, nőtt a válások aránya, a népesség csökkenése tovább folytatódott – erősödtek a demográfiai krízis jelei.”, 111.: „A termékenység változásait a múltban láthatóan erősen befolyásolták a népesedéspolitikai-családpolitikai intézkedések; elképzelhető, hogy a legújabb ilyen intézkedéscsomag is növeli majd a gyermekvállalási kedvet.”, és 112., 124–126. Lásd még például (nemzetközi kitekintéssel) Kamarás Ferenc, *Kívánt és nem kívánt terhességek, gyermekek*, in *Demográfia* 49 (2006/2–3) 150–172.; Kamarás Ferenc, *Terhességmegszakítások Magyarországon*, in *Szerepváltozások. Jelentés a nők és férfiak helyzetéről*, 1999, Szerkesztette: Pongrácz Tiborné, Tóth István György, TÁRKI, Budapest, 1999. 190–216.; Pongrácz Tiborné, S. Molnár Edit, *Összefoglaló a terhességmegszakításról tartott 1992. júliusi közvélemény-kutatás főbb eredményeiről*, Központi Statisztikai Hivatal Népeségtudományi Kutató Intézet, Budapest, 1992. (Központi Statisztikai Hivatal Népeségtudományi Kutató Intézetének Kutatási Jelentései 45.; 13) 9–10.; Pongrácz Tiborné, S. Molnár Edit, *Abortuszkérdés Magyarországon – 1991*, Központi Statisztikai Hivatal Népeségtudományi Kutató Intézet, Budapest, 1991. (Központi Statisztikai Hivatal Népeségtudományi Kutató Intézetének Kutatási Jelentései 39.; 90; „megengedően”: lásd 15.).

217 Lásd még Tárkányi (2000) 29–43. „Összességében azt mondhatjuk, hogy a fejlett országok zömében

A késői magzati halálozások száma 2009–2012 között általában csökken (kivételesen például Ausztria, Görögország, Németország, Oroszország).

4. táblázat
Magzati veszteségek az Európai Unióban és máshol
A) „Terhességmegszakítások” száma (2004–2013)

	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Ausztria	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*
Belgium	16024	16696	17640	18033	18595	18870	19095	19578	*	*
Bulgária	47223	41795	37272	37594	36593	33733	31548	31716	29992	*
Ciprus	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*
Csehország	27574	26453	25352	25414	25760	24636	23998	24055	23032	*
Dánia	15231	15183	15197	16071	16776	16657	16362	*	*	*
E g y e s ű l t Királyság	206960	207018	214340	219376	216062	208854	209048	208636	203419	*
Észtország	10074	9610	9378	8883	8409	7542	7068	6668	6056	*
Finnország	11162	10969	10645	10533	10423	10359	10172	10418	10001	*
Franciaország	209907	205392	214360	212285	208242	208939	210813	206722	*	*
Görögország	16135	16495	*	*	*	*	*	*	*	*
Hollandia	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*
Horvátország	5232	4563	4733	4573	4497	4450	4043	4347	3571	*
Írország	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*
Lengyelország	199	225	339	328	506	538	644	669	752	*
Lettország	13723	12785	11825	11814	10425	8881	7443	7089	6197	*
Litvánia	10644	9972	9536	9596	9031	8024	6989	6205	6033	*
Luxemburg	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*
Magyarország	52539	48689	46324	43870	44089	43181	40449	38443	36118	*
Málta	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*
Németország	129650	124023	119710	116871	114484	110694	110431	108867	106815	*
Olaszország	137140	129272	125782	125116	118891	114793	112463	*	*	*
Portugália	710	798	1215	4325	13541	17932	17261	17351	*	*
Románia	191038	163359	150246	137226	127907	116060	101915	103386	87975	*
Spanyolország	84985	91664	101592	112138	115812	111482	113031	118359	112390	*
Svédország	34454	34978	36045	37205	38049	37524	37693	37696	*	*
Szlovákia	15307	14427	14243	13424	13394	13240	12582	11789	11214	*

az utóbbi két évtizedben csökkenésnek indult az abortusznak az a korábbi magas szintje, ami jellemzően az 1968–80-as időszakban (azon belül is főleg 1968–74-ig) alakult ki. A volt szocialista országokban is jellemző az abortusz korábbi magas vagy igen magas szintjének csökkenése a '90-es években. A csökkenés oka általában a más születéskorlátozó módszerek terjedése (ez jelentheti az ilyen módszerek használatának gyakoribbá és rendszeresebbé vagy fegyelmezettebbé és igényesebbé válását, és a születéskorlátozó módszerek között a nagyobb hatékonyságúak használata arányának növekedését is).” (uo. 37.).

AZ ABORTUSZ ÉS AZ EUTANÁZIA TENDENCIÁI

Szlovénia	6403	5851	5632	5176	4946	4653	4328	4263	4106	*
Albánia	10517	9403	9552	9030	8335	*	*	*	*	*
Izland	889	868	904	905	959	981	977	970	980	*
Liechtenstein	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*
Macedónia	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*
Montenegró	*	1952	*	*	*	*	*	*	*	*
Norvégia	14071	13989	14417	15165	16054	15774	15735	15343	*	*
Oroszország	1797567	1675693	1582398	1479010	1385600	1292389	1186108	1124880	1063982	*
Svájc	10959	10818	10594	10035	10310	10187	10650	10715	10477	*
Szerbia	29650	26645	25665	24273	22867	*	*	*	*	*
Törökország	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*
Belorusszia	71700	64655	58516	46285	42197	35967	33262	32031	28628	*
Moldova	17965	16642	15742	15843	15900	14634	14785	15710	14838	*
Ukrajna	289065	263590	229618	225336	217413	194845	176774	169131	153147	*
Kanada	100039	96815	91310	*	*	*	*	*	*	*
Kuba	67277	62530	67903	66008	74905	84724	71398	83943	83682	*
USA	839226	820151	852385	827609	825564	*	*	*	*	*
Azerbajdzsán	19798	19577	20864	22323	25247	24554	26799	27787	31037	*
Izrael	19712	19090	19452	19470	19638	19849	19575	18974	*	*
Japán	301673	289127	276352	256672	242326	226878	212694	202106	196639	*
Kirgizisztán	19984	20035	19762	21884	20800	22088	21675	*	*	*
Örményország	10487	10925	11132	11501	12469	13797	*	*	*	*
Tádzsikisztán	20495	19418	17489	18986	18481	19470	19510	17503	16618	*
Új-Zéland	18211	17531	17934	18382	17940	17550	16630	15863	*	*

*Lásd Demographic Yearbook 2013, <http://unstats.un.org/unsd/demographic/products/dyb/dyb2.htm> (2015. 10. 08.) – vö. kiadvány lábjegyzete. * E kiadványban nincsen adat.*

B) Késői magzati halálozások száma (2009–2013)

	2009	2010	2011	2012	2013
Ausztria	188	192	209	200	*
Belgium	*	646	*	*	*
Bulgária	616	592	556	557	*
Ciprus	*	*	*	*	*
Csehország	309	283	303	287	*
Dánia	272	269	262	213	*
Egyesült Királyság	4124	4110	4201	3938	*
Észtország	61	41	42	34	*
Finnország	129	128	111	113	*

Franciaország	9377	8206	*	*	*
Görögország	394	500	431	446	*
Hollandia	648	648	620	594	*
Horvátország	177	185	145	130	*
Írország	224	273	211	*	*
Lengyelország	1157	1226	1182	1174	*
Lettország	95	79	87	81	*
Litvánia	151	147	148	117	*
Luxemburg	31	18	22	28	*
Magyarország	519	387	392	378	*
Málta	17	14	18	10	*
Németország	2338	2466	2387	2400	*
Olaszország	1564	1532	1422	1439	*
Portugália	291	241	227	249	*
Románia	969	856	811	779	*
Spanyolország	1071	1046	1067	1050	*
Svédország	451	426	429	453	*
Szlovákia	228	189	190	180	*
Szlovénia	64	60	59	51	*
Albánia	*	*	*	*	*
Izland	12	9	4	10	4
Liechtenstein	*	*	*	*	*
Macedónia	226	211	202	184	*
Montenegró	43	*	*	*	*
Norvégia	215	190	198	184	*
Oroszország	8380	8300	8109	12142	*
Svájc	345	346	349	350	*
Szerbia	366	388	328	370	*
Törökország	*	*	*	*	*
Belorusszia	304	265	249	257	*
Moldova	*	*	*	*	*
Ukrajna	3351	3300	3158	3230	*
Kanada	1145	1084	1115	*	*
Kuba	1697	1569	1365	1266	*
USA	12059	11870	*	*	*
Azerbajdzsán	672	728	669	602	*

Izrael	535	518	530	*	*
Japán	2222	2187	2137	1969	*
Kirgizisztán	1703	1624	1675	1575	*
Örményország	802	*	*	*	*
Tádzsikisztán	2010	2122	1966	2037	*
Új-Zéland	175	185	184	158	141

*Lásd Demographic Yearbook 2013, <http://unstats.un.org/unsd/demographic/products/dyb/dyb2.htm> (2015. 10. 08.) – vö. kiadvány lábjegyzete: egyes országokban eltérő várandóssági időponttól, illetve testhossztól, testtömegtől számítják a késői magzati halálozást. * E kiadványban nincsen adat.*

Európai uniós és más országokra vonatkozóan a 2014. évi, illetve a külön jelölés szerinti évközepe népszerűségi adatokat, illetőleg néhány év (1970, 1980, 1990, 2000, 2010, 2012–2013), illetve időszak (1990–2013) tekintetében a teljes termékenységi arányszámot az 5. táblázat, európai országok (2004–2015 közötti) népszerűségi adatait (lakónépszerűség-számát) a 6. táblázat, az élveszületések számát (a 2003–2014 közötti időszakot illetően) a 7. táblázat, az élveszületési arányt (az ezer lakosra jutó élveszületések számát, 1970, 1980, 1990, 2000, 2010, 2013–2014) a 8. táblázat, a házasságon kívül élve születettek arányát (1970, 1980, 1990, 2000, 2002–2013) a 9. táblázat mutatja.

A Statisztikai tükör 2015. július 10-ei száma (2015/50) hét oldalon foglalkozik a világ népszerűségével, kiemelten az Európai Unióéval, ezen belül a termékenységgel, annak jellemzőivel, kilátásaival, az EU-28 népszerűségének jövőjével.²¹⁸ E kiadványból is látszik, hogy: „Európa népszerűsége a vizsgált időszakban mindig az alacsony termékenyséű földrészek közé tartozott, az 1970-es évek elejéig azonban még reprodukálta magát. Azóta tovább csökkent e mutató értéke, és jelenleg Európa a legalacsonyabb termékenyséű földrész, mélyen a reprodukciós szint alatti termékenységgel (1,54 gyermek).” (2. – 2005–2010).

„Az EU-28 tagállamainak termékenységi szintje az ezredfordulót követő évtizedben emelkedett, és a 2001. évi 1,46-ról 2010-ben 1,62-ra nőtt az egy nőre jutó átlagos gyermekszám. Az ezt követő csökkenéssel 2013-ban 1,55-ra esett. Az egyes tagállamokat tekintve meglehetősen nagyok az eltérések, de közös jellemzője a termékenységnek, hogy egyik országban sem éri el a reprodukciós szintet. A különbségeket leginkább azzal lehet jellemezni, hogy mennyire marad el vagy közelíti meg termékenység az egyszerű reprodukcióhoz szükséges átlagos gyermekszámot (2,1 gyermek egy nőre). Franciaország és Írország helyzete a legkedvezőbb (2,0-hez közeli átlagos gyermekszám), de figyelemreméltó Svédorszáé és az Egyesült Királyságé is (1,8 és 1,9 közötti termékenység). Az uniós átlagnál alacsonyabb termékenysége 17 országnak volt 2013-ban, közülük az ún. extrém alacsony termékenységi kategóriába három ország: Portugália, Spanyolország és

²¹⁸ Vö. UN Population Division (World Population Prospects: The 2012 Revision): <http://esa.un.org/wpp/>.

Lengyelország tartozott. A demográfusok szerint az 1,3 alatti termékenység igen veszélyes az adott népességre nézve, mert tartós megmaradása gyors, jelentős és visszafordíthatatlan népességsökkenési folyamatot indíthat el. Az ezredfordulót követően számos uniós tagország, köztük Magyarország is tartozott már több-kevesebb ideig ebbe a termékenységi kategóriába. A 2013. évi adatok szerint hazánk az EU-28 országok alsó negyedébe tartozik a termékenység szintjét tekintve.” (uo. 5.)

„Magyarország népességét 18 százalékos csökkenés mellett 8,7 millióra becsli az Eurostat 2080-ra, ezzel az EU-28 országok rangsorában változatlanul a középmezőnyben foglalnánk helyet.” (uo. 7.)

„A termékenység szintjét az unió egészét és az egyes országokat tekintve is emelkedő irányzatúnak becsli az Eurostat, de egyik tagországban sem érné el a reprodukcióhoz szükséges átlagos gyermekszámot. Az ehhez a szinthez jelenleg közel álló Írországból, Franciaországból és Svédországból mérsékelt csökkenést, az Egyesült Királyságból pedig a jelenlegivel azonos szintű termékenységet prognosztizálnak a szakértők. Ezek az országok a maihoz hasonlóan az unió legmagasabb termékenységű országai maradnának. A magyar termékenység az előrejelzés szerint lassú, de folyamatos emelkedés mellett a 2015. évi 1,42-ről 1,76-ra nőne 2080-ra. Ezzel valamit javítanánk jelenlegi helyzetünkön az EU-28 rangsorában.” (uo.)

„Az Eurostat készített egy migráció nélküli előrejelzést is az EU-28 országainak népességszám-alakulására. Ez a változat arra keresi a választ, hogyan változna az unió népességszáma, ha 2015-től a vándorlási egyenleg zérus lenne. Ebben az esetben folyamatos csökkenés mellett az unió népességének lélekszáma a 2014. évi 506,8 millióról 399,2 millióra esne 2080-ra. Nemzetközi vándorlás nélkül az EU-28 országai közül 25 országban a jelenleginél alacsonyabb lenne a népességszám az előrejelzés időszakának végéig. A legnagyobb mértékű visszaesés Portugália, Németország, Görögország, Spanyolország és Olaszország népességét érintené, 35 és 40 százalék közötti népességszám-csökkenéssel. Természetes szaporodást, vagyis a jelenleginél valamivel magasabb népességszámot csak Írország, Franciaország és az Egyesült Királyság népessége érne el, de viszonylag kismértékű lenne a vándorlás nélküli népességszám-csökkenés Svédországban, Dániában és Belgiumban is. A prognózis szerint Magyarország népessége a jelenleginél közel 30 százalékkal lenne kevesebb, és 7 millió fő alá (6,9 millióra) esne 2080-ra.” (uo.)²¹⁹

A KSH Népeségtudományi Kutatóintézetének Demográfiai portré 2015, Jelentés a

219 Vö. például Földházi Erzsébet, *Magyarország népességének várható alakulása 2011–2060 között*, in *Demográfia* 56 (2013/2–3) 109–112., 124–126., 129–131., 140. (105–143.): „[...] csak lassú elmozdulásra lehet számítani a termékenység alakulásában, és az átlagos gyermekszám várhatóan hosszabb távon sem éri el a 2,1-et, ami az egyszerű reprodukcióhoz szükséges lenne. A teljes termékenységi arányszám két-három évtized távlatában – számos tényezőtől, így a gazdasági fejlődéstől, a társadalmi jólétől, a családpolitikától függően – 1,4–1,7 között alakulhat, reálisan 1,6 körüli értékkel.” (112.); és Berde Éva – Németh Petra, *Az alacsony magyarországi termékenység új megközelítésben*, in *Statisztikai Szemle* 92 (2014/3) 254–256., 269–270. (253–274.).

magyar népesség helyzetéről című kötete²²⁰ többek között a gyermekvállalás²²¹ és a népesség szerkezete és jövője²²² témáját tárgyalja. A két tanulmány főbb megállapításai közül témánk szempontjából a következők említendők meg:

„Az élveszületések száma Magyarországon az elmúlt években igen alacsony szinten stagnált, nem sikerül megközelíteni a 2008-as válságig jellemző értékeket. A 2014 folyamán néhány hónap alatt megfigyelt, az előző évekenél magasabb születésszámok sem jelentettek (mindeddig) érdemi fordulatot.” (41.)

„A gyermekvállalás életúton belüli kitolódásának tempója az elmúlt években nagyon lelassult (első gyermekek esetében meg is szűnt). A termékenységi arányszámok emelkedésének alacsony mértéke arra utal, hogy a korábban elhalasztott gyermekek »bepótlása« csak alacsony arányban fog bekövetkezni.” (uo.)

„A gyermekvállalási kedv rendszerint összefüggésben áll az iskolai végzettséggel: a magasabb végzettségű anyák általában kevesebb gyermeket vállalnak. Ez az összefüggés Magyarországon ma már csak megszorításokkal érvényesül. Míg a szakmunkás végzettségűek és az érettségivel rendelkezők gyermekvállalási hajlandósága egyértelműen eltér egymástól, addig az érettségizettek és a diplomások viszonylatában többé-kevésbé meg egyezik.” (uo.)

„A házasságon kívüli gyermekvállalás aránya 2014-ben csaknem elérte a 48%-ot, a házasságon belüli gyermekvállalás már kizárólag a diplomás nők körében maradt domináns. 2012 óta hazánkban az első gyermekek többsége házasságon kívül születik, vagyis a szülővé válás ma már jellemzően nem kötődik a házassági állapothoz.” (uo.)

„A házasságon kívüli gyermekvállalás növekedése elsősorban az élettársi kapcsolatokban történő gyermekvállalás előretörésére vezethető vissza. Az egyedülálló anyaként való gyermekvállalás aránya 1990 óta érdemben nem változott, az összes születés alig több mint tizedét teheti ki.” (41–42.)

„Átalakultak a családdal és a gyermekekkel kapcsolatos értékek, ez az értékváltozás

220 Szerkesztők: Monostori Judit, Őri Péter, Spéder Zsolt, Budapest, 2015. 240.

221 Kapitány Balázs – Spéder Zsolt, *Gyermekvállalás*, 41–56. A Statisztikai tükör 2014. december 15-ei száma (2014/126) nyolc oldalon a népesedési folyamatok társadalmi különbségeivel (például a társadalmi különbségek a gyermekvállalásban témájával) foglalkozik.

222 Földházi Erzsébet, *A népesség szerkezete és jövője*, 213–226. Vö. Földházi Erzsébet, *A népesség szerkezete és jövője*, in *Demográfiai portré 2012. Jelentés a magyar népesség helyzetéről*, Szerkesztők: Őri Péter, Spéder Zsolt, Központi Statisztikai Hivatal Népeségtudományi Kutatóintézet, Budapest, 2012. (168; 155–168.) 155.; Habcicsek László, *A népesség szerkezete és jövője*, in *Demográfiai portré 2009. Jelentés a magyar népesség helyzetéről*, Szerkesztők: Monostori Judit, Őri Péter, S. Molnár Judit, Spéder Zsolt, Központi Statisztikai Hivatal Népeségtudományi Kutatóintézet, Budapest, 2009. (144; 133–144.) 133. Lásd még Földházi Erzsébet, *A gyermekvállalási tervek megvalósulása és ennek hatása Magyarország népességének alakulására a következő ötven évben*, in *Létkérdések a születés körül. Társadalomtudományi vizsgálatok a szülés és születés témakörében*, Szerkesztette: Kisdi Barbara, L'Harmattan Kiadó – Könyvpont Kiadó, Budapest, 2015. (451) 91–110.; Földházi Erzsébet, *Magyarország népességének várható alakulása 2011–2060 között*, in *Demográfia 56 (2013/2–3) 105–143.*; Spéder Zsolt, *Demográfiai folyamatok: születések, halálozások, korösszetétel*, in *Társadalmi riport 2014.*, Szerkesztette: Kolosi Tamás és Tóth István György, TÁRKI, Budapest, 2014. (657) 63–82.

azonban nem átütő erejű, és jelentős részben nem megelőzi, hanem mintegy »követi« már bekövetkezett változásokat.” (42.)

„Az elmúlt években felerősödő kivándorlás elsősorban a gyermekvállalási korban lévő korosztályokat érinti. Az első adatok arra utalnak, hogy a hazai termékenységi mutatókat erőteljesen befolyásolhatja a migráns népesség Magyarországon kívüli gyermekvállalási magatartása.” (uo.)

„Az 1980-as évek eleje óta Magyarország népessége egyre kisebb. 1990 és 2011 között 400 ezer fővel csökkent a népesség, a 2011-es népszámlálás és 2014 között pedig újabb 100 ezer fő a veszteség.” (213.)

„A létszámcsökkenés a születések alacsony és a halálozások magas számának együttes következménye. A legutóbbi két népszámlálás közötti időszakban a természetes fogyást még enyhítette a nemzetközi vándorlás pozitív egyenlege, az utóbbi években azonban ez az egyenleg negatívvá vált.” (uo.)

„A népesség 2015-ös előreszámítása szerint további létszámcsökkenés és fokozódó öregedés várható. Előrebecslésünk alapján 2060-ra a népesség száma közel 2 millió fővel fog csökkenni; a legalább 65 évesek aránya megközelíti majd az egyharmadot, és számuk két és félszerese lesz a 0–14 évesek létszámának.” (uo.)

„A 2015-ös népesség-előreszámítás szerint 2060-ban várhatóan 7 millió 900 ezer fő körül alakul az ország népessége.” (216.)

„A termékeny korban lévő nők létszámának csökkenését figyelembe véve a 90 ezer körüli születésszám tartósan csak növekvő gyermekvállalási hajlandóság mellett tartható fenn; hosszabb távon azonban még ekkor is a születések számának csökkenése valószínűsíthető. Amennyiben az átlagos termékenység a jelenlegihez hasonló szinten marad, ismét a születések számának jelentős visszaesésére kell számítani már a közeljövőben is [...]” (217.)

„A jövőben is arra lehet számítani, hogy kevesebb lesz az élveszületés, mint a halálozás, tehát a természetes fogyás tartósan jellemzi a népesedési folyamatokat. 1990 és 2011 között 775 ezer fővel többen haltak meg, mint ahányan születtek; 2011 és 2014 között 118 ezer fő volt a természetes fogyás. 2011 és 2060 között közel 2 millió fő természetes fogyásra lehet számítani, közepesen javuló feltételek mellett.” (218.)

„A természetes fogyás hatását az utóbbi évtizedekben a nemzetközi vándorlás pozitív egyenlege mérsékelte, vagyis az, hogy többen költöztek Magyarországra, mint ahányan elmentek. 1990 és 2011 között a nemzetközi vándorlás összesített egyenlege meghaladta a 356 ezer főt. Az utóbbi években azonban – becslések szerint (lásd Bleha et al. 2014) – ez az egyenleg negatívvá vált, és várhatóan negatív is marad egy ideig. Az előreszámítás alaphipotézise szerint 2012 és 2060 között több mint 100 ezer fő lesz a nemzetközi vándorlásból fakadó hiány, ami tovább fokozza a népességcsökkenést.” (218–219.)

„A magyarországi népességfogyás legfőbb oka az alacsony termékenység. A termékenység 1990-től gyorsan csökkent, 2011-ben érte el a mélypontját az 1,24-es teljes termékenységi arányszámmal. Azóta bekövetkezett némi javulás, 2014-re az arányszám előzetes értéke 1,41.” (220.)

„1990 elején még 2,1 millió volt a gyermekek, a 0–14 évesek létszáma, 2011-ben viszont már csak 1,5 millió, 2014-ben pedig 1,4 millió [...]. A 670 ezer fős létszámcsökkenésért a termékenység igen alacsony szintje a felelős, ami részben a gyermekvállalási életkor kitolódásának a következménye.” (221.)

Az ismertetett statisztikai adatok, demográfiai elemzések véleményem szerint alátámasztják Magyarország Alaptörvénye (2011. április 25.) L cikkében, a Csvt.-ben és más jogszabályokban is a nemzet fennmaradása érdekében megjelenő rendelkezések indokoltságát: a „nemzet fennmaradását biztosító népesedési folyamatok” és a jelenlegi magyar helyzet között ugyanis óriási szakadék tátong. A még meg nem született emberi lény életének védelme azonban véleményem szerint alapvetően nem demográfiai, hanem jogi – ezen belül különösen alkotmányjogi – feladat.

5. táblázat

Évközepe népség (ÉN, millió fő, 2014) és teljes termékenységi arányszám (TTA, 1970, 1980, 1990–2013) az Európai Unióban és máshol

	ÉN M fő 2014	TTA 1970	TTA 1980	TTA 1990	TTA 1991	TTA 1992	TTA 1993	TTA 1994	TTA 1995	TTA 1996	TTA 1997	TTA 1998	TTA 1999	TTA 2000
Ausztria	8,55	2,29	1,65	1,45	1,51	1,51	1,50	1,47	1,42	1,45	1,39	1,37	1,34	1,34
Belgium	11,23	2,25	1,68	1,62	1,66	1,65	1,61	1,56	1,56	1,59	1,60	1,60	1,62	1,66
Bulgária	7,22	2,17	2,05	1,82	1,66	1,55	1,46	1,37	1,23	1,23	1,09	1,11	1,23	1,26
Ciprus	0,85	2,54	2,46	2,42	2,32	2,48	2,24	2,17	2,03	1,95	1,86	1,76	1,67	1,83
Csehország	10,53	1,93	2,07	1,89	1,86	1,71	1,67	1,44	1,28	1,18	1,17	1,16	1,13	1,14
Dánia	5,64	1,95	1,55	1,67	1,68	1,76	1,75	1,81	1,80	1,75	1,75	1,72	1,73	1,77
Egyesült Királyság	64,56	2,43	1,89	1,83	1,82	1,79	1,76	1,74	1,71	1,73	1,72	1,71	1,68	1,64
Észtország	1,31	2,16	2,02	2,04	1,80	1,71	1,49	1,42	1,38	1,37	1,32	1,28	1,30	1,39
Finnország	5,46	1,83	1,63	1,78	1,79	1,85	1,81	1,85	1,81	1,76	1,75	1,70	1,73	1,73
Franciaország	65,98	2,47	1,95	1,78	*	*	*	*	*	*	*	1,78	1,81	1,87
Görögország	10,86	2,40	2,23	1,39	1,38	1,39	1,34	1,35	1,31	1,28	1,28	1,26	1,24	1,29
Hollandia	16,87	2,57	1,60	1,62	1,61	1,59	1,57	1,57	1,53	1,53	1,56	1,63	1,65	1,72
Horvátország	4,24	1,83	1,92	1,67	*	*	*	*	*	*	*	*	*	1,40
Írország	4,62	3,87	3,24	2,11	2,08	1,99	1,90	1,85	1,84	1,88	1,93	1,94	1,90	1,88
Lengyelország	38,01	2,26	2,26	2,05	2,07	1,95	1,87	1,81	1,62	1,59	1,51	1,44	1,37	1,34
Lettország	1,99	2,01	1,90	2,01	*	*	*	*	*	*	*	*	*	1,24
Litvánia	2,93	2,39	1,99	2,02	2,01	1,97	1,74	1,57	1,55	1,49	1,47	1,46	1,46	1,33
Luxemburg	0,56	1,97	1,49	1,60	1,60	1,64	1,70	1,72	1,70	1,77	1,71	1,68	1,74	1,76
Magyarország	9,87	1,98	1,91	1,87	1,87	1,77	1,68	1,64	1,57	1,46	1,37	1,32	1,28	1,32
Málta	0,43	*	*	2,04	2,04	2,11	2,00	1,88	1,81	2,03	1,98	1,88	1,77	1,70
Németország	80,97	2,03	1,56	1,45	*	*	*	*	*	*	*	*	*	1,38

Olaszország	60,79	2,43	1,64	1,33	1,30	1,30	1,25	1,21	1,19	1,20	1,21	1,21	1,23	1,24
Portugália	10,40	3,01	2,25	1,57	1,56	1,54	1,52	1,45	1,41	1,44	1,47	1,47	1,50	1,55
Románia	19,90	2,89	2,43	1,84	1,59	1,51	1,43	1,40	1,33	1,30	1,32	1,32	1,30	1,31
Spanyolország	46,48	2,88	2,20	1,36	1,33	1,32	1,27	1,20	1,17	1,16	1,18	1,16	1,19	1,24
Svédország	9,70	1,92	1,68	2,13	2,11	2,09	1,99	1,88	1,73	1,60	1,52	1,50	1,50	1,54
Szlovákia	5,42	2,40	2,31	2,09	2,05	1,93	1,87	1,67	1,52	1,47	1,43	1,37	1,33	1,29
Szlovénia	2,06	2,12	2,10	1,46	1,42	1,33	1,33	1,32	1,29	1,28	1,25	1,23	1,21	1,26
Albánia	2,89	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*
Izland	0,33	*	*	2,30	2,18	2,21	2,22	2,14	2,08	2,12	2,04	2,05	1,99	2,08
Koszovó	1,81	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*
Liechtenstein	0,04	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	1,57
Macedónia	2,07	*	*	*	*	*	*	2,23	2,13	2,07	1,93	1,90	1,76	1,88
Montenegró	0,62	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*
Norvégia	5,14	2,50	1,72	1,93	1,92	1,88	1,86	1,87	1,87	1,89	1,86	1,81	1,85	1,85
Oroszország	144,97	2,00	1,86	1,90	*	*	*	*	*	*	*	*	*	1,21
Svájc	8,19	2,10	1,55	1,58	1,58	1,58	1,51	1,49	1,48	1,50	1,48	1,47	1,48	1,50
Szerbia és Montenegró	*	2,30	2,29	2,10	*	*	*	*	*	*	*	*	*	1,66
Szerbia	7,13	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	1,48
Törökország	77,18	5,68	4,36	2,99	*	*	*	*	*	*	*	*	*	2,52
Bosznia-Hercegovina	3,83	2,71	1,93	1,71	*	*	*	*	*	*	*	*	*	1,30
Fehéroroszország	9,47	2,30	2,04	1,90	*	*	*	*	*	*	*	*	*	1,31
Moldova	3,56	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*
Monaco	0,04	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*
San Marino	0,03	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*
Ukrajna	45,31 ^{a)}	2,09	1,95	1,89	*	*	*	*	*	*	*	*	*	1,20
Kanada	35,54	2,26	1,71	1,83	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*
Kuba	11,19 ^{a)}	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*
Mexikó	119,71	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*
USA	318,86	2,44	1,84	2,08	*	*	*	*	*	*	*	*	*	2,06
Azerbajdzsán	9,53	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*
Grúzia	4,49	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*
India	1213,37 ^{b)}	5,49	4,68	3,92	*	*	*	*	*	*	*	*	*	3,12
Izrael	8,22	3,92	3,10	3,02	*	*	*	*	*	*	*	*	*	2,95
Japán	127,13	2,07	1,74	1,51	*	*	*	*	*	*	*	*	*	1,36
Kazahsztán	16,44 ^{b)}	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*
Kína	1364,27	5,51	2,63	2,34	*	*	*	*	*	*	*	*	*	1,74
Kirgizisztán	5,84	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*

AZ ABORTUSZ ÉS AZ EUTANÁZIA TENDENCIÁI

Örményország	3,02	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*
Tádzsikisztán	8,20	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*
Türkmenisztán	5,24 ⁴⁾	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*
Üzbegisztán	30,49	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*
Ausztrália	23,49	2,86	1,90	1,91	*	*	*	*	*	*	*	*	*	1,75
Új-Zéland	4,51	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*

	ÉN M fő 2014	TTA 2001	TTA 2002	TTA 2003	TTA 2004	TTA 2005	TTA 2006	TTA 2007	TTA 2008	TTA 2009	TTA 2010	TTA 2011	TTA 2012	TTA 2013
Ausztria	8,55	1,33	1,39	1,38	1,42	1,41	1,41	1,38	1,42	1,39	1,44	1,43	1,44	1,44
Belgium	11,23	1,67	1,65	1,67	1,72	1,76	1,80	1,82	1,85	1,84	1,86	1,81	1,79	1,75
Bulgária	7,22	1,21	1,23	1,26	1,33	1,37	1,44	1,49	1,56	1,66	1,49	1,51	1,50	1,48
Ciprus	0,85	1,57	1,49	1,51	1,52	1,48	1,52	1,44	1,48	1,47	1,44	1,35	1,39	1,30
Csehország	10,53	1,15	1,17	1,18	1,23	1,29	1,34	1,45	1,51	1,51	1,49	1,43	1,45	1,46
Dánia	5,64	1,74	1,72	1,76	1,78	1,80	1,85	1,84	1,89	1,84	1,87	1,75	1,73	1,67
Egyesült Királyság	64,56	1,63	1,63	1,70	1,75	1,76	1,82	1,86	1,91	1,89	1,98	1,91	1,92	1,83
Észtország	1,31	1,32	1,36	1,37	1,47	1,52	1,58	1,69	1,72	1,70	1,63	1,61	1,56	1,52
Finnország	5,46	1,73	1,72	1,76	1,80	1,80	1,84	1,83	1,85	1,86	1,87	1,83	1,80	1,75
Franciaország	65,98	1,90	1,88	1,89	1,92	1,94	2,00	1,98	2,01	2,00	2,02	2,01	2,01	1,99
Görögország	10,86	1,25	1,27	1,28	1,30	1,32	1,38	1,38	1,47	1,49	1,51	1,40	1,35	1,30
Hollandia	16,87	1,71	1,73	1,75	1,72	1,71	1,72	1,72	1,77	1,79	1,79	1,76	1,72	1,68
Horvátország	4,24	1,46	1,42	1,41	1,43	1,50	1,47	1,48	1,55	1,58	1,46	1,48	1,51	1,46
Írország	4,62	1,94	1,97	1,96	1,93	1,86	1,91	2,01	2,06	2,06	2,07	2,03	2,01	1,96 ⁵⁾
Lengyelország	38,01	1,31	1,25	1,22	1,23	1,24	1,27	1,31	1,39	1,41	1,38	1,33	1,33	1,29
Lettország	1,99	1,22	1,26	1,32	1,29	1,39	1,46	1,54	1,58	1,46	1,17	1,33	1,44	1,52
Litvánia	2,93	1,29	1,23	1,26	1,27	1,29	1,33	1,36	1,45	1,50	1,55	1,55	1,60	1,59
Luxemburg	0,56	1,66	1,63	1,62	1,66	1,63	1,65	1,61	1,61	1,59	1,63	1,52	1,57	1,55
Magyarország	9,87	1,31	1,30	1,27	1,28	1,31	1,34	1,32	1,35	1,32	1,25	1,23	1,34	1,35
Málta	0,43	1,48	1,45	1,48	1,40	1,38	1,36	1,35	1,43	1,42	1,38	1,45	1,43	1,38
Németország	80,97	1,35	1,34	1,34	1,36	1,34	1,33	1,37	1,38	1,36	1,39	1,36	1,38	1,39
Olaszország	60,79	1,25	1,27	1,29	1,34	1,34	1,37	1,40	1,45	1,45	1,41	1,44	1,43	1,39
Portugália	10,40	1,45	1,46	1,44	1,40	1,41	1,37	1,35	1,39	1,34	1,36	1,35	1,28	1,21
Románia	19,90	1,27	1,27	1,30	1,33	1,40	1,42	1,45	1,60	1,66	1,33	1,47	1,52	1,41
Spanyolország	46,48	1,24	1,25	1,30	1,31	1,33	1,36	1,38	1,45	1,38	1,38	1,34	1,32	1,27
Svédország	9,70	1,57	1,65	1,71	1,75	1,77	1,85	1,88	1,91	1,94	1,98	1,90	1,91	1,89
Szlovákia	5,42	1,20	1,19	1,20	1,25	1,27	1,25	1,27	1,34	1,44	1,40	1,45	1,34	1,34
Szlovénia	2,06	1,21	1,21	1,20	1,25	1,26	1,31	1,38	1,53	1,53	1,57	1,56	1,58	1,55
Albánia	2,89	*	*	*	1,79	1,61	1,38	*	*	*	*	*	*	*
Izland	0,33	1,95	1,93	1,99	2,04	2,05	2,08	2,09	2,15	2,23	2,20	2,02	2,04	1,93

Koszovó	1,81	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*
Liechtenstein	0,04	1,52	1,47	1,36	1,44	1,49	1,43	1,42	1,43	1,71	1,40	1,69	1,51	1,45
Macedónia	2,07	1,73	1,80	1,77	1,52	1,46	1,46	1,46	1,47	1,52	1,56	1,46	1,51	1,49
Montenegró	0,62	*	*	*	*	1,69	1,73	1,80	1,89	1,98	1,69	1,65	1,72	1,73
Norvégia	5,14	1,78	1,75	1,80	1,83	1,84	1,90	1,90	1,96	1,98	1,95	1,88	1,85	1,78
Oroszország	144,97	*	*	*	*	*	1,30	1,41	1,49	1,54	1,57	*	*	*
Svájc	8,19	1,38	1,39	1,39	1,42	1,42	1,44	1,46	1,48	1,50	1,52	1,52	1,52	1,52
Szerbia és Montenegró	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*
Szerbia	7,13	1,58	1,57	1,59	1,57	1,45	1,43	1,38	1,40	1,44	1,40	1,40	1,45	1,43
Törökország	77,18	*	*	*	*	*	*	*	2,10	2,09	2,04	2,03	2,09	2,08
Bosznia-Hercegovina	3,83	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*
Fehéroroszország	9,47	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	1,62	*
Moldova	3,56	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*
Monaco	0,04	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*
San Marino	0,03	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*
Ukrajna	45,31 ^{a)}	*	*	*	*	*	*	*	*	*	1,43	*	1,53	*
Kanada	35,54	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*
Kuba	11,19 ^{b)}	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*
Mexikó	119,71	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*
USA	318,86	*	*	*	*	*	*	*	*	*	1,93	*	*	*
Azerbajdzsán	9,53	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*
Grúzia	4,49	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*
India	1213,37 ^{b)}	*	*	*	*	*	*	*	*	*	2,63	*	*	*
Izrael	8,22	*	*	*	*	*	*	*	*	*	3,03	*	*	*
Japán	127,13	*	*	*	*	*	*	*	*	*	1,39	*	*	*
Kazahsztán	16,44 ^{a)}	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*
Kína	1364,27	*	*	*	*	*	*	*	*	*	1,60	*	*	*
Kirgizisztán	5,84	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*
Örményország	3,02	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*
Tádzsikisztán	8,20	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*
Türkmenisztán	5,24 ^{b)}	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*
Üzbegisztán	30,49	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*
Ausztrália	23,49	*	*	*	*	*	*	*	*	*	1,89	*	*	*
Új-Zéland	4,51	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*

Lásd Demográfiai évkönyv (2014) 156., 163. oldal (ÉN 2014, TTA 1970, 1980, 1990, 2000, 2010, 2012–2013), Magyar statisztikai évkönyv (2014) 414., 416–417. oldal (ÉN 2014);²²³ és <https://www.>

223 A Demográfiai évkönyv (2014) 171. oldalán olvasható: „A nemzetközi adatok forrásai a nemzetközi szervezetek és nemzeti statisztikai intézetek alább felsorolt adatbázisai, kiadványai: – Eurostat adatbázisa (Eurostat, Luxemburg); – OECD adatbázisa (OECD, Párizs); – Demographic Yearbook (ENSZ, New

ksh.hu/docs/hun/eurostat_tablak/tab/ tsdde220.html (2015. 10. 16. – TTA 1990–2013): Ausztria 1990: 1,46; 2000: 1,36; Belgium 2000: 1,67; Bulgária 2010: 1,57; Ciprus 1990: 2,41; 2000: 1,64; Csehország 1990: 1,90; 2000: 1,15; 2010: 1,51; Egyesült Királyság 2010: 1,92; Észtország 1990: 2,05; 2000: 1,36; 2010: 1,72; Franciaország 2000: 1,89; 2010: 2,03; Görögország 1990: 1,40; 2000: 1,27; 2010: 1,47; Horvátország 2010: 1,55; Írország 2000: 1,89; 2010: 2,05; Lengyelország 1990: 2,06; 2000: 1,37; 2010: 1,41; Lettország 2000: 1,25; 2010: 1,36; Litvánia 1990: 2,03; 2000: 1,39; 2010: 1,50; Málta 2010: 1,36; Montenegró 2010: 1,70; Németország 2013: 1,40; Olaszország 2000: 1,26; 2010: 1,46; Portugália 1990: 1,56; 2010: 1,39; Románia 1990: 1,83; 2010: 1,59; Spanyolország 2000: 1,23; 2010: 1,37; Szlovákia 2000: 1,30; 2010: 1,43. a) 2013. évi adat, b) 2012. évi adat, i) előzetes adat. * E kiadványokban nincsen adat.

6. táblázat
Európai országok 2004–2015 közötti népességi adatai (lakónépesség-száma, a tárgyév január 1-jén, vagy bizonyos esetekben a megelőző év december 31-én)

	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Ausztria	8 142 573	8 201 359	8 254 298	8 282 984	8 307 989	8 335 003
Belgium	10 396 421	10 445 852	10 511 382	10 584 534	10 666 866	10 753 080
Bulgária	7 745 147	7 688 573	7 629 371	7 572 673	7 518 002	7 467 119
Ciprus	722 893	733 067	744 013	757 916	776 333	796 930
Csehország	10 195 347	10 198 855	10 223 577	10 254 233	10 343 422	10 425 783
Dánia	5 397 640	5 411 405	5 427 459	5 447 084	5 475 791	5 511 451
Egyesült Királyság	59 793 759	60 182 050	60 620 361	61 073 279	61 571 647	62 042 343
Észtország	1 366 250	1 358 850	1 350 700	1 342 920	1 338 440	1 335 740
Finnország	5 219 732	5 236 611	5 255 580	5 276 955	5 300 484	5 326 314
Franciaország	62 292 241	62 772 870	63 229 635	63 645 065	64 007 193	64 350 226
Franciaország t. t. m. n. •	60 505 421	60 963 264	61 399 733	61 795 238	62 134 866	62 465 709
Görögország	10 940 369	10 969 912	11 004 716	11 036 008	11 060 937	11 094 745
Hollandia	16 258 032	16 305 526	16 334 210	16 357 992	16 405 399	16 485 787
Horvátország	4 305 725	4 310 861	4 312 487	4 313 530	4 311 967	4 309 796
Írország	4 028 851	4 111 672	4 208 156	4 340 118	4 457 765	4 521 322
Lengyelország	38 190 608	38 173 835	38 157 055	38 125 479	38 115 641	38 135 876
Lettország	2 276 520	2 249 724	2 227 874	2 208 840	2 191 810	2 162 834

York); – Recent demographic developments in Europe (Európa Tanács, Strasbourg); – nemzeti statisztikai szervezetek weboldalai. A táblák az adatforrásként felsorolt adatbázisok, kiadványok 2015 augusztusában elérhető legfrissebb adatai alapján készültek.”; a Magyar statisztikai évkönyv (2014) 417–418. oldalán olvasható: „Forrás: Demographic Yearbook, 2013 (ENSZ, New York); Monthly Bulletin of Statistics Online (ENSZ, New York); Population and Vital Statistics Report Online (ENSZ, New York); Eurostat (Luxemburg); World Urbanization Prospects: The 2012 Revision (ENSZ, New York); www.citypopulation.de; a nemzeti statisztikai hivatalok publikációi.” „Forrás: Demographic Yearbook, 2013 (ENSZ, New York); Population and Vital Statistics Report Online (ENSZ, New York); Eurostat (Luxemburg); OECD adatbázis (OECD, Párizs); Monthly Bulletin of Statistics Online (ENSZ, New York); a nemzeti statisztikai hivatalok publikációi.”

Litvánia	3 398 929	3 355 220	3 289 835	3 249 983	3 212 605	3 183 856
Luxemburg	454 960	461 230	469 086	476 187	483 799	493 500
Magyarország	10 116 742	10 097 549	10 076 581	10 066 158	10 045 401	10 030 975
Málta	399 867	402 668	404 999	405 616	407 832	410 926
Németország	82 531 671	82 500 849	82 437 995	82 314 906	82 217 837	82 002 356
Olaszország	57 495 900	57 874 753	58 064 214	58 223 744	58 652 875	59 000 586
Portugália	10 473 050	10 494 672	10 511 988	10 532 588	10 553 339	10 563 014
Románia	21 521 142	21 382 354	21 257 016	21 130 503	20 635 460	20 440 290
Spanyolország	42 547 451	43 296 338	44 009 971	44 784 666	45 668 939	46 239 273
Svédország	8 975 670	9 011 392	9 047 752	9 113 257	9 182 927	9 256 347
Szlovákia	5 371 875	5 372 685	5 372 928	5 373 180	5 376 064	5 382 401
Szlovénia	1 996 433	1 997 590	2 003 358	2 010 377	2 010 269	2 032 362
Albánia	3 119 548	3 134 975	3 149 143	3 152 625	3 170 050	3 184 701
Izland	290 570	293 577	299 891	307 672	315 459	319 368
Kosзовó	2 016 000	2 041 000	2 100 000	2 126 708	2 153 139	2 180 686
Liechtenstein	34 294	34 600	34 905	35 168	35 356	35 589
Macedónia	2 029 892	2 035 196	2 038 514	2 041 941	2 045 177	2 048 619
Montenegró	612 214	613 420	613 109	614 624	615 543	617 157
Norvégia	4 577 457	4 606 363	4 640 219	4 681 134	4 737 171	4 799 252
Oroszország	144 168 205	143 474 219	142 753 551	142 220 968	142 008 838	141 903 979
Svájc	7 364 148	7 415 102	7 459 128	7 508 739	7 593 494	7 701 856
Szerbia	7 470 263	7 456 050	7 425 487	7 397 651	7 365 507	7 334 937
Törökország	67 187 251	68 010 221	68 860 539	69 729 967	70 586 256	71 517 100
Andorra	72 320	76 875	78 549	81 222	83 137	84 484
Bosznia-Hercegovina	3 837 414	3 842 532	3 842 650	3 844 017	3 843 846	3 843 998
Fehéroroszország	9 849 062	9 800 073	9 750 540	9 714 461	9 689 770	9 671 912
Moldova	3 607 435	3 600 436	3 589 936	3 581 110	3 572 703	3 567 512
Monaco	32 828	33 085	*	*	*	*
San Marino	29 241	29 673	29 999	30 368	32 054	31 269
Ukrajna	47 442 079	47 100 462	46 749 170	46 465 691	46 192 309	45 963 359
Azerbajdzsán	8 265 700	8 347 300	8 436 400	8 532 700	8 629 900	8 896 900
Grúzia	4 315 200	4 321 500	4 401 292	4 394 702	4 382 070	4 385 429
Örményország	3 212 200	3 215 800	3 219 234	3 222 953	3 230 086	3 237 976
	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Ausztria	8 351 643	8 375 164	8 408 121	8 451 860	8 506 889	8 584 926
Belgium	10 839 905	11 000 638	11 094 850	11 161 642	11 203 992	11 258 434
Bulgária	7 421 766	7 369 431	7 327 224	7 284 552	7 245 677	7 202 198

AZ ABORTUSZ ÉS AZ EUTANÁZIA TENDENCIÁI

Ciprus	819 140	839 751	862 011	865 878	858 000	847 008 ¹⁾
Csehország	10 462 088	10 486 731	10 505 445	10 516 125	10 512 419	10 538 275
Dánia	5 534 738	5 560 628	5 580 516	5 602 628	5 617 345	5 659 715
Egyesült Királyság	62 510 197	63 022 532	63 495 303	63 905 297 ¹⁾	64 351 155 ¹⁾	64 767 115 ¹⁾
Észtország	1 333 290	1 329 660	1 325 217	1 320 174	1 315 819	1 313 271
Finnország	5 351 427	5 375 276	5 401 267	5 426 674	5 451 270	5 471 753
Franciaország	64 658 856	64 978 721	65 276 983 ¹⁾	65 560 721 ¹⁾	65 835 579 ¹⁾	66 352 469 ¹⁾
Franciaország t. t. m. n. •	62 765 235	63 070 344	63 375 971 ¹⁾	63 652 034 ¹⁾	*	*
Görögország	11 119 289	11 123 392	11 086 406	11 003 615	10 926 807	10 812 467 ¹⁾
Hollandia	16 574 989	16 655 799	16 730 348	16 779 575	16 829 289	16 900 726
Horvátország	4 302 847	4 289 857	4 275 984	4 262 140	4 246 809	4 225 316
Írország	4 549 428	4 570 881	4 582 707	4 591 087 ¹⁾	4 605 501 ¹⁾	4 625 885
Lengyelország	38 022 869	38 062 718	38 063 792	38 062 535	38 017 856	38 005 614
Lettország	2 120 504	2 074 605	2 044 813	2 023 825	2 001 468	1 986 096
Litvánia	3 141 976	3 052 588	3 003 641	2 971 905	2 943 472	2 921 262
Luxemburg	502 066	511 840	524 853	537 039	549 680	562 958
Magyarország	10 014 324	9 985 722	9 931 925	9 908 798	9 877 365	9 849 000 ¹⁾
Málta	414 027	414 989	417 546	421 364	425 384	429 344
Németország	81 802 257	81 751 602	80 327 900	80 523 746	80 767 463	81 174 000
Olaszország	59 190 143	59 364 690	59 394 207	59 685 227	60 782 668	60 795 612
Portugália	10 573 479	10 572 721	10 542 398	10 487 289	10 427 301	10 374 822
Románia	20 294 683	20 199 059	20 095 996	20 020 074	19 947 311	19 861 408 ¹⁾
Spanyolország	46 486 619	46 667 174	46 818 219	46 727 890	46 512 199	46 439 864 ¹⁾
Svédország	9 340 682	9 415 570	9 482 855	9 555 893	9 644 864	9 747 355
Szlovákia	5 390 410	5 392 446	5 404 322	5 410 836	5 415 949	5 421 349
Szlovénia	2 046 976	2 050 189	2 055 496	2 058 821	2 061 085	2 062 874
Albánia	*	2 831 741	*	2 898 782	2 895 947	2 893 005
Izland	317 630	318 452	319 575	321 857	325 671	329 100
Koszovó	2 208 107 ¹⁾	1 794 180	1 798 645	1 815 605	1 820 631	1 804 944
Liechtenstein	35 894	36 149	36 475	36 838	37 129	37 369 ¹⁾
Macedónia	2 052 722	2 057 284	2 059 794	2 062 294	2 065 769	2 069 172
Montenegró	619 001	619 850	620 308	620 893	621 521	622 099
Norvégia	4 858 199	4 920 305	4 985 870	5 051 275	5 107 970	5 165 802
Oroszország	141 914 509	142 856 536	143 056 383	*	143 666 931	146 267 288
Svájc	7 785 806	7 870 134	7 954 662	8 039 060	8 139 631	8 236 573 ¹⁾
Szerbia	7 306 677	7 251 549	7 216 649	7 181 505	7 146 759	7 111 973
Törökország	72 561 312	73 722 988	74 724 269	75 627 384	76 667 864	77 695 904

Andorra	84 082	78 115	78 115	76 246	*	*
Bosznia-Hercegovina	3 844 046	3 843 183	3 839 265 ⁱ⁾	3 835 645 ⁱ⁾	3 830 911	3 825 334 ⁱ⁾
Fehéroroszország	9 480 178	9 481 193	9 465 150	9 463 840	9 468 154	9 480 868
Moldova	3 563 695	3 560 430	3 559 541	3 559 497	3 559 497	3 555 159
Monaco	*	*	*	*	*	*
San Marino	*	31 863	33 376	33 562	32 520	32 789
Ukrajna	45 782 592	45 598 179	45 453 282	45 372 692	45 245 894	*
Azerbajdzsán	8 997 586	9 111 078	9 235 085	9 356 483	9 477 119	9 593 038
Grúzia	4 436 391	4 469 250	4 497 617	*	4 490 498	*
Örményország	3 249 482	3 262 650	3 274 285	3 026 878	*	*

Lásd http://www.ksh.hu/docs/hun/eurostat_tablak/tabl/tps00001.html (2015. 10. 05.). i) előzetes adat. * E kiadványban nincsen adat. • tengerentúli területek és megyék nélkül.

7. táblázat
Élveszületések száma az Európai Unióban és máshol (2003–2014)

	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Ausztria	76 944	78 968	78 190	77 914	76 250	77 752
Belgium	114 005	117 295	119 622	122 529	124 095	127 205
Bulgária	67 359	69 886	71 075	73 978	75 349	77 712
Ciprus	8 088	8 309	8 243	8 731	8 575	9 205
Csehország	93 685	97 664	102 211	105 831	114 632	119 570
Dánia	64 682	64 609	64 282	64 984	64 082	65 038
Egyesült Királyság	695 549	715 996	722 549	748 563	772 245	794 383
Észtország	13 036	13 992	14 350	14 877	15 775	16 028
Finnország	56 630	57 758	57 745	58 840	58 729	59 530
Franciaország	793 893	800 240	807 787	830 288	819 605	829 311
Franciaország t. t. m. n. •	761 464	767 816	774 355	796 896	785 985	796 044
Görögország	104 420	105 655	107 545	112 042	111 926	118 302
Hollandia	200 297	194 007	187 910	185 057	181 336	184 634
Horvátország	39 668	40 307	42 492	41 446	41 910	43 753
Írország	61 529	61 972	61 372	65 425	71 389	75 173
Lengyelország	351 072	356 131	364 383	374 244	387 873	414 499
Lettország	21 151	20 551	21 879	22 871	23 958	24 397
Litvánia	29 977	29 769	29 510	29 606	30 020	31 536
Luxemburg	5 303	5 452	5 371	5 514	5 477	5 596
Magyarország	94 647	95 137	97 496	99 871	97 613	99 149
Málta	4 050	3 887	3 858	3 779	3 765	4 013

AZ ABORTUSZ ÉS AZ EUTANÁZIA TENDENCIÁI

Németország	706 721	705 622	685 795	672 724	684 862	682 514
Olaszország	544 063	562 599	554 022	560 010	563 933	576 659
Portugália	112 515	109 298	109 399	105 449	102 492	104 594
Románia	212 459	216 261	221 020	219 483	214 728	221 900
Spanyolország	440 531	453 172	464 811	481 295	491 138	518 503
Svédország	99 157	100 928	101 346	105 913	107 421	109 301
Szlovákia	51 713	53 747	54 430	53 904	54 424	57 360
Szlovénia	17 321	17 961	18 157	18 932	19 823	21 817
Albánia	47 012	43 022	39 612	34 229	33 163	36 251
Izland	4 143	4 234	4 280	4 415	4 560	4 835
Koszovó	31 994	35 063	37 218	34 187	33 112	34 399
Liechtenstein	347	372	381	361	351	350
Macedónia	27 011	23 361	22 482	22 585	22 688	22 945
Montenegró	8 344	7 849	7 352	7 531	7 834	8 258
Norvégia	56 458	56 951	56 756	58 545	58 459	60 497
Oroszország	1 477 301	1 502 477	1 457 376	1 479 637	1 610 122	1 713 947
Svájc	71 848	73 082	72 903	73 371	74 494	76 691
Szerbia	79 025	78 186	72 180	70 997	68 102	69 083
Törökország	1 199 000	1 222 000	1 244 000	1 255 000	1 289 000	1 294 000
Andorra	721	814	828	843	826	875
Bosznia-Hercegovina	35 234	34 167	34 627	34 033	33 835	34 176
Fehéroroszország	88 512	88 943	90 508	96 721	103 626	107 876
Moldova	36 471	38 272	37 695	37 587	37 973	39 018
Monaco	*	825	894	*	*	*
San Marino	*	306	284	302	292	349
Ukrajna	408 589	427 259	426 086	460 368	472 657	510 589
Azerbajdzsán	113 467	131 609	141 901	148 946	151 963	152 086
Grúzia	46 194	49 572	46 512	47 795	49 287	56 565
Örményország	35 793	37 520	37 499	37 639	40 105	41 185
	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Ausztria	76 344	78 742	78 109	78 952	79 330	81 722
Belgium	127 198	130 100	128 705	128 051	125 606	125 014
Bulgária	80 956	75 513	70 846	69 121	66 578	67 585
Ciprus	9 608	9 801	9 622	10 161	9 341	9 258 ¹⁾
Csehország	118 348	117 153	108 673	108 576	106 751	109 860
Dánia	62 818	63 411	58 998	57 916	55 873	56 870
Egyesült Királyság	790 204	807 271	807 776	812 970	778 358	776 351 ¹⁾

HÁMORI ANTAL

Észtország	15 763	15 825	14 679	14 056	13 531	13 551
Finnország	60 430	60 980	59 961	59 493	58 134	57 232
Franciaország	825 564	833 654	824 263	821 844	812 343	820 830 ¹⁾
Franciaország t. t. m. n. •	793 420	802 224	792 996	790 290	780 000	*
Görögország	117 933	114 766	106 428	100 371	94 134	92 094 ¹⁾
Hollandia	184 915	184 397	180 060	175 959	171 341	175 182 ¹⁾
Horvátország	44 577	43 361	41 197	41 771	39 939	39 566
Írország	75 554	75 174	74 033	72 225	68 949 ¹⁾	66 520
Lengyelország	417 589	413 300	388 416	386 257	369 576	375 160
Lettország	22 044	19 781	18 825	19 897	20 596	21 746
Litvánia	32 165	30 676	30 268	30 459	29 885	30 369
Luxemburg	5 638	5 874	5 639	6 026	6 115	6 070
Magyarország	96 442	90 335	88 049	90 269	89 524	93 300 ¹⁾
Málta	4 029	3 898	4 165	4 130	4 032	4 191
Németország	665 126	677 947	662 685	673 544	682 069	700 000
Olaszország	568 857	561 944	546 585	534 186	514 308	502 596
Portugália	99 491	101 381	96 855	89 841	82 787	82 367
Románia	222 388	212 199	196 242	201 104	182 313	183 785 ¹⁾
Spanyolország	493 717	485 252	470 553	453 348	424 440	426 042 ¹⁾
Svédország	111 801	115 641	111 770	113 177	113 593	114 907
Szlovákia	61 217	60 410	60 813	55 535	54 823	55 033
Szlovénia	21 856	22 343	21 947	21 938	21 111	21 165
Albánia	*	*	32 628	*	35 750	35 760
Izland	5 026	4 907	4 492	4 533	4 326	4 375
Koszovó	34 458	33 751	27 626	27 743	*	32 087
Liechtenstein	406	329	395	357	339	370 ¹⁾
Macedónia	23 648	24 296	22 770	23 568	23 138	23 596
Montenegró	8 642	7 418	7 215	7 459	7 475	7 529
Norvégia	61 807	61 442	60 220	60 255	58 878	59 084
Oroszország	1 761 687	1 788 948	1 796 629	*	*	1 942 683
Svájc	78 286	80 290	80 808	82 164	82 731	83 753
Szerbia	70 299	68 304	65 598	67 257	65 554	66 461
Törökország	1 263 289	1 256 000	1 241 412	1 279 864	1 283 062	1 337 504
Andorra	838	828	*	737	*	*
Bosznia-Hercegovina	34 550	33 528	31 875	32 072 ¹⁾	30 684 ¹⁾	29 247 ¹⁾
Fehéroroszország	109 263	108 050	109 147	115 893	*	118 534
Moldova	40 803	40 474	39 182	39 435	37 871	38 616

Monaco	*	*	*	*	*	*
San Marino	*	*	325	*	*	296
Ukrajna	512 525	497 689	502 595	520 705	503 657	*
Azerbajdzsán	152 139	165 643	176 072	174 469	172 671	170 503
Grúzia	63 377	62 585	58 014	*	57 878	*
Örményország	44 413	44 825	43 340	*	41 790	*

Lásd https://www.ksh.hu/docs/hun/eurostat_tablak/tabla/tps00111.html (2015. 10. 16.). i) előzetes adat. * E kiadványban nincsen adat. • tengerentúli területek és megyék nélkül.

8. táblázat

Élveszületési arány (ezer lakosra jutó élveszületések száma) az Európai Unióban és máshol

	1970	1980	1990	2000	2010	2013	2014
Ausztria	15,0	12,0	11,7	9,7	9,4	9,4	9,6
Belgium	14,7	12,6	12,4	11,3	11,9	11,2	11,1
Bulgária	16,3	14,5	12,1	9,0	10,2	9,2	9,4
Ciprus	19,2	20,4	18,3	12,6	11,8	10,8	10,9
Csehország	15,1	15,0	12,6	8,8	11,2	10,2	10,4
Dánia	14,4	11,2	12,3	12,6	11,4	10,0	10,1
Egyesült Királyság	16,2	13,4	13,9	11,4	12,9	12,1	12,0
Észtország	15,8	15,0	14,2	9,6	11,9	10,3	10,3
Finnország	14,0	13,2	13,1	11,0	11,4	10,7	10,5
Franciaország	16,7	14,9	13,4	13,2	12,9	12,4	12,4
Görögország	16,5	15,4	10,1	9,6	10,3	8,6	8,5
Hollandia	18,3	12,8	13,2	13,0	11,1	10,2	10,4
Horvátország	13,8	14,9	11,6	9,6	10,1	9,4	9,3
Írország	21,8	21,7	15,1	14,3	16,5	15,0	14,4
Lengyelország	16,8	19,6	14,4	9,8	10,9	9,7	9,9
Lettország	14,6	14,1	14,2	8,5	9,4	10,2	10,9
Litvánia	17,7	15,2	15,2	9,8	9,9	10,1	10,4
Luxemburg	13,0	11,4	12,9	13,1	11,6	11,3	10,9
Magyarország	14,7	13,9	12,1	9,6	9,0	9,0	9,3
Málta	17,6	17,7	15,2	11,5	9,4	9,5	9,8
Németország	13,4	11,1	11,4	9,3	8,3	8,5	8,6
Olaszország	16,7	11,3	10,0	9,4	9,5	8,5	8,3
Portugália	20,8	16,2	11,8	11,7	9,6	7,9	7,9
Románia	21,1	18,0	13,6	10,4	10,5	9,1	9,2
Spanyolország	19,4	15,3	10,3	10,0	10,4	9,1	9,2

Svédország	13,7	11,7	14,5	10,2	12,3	11,8	11,9
Szlovákia	17,7	19,1	15,1	10,2	11,2	10,1	10,2
Szlovénia	15,9	15,7	11,2	9,1	10,9	10,2	10,3
Montenegró	*	*	*	15,0	12,0	12,0	12,1
Norvégia	16,7	12,5	14,4	13,2	12,6	11,6	11,5
Oroszország	14,6	15,9	13,5	8,7	12,6	13,2	13,4
Svájc	16,1	11,7	12,5	10,9	10,3	10,2	10,2
Szerbia és Montenegro	17,7	17,6	15,0	11,8	*	*	*
Szerbia	*	*	*	9,8	9,4	9,2	9,3
Törökország	39,2	32,6	24,8	20,2	16,9	16,8	17,3
Bosznia-Hercegovina	21,4	17,2	14,8	10,4	8,7	8,0	7,6
Fehéroroszország	16,2	16,0	14,0	9,4	11,4	*	12,5
Ukrajna	15,2	14,8	12,7	7,8	10,9	11,1	10,8
Argentína	*	*	*	*	*	17,9	*
Chile	*	*	*	*	*	14,5	*
Kanada	17,4	15,5	14,6	10,7	11,3	2011: 11,0	*
Mexikó	*	*	*	*	*	*	18,8
USA	18,3	16,2	16,7	14,4	13,0	12,4	*
Venezuela	*	*	*	*	*	2011: 21,0	*
India	*	*	*	*	*	2012: 21,6	*
Izrael	27,2	24,3	22,2	21,7	21,8	21,3	21,4
Japán	18,9	13,7	9,9	9,5	8,5	8,2	*
Kína	*	*	*	*	*	*	12,4
Koreai Köztársaság	*	*	*	*	*	8,6	*
Egyiptom	*	*	*	*	*	31,0	*
Ausztrália	20,6	15,3	15,4	13,0	13,4	13,3	*
Új-Zéland	*	*	*	*	*	*	12,7

Lásd Demográfiai évkönyv (2014) 158.; és Magyar statisztikai évkönyv (2014) 418.: Japán 2013: 8,1. * E kiadványokban nincsen adat.

9. táblázat

A házasságon kívül élve születettek aránya az Európai Unióban és máshol (1970, 1980, 1990, 2000, 2002–2013)

	1	1	1	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
	9	9	9	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
	7	8	9	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	1	1	1
	0	0	0	0	2	3	4	5	6	7	8	9	0	1	2	3
Ausztria	12,8	17,8	23,6	31,3	33,8	35,3	35,9	36,5	37,2	38,3	38,8	39,3	40,1	40,4	41,5	*
Belgium	2,8	4,1	11,6	28,0	32,5	34,7	36,9	39,4	40,9	43,2	44,6	45,5	45,7	50,0	52,3	*
Bulgária	9,4	11,0	12,4	38,4	42,8	46,1	48,7	49,0	50,8	50,2	51,1	53,4	54,1	56,1	57,4	59,1
Ciprus	0,2	0,6	0,7	2,3	3,5	3,5	3,3	4,4	5,6	8,7	8,9	11,7	15,2	16,9	18,6	*
Csehország	5,4	5,6	8,6	21,8	25,3	28,5	30,6	31,7	33,3	34,5	36,3	38,8	40,3	41,8	43,4	45,0
Dánia	11,0	33,2	46,4	44,6	44,6	44,9	45,4	45,7	46,4	46,1	46,2	46,8	47,3	49,0	50,6	51,5
Egyesült Királyság	8,0	11,5	27,9	39,5	40,6	41,5	42,3	42,9	43,7	44,4	45,4	46,3	46,9	47,3	47,6	*
Észtország	14,1	18,3	27,1	54,5	56,3	57,8	58,0	58,5	58,2	57,8	59,0	59,2	59,1	59,7	58,4	*
Finnország	5,8	13,1	25,2	39,2	39,9	40,0	40,8	40,4	40,5	40,6	40,7	40,9	41,1	40,9	41,5	42,1
Franciaország	6,8	11,4	30,1	42,6	45,2	46,2	47,4	48,4	50,5	51,7	52,6	53,7	55,0	55,8	56,7	*
Franciaország tengerentúli terü- letek és megyék nélkül	*	*	*	*	44,3	45,2	46,4	47,4	49,5	50,7	51,6	52,9	54,1	55,0	55,8	*
Görögország	1,1	1,5	2,2	4,0	4,4	4,8	5,1	5,1	5,3	5,8	5,9	6,6	7,3	7,4	7,6	7,0
Hollandia	2,1	4,1	11,4	24,9	29,1	30,7	32,5	34,9	37,1	39,5	41,2	43,3	44,3	45,3	46,6	47,4
Horvátország	5,4	5,1	7,0	9,0	9,6	10,1	10,4	10,5	11,0	11,5	12,0	12,9	13,3	14,0	15,4	16,1
Írország	2,7	5,0	14,6	31,8	31,2	31,2	31,9	31,8	32,7	33,1	33,4	33,4	33,8	33,9	35,1	*
Lengyelország	5,0	4,7	6,2	12,1	14,4	15,8	17,1	18,5	18,9	19,5	19,9	20,2	20,6	21,2	22,3	23,4
Lettország	11,4	12,5	16,9	40,3	43,1	44,3	45,3	44,7	43,8	43,2	43,2	43,5	44,4	44,6	45,0	44,6
Litvánia	3,7	4,6	7,0	22,6	28,0	29,5	28,5	28,0	28,8	27,8	26,6	25,4	25,7	27,7	28,8	29,5
Luxemburg	4,0	6,0	12,9	22,1	23,2	25,0	26,1	27,2	28,8	29,2	30,2	32,1	34,0	34,1	37,1	37,8
Magyarország	5,4	7,1	13,1	29,0	31,4	32,3	34,0	35,0	35,6	37,5	39,5	40,8	40,8	42,3	44,5	45,6
Málta	*	*	*	10,6	14,3	16,3	19,1	20,0	22,4	24,9	25,4	27,4	25,3	23,0	25,7	25,9
Németország	7,2	11,9	15,3	23,4	26,1	27,0	27,9	29,2	30,0	30,8	32,1	32,7	33,3	33,9	34,5	34,8
Olaszország	2,2	4,3	6,5	9,7	10,9	13,0	*	15,2	16,2	17,7	18,9	19,8	21,5	23,4	24,5	26,9
Portugália	7,3	9,2	14,7	22,2	25,5	26,9	29,1	30,7	31,6	33,6	36,2	38,1	41,3	42,8	45,6	47,6
Románia	3,5	2,8	4,0	25,5	26,7	28,2	29,4	28,5	29,0	26,7	27,4	28,0	27,7	30,0	31,0	30,5
Spanyolország	1,4	3,9	9,6	17,7	21,7	23,4	25,1	26,5	28,4	30,2	33,2	34,5	35,5	37,4	39,0	40,9
Svédország	18,4	39,7	47,0	55,3	56,0	56,0	55,4	55,4	55,5	54,8	54,7	54,4	54,2	54,3	54,5	54,4
Szlovákia	6,2	5,7	7,6	18,3	21,6	23,3	24,8	26,0	27,5	28,8	30,1	31,6	33,0	34,0	35,4	37,0
Szlovénia	8,5	13,1	24,5	37,1	40,2	42,5	44,8	46,7	47,2	50,8	52,8	53,6	55,7	56,8	57,6	58,0
Izland	*	*	*	*	62,3	63,6	63,7	65,7	65,6	63,8	64,1	64,4	64,3	65,0	66,9	*
Koszovó	*	*	*	*	6,8	9,3	*	40,9	*	41,5	40,3	35,0	40,3	46,7	46,1	*
Liechtenstein	*	*	*	*	13,2	15,6	17,2	18,9	16,3	17,1	14,0	18,5	21,3	23,5	19,9	15,9
Macedónia	*	*	*	*	10,7	11,2	12,3	12,4	12,5	12,6	12,2	12,2	12,2	11,6	11,6	11,3
Montenegró	*	*	*	*	*	*	*	16,8	16,3	15,6	17,4	15,7	*	*	*	*
Norvégia	6,9	14,5	38,6	49,6	50,3	50,0	51,4	51,8	53,0	54,5	55,0	55,1	54,8	55,0	54,9	55,2
Oroszország	10,8	10,8	14,6	28,0	*	*	*	*	29,2	28,0	26,9	26,1	24,9	24,6	*	*

Svájc	3,8	4,7	6,1	10,7	11,7	12,4	13,3	13,7	15,4	16,2	17,1	17,9	18,6	19,3	20,2	21,1
Szerbia és Montenegró	11,7	10,1	12,7	20,4	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*
Szerbia	*	*	*	*	21,0	21,1	22,2	22,2	22,5	22,3	22,8	23,2	24,0	23,9	24,7	25,1
Törökország	*	2,9	4,5	*	*	*	*	*	*	*	*	*	2,6	2,7	2,6	2,7
Bosznia-Hercegovina	5,3	5,4	7,4	10,3	*	*	11,3	11,2	11,6	11,3	10,8	10,5	10,8	*	10,7	*
Fehéroroszország	7,3	6,4	8,5	18,6	*	*	*	*	22,7	21,2	20,1	19,9	19,6	19,0	18,2	16,1
Moldova	*	*	*	*	*	*	*	*	23,3	22,7	22,3	22,9	22,4	21,6	22,4	*
San Marino	*	*	*	*	*	*	*	*	17,9	16,4	*	*	*	28,3	26,7	*
Ukrajna	9,2	8,8	11,2	17,3	*	*	*	*	21,1	21,4	20,9	21,2	21,9	21,9	21,4	*
USA	10,7	18,4	28,0	33,2	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*
Azerbajdzsán	*	*	*	*	*	*	*	*	14,8	5,6	12,1	12,7	15,3	17,6	15,5	14,5
Grúzia	*	*	*	*	*	*	*	*	54,4	43,9	34,3	31,4	36,6	33,8	*	*
Örményország	*	*	*	*	*	*	*	*	35,9	35,5	35,8	35,3	*	8,6	*	*

Lásd Demográfiai évkönyv (2014) 161., és https://www.ksh.hu/docs/hun/eurostat_tablak/tablatps00018.html (2015. 10. 16.). * E kiadványokban nincsen adat.

Dr. jur. Hámori Antal PhD
egyetemi docens
Budapesti Gazdasági Egyetem

BÁTHORI ISTVÁN,
AZ IDEÁLIS URALKODÓ - MEGJEGYZÉSEK
EGY 16. SZÁZADI ORATIO KAPCSÁN

BEVEZETÉS¹

Köztudott, hogy a lengyel-magyar történelmi és kulturális kapcsolatok egyik legismertebb epizódja Báthori István erdélyi fejedelem lengyelországi uralkodása, amely mély nyomott hagyott mind a lengyel, mind a magyar kulturális emlékezetben. Az alábbiakban e fejezetnek egy a nagyközönség, sőt a tudományos közvélemény előtt is kevésbé ismert részletét mutatom be, kapcsolódva a tárgyban tett, nemrégiben megjelent publikációm eredményeihez.² A történetnek ebben a szeletében szerepet kap egy már szinte teljesen elfeledett ferences szerzetes, a rendkívüli műveltsége és prédikációinak híre miatt a korban rendkívül tisztelt Hannibal Rosseli, aki széleskörű tudományos tevékenységét éppen Krakkóban teljesíthette ki, amennyiben itt talált támogatókat – többek között Karnkowski püspök és Báthori személyében – monumentális műve, a hermetikus dialógusokhoz írt kommentár megjelentetéséhez. A kommentár felépítéséről, céljáról, módszeréről az említett tanulmányban³ már részletesen szoltam, ezért a vonatkozó tudnivalókat itt csak annyiban érintem, amennyiben a tárgyalandó téma megértéséhez mindenképpen szükségesnek látszik.⁴ Karnkowski egyébként ugyancsak jelentős személyiség – Gniezno érseke és Lengyelország primása – volt, így különösen jelentősnek tűnik az a tény, hogy nemcsak támogatta Rosseli művét, hanem előszót is írt hozzá, amiben ugyancsak kiemelte Hermész Triszmegisztosz jelentőségét.⁵

Jelen tanulmányban csak néhány vonatkozással egészítem ki Rosseli krakkói működésének főbb pontjait, tekintettel arra, hogy az életét érintő bizonyos problémákat előző tanulmányomban már tárgyaltam. Céloom továbbá e rövid bevezetéssel és szö-

1 A tanulmányhoz megírásához a Waclaw Felczak Alapítvány által kiírt 'Örökéletű Tölgy' című pályázat nyújtott támogatást. Köszönettel tartozom Szabó Ádám Ágostonnak, aki nemcsak ellenőrizte a szöveget, hanem értékes megjegyzéseket is fűzött a kéziratához, illetve Andrzej Wadasnak, aki ugyancsak hasznos tanácsokkal szolgált szóbeli konzultációink során.

2 Hamvas 2017.

3 Hamvas 2017.

4 Az ott közölt bibliográfiai adatok kiegészítéséhez l. még: Accattatis 1869, 80.

5 V.ö. Hamvas 2017, 18.

vegközléssel az, hogy bemutassak egy olyan kapcsolódási pontot, amely a lengyel-magyar kapcsolatokon túl azt is megmutatja, hogy a rendkívül művelt és Európa neves egyetemeit (Itálián kívül London, Párizs, Leuven) megjárta Rosseli révén Krakkóban jelentős szerepet játszik a virágzó humanizmus, illetve a tridenti zsinat nyomán újraéledő kortárs skolasztikus filozófia, illetve teológia; azaz Rosseli munkásságában együtt van a lassacskán eltűnő humanista lelkesedés egy univerzális, éppen ezért genuin isteni igazság keresése iránt, amely kinyilatkoztatásként fellelhető egyes pogány bölcsek tanításaiban, másrészt az igény arra, hogy ezt a tudást a skolasztikus tudomány szigorú rendszerességének alapelve szerint a katolikus teológiába olvassza. A kép tehát kiegészül annak felismerésével, hogy Rosseli Báthori uralkodásában a katolikus vallás megerősödését látja és üdvözli, azaz, ahol arra alkalma nyílik, lelkesen üdvözli Báthorinak a katolicizmus melletti kiállását. Mindez nem csoda, és többről van szó annál, hogy Rosseli ferences szerzetes; előjárója, Francesco Gonzaga éppen azért küldi Krakóba⁶, hogy tanítása és prédikációi révén (amelyek állítólag ugyancsak kiemelkedőek voltak) Lengyelországban megerősítse a tridenti zsinat eredményeit. Korábban ezt a tényt kevésbé hangsúlyoztam, Rosseli működésének és jelentőségének vizsgálata azonban azt mutatja, hogy helyzetének és művének jobb megértését nagymértékben segíti, ha a Tridentinum utáni vallási-politikai helyzetben értelmezzük, és azt mindvégig szem előtt tartjuk, hiszen krakkói küldetésének lényege éppen a Tridentinum szellemének elősegítése volt a protestantizmus által fenyegetett régióban. Ez a milió teszi a humanista irénizmus jegyeit mutató Pymandert olyan sajátos munkává.⁷ Érdeemes megemlítenünk, hogy 1581-ben, abban az évben, amikor Rosseli megérkezett Krakóba, az a XIII. Gergely ült Szent Péter trónján, aki szorgalmazta az egyházi művelődés fellendítését – ő alapította meg Rómában a Collegium Hungaricumot –, amely eszmény Rosseli munkásságában is egyértelműen tetten érhető.

Rosseli jelentőségét mutatja, hogy gyászbeszédet mondott Báthori síremlékének szentelésén; a szöveget, jellemzőinek rövid ismertetésével együtt, alább közlöm.

Összességében elmondható, hogy Hannibal Rosseli krakkói működése – tanítói, tudományos, lelkipásztori munkássága – jóval fontosabbnak tűnik, mint azt eddig gondolhattuk. Nem volt marginális figura, hanem olyan fontos személyiség, akit képzettsége és képességei (írói, szónoki vénája) alkalmassá tettek arra, hogy Krakkóban a katolicizmus ügyét képviselve a korabeli tudományos problémákat is értő módon tárgyalja és adja tovább. Egyelőre nem találtam arra vonatkozó adatot, hogy elhagyta volna Krakót. Wadding⁸ arról tudósít, hogy 1581-ben Rómában jó-

6 Rosseli a sieni Szent Bernártnak szentelt obszerváns ferences templomban működött. A ma látható barokk épület a 17. században, Rosseli halála után épült. Rosselivel kapcsolatos írásos emlékeket a templom archívumában találhatunk. Ezek adataihoz l. Hamvas 2017 irodalomjegyzékét.

7 Az irénizmus lehetséges politikai veszélyeit illetően Erdélyre nézve l. Kruppa 2012. 233. Bár a tanulmány Báthori erdélyi valláspolitikájára fókuszál, érdekes vonatkozásokat tartalmaz az európai vallási és politikai viszonyokat illetően is.

8 Wadding 1906, 111.

váhagyta Angelo Del-Pas *Enchiridion divinae scholasticaeque Theologiae* című művét, ami egy évvel később jelent meg Genfben. Ez talán úgy magyarázható, hogy útban Krakkó felé tartózkodott egy ideig Rómában. Waddel arról is tud, hogy Rosseli írt két vastkos, homíliákat tartalmazó kötetet (*Libri conciliarum et homiliarum in Evangelia*), de azt is megjegyzi, hogy azok művének megírásakor (1625-54) még nem jelentek meg.

ROSSELLI MAGNUM OPUSÁNAK, A PYMANDERNEK JELENTŐSÉGE

Rosseli nagy művéről, annak jelentőségéről, illetve recepciójának kérdéseiről hivatkozott tanulmányunkban már írtunk, itt csak néhány adattal bővítjük az ott leírtakat. Célszerűnek látszik hangsúlyozni, hogy Rosseli műve elhelyezhető egyes kortárs katolikus szellemi törekvések közegeiben; a hermetikus szövegek hasonlóképpen jelentettek kiindulópontot *Francois Foix de Candale* vagy *Francesco Patrizzi* ugyancsak monumentális, és a katolikus megújulás szellemiségéhez nem igazán illő műveikhez. Az arisztotelianus-skolasztikus tudománnyal szemben ugyanis e két szerző sem rest a platonikus vagy éppen pogány örökséghez fordulni. Patrizi, akinek híres, *Nova de universis philosophia* című műve 1591-ben jelent meg, a ferrarai egyetem platonikus tanszékének vezetője volt, akit maga VIII. Kelemen pápa hívott Rómába. Műve még teljesen a humanista szellemiséget tükrözi: meglátása szerint az arisztotelianus filozófia helyébe egy új filozófiát kell állítani, mert az előbbiről az emberek úgy tudják, hogy tagadja Isten mindenhatóságát és előrelátását.⁹ Ezzel szemben a platonikus-hermetikus filozófia kellően kegyes és racionális; segítségével bárki meggyőzhető a katolikus hit igazságát illetően. Patrizi ezért XIV. Gergely pápához írt előszavában saját filozófiai rendszert ajánl, amely lényegében öt pilléren nyugszik. Ezek a következők:

- 1., Patrizzi saját rendszere;
- 2., Zoroastres káldeus rendszere;
- 3., a hermetikus irodalom;
4. egyéb egyiptomi misztériumok;
- 5., a platóni filozófia;

Azaz, Patrizi érvelése – a természetes észen, mint Isten adományán alapuló kiindulópontját tekintve – lényeges hasonlóságot mutat Rosseli kiindulópontjához. Ugyanakkor, és ezt is éppen Patrizi példája mutatja, egy ilyen filozófiai alapállás nem volt teljesen veszélytelen. Utóbbi műve miatt védekezni is kénytelen volt, a spanyol domonkos, Fra Pedro de Saragoza megtámadta a művet annak egyes eretnek tézi-

⁹ Dedicatio, 2. oldal: *Hanc autem solam (Nam Epicurea, quae in Lucretio vix superest, fere ignota iacet) Deo et omnipotentiam et providentiam auferre sciunt et audiunt.* (Mert úgy tudják, és azt hallják, hogy egyedül ez [ti. az arisztotelianus filozófia] az, ami megtagadja Istentől a mindenhatóságot és az előrelátást. Ugyanis az epikureus filozófia, ami Lucretiusnál éppen csak fennmaradt, szinte ismeretlen.)

sei miatt, aminek következtében Patrizi 1594-ben kénytelen volt egy javított kiadást megjelentetni.¹⁰ Mindezzel kapcsolatban itt csak két körülményre hívom fel a figyelmet. Az egyik az, hogy Rosseli és Patrizi közös gyökereit meglehet, hogy éppen az itáliai szellemi élethez való kötődésük magyarázza; bár ez evidensnek tűnhet, érdemes kiemelni, hiszen az itáliai, főleg padovai szellemi hatás meghatározó Báthori udvara számára is.¹¹ A másik jelentős következtetés az, hogy úgy tűnik, ez a humanisztikus, eirénikus vallási alapállás, amely jelentős mértékben hermetikus alapokon nyugszik, ugyan a katolicizmus jelentőségét hangsúlyozza, ekkor már nem tűnik az egyház által teljesen támogatott elképzelésnek, olyannyira, hogy egyes elemei eretneknek tűnhetnek. Ebből Rosseli munkásságát és művét tekintve az következhet, hogy Báthori halálával, illetve a politikai helyzet gyökeres változásával, művének várható pozitív fogadtatása is veszélybe kerülhetett. Mindez talán magyarázattal szolgál arra is, hogy miért kerül az alább közlendő beszéd középpontjába Báthori egyik fő uralkodói erényeként éppen az eretnek elleni harc.

A fentebb vázoltak ugyanakkor azt is mutatják, hogy Rosseli műve jól illeszkedik kora Európájának szellemi közegébe, ahol a humanisztikus vallási reformokat egyre inkább háttérbe szorítják tridentinum igényei. Jól látható ez Rosseli és Foix de Candale műveinek viszonyán, amit alább még bővebben tárgyalunk.

Rosseli művére visszatérve: jelen kontextusban számunkra a nagy mű ötödik kötete a leginkább figyelemre méltó, amit az orációval nemcsak Rosseli, hanem Báthori személye is összeköt. A címe szerint az értekezés az elemekről, illetve a világ leírásáról szól; praktikusán ez annyit tesz, hogy Rosseli a világ teremtésének a problematikájával kezdi a tárgyalást. Ezután sorra veszi a hat nap, az ember nagyszerűségének kérdését, az egyház természetét és az emberi akaratra vonatkozó kérdéseket, majd leírja a világra vonatkozó ismereteket. Ennek keretében meglehetősen bőségesen tárgyalja Lengyelország, illetve Magyarország földrajzi, történeti helyzetét. A kötet tehát enciklopédikus igényű, és mint az egyéb kötetek esetén, úgy itt is a téma teológiai megalapozottságú, teljességre törekvő tárgyalására számíthatunk. Ebből logikusan következik, hogy a tárgyalás – a Corpus Hermeticum negyedik darabjának kezdő mondatához illően – Isten természetével, illetve azzal kezdődik, hogy mit kell azon értenünk, hogy Isten szavával, Igéjével és Nem kezével teremtette a mindenséget. Ezután hosszasan bizonyítja, hogy a végső Isten egyetlen, aki mindenképpen alkotója, gyökere és fenntartója. A kötetben olvasható tudományok tehát az egyetlen Isten által teremtett mindenség természetét is bemutatják, nemcsak az egyes országokról való bőséges földrajzi, hanem történelmi ismeretek tárházát is nyújtva. Ebben az értelemben a címben szereplő „*de elementis*” kifejezés kettős olvasat lehetőségét veti fel; jelentheti egyrészt azokat az elemeket, amelyekből a látható és érzékelhető világ felépül, de azokat a tudományos alapelveket is, amelyek segítségével a teremtett vi-

10 Mucillo 1992, 200-247. Grendler, 2002, 305.

11 V.ö. Csorba 1943. 13-33.

lág megérthető és leírható. Talán nem véletlen, hogy a szerző éppen ezt a kötetet dedikálta Báthorinak: Lengyelország, a Magyar Királyság és Erdély leírása többször is alkalmat ad neki arra, hogy kitérjen a békét, és a katolikus egységet végre elhozó Báthori személyére, ilyenformán hosszabb-rövidebb laudatiókat építve a szövegbe.¹² Az uralkodókat dicsőítő laudatióknak régi, a hellenisztikus birodalmakra, illetve a római császárkorra visszamenő hagyománya van,¹³ a keresztény uralkodóra vonatkozó oratiók, amely a császár dicsőítése mellett a keresztény uralkodó erényeit is felsorolja, ezáltal tipizálva azt, hogy milyen képességekre támaszkodva tudja létrehozni a keresztény uralkodó, Isten törvényeire tekintve a mennyei békét leképező földi országot, már korán, Constantinus császár idejében megjelennek. Elmondhatjuk, hogy Rosseli könnyedén alkalmazza ezeket a toposzokat, megismerésük mindazonáltal hasznos, mivel a sok *loci communes* mögött kirajzolódik az az elképzelés, hogy milyennek kell lennie az eszményi keresztény uralkodónak, annak a katolikus Báthorinak, aki nemcsak a pogány törökökkel, hanem a korabeli keresztény eretnekekkel szemben is megvédte országát. Az oratio szövege világossá teszi, hogy a szerző számára ez az uralkodó tevékenységének talán legfontosabb eredménye. Tehát tekintsük át röviden, hogy milyennek festi le Báthori uralkodását Rosseli! Ehhez azonban célszerű még néhány, a Pymandert illető tényt számba vennünk.

Bár Báthori Istvánnak határozott, alaposan kimunkált és irodalmi tanulmányokon, előképeken nyugvó elképzelései voltak az ideális uralkodót illetően, a következőben nem ezt, hanem a róla Hannibal Rosseli által megrajzolt képet tekintjük át. Ugyanakkor természetesen érdemes elgondolkodni azon, hogy a Rosseli által megrajzolt kép mennyiben esik egybe Báthorinak saját maga által kialakított, az ideális uralkodót megjelenítő képével.¹⁴ Ez a kérdés egyébként azért is fontos, mert Báthorinak igazi humanista udvara volt, és már erdélyi fejedelemeként is ügyelt arra, hogy képzett humanistákkal vegye körül magát, akik határozott történelem-, és politikai-filozófiai, elméleti elképzelésekkel rendelkeztek; ezeket nemcsak írásban fogalmazták meg, hanem gyakorlati következményeit kancelláriai és diplomáciai munkájuk során igyekeztek is megvalósítani. A mi szempontunkból ez annyiban fontos, hogy Rosseli – bár a katolikus egyház ügyében, és nem Báthori hívására érkezett Krakkkóba – nem ’légüres térben’, egyedüli, elszigetelt itáliai műveltségű humanistaként élt Krakkkóban, hanem sok más, hozzá hasonló műveltségű tudóssal együtt.¹⁵

12 342, 349, 363.

13 Csízy 2018.

14 Ez utóbbihoz l. Horn Ildikó: Báthory István uralkodói portréja. In: Etényi–Horn 2008, 363–401.

15 Ezeket a humanistákat számba vette: Csorba, 1943. Rosseliről sajnálatos módon nagyon keveset ír, bár igaz, hogy Rosseli nem tartozott Báthori közvetlen köreihez. (V.ö.: Csorba 1943, 202, aki Rosselit nem a teológusok, hanem a matematikusok és természettudósok között [!] említi meg, és úgy tudja, hogy bencés volt.) A kötet mindenesetre sok hasznos információt tartalmaz Báthori korának és udvarának műveltségéről.

*Et loquebar in testimoniis tuis in conspectu regum, et non confundebam.*¹⁶ Rosseli Dávid zsoltárainak ezzel a mondatával vezeti be Báthorihoz írt dedikációját, azzal a reménnyel, hogy a bölcs király személyében jóindulatú olvasóra talál. Egyelőre nem találtam arra vonatkozó adatot, hogy a király hogyan fogadta a művet; Rosseli kommentárját ismerthette, hiszen a negyedik kötet már 1584-ben megjelent, jelen részt azonban aligha tanulmányozhatta alaposabban, tekintve, hogy december 12-én elhunyt. Az előszó dátuma szerint az május 29-én kelt, mintegy két héttel azután, hogy Báthori végrendelkezett, és lényegében csalódottan visszavonult.¹⁷ Vagyis, Rosselinek arra nemigen lehetett reménye, hogy az uralkodó hosszú távú támogatását élvezhesse. Talán ez is lehet az oka annak, hogy a kommentár teljes egészében nem jelent meg, 1586 után egyetlen kötet látott napvilágot, a kilencedik kötetnek szánt, és az egyház hét szentségét tárgyaló mű, 1589-ben Poznanban néhány évvel a szerző halála előtt. Bár a Báthorihoz írt oratio alapján úgy tűnik, hogy Rosseli komoly reményeket fűzött III. Zsigmond király uralkodásához – hiszen a beszéd jó részét Zsigmond és a Jagello ház laudatiója teszi ki – a politikai események, illetve Zsigmondnak a svéd trón iránti igénye miatt kirobbant konfliktus minden bizonnyal nem tette lehetővé azt, hogy Rosseli komolyabb támogatást eszközöljön. Mindez persze részben spekuláció, azonban mindenképpen beszédes, hogy az utolsóként megjelenő kötetet Rosseli nem egy lengyelországi főpaprak, vagy támogatónak címzte, hanem magának V. Sixtus pápának. Érdekes, hogy a kötet Poznanban, Jan Wolrab kiadásában jelent meg, de az előszót Roselli Krakóban szignálta, 1589. augusztus 21-én. Bár a címlap utal arra, hogy a megjelent mű a kommentár kilencediknek szánt kötete, beszédes, hogy a könyv már nem *Pymander* címen jelent meg, hanem távolságtartó módon, mintegy a katolikusságot hangsúlyozandó, *A katolikus egyház hét szakramentuma (De Septem sacramentis ecclesiae catholicae, fratris Hannibalis Rosseli liber, in ordine commentariorum in Mercurium Trismegistum nonus)* címet viseli. Mindez – a címezett, a cím és a kiadás helyének megváltoztatása – arra utal, hogy a szerző életében jelentős változások történhettek, illetve, ahogyan fentebb láttuk, nem elképzelhetetlen, hogy fennállt annak a veszélye, hogy Rosseli egyes tételeit, esetleg művének koncepcióját eretneknek, de legalább is gyanúsnak tekintsék. A poznani kiadás ténye, és az, hogy Rosseli másik kiadónál jelentette meg a kötet, azért is tűnik beszédesnek, mert egy évvel később az *Oratio* ismét Krakóban látott napvilágot. Érdekes adalék lehet, hogy vajon Rosseli művének voltak-e magyar olvasói? Veress Endre már a XX. század elején regisztrálta, hogy Báthori unokaöccsének, Báthory Andrásnak a könyvtárában megvolt a mű – a katalógusból nem derül ki egyértelműen, hogy hány kötet –, míg a *Pymander* 1630-as kiadása Rákóczi Zsigmond könyvtárát gazdagította.¹⁸ Mindez

¹⁶ Zsolt 119,46: *Parancsolataidról királyok előtt beszélek, és nem szégyenülök meg.* (Káldi Neo-Vulgáta.) L. *Pymander* V, 2.

¹⁷ Davies 2006. 346.

¹⁸ L. Veress 1905. Keserű–Monok 1994. 354. Monok 1996. 37.

azonban csekély mennyiségű és jelentőségű adat: Báthory András lelkes könyvgyűjtő volt, akit nagybátyja is támogatót ebben, így nem meglepő, ha a mű érdekelte, és tulajdonában volt. A másik adat érdekessége, hogy az 1630-as kölni kiadás némileg eltér az első krakkói szövegtől, amennyiben az első kötet tartalmazza Foix-Candale előszavát és a corpus görög, latin kiadását is.¹⁹ A kötet érdekessége ezentúl az, hogy a francia szerző – Rosselihez hasonlóan – a katolicizmus propagálója volt, és nemcsak, hogy megjelentette a corpus bilingvis²⁰ kiadását, de még francia nyelvű fordítását is elkészítette és a dialógusokhoz kommentárt írt.²¹ Annál is érdekesebb tehát, hogy a kölni editio első kötete összekapcsolja a két katolikus kommentátor, Rosseli és Foix de Candale személyét. Érdemes megjegyeznünk, hogy Foix-Candale személyét és műveit – így munkásságának hermetikus vonásait is – jóval nagyobb érdeklődés övezi a kutatók körében, mint Rosselit, annak ellenére, hogy mindketten a hermetikus corpushoz írtak kommentárt. Ennek oka lehet egyrészt utóbbi krakkói működése, másrészt az a tény is, hogy a francia szerzőt jelentős tudósnak tartják, aki Euklidész *Elemeinek* kommentált kiadását is megjelentette, míg Rosseli – a korabeli Krakkóban kifejtett tagadhatatlanul jelentős lelkipásztori és tudományos tevékenysége ellenére is – nem hagyott mély nyomot az utókorban. Ha Rosseli művét párhuzamba állítottuk Patrizi munkásságával, érdemes egy pillantást vetnünk Foix-Candale hermetizmusára is, ami az említett kölni kiadás eljárása is indokol. Foix-Candale számára a hermetikus szövegek ugyancsak alapvetőek az eretnekek elleni küzdelemben, igaz ő konkrétan is kritizálja Kálvinnal az eredendő bűnről és a predestinációról vallott nézetit; szerinte ezek végső soron Istent teszik felőssé az ember bűnéért, és tagadják, hogy Isten az ember üdvözülését akarná. Azaz, itt az eretnekséggel szembeni konkrétabb polémiaiával találkozunk. Ami Foix-Candale művét a kutatók számára érdekessé tette, az az a sokrétű munka, amit a szövegek magyarázata során végzett: szövegkritikai javaslatokkal élt, és széleskörű ismeretét (görög, héber, szír nyelv, etimológiai elemzések) felhasználva megpróbálta bizonyítani, hogy a görög szövegben is arra utaló jelek vannak, hogy a fennmaradt corpus fordítás, és a dialógusok eredetileg nem görögül íródtak. Másrészt Foix-Candale a hermetikus szövegek értelmezéséhez alapvetően a görög nyelvű szövegekre támaszkodott, a latin Asclepisut – ami Lactantiustól kezdve tekintélynek örvendett Európában – mint a bálványimádás és mágia propagálóját elvetett.²² Foix-Candale kommentárja azt is megvilágítja, hogy miért lehet különleges tekintélye a hermetikus szövegeknek. Az általunk első dialógusként ismert szöveg és sajátos kronológiai konstrukciók alapján, amelyek egységével Hermészt jóval Mózes kora elé datálta, úgy látja, hogy Hermész olyan közvetlen kinyilatkoztatásban része-

19 A kötet leírását Foix-Candale és Roselli művének rövid összevetésével l. Gilly-Heertum 2005, 2. kötet, 95-96.

20 A kiadásban szereplő latin fordítás ugyanúgy Ficino műve, mint az, amin Rosseli kommentárja is alapul.

21 A kötetek 1574-ben és 1579-ben jelentek meg. V.ö. Moreschini 189, skk.

22 Foix-Candale kommentárjának általam is használt összefoglalását l. Moreschini 2011, 189-243.

sült, mint Mózes, a próféták, és Szent Pál. Így lehet, hogy jóval az előtt, hogy Krisztus testet öltött, Hermész részese lehetett a keresztény igazságoknak, azaz Hermész tanítása beilleszthető a szentírási kinyilatkoztatások sorába.²³

Összességében tehát úgy tűnik, hogy érdeklődése többretű, mint Rosselié, és inkább Athanasius Kircher munkásságát juttatja eszünkbe.

Visszatérve Rosseli lehetséges intencióinak feltárásához: a körülmények arra utalnak, hogy a kiadás kapcsán említett változások egyszersmind koncepcionális változást is jelentenek. Mindazonáltal úgy tűnik, hogy az ötödik kötet megjelenése idején még reménykeltő volt, hogy az uralkodó személye zálogot jelenthet ahhoz, hogy a katolikus vallásnak Rosseli által kidolgozott építménye, amely a humanista *prisca philosophia* eszményén alapulva teljesíti be a keresztény egység kiteljesedését, elérhesse célját. Egy ilyen monumentális, az égi és földi világra kiterjedő összes teológiai kérdést tárgyaló művel a szerzőnek minden bizonnyal komoly szándékai lehettek; a Pymander több, mint egy kommentár, sokkal inkább egy teológiai program kidolgozása. Erről a programról a hivatkozott tanulmányban részletesebben szoltam,²⁴ ugyanakkor azt érdemes kiemelni, hogy annak ellenére, hogy Rosseli éppen a Tridenti Zsinat idején és közvetlenül utána fejt ki munkásságát, és többször kiemeli Báthori katolikus mivoltának fontosságát, az egyház veszélyeztetőit nem nevezi meg konkrétan, csak eretnekeként utal rájuk, akik Krisztus tagjaiban ellentétet szülnek azáltal, hogy több városba új apostolokat küldenek,²⁵ így próbálván alapokat teremteni saját új, emberi egyházuknak.²⁶ Kézenfekvő, hogy a célzásban a reformátorokra történő utalást lássunk, annak ellenére, hogy Rosseli egyiket sem nevezi meg név szerint.²⁷ Láttuk, hogy Rosseli a ficinói fordítást, illetve interpretációt veszi a hermetikus szövegek magyarázatának alapjául, ami rendkívül jelentős tény, amennyiben nem csak a szöveget, hanem Ficino *prisca theologia* koncepcióját is átveszi, e szerint az igaz vallás – ez esetben a katolicizmus – egyetemes, és a régi filozófusok révén mindig is ki volt nyilatkoztatva, tehát adott volt az emberiség számára; az első könyvben tehát a keresztény Logosz-tan alapján értelmez ókori bölcsektől és filozófusoktól vett idézeteket, hogy bizonyítsa: az isteni Logosz mindig is segítségére sietett az arra

23 Moreschini 2011, 207-210.

24 Hamvas 2017, 15 skk.

25 A gondolat szentírási gyökeréhez l. IJán 4,1-6.

26 Pymander V, 60: *Si quis igitur post traditionem, post connexam, et ubicunque coniunctam catholicae ecclesiae unitatem, humanam conetur ecclesiam facere, et per plurimas ciuitates, novos Apostolos suos mittere, ut quaedam recentia institutionis suae fundamenta constituat, volens ecclesiastici corporis compaginem, discordiae suae seminatione rescindere, schismaticus est.* (Aki ugyanis a hagyomány és a katolikus egyház összefüggő és mindenütt összhangban lévő egysége után emberi egyházat akar létrehozni, és számos városba saját apostolait igyekszik küldeni, hogy saját intézményének némely friss alapjait hozza létre, az egyház testének eresztékét az általa okozott civakodás elterjesztésével akarván széttrönni, az szakadár.) L. még: Czerkawski, 1967, 134.

27 Czerkawski 1967, 133.

érdemeseknek, hogy lelkükkel Isten felé tudjanak fordulni.²⁸ Rosseli a vallást nem pusztán Isten megismeréseként, hanem annál többként, Isten szereteteként jellemzi, másrészt Isten sem akarja, hogy az ember ostoba, vagy szerencsétlen legyen, azaz az ember sosem volt megfosztva az igaz vallástól, hiszen ez a megfosztottság és Isten-nélküliség a legszerencsétlenebb állapot az ember számára; mindebből következik, hogy az igazi vallás univerzális.²⁹ Végső soron tehát az igaz vallástól a pogányság sem lehetett kizárva. Felmerül a kérdés, hogy ha ez igaz, akkor vajon az igaz vallásból kizárhatók-e a szakadárok, illetve az eretnekek? Ha az eretnekek, ahogyan azt Rosseli máshol megfogalmazta, azok, akik kívül vannak az egyház testén,³⁰ és új, emberi egyházat alapítanak, akkor hogyan lehetnek részesei az igaz vallásnak a pogányok, akik nem voltak tagjai az egyháznak? Talán ez az ekkleziológiai ellentmondás volt az, ami a Báthori halála utáni Lengyelországban világossá vált, és arra készítette Rosselit, hogy felhagyjon a további kötetek megjelentetésével és a szentségekről szóló művében korrigálja álláspontját. Úgy tűnik, hogy ekkor már nem igen volt lehetséges, hogy a rendje által a katolicizmus ügyének megerősítésére Krakóba küldött ferences barát az ellenreformációt és a Tridenti Zsinat szellemét megelőző eirénikus egyházfelfogást hirdesse. Tehát ekkorra Rosseli műve már meglehetősen idealisztikusnak tűnt, másrészt egy hivatalos egyházi személy részéről a hirdetése bizonyára nem is volt minden kockázattól mentes. Összességében tehát nem zárhatjuk ki, hogy az alapjaiban a ficinói *prisca theologia* modelljét megfogalmazó *Pymander* nem volt megfelelő a Tridentinum szellemiségének, és skolasztikus formája és felépítése ellenére nem mutatta ki kellőképpen katolikus mivoltát, így gyanakvásra adhatott okot. Mindez azonban csak a mű címének megváltoztatását és a hermetikus hatásoktól való megtisztítását magyarázza, azt ellenben nem, hogy az utolsó kötet miért nem Krakóban jelent meg. Meglehet, hogy ennek pusztán pénzügyi, esetleg technikai okai lehettek, hiszen a kötet megjelenését a krakkói Hierom Powodowski támogatta.³¹ Mindenesetre, Rosseli koncepciója már minden bizonnyal nem fért bele az egységesíteni kívánt katolikus oktatási szisztémába. Különös – ahogyan arra már Jan Czerkawski felhívta a figyelmet – hogy néhány évtizeddel Tridentinum után Rosseli úgy védi a katolicizmust, mintha nem is az ellenreformáció és a katolikus megújulás közepén lennénk, és – tehetjük hozzá – mintha nem állna küszöbön a véres harmincéves háború. Láttuk, hogy beszélt eretnekekről, de mintha semmi ismerete nem lenne Luther és Kálvin

28 *Pymander*, I, 334 skk. Az elméletnek a szentírási megalapozásához l. Zsid 11,1-40.

29 *Pymander* I. , 335: *Necesse sane erat, veram aliquam in universo religionem esse: nam si nulla vera religio, omnium profecto animalium, solus homo esset miserimus, atque stultissimus... sed Deo auctore, nemo sit stultus atque miser, sicut non friget, ex eo, quod igni adhaeret: vera ergo religione homo privandus non erat.* (Ugyancsak szükségszerű volt, hogy a mindenségben legyen valamilyen igaz vallás: mert ha nincs semmilyen igaz vallás, akkor bizony minden élőlény közül egyedül az ember a legszerencsétlenebb és legostobább... Am akit Isten vezet, az nem ostoba vagy szerencsétlen, amint nem fázik az ember attól, mert közel van a tűzhöz; tehát az igazi vallástól nem lehet megfosztani az embert.)

30 *Pymander*, 5. kötet, 59.

31 Murawiecz 1989, 44.

személyéről és tanairól,³² hanem az eirénizmus humanista vallási szemlélete alapján fejt ki apologetikus álláspontját. Talán éppen ez volt művével a legnagyobb probléma: manapság azt mondanánk, hogy nem volt elég időszerű, és nem volt elég egyértelmű a cél, nevezetesen, hogy milyen eretnekségekkel készült eredményesen vitába szállni.

AZ URALKODÓI ERÉNYEK, A KATOLIKUS BÁTHORI

Számba véve a körülményeket és a kontextust, jobban meg tudjuk érteni Rosseli előszavát. Ebben a szerző a klasszikus *locus communis*nak megfelelően Platón Törvényeinek, Cicerónak, Arisztotelésznek, Plótinosznek és Hermésznek szavaiból indul ki, akik mindannyian a mellett érveltek, hogy a világ rendje isteni terv szerint valósult meg és van irányítva, azaz a mindenség egy hatalmas és bölcs Uralkodótól függ. Az említett szerzők tanításának interpretációja során Rosseli már előrevetíti a földi uralkodókra és a világi uralomra használt kifejezéseket; a világ ura *Imperator* és *Princeps*.³³ Azonban ezt a rendet meg is kell őrizni. Mit jelent a béke? Ennek a rendnek a nyugalmas állapotát (*tranquillitas*) – mondja Szent Ágoston nyomán. Azaz, a rend gondolata mögött megjelenik az a probléma, hogy ezt a békét meg kell őrizni, fenn kell tartani. Ontológiai, illetve kozmológiai síkon ez egyrészt azt jelenti, hogy nincs véletlen, illetve sors; a természetet Isten irányítja, mivel pedig egyetlen világ van, a világot irányító Uralkodó is egy.³⁴ E ponton egy árulkodó megjegyzést találunk: Rosseli ebből a filozófiai alapállásból (tehát, hogy a világ és annak az irányítója egy) azt a következtetést vonja le, hogy a rossz, illetve baj gyökere az egység elhagyása, szó szerint a sokaság, pluralitás.³⁵ A kontextus alapján nem nehéz arra asszociálnunk, hogy Rosseli itt az uralkodóval, illetve az egyetlen egyházzal szembeni meghasonlottságra is céloz, amennyiben a szöveg nyelvezete alapján az égi rendről szóló kijelentéseket a földi államra is vonatkoztatjuk. Éppen ezért e ponton kulcsfontosságú kijelentés következik: a királyokat isteni rendelés iktatta be, és mi magunk is úgy lettünk megalkotva, hogy szívesen csak az ebben az értelemben törvényes uralkodónak engedelmeskedünk. Tehát aki ellenáll az uralkodónak, Istennek mond ellent.³⁶ Ezekből a megfontolásokból mindamelllett egy ellenkező irányú következtetés is adódik, és ez egy olyan elem, ami-

32 Czerkawski 1967, 133 skk.

33 Praefatio, 2.

34 Praefatio, 3: *Sane, cum unus sit mundus et non plures: unus igitur est mundi gubernator.* (Csakugyan, mivel egy világ van, és nem sok, a világnak is egy az irányítója.)

35 Uo. *Pluralitas principum mala, unus ergo princeps.* (A sok uralkodó rossz, tehát egy az uralkodó.)

36 Praefatio, 3-4: *Itaque divina ordinatione instituti sunt Reges ... Unde innata est omnibus quaedam naturalis cupido, et ita sumus a natura instituti, ut nemo libenter obtemperet, nisi recte et legitime imperanti. Etenim quae a Deo sunt, ordinata sunt, inquit Apostolus, et qui Dei ordinationi restitit, Deo restitit, et damnationem sibi acquirit.* (Így isteni parancs rendeli a királyokat ... Ezért mindannyiunkkal velünk születik egyfajta természetes vágyakozás, és természetünktől fogva olyanok vagyunk, hogy senki sem engedelmeskedik szívesen, csak annak, aki helyesen és törvényesen uralkodik. Mert – ahogyan az Apostol mondja – amelyek vannak, azokat isten rendelte, aki tehát ellene szegül a felsőbbségnek, szembezáll Isten rendelésével, és önmagát veti ítélet alá. Vö. Róm 13, 2)

vel a papi tekintély birtokosai gyakran éltek a királyi hatalom birtokosaival szemben, azért, hogy mintegy burkoltan figyelmeztessék, vagy megfeddhessék az uralkodót.³⁷ a királynak is birtokolni kell a megfelelő erényeket, hiszen a király becsületessége a nép élete, ellenben a király becstelensége és bukása a nép büntetésévé lesz.³⁸ Ebből az alapállásból lehet levezetni az uralkodó erényeket. Azért, hogy az uralkodó ne bukjon el, igazságosnak, bölcsnek, mértékletesnek és tökéletesnek kell lennie. Rosseli itt is a klasszikus uralkodó erényekhez (*iustitia, prudentia, temperantia, perfectio*) nyúlik vissza. Mindezen tulajdonságok ellentéte a nép kizsákmányolásához, háborúskodáshoz, a király állandó tobzódásához, kegyetlenkedéséhez és viszálykodáshoz vezet. A negatív következmények felsorolását egy mostmár hosszabb, bővített erénylista követi, amely szerint a királynak becsületesnek, azaz nagylelkűnek (azaz *Rex liberalis*), józannak, bölcsnek, előrelátónak, körültekintőnek kell lenni, harcolnia kell a valóságért, üldöznie kell a hibákat, nem szabad személyválogatónak lennie, jóságosak, szentéletűnek kell lennie. E hosszas felsorolás után Rosseli azt igyekszik bizonyítani, hogy ezek az erények olyannyira benne vannak az emberi természetben, hogy minden nép, még a pogányok is elvárják uralkodóiktól, az indiaiaktól egészen a magyarokig, akik a hun Attila hódításai után, Szent István királlyal végre eljutottak a fentebb sorolt állapotba; István ugyanis minden jóval ellátta országát, és megvalósította a béke már említett nyugalalmát.³⁹ Rosselinek a Lengyel-, és Magyarországra vonatkozó ismeretei forrásait illetően e helyen nem kell részletes vizsgálódásokat folytatnunk, annyit mindenesetre meg kell jegyeznünk, hogy bőven lehetett alkalma tájékozódni: Báthori maga is ügyelt arra, hogy politikájának eredményeit minél szélesebb körhöz juttassa el, és igazi reneszánsz uralkodóként számos humanistát foglalkoztatott, akik a gyakorlati tevékenységük mellett elméleti munkásságot is folytattak, például az itáliai *Giovanni Michele Bruto* (Brutus János Mihály), aki Bonfini művének folytatásaként írta meg Magyarország történetét Báthori megbízásából.⁴⁰

A fentebbiekből látható, hogy Rosseli a klasszikus szerzők nyomán a kora keresztény teológusok által kidolgozott ideális uralkodó alakját rajzolja meg, akinek a keresztény uralkodói erényeket kell követnie. Azaz, az uralkodás nemcsak isteni beiktatást, hanem felelősséget is jelent; ahogyan az egyetlen irányító és uralkodó Isten, az

37 A keresztény uralkodói erényekhez és azok megalapozásához l. Drake 2007. Az uralkodói erények irodalmi megjelenéséről az antikvitástól a kereszténységig l. Csízy 2018. L. még: Dión Chrysostomos, 2004. Az uralkodói erények humanista felfogásához, illetve a Petrarcatól kezdődő humanista királytükörök (amelyek célja nemcsak az erényes és sikeres uralom ábrázolása, hanem tanítása is) rövid áttekintéséhez l. Nelson 2007. Az a gondolat, hogy a jó uralkodónak azt a célt kell kitűznie magának, hogy szeressék, és nem azt, hogy féljenek tőle, mivel a szeretet, nem a félelem vezet a sikeres uralomhoz, a szeretetet pedig az erények alapozzák meg, Petrarca-ra megy vissza, aki pedig Civero *De officiis* című művére alapozza saját elméletét.

38 Pymander V, 4: *Probitas Regis: vita populorum, improbitas et lapsus Regum, poena populorum.* (A király becsületessége élet, a király becstelensége és bukása büntetés a nép számára)

39 Praef. 7.

40 Csorba 1943, 26 skk.

égi világ Imperatora rendez el a felsőbb világ rendjét és békéjét, úgy kell megvalósítania a keresztény uralkodónak is – aki az egyetlen egyház vallásáért harcol – országa békés nyugalomát (*tranquillitas pacis*). Mégis, mi az, ami ebben a helyzetben Báthori szerepét kiemelkedővé teszi? Erre az alább olvasható oratio alapján kaphatunk választ, amennyiben annak középpontjában nemcsak Báthori, hanem Báthori, a katolikus uralkodó áll.

Az alább olvasható szöveg 1590-ben, négy évvel Báthori István halála után jelent meg. A beszéd elmondásának körülményeire abból következtethetünk, hogy 1588-ban hangzott el, abban az évben, amikor Báthori maradványai Krakókóba kerültek. Mivel azonban Rosseli – ahogy említettük – csak keveseknek írta a szöveget, nem elképzelhetetlen, hogy azt egy szűkkörű esemény keretében adta elő. Műfaját tekintve nemcsak temetési beszéd, hanem egyúttal *laudatio* is, egyrészt Báthorié, másrészt Jagelló I. Zsigmond és Vasa III. Zsigmond királyoké is. E műfaji kérdésnek fontos jelentősége van, amit a következőkben ragadhatunk meg. Bár a történész nem nyer újabb történeti jellegű információkat az *oratióból*, s így forrásként nem tűnik különösebben érdekesnek, annál izgalmasabb viszont az a kontextus, amelybe Rosseli a katolikus Báthorit helyezi; a szöveget olvasva ugyanis világossá válik, hogy a Bernardinum tudós prédikátora Báthori katolicizmusában látja a Lengyelországot fenyegető veszélyek elhárításának lehetőségét. Ebből a perspektívából nézve válik érthetővé az a probléma is, hogy a szöveg nemcsak Báthorinak, hanem I. és III. Zsigmondnak a laudatiója is, hiszen Rosseli szerint az előbbi volt úgymond a katolikus királyság megalapozója, az utóbbi pedig remélhetőleg Báthori után a megszilárdítója lesz. Rosseli koncepciója tehát az, hogy e három király uralma folytonosságot jelent, azaz hangsúlyozza, sőt felnagyítja a Vasa házból származó III. Zsigmondnak a Jagellókkal – sőt magával Báthorival is – anyai ágon való rokoni kapcsolatának jelentőségét. (Rosseli a beszéd elején hangsúlyozza, hogy III. Zsigmond *Rex ex praeclara et antiquissima Jagellonis familia oriundus*.) Ez az elképzelés egyébként talán reflektál arra a gondolatra, amely nem azt hangsúlyozza, hogy Báthori valójában nem is idegen király: uralkodása és tettei is bizonyítják, hogy éppen az az uralkodó, akit az isteni kegy arra érdemessé tett Lengyelország trónjára.⁴¹ Azaz a hangsúly nem Báthori származásán van, aki bár idegen, Isten kegyéből kiérdemelte, hogy lengyel uralkodó legyen, hanem azon a folytonosságon, amit éppen ez az iseni kegy biztosít. Zsigmond uralkodásával kapcsolatban Roselli ugyanerre utal: nem az a lényeg, hogy valójában a Vasa házból származó uralkodó, hanem az, hogy uralkodásának jövőbeli tettei Isten kegyéből a Jagellók igaz örökösévé teszik. Azaz a lengyel trón esetében méltán beszélhetünk folytonosságról.

Érdemes megjegyeznünk, hogy e rokoni kapcsolatok valójában éppen hogy nem segítették elő Zsigmond törekvéseit, akinek, miután nem sikerült elfoglalnia a

41 V.ö. Horn 2008, 385.

protestáns Svédország trónját,⁴² igen nehéz lett a helyzete a katolikus Lengyelországban is, hiszen úgy tűnhetett, hogy a svéd trón valójában fontosabb volt neki Lengyelországnál. Különösen érdekes ebből a szempontból, hogy Báthorinak, mint katolikus uralkodó erényeinek felsorolása között Rosseli még csak utalást sem tesz az orosz cár fölött aratott, az 1582-ben megkötött Jam Zapolski békével lezárt háborúra. Ennek oka nem lehet az, hogy az esemény jelentőségével Rosseli ne lett volna tisztában, hiszen azt nemcsak forrásokból ismerhette meg, amennyiben 1582-ben már maga is Krakkóban volt. Feltűnő, hogy Roselli számára a legfőbb ellenség még csak nem is a török szultán, hanem a keresztény egységet veszélyeztető eretnekek. Úgy tűnik tehát, hogy a Bernardinum professzora a leginkább fenyegető veszélynek a belső romlást látta, amely pluralitást szülvén megszünteti az eredendő isteni egységet.

Azaz, az oratiót olvasva az lehet az érzésünk, hogy – a királyi erények gyakorlása révén – egyértelmű a dinasztikus folytonosság az uralkodók között. Ahogyan I. Zsigmond uralma a békés, aranykori állapotokat jelentette, úgy tudott Báthori István igazságosan és mértékeletesen kormányozni és vezetni háború és béke között. Látható, hogy kapcsolat van a Pymander ötödik kötetében megrajzolt ideális katolikus uralkodó és az oratióban olvasható laudatio között; a hermetikus kommentárban megjelenő, fentebb megrajzolt uralkodói erények alapozták meg Báthori igazságos uralmát és biztosítottak számára helyet a mennyben.

Annak ellenére, hogy Rosseli oratiója meglehetősen rövid, a szöveg számos klaszszikus, illetve bibliai utalást, vagy szó szerinti idézetet tartalmaz, fő forrása és előképe azonban Szent Ambrusnak Theodosius szászár fölött elmondott gyászbeszéde, amelynek számos fordulata visszaköszön Rosseli szövegében. A lehetséges hatásokat illetően a szöveghez írt magyarázatok adnak eligazítást.

42 Miután több kísérlete is kudarcba fulladt, 1599-ben megfosztották a svéd tróntól.

**HANNIBAL ROSELLI TESTVÉR TEMETÉSI BESZÉDE I. ISTVÁNNAK, A LENGYEL
KIRÁLYSÁG**

felsőleges királyának sírjánál, 1588

Krakkó, Officina Lazari, Az Úr 1590. évében

A méltóságos és egyszersmind nagyságos Uraságnak, Jan Zamosykinak,
a lengyel királyság kancellárjának és e királyság hadserege
győzhetetlen vezérének

Hannibal Roselli testvér, minden jót kíván

Röviden írtam meg a nagy István, Lengyelország legnevesebb királyának gyászbeszédét, akinek illata még mindig betölti a katolikusok fülét,⁴³ akinek fénye nem huny ki a földön, akinek élete sosem ér véget, akinek édessége nem szakad meg szívünkben. Arra kértem Januszowsky urat,⁴⁴ hogy jelentesse meg. De mivel ez nem lehetséges valakinek szóló ajánlás nélkül, Méltóságos Uraságnak szándékoztam ajánlani, hiszen ki másnak szentelhetném, ha nem neked, akiben a felsőleges István kettős lelkülete pihen?

Mert ebben a győzhetetlen uralkodóban a legtökéletesebben megvolt a béke szelleme és a harc szelleme: egyik keze a kormányon, a másik az evezőn; háborúban kiváló férfiú, a béke nagyszerű megőrzője. Méltóságos Uraságnakban nem kisebb mértékben fénylett fel a háború szelleme az országra dühösen támadók, a tatárok és a törökök ravasz betörése ellen, akiket csekély csapatoddal megfutamítottál; és nem kisebb mértékben ragyogott fel a béke szelleme, mégpedig abban, hogy megbékítetted a királyság viszálykodó rendjeit, hogy sokak szívéből kiűzted a régóta meglévő gyűlöletet, és végül az egész országban biztosítottad a békés viszonyokat. Mivel tehát István kettős szellemének, továbbá az ő bölcsességének, türelmének, küzdelmeinek, kitartásának, jámborságának, buzgó katolikus hitének, józanságának, merészségének, győzhetetlen és megtörhetetlen lelkének, nagyszerű és körültekintő tehetségének, ügyességének, éleselméjűségének, bátorságának, igazságosságának, és mértékletes lelkének örököse vagy, úgy vélem, hogy mindenki szemében kedves dolgot fogok tenni, ha ez a szónoklat a te neved oltalma alatt lát napvilágot. Fogadd tehát derűs orcával, nyugodt lélekkel, te bölcs férfiú, aki a lengyel királyság vasoszlopa, ércfala, különleges dísz és éke vagy, e csekélységet, amelyek a te szerencsét hozó felhatalmazásod alatt látnak napvilágot, és újra és újra azt kérem, hogy gondoskodj arról, ami helyes és jó.

Kelt Krakkóban az obszerváns minoriták rendjében, 1590. december 19.

43 V.ö. 2Kor 2,15-16.

44 Łazarzowicz Januszowsky (Johannes Lazarides Janussovius), az egyik leghíresebb nyomdász, Hieronymos Vietor fia.

Annak a fenyegető jelei voltak számunkra a lengyeleket sújító súlyos bajok és belpolitikai megrázkódtatások, azután a nagy hidegek, (nem csak a levegőé, hanem a jogé és az igazságosságé is), továbbá azt hirdette az erkölcsöknek és az erények a szokásosnál nagyobb romlása, hogy a kegyes Báthori István eltávozni készül tőlünk. Miért is ne siratta volna a világ, hogy legott el kell ragadtatnia ennek az uralkodónak, akinek távoztával felfordult a világ, a világ királyai háborúra keltek, a gazdagok elszegényedtek, a szegények meghaltak, Lengyelország pedig atyai védelem nélkül maradt? Amely ország földje emberi vértől ázik, amelynek a házai még mindig füstölögnek?⁴⁵ Ennek a győzhetetlen uralkodónak haláláról szónokoltunk már néhány hónappal ezelőtt, most pedig sírhelyét ünnepeljük, és itt áll a szent oltárnál utóda, a felséges király, III. Zsigmond. Tehát itt hagyott minket egy nagy király? Nem hagyott itt teljesen, hiszen a hatalomban követte őt egy igen emberséges király, egy király, aki a Jagellók kiváló és ősi családjából származik, amelyben I. Zsigmond a béke megteremtőjeként, a katolikus hit legelszántabb védelemzőjeként Lengyelország határait csodálatos és ragyogó módon kiterjesztette; ő, miután sok győzelem révén naggyá lett, és az ellenséggel bátran megvívott háborúk révén híressé vált, a török szultán legnagyobb és rettenetes veszedelme volt. Akkor nem mertek a lengyel királyság határára betörni a csalárd tatárok, sem a hitszegő törökök, és a vad szomszéd sem fogott fegyvert a lengyelekre; de az összes szomszédos nép félté I. Zsigmondnak, a győzhetetlen, legkatolikusabb, legbölcsebb királynak fegyvereit, csodálták bölcsességét, sőt megrettentek a jámborsággal és hittel együtt járó hatalmától. Amíg első Zsigmond a királyság kormányát bölcsen és bátran irányította, *egy folyamár tejjel, nektárral folyt le a másik*,⁴⁶ és Lengyelországban minden dolog nyugodtan és békésen telt. Nem csoda, hogy Lengyelország raktárai mindenki számára jószándékkal nyitva voltak, és a kapzsiság, amely akadály a isteni jótéteményeknek, nem okozott éhséget és szomjúságot a népnek, hanem egyaránt bővelkedett minden ember, mivel azok, akiknek volt, bőségesen adtak a nélkülözőknek.

Miután azonban Szaturnuszt elérte fia, és ő, *a trónja vesztett, Jupiternek fegyvereit futván*,⁴⁷ Latiumba vetődött – azaz, miután az eretnekek piszka megjelent, a katolikus egyszerűség és ártatlanság el lett űzve, miután az országot megtámadta a szakadárak halálos mérge és a különböző szekták hamis tanításai, az emberek Latiumba vetődtek, azaz terjeszték bűneiket és a hamis keresztény szabadság leple alá rejtőztek. Akkor

45 Azaz Báthori halálát mintegy apokaliptikus jelek előzték meg: rendkívüli időjárási jelenségek és erkölcsi romlás. A szöveg előképe: Ambrosius, *De obitu Theodosii*, 1. A rövid oratio egyébként az ambrusi szöveg számos allúzióját tartalmazza. Az első mondat szinte szó szerinti átvétel Ambrus beszédéből. V.ö. Rosseli: *Hoc nobis motus Polonorum graves... minabantur... et ultra solitum... denuntiabat... Ambrus: Hoc nobis motus terrarum graves... et ultra solitum denuntiabat...* Hasonlóképpen a folytatás is: *Quidni mundus ipse defleret eum principem, continuo esse rapiendum...*, ami szó szerinti átvétel Ambrus beszédéből.

46 Ovidius, *Metamorphoses*, I. 111-112. (Devecseri Gábor fordítása.)

47 Vergilius, *Aeneis*, VIII. 320 (Ford. Lakatos István. A fordítást a szöveg kedvéért némileg módosítottam.)

az igazságos Szűz sietve elhagyta a földet,⁴⁸ és Iuppiter országában, az ég egyik részén foglalt helyet; akkor az igazságosság, az igazság, jámborság, emberiesség, őszinteség, felebaráti szeretet, az állam java, a becsület iránti tisztelet, a biztonságot adó józanság, a szegények támogatása, az erőszakosak büntetése elhagyta az embereket, és csak az ég egy részén, azaz a kevés katolikusban maradt meg; akkor mindezeket felváltotta a *vad harc-vágy, valamint éhsége a kincseknek*.⁴⁹ Nem csoda; ugyanis miután a katolikus hit megszűnt, egymásra kezdték emelni kezüket: az atya fiára, a fiú szülőjére, az anya lányára, a lány az anyjára, az embernek ellenségévé vált a saját háza népe. Ilyen idők szakadtak a felséges III. Zsigmondra, aki ellenségeinek sokasága közepette öltötte fel az uralkodói koronát. Nehéz és szörnyű háborúk előzték meg uralkodásának kezdetét, de azt reméljük, hogy nagy béke jön majd el, hiszen Isten így szokta a szomorúságot boldogsággal elegyíteni. Tehát ez a felséges király, Zsigmond, aki oly ragyogó és ősi családból származik,⁵⁰ követi Istvánt a hatalomban. Ám ne indítson meg kora: mert a kor tökéletes ott, ahol tökéletes a hit, és ahol tökéletes az erény: hiszen a hit és az erény növelik a kort.

Ám ne legyünk hálátlanok Istvánnal szemben, hanem saját öröksége alapján ítéljük meg a haza iránti fáradhatatlan szolgálatát. Így énekel a Zsoltáros: *Szeretet tölt el, mert az Úr meg fogja hallgatni imám hangját*.⁵¹ Magára Istvánra ismerek ezekben a szavakban; hiszen szeretet töltötte el őt, aki teljesítette egy igen harcias király feladatait, de megkímélte ellenfeleit, szerette ellenségeit, és megbocsátott azoknak, akik ellene törtek; szeretet töltötte el, mert az országért gyakran szembenézett a halállal, nem kímélte magát, nem vonakodott a hatalmas feladatoktól. Szeretet töltötte el az országot illető igazságosság és megbecsülés iránt; szeretet töltötte el, mondja, mert „meghallgatott engem az Úr, hogy az országot, amelyet sok győzelemmel növeltem, gazdagsággal és emberek sokaságával szaporítottam, most már békében és nyugalomban hagyjam hátra”. E világ gondjaitól megpihelve, István örvendezik, hogy ki lett ragadva a gondok közül: felemelte lelkét Istenhez, és az örök nyugalom felé vezérli azt, felismervén, hogy helyesen törődött magával, mert kiragadta lelkét a halálból,⁵² pedig ebben a világban gyakran szembesült a halállal. *Térj meg, lelkem, nyugalmadba*,⁵³ amelyhez István igyekezett, és lép be Jeruzsálem városába, amelyről

48 Cicero, *Aratea Phaenomena*, fr. 19. V.ö. Ovidius, *Metamorphoses*, I, 149-150; Vergilius, *IV. ecloga*, 6. A szűz a Virgo csillagképre utal, ami az Ovidiusnál és Vergiliusnál olvasható hagyomány szerint, a földről az aranykor végén a bűnök miatt utolsóként eltávozó Diké istennő megjelenése. Másrészről Diké visszatérése a földre az új aranykort jelenti. Azaz a katolikusoknak a protestánsok – tehát eretnekek – általi üldözése az aranykor végét jelenti. A katolikus uralkodók, így Báthori is, ezt az aranykort hozták vissza.

49 Vergilius, *Aeneis*, VIII. 327. (Lakatos István fordítása.)

50 Zsigmond a Vasa uralkodóház tagja volt, anyja, Jagelló Katalin révén állt rokonságban a Jagelló házal. Ez utóbbi szempont azért figyelemre méltó, mert a beszédben Rosseli lényegében a lengyel katolikus uralkodók hatalmának folytonosságát hangsúlyozza.

51 Zsolt 116,1.

52 V.ö. Ambrosius, *De obitu Theodosii*, 30.

53 V.ö. Zsolt, 116,7.

írva van: És a királyok odaviszik a *nemzetek dicsőségét és gazdagságát*.⁵⁴ Az az igazi dicsőség, amit ott nyerünk el, az a legboldogabb ország, amit ott birtoklunk. Miután a kétes kimenetelű küzdelemtől megszabadult, István most a fenséges emlékezetet, az örökkévaló fényt, és örökkétartó nyugalmat élvezi, fáradozásaiért pedig, amit az ország dicsőségéért és üdvéért vállalt magára, az isteni jutalom gyümölcseinek örvendezik.⁵⁵ És – hogy beszédemet az ő dicséretébe fordítsam – magam is szerettem István királyt, a különleges bölcsességű és igazságossággal ékes férfit,⁵⁶ aki mindent győzhetetlen és törhetetlen lélekkel viselt. A köz- és magánügyekben, a polgárokat érintő belpolitikai ügyekben, a külügyekben és a háborús dolgokban egyaránt óvatos, előrelátó, körültekintő, okos, és buzgó volt, mindig kész igazságot szolgáltatni, bírászkodni, tanácsot adni, kész a küzdelemre, a háborúra, a békére, a lelki nyugalomra, az állam egységére: elszánt lélekkel indult hadjáratra, mind szerencsés, mind szerencsétlen dolgok közepette ugyanolyan nyugodt orcával és méltóságos tekintettel rendezett el mindent.⁵⁷ Tehát méltó volt a szeretetünkre,⁵⁸ mert jobban kedvelte az olyat, aki megfeddte, mint azt, aki hízelkedett neki. Megtört a szívem, mert elragadtatott tőlünk e férfi, akihez alig találni hasonlót.⁵⁹ Ám egyedül téged, téged kell hívnunk Uram, hozzád kell fohászkodnunk, hogy tedd őt jelenvalóvá unokájában,⁶⁰ Harmadik Zsigmondban. Kérlek, Uram, add meg azt a nyugalommal szolgáló Istvánnak, amely nyugalommal szentjeidnek készítettél.⁶¹ Lelke oda térjen vissza, ahonnan jött, ahol nem érezheti a halál tövisét, ahol megéri, hogy ez nem az embernek, hanem a bűnnek a végét jelenti.⁶² Mert bizony meghalt, de a bűnnek halt meg, hogy már ne

54 Jn 21,26 parafrázisa.

55 V.ö. Ambrosius, *De obitu Theodosii*, 32.

56 V.ö. Ambrosius, *De obitu Theodosii*, 34.

57 Bár nem tudható biztosan, de feltételezhető, hogy Báthori ismerte Erasmusnak a jó fejedelemtől szóló munkáját, erről l. Horn I. i.m. 368. E helyen talán Rosseli is a szerző által idézett szövegrészt tartja szembe előtt: „Vázzoljon fel a nevelő egy bizonyos égi lényt, aki inkább istenséghez, mint emberhez hasonló, erényeinek száma teljes, mindenki javára született; az égiek azért küldték, hogy a halandók terheit megkönnyítse, mindenkiről gondoskodik, mindenkinek tanácsot ad; neki semmi sem olyan kedves, semmi sem olyan drága, mint az ország; lelke mindenki iránt több mint atyai, mások élete kedvesebb neki, mint a sajátja, éjjel-nappal azon munkálkodik, arra törekszik, hogy a lehető legjobb sora legyen mindenkinek; a jók számára már előkészítette a jutalmat, a rosszak számára a bocsánatot, ha hajlandók a becsületes életmódra; viszonzatlanul annyira akar polgárainak jót tenni, hogy szükség esetén nem habozik védelmükre saját magát veszélynek kitenni; ami a hazának jó, neki az a hasznos; mivel mindig virraszt, mások mélyen aludhatnak; mivel neki soha sincs nyugalma, a haza nyugodtan élhet; mivel őt állandóan gondok gyötrik, a polgároknak bőven jut békesség. Csak az ő erényétől függ az ország boldogsága.” (Csonka Ferenc fordítása.)

58 Ha az uralkodót szeretik az alattvalói, akkor uralkodása sikeres, mivel uralma az erényeken alapul.

59 V.ö. Ambrosius, *De obitu Theodosii*, 36.

60 V.ö. Ambrosius, *De obitu Theodosii*, 36.

61 V.ö. Ambrosius, *De obitu Theodosii*, 36.

62 V.ö. 1Kor 15,55.

lehesen helye a bűnnek.⁶³ Könnyezve kísérem a háború és béke őrzőjét,⁶⁴ aki jó- és balsorsban egyaránt helyesen viselkedett, akinek halálát nemcsak V. Sixtus pápa és más keresztény királyok és hercegek, hanem, úgy hallottuk, még a török szultán is egészen megkönnyezte. És valóban, ahogyan még akkor, mikor ő, aki most már az égiek közt van, köztünk élt, a világ élvezte a békét, és úgy tűnt, hogy minden bőségben, a dolgok pedig nyugalomban vannak, úgy most világos, hogy amint tőlünk eltávozott, eláraszt minket minden baj zűrzavara. Mennyi mérsárlás származott ebből! Az örült eretnekeknek a katolikusok elleni mily sok gúnyolódása! Milyen sok szerencsétlen ember legyilkolása! A szegények milyen nagy szűkölködése, milyen sok könnye, és elnyomása! A templomoknak micsoda megszenteltségtelenítése! Ó, István, István, századunk királyainak igazi koszorúja és egyedülálló dísz, erényed nagyszerű és híres emlékét egyetlen század feledése sem fogja eltörölni. Tehát István a fényben marad,⁶⁵ és a szentek társaságával büszkélkedik,⁶⁶ máris hatalmasabbként és dicsőségesebben költözött a mennybe: az angyalok kara vezette oda, a szentek tömege követte. És te, Krakkó, boldog vagy, mert befogadod a legbátrabb és győzhetetlen király testét, és az égi királyság lakóját eltemetett testének fenséges hajlékával őrzöd meg. Tehát nem tudok nem felkiáltani: felséges István, élj jól, ragyogóan, szerencsésen! Nyugodj békében nyughelyeden, pihenj csendesesen a sírodban: el fog jönni az idő, mégpedig rövidesen, amikor meghallod a kürtök szavát,⁶⁷ amely felserkent: felkelsz a porból⁶⁸ azon uralkodókkal együtt, akik érdemeket szereztek a keresztény világért, elragadtatsz az égbe, a felhők közé Krisztussal szemben, és örökké az Úrral leszel. Közben mi siratjuk veszteségeinket, te azonban a mennyben, az égi lelkekkel együtt, megajándékozva a legjobb és örök élettel, folytonosan könyörögj értünk, hogy a jelenlegi és elkövetkezendő bajjoktól megszabadulván, képesek legyünk halhatatlan köszönetet mondani a legjobb, legfőbb Istennek.

*Dr. Hamvas Endre Ádám
főiskolai docens
Gál Ferenc Főiskola Gazdasági Kar
Társadalomtudományi Intézet*

63 V.ö. Róm 8,6-11.

64 Báthori egyik kedvelt jelmondata volt: Pace Deo volente bello, Rosseli valószínűleg itt erre utal. Giacomo Franco 1584-es, Báthorit ábrázoló metszetén is feltűnik a gondolat. A metszetet közli Horti 2008, 398.

65 V.ö. 1Jn 2, 10.

66 Ambrosius, *De obitu Theodosii*, 39.

67 Vö. Jel 8-10

68 V.ö. Ez 37,1-14.

IRODALMI TÁJÉKOZTATÓ

Elsődleges források:

- Sancti Ambrosii Oratio de Obitu Theodosii.* Text, translation, introduction, and commentary. By Sister Mary Dolorosa Mannix. Pp. xvi + 166. Washington: The Catholic University of America, 1925.
- Hannibal Rosseli: *Oratio funebris fratris Hannibalis Roselli, in sepultura Stephani 1. regis poloniae serenissimi*, Cracoviae, ex officina Lazari, 1588.
- Hannibal Rosseli: *Pymander. Vol V. De Elementis, et descriptione totius orbis.* In Officina Typographica Lazari, Cracoviae, 1586.
- Ó- és Újszövetségi Szentírás a Neovulgáta alapján. Szent Jeromos Katolikus Bibliatársulat, Budapest, 2006.

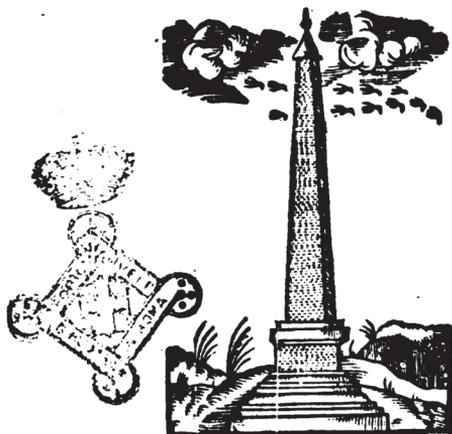
Szakirodalmi tájékoztató:

- Accattatis, Luigi: *Le biografie degli uomini illustri delle Calabrie, raccolte a cura di Luigi Accattatis.* Cosenza, Tipografia Municipale, 1869.
- Czerkawski, Jan: *Hannibal Rosseli jako przedstawiciel hermetyzmu filozoficznego w Polsce. Roczniki Filozoficzne.* 1967, 15/1, [119]-140.
- Csorba Tibor: *A humanista Báthory István.* Palladis, Budapest, 1943.
- Csízay Katalin: *Az ideális vezető politikus alakja a görög-római hagyományban.* Budapest, L'Harmattan, 2018.
- Davies, Norman: *Lengyelország története.* Osiris, Budapest, 2006.
- Drake, Harold A: The church, society and political power. In: Casiday, Augustine – Norris, Frederick W. (eds.): *The Cambridge History of Christianity.* Vol. II. Cambridge, Cambridge University Press, 2007. 403-428.
- Gilly, Carlos – van Heertum Cis (eds): *Magia, alchimia, scienza dal '400 al '700. L'influsso di Ermete Trismegisto | Magic, Alchemy and Science 15th-18th centuries. The influence of Hermes Trismegistus.* 2 kötet, Florence, Centro Di, 2005.
- Grendler, Paul F.: *The Universities of the Italian Renaissance.* Baltimore, Johns Hopkins University Press. 2004.
- Hamvas Endre Ádám: A filozófikus hermetikus Krakkóban. *Deliberationes.* 2017, X/2. 9-32.
- Harrie, Jeanne: Duplessis-Mornay, Foix-Candale and the Hermetic Religion of the World. *Renaissance Quarterly,* 1978, 31/4. 499-514.
- Horn Ildikó: *A könnyező krokodil.* Budapest, L'Harmattan, 2007.
- Horn Ildikó: Báthory István uralkodói portréja. In: G. Etényi Nóra–Horn Ildikó (szerk.): *Portré és imázs – Politikai propaganda és reprezentáció a kora újkorban.* Budapest, L'Harmattan Kiadó. 2008. 363-401.
- Keserű Bálint – Monok István: *Erdélyi könyvesházak III. 1563-1757.* Szeged, Scriptorum, 1994.
- Kruppa Tamás: Megjegyzések a Báthoryak valláspolitikájáról az 1580-as években.

- Erőfeszítések a protestáns vallásgyakorlat korlátozására (1579–1581). *Keresztény Magvető*, 2012. 118/3. 229-244.
- Monok István: *A Rákóczi-család könyvtárai*, Szeged, Scriptum, 1996.
- Moreschini Claudio: *Hermes Christianus. The Intermingling of Hermetic Piety and Christian Thought*, Turnhout, Brepols, 2011.
- Muccillo, Maria: Il platonismo all'Università di Roma: Francesco Patrizi, In: Cherubini, E. (ed.): *Roma e lo Studium Urbis. Spazio urbano e cultura del Quattro al Seicento*. Atti del Convegno, Roma 7-10 giugno 1989, Rome, 1992. 200-247.
- Muccillo, Maria: *Platonismo, ermetismo e „Prisca Theologia”*. *Ricerche di Storiografia filosofica rinascimentale*. Firenze, Olschki, 1996.
- Muccillo, Maria: Annibale Rossellis „scholastischer” Hermetismus und die Trinitaetslehre. In: Mulsow, M. (ed.): *Das Ende des Hermetismus Historische Kritik und neue Naturphilosophie in der Spaetrenaissance. Dokumentation und Analyse der Debatte um die Datierung der hermetischen Schriften von Genebrard bis Casaubon, a cura di M. Mulsow*. Tuebingen, Mohr-Siebeck, 2002. 61–101.
- Muccillo, Maria: Aspetti della terminologia filosofica nella “Nova de universis philosophia” di Francesco Patrizi da Cherso (1529-1587). In: *Lexiques et glossaires philosophiques de la Renaissance. Actes du Colloque International organisé en collaboration à Rome (3-4 novembre 2000) par l'Academia Belgica, „Le corrispondenze scientifiche, letterarie ed erudite dal Rinascimento all'età moderna” et l'Università degli studi di Roma „La Sapienza”*. Édités par J. Hamesse et M. Fattori. Louvain-la-Neuve, 2003. 129-190.
- Murawiec, Wiesław: Hannibal Rosselli - profesor Akademii Krakowskiej i autor «Pymandra». *Folia Histoica Cracoviensia*, 1989, 1. 33-53.
- Murawiec, Wiesław: Księgozbiory krakowskie zakonu Braci Mniejszych - bernardynów i reformatów - w świetle not proveniencyjnych w XVI-XVIII w. *Folia Histoica Cracoviensia*, 1994, 2. 49-61.
- Szlávik Gábor (ford.): *Dión Chrysostomos A királyságról szóló első beszéd. Fordítás, kommentár és kísérő tanulmányok*. Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem, 2004.
- Veress Endre: Báthory András b. püspök könyvtára. (Négy hasonmással a szövegben.) *Magyar könyvszemle*, 1905. 1-26.
- Veress Endre: Báthory István király és korának könyvésze. Vác, Kapisztrán nyomda, 1937.
- Wadding, Luke: *Scriptores Ordinis Minorum. Quibus accessit syllabus illorum, qui ex eodem ordine pro fide Christi fortiter occubuerunt. Recensuit Fr. Lucas Waddingus. Editio novissima*. Romae, Nardecchia, 1906

6501 5 179. 211

Oratio funebris
FRATRIS HANNIBALIS ROSELLI,
insepultura Stephani I.
REGIS POLONIÆ
SERENISSIMI,
1588.

C R A C O V I Æ,
Ex Officina Lazari, Anno domini,
1 5 9 0.

- 1070. 670

ILLVSTRI, PARITER ET
Magnifico domino,
D. IOANNI SAMOSCIO,
REGNI POLONIÆ CANCELLARIO,
ac exercitus eiusdem regni
principi inuictissimo,

F. HANNIBAL ROSELLI, OMNIA BONA PRECATVR.

Paucis scripsi orationem funebrem, magni Stephani, regis Poloniæ nominatissimi, cuius odor adhuc replet aures catholicorum, cuius lumen in tenebris non extinguitur, cuius vita nunquam moritur, cuius suauitas non interrumpitur in pectoribus nostris: rogauitque D. Ianusouium, ut eam typis traderet. Sed cum id absque alicuius dedicatione fieri non posset, Illustr. D. T. dicare volui: cui enim aptius dedicari potuit, quam tibi, in quo requieuit duplex spiritus serenissimi Stephani? In principe illo inuictissimo, perfectissime requieuit spiritus pacis, & spiritus belli: manus una ad clauum, & altera ad remum: magnus vir belli, & optimus pacis conseruator; nihilominus in tua Illust. dominatione emicuit spiritus belli, aduersus furentes regni impetitores, aduersus Tartarorum, atq; Turcarum dolosam irruptionem,

A ij quas

*quos breui manu terga uertere coegisti : non minùs
 resplenduit spiritus pacis , in conciliandis ordinibus
 regni dissidentibus , in euellendis odiis diuturnis ex
 multorum cordibus , in totius denique regni conuictu
 pacifico. Cùm hæres ergo sis duplicis spiritus Stepba-
 ni, & eiusdem prudentiæ, patientiæ, laborum, lon-
 ganimitatis, pietatis, zeli catholicæ fidei, sobrietatis,
 animositatis, inuicti & infracti animi, egregij &
 circumspecti ingenij, dexteritatis, sagacitatis, soler-
 tiæ, fortitudinis, iustitiæ, & temperati animi ; æsti-
 maui apud me rem omnibus gratam facturum, si hæc
 oratio sub tui nominis tutela ueniret in lucem. Ac-
 cipe ergo læta fronte, tranquillo animo, vir prudentis-
 sime, regni polonici columna ferrea, & murus æne-
 us, decus, & specimen singulare, hæc pauca nostra
 sub tuis felicibus auspiciis prodeuntia, & ut recti bo-
 niq; consulus, iterum, atque iterum rogo. Datum
 Cracouiæ ex conuentu Ordinis fratrum minorum de
 obseruantia, 4. Calendas Ianuarij, Anno Domi-
 ni, 1590.*

Oratio

ORATIO FVNEBRIS
 Fratris Hannibalis Roselli,
 IN SEPVLTVRA STEPHANI I.
 Regis Polonię serenissimi,
 1 5 8 8.

HOC NOBIS MOTVS PO-
 lonorũ graues, & ciuiles, hoc
 intensa frigora, non solũ aë-
 ris, sed etiam iustitię & veri-
 tatis minabantur, & vltra so-
 litum viuendi modum, morum omnium
 corruptio, & honestatis denunciabat; quòd
 clementissimus Stephanus Bathori, recess-
 surus esset à nobis. Quid ni mundus ipse
 defleret eum principem, continuò esse rapi-
 endum; per cuius recessum, mundus est tur-
 batus, principes terrę ad bellum incitati,
 diuites depauperati, pauperes extincti, Re-
 gnum Polonię, paterno destitutũ præsidio?
 cuius terra madet sanguine humano, cuius
 domus cõflagrationum adhuc spirant vesti-
 gia? Huius inuictissimi Principis, iam ante
 A iij aliquot

6

ORATIO.

aliquot menses declamauimus obitum, & nunc sepulturā celebamus: assistente sacris altaribus, Sigismundo Tertio eius successore, Rege Serenissimo. Ergo Rex tantus recessit à nobis? non totus recessit: successit enim in regnum eius, Rex humanissimus, Rex ex præclara, & antiquissima Jagellonis familia oriūsus, in qua Sigismundus Primus, pacis fundator, atque catholicæ fidei acerrimus defensor, mirificè, atq; splendide regni Poloniæ fines dilatauit: multis victorijs auctus, prælijsque contra hostes fortiter gestis, illustris effectus, immanissimo Turcarum Imperatori terrori erat, & formidini. non audebant tunc irrumpere in fines polonici regni, dolosi Tartari, non fœdifragi Turcæ, non ferox vicinus in polonos arma sumebat; sed omnes conterminæ nationes, Sigismundi Primi, Regis inuictissimi, Regis catholicissimi, Regis prudentissimi, arma timebant, admirabantur prudentiam, nec non potentiam cum pietate & fide coniunctam formidabant. Dum
etiam

102 2-12

ORATIO.

7

etiam Sigismundus Primus regni gubernacula prudenter, & fortiter regeret; tunc flumina iam lactis, iam flumina nectaris ibant: omnia tranquillè, & pacatè agebantur in Polonia. nec mirum, cum promptuaria polonorum benignè paterent omnibus: nec auaritia intercipiens beneficia diuina, famem sitimque vulgo faceret; sed omnes æqualiter abundarent. cum habentes non habentibus, largè copiosèq; donarent. sed postquam Saturnus à filio pulsus est, in Latiumque delatus, arma Iouis fugiens, & regnis exul ademptis, hoc est, postquam hæreticorum ingressa est colluies; pulsa est catholicorū simplicitas, & innocentia: postquam inuasit pestiferum schismaticorum virus, & diuersarum sectarum fallacia, homines delati sunt in Latium, id est, dilatauerunt mala sua, & sub velamine falsæ libertatis christianæ sese absconderunt: Tunc deseruit properè terras iustissima virgo; Et Iouis in regno, cælique in parte resedit: tunc iustitia, veritas, pietas, humanitas, sinceritas, amor
frater-

8

O R A T I O.

fraternitatis, bonum reipublicæ, honestatis obseruantia, sobrietatis tutela, pauperum sustentatio, violentorum punitio, homines deseruit, & in cæli parte, hoc est, in paucis catholicis refedit: tunc belli rabies, & amor successit habendi. nec mirum, sublata enim fide catholica, inter se manus conferere cœperunt, pater in filium, filius in parentem, mater in filiam, filia in matrem, & inimici hominis, domestici eius. Incidit noster Serenifis. Sigismundus Tertius in hæc tempora, & cum magno aduersariorum tumultu, coronam regni suscepit: grauia, & horrida bella, regni exordia præcesserunt; magnam deinde pacem fecuturam fore speramus: sic enim læta tristibus Deus miscere consuevit. Is igitur Rex Serenissimus, ex tã præclara, & antiquissima familia oriundus, successit in regnum Stephano. Nec moueat ætas: est enim perfecta ætas, vbi perfecta est fides, vbi perfecta est virtus; fides quippe & virtus augent ætatem. Stephano autem ne simus ingrati: sed suo pignori, sedulum

103 215

ORATIO.

dulum ac patrium impendamus obsequium. Cantat Psalmista: Dilexi, quoniam audiet Dominus vocem orationis meæ. Agnosco ipsum Stephanum loquentem: verè enim dilexit, qui officia pugnacissimi Regis impleuit, qui seruauit hostes, qui dilexit inimicos, qui ijs, à quibus appetitus est, ignouit. Dilexit, quia pro regno sæpius se morti obtulit, sibi que non pepercit, nec immensos subire labores recusauit. Dilexit regni iustitiam & honorem. Dilexi, inquit, quoniam exaudiuit me, vt regnum victorijs multis auctum, diuitijs, & populorum multitudine cumulatum, nec non pacatum & tranquillum relinquerem. Feriatus his seculi curis Stephanus, se ereptum gaudet: cleuauit animam suam ad Deum, atque ad æternam requiem direxit; pulchre sibi consultum agnoscens, quòd eripuerit animam suam de morte, quam quidem mortem frequenter in hoc seculo sustinuerat. Conuertere anima mea in requiem tuam, in quam festinauit intrare Stephanus, & ingredi in ciuitatem Ierusalem.

B tcm Ie-

40

ORATIO.

tem Ierusalem, de qua dictum est, Et Reges gentium ferent gloriam in illam. Illa est vera gloria, quæ ibi sumitur: illud regnum beatissimum, quod ibi possidetur. Solutus dubio certamine Stephanus, fruitur nunc augusta memoria, luce perpetua, tranquillitate diuturna; & pro suis laboribus, quos pro regni honore, & salute suscepit, remunerationis diuinæ fructibus gratulatur. Et ego quidem, ut orationem meam, in laudem ipsius conuertam, dilexi Stephanum Regem; singulari prudentia virum, iustitia ornatum; inuicto & infracto animo omnia gerentem. In rebus publicis & priuatis, in rebus ciuilibus & domesticis, in rebus forensicis & bellicis, cautum, prouidum, circumspectum; sagacem, atque strenuum: semper paratum ad ius reddendum, ad iudicandum, ad consulendum, ad pugnam, ad aciem, ad bellum, ad pacem, ad animi tranquillitatem, ad reipublicæ concordiam: prompto animo belli expeditiones subeuntem: in prosperis, & aduersis rebus, eadem frontis serenitate, atque vul-

104

ORATIO.

que vultus maieftate, omnia difponentem. Meritò ergo erat diligendus, qui magis arguentem, quàm adulantem probabat. Conteror corde, quia ereptus eft nobis vir, cui vix poffumus inuenire fimilem. Sed tu tu folus Domine inuocandus es, tu rogandus, vt eum in fuo nepote, Sigifmundo Tertio repræfentes. Da quæfo Domine requiem feruo tuo Stephano, requiem quam præparafti Sanctis tuis. Illò conuertatur anima fua, vnde exiuit, vbi mortis aculeum fenfire non poffit, vbi cognofcat mortem hanc non hominis finem effe, fed culpæ. quod enim mortuus eft, peccato mortuus eft, vt iam peccato locus effe non poffit. Profequar lachrymis, virum belli & pacis conferuatorem: in vtraque fortuna belliffime fe gerentem: cuius obitum, non folùm Summum Pontificem Sixtum, huius nominis Quintum, ac alios chriftianos reges, & principes, verùm etiam Imperatorem Turcarum, vſque ad lachrymas defleuiſſe audiuiſmus. Et reuera, ſicut eo viuente apud nos,

B ij nunc

nunc verò apud superos, sua mundus pace fruebatur, omniumque bonorum copia, & rerum tranquillitas esse videbatur, ita planè, eo à nobis recedente, omnium malorum exundavit confusio. Quantæ inde hominum strages! quantæ infanientium hæreticorum in catholicos insultus! quantæ miserorum iugulationes! quantæ pauperum angustia, lachrymæ, & oppressiones! quantæ ecclesiarum prophanationes! ô Stephane, Stephane, verè corona regum nostri temporis, & decus singulare, cuius insignem, atque illustrem virtutis memoriam, nulla vnquam tēporis delebit obliuio. Manet ergo in lumine Stephanus, & sanctorum cœtibus gloriatur: iam potentior, iam gloriosior, ad cælum migravit, quem angelorum caterua deduxit, quem sanctorum turba est prosequuta. Et tu beata es Cracouia, quæ corpus pugnacissimi, & inuictissimi Regis suscipis, & habitatorem supernæ illius ciuitatis, augusto sepulti corporis conseruabis hospitio. Nō possum ergo tibi non acclamare Stephane
Scre-

105.

215

ORATIO.

13

Serenissime, bene, præclare, feliciter. Quare molliter quiesce in cubili tuo: dormi suaviter in sepulchro tuo: aderit tempus, & breui, quando audies vocem tubæ, qua exprogefactus, procedes à puluere, vnaque cum cæteris regibus, qui bene meriti sunt de re-pub. christiana, raperis in nubibus obviam Christo in aëra, & sic perpetuò cum domino eris. Interim nos deflemus damna nostra; tu verò in cælo optima, atque perpetua vita, cum cælestibus spiritibus donatus, pro nobis orare non cesses; vt ex præsentibus, & futuris malis liberati, Deo Optimo Maximo immortales gratias agere valeamus.

FINIS.

TÖRTÉNELEMFELFOGÁS A 12. SZÁZAD MÁSODIK FELÉBEN A PÁRIZSI SAINT-VICTOR ISKOLA MAGISTEREINÉL

BEVEZETÉS

A történelem, ahogyan azt a 12. században gondolták, a teremtéssel kezdődött, sarkpontja a Megtestesülés, Krisztus születése, vége pedig a Parúzia, Krisztus második eljövetele. A középkor felfogásában a *res gestae*, még *gesta Dei* maradnak, vagyis a történelem megértésének kulcsa a teológusoknál van.¹ A feltehetően Párizsban műveltségre szert tevő *Anonymus, P dictus magister* is tulajdokképpen egy teológus, ezt nyilvánvaló bibliai ismeretei alapján gondolhatjuk. Azt írja műve *prologus*ában: *A különböző történetírók példája nyomán Isten segítő kegyelmébe vetvén bizalmamat, úgy gondoltam, legjobb ha mindez nem merül feledésbe az utódok utolsó nemzedékéig.*² Az utolsó nemzedékig, vagyis Krisztus második eljöveteléig, a Parúziáig. Ezekkel a kutatás a mű vizsgálata során csak érintőlegesen foglalkozott, pedig *P dictus magister* azt mondja, hogy legfőbb forrása a Szentírás, *de certa scripturarum explanatione*. Ebből azt feltételezhetjük, hogy a *Gesta Hungarorum* biblikus, tipologikus, vagyis allegorikus mű.

A tipológia alapján megszerkesztett mű sarkpontjai a vándorlás, kivonulás, honfoglalás/visszatérés és a királyság. A vándorlástól a királyságig a Biblia és a *Gesta Hungarorum* történetei és szereplői között párhuzam van, melyek *P dictus magister*t is befolyásolták, tehát ő sem csak a *Trója-regény magyar változatát akarja megírni*.³ Műveltségét meghatározta a középkor gondolkodásmódja. Ezek a szerzők *leginkább a Szentírásból és Vergilius Aeneiséből kölcsönözhatték a honszerzés motívumait, hiszen meggyőződésük volt, hogy saját népük honfoglalása is csak ezen meghatározott típusok szerint mehetett végbe*.⁴ A *Gesta* bibliai párhuzamaiból látható, hogy a műben minden szereplő fontos, látható, hogy a történelem ura Isten. A 20. fejezetben olvashattuk, hogy *Isten pontosan*

1 Janssens, 2002-2003. 121.

2 Veszprémy, 2001. 9-10.; 5. fejezet: *Tehát a hét férfiú szabad akaratából és közös megegyezéséből Ügyek fia Álmos és a nemzetségéből majdan leszármazók személyében fejedelmet és parancsolót választott magának és fiai fiainak is, az utolsó nemzedékig.* (13.); A Parúziára utaló gondolattal zárul a *Gesta* 57. fejezete: *[...] de fia Örkénd keresztényként, él Krisztussal mindörökké.* (49.)

3 Vö. Győry, 1948. 80.

4 Bácsatyai, 2013. 284.

beváltotta jövendölését Álmos fejedelmen és fián, Árpádon, amit Mózes próféta énekelt meg Izrael fiairól: „És a hely, amelyet lábatok tapod, a tiétek léssen.”⁵

Jelen dolgozatban a 12. század történelemszemléletét próbáljuk meg bemutatni a párizsi magistereken keresztül, akik nagyban befolyásolhatták a *Gesta Hungarorum* szerzőjének felfogását is.

A PÁRIZSI SAINT-VICTOR APÁTSÁG

A középkor írói, gondolkodói számára műveik megírásához a kiindulópont a Szentírás volt, a kinyilatkoztatott isteni igazság, amit különböző szinteken értelmeztek: 1. irodalmi, történeti vagy szó szerinti módon, 2. allegorikusan, 3. morális szempontból és 4. eszkatológikusan. Többek között Dante is elmondja, hogy művét, a *Commediát* is a négy kritérium szerint kell olvasni.

A *Saint-Victor* apátság kanonokjai az apostolok mintájára kezdtek el tanítani és prédikálni 1109 körül.⁶ Alapítója a *Notre-Dame* teológusa, *Champeauxi Vilmos* (†1121) volt, aki diákjai egy csoportjával elhatározta, hogy visszavonul a *Notre-Dame*ből, hogy a falakon kívül, egy temetőkápolna körül, amely Szent Viktor vértanú tiszteletére volt szentelve, telepedjen le. Vilmos célja ezzel az volt, hogy diákjaival együtt egy olyan életstílusban éljen, amely nem a filozófiai vagy teológiai vitákra, hanem az imára és az elmélkedésre összpontosít.⁷ Vilmos csak rövid időt töltött itt, mert 1113-ban, amikor *Châlon-sur-Marne* püspöke lett, elhagyta a *Saint-Victort*. VI. Lajos francia király támogatásának köszönhetően a közösség reguláris kanonoki apátsággá vált, és megkapta az apátválasztás szabadságát is, 1114-ben pedig II. Paszkál pápa megerősítette az alapítást.⁸ A kongregáció a *Liber ordinis Sancti Victoris* szabályzat alapján Franciaországtól (Orléans, Noyon, Senlis, Bourges) Itálián át Skandináviáig elterjedt. 1148-ban a *Saint-Victor* apátság még a párizsi *Sainte-Geneviève* monostort is bekebelezte. Ez a két alapítás a kultúra és a képzés meghatározó központjaivá lettek a század végére.⁹ Mindez leginkább *Szentviktori Hugónak* volt köszönhető, aki 1115-től itt tanult, majd 1125-től *magisterként* – teológiát tanítva –, 1133-tól pedig a közösség *apátjaként* nemzetközi közismertséget szerzett a monostornak irodalmi tevékenységével.¹⁰

5 Veszprémy, 2001. 24.; Ez az egyetlen olyan – tipologikus – szövegrészlet a Gestában, ahol a szerző pontosan megjelölte a szentírási idézet helyét is. Déri Balázs erről így ír: *Ez az anonymusi szöveghely a Biblia-idézés szempontjából azért is fontos, mert előképszerűen van alkalmazva egy bibliai történet egy magyar történelmi körülményre: a bibliai honfoglalás így nyilvánvalóan párhuzama a magyar honfoglalásnak, illetve a magyar honfoglalásra rávetíti amazt, s ezzel mintegy legitimációt ad neki. A XVI-XVII. századi irodalomban sokszor hangsúlyozott zsidó-magyar sorsközösség középkori gyökereinél vagyunk. In: Déri, 2011/2012. 244.*

6 Sastre Santos, 1997. 288-289.

7 Rotundo, 2016. 37.

8 Fiorini, 2000. IX-X.

9 Vauchez, 1997. 418.

10 Redl, 1988. 285.; Rotundo, 2016. 38.

A *Saint-Victor* apátság iskolája volt egyébként az a hely, mely megnyitotta az utat a Bibliának ahhoz a megközelítéséhez, melyben az a tanulmány és a tanítás tárgya lett, vagyis a Biblia a prédikációknak és a teológiai képzésnek a részévé vált. Az egyik legkorábbi ilyen elméleti mű, mely a prédikálás szabályait ismerteti és III. Ince pápa számára is nagyon kedves lesz, a cisztercita bölcselelő, *Alanus ab Insulis* (1114-1202) *De arte praedicatoria* című értekezése.¹¹ Ebben olvashatunk arról, hogy *A szónok, miután megnyerte hallgatói jóindulatát és érdeklődését, térjen témájára, melyet okvetlenül a Szentírásból, abban is főként az evangéliumból, az apostolok leveleiből, a zsoltárokból vagy Salamon könyvéből vegyen; ezt a témát fejtse ki s attól más tárgyra el ne csavarogjon. Végül, amit tanít, példákkal igazolja.*¹² A Szentírás tanításának alapja a szövegolvasást kísérő magyarázat (*lectio*) volt. A tanultakat gondosan meg kellett vitatni, hogy minden kérdés világos legyen (*disputatio*), végezetül a tanítást prédikációkban kellett összefoglalni.¹³ Később a prédikációk pontos felépítésének szabályai is kialakultak: 7. *„Diversimodo exponere themam”: különféleként értelmezni a témát, és pedig szószerint (litteraliter), képletesen, illetve hasonlítva (allegorice), erkölcsi értelemben (tropologice), végül úgy, hogy valaminő földi vagy a küzdő egyházban mutatkozó tény a túlvilági életre vagy a győzedelmes egyházra utal (anagogice).*¹⁴

SZENTVIKTORI HUGÓ

A 12. század felfogása szerint a történelem tehát a teremtéssel kezdődött, sarkpontja a Megtettesülés, vége pedig a Parúzia. Ez a kettős felosztás – 1. Ádámtól Krisztusig, 2. Krisztustól a Parúziáig – volt tehát a korszak hagyományos szemlélete, amitől akkoriban *Szentviktori Hugó* (†1141) teológus, *alter Augustinus*,¹⁵ misztikus író tért el hármas rendszerével. A párizsi magister három legismertebb műve: a *Didascalion* (a hit titkairól), a *De sacramentis christianae fidei* (a teremtésről és a megváltásról) és a *Hierarchia coelestis*.¹⁶ A különböző forrásokban eltérő neveket olvashatunk vele kapcsolatban: *Hugo de Sancto Victore*, *Magister Hugo* vagy egyszerűen *Hugo*, *Domnus Hugo*, *Venerabilis Hugo*, *canonicus*, *presbyter*, *Pater* vagy *frater Hugo*, *praepositus sancti Victoris*. Nevezték őt *philosophus*nak, *theologus*nak és *theosophus*nak is, *beatus*, *sanctus* vagy *Hugo magnus*nak, illetve *Hugo parisiensis*nek.¹⁷ Fő művében, a *De sacramentis christianae fidei*ben, melyet 1137-ben Párizsban írt, azt a kérdést járja körül *Canterbury* Szent Anzelmhez (†1109) hasonlóan, hogy *Cur Deus homo?* – Isten

11 Pasquato, 2006. XIV.

12 Rónay, 1968. 26.

13 Madas, 2000. 105.

14 Rónay, 1968. 27.

15 Söveges, 2007. 211.

16 Chappin, 1998. 316.

17 Fiorini, 2000. XI.

miért lett emberré?¹⁸ Ebben a munkájában a történelem hármass felosztását javasolta Szentviktori Hugó,¹⁹ mellyel tulajdonképpen Szent Ágoston felosztását elevenítette fel, aki az *ante Legem, sub Lege, sub gratia, in pace* foglamakat többek között az *Expositio quarundam prepositionum ex epistola ad Romanos* című művében fejtette ki.²⁰ Nicolaus de Verdun (†1205) is hármass, tipologikus felosztást alkalmazott Szent Ágoston alapján az 1181-ben elkészült klosterneuburgi oltár kivitelezésekor, amely az esztergomi *Porta Speciosaval* áll művészi kapcsolatban.²¹ Egyúttal Szent Ágoston a *De Genesi contra Manichaeos* című munkájában a teremtés napjai alapján hat korszakot különböztetett meg: 1. Ádámától az özönvízig, 2. Noétól Ábrahámig, 3. Ábrahámától Dávidig, 4. Dávidtól a babiloni fogságig, 5. a babiloni fogságtól Krisztusig. 6. Az utolsó korszak Krisztus első megjelenésétől a világ végén bekövetkező visszatéréséig tart.²² Szent Ágoston azt írja: Úgy vélem azonban, még figyelmesebben kell vizsgálni, hogy miért éppen a hetedik nap a megnyugvás napja. *Mert a Szentírás egész szövegét tekintve azt látom, hogy hat, világos határokkal elválasztott, munkás korszak követi egymást azért, hogy a hetedikben nyugalmat reméljünk. És úgy találom, hogy e hat korszak hasonlít arra a hat napra, amelyeken mindaz lett, amit a Szentírás felsorolása szerint Isten megalkotott.*²³

Szentviktori Hugó úgy látja a történelmet, a *sacra historiat*, vagyis az Egyház történetét,²⁴ mint egy fejlődést Krisztus misztériumának megismerésében, aki a láthatatlan valóság szentsége. A központi esemény a Megtestesülés, azaz Krisztus eljövetele a földre, tehát minden földi dolog az égi valóságokra utal, ugyanis egy allegorikus univerzumban élünk.²⁵ A teremtés és az írott törvény felkészülés Krisztus eljövetelére; Egyház, hit, hierarchia, szentségek, megszentelődés nem mások, mint Krisztus megváltó művének következményei.²⁶ A kor monasztikus környezetében három hagyományos jelentés maradt fent: a történelem, az allegória-tipológia, és a képes beszéd, a tropológia. Szentviktori Hugó a *De Arca Noe morali* című művében a történelmet egy épülethez hasonlította, melyben a történelmi jelentés az alap, az allegória a test, és a tropológia a dísz.²⁷ Az olvasás kulcsa a kolosszei levél mondata: *Ő tett minket*

18 Rotundo, 2016. 92.

19 Janssens, 2002-2003. 111.

20 *Itaque quatuor istos gradus hominis distinguamus; ante Legem, sub Lege, sub gratia, in pace.* In: Migne, 1864. 2065.; Újvári, 2009. 228.

21 Buschhausen, 1974. 5.; Prokopp, 2013. 306-307.

22 Migne, 1841. 190-193.; Löwith, 1996. 222.

23 Heidl, 2002. 81.

24 Ruh, 2006. 401.

25 Janssens, 2002-2003. 109.

26 Pelster, 1937. 615.

27 *Historia enim longitudinem areae metitur, quia in serie rerum gestarum ordo temporis invenitur. Allegoria latitudine areae metitur, quia in participatione sacramentorum constat collectio populorum fidelium. Tropologia altitudinem areae metitur, quia in profectu virtutum crescit dignitas meritorum.* In: Migne, 1854. 678

alkalmassá arra, hogy az Újszövetség szolgálói legyünk, nem a betűé, hanem a Léleké: mert a betű öl, a Lélek pedig éltet. (2Kor 3,6)²⁸ A *De sacramentis christianae fidei*ben a történelmet három időre, *tempusra* és Szent Ágostonnal szinte teljesen megegyező módon hat *aetasra* osztotta: 1. a természeti törvényé a teremtéstől, Ádámtól Mózesig, 2. az írott törvényé Mózesztől Krisztusig és 3. a kegyelem királysága Krisztustól a világ végéig tart.²⁹

SZENTVIKTORI HUGÓ TÖRTÉNELEMFELFOGÁSA	
3 TEMPUS	6 AETAS
<p>1. idő: A természeti törvény ideje Ádámtól Mózesig.</p> <ul style="list-style-type: none"> – A természeti törvény emberének azokat lehet nevezni, akik kizárólag a természetes ész szerint élnek az életüket, akik a velük született vágyak szerint élnek. – A természeti törvény emberei nyíltan gonoszak. – A nyíltan gonoszak lelepleződnek. – Az első fajtába tartoznak a pogányok. – A természeti törvény ideje a nyíltan gonosz emberekhez tartozott, mert akkor ők voltak számszerű többségben és hatalmi helyzetben. 	<p>1. kor: Ábel ajánlott fel bárányt áldozatul, Krisztus halálának előképeként.</p> <p>2. kor: Noé úgy kormányozta a bárkát, ahogyan Krisztus is irányítja az Egyházat a megpróbáltatások hullámai közepette.</p> <p>3. kor: Ábrahám a fia helyett egy kost ölt le, miként az Atyaisten áldozta föl Igéjét a világ üdvösségéért.</p>
<p>2. idő: Az írott törvény ideje Mózesztől Krisztusig.</p> <ul style="list-style-type: none"> – Az írott törvény emberei azok, akiket külső parancsok vesznek rá a helyes életre. – Az írott törvény emberei színleg jók. – A színleg jók rejtőznek. – Góg és Magóg jelképezik, hogy mit jelent a rejtőzés és a lelepleződés. – E két fajtába tartozó emberek mindig is üldözték az igazi jókat. – A második fajtába tartoznak a zsidók. – Az írott törvény ideje a színlelt jókhoz tartozott, mert akkor az emberek félelemből szolgáltak, és csak a tetteik voltak tiszták, a lelkük nem. 	<p>4. kor: Jeruzsálemben létrejön Isten népének ideigvaló országa, előre megjelenítve az örökkévalót. Benne a Béke Fejedelme, az Örök Atya a híveit bevezeti az örök béke látásába. Dávid vált ennek a királyságnak a kezdetévé, aki sok megpróbáltatáson edződve megdicsőült, és a béke utódként hagyta hátra a fiát.</p> <p>5. kor: A népet a bűnei miatt Babilonba hurcolják rabságba, majd Isten könyörületéből kifolyólag hetven év múltán, a rabság igájából megszabadulva visszatérhet a saját földjére.</p>

28 Pasquato, 2006. XII-XIV.

29 Szentviktori Hugóról Migne, 1854. 312-313.; 454-455.

<p>3. idő: A kegyelem ideje Krisztustól a világ végéig.</p> <ul style="list-style-type: none"> - A kegyelem emberei azok, akiket a Szentlélek sugalmazása hat át és világosít meg, hogy felismerjék a jót, amit tenni kell. - A kegyelem emberei valóban jók. - Ide tartoznak a keresztények. - A kegyelem ideje a valódi jókhoz tartozik, mert ők, bár számszerű többségben nincsenek, viszont hatalmi helyzetben vannak, és Isten kegyelméből előbbre valóak még azoknál is, akik erkölcsükben szemben állnak velük. 	<p>6. kor: A Szűztől megszületett Krisztus, ahogyan a hatodik napon a szűz földből meg lett teremtve az ember. Ő tehát, hogy mintegy betetőzzön mindent, amikor férfikorba lépett, a harmincadik életévében megkeresztelkedett János által.</p>
<ul style="list-style-type: none"> - És mi másnak nevezhetném az összes korábbi szentet, akik az Ige megtestesülése előtt lettek kiválasztva a kezdetektől fogva, ha nem kiváló katonáknak, akik a közeledő király előtt jártak a csatasorban? - És azokat, akik a megtestesülés után következnek a kiválasztásban, minek nevezhetném, ha nem más katonáknak, akik azonban nem másik királyt, hanem ugyanazt követik? - Tehát akár előtte járnak, akár a nyomában haladnak, ugyanazon király szentségeit hordozzák, ugyanazon királyért harcolnak, ugyanazt a zsarnokot győzik le. - Kitűnik ebből, hogy már a kezdetektől fogva, ha nevükben nem is, ténylegesen azonban keresztények voltak. 	

Az ágostonos kanonok Hugó tanítványa és követője volt *Petrus Lombardus* (†1164), aki *Clairvauxi Szent Bernát* ajánlásával érkezett Párizsba,³⁰ *Szentviktori Richárd* (†1173), *Petrus Comestor* (†1179), *Petrus Cantor* (†1197), *Adamus Scotus* (†1212), *Stephen Langton* (†1228), a későbbi canterburyi érsek, és III. Ince pápa (†1216) is, aki az ő iskolatársa volt. Ő párizsi tartózkodása alatt – 1186 végén, 1187 elején – még Angliában is megfordult. Elzarándokolt a canterburyi monostorba Becket Szent Tamás sírjához, ami szintén nagy hatást tett rá.³¹

Szentviktori Hugóra hivatkozik többek között *Theodoricus monachus*, norvég benecés szerzetes, művében a *Historia de Antiquitate regum Norwagiensium*ban. A könyv valószínűleg 1177 és 1188 között készült, benne a hunokról és Pannónia elfoglalásáról is írt. Prologusában részletesen felsorolja az általa használt művek szerzőit. Feltehetően ő is Franciaországban tanult.³² Részben eltért *Szentviktori Hugótól* az említett

³⁰ Fiorini, 2000. XIV.

³¹ Paravicini Bagliani, 1997. 506.

³² *Hugo bonae memoriae Canonicus sancti Victoris Parisiis, vir undecunqve doctissimus, ita mererit gentis nostrae in Chronica sua: Northmanni, inquit, de Scythia inferiori, illam procul dubio volens intelligi superiorem, quam nos Suethiam appellamus, egressi, classe advecti in Gallias, intrantesque per Sequanam fluvium, omnia depopulati sunt ferro et flamma.* In: Langebek, 1873. 313. A norvég szerzetes életéről és művéről vö. McDougall, 1998. XI-XIII.

Adamus Scotus Praemonstratensis,³³ aki *De tripartito tabernaculo* című munkájában ugyan három *tempus*ról és hat *aetas*ról írt, nála a korszakhatár nem Mózes, hanem Ábrahám,³⁴ noha Adamus Scotus könyve megírása során Hugó fő művére, a *De sacramentis Christianae fidei*re hivatkozik.³⁵

Többek között ez az alapelv fogja áthatni *Lotario dei Conti di Segni*, III. Ince pápa beszédeinek morális tanítását is, melyek alapvető tárgya két valóság bemutatása, a bűn és kegyelem, illetve egy folyamatos *transitus*ra való meghívás egyikből a másikba, amely a *poenitentia*n keresztül valósul meg. Eszerint beszélt ő Hugóhoz hasonlóan *lex natura*eről, a teremtéstől kezdve, *lex Scriptura*eről, Mózesről, és a *lex gratia*eről, Krisztustól. Ez a hármasság *lex* ellentmond a bűnnek, amelyből ő három félet különített el: *in corde, in ore, in opere*.³⁶

Megállapítható, hogy a *Gesta* szerzője, amikor a pogány magyarokról írt, Szentviktori Hugó alapján gondolkodhatott, aki azt állítja: *Kitűnik ebből, hogy már a kezdetektől fogva, ha nevükben nem is, ténylegesen azonban keresztények voltak, mert a kegyelem emberei azok, akiket a Szentlélek sugalmazása hat át és világosít meg*.³⁷ A *Gesta*ban arról olvashatunk, hogy a magyarságot a Szentlélek vezette ki Székelyföldről, miként a megkezdett művet is a Szentlélek sugallta. A 3. fejezetben Álmosról azt írta *P dictus magister: Vagy azért hívták Álmosnak, azaz szentnek, mivel utódaitól szent királyok és hercegek születnek majdán*.³⁸ A 4. fejezetben ez áll: *Mire azonban Álmos elérte az érett kort, Székelyország összes vezérének hatalmasabb és bölcsőbb lett, és az államügyeket az ő tanácsával és segítségével intézték, mert bár pogány volt, megmutatkozott benne a Szentlélek adománya*.³⁹

33 Adamus Scotus Praemonstratensisről Németh, 1998.

34 *Tria tempora sunt, tempus naturalis legis, quod a mundi fuit principio, usque ad Abraham, a quo in circumcissione lex scripta quodammodo incipit. Tempus scriptae legis, quod ab Abraham usque ad Christi adventum, per quem gratia, et veritas facta est; fuit tempus gratiae, quod a primo Salvatoris adventu incoepit, et usque ad secundum, in quo iudex vivorum, et mortuorum apparebit, durabit. Prima vero aetas ab Adam fuit usque ad Noe, habens annos mille sexcentos quinquaginta sex. Secunda, a Noe usque ad Abraham, habens annos ducentos nonaginta duos. Tertia, ab Abraham usque ad David, habens annos nongentos quadraginta duos. Quarta vero, a David usque ad transmigrationem Babylonis, habens annos octingentos septuaginta tres. Quinta autem, a transmigratione Babylonis usque ad Christum, habens annos quingentos, octaginta quinque. Sexta vero aetas a primo Christi adventu usque ad secundum, ex qua quidem aetate jam anni mille centum octaginta transacti sunt. Septima nunc est in requie animarum; et octava erit in felicitate corporum resurgentium, quando et vitae hujus habdomada finietur, et vitae alterius aeternitas succedit.* In: Migne, 1855. 692.

35 *Si autem prolixius de his scire volueris, lege primam partem libri Magistri Hugonis, cujus est titulus de Sacramentis.* In: Migne, 1855. 697.

36 Pasquato, 2006. XLIX.

37 *Unde patet quod ab initio et si non nomine, re tamen Christiani fuerunt.* In: Migne, 1854. 312-313.

38 Veszprémy, 2001. 12-13.

39 5. fejezet: *Bár pogányok voltak, közösen tett hűségesküjüket halálukig megtartották [...]. (13.); 8. fejezet: A Szentlélek támogatását élvező Álmos pedig felöltötte fegyverzetét [...]. (15.); 17. fejezet: [...] Árpád fejedelem különböző helyeken nagy területet adományozott lakosaikkal együtt Ednek és Edemennek, amelyek birtoklására utódaik az isteni kegyelem segítségével mind a mai napig érdemesek. (22.); 23. fejezet:*

A Gesta tehát Szentviktori Hugó hármas felosztására és gondolataira épül: 1. a vérszerződés előtti időszak (*ante legem*), 2. a vérszerződéstől Szent Istvánig (*sub lege*), és a 3. Szent Istvántól (*sub gratia*). A mű tehát nem hiányos, mert a történet a szolgaságból a szabadságig mutatja be a magyarság történetét, Szent István koráig, aki az *Élet* – Krisztus – *igéit hirdette*, vagyis a magyarság számára ekkor kezdődött el a kegyelem királyságának korszaka. A Gesta 27. fejezete Gyulával, míg a végén, az 57. fejezet Tonuzobával kapcsolatos története is erről szól. Sem Gyula, sem Tonuzoba nem volt hajlandó kereszténnyé lenni feleségével együtt, így számukra az üdvösség sem vált lehetségessé, mert pogányok maradtak.⁴⁰ Több tény – a Szentírás használata, Szentviktori Hugó gondolatainak ismerete – megerősíti azt a hipotézist, hogy *P dictus magister* valóban Párizsban, véleményem szerint az ágostonos kanonokok szentviktori iskolájában tanult.⁴¹ Többek között Veszprémy László is efféle következtetésre jutott. *Ha választ próbálunk adni a historiográfiai hasonlóságok eredetére, akkor ezeket mindenekelőtt az egyetemi iskolázás nagy európai központjai hatásának tulajdoníthatnánk.*⁴² Legutóbb Veszprémy László Hugó hatásáról is írt: *Sevillai Izidort követve Szentviktori Hugó maga is Mózeset tartja az első keresztény történetírónak, szerrinte őt követi Dares mint az első pogány történetíró, majd nyomában jönnek csak a legnagyobb görög nevek. A Névtelen a Biblia és Dares nevének említésével a legnagyobb autoritások felsorolására irányuló elvárásnak már eleget is tett.*⁴³ Bácsyati Dániel egy későbbi adományozás alapján szintén arra következtetett, hogy a szentviktori iskolában is tanultak magyar diákok.⁴⁴

Mivel látták, hogy Isten fényes győzelmet biztosított nekik [...]. (26.); 33. fejezet: *És mivel isteni kegyelem lakozott bennük [...].* (31.); 37. fejezet: *És Isten fényes győzelemmel segítette őket [...].* És Isten kegyelmétől vezérelve nemcsak alávetették őket, hanem valamennyi várukat is elfoglalták [...]. (33.); 44. fejezet: *És mert az isteni kegyelem vezérelte őket, az Úr fényes győzelmet juttatott nekik, ellenfeleik úgy hullottak előttük, mint a kékák az aratók előtt.* (38.); 50. fejezet: *Isten ugyanis, akinek könyörülete vezérelte őket, a fejedelem és vitézei kezére adta ellenfeleiket és nekik juttatta e népek munkájának gyümölcsét.* (42.); 56. fejezet: *Tudjuk ugyanis, hogy a magyarok verhetetlenek az általuk megszokott hadakozásban és haragjában Isten ostorként sújtott le velük sok országra.* (47.)

40 Bollók, 1979. 106.; Hasonló tipologikus párhuzam *Konsztantinosz Manassész* (1130-1187) művében is előfordul, éppen a magyarokkal kapcsolatban. In: Kristó – Makk – Marosi, 1981. 59.

41 Györy János szerint P. mester nyomára *a Trója-regény vezetett el bennünket az orléans-i iskolához. [...] A XII. század második felében szokásban volt az orléans-i iskolák elvégzése után Párizsban folytatni a tanulmányokat, de a fordítottja is szokásos volt.* In: Györy, 1942. 22.; Mezey László szerint: *A viktorinusok magyarországi kulturális hatása a St^e Geneviève-en keresztül III. Béla klerikusairól szólva már ismeretes lett előttünk. Maga a Szent Viktor-i „liber ordinis” – a szerzeteskanonokság viktorinus felfogása – aligha lehetett nálunk ismert. Hugo műveit viszont bizonyára olvasták és őrizték nálunk is, de egykorú vagy egyáltalán Árpád-kori szövegemlékünk erről eddig nincs.* In: Mezey, 1979. 196.

42 Veszprémy, 1994. 36.

43 Veszprémy, 2019. 193.

44 *Egy másik híres párizsi oktatási központ, a Saint-Victor apátság halottaskönyve ugyancsak megőrzött magyar vonatkozású híradást, megemlékezik ugyanis Gertrúd magyar királyné halálának időpontjáról, hozzátéve, hogy II. András elhunyt felesége egy miseruhát ajándékozott az intézménynek. [...] Lehetséges azonban, hogy afféle adományról van szó, mint azok a selyemből készült miseruhák, amellyel a Sainte-Genève apátság iskolájában tanuló Betlehem diák szülei örvendeztették meg a monostor előljáróit, s a*

PETRUS LOMBARDUS ÉS PETRUS COMESTOR

Szentviktori Hugó jelentősebb tanítványai közül *Petrus Lombardus* (†1164) és *Petrus Comestor* (†1178) személyével, hatásával kapcsolatban több fontos kérdés is felvetődik. Jól ismert, hogy *Lombardus legnagyobb hatású munkája a „Szentenciák Könyve”* (*Sententiae in IV libris distinctae*), amelyet a szerző röviddel *Gratianus* műve után írt, 1145 és 1151 között. Ez a munka a legalapvetőbb forrásává vált a skolasztikus biblikus tanulmányoknak a középkori egyetemeken.⁴⁵ *Gerics József – Horváth János* alapján⁴⁶ – azt feltételezte, hogy a *Gesta* 53. fejezetében található kánonjogi kifejezések *Stephanus Tornacensis*, a *Sainte-Geneviève* monostor apátjának tevékenységével hozható összefüggésbe. *III. Béla egykori jegyzője ti. az előbbi esetben Stephanus Tornacensisnek, a Decretum nagytekintélyű értelmezőjének lehetett tanítványa, több, név szerint is ismert magyar klerikustársával együtt [...]*⁴⁷ Ez a megállapítás annyiban árnyalható, hogy éppen *Petrus Lombardus* volt az egyik, aki *Stephanus Tornacensist* megelőzve használta és minden bizonnyal tanította is *Gratianus Decretumát*.⁴⁸ *Szentviktori Hugó*, majd *Petrus Lombardus* hatása, de ténylegesen a *Historia scholastica seu historiae ecclesiasticae libri IV* művet 1170 körül író, a *historia fundamentum est* elvet valló,⁴⁹ *Petrus Comestor* lehetett többek között az egyik a párizsi magisterek közül – noha ő is a *Sainte-Geneviève* monostor tanára volt –, aki a *Gesta* szerzőjét oktathatta. *Comestor* egykori tanítványaként valóban alaposan megismerhette az Ó- és az Újszövetséget. A királyi jegyző saját művét *munusnak*, felajánlásnak, ajándéknak, tulajdonképpen áldozatnak nevezi a *Gesta prologusában*,⁵⁰ miként *Comestor* Káin és Ábel áldozatát.⁵¹ Láthattuk, a *Gesta Szentviktori Hugó* hármass felosztására épül, és azt is vélhetjük, hogy a mű nem hiányos, mert a történet a szolgaságból a szabadságig mutatja be a magyarság történetét. Ebben a tekintetben is hasonlóságot láthatunk a *Gesta* és *Petrus Comestor* munkája között, mivel az Egyház történetét ő is a kezdetektől az apostolokig, azaz Péter és Pál apostolok haláláig írta meg, vagyis nem saját koráig!⁵² Természetesen *Petrus Comestor* művében is vannak sajátos részletek, utalások az *aetasokra*.
 Lukács, Jakab, Mihály és Adorján párizsi tartózkodásával körülbelül egy időben

királyné magyarországi diákok párizsi iskoláztatását honorálta ezen a módon. In: Bácsatyai, 2017. 238-239.

45 Szuromi, 2009. 150.; Söveges, 2007. 108.

46 *Anonymus Gestájának 53. fejezetében arról értesít, hogy Zsolt vezér idejében az ország főemberei rektorokat (bírákat) választanak: „qui moderamine turis consuetudinis dissidentium lites contentionesque sopirent”. [...] Anonymus tehát szó szerint átveszi Isidorusból ezt a meghatározást.* In: Horváth, 1963. 454.

47 *Gerics*, 1975. 369.; *Gerics*, 1978. 246.

48 *Pelster*, 1935. 247.

49 *Migne*, 1855. 1053-1054.

50 [...] *omnibus enim horis gaudeat de munere sui litteratori [...]* In: *Szentpétery*, 1937. I. 34.; *Veszprémy*, 2001. 10.

51 *Post multos dies obtulerunt Domino munera (Ge. IV): Cain de frugibus, Abel, secundum Josephum, lac et primogenita agnorum.* In: *Migne*, 1855. 1076.

52 *Pelster*, 1935. 244.

mondja *Gui de Bazoche*, hogy Párizs lesz a gyönyörűségek paradicsoma *Parisius quidam paradisus deliciarum*.⁵³ A Párizs és a paradicsom szójáték *P dictus magister* népetimologikus módszerére emlékeztet, hiszen a Gestában ő is nevekből próbál következtetni azok értelmére: a Munkács szóban a munka, fáradtság, a Szeriben a 'valaminek szerét ejteni' értelmet véli.⁵⁴ A középkori lovagi irodalomból szó szerint átvett szófordulatok mellett talán a sokszor idézett prologus bizonyítja legszembetűnőbben, hogy *P. mester* a 12. századi európai művelődés központjaiban sajátította el a történetírás korszerű alapelveit, s magát az írás művészetét is.⁵⁵ A történetírás korszerű alapelvei ekkoriban Szentviktori Hugó és *Petrus Comestor* műveinek az ismeretét jelentette. *Comestor*, akinek a neve tulajdonképpen egy ragadványnév, miként a többi Párizsban tanult magister neve,⁵⁶ miközben a Szentírást értelmezi, szeret etimologizálni, rendszeresen megkísérli megmagyarázni egy-egy szó jelentését,⁵⁷ vagyis művében a Szentíráshoz hasonlóan a *vulgo*,⁵⁸ *dicitur*, *predictus*, *nuncupatur*,⁵⁹ *secundum* [...] *idioma*,⁶⁰ de akár a *notum sit*,⁶¹ *iuxta fluvium*,⁶² illetve efféle kifejezések gyakran megtalálhatóak, miként *P dictus magister* művében. Mivel ezek a kifejezések *Petrus Comestornál* és *Anonymusnál* egyszerre fellelhetőek, ezzel megerősítést nyerhet az a feltételezés, hogy a királyi jegyző valóban Párizsban tanulhatott.

A Gesta Szentviktori Hugó hármass felosztásán és – többek között *Petrus Comestor* – gondolatain alapul, vagyis a pogány magyarságra is érvényes, amiről Hugó írt: [...] *ha nevükben nem is, ténylegesen azonban keresztények voltak*. Ezért mondja a Gesta szerzője, hogy Álmos, bár pogány volt, megmutatkozott benne a Szentlélek adománya. Amint láthattuk, a magyarságot a Szentlélek vezette ki Szkítiából, a Gestában Isten akarata érvényesül.

53 Gábril, 1938. 184.

54 Veszprémy, 2001. 78.

55 Bácsatyai, 2010. 126.

56 Az említett *magisterek* nevei akár lehetnének ezek is: *P dictus magister H*, azaz *Pater dictus magister Hugo*, *Lombardus dictus magister Petrus*, *Comestor dictus magister Petrus*, *Cantor dictus magister Petrus*, *Scotus dictus magister Adamus*. Ezek a nevek származásra, foglalkozásra, személyes tulajdonságokra utalnak.

57 *Alii duo primis nominibus vocantur Tigris, et Euphrates. Tigris animal est velocissimum, et ideo fluvius ille a sui velocitate Tigridi equivocatus est. Hic vadit contra Assyrios. Dicit Josephus quod Tigris dicitur Diglat, quod sonat acutum, vel angustum. Euphrates frugifer, vel fructuosus de quo per quas transiret regiones, quasi notum, tacuit Moyses, quia est in Chaldaea, unde venerat Abraham.* In: Migne, 1855. 1068.

58 *Pluma enim lingua quadam acus dicitur, scilicet Aegyptiorum, quorum sunt diversae linguae, sicut Graecorum. Hoc genus veli vulgo distratum dicitur, quasi bis stratum.* In: Migne, 1855. 1175.

59 *Sycomorus ficus fatua dicitur, in foliis moro similis, in aliis similis ficui. Unde dicitur quasi sycomorus, sed altitudine praestans, unde et a Latinis celsa nuncupatur.* In: Migne, 1855. 1596.

60 *Erat enim soror ejus, id est cognata secundum idioma Hebraeum* [...] In: Migne, 1855. 1714.

61 *Notum igitur sit vobis, viri fratres, quia per hunc vobis remissio peccatorum annunciat ab omnes* [...] In: Migne, 1855. 1692.

62 *Die autem vigesima quarta, dum esset juxta fluvium qui est Tigris, vidit.* In: Migne, 1955. 1462.

BEFEJEZÉS

Amint láthattuk, *P dictus magister*nek a Szentírás volt legfőbb forrása. Noha többek között Mészáros Ede részletesen ismertette a Szentírás és a Gesta kapcsolatát,⁶³ a kutatók figyelme inkább a többi forrásra irányult, nem pedig a szerző teológiai műveltségére. Kristó Gyula írta: *Anonymus kifejezetten a magyar őstörténetre vonatkozó írott forrást nem tudott hasznosítani, mivel ilyen nem volt. Viszont fellelte azt a két külföldi munkát, ahonnan általában ismeretkehez juthatott. A magyarok eleivel azonosnak tekintett szkítákra egy, antik előzményre visszamenő, kora középkorban kivonatolt munkát (Exordia Scythica) használt, a magyarokra pedig a 10. század eleji Regino krónikáját. [...] Maga hivatkozik előszavában, hogy Dares Phrygius és más szerzők nyomán szerkesztett egy Trója-történetet. Dares iskolai tananyag volt, ennek ismeretére Anonymus külföldi tanulmánya során tehetett szert.*⁶⁴ Feltételezhetjük, hogy nem a királyi jegyző találta fel, alkalmazta magától a bibliai megközelítést, hanem ez is külföldi, párizsi tanulmányaival magyarázható.

Az üzenet megértéséhez a tipológiát kell alapul vennünk, ami a középkori vallásos irodalomban és művészetben ismert és elterjedt volt. Így az sem véletlen, hogy az isteni terv részét képező magyarság története is párhuzamba állítható a bibliai választott nép történetével. Azt mondhatjuk tehát, hogy egyetlen szereplő sem véletlenszerűen került bele a Gestába, mindenki fontos a mű megértéséhez. Ha érteni szeretnénk tehát a Gestát, akkor – tipologikus szerkesztése miatt – a bibliai üzenetre kell összpontosítanunk, ami az Ószövetség ígéreteire épül, amelyek a Gesta 3., 20., 40. és 57. fejezetében találhatóak meg.⁶⁵ A mű nem befejezetlen, a magyarság Szent István királynak köszönhetően vált kereszténnyé, vagyis eljutottunk a szolgaságból a szabadságra, az üdvösségre, a kegyelem királyságába.

Dr. Horváth Gábor
tanszékvezető főiskolai tanár
Gál Ferenc Főiskola Teológiai Kar

⁶³ Mészáros, 1936.; Déri Balázs foglalkozott legutóbb ezzel a kérdéssel: *Mészáros Ede tanulmányának legkomolyabb elméleti tisztázatlansága azonban nem az előbbieken ragadható meg, hanem abban, hogy egyrészt az érdekes filológus úgy beszél a Sacra Scripturáról, mintha azonos lenne az ún. Vulgátával, pedig igaz ugyan, hogy a XIII. század elején már leginkább ezzel a szöveggel kell számolnunk, de patrisztikus szövegek (pl. a matutínium effajta olvasmányai) vagy liturgikus énektételek igen sok alkalommal közvetlen szövegváltozatokat a Vulgáta előtti, régi latin fordításokból, melyeket korábban Itálának neveztek és ma helyesebben *Vetus Latina* névvel illetünk.* In: Déri, 2011/2012. 35.

⁶⁴ Kristó, 2002. 53.

⁶⁵ Az ószövetségi ígéretek: kiviszlek, megszabadítalak, megszentellek és elvezetlek. Vö. *Mondd tehát Izrael fiainak: Én az Úr vagyok az, aki kiviszlek titeket az egyiptomi kényszermunka házából, és kiszabadítalak titeket a szolgaságból. Megváltalak titeket kinyújtott karral, nagy ítéletek által, és népemmé fogadlak titeket. Istenetek leszek, és megtudjátok, hogy én, az Úr, a ti Istenetek vagyok az, aki kiviszlek titeket Egyiptom kínszenvedéseiből, és beviszlek arra a földre, amely felől esküre emeltem kezem, hogy Ábrahámnak, Izsáknak és Jákobnak adom, és odaadom azt nektek birtokul, én, az Úr!* (Kiv 6,6-8)

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Bácsatyai Dániel: Levélírás és prologus 12. századi forrásainkban. In: *Történelmi Szemle*, 2010/1. 125-132.
- Bácsatyai Dániel: *Gesta eorum digna aeternitate laudis*. (Közös motívumok Geoffrey of Monmouth és P. mester regényes gestáiban). In: *Századok*, 2013/2. 279-315.
- Bácsatyai Dániel: A 13. századi francia-magyar kapcsolatok néhány kérdése. In: *Századok*, 2017/2. 237-278.
- Bollók János: A Thonuzoba-legenda történelmi hitele. In: *Századok*, 1979/1. 97-107.
- Buschhausen, Helmut: The Klosterneuburg Altar of Nicholas of Verdun: Art Theology and Politics. In: *Journal of Warburg and Courtauld Institutes* 37. 1974. 1-32.
- Chappin, Marcel: *La Chiesa antica e medievale*. Roma, Editrice Pontificia Università Gregoriana, 1998.
- Déri Balázs: P. magister gestájának bibliai-liturgikus idézetei. – I., II., III. In: *Magyar Egyházzene*, 2011/2012. 33-38.; 241-250.; 343-352.
- Fiorini, Milvia: *Ugo di San Vittore De arra anime. L'inizio del dono*. Milano, Glossa, 2000.
- Gábrriel Asztrik: Magyar diákok és tanárok a középkori Párizsban. In: *Egyetemes Filológiai Közlöny*, LXII. évf. 1938. 182-210.
- Gerics József: Az államszuverenitás védelme és a „két jog” alkalmazásának szempontjai XII-XIII. századi krónikáinkban. In: *Történelmi Szemle*, 1975/2-3. 353-372.
- Gerics József: Domanovszky Sándor, az Árpád-kori krónikakutatás úttörője. (Születése századik évfordulóján). In: *Századok*, 1978/2. 241-250.
- Győry János: P. mester franciaországi olvasmányai. In: *Magyarságtudomány*, 1942. 8-25.
- Győry János: *Gesta regum – gesta nobilium: tanulmány Anonymus krónikájáról*. Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, 1948.
- Heidl György (ford.): *Szent Ágoston – A Teremtés Könyvéről a manicheusok ellen*. Budapest, Paulus Hungarus – Kairosz Kiadó, 2002.
- Horváth János, ifj.: A hun-történet és szerzője. In: *Irodalomtörténeti Közlemények*, 1963. 4. sz., 446-476.
- Janssens, Jos: *Storiografia – Filosofia della storia*. Roma, Pontificia Università Gregoriana, 2002-2003.
- Kristó Gyula: *Magyar historiográfia I. Történetírás a középkori Magyarországon*. Budapest, Osiris Kiadó, 2002.
- Kristó Gyula – Makk Ferenc – Marosi Ernő: *III. Béla emlékezete*. Budapest, Magyar Helikon, 1981.
- Langebek, Jacobus: Theodorici Monachi Historia de Antiquitate Regum Norwagiensium. In: *Scriptores Rerum Danimarcarum Medii Aevi*. Tomus V. Hauniae, 1783. 311-361.
- Löwith, Karl: *Világtörténelem és üdvtörténet. A történelemfilozófia teológiai gyökerei*.

- Budapest, Atlantisz Könyvkiadó, 1996.
- Madas Edit: A prédikáció szerepe és átalakulása a 13. században. In: *Vigilia*, 2000/2. 105-108.
- McDougall, David – McDougall, Ian: *Theodoricus Monachus: Historia de antiquitate regum Norwagiensium. An account of the ancient history of the Norwegian kings*. London, Viking Society for Northern Research, 1998.
- Mezey László: *Deákosság és Európa. Irodalmi műveltségünk alapvetésének vázolata*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1979.
- Mészáros, Eduardus: *Qua ratione Anonymus Hungarus in conscribendis Gestis suis Sacra Scriptura usus sit*. Quinqueecclesiis, 1936.
- Migne, J. – P. (éd.): *Patrologia cursus completus. Series Latina*. XXXIV. Aurelius Augustinus. Parisii, 1841., XXXV. Aurelius Augustinus. Parisii, 1864., CLXXVI. Hugo de S. Victore, Parisii, 1854.; CXCVIII. Adamus Scotus, Petrus Comestor. Parisii, 1855.
- Németh Csaba: Una cum pictura: teológia, szöveg, kép. In: *Palimpszeszt*, 1998/11. Interneten elérhető: http://magyar-irodalom.elte.hu/palimpszeszt/11_szam/04.htm
- Ó- és Újszövetségi Szentírás a *Neovulgáta* alapján. Budapest, Szent Jeromos Katolikus Bibliatársulat, 2004.
- Paravicini Bagliani, Agostino: La centralizzazione romana e l'unificazione della cristianità. (Parte quarta). In: André Vauchez (szerk.): *Storia del cristianesimo. Religione – Politica – Cultura*. Volume 5: *Apogeo del papato ed espansione della cristianità (1054-1274)*. Roma, Borla/Città Nuova, 1997. 499-591.
- Pasquato, Ottorino: Innocenzo III e la predicazione nel suo contesto storico. In: Fioramonti, Stanislao (szerk.): *Innocenzo III. Sermoni (Sermones)*. Città del Vaticano, Libreria Editrice Vaticana, 2006. VII-LXVI.
- Pelster, Francesco: Pietro Comestore. In: *Enciclopedia Italiana*, XXVII., Milano, Istituto Giovanni Trecciani, 1935. 244.; Pietro Lombardo. In: *Enciclopedia Italiana*, XXVII., Milano, Istituto Giovanni Trecciani, 1935. 247-248.; Ugo di San Vittore. In: *Enciclopedia Italiana*, XXXIV., Milano, Istituto Giovanni Trecciani, 1937. 615.
- Prokopp Mária: Francia-magyar művészeti kapcsolatok III. Béla udvarában, Esztergomban. In: Györkös Attila – Kiss Gergely (szerk.): *Francia-magyar kapcsolatok a középkorban*. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2013. 291-314.
- Redl Károly: *Az égi és a földi szépről. Források a későantik és a középkori esztétika történetéhez*. Budapest, Gondolat, 1988. Hugo de Sancto Victore, 285-294.
- Rónay György: *Ars praedicandi*. In: *Teológia*, 1968. 26-36.
- Rotundo, Emmanuele: *Cristologia e soteriologia nelle sentenze di Pietro Lombardo. Uno studio condotto alla luce del dibattito su incarnazione e redenzione nel XII secolo*. Assisi, Cittadella Editrice, 2016.
- Ruh, Kurt: *A nyugati misztika története I. A patrisztikus alapok és a 12. század szerzetesi teológiája*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2006.

- Sastre Santos, Eutimio: *La vita religiosa nella storia della Chiesa e della società*. Milano, Ancora, 1997.
- Söveges Dávid: *Fejezetek a lelkiség történetéből. Első kötet – Keresztény ókor, romanika, gótika*. Pannonhalma, Bencés Kiadó, 2007.
- Szentszék Imre: *Scriptores Rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum*. Budapest, 1937. I.; Reprint kiadás, Budapest, Nap Kiadó, 1999.
- Szuromi Szabolcs Anzelm O. Praem.: Bibliai források a középkori kánonjogi gyűjteményekben (9-12. század). In: Benyik György (szerk.): *Zsoltárok, himnuszok, imádságok*. Szegedi Nemzetközi Bibliikus Konferencia. Szeged, 2008. augusztus 31. – szeptember 2. Szeged, JATE Press, 2009. 147-151.
- Újvári Edit: Egy vallási eszme képi reprezentációja: a Verduni oltár tipológiai kompozíciója. In: Barna Gábor (szerk.): *Érzékek és vallás. Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék*, Szeged, 2009. 226-238.
- Vauchez, André: La chiesa e la cultura: mutamenti e tensioni. (Capitolo terzo). In: André Vauchez (szerk.): *Storia del cristianesimo. Religione – Politica – Cultura*. Volume 5: *Apogeo del papato ed espansione della cristianità (1054-1274)*. Roma, Borla/Città Nuova, 1997. 412-433.
- Veszprémy László: Közös motívumok a 12-13. századi magyarországi és hispániai historiográfiában. In: *Aetas*, 1994/1. 36-48.
- Veszprémy László: Anonymus: *Gesta Hungarorum*. Budapest, Osiris Kiadó, 2001.
- Veszprémy László: *Történetírás és történétírók az Árpád-kori Magyarországon (XI-XIII. század közepe)* *History Writing and Historians in Hungary during the Reign of the Arpad Dynasty (Eleventh-Mid Thirteenth Century)*. Budapest, Line Design, 2019.

DEVELOPING INCLUSIVE PRACTICES IN THE CLASSROOM

Why do we engage all students in inclusive practice behaviours?

INTRODUCTION

As a relieving teacher, I often go to classrooms where students sit with peers who belong to the same ethnic or ability group. I notice that there is very little or no racial mixing in the room. Europeans sit with Europeans, Asians with Asians, Pasifika students with their Pasifika peers, Māori students with other Māori students and so on. Neither there is mixing according to different abilities. High achievers tend to sit together, while students with special needs and less engaged students sit in their own groups. In addition, not only do students sit separately but many of them only listen to the contributions of peers from their own ethnic or ability groups. When others, who belong to a different group, start speaking, I notice students might begin to fidget, talk, go onto their mobile phones or start writing in their books.

The pedagogical challenges involved in teaching in such diverse classrooms, and in classrooms where similar segregation and exclusion happens, can be enormous. How do we as educators create opportunities for students to be with each other in ways other than their usual, habitual engagement and to help them challenge the assumptions that support segregation from each other? What needs to change in order for students from different ethnic or ability groups to feel comfortable sitting in mixed groups and paying attention to each other, independent of which category group they think they belonged to? These questions are important to ask as there are real-time consequences for students who experience the outcomes of exclusionary practices. Winslade and Williams (2012) provide a range of examples from a secondary school of responses to differences that can exclude certain students from full membership of a class. A student with red hair is told to dye her hair, one with artificial limbs is often kicked in the leg and called “legless”, another student is called “too fat to fit in a car”, a student using a wheelchair is called “handicapper” and his orthopedic shoes are often kicked, another student, who is accused of looking at others inappropriately, is called a faggot and one is called “vertically challenged”. Unsurprisingly, most of the differences targeted relate to bodily morphology: an unusual hair colour, being under or overweight, too short or too tall, using a wheelchair and so on. The punishments of students who are ‘othered’ in these very familiar ways, in Winslade’s and Williams’s examples, can include stealing their books and pens, spreading rumours about them,

jumping on their backs, punching and kicking them, laughing at them, and issuing threats of beating up.

This chapter argues that use of skills based approaches that focus on either the kind of teaching strategies teachers use to better meet the learning needs of students with disabilities or on upskilling students with special needs so that they can participate in the daily activities of regular classrooms, are not enough to overcome barriers to inclusion. In order to achieve the successful inclusion of students with disabilities, special needs and other differences in regular classrooms teachers also have to engage *all the other students* in reflecting on the kind of assumptions, values and norms that shape classroom behaviours, interactions, relationships and attitudes towards difference and diversity. Such reflection would support what I would term ‘identity work’. Here it is noted that this work should not replace teachers’ skill development or the use of specialist interventions, such as adaptations of the regular curriculum in order to make it more accessible to students with physical or intellectual impairments. Neither should it replace the teaching of life and social skills to students with special needs. What this kind of work can do is enable both teachers and students to develop the skills necessary to authentically provide possibilities for developing inclusive environments that are capable of bringing all students with disabilities, and any other differences, ‘in from the margins to the center’ (Biesta, 2004; Lenz-Taguchi, 2009) of classroom life.

DOING IDENTITY WORK

Successful inclusion in any classroom community – seen as students authentically responding to the reality of difference and diversity – is said to largely depend on how the students concerned take up their identities. This factor has been emphasised by a number of researchers and theorists of inclusion, most prominently in relation to minority students’ cultural identities (Bishop & Berryman, 2006, Noguera, 2008; Wearmouth, Glynn & Berryman, 2005). For example, Wearmouth, Glynn and Berryman (2005) argue that inclusion can be interpreted “as the extent to which students are able to participate in the school community on the basis of who they are, without having to leave their cultural identity at the gate” (p. 70). Although these theorists and others, see for example Blair (2004), Noguera (2008) and Osborne (2004), view identity as multiple – simultaneously being a learner and a member of a particular ethnic group, among other things, – and a product of two-way interactions between communities and individuals, the terminology used when speaking about identity does not always make such distinction obvious. The phrase ‘leaving identity at the gate’ can be interpreted to mean that identity is a possession or a thing that can be taken or left by the person having it.

Students themselves often tend to think of their identities as singular and static, for example they might select one aspect of their identity when deciding who they prefer

to be, – being black and not white – over other aspects, such as being a learner, a friend, a son/daughter or a classmate. Noguera (2008) found that some students might feel compelled to privilege their cultural identity, in the face of real or perceived threats from a racially hostile school system. This can result in an *either/or* rather than a *both/and* approach, with students refusing to perform behaviours that support learning. If students validate their preferred identities by defining what or who they *do not* want to be, then it is likely that they will reject rather than accommodate certain differences. Rejection can manifest in relationship practices ranging from ignoring to more serious acts of hostility or bullying towards those who are seen to possess unwanted differences. In Noguera's study African-American and Hispanic students regarded learning behaviours to be representations of whiteness, and subsequently as undesirable and unnecessary practices for their identities. However, in doing so, these students did not only disassociate themselves from those they considered 'geeks' or 'nerds' but they also unintentionally colluded in their own underachievement. Challenging the normative standards that inform a school's and students' dominant relationship practices *and* the ways students perform their identity work will make a difference for how inclusive classroom relationships are developed.

Further, if identity is defined as one's membership in distinct and fixed category groups, for example being able bodied or disabled, and Māori or Pakeha, then an individual's differences from others become important. In this scenario, some differences will be classified as desirable and others as non-desirable in relation to them. Less significance will be given to the interactional dynamics that might open or close possibilities for persons to take up particular category memberships. If, however, difference is defined as the capacity for becoming something other than before, and categories of identity as flexible, (Deleuze & Guattari, 1987), then the space for mechanisms of exclusion to operate will be limited. This point is returned to under the headings 'normalisation' and 'becoming'.

Physically placing disabled students or students with special needs in regular classrooms is relatively easy to do. With most buildings having disabled access nowadays, the physical obstacles to inclusion have been removed. However, it seems that attitudinal barriers to inclusion still exist. Some schools employ subtle and more obvious tactics that encourage disabled students' enrolment elsewhere (Kearney, 2009). Conceptualising identity as if it was something fixed, or more like a personal attribute or possession, can support the belief that in order to achieve successful inclusion it is enough to locate individual students' bodies in the school and /or the mainstream classroom (Biesta, 2004). Taking students into the centre from the margin will also guarantee that students' identities will be transported with them wherever they go as they are located inside them. Less attention will be paid to the relational production of identities and the role others might play in students' taking up their preferred identities. Lenz Taguchi (2009) argues that instead of placing students in the centre inclusion is more likely to be achieved if the boundaries of the centre are stretched.

This chapter argues that the taking up of preferred identities is the product of complex interactional dynamics between all members of a learning community. It is claimed that the concepts of *normalisation* and *becoming* can usefully illuminate how the members of communities can engage in relationship practices that reduce possibilities for exclusion. These concepts offer a view of identity that is shifting and mobile rather than fixed, and multiple and changing rather than singular and coherent. Subjectification is the more often used term to denote the process of taking up identities, with a focus on what a person can or cannot become in particular contexts (Davies, 2006; Lagermann, 2014; Lenz Taguchi, 2009). I will keep on using the term identity because of its familiarity but I hope to be able to show that identity is never static and singular. Rather, it emerges through persons' ongoing participation in processes of both normalising and becoming. In the following I outline what the concepts of *normalisation* and *becoming* can offer for understanding and doing relationships in classroom communities that strive to limit possibilities for exclusion.

NORMALISATION

Normalisation or normalising is the term used to describe the processes and practices that together produce some categories of identity as accepted, recognised and normal within a community, while other categories come to be considered as 'abnormal' (Davies, 2013). As all categories depend on their opposites or binaries for their definition, it is the socially more accepted and valued pair of any binary that will be considered morally superior, while its opposite will be deemed undesirable. Most people would consider being able bodied and healthy more desirable than being disabled. Some student groups would aspire to become thin and they would punish those who are overweight by name calling. Permanent teachers might be more valued and treated with more respect than relievers by some students. What standards of appearance, behaviour, position in the organisational hierarchy or values are idealised in a place, and thus believed to deserve recognition, usually depends on what moral order the most powerful members of the community support or accept as desirable. Any differences that they deem valuable are accepted but others might be rejected, sanctioned and punished (Davies, 2013; Davies, De Schauwer, Claes, De Munck, Van de Putte, & Vertichele, 2013). This explains why some schools enroll all students who live in their zone while others list reasons to parents, in subtle ways, why their child in a wheelchair or with developmental delay might benefit from enrolment at another school. Students identifying as LGBT might openly claim their differences in some schools while in others they do not feel safe to publicly acknowledge them.

Judith Butler (2004) and Bronwyn Davies (2006) propose that norms create the conditions of possibility for particular identities and lives. When a norm or normative category becomes more socially valued than other categories, people will voluntarily

comply with its prescriptions by regulating their bodies in order to fit the ideals that the particular norm prescribes.

Saltmarsh and Youdell (2004) term the normalisation processes working in a particular school 'educational triage', which includes resource and space allocation and organisational practices that benefit those students who fit a school's notion of the ideal student subject. They provide examples of educational practices from a school that clearly privilege those students who fit the category of identity, and can demonstrate those personal qualities and skills, that the school aspires to develop in its students. Students who are good at sport, and consequently can contribute to growing the positive reputation of the school through their sporting achievements, receive more teacher attention and have the privilege to use purpose built training spaces in contrast to students with special needs, who are relegated to play cricket in a hot, unshaded quad in the summer heat, while also having to watch they do not break any windows.

Categories of normality are usually arbitrarily selected and therefore the categories that are recognised as normal and desirable might differ in different locations. The same differences can be accepted as desirable one minute but found undesirable and a basis for exclusion the next. Davies (2009) provides the example of a young boy and girl who, despite their gender, ethnic and social class differences play happily together at home, using a bed as if it was a trampoline. However, the boy refuses to play with the girl at school because she sniffs, in spite of him also being a sniffer. At school the children are unable to transcend their different categories of gender and race. Those categories work as a normalising force, keeping them separate from each other. This example suggests that both norms and category membership can be unstable, unpredictable and shifting, or as Shildrich (2007) would say 'leaky'. Anyone can end up either accepted or rejected for the same attributes or behaviours.

Davies (2011) proposes that various forms of bullying, ranging from name calling to extreme forms of physical violence, can be considered "an excessive and misguided defence of a fixed and dominant normative moral order" (p. 278). The boundaries of normal are policed when an arbitrarily established, unwritten norm becomes the moral code and the benchmark, against which people's appearances and behaviours are judged by those who occupy powerful positions in their community. Those who satisfy the criteria of 'normality' are recognised but those who are seen to digress from these criteria are punished, by various forms of bullying. In Davies's example some girls beat up a Somalian boy who thinks he can join the 'catch and kiss game' they are playing. He is judged to fall outside the category of acceptable persons and he is punished by his head being hit against the wall. The examples from Winslade and Williams (2012) at the beginning of this chapter also demonstrate how the policing of normal can play out in schools by punishing differences.

Schools, communities and societies create norms and rules that prescribe both acceptable conduct and the qualities of the kinds of persons who are judged to be

normal or proper citizens. Norms also create a desire to belong to and to be recognised as belonging to accepted categories. Butler (2004) argues that we all depend on norms or categories for our existence and need to be recognised as belonging to them. Our humanity and very existence rely on recognition. Those who are repeatedly recognised as falling within normative and socially valued categories can have a viable life. Those who are repeatedly seen to fall short become abject 'Others', who are relegated to the group of undesirable and often invisible subjects.

The desire to fit normative categories creates two kinds of vulnerabilities. On the one hand, we are dependent on others for recognition, as it is others who will decide whether our behaviours constitute compliance and whether we deserve to be acknowledged or not. On the other hand, we can also be vulnerable to our own judgement as we internalise norms and want to live according to their specifications, constantly measuring whether we have lived up to them or not (Davies et al., 2013).

Every community engages in processes of normalisation. School and classroom communities are no exception. Even when a school claims to be inclusive, it might be possible to find students there who are locked in one or more negative, and socially undervalued or dismissed categories. Possibly most of us have been deemed to be undesirable on a few occasions, due to our differences in weight, hair colour, friendship choices, abilities or disabilities. Being judged to fall outside categories of normality becomes a problem when a student is permanently locked in a singular negative category and his or her movement is blocked (Lagermann, 2014). When a student is prevented by others to transcend their negative category membership, for example they are viewed as naughty, violent, or dumb all the time and their positive qualities are not acknowledged, then mechanisms of exclusion are at play.

Norms provide certainty and safety and the knowledge necessary to know how to act in particular situations. Communities would not be able to function without policing at least some boundaries of what they accept as normal. Teachers and students have to agree on what behaviours they consider supportive of teaching and learning, and thus acceptable in the classroom, and what behaviours should be 'policed' as unacceptable because they undermine learning or because they respond disrespectfully to differences. However, it is also important to identify those relational practices that in spite of having exclusionary effects on some students or student groups, still manage to become the habitual way of relating in a classroom or school community. It is important to explore who benefits from such practices, who is disadvantaged, and who can be himself or herself if she or he repeatedly performs or feels obliged to perform them.

The concept of normalising can help identify instances of exclusion. When a particular student is repeatedly cited by others as naughty, disabled, angry, violent, ugly and so on, and they are unable to become someone other or different from their negative categorisation, then they are trapped within the boundaries of normative categories. If we wanted to establish inclusive classroom communities then educators

have to provide opportunities for young people to examine and begin to understand the power effects of such normative categories (Foucault, 1981). They have to develop students' capacity to critique the norms that shape their behaviours and relationships with others. Inclusive relationship practices are ways of interacting that open up category boundaries and allow students to transcend negative categories. Such relationship practices increase persons' capacity for becoming. In the following I will briefly summarise how the concept of *becoming* can usefully inform relationship practices that reduce the effects of normalising.

BECOMING

The notion of *becoming* is based on fluid rather than fixed and rigid categories. Instead of categorical differences, it is *differenciation*, or in other words a person's capacity to continuously become something other and different from what he or she was before, that is important (Davies, 2009; Deleuze & Guattari, 1987). When persons have the capacity for becoming, then they are able to unsettle the usual, habitual division of the world into distinct and familiar categories by interrupting persons' category maintenance work. Previously unpredictable and new configurations can be created along with new ways of being in and thinking about the world. In Davies's (2009) previously referred to example of the boy and the girl the space of the home opens up possibilities for their becoming something other than being the members of a particular gender and race. The children no longer "belong to a category, but more in the nature of an event, or a series of events" (p. 19). The school's space, however, shuts down opportunities for becoming someone new. The little boy only feels comfortable with taking up his identity from the familiar categories of being a boy and not a girl and being white. The children's categorical differences separate them, and the world as usual is re-inscribed as opposed to creating a different, previously unpredictable way of being together. In classrooms where there were opportunities created for becoming, the students from different racial and ability groups mentioned at the beginning of this chapter, would at least sometimes sit comfortably with each other and they would show interest in the contributions of different others. On those occasions they would belong to the event of engaging with different others rather than to categories of race and ability.

The notion of becoming can be useful to distinguish inclusive and exclusive relationship practices. Inclusive classrooms are spaces that open rather than shut down opportunities for becoming. Students in such classrooms are able to overcome and go beyond their usual category memberships and they are able to belong to an event rather than a category. In the remainder of this chapter I briefly describe, with examples from actual classrooms, how it might be possible to increase opportunities for becoming within the day-to-day activities of schools.

TEACHING CHILDREN TO THINK

Davies (2011) claims that teaching students to think can help them understand their contributions to the normalisation processes that operate in their communities. If students can understand the harmful effects of normative categorisation, and at the same time they can critique norms, then the boundaries of categories of normality could be stretched and persons' capacity for becoming could be increased. Foucault's (1981) ideas can be helpful with the practice of critique that could be included in classroom discussions.

A critique does not consist in saying that things aren't good the way they are. It consists in seeing on what type of assumptions, of familiar notions, of established, unexamined ways of thinking the accepted practices are based... To do criticism is to make harder those acts which are now too easy. (p. 456)

Practices and behaviours that are dominant in a particular place at a particular time can usually be performed in a habitual manner, without much effort and thought. They can, therefore, become taken for granted and accepted as truths, which can make their harmful effects unavailable for reflection or any kind of scrutiny. Every time such a taken-for-granted practice is performed unexamined and unchallenged, it continues to disadvantage some students or teachers. When seating arrangements according to ethnic and ability category membership have become the norm or 'the way we do things here', they will not be seen by students as harmful or limiting. Neither will those arrangements be reflected on by group members. It is exactly because of how such normative practices manage to escape any kind of scrutiny that it is important for teachers and students to trouble them, and to expose how those practices separate particular groups from each other in ways that are not immediately obvious.

The norms that are maintained through habitual citations (Davies, 2008) or in other words, by repetitive performances of the same actions, behaviours and ways of relating also maintain a status quo that serves the interests of powerful groups and alliances. If this natural order of things remains unchallenged, then power relationships can become fixed and frozen. Foucault (2000) warns that fixed power relationships can turn into a state of domination, in which the oppressed party has no scope for movement or action. In Deleuze and Guattari's (1987) terms, a smooth space, or in other words a space that supports opportunities for becoming, becomes more striated. I also teach classes where a small group of students who are disengaged from learning define the classroom culture. They usually spend the majority of lesson time, in spite of teachers using a range of behaviour management and relationship building practices, with activities other than learning, including talking and conducting their own business on social media. They frequently produce extremely high levels of noise, which can be very distracting for students who want to engage in learning. Yet, the engaged students are often scared to speak up, tolerating in silence conditions that are not conducive to learning. When asked how they can study in such a disruptive

environment, they say they had got used to it. They seem to accept that they cannot change the status quo and the power relationships in their classroom. Foucault (1981) emphasises the importance of critiquing and problematising such power relationships and the norms that support them.

But how can teachers make acts that are too easy, or have become accepted as the natural order of things, harder? Foucault (1972, 1981) invites us to reverse what is seen as the natural order by making undesirable the practice that has become the norm, while normalising an alternative practice that is either openly rejected or pushed out of conscious awareness altogether. In the previous example, a more quiet working environment would be shown as normal or useful, while the current natural order of extreme noise levels would be problematised. When teachers notice repetitious, habitual performances of practices that disadvantage, target for bullying or disrespectfully respond to some groups of students or teachers, they can facilitate classroom conversations about those practices. Seating arrangements according to ethnic and ability groups, turning the classroom into a noisy and chaotic environment, name calling based on differences in appearance, and ignoring relieving teachers' instructions implying that 'I only have to do my best for my real teachers' are just some of the habitual practices that are worth reflecting on because of their harmful effects on particular groups of students and teachers.

Kecskemeti, Kaveney, Gray and Drewery (2013) developed a process of circle conversation that they employed in such situations in a secondary school over three years. Their format of circle conversation actively seeks to surface and identify statements that not only describe but excuse those habitual practices in a classroom that respond to difference and diversity negatively. It is usually sufficient to start such conversations by describing what affected students and teachers have noticed, without giving their names, about what might be happening in the classroom and then ask everyone to tell what they think. From the statements that students share with their peers and teachers it is possible to infer those, usually hidden, norms, that maintain exclusive practices and/or make them seem reasonable and acceptable.

For example, if students repeatedly avoid sitting next to a student with disabilities or they mock them, a discussion can be started by stating "*I and other teachers have noticed that in recent weeks nobody in this class wants to sit next to Zoe and Ben. When I enter the class I see you walking past them without acknowledging them or even looking in their direction. When Zoe and Ben try to speak and contribute to discussions, most of you stop paying attention and start talking or fidgeting. What have you noticed and what do you think is happening?*" Every student in the class is given a turn to share what their view is on the problem. The teacher-facilitator has to be skilled in identifying themes in the statements shared and/or statements that infer to norms that justify the behaviours of non-disabled class members. Statements such as '*We usually sit in our friendship groups*', or '*We work with those who are doing the same assessment*' imply that one is only obliged to interact with those with similar worldviews or abilities

and it is fine to ignore anybody else who is different. Teachers can invite students to problematise such norms by using a particular form of deconstructive questioning. As a first step, a teacher skilled in formulating such a question would identify what the hidden norm might be (*I only have to interact with peers who have the same abilities as I do*) without verbalising it. Then the teacher would have to think of a different behaviour or way of relating, which could be the binary opposite of the norm, or it could be something else. The teacher would then introduce this alternative through a question: *When do you talk to / do things together with classmates who have different abilities or worldviews from yours?* or *What kind of classroom community do you want to be part of? One where students always communicate with those who are the same or one where people interact with or learn from those who are different?*

Such questioning problematises the practice of always engaging with sameness. It opens up a different perspective, making it possible to examine this practice from within a different regime of truth, one that might not have been available previously. The purpose of such problematisation is not to offer solutions, nor to decide the value of a practice by considering whether it is effective in producing certain outcomes. Nor is it carried out to support conclusions about a person's worth or place in the social hierarchy. Problematisation can, however, expose some of the hidden assumptions that make a practice seem rational and reasonable (Davies, Flemmen, Gannon, Laws & Watson, 2002). It can also bring into conscious awareness the practices that those same assumptions marginalise and keep hidden, in this case the potential usefulness of engaging with different others.

CONCLUSION

Inviting students, through such questioning, to think about what has become the normative standard of relating to others in their classroom has changed behaviours in most instances in the secondary school mentioned previously. Habitual practices were exposed as potentially exclusive of some students and/or as harmful on particular groups. With other options introduced and students asked to articulate their stance on both habitual and alternative ways of relating, the dominance of particular norms was unsettled and options available to students were expanded. As a result, students, and frequently teachers also, became more open to the differences of others thus increasing opportunities for becoming and engaging in not-yet tried ways of being with each other. This kind of problematisation work is not easy. Under assessment pressures some teachers might also consider it an unwelcome distraction from subject teaching. However, in the secondary school where the previously mentioned circle conversation format had been developed, normalization processes quickly took over and possibilities for becoming were reduced, when norms were

allowed to escape scrutiny and critique over a longer period of time. For this reason, classroom conversations that invite young people to critique the habitual practices that disadvantage them or others would be worthwhile to regularly include in subject lessons. Such conversations could also usefully contribute to the teaching of key competencies.

*Maria Kecskemeti PhD
Senior Lecturer
Te Oranga: School of Human Development and Movement Studies
University of Waikato, New Zealand*

REFERENCES

- Biesta, G. J. J. (2004). Education, accountability, and the ethical demand: Can the democratic potential of accountability be regained? *Educational Theory*, 54(3), 233–251. doi: 10.1111/j.0013-2004.2004.00017.x
- Bishop, R., & Berryman, M. (2006). *Culture Speaks: Cultural relationships & classroom learning*. Wellington: Huia Publishers.
- Blair, M. (2004). The education of black children: why do some schools do better than others? In J. Wearmouth, R.C. Richmond and T. Glynn (eds.) *Addressing Pupils' Behaviour: Responses at District, School and Individual Levels*. (pp. 67-85). London: Fulton
- Butler, J. (2004). *Precarious life: The powers of mourning and violence*. London, UK: Verso
- Davies, B. (2006). Subjectification: The relevance of Butler's analysis for education. *British Journal of Sociology of Education*, 27(4), 425–438.
- Davies, B. (2008). Re-thinking 'behaviour' in terms of positioning and the ethics of responsibility. In A. M. Phelan & J. Sumsion (eds.), *Critical readings in teacher education: Provoking absences* (pp. 173–186). Dordrecht, The Netherlands: Sense Publisher
- Davies, B. (2009). Difference and differentiation. In B. Davies & S. Gannon (Eds.), *Pedagogical encounters* (Vol. 33, pp. 17–30). New York, NY: Peter Lang
- Davies, B. (2011). Bullies as Guardians of the Moral Order or an Ethic of Truths. *Children & Society*, 25, 278–286. doi:10.1111/j.1099-0860.2011.00380.x
- Davies, B. (2013). Normalisation and emotions. In K. G. Nygren & S. Fahlgren (eds.), *Mobilising gender research: Challenges and strategies*. (pp. 21–30). Forum for Gender Studies: Mid Sweden University Working Papers
- Davies, B., & Gannon, S. (Eds.). (2009). *Pedagogical encounters*. New York, NY: Peter Lang
- Davies, B., Flemmen, A. B., Gannon, S., Laws, C., & Watson, B. (2002). Working on the ground: A collective biography of feminine subjectivities: Mapping the traces of power and knowledge. *Social Semiotics*, 12(3), 291–313.
- Davies, B., De Schauwer, E., Claes, L., De Munck, K., Van de Putte, I., & Vertichele, M. (2013). Recognition and difference: A collective biography. *International Journal of Qualitative Studies in Education*, 26(6), 680–691. doi: 10.1080/09518398.2013.788757
- Deleuze, G., & Guattari, F. (1987). *A thousand plateaus: Capitalism and schizophrenia* (B. Massumi, Trans.). Minneapolis, MN: University of Minnesota Press
- Foucault, M. (1972). *The archeology of knowledge*. London: Tavistock Publications
- Foucault, M. (1980). *Power/knowledge: Selected interviews and other writings*. New York: Pantheon Books

- Foucault, M. (1981). So is it important to think? In J. D. Faubion (Ed.), R. Hurley (Trans.), *Power: essential works of Foucault 1954-1984* (pp. 454–458). New York, NY: New Press
- Foucault, M. (2000). Technologies of the self. In P. Rabinow (Ed.), *Ethics: Subjectivity and truth* (pp. 223–252). London, UK: Penguin
- Kearney, A. (2009). *Barriers to School Inclusion: An Investigation into the Exclusion of Disabled Students from and within New Zealand Schools*. PhD thesis, Massey University
- Kecskemeti, M., Kaveney, K., Gray, S., & Drewery, W. (2013). A deconstructive approach to class meetings: Managing conflict and building learning communities. *Narrative and Conflict: Explorations in Theory and Practice*, 1(1), 30–52. doi: 10.13021/G8PP47
- Lagermann, C. L. (2014). Sticky categorizations: Processes of marginalization and (im) possible mo(ve)ments of transcending marginalization. *International Journal of Qualitative Studies in Education*, 27(5), 573–593. doi: 10.1080/09518398.2014.916012
- Lenz Taguchi, H. (2009). Writing Practices in Swedish Teacher Education and the Inclusion/exclusion of Subjectivities. *Critical Studies in Education*, 50(2), 145–158.
- Noguera, P. A. (2008). The Trouble with Black Boys: The Role and Influence of Environmental and Cultural Factors on the Academic Performance of African American Males. In *Motion Magazine*. Retrieved from <http://www.inmotionmagazine.com/er/pntroubl.html>
- Osborne, J. (2004). Academic disidentification: unravelling underachievement among Black boys. In J. Wearmouth, R.C. Richmond, T. Glynn and M. Berryman (eds.) *Understanding Pupil Behaviour in Schools: A Diversity of Approaches*. (pp. 51-66). London: Fulton
- Saltmarsh, S., & Youdell, D. (2004). “Special sport” for misfits and losers: educational triage and the constitution of schooled subjectivities. *International Journal of Inclusive Education*, 8(4), 353–371. doi: <http://dx.doi.org/10.1080/1360311042000259148>
- Schildrick, M. (2007). *Leaky bodies and boundaries: Feminism, postmodernism and (bio)ethics*. London, UK: Routledge
- Wearmouth, J., Glynn, T., & Berryman, M. (2005). *Perspectives on Student Behaviour in Schools*. Abingdon: Routledge: Taylor & Francis Group.
- Winslade, J. (2013). From being nonjudgmental to deconstructing normalising judgment. *British Journal of Guidance and Counselling*, 41(5), 518–529. doi: 10.1080/03069885.2013.771772
- Winslade, J., & Williams, M. (2012). *Safe and peaceful schools: Addressing conflict and eliminating violence*. Thousand Oaks, California: Corwin

SZEMELVÉNYEK AZ ADÓZÁS KIALAKULÁSÁBÓL MAGYARORSZÁGON

Szent Istvántól Károly Róbertig, az adó elkerülésének kezdetei

Az adózás és vele rokon jelenségek szerves kapcsolatban vannak az államigazgatás más ágaival és társadalmi jelenségekkel, ezért csupán azokkal együtt tárgyalhatók. Ez az irányelv elsősorban adótörténeti kutatásoknál érvényesül, mert a történeti fejlődésnek gyakran nehezen érthető jelenségei egyáltalán nem magyarázhatók meg, ha a pénzügyet az államelmélet egyéb tényezői közül kiszakítva, önállóan vizsgáljuk. Az adótörténet sokkal tágabb keretek között mozog, mintsem azt nevéből következtetnők és oly jelenségekkel is foglalkozik, melyek modern szemmel nézve nemcsak az adótan, hanem még az államháztartástan fogalmi körébe sem sorozhatók.¹

1. A KERESZTÉNYSÉG FELVÉTELE ÉS A MAGYAR KIRÁLYSÁG MEGALAPÍTÁSA

Az államiság kialakulása előtt a magyar nép a nomád népek sajátos életformáját követve élt. A lovas nomád népek gazdálkodási rendszerének a nagyarányú állattenyésztés mellett a zsákmányolás is jellemző sajátossága volt.² A földet műveltető gazdálkodás mellett rendszeres lett a szomszédos népek ellen vezetett portyázó, zsákmányoló háború. A győzelemmel záródó hadjáratok után kivetett hadisarc és ajándék (türelmi illeték) címén adót szedtek. Az ajándék vagy segély címe alatt kapott adó ellenében nemcsak megkímélték, hanem meg is segítették a szövetségeseket. Korábban a szomszédos népek, törzsek, nemzetségek lovát, barmát hajtották el, azonban egy idő után a magukat a népeket hódoltatták, a termelő munka gyümölcseit vették igénybe adóztatás útján. A levédiai magyarok már élvezték a föld terményeit, de nem termeléssel, hanem az uralmuk alá vont népek adóztatásával.

A magyarokról egy itt járt arab utazó írta, hogy „sok szántóföldjük van”, azonban nem művelték a földet, mert az ilyen munkát szabad emberhez méltatlannak ítélték. „Nehéz terményadókat róttak a szomszédos szlávokra.”³ A szlávokat, bolgárokat, avarokat fogták munkára és terményadózásra.

A 10-11. századi Európában két meghatározó hatalom volt, a Német-római Birodalom és a Bizánci Császárság. Az előbbiben a hűbériség viszonyrendszere alakult

1 Hóman, 2002. 235.

2 Hóman, 1938. 25.

3 Hóman, 1938. 27.

ki, mely egy idő után a kölcsönös bizalom és kiszámíthatóság jegyeit hordozta.⁴ A hűbériség segítette az innovációt és termelés bővítését, mert mindenki részesült a megtermelt javakból, létrejöttek a tartományok, körzetek. (A közigazgatási egységek kezdetei).

A Bizánci Császárságban a hűbéri lánc nem alakult ki, itt inkább föld és faluközösségek voltak és kollektív adóztatás. Itt az egyéni felelősség és fejlesztés nem volt jellemző. Az adók, vámok, illetékek beszedését erősen központosított bürokrácia végezte. I. (Nagy) Ottó fia II. Ottó 972-ben Rómában feleségül vette a bizánci császár leányát, így a magyarok két hatalmas birodalom közé szorultak. A magyaroknak a két út között kellett választaniuk. /Kelet vagy Nyugat/

A kereszténység felvételének kezdeti lépéseit a köznélekedéstől eltérően nem Géza, hanem az erdélyi részek ura tette meg, 950 környékén békét kötött Bíborbanszületett Konstantin császárral, 953 környékén megkeresztelkedett, térítő papokat hozott magával. Az ország keleti részében így a keleti kereszténység felvétele indult meg.

Az ország főleg középső és részben nyugati felében uralkodó Géza (972-997) nem a keleti, hanem a nyugati kereszténység felé lépett. 972-ben nyugati szokások szerint testvérével Mihállyal együtt megkeresztelkedett. Feleségül vette az erdélyi Gyula leányát Saroltot, aki „*katona módjára ülte meg a lovat, szerfölött szerette az italt, s egy alkalommal annyira dühbe gurult, hogy agyonvert egy férfit*”.⁵

Géza fia Vajk, későbbi nevén István folytatta a keresztény úton a munkát. Feleségül vette Gizella bajor hercegnőt és megalapította a magyar államot. A koronázás után István a hatalmat az „Úr kegyelméből” gyakorolta. Szent István püspökségeket és érsekségeket alapított, kialakította az egyház szervezetét. Az első püspökség Veszprémben, az első érsekség Esztergomban alapított.

A királyi birtokok termésfeleslegének és állatszaporulatának egy helyre beszállítása megoldhatatlan volt, ezért a király udvarházról udvarházra vándorolt, ahol eltartották, ez volt az európai szokás. Az államszervezet kialakításával a területi igazgatás alapegységévé a törzsi-nemzetségi alapú berendezkedést kiszorító és egyben felváltó vármegye vált.⁶ (Az önigazgatás kezdeti lépései.)

Kifejezett adóként időben legkorábban a *tized* fizetésének kötelezettsége jelent meg a magyar történelemben.⁷ A termés és szaporulat tizede a püspökségeket illette meg. A király minden tíz falut kötelezett egy–egy plébániatemplom építésére. Szent István Király Dekrétumainak Második Könyve, az 52. fejezet a tizedről így rendelkezett:

4 Romsics, 2017. 41.

5 Romsics, 2017. 44.

6 Romsics, 2017. 49.

7 Homoki-Nagy, 2012. 28.

„Akinek Isten tízet ad egy évben, a tízediket adja Istennek.

1. § És ha valaki elrejtí a tízedet, kilencz részt adjon érte.

2. § Valaki pedig a püspöknek osztott tízedet meglopja, mint lopót ítélik meg és az ilyennek váltsága mind a püspöké legyen.”

A kereszténység felvételével a tized (*dézsma*), minden keresztény embert terhelő kötelezettség lett. Tizedet lehetett terménymennyiségben vagy állatban meghatározni. (Jellemzően tinó.) Az állattized (*decima porcorum*) minden tízedik állatot jelentette, a csöbör (*chibrio*) a gabona és bortermelés után fizetett hányadot takarta.⁸

*A püspöknek mindenből kijár tizede: pristaldusa vallassa meg a birtokost mennyije van, s ha puszta szavának nem hisz, esküdtesse meg. Ha ez hamis esküről vádoltatnék, gabonája méressék, barma számoltassék meg, s ha hazugnak találtatott, kilencz rész a püspöké, s csak a tízedik marad az övé.*⁹

A büntetés nagyon szigorú volt, aki letagadta a tized alapját, az 9/10-ed, azaz 90 %-át kellett beszolgáltatni és csak minden tízedik állat maradhatott nála. A gabona és egyéb termékek mellett az állatszaporulat és mindennemű jövedelem, s még a királyi jövedelmek – vámok, révek, pénzverés – tizede is az egyházat illette meg, sőt sokhelyt a falvak népének minden tízedik gyermekét is egyházi szolgálatra ajánlották fel. A dézsmajövedelem negyede a püspököt, másik negyede a plébánost illette meg, felét pedig a plébániatemplom felszerelésére és a szegények megsegítésére fordították.¹⁰

Az állam megalapításával és kereszténység felvételével egyidőben alakult ki a konkrét módon meghatározott adó, a tized. A korábbi szokásokon, hagyományokon alapuló elvonás helyett egy írásban is rögzített, mértékében is meghatározott közteher fizetési kötelezettség jött létre. *Ez volt az első lépés az adózás rendszerének kialakításában. Megállapítható, hogy az adórendszer kialakulása az államalapítás és a kereszténység felvételéhez köthető.*

A szigorúan vallásos gondolkozású középkorban az isteni eredet gátat vetett a királyi hatalom önkényes gyakorlásának.¹¹ Az Isten kegyelméből uralkodó királyok még világi intézkedéseikben is alávetettek voltak a hit parancsainak, az egyház törvényeinek, mert hatalmuk jogi és erkölcsi tartalmát az egyház által elismert Isten eredetében látták.

A tudomány és művészetek megalapozása mellett, a kereszténység erkölcsi téren is nagy átalakulást idézett elő. Az emberek Isten előtt való egyenlőségét hirdető keresz-

8 Hóman, 2002. 244.

9 Horváth, 1. köt.1871. 338.

10 Hóman, 1938. 170.

11 Hóman – Szekfű, 1942. 212.

tény tanítás áttörte a pogány társadalomban az úr és szolga között ledönthetetlennek vélt válaszfalat. Megnyitotta a felszabadulás útját a vagyontárgynak tekintett szolgák előtt.¹²

Az egyenlőségre való törekvést igazolja, hogy az egyháznak fizetendő tized, mely alól a nemesség sem vétetett ki, szálla volt az adózáshoz nem szokott elégületlenek szemében.¹³ A tizedügyek megítélése egyebekben a püspökhöz tartozott.

Lényeges volt, hogy ki birtokolta, ki művelte a földet. Az *alodiummal*, vagyis a családban öröklődő szállásbirtokkal és szerzett birtokkal szemben a *beneficium*nak nevezett hűbéri adománybirtokot élvező hűbéres a királyi vagyontól élvezett föld birtokáért feltétlen hűséggel, katonai szolgálattal, néha egyéb kötelezettségekkel, a kisebb földbirtokot élvező *censualis* (nyilvántartott) és *tributarius* (adózó) kishűbéres pénzbeli vagy terményszolgáltatással tartozott.¹⁴

Az első adónem bevételeinek jogosultjai tehát a püspökségek voltak, ugyanis a királyi hatalom fontos támasza volt az egyház, ezen belül a főpapok. (Az Intelmekben külön részt szentelnek a főpapoknak.) A királyok nélkülük nem uralkodhattak, ugyanis a kezükben volt a „bűnből oldás” hatalma.

Szent István a riválisai legyőzésével – többek között az erdélyi Prokuj (Gyula) fogásba ejtésével – bővítette az állami, egyház bevételi forrásait képező területeket. Megalapította az erdélyi püspökséget. Az új területtel aranyban, ezüstben, sóban gazdag országrész került uralma alá.¹⁵ A törzsi szervezet helyett itt is létrejött a területi alapokon nyugvó vármegyék, illetve várispánságok rendszere. Az ország keleti részén is kiszorult a keleti kereszténység, lassan a nyugati kereszténység terjedt el. Később István halála után, Vata és fiától vezérelt nép szörnyű zajjal kívánta az ősvallás helyreállítását, a papok és tizedszedők elűzését.¹⁶

A király a fejedelmi birtokokon kívül más területeket is megszerzett, többek között a hűtlenségbe esett hadnagyok birtokait, valamint a gazdátlan területeket. Az uralkodó felismerte, hogy minél nagyobb területeket használnak ki, annál nagyobb bevételre tehet szert az állam és az egyház.

A fejlődés során az állam hadi és közigazgatási szükségletei mellett megjelentek a pénzügyi szükségletek.¹⁷ Szent István uralkodásának utolsó idején már megjelentek a vizsályok, de az állam rendszerének kialakításával, a jogi közigazgatási rendszer kialakításával, a nyugati kereszténység felvételével és az állam felé teljesítendő kötelezettség meghatározásával – a hunok, avarok, más nomád népektől eltérően – megmaradt a magyar nép önálló állama.

12 Hóman, 1938. 194.

13 Horváth, 1871. 212.

14 Hóman – Szekfű, 1942. 215.

15 Romsics, 2017. 53.

16 Horváth, 1871. 290.

17 Hóman, 2002. 237.

Alapító királyunk nem irtotta ki a korábbi társadalmi szerveződéseket, sajátosságokat, a vérségi és hűbéri elemek hosszú ideig egymás mellett léteztek. Érdekes, hogy ma is szokás még a pogány időkből fennmaradó halotti tor, áldomás, lakodalmas szokások egy része.

A kereskedelemben használatos értékmérő továbbra is a tinó, illetve a bizánci arany maradt, de megjelentek az első magyar pénzek, a II. Henrik regensburgi féldénárosok érméire emlékeztető ezüstdénárok. A 10. századi külföldi pénzek átfúrta, lószerszámra varratva vereteket helyettesítő, pénzjellegét nem mutató funkcióban maradtak, addig az István - féle obulus országszerte elterjedt volt és eredeti rendeltetésének megfelelően pénzként funkcionált.¹⁸

A 10. század folyamán megduzzadt fejedelmi birtokokból Szent István a királyi udvar ellátására – a frank és német példát követve – udvari gazdaságot szervezett. E központi gazdaság és a központi kincstár vezetésére külön udvari főtisztviselőt nevezett ki *comes palatii*, később *palatinus comes* címmel. A többnyire szláv nemzetiségű udvari szolgák főtisztjüket az udvar ispánjának nadvor zsupannak nevezték. Ezen elnevezés nádorispánként terjedt el a magyar nyelvben. (voltak erőispánok, udvarispánok...)¹⁹

Lényeges elem volt a *tized beszédése*, ahol a püspök embere mellett az ispán poroszlója is közreműködött. A vármegyék szerkezete így igazodott az érsekségekhez.²⁰ A poroszló (lat: *pristaldus*) a szóbeliség idején működő hatósági személy, közhiteles tanú volt. A közhitelesség biztosításáért földbirtokával felelt, így motiválva volt a megbízható munkavégzésre. Szerepe a történelem folyamán változott, magasabb rangú, később egyenruhás tisztek voltak, akik a városi, megyei tisztviselők mellett teljesítettek szolgálatot. Részt vettek az adószedésben, rabok őrzésében, területek felügyeletében, a lakosság nem szerette őket. A későbbi Aranybullát (1222) is kiadó II. András 1231. évi dekrétuma után nem működhettek önállóan, a hiteles helyek egyházi személyt rendeltek melléjük. A hiteles hely oklevelet állított ki, mely igazolta a poroszló nevét.

Szent István korában a *civis* és *miles*, azaz a polgár és katonák jelentős réteget és egyben adófizetőt képeztek. Lényeges, hogy Magyarországon nem klasszikus hűbéri láncolat alakult ki, hanem haszonbérleti szerződés, bérbeadó-bérlő viszony az egyház és világi földbirtokosok között. A bérlő biztosan beszédett minden tizedet, hiszen csak így kapta meg a szerződésben meghatározott részt a tizedből.²¹

A király védelme alatt lévő szabad magyarokból és a várnépből felszabadultakból kialakult *vitézi osztály* tagjai a királyi vár földjéből örökös használatra kapott földön kisbirtokosként gazdálkodtak, ennek fejében katonai szolgálatot láttak el. Részt

18 Kristó, 2019. 95.

19 Hóman – Szekfű, 1942. 219.

20 Hóman – Szekfű, 1942. 220.

21 Homoki – Nagy, 2012. 29.

kellett venniük valószínű havonként, hetenként a katonai csoportokban, a várban az ispán udvarában teljesítettek szolgálatot.²²

A királyi vásárhelyeken kereskedő árusokat és vevőket a vásártartás felségjoga alapján adóztatták meg. A vám, rév és hídvám szedése a gazdátlan föld regáléjával rokon útgelég alapján történt. A fő közlekedési útvonalat tulajdona a királyt illette meg. (Ma: koncesszió.)

A katonai szolgálattal nem tartozó szabad telepesek, vendégek fejadót fizettek, a "szabadságért" az idegenvédelmi felségjog alapján. Ezen alapult a zsidóadó is.²³ A szabad dénár adó (*denarii liberti* vagy fejadó) volt az első királyi egyenes adó.²⁴ Az egyenes vagy közvetlen adó lényege, hogy az adóalany az a személy, akit az adó terhel. Közvetett az adó, amennyiben az adóalany és az adóteher viselője nem ugyanaz. (Pl. az áfa, a kereskedőt továbbterheli.)

Lényeges, hogy szabad dénárokat csak a szabadok (*libertini*), valamint a királyi és egyházi birtokokon élő kondicionáriusok (*condicionarii*) fizettek, azaz csak az, aki önálló jövedelemmel rendelkezett. Az adót a személyes szabadságért és a király védelméért fizették. A szabadság és szolgaság határán mozgók különféle terményadóval, úrbéres szolgáltatással vagy munkával fizettek. Ez az adónem a terményben szolgáltatott adót váltotta fel, pénzben kellett megfizetni, de lehetett természetben is teljesíteni. Ez már elmozdulás volt a pénzübeli adófizetés felé.

A dominiális és regálé jövedelmek közötti lényeges különbség, hogy az előbbi a királyi uradalmakból származó, főként természetbeni, míg a regálék a királyi felségjogon szedett, főleg pénzübeli juttatások voltak.

Regáléjövödelmek:

- *urbura* (bányabér)
- nemesérc felvásárlásának monopóliuma
- pénzverés monopóliuma
- kamara haszna
- sótermelés jövedelme
- vámok (harmincad)
- nyestadó (eredetileg Oleg orosz fejedelem róttá ki tűzhelyenként, később a szlávok)
- szabadok dénárja
- székeltek ököradója
- rendkívüli hadiadó (*collecta, subsidium*)

22 Hóman – Szekfü, 1942. 222.

23 Hóman – Szekfü, 1942. 224.

24 Béli, 2012. 32-35.

- városi adó (város évi egy összegű adója, *census* vagy *collecta*)
- zsidóbér (zsidók évi egy összegű adója)
- pápai tized

A *collecta* vagy *exactio* /kivetés, kirovás/ egyfajta rendkívüli, a király által alkalomszerűen kivetett adó volt. Hadjáratok, koronázás vagy rendkívüli események idején szedték, valószínű előre nem látható bevételek fedezésére. Az adó kikerülése kezdetektől fogva jelen volt. A tized fizetésére köteles parasztnak a tized beszedésére jogosult hozzájárulása nélkül nem változtathatták meg a művelési módot. Változott a klíma, így volt, amikor a szőlő helyett más gyümölcsöt, meggyet, szilvát termesztettek. Ezután nem kellett tizedet fizetni. Még a 19. században is jellemző volt, hogy pl.: áradások, árvizek után a parasztnak nem szőlőt, hanem zöldséget telepített, mely után nem kellett tizedet szolgáltatni.

Összegezve a lényeg, hogy a gazdasági fejlődés mily fokán álló nép társadalmának, mely osztálya, minő ellenérték fejében, a közhatalom melyik funkcionáriusának fizet. (ki – kinek – miért fizet?)²⁵ A pénz elterjedésével, pénzverés fejlődésével a terményadók fokozatosan pénzbeli kötelezettségekké váltak.

2. AZ ADÓZÁS SZENT ISTVÁN UTÁN, SZENT LÁSZLÓ ÉS KÖNYVES KÁLMÁN

Szent István halála után az adózás kultúrája nem fejlődött az állam gyengülése és a hatalmi harcok miatt. Egymást váltották az uralkodók: Orseoló Péter, Aba Sámuel, majd ismét Orseoló Péter, majd I. András (Vazul fia), I. Béla, Salamon, I. Géza következett. Sámuel el is törölte a Szent István és Péter által hozott törvényeket, adókat, ezzel megrekedt az adózás terén a fejlődés. I. András kezdetben szövetséget kötött a Békés vármegyei Vata nemzetséggel, de nem egyeztek a kereszténység kérdésében, ezután Vata vezetésével óriási lázadás vette kezdetét, mely alatt követelték a pogány szokások visszavételét, templomok lerombolását, adók eltörlését és papok megölését.

I. Béla király *uralkodása alatt a magyarok a hitet és keresztiséget elhagyták, eszten-deig tévelyegve a hitben...*²⁶

I. Géza 1075-ben szövetséget kötött Dukasz Mihály bizánci császárral, akitől egy koronát kapott, a *Corona Graecát*, ami nagy valószínűséggel a mai Szent Korona alsó része. Az itt említett évtizedek szünni nem akaró belviszályai alaposan megrendítették az István alatt kialakított jogrendet, mindenekelőtt a magántulajdon és az egyház tiszteletét.²⁷

I. (Szent) László volt, aki ismételten hozzálátott a rendteremtéshez. 1077-ben kiadott III. törvénykönyvében drákói szigorral büntette a tulajdon elleni cselekményeket. (A magántulajdon tárgyai képezték az adó alapját.) Uralkodása idején erősödött a

25 Hóman, 2002. 238.

26 Kézai, 2001. 114.

27 Romsics, 2017. 65.

sómonopólium szerepe. A rendteremtésben részt vevő nemesek kiváltságos helyzetét, már jogi normává tette. Ismételten rendet tett a tizedszedés erősítésével az adózás területén. Tízféle pénzveret maradt utána, általában kétévente veretett pénzt. A keresztény értékek megerősítésével (többek között Szent István, Szent Imre és Gellért püspök szentté avatásával, az elpusztított templomok újraépítésével)²⁸ helyrehozta a belső rendet és az adózás kultúrája ismételten fejlődésnek indult.

Lászlóéhoz hasonlóan Kálmán uralkodása alatt is jelentős törvényalkotó tevékenység folyt.²⁹ Könyves Kálmán idején szintén fejlődött az adózás kultúrája, a szabad dénárok beszedését pontosan szabályozta:

Azokat a dénárokat, melyeket Magyarország összes részeiben szednek, mindegyik ispán, pontosan feljegyezve, hogy összeg szerint minden egyes százas kerületből mennyit szedtek be, bárkivel, akivel akarja, küldje Esztergomba Szent Mihály ünnepéig. És az ispánok vagy száznagyok a királyéből részüket előtt ki ne vegyék, hanem ugyanezen helyen, tudniillik Esztergomban történjék az összes részek szétoztása. Ha pedig valaki ezeket a pénzeket az előtt megjelölt ideig nem küldi ide hiánytalanul, kétszeresen adja meg.³⁰

A törvény szövegéből lehet következtetni arra, hogy a beszedett adó egészét el kellett juttatni Esztergomba. Előfordulhatott, hogy a királyi bevételeket megdézsmálták. Fontos volt az is, hogy ezen rendelkezés már konkrét határidőt tartalmaz, melynek megszegése kétszeres adóterhet jelentett. Kálmán mindemellett összességében megerősítette a királyi bevételeket, így törvénycikkkel szabályozva elvette a pannonhalmi apátságtól a győri vízi halászat harmadát, a megyékben összegyűlt adó kétharmada a királyt, egyharmada az ispánt illette meg. Kísérletet tett arra, hogy minden egyes szabadtól beszedje a nyolcdénáros adót, vagyis a királyi adózást a nem királyi birtokok népeire is kiterjessze.³¹ Fia II. István folytatta az apja által elkezdett változásokat, ezért nem volt népszerű a főemberek körében.

3. AZ ADÓZÁS KÖNYVES KÁLMÁN UTÁN, AZ ARANYBULLA, AZ ÁRPÁD-HÁZ KIHALÁSA

II. (Vak) Béla idején fontos fordulóponthoz jutott, hogy a királyi udvarban olyan hivatal jött létre, mely oklevelek rendszeres kiadásával foglalkozott. II. Géza idején ismételten erősödött a terményjáradékok időszaka, azaz az adózás fejlődése egyértelműen szakaszos és ingadozó volt. III. Istvánnak ellenkirályokkal kellett küzdenie, így ismét visszalépés volt. Ezután III. Bélának sikerült továbbfejlesztenie az állami bevételek

28 Kristó, 2019. 132.

29 Romsics, 2017. 65.

30 Kálmán ún. 1: 79 tv.

31 Kristó, 2019. 143.

rendszerét. III. Béla fontos újítása volt a királyi ügyintézés írásos dokumentálásának rendszeresítése.³² Ekkor jelent meg első formájában a *kamara haszna*, sőt a Magyar Állam bevételei európai szinten is kiemelkedőek voltak. Uralma szilárd gazdasági alapokon nyugodott, ugyanis a királyi birtokállomány az ország területének mintegy 70 százalékát tette ki.³³

<i>Jövedelmi ág</i>	<i>Márka</i>	<i>Színezüst (kg)</i>	<i>Aranyforint</i>
<i>Tiszta dominiális jövedelem</i>			
A királyi uradalmak terményjövedelméből	75 000	14 001,2775	397 764
<i>Túlnyomóan dominiális jövedelmek</i>			
Várbirtokokból, ispánoktól	35 000	6533,9295	185 623
Szlavóniából	10 000	1866,837	53 035
Erdélyből	15 000	2800,2555	79 553
<i>Regálék</i>			
Pénzverésből	60 000	11 201,022	318 211
Sóból	16 000	2986,9392	84 856
Vámok, révek, vásárok jövedelméből	30 000	5600,511	159 105
<i>Összesen</i>	<i>241 000</i>	<i>44 990,7717</i>	<i>1 278 147</i>

A Magyar Királyság uralkodása alatt elismert európai hatalommá fejlődött, a kor szintjén megfelelően felépített erős központi irányítással rendelkezett, és az írásbeliség is kiemelkedően lépett előre.

Imre és III. László királyunk után II. András lépett hatalomra, adótörténeti szempontból az egyik legérdekesebb és befolyásosabb életművet hagyta maga után. 1222-ben született meg hét példányban az *Aranybulla* a székesfehérvári országgyűlésen. Új politikai vihar készülődött, ennek kitörését akadályozta meg az oklevél kibocsátása. Ezen oklevél két aranypecséttel és egy függőpecséttel volt ellátva.

A szövegből megállapítható, hogy a nemesek, királyi szervisensek kiemelt kiváltságokhoz jutottak:

- *(I. p.) Akarjuk azt is, hogy sem mi, sem utódaink bármi időben le ne tartóztassák s el ne nyomják a nemeseket valamely hatalmasnak kedvéért, hanem ha előbb megidéztték és törvény rende szerint elmarasztaltattak.*

³² Romsics, 2017. 79.

³³ Romsics, 2017. 81.

- (II. p.) *Továbbá semmi adót, semmi szabad dénárokat nem szedetünk a nemesek örökségén; sem házaikban, sem falvaikban meg nem szállunk, hanem ha meghivatunk. Az egyházak népeitől is teljességgel semmi adót sem szedetünk.*

Új elem volt az ellenállási jog is, mely a kiváltságosokat az oklevélben foglaltak be nem tartása esetén ellenállási joggal vértette fel (ellenállási záradék). Ez a rész az 1231-es megújításból kimaradt, azonban sokáig, még a Habsburg uralkodók idején is fontos hivatkozási alap volt a nemesi ellenállásra.³⁴ Az okirat különlegessége, hogy a nemesek nem tartoztak adót fizetni sem a koronának, sem az egyháznak, felmenti őket a kötelesség alól, hogy az ország határain kívül hadba kísérjék a királyt, de megerősítette azt a kötelességüket, hogy segítsenek visszaverni minden támadást.³⁵

A magyar Aranybullát sokan hasonlították az angol *Magna Chartához* (1215), mindkettő a hatalommal és formálódó nemesség jogaival foglalkozott, azonban az utóbbi rögzítette a meglévő jogokat, míg a magyar oklevél kívánalmakat foglalt oklevélbe. A két dokumentum között több különbség is volt, azonban az Aranybulla a magyarországi rendiség első írásos dokumentuma, s mint ilyen illeszkedett az európai tendenciákhoz.³⁶ Az ígéretek nagy részét II. András nem tartotta be, még pápai beavatkozás is történt a jogok érvényesítése érdekében. A király politikáját nem csak az alattvalók egy része, hanem sajt fia, IV. Béla is ellenezte, így őt terhelte később az eladományozott birtokok visszaszerzése, vármegyék, várispánságok újjászervezése. Ezen oklevél nagyon fontos hivatkozási alap volt a rendi szabadság és adómentesség védelmében. Hatályban volt egészen 1848-ig, így feltehetően a legtovább hatályban maradt jogszabályunk.

IV. Béla uralkodása kezdetén ismételten próbált rendet teremteni, apja híveit üldözte, megölette. Szembe kellett azonban néznie egy nagy keleti támadással, a tatárjárás hatalmas pusztítást végzett, a mongol seregek 40-50 százalék közé eső mértékben pusztították el a lakosságot, megszüntetve a közigazgatást és állami adószedést, lerombolt épületek, kifosztott falvak és éhezés maradt utánuk. (A templomokból istállókat csináltak.) *„Az emberek egymást ették úgy, hogy sem a gyermekek szüleiket, sem a szülék gyermekeiket nem iszonyodtak felfalni az éhség dühében.”*³⁷

A tartárjárás után adott kiváltság levelekkel támogatta a hitelügyletekkel is foglalkozó zsidó népességet, és újjáépítette az államot. („Második honalapító”) V. István, IV. László és III. András idején hatalmi harcok voltak, melyek nem tettek lehetővé komoly fejlődést az adózás kultúrája területén. III. András utód nélkül hunyt el, így kihalt az első magyar uralkodócsalád az Árpád-ház. 1301. január hó 14-én, amikor

34 Romsics, 2017. 89.

35 Cartledge, 2016. 36.

36 Romsics, 2017. 89.

37 Horváth, 1860. 413.

elhalálozott, legalább akkora fejtelenség uralkodott az országban, mint amikor trónra lépett.³⁸

4. A FELEMELKEDŐBEN LÉVŐ MAGYARORSZÁG, KÁROLY RÓBERT

A cseh, bajor és nápolyi-szicíliai uralkodócsaládokból a legutóbbi Anjou családból származó Károly Róbert (1310-1342) lett az új uralkodó. Az őt megelőző évek hatalmi harcai miatt az ország önálló régiókra szakadt, melyeket nagy hatalommal rendelkező helyi bárók vezettek.³⁹ Ezen időszak csak 1321-ben Csák Máté halálával fejeződött be, közben a király folyamatosan erősítette az állam hatalmát. Több alkalommal is megkoronázták, azonban a Szent Koronát 1310-ben helyezte a fejére Székesfehérváron az esztergomi érsek. A korról a legrészletesebben Hóman Bálint foglalkozott a Magyar Királyság pénzügyei és gazdaságpolitikája című munkájában.

A reformok nagy része egy zseniális pénzügyi vezető Nekcsei Demeterhez fűződik, aki szokatlanul hosszú ideig 1315-től 1338-ig volt I. (Anjou) Károly tárnokmestere. Károly Róbert volt az első, aki az államháztartást rendszerben gondolta működtetni, a kiskirályok leverése után nagy gondot fordított a pénzügyi igazgatás, királyi magángazdaságok, kereskedelem és vámregálé, valutareform, pénzregálé és nemesfém monopólium, bányaregálé, sómonopólium, földregálé, törvénykezési regálé, adóregálé komplex működésére.

A pénzügyigazgatás legfontosabb szervezetét az Anjou-korban a kamarai területek alkották.⁴⁰ Az Árpád-korból fennmaradt kamarák nem feleltek meg az új kor elvárásainak, nem minden kamarában folyt pénzverés, másrészt a kamarai területek nem fedték le az egész ország területét. A kamara hasznával a Magyar Királyság a kötelező pénzváltáskor felügyelete alá tudta vonni a pénzpiacot. Amikor a király bevezette a pénzüjtást, a kötelező pénzváltást 1336-ban a falvakban megszüntette, az adó kivételét és beszedését az ispánra bízta. Ezt követően adót kellett kiróni minden olyan jobbágyporta után, amelynek utcára nyíló kapuján egy szénával vagy gabonával megpakolt szekér átfért, függetlenül attól, hogy a kapu mögött hány ember élt.

Korábban elterjedt, hogy Károly Róbert a *lucrum camerae* fejében szedett portális adó (kapuadó) életbeléptetésével az államháztartás tengelyévé a jobbágyadóztatást tette, s ezáltal alapját vetette a dominiális gazdaságot felváltó adógazdasági rendszernek. Ez az elmélet téves.⁴¹ A dominiális rendszerrel szemben ezidőben a regálékon alapuló rendszer honosodott meg. Kezdetben az államháztartás bevételeit a vele összeforrt királyi magángazdaságok bevétele (földesúri jelleg) jelentette, később pedig a királyi felségjogon szedett pénzügyi regalitás (királyi jog) lépett előtérbe.

38 Romsics, 2017. 99.

39 Cartledge, 2016. 51.

40 Weisz, 2012. 36.

41 Hóman, 2002. 258.

A városokra egy összegben rótták ki az adót. Intézkedései kapcsán az állami bevételek jelentősen növekedtek. Hatalmának megerősödése után új kormányzati rendszert vezetett be, az ún. honorrendszert, melynek lényege az volt, hogy az országos főméltóságok és megyés ispánok hivatali idejük alatt megkapták egyes királyi várak és uradalmak igazgatási jogát, s rendelkeztek azok jövedelmével is. A legnagyobb honorbirtokok az erdélyi vajda, a horvát-szlavón és macsói bán által vezetett területek voltak.

1327-ben a király eltörölte a király bányamonopóliumát, sőt ösztönözte új területek feltárását, saját földön is lehetett ilyen tevékenységet folytatni. Új volt, hogy a korábban teljes egészében királyi bevételből megtarthatták a bányászati tevékenységet végzők az illeték egyharmadát.⁴² Ezzel Károly Róbert mondhatni előfutára volt a 20. század egyik elméletének. (Laffer – görbe, azaz az adó ideális mértékének megállapítása)

Korábban, IV. Béla idején minden bányabirtok a királyé volt, a bányászatból származó arany 1/10-ed, az ezüst 1/8-ad részét fizették *urbura*, bányabér címén, a többit értékesíthették. 1325 után a nemesércet be kellett váltani.⁴³ Ha nem királyi birtokon folyt új bányászat, azt fel kellett ajánlani a királynak. Ezen változtatott a király 1327-ben, amikor is az 1/3-ad részt megtartva új területeket aknázhattak ki.

A 14-15. században az Európában felhasznált aranynek a becslések szerint fele-harmada⁴⁴ itt került elő a földből, 1330-ban a világ aranytermelésének kb. egyharmada Magyarországon keletkezett.⁴⁵ Komoly fordulópont volt, amikor a király elrendelte saját aranypénz verését 1325-ben, ekkor vezették be firenzei mintára a forintot, mely Európa egyik legjobb minőségű nemesfémpénze volt.⁴⁶

A király uralma alatt tett intézkedéseit érdemes számba venni:

- dominiális rendszer helyett a királyi felségjogra alapított gazdaságot alakított ki;
- növelte a potenciális adózók számát, jólét (ezzel együtt a szolgáltatási képességek emelését célzó intézkedések);
- visszaserzett uradalmak reorganizációja;
- a nemességtől független iparos, polgári, városi rendre támaszkodással csökkentette a nemesekkel szembeni kiszolgáltatottságot;
- az adóbevétel növelését nem adóemeléssel, hanem adózói kör növelésével, adócsökkentéssel próbálta elérni (pl.: bányák monopóliuma);
- csökkentette az adónemek számát, az Árpád-kori illeték címén szedett út-, híd-, vám-, rév- és vásárpénzek helyét az ellenszolgáltatás elemét nélkülöző tisztán felségjog alapján szedett értékvám, harmincad foglalta el;
- pénzreform, forint bevezetése.

42 Romsics, 2017. 102.

43 Engel – Kristó – Kubinyi, 2019. 58.

44 Romsics, 2017. 102.

45 Cartledge, 2016. 51.

46 Romsics, 2017. 103.

I. Károly több olyan újítást vezetett be a pénzügyi igazgatásban, melyeknek köszönhetően a Magyar Királyság hosszú idő után ismételten európai szintű és erejű hatalommá vált.

*Dr. Kovács Tamás, igazgató
Nemzeti Adó- és Vámhivatal
Békés Megyei Adó- és Vámigazgatósága*

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Béli Gábor: Adók, adószerű bevételek az Árpád-korban. In: *Rubicon*, 2012. 23. évf., 6. sz., 32-35.
- Cartledge, Bryan: *Megmaradni – A magyar történelem egy angol szemével*. Budapest, Rubicon-Ház Kft., 2016.
- Engel Pál – Kristó Gyula – Kubinyi András: *Magyarország története 1301-1526*. Budapest, Osiris Kiadó, 2019.
- Hóman Bálint: *Szent István*. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1938.
- Hóman Bálint: *A történelem útja, válogatott tanulmányok*. Budapest, Osiris Kiadó, 2002. (Eredetileg Hóman Bálint 1912. március hó 12. napján a Magyar Tudományos Akadémián tartott előadása: *Az első állami egyenes adó. Adalék az európai adótörténehez.*)
- Hóman Bálint – Szekfű Gyula: *Magyar történet*. 1. köt. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1942.
- Homoki-Nagy Mária: Adók és adófizetők. In: *Rubicon*, 2012. 23. évf., 6. sz., 2-31.
- Horváth Mihály: *Magyarország történelme*. 1. köt. Pest, Franklin Társulat, 1871.
- Kézai Simon: *A magyarok cselekedetei*. Fordította: Bollók János. Budapest, Osiris, 2001. 87-173.
- Kristó Gyula: *Magyarország története 895-1301*. Budapest, Osiris kiadó, 2019.
- Romsics Ignác: *Magyarország története*. Budapest, Kossuth Kiadó, 2017.
- Weisz Boglárka: Királyi jövedelmek az Anjou-korban. In: *Rubicon*, 2012. 23. évf., 6. sz., 36-41.

ERWÄGUNGEN ÜBER DIE WELTANSCHAUUNG(EN) – MIT BESONDERER RÜCKSICHT AUF DIE AUFFASSUNG VON JÓZSEF HALASY-NAGY

*(Oder der Mensch ist ein zur letzten und richtigen Auffassung gezwungene
und verpflichtete Wesen)¹*

*„Das geringste Wissen, was wir von den größten Dingen bekommen können, ist
wünschenswerter, als das sicherste Wissen von den kleineren Dingen.“
(Heiliger Thomas von Aquin)*

1. EINFÜHRUNG

Der Mensch, obwohl er zur gleichen Species gehört, das heißt seine wesentliche Natur eine ist, macht er trotzdem auf komische Weise einander widersprechende oder zu widersprechen scheinende Auffassungen der Weltanschauungen einverleibt. Das postmoderne Lebensgefühl scheint sogar diese Spannung dadurch zu steigern, dass es durch den Schleier der Unmöglichkeit der letztendlichen (das heißt endgültigen) Stellungnahme eine schonungslosere Stellungnahme als je ins Bewusstsein der Person und der Gesellschaft schmuggelt: es gibt keine letztendliche und gültige Stellungnahme, deshalb, wenn jemand zu etwas fähig ist, kann das ruhig machen: man kann sich dazu machen, zu wem man möchte.² Und all das ist auf irgendeine Weise darum, weil der Mensch die im Motto angedeutete Mahnung abgelehnt hat, er will das sichere Wissen nur in den kleineren Dingen, und verachtet die in den großen Dingen erreichbare Weisheit.³

Zur gleichen Zeit ist die vielfältige Auffassung der Weltanschauungen in sich genommen kein Widerspruch, denn das Ich – seiner Natur nach – sortiert unvermeidlich von den aus der Welt gekommenen und für ihn verarbeitenden Informationen, von den Meldungen in der Tradition oder der Kultur) diejenigen, die einander ergänzen, aber sie können miteinander auch in scharfem Gegensatz stehen; oder sie

1 Die redigierte Fassung des Vortrags am 20. März 2019 im Kreis Bolyai der Technischen Intelligenz

2 Wir nennen diese Attitüde gern die Stellungnahme des Menschengottes.

3 Vgl. SCHUMACHER, E. F., *Tévelygök útikalauza* [Reiseführer für Herumirrenden], Budapest, ohne Jahreszahl, S. 10

kommen miteinander gerade friedlich aus. Wir sollen einen der Hauptgründe für die Spannungen zwischen den Menschen und Völkern in den Unterschiedlichkeiten der Weltanschauungen, richtiger gesagt im bewussten Verschlimmern von diesen suchen.

Die Wurzeln der weltanschaulichen Stellungnahme der Menschen sind im menschlichen Erfahren und in dessen Bewerten. Die Quellen und das System dieses Wissens sind im Laufe der Zeit immer differenzierter geworden, deshalb tritt ihre Wirkung auf unterschiedlichen – voneinander unabhängig zu sein scheinenden oder unabhängig sein wollenden, etwa einander verschlucken, einverleiben wollenden – Gebieten ein, und zwar in der Religion, in den Kunstarten und in der Philosophie, beziehungsweise in den Fachwissenschaften. Kann es zwischen ihnen Friede bestehen oder sie können einander nur zu tolerieren, ist der Kampf etwa ewig, wer den Posten des Leiters erwirbt, um seine Konkurrenten zu unterkriegen? Oder steht der geheimnisvolle Führer über alles, und nur seine Pläne, Mittel können die einzelnen und gesamten Gebiete des menschlichen Wissens sein?

Das Weltanschauungsproblem, als Problem des menschlichen Wissens und Handelns erscheint also in unseren Tagen, ob diese erwähnten Wissensgebiete einander unterstützen und unterstützen können, beziehungsweise ob alle auf legitime Weise im wachsenden Reich des Wissens und des Handelns anwesend sind. Was ist ihr richtiges Verhältnis zueinander, und zum Schluss besteht die zu entscheidende Frage darin, welcher der richtige Führer ist, der seine Korps klug leitet, damit das Reich des Wissens in erster Linie in Qualität größer, und nachher das menschliche Leben tatsächlich reicher wird.

In den 19. und 20. Jahrhunderten war die richtungsgebende Idee, dass die Führerschaft den Fachwissenschaften zukommt und die Religion eliminiert oder wenigstens in die Privatsphäre verbannt werden soll, während die Künste und auch die Philosophie durch die Fachwissenschaften geleitet werden sollen, beziehungsweise sie sollten als eine Art Ideologie dem Leiter dienen. Für heute hatte es sich herausgestellt, dass es das Interesse der Mächtigen der Welt war (und auch heute ist es), was zur Folge hatte, dass der Führer sie zum Mittel seiner Machtsinteressen verdorben hat; das heißt er hat ihnen die gerechte Unabhängigkeit weggenommen, auflösend ihre bisherige Synergie und hierarchische Ordnung und er hat sie auch zum Kampf gegeneinander bewegt. Und wenn seine Machtsinteressen verlangen, kann er auch die Religion zu seinem Vasallen machen (er vermag die wahre Religion bis zum äußersten verzerrend einen Religionskrieg zu entfachen). Wir können feststellen, dass die Wissenschaft und der Unterricht nicht mehr frei sind, sondern im besseren Fall ein Vasall, aber eher ein berechnender Leibeigener oder gerade ein intelligenter Sklave ist. Was wir forschen und lehren (und was für eine Weltanschauung mit ihnen übergeben), ist das eine streng von den Interessen abhängende Tatsache geworden, das heißt das Recht und die Verpflichtung der richtig verstandenen Forschungs- und Lehrfreiheit wird

immer enger.⁴ darum ist es gerecht, wenn sich dagegen alle Zweige des menschlichen Wissens empören und erheben.

Lange Zeit schien es so, dass sich die Fachwissenschaften als wirksame Leiter erweisen, und auch heute verteidigt das seine Interessen vertretende Lobby seine führende Position mithilfe der Ideologien. Seine Führerrolle wird jedoch heute immer kräftiger in Frage gestellt, weil sich solche Probleme erheben, gegen die er nicht zu kämpfen vermag. Und das ist das Wiederaufwachen von elementarer Kraft der Frage des Sinns des Lebens in einem übermäßig geregelten Lebensraum, in dem sowohl die Gleichheit als auch die Freiheit, sowohl die Gemeinschaft als auch die Brüderlichkeit eher eine Illusion als Wirklichkeit betrachtet werden kann. Und der Mensch will trotzdem lieber leben als bloß lediglich existieren. Wenn wir also nicht den richtigen Führer, der im Besitz des menschlichen Wissens ist, in den Kommandantenstuhl sich setzen lassen, werden die Probleme und die Schwierigkeiten immer größer sein.

Der Alltagsmensch, während er die Produkte des Marktes der Weltanschauungen betrachtet, kann letzten Endes zu den folgenden Stellungnahmen gelangen: A) Keine Weltanschauung ist wahr, ich muss also eine neue suchen; in jeder gibt es irgendeine Wahrheit, die ich finden und in meine Weltanschauung einbauen soll (in diesem Verhalten enthüllt sich der Glaube, dass die Person fähig ist, die wahre Kenntnis zu erkennen). B) Eine von ihnen ist die Richtige, also, wenn ich sie finde, muss ich die wählen (auch darin ist der Glaube an die Fähigkeit der richtigen Wahl). C) Die Vielfältigkeit kann den Menschen letzten Endes dazu veranlassen, dass er das Problem von sich selbst wegschiebt, das heißt er braucht keine Weltanschauung. Aber das ist auch nur eine Art (letzte) Stellungnahme über die Weltanschauung. Untersuchen wir die Natur dieser letzten menschlichen Stellungnahme! Bei dieser Analyse rufen wir den bekannten christlichen Philosophen, József Halasy-Nagy zur Hilfe. Seine Sichtweise ist auch heute aktuell, deshalb lohnt es sich, seine Gesichtspunkte ins heutige Problembewusstsein einzuschalten; er hilft ferner die teuflische Strategie der Mächtigen der Welt zu enthüllen, durch die sie alles, auch alle Formen des menschlichen Wissens zu ihren eigenen Sklaven machen wollen.

2. DIE WELTANSCHAUUNG, ALS VERSUCH ZUR MIT DEM ICH, DER WELT UND DEM ABSOLUTUM VERBUNDENEN LETZTEN STELLUNGNAHME

Es ist das Ich, das heißt die Person, die zuerst gegenüber der Welt, dann dem Absolutum und schließlich mit sich selbst Stellung nimmt. In seiner Stellungnahme sind unvermeidlich all seine drei Fähigkeiten enthalten (die ständig zu erziehen sind!), und zwar seine Vernunft (zentripetale Kraft), sein Willen (zentrifugale Kraft) und seine

⁴ Vgl. BARENDT, E., *A tudomány szabadsága és a jog [Die Freiheit der Wissenschaft und das Recht]*, Budapest 2017. und FEHÉR, M., *Tudományról és tudományfilozófiáról*, in BOROS, G. (Hauptred.), *Filozófia [Philosophie]*, Budapest 2007, 1302-1329

Gefühle (zentrale Kraft).⁵ Auch diese Kräfte wetteifern sozusagen, wer die führende Rolle haben soll; als ob sie einer höheren Kraft, Person oder einem Führer gehorchen müssten, damit seine Stellungnahme wahr und richtig sein soll.⁶ Das Ich bestimmt also unvermeidlich sein Verhältnis zur Welt, zum Absolutum und zu sich selbst. In dieser Stellungnahme von ihm sind seine geerbten Neigungen, sein Geschlecht, seine Sozialisation, die in seinem Leben erworbenen Erfahrungen, seine Arbeit, die Zivilisation und die Kultur, die ihn ernährt hatte, sein gewählter Lebensstand, seine persönlichen Einsichten, kurz gesagt sein ganzes Lebensgefühl enthalten. Die ausgestaltete Weltanschauung programmiert eigentlich den Menschen, sie bestimmt seine Lebensführung, sie beeinflusst grundlegend seine alltäglichen Entscheidungen. Auch die weltanschauliche Stellungnahme kann sich im Laufe des Lebens der Person oder eines Volkes natürlich ändern, das Erfahren bewegt ja einen immer wieder Stellung zu nehmen. In dieser Hinsicht kann sich auch die Weltanschauung entwickeln, stagnieren beziehungsweise zurückentwickeln sowie verzerren.

2.1. Die Genese der Weltanschauung

Das bewusste Leben des Menschen beruht sich nach József Halasy-Nagy auf einer besonderen „Zweiheit: es beginnt dort, dass es ein Ich gibt, das etwas wahrnimmt und dass es einen Gegenstand gibt, den das Ich wahrnimmt. Das Treffen des Ichs und des Gegenstandes, das der denkenden Person und des durch den Gedanken ergriffenen Etwas ist das Erlebnis, aus dem die Bewusstheit geboren ist. (...) Die bewusste Besinnung macht uns also in erster Linie eine Einheit klar; das nämlich, dass die Ichs und die Gegenstände bilden kein zerfallendes Durcheinander, sondern sie verflechten ineinander, sie gehören zusammen, denn das Ich ist nur dem Gegenstand gegenüber ein Ich, und der Gegenstand ist nur dem Ich gegenüber ein Gegenstand. All diese zusammengehörenden und sich in eine große Einheit verflechtenden Wirklichkeiten werden zusammen, in ihrer Einheit Welt genannt. Alles, worüber wir wissen und wissen können, gehört zu ihnen, und darum ist die Besinnung auf unser Ich zur gleichen Zeit auch die Besinnung auf die Welt: ich nehme mein Dasein als das Dasein in der Welt wahr“.⁷ Zur gleichen Zeit ist es das Ich, das Bewusstsein, das zwischen den in ihm und um ihn vor sich gehenden Wirkungen wählt, sogar diese Angaben nach seiner eigenen Beschaffenheit und seinen eigenen Gesetzen, nach der Sicherung seines Am-Leben-Bleibens und nach seinen Zielen formt. Dadurch gibt er seinen Gegenständen Bedeutung, das heißt er setzt sie im großen Ganzen ein, was wir Welt nennen. Also dann, wenn „unser Bewusstsein den Gegenstand zum Teil seiner eigenen Welt macht, gibt es ihm zur gleichen Zeit eine Bedeutung: es fasst ihn als einen speziellen Sinn

5 Von dessen Details siehe: KORNIS, GY., *Lelki élet I-II-III*. [Geistiges Leben], Budapest 1917-1919

6 Früher wurde das so formuliert, dass der Mensch nicht herrlos, ohne Herr sein soll, das heißt jemand soll im Inneren des Subjekts Ordnung schaffen.

7 Vgl. HALASY-NAGY, J., *A világnézet* [Die Weltanschauung], in KORNIS, GY. (red.), *A mai világ képe I., Szellemi élet* [Das Bild der Welt von heute I., Geistiges Leben], Budapest 1938, 35-36

tragenden Teil einer vernünftigen Welt auf. (...) Die Sehnsucht nach dem Wissen der Bedeutung lebt auch gegenüber dem Weltganzen in uns“.⁸

Wir stehen hier jedoch einem Paradox gegenüber, weil die Welt (und in ihr, auf ihr unser Dasein) in ihrem Ganzen nie der Gegenstand unserer Erfahrung sein kann; eher eine Art Ahnung, Idee (Ideal, Rahmen) ist für uns die Welt, in der, durch die und mit der in der Vielzahl der einzelnen Erfahrungsdaten eine Art Ordnung schaffen und in ihr für uns einen günstigen Lebensraum sichern.⁹ Durch das Schaffen der Weltanschauung überschreiten wir sozusagen „den Kreis der Erfahrung und wir decken auf die Wirklichkeit unserer eigene Subjektivität. Hier herrschen ganz andere Gewissheiten als in der Wissenschaft. Die uralten Sehnsüchte, die nicht einmal von unserem geheimen Ich gekannten Hoffnungen des menschlichen Geistes gewinnen hier Ausdruck. Daraus stammt die unauslöschliche Subjektivität aller Weltanschauungen, die aus der Beschaffenheit des der Welt gegenüber Stellung nehmenden Geistes folgt. Sie sind Grundüberzeugungen, die ihre Wahrheit nicht aus dem logischen Beweisen gewinnen, denn sie gehen jedem Beweis voran. Sie können eigentlich nur erlebt werden.¹⁰ Sie sind nicht einmal klare Begriffe, sondern eher die Richtlinien unseres Geistes, in denen unsere Gedanken und Handlungen vorwärtskommen. Die Weltanschauung ist eigentlich ist nie eine logisch ausgearbeitete Lehre, sondern eine geistige Veranlassung, die uns zum Leben in der Welt auffordert. (...) Daraus kann verstanden werden, dass es im Wesentlichen so viele Weltanschauungen gibt, als es Denker, in der Welt über die eigene Situation grübelnde Menschen gibt. Wenn Fichte sagt, dass jeder Mensch für sich eine Philosophie wählt, wie er selbst ist, dann versteht Fichte unter Philosophie Weltanschauung. Denn die Weltanschauung ist wahrhaftig der Lebensstil des Menschen: der vollwertige Ausdruck seines Wesens“.¹¹

Da der Mensch ein Gemeinschaftswesen ist, ist daher ist die Weltanschauung der Person in groben Linien die Weltanschauung der Gemeinschaft, des Volkes der Person. Das Leben in der Gemeinschaft schafft nämlich „einen gemeinsamen Lebensstil und gemeinsame Überzeugungen, die von der öffentlichen Meinung der Gemeinschaft als richtungsgebend angenommen werden. Und diese öffentliche Meinung leitet, formt die großen Massen der Menschen und sie bekommen ihre Weltanschauung auch von ihr. Und wie? Aus den gemeinsam bekannten Mythen, aus der Religion und der Sprache. (...) Bevor man persönlich etwas über die Welt sagen und ihr gegenüber

8 Vgl. HALASY-NAGY, J., *A világnézet* [Die Weltanschauung], in KORNIS, GY. (red.), *A mai világ képe I., Szellemi élet* [Das Bild der Welt von heute I., Geistiges Leben], Budapest 1938, 36

9 Vgl. HALASY-NAGY, J., *A világnézet* [Die Weltanschauung], in KORNIS, GY. (red.), *A mai világ képe I., Szellemi élet* [Das Bild der Welt von heute I., Geistiges Leben], Budapest 1938, 36

10 Wir könnten das auch die Logik der Gefühle nennen. Vgl. CSÁNYI, V., *Van ott valaki?* [Ist dort jemand?] Budapest 2010 216-217

11 Vgl. HALASY-NAGY, J., *A világnézet* [Die Weltanschauung], in KORNIS, GY. (red.), *A mai világ képe I., Szellemi élet* [Das Bild der Welt von heute I., Geistiges Leben], Budapest 1938, 38-39

bewusst Stellung nehmen könnte, findet man in der Sprache eine Meinung schon fertig, die sich für einen sozusagen freiwillig ergibt“.¹²

2.2. *Der Begriff der Weltanschauung*

Der Mensch lebt und macht seine Erfahrungen bewusst und bewertet sie, daraus stammt die Kenntnis, die zum besseren Zurechtfinden in der Welt dient. Alle Kenntnisse tragen letztendlich zur prinzipiellen und konkreten Stellungnahme des Menschen. Auf welche Weise kann dem Menschen also eine Kenntnis gegeben werden? Die christliche Auffassung kennt – nach Antal Schütz – sieben Etagenpyramiden des menschlichen Erkennens, die ein Gebäude bilden und die miteinander in organischer Verbindung seienden Gebäudeteile sind (obwohl sie eine besondere Hierarchie haben), das heißt in jedem gibt es etwas von allen Kenntnissen. Diese sind – in hierarchischen Reihenfolge – die folgenden: 1. Der gesunde Menschenverstand (der klare Bauernverstand). 2. Die Kenntnisse der großen Handelnden und Seher (Heilige, Helden). 3. Die Fachwissenschaften. 4. Die Philosophie. 5. Die Theologie. 6. Die Kenntnisse der Mystiker. 7. Zum Schluss die Kenntnis des Sehens von Gott von Angesicht zu Angesicht.¹³ Wir können aus dieser Kenntnispyramide sehen, dass das Zunehmen der menschlichen Kenntnisse immer umfangreicher wird und auf eine Art Weisheit (Glauben?) vorwärtsgeht, die sowohl mehr als auch weniger ist als die Wissenschaft. Aus dem Wissen werden immer mehr Gewissheiten, die dann die Kenntnisse der unteren Stufe einschätzen. Die unterschiedlichen Formen des Wissens wirken also gegenseitig aufeinander; sie bilden zusammen das Universum der vom Menschen erreichbaren Kenntnisse. Die auf der höheren Stufe der Hierarchie stehende Kenntnis wirkt auf das Wissen auf den unteren Stufen, das heißt die höheren leiten die unteren.

Wie wir auf der Pyramide der Kenntnisse nach oben schreiten, zeigt die Bewertung statt der Beschreibung immer stärker. Das heißt, wenn man Stellung nimmt, „sieht nicht nur das, was es gibt, sondern man bewertet auch. Man beschreibt und versteht nicht bloß die Sachen, sondern man fordert auch auf, Stellung zu nehmen und auch zu handeln. (...) Die Weltanschauung ist nicht nur das, was wir sehen, sondern auch die Augen, die sehen; sie ist nicht bloß Wissen, sondern eine Überzeugung, das heißt eine Stellungnahme. Sie gibt nicht nur ein Bild, eine Erkenntnis über die Welt, sondern sie enthält auch die Liebe, den Glauben, das Vertrauen, beziehungsweise die Ablehnung, den Hass sowie die Verneinung des die Welt betrachtenden Menschen“.¹⁴ Das persönliche Element ist also ein notwendiger Teil der Weltanschauung, das wir gleichzeitig auch emotionale Intelligenz, moralisches und religiöses Bewusstsein nennen können. Dieses persönliche Element kann „die Kraft und der Wert, aber auch die Schwachheit

12 Vgl. HALASY-NAGY, J., *A világnézet* [Die Weltanschauung], in KORNIS, GY. (red.), *A mai világ képe I., Szellemi élet* [Das Bild der Welt von heute I., Geistiges Leben], Budapest 1938, 39

13 Vgl. SCHÜTZ, A., *Keresztény bölcsélet* [Christliche Philosophie], in SCHÜTZ, A., *Őrség. Korkérdések és tájékozódások Wache. Zeitfragen und Orientierungen*, Budapest 1936, 89-92

14 Vgl. NOSZLOPI, L., *Világnézetek lélektana* [Psychologie der Weltanschauungen], Budapest 1937, 12

und Gefahr der Weltanschauung sein. Die Weltanschauung wird nämlich vom ganzen Menschen, der ganzen Person gestaltet. Sie wird nicht nur durch den Willen der Wahrheit, sondern auch durch das Interesse, den nach Macht und Durchsetzung strebenden Willen geformt. Der Wahrheitsanspruch steigt in der Weltanschauung darum in die unterste Stufe herab, und die in schlechtem Sinne genommene Subjektivität wird in ihr ständig¹⁵. Das können wir – mit einem biblischen Ausdruck gesagt – in den imperialistischen Bestrebungen der Fürsten von dieser Welt sehen; sie benutzen alle Formen des Wissens als Mittel, indem sie ihre Besonderheiten verwirren und manipulieren.

Die Weltanschauung (Philosophie, Religion, Mystik) wird nunmehr – im Gegensatz zu den anderen Stufen des Wissens – durch drei Grundmomente charakterisiert: 1) Sie richtet sich auf das Ganze: „Sie macht nicht so, wie die Wissenschaft und das Fachinteresse, die sich immer innerhalb der Grenzen je eines Daseinsgebietes bewegen, sondern prinzipiell erstreckt sie sich auf alles, was überhaupt vor das Bewusstsein gerät oder geraten kann. Und sie sieht dieses Alles nicht so, wie eine aus unübersehbar vielen Stücken zusammengesetzte Sache, wie eine Art Mosaik. (...) Die Weltanschauung ist kein Teilwissen, sondern eine Sichtweise, die uns dazu befähigt, dass wir irgendeine einzelne Erscheinung ins Ganze einsetzen, den Sinn und Wert eines Details dadurch feststellen, dass wir sie in den großen Zusammenhang einsetzen. Die Weltanschauung ist keine Kammer, sondern ein Schlüssel, der alle Kammern aufmacht. Diesen Schlüssel kann man aus dem Menschen, aus der Natur, aus Gott nehmen“.¹⁶ 2) Die Weltanschauung sucht und stellt den Sinn (den Ort und die Aufgabe in der Welt) dieses Ganzen, der Welt und in ihr des Menschen fest: Das weltanschauliche Interesse interessiert sich nicht dafür, was die Welt und in ihr der Mensch ist, sondern was der Sinn von all das ist, was in seinem Inneren außer ihr wirbelt und strömt und wogt, zu welchem Zweck, wohin er geht und wohin er endlich gelangen kann“.¹⁷ 3) Und die Weltanschauung macht all das zum Zweck der praktischen Stellungnahme, der Lebensgestaltung des Menschen: die Weltanschauung fordert den Menschen in ihrer tiefsten Beschaffenheit zur Weltgestaltung auf und darum enthält sie sehr viele Lebensnormen; und darum ist sie nicht ausschließlich, sogar nicht in erster Linie ein Werk der Vernunft; gleichzeitig arbeitet an ihr das Herz, die Sympathie und Antipathie sowie das Erahnen. Eine der Hauptwurzeln der Weltanschauung ist neben dem Religiösen eine Art spezielles Welt- und Lebensgefühl“.¹⁸ Und dieses Lebensgefühl wird unvermeidlich zu einem Machtfaktor, das heißt es schafft unabwendbar sein ethisches und das darauf bauende Rechts-, beziehungsweise Anstandsbuch ab, dadurch bestimmt es die Grenzen der – seiner Meinung nach – vernünftigen

15 Vgl. NOSZLOPI, L., *Világnézetek lélektana* [Psychologie der Weltanschauungen], Budapest 1937, 8

16 Vgl. SCHÜTZ, A., *A bölcselet elemei* [Die Elemente der Philosophie], Budapest 1944, 238

17 Vgl. SCHÜTZ, A., *A bölcselet elemei* [Die Elemente der Philosophie], Budapest 1944, 238

18 Vgl. SCHÜTZ, A., *A bölcselet elemei* [Die Elemente der Philosophie], Budapest 1944, 239

Lebensführung.¹⁹ Wir bemerken wieder, dass dieses Lebensgefühl auch ganz destruktiv sein kann, das heißt es will alles gewaltsam auf sein Antlitz gestalten.

Die Weltanschauung ist als letzte Stellungnahme letzten Endes also die umfangreichste charakterbildende, Persönlichkeit und Gemeinschaft formende Kraft, weil die Weltanschauung eine geistige Begabung ist, die die Persönlichkeit und die Gemeinschaft in eine Richtung, zu einem letzten Ziel, zu einem als Absolute geglaubten bekannten und gekannten höchsten Wert bindet. Das ist die hervorragendste charakteristische Eigenschaft des Charakters (der Persönlichkeit): eine solche einbahnige und organische Festbildung.²⁰

2.3. Das Verhältnis zwischen der Weltanschauung und der Wissenschaft

Heutzutage ist es eine vielbetonte Meinung, dass nur die sogenannte wissenschaftliche Weltanschauung angenommen werden kann, die anderen sind wegzuerwerfen, weil sie Irrtümer enthalten. Ist es wahr, dass die Weltanschauung durch die Fachwissenschaft abgelöst werden kann? Aufgrund der oben erwähnten sind wir der Meinung, dass das ein unmöglicher Versuch wäre, weil wir mit zwei aufeinander vollkommen unzurückführbaren, jedoch innerlich zusammenhängenden Bereichen des Wissens zu tun haben. Die erwünschte Alternative ist also die richtige Feststellung ihres Verhältnisses und dessen entsprechende Durchsetzung.

Untersuchend das Verhältnis zwischen der Weltanschauung und der Wissenschaft müssen wir zwei Sachen klären: 1) Wie beobachtet die Weltanschauung die Wissenschaft: Die Bedeutung der Wissenschaft wird durch die Weltanschauung weder geleugnet noch außer Acht gelassen, sie sind ja durch den Wahrheitsanspruch des Menschen zusammengebunden. Während die Wissenschaft „durch ganz und gar die Wahrheit feststellende und erwägende Vernunftoperationen sein Ziel zu erreichen versucht; ihr Prinzip und Geist die Forschung ist“, sucht „die Weltanschauung (...) im Universum einen Orientierungspunkt; sie will und kann die häufig auch vorübergehenden und unsicheren Ergebnisse der nie abschließenden Forschungstätigkeit nicht abwarten. Sie will nicht forschen, sondern sehen, sich zurechtfinden; und darum, obwohl sie im Prinzip die theoretische Tätigkeit nicht ausschließt, bevorzugt sie die anderen Mittel des Ergreifens der Wirklichkeit. Sie lernt nicht nur von den Forschern, sondern auch von den Sehern, in erster Linie von den letzteren; von denjenigen, die mit den Augen des Genies oder der charismatischen Gesinnung tiefer in die Zusammenhänge des Seins hineingeschaut haben, und wenn auch nur ahnend, aber mit umfangreichem Blick den Stern gesehen und gezeigt haben, auf den das Sein geht. Die Weltanschauung anerkennt also neben dem Verstand die Zuständigkeit des ahnenden, instinktgemäß spürenden, künstlerischen und genialen Seh-Sinnes. Wo der Betrachter noch Erwägungen macht und in der Schweben hält, erwirbt dort der Tä-

19 Vgl. NOSZLOPI, L., *Világnézetek lélektana* [Psychologie der Weltanschauungen], Budapest 1937, 157

20 Vgl. HORVÁTH, S., *A bűnszeny* [Der Sündenschmutz], in *Theologia* 11 (1944) 210-214

ter mit einer affektiven oder Willensgeste eine sichere Stellungnahme. Er sucht doch Orientierung, will handeln; und hier hilft ihm der naturgemäße Begleiter der Wissenschaft, die theoretische Zögerung nicht. Darum ist die entscheidende Kenntnisquelle der Weltanschauung die Wegweisung mit Würdencharakter über den Personen, die aus der Vergangenheit kommt und sich mit der Kraft des geschichtlichen Bewährens sogar als von oben kommende Weisheit bietet. Deshalb ist die Weltanschauung hauptsächlich eine überpersönliche Gestaltung mit sozialem Charakter. Weltanschauung schafft man nicht, sondern man sucht eine; die Wissenschaft ergreife ich selbst, die Weltanschauung greift mich selbst. Und deshalb hat sie auch eine ganz andere Kraft und Wirkung als die Wissenschaft. Die Wissenschaft erklärt und lehrt, die Weltanschauung befiehlt und bringt mich ins Reine. Die Weltanschauung will den ganzen Menschen ergreifen, zusammen mit seinen Kräften und Ambitionen; sie kann einen beruhigen und aufwühlen, glücklich machen und Leid verursachen; aber sie ist auf jeden Fall eine leben- und weltformende Kraft, denn sie entspringt aus den, das Leben gebärenden Tiefen²¹. Die enge Verbindung zwischen der Wissenschaft und der Weltanschauung wird auch dadurch bezeichnet, dass sich die Weltanschauung immer auf ein Weltbild stützt, in dessen Schaffen die Wissenschaft eine große Rolle spielt. Selbst die Weltanschauung soll rationell, durch den Verstand beweisbar sein. Das bedeutet näher auch, dass „was wissenschaftlich unhaltbar ist, kann im Weltbild rationell nicht Platz nehmen, also in der rationellen Weltanschauung auch nicht. Deshalb kann die Wissenschaft darin eine kritische Rolle beanspruchen, aber ausschließlich im Bereich ihrer Zuständigkeit²². Man kann es nämlich nicht aus dem Auge verlieren, dass die tiefsten Wurzeln der Ausgestaltung der Weltanschauung nicht von wissenschaftlichem, sondern von religiösem Charakter sind und bei der Wahl der Weltanschauung auch nicht die wissenschaftlichen Erwägungen die entscheidende Rolle spielen. Wer welche Weltanschauung wählt, hängt in erster Linie davon ab, in welches geschichtliche und soziale Milieu er hineingeboren ist, zu welcher Gattung oder Nation gehört, wie sein charakterologischer Charakter ist“²³. 2) Wie betrachtet die Wissenschaft die Weltanschauung: „Die Wissenschaft bekommt von der Weltanschauung ständig Aufgaben. In der Weltanschauung gibt es ein Drängen und Veranlassung dazu, dass sich ihre Anmerkungen im ganzen Bereich des Daseins durchsetzen. Also ihre Sätze, Ide-

21 Vgl. SCHÜTZ, A., *A bölcselet elemei* [Die Elemente der Philosophie], Budapest 1944, 239-240

22 Wir dürfen es nicht vergessen, dass auch die wissenschaftliche Rationalität ihre eigenen Grenzen hat. Darüber ausführlicher: CSÁNYI, V., *Van ott valaki?* [Ist dort jemand?] Budapest 2010. 211-219. und DÜRR, H. P., *A tudomány határai. Hasonlatok és szóképek a tudomány világában* [Gleichnisse und Wortbilder in der Welt der Wissenschaft], Budapest 2011. Aus einem anderen Gesichtspunkt betrachtend die Sache sind die Wissenschaften unfähig, das Ganze der Wirklichkeit zu befragen, weil sie empirisch, thematisch reduziert und methodisch abstrakt sind. Vgl. ANZENBACHER, A., *Bevezetés a filozófiába* [Einführung in die Philosophie], Budapest 1993, 26-29

23 Vgl. SCHÜTZ, A., *A bölcselet elemei* [Die Elemente der Philosophie], Budapest 1944, 241

ale und Forderungen stoßen bei ihrer Durchsetzung früher oder später auch auf die Wissenschaft und sie fordern sie unzurückweisbar zur Zusammenarbeit auf“.²⁴

Bald die eine, bald die andere wirkt auf fruchtbare Weise auf die andere, aber einander auslöschen können sie nicht (wenn sie danach streben, werden beide davon den Schaden haben). Auch in den auf positivste Weise kultivierten Wissenschaften gibt es notwendigerweise ein weltanschauliches Element, und auch die Weltanschauung stützt sich auf angenommene Tatsachen, auf ein wissenschaftlich begründetes Weltbild.²⁵ Heute hat schon auch die objektive Wissenschaft ihre Grenzen erkannt, und auch die Theoretiker der Philosophie und der Religion wissen es, dass das durch die Wissenschaft gelieferte Weltbild nicht missachtet werden kann. Das heißt, sie sind berufen miteinander fruchtbare Dialoge zu führen, immerhin ist es die weltanschauliche Wertschätzung, die die wissenschaftlichen Kenntnisse ins Ganze legt, beziehungsweise die Aufgaben der Wissenschaft bestimmt. Darum kommt die Rolle des Leiters unvermeidlich ihr zu.

2.4. Die Verbindung zwischen der Weltanschauung und der Religion

Die Weltanschauung (obwohl sie zeigt sich nicht notwendigerweise in der Form von Religion) als Überzeugung funktioniert eigentlich als ein persönlicher Glaube (Glaubensbekenntnis), und stellt den Menschen vollkommen in den Dienst des erklärten höchsten Wertes, der Mensch sieht ja mit den Augen des erklärten höchsten Wertes, fühlt mit dem Herzen und handelt sozusagen mit dessen Hand. Antal Schütz formulierte eine ausgezeichnete Typologie des von dem Menschen wählbaren, für den höchsten Wert gehaltenen Wertes und so auch die von den Religionen. Er behauptet, damit ein religiöses Verhalten geschaffen werden kann, muss der Mensch mindestens unklar, ahnend überzeugt sein, dass es eine höhere, geheimnisvolle, heilige Macht (Person) gibt, von der der Mensch und die Welt grundstürzend abhängt, die seine Wege und das Schicksal der Welt beeinflussen und führen kann. Mit anderen Worten ist das Persönlich-Sein einer Macht über der Welt, der Glaube an den persönlichen Gott die Grundvoraussetzung für jede richtige Religiosität. Wo sich das religiöse Verhalten nicht auf den persönlichen Gott richtet, verbleibt aber seine Eigenartigkeit, dass es etwas Transzendentes über die Erfahrung hinaus als den Sinn, Zweck und Leiter jedes Daseins, hauptsächlich des Menschenseins anerkennt, können wir dort nur über eine in analogem Sinne genommene Religiosität sprechen. Noch tiefer stehen auf den Stufen der Religionen all diejenigen, die die Gesetzmäßigkeit oder den Zusammenhang des Universums und des Lebens, das heißt den Fortschritt des Menschentums, den Staat, die Nation oder die Rasse für ein höchstes Wesen halten. Diese sind die falschen Religionen. Es gibt dann diejenigen, die von einem kulturellen Programm oder der Veränderung der wirtschaftlichen Ordnung (die Sozialisten), vom

24 Vgl. SCHÜTZ, A., *A bölcselet elemei* [Die Elemente der Philosophie], Budapest 1944, 242

25 Vilmos Csányi betrachtet die Wissenschaften sogar geöffnete, geregelte Glaubenssysteme. Vgl. CSÁNYI, V., *Van ott valaki?* [Ist dort jemand?] Budapest 2010, 243-247

Vegetarianismus, Spiritismus, von der Wissenschaft (Szientismus) usw. das Heilen von allem Übel erwarten und sie sehen in ihnen den Sinn ihres Lebens. Diese sind die Ersatzreligionen. Zum Schluss kann aber auch vor sich gehen, dass die für das religiöse Verhalten charakteristische Opferbereitschaft sich nur noch darin auslebt, dass sie allen Religionen Krieg erklärt. Das ist die negative Religion, wie zum Beispiel der bolschewistische Atheismus war.²⁶

Wir können es sehen, dass je weiter wir von dem persönlichen Absoluten sind, desto größer wird die Deformierung der menschlichen Persönlichkeit und die Verzerrung der Welt sein. Das heißt es ist nicht egal, was unsere letzte Stellungnahme sein wird. Darum ist die große Frage trotzdem, ob es eine wahre Weltanschauung, eine richtige Religion gibt, das heißt eine solche menschliche Stellungnahme, die das Verhältnis des Ichs zu sich selbst, zu seinem Mitmenschen, zur Welt und zur Gottheit richtig bestimmt, in eine richtige Perspektive setzt, und aus der Natur der Sache folgend kann diese Religion, diese Weltanschauung nur eine einzige sein.²⁷

3. DIE WICHTIGSTEN TYPEN DER WELTANSCHAUUNG: DAS MODELL VON JÓZSEF HALASY-NAGY

Die Deutung des Ichs, der Welt, von Gott und ihre Verhältnissysteme zeigen sich auf verschieden Art und Weise sowie in unterschiedlichen Entwicklungsphasen, in sogenannten Weltanschauungstypen. Im Folgenden machen wir kurz die Typologie von József Halasy-Nagy bekannt und wir bewerten sie auch.

3.1. Die Typologie der Weltanschauungen

Wir wissen es schon, dass die Weltanschauung nicht die bloß objektive Kenntnis der Welt (des Ichs und der Gottheit) ist (das ist der Zweck der menschlichen Erkenntnis, der Mensch kann diesem Zweck nur mehr oder weniger nahekomen, er kann ihn jedoch nicht erreichen), sondern sie ist eher „die Form des Betrachtens der Welt, des ihr Nahekommens. (...) Aus ihr entspringt je eine ganz besondere Gestalt des Wissens“.²⁸ Unser Autor macht uns drei solche grundlegende Gestalten der Weltanschauung bekannt: 1) Die ästhetische Weltanschauung (kosmozentrischer Typ): Nach dieser Weltbetrachtung „betrachtet und genießt man die Welt, wie sie ist. (...) So wurde die Welt vom antiken Griechentum betrachtet. Es wollte mit der Welt nicht handeln, sondern ergötzte sich daran und wurde stimuliert, sie zu verstehen. Daraus lässt sich erklären, dass es sich für die Muster, für die gestaltenden Formen interessierte. Und dann versuchte es auch sich selbst danach zu formen. Sein Wissen bedeutete

²⁶ Vgl. SCHÜTZ, A., *Dogmatika I.*, Budapest 1937, 4

²⁷ Von der richtigen Perspektive, das heißt vom kritischen Punkt, nicht zu nahe, nicht zu ferne zu sein siehe ausführlicher: PAULER, Á., *Bevezetés a filozófiába* [Einführung in die Philosophie], Budapest 1933. (Reprintausgabe), 18

²⁸ Vgl. HALASY-NAGY, J., *A világnézet* [Die Weltanschauung], in KORNIS, Gy. (red.), *A mai világ képe I., Szellemi élet* [Das Bild der Welt von heute I., Geistiges Leben], Budapest 1938, 40

ihm dementsprechend eine gestaltende Kraft in seinen Augen, mit derer Hilfe der griechische Mensch sich selbst formte und erzog; seine Seele machte er damit schöner, entsprechend den Urmustern der Wirklichkeit. (...) Von dem griechischen Menschen würde ich sagen, dass er im Kampf mit der Welt gerade wegen dieses Verhaltens von ihm unterlag, denn er näherte sich ihr auch nicht mit dem Wunsch der Eroberung. Er konnte kein herrschendes Volk werden“.²⁹ 2) Die religiöse Weltanschauung (theozentrischer Typ): Nach unserem Verfasser ist die Triebfeder der religiösen Weltanschauung die aus der Daseinszustand des Menschen entspringende Angst, die nur dann aufhört, wenn der Mensch die Urquelle des Daseins erreicht. Das heißt „er muss sich mit Gott treffen, um sich zu beruhigen. Er muss sein Wort hören, um zu wissen, wohin er gehen muss. Der religiöse Mensch ist wie ein edles Ross: alle seine Nerven und Muskeln spannen sich von der Sehnsucht des Handelns, aber es macht sich nur dann auf den Weg, wenn es das leitende Wort, den göttlichen Befehl hört. Die Welt ist für ihn das Feld der ihm gegebenen Proben von Gott“.³⁰ 3) Die utilitaristische (technische) Weltanschauung (anthropozentrischer Typ): Nach dieser Auffassung stimuliert den Menschen das in der Tiefe der Welt verborgene Geheimnis nicht, und nicht einmal seine Vervollkommnung erwartet er von der Begegnung mit dem letzten Geheimnis, sondern er sieht darin grundlegend eine Gelegenheit, seine eigene Kraft zur Probe zu stellen. Er kennt sogar niemanden größer als sich selbst, und darum „sieht er den Sinn seines Lebens in der Eroberung der Welt, in ihrer Umformung nach seinen Plänen und Interessen. Das Wissen dieses Menschen beschränkt sich auf die Technik und er bewertet die Wirklichkeit nach ihrer Nutzbarkeit“.³¹

Nach Halasy-Nagy hat „die ganze Skale der Sehnsüchte und Fähigkeiten des Menschen in diesen drei typischen Wendungen an die Welt Platz: in der Betrachtung ihrer Formen, im Gefühl des Abhängens von der Urquelle des Daseins sowie in der Befreiung der Angst vor ihr. Mit ihrer Hilfe hat das Griechentum das Reichthum der Welt entdeckt, der christliche Mensch hat die Tiefe und ihre Geheimnisse wahrgenommen, und der Mensch von Europa der Neuzeit hat die bis dahin furchtbare Natur aus ihrem Geheimnisvollen ausgezogen und versuchte sie zu einem schuldlosen, zahmen Lamm zu formen“.³² Diese utilitaristische Form herrscht despotisch auch heute in unserer Zivilisation.

Der Autor gibt auch eine andere Annäherung seiner weltanschaulichen Stellungnahme, und zwar vom Standpunkt aus, dass wir den in der Welt entdeckbaren Werten

29 Vgl. HALASY-NAGY, J., *A világnézet* [Die Weltanschauung], in KORNIS, GY. (red.), *A mai világ képe I., Szellemi élet* [Das Bild der Welt von heute I., Geistiges Leben], Budapest 1938, 41

30 Vgl. HALASY-NAGY, J., *A világnézet* [Die Weltanschauung], in KORNIS, GY. (red.), *A mai világ képe I., Szellemi élet* [Das Bild der Welt von heute I., Geistiges Leben], Budapest 1938, 41

31 Vgl. HALASY-NAGY, J., *A világnézet* [Die Weltanschauung], in KORNIS, GY. (red.), *A mai világ képe I., Szellemi élet* [Das Bild der Welt von heute I., Geistiges Leben], Budapest 1938, 42

32 Vgl. HALASY-NAGY, J., *A világnézet* [Die Weltanschauung], in KORNIS, GY. (red.), *A mai világ képe I., Szellemi élet* [Das Bild der Welt von heute I., Geistiges Leben], Budapest 1938, 42

entweder mit Liebe dienen oder auch sie nur als Mittel betrachten. Dementsprechend können wir von idealistischer und naturalistischer Sichtweise sprechen. Das Wesen des Idealismus ist „der Glaube an die Werte, das zu ihrem Dienst übergebene Leben“. Der Naturalismus ist demgegenüber „das Aufheben unseres Ichs über die Welt und die Benutzung der Werte zu unseren eigenen Zielen, (...) was auch im Wert das Mittel, die Benutzbarkeit und dadurch ihr Verbinden zur materiellen Natur betont. (...) Idealismus und Naturalismus drücken also die zwei verschiedenen Bewertungen der materiellen Welt. Wer Anhänger des Idealismus ist, erblickt in der Welt überall die über die Wirklichkeit erhebenden Werte, die die räumlichen und zeitlichen Verkörperungen der wirklichen Dinge sind. Wer aber die Welt aus dem Gesichtspunkt des Naturalismus betrachtet, sieht bloße Fakten, greifbare und gestaltbare Gegebenheiten, deren Wert ist es, wozu man sie benutzt. Dort herrscht dementsprechend der Gesichtspunkt der Werte, hier aber der Gesichtspunkt der Fakten. Es steht außer Zweifel, dass im Idealismus der Herzschlag des bewertenden Zweiges unseres Bewusstseins pulsiert, während sich im Naturalismus seine, die Tatsachen feststellende Natur äußert. Wir können auch so sagen, dass im ersten die axiologische, im zweiten jedoch die ontologische Funktion die Waagschale unterdrückt, um die Welt auf ihr eigenes Bild zu färben, die uns bemerken lässt“.³³ Unser Verfasser behauptet auch, dass diese zwei Typen auch die früher erwähnten drei Weltanschauungstypen in sich selbst hineinschmelzen können: „Die ästhetische Weltanschauung sieht die formale Seite der Welt: sie genießt die Schönheit des Scheins und kümmert sich wenig um die Materie der Sachen. In diesem Sinne ähnelt sie sich eher dem Idealismus als dem Naturalismus. Und die religiöse Weltanschauung, die Wirklichkeit des Geistes und des Wertes verkündend, ist entscheidend der Vertreter des Idealismus. Die utilitaristische Weltanschauung demgegenüber schmilzt sich nach ihrem Wesen im Naturalismus“.³⁴

Natürlich sind auch die Weltanschauungstypen nur Modelle, das heißt, die Wirklichkeit ist reicher als sie. Ihre Hauptfunktion besteht darin, der Wirklichkeit, der Welt, dem Ich eine Bedeutung zu geben, vor den Menschen als Lebensideale zu stellen, die die Person auffordern, vor ihnen zu huldigen. So wird die persönlich erlebte Weltanschauung für den Menschen ein geistiger Habit, das heißt eine Art und Weise, wie die Welt reagiert, wie sie die Erscheinungen der Welt bewertet und benutzt.

3.2. Die christliche Weltanschauung und ihre Aktualität

Abgesondert und ausführlich befasst sich der Autor mit der christlichen Weltanschauung. Er setzt gleich fest, dass „die europäische Weltanschauung der Abkömmling des Christentums ist. Ihre Wurzeln saugen ihre Lebenskraft aus ihm, und in diesem Christentum als in einer geschichtlichen Bildung leben auch Judentum, Griechentum

33 Vgl. HALASY-NAGY, J., *A világnézet* [Die Weltanschauung], in KORNIS, Gy. (red.), *A mai világ képe I., Szellemi élet* [Das Bild der Welt von heute] I., Geistiges Leben, Budapest 1938, 42-43.

34 Vgl. HALASY-NAGY, J., *A világnézet* [Die Weltanschauung], in KORNIS, Gy. (red.), *A mai világ képe I., Szellemi élet* [Das Bild der Welt von heute] I., Geistiges Leben, Budapest 1938, 44

und Romanentum drinnen“.³⁵ Seine zweite Feststellung deklariert die Grundthese des Christentums, nach der „die Ordnung der Welt Gottes Ordnung ist und in ihr der Mensch ein Wesen repräsentiert, das nach dem Bild Gottes geschaffen wurde, das Gott ähnlich ist. Seine Natur, Beschaffenheit wird durch die Gottesidee klar: um den Menschen zu verstehen, muss man Gott kennenlernen. Und unser Gott unterscheidet sich von dem Gott aller anderen Religionen darin, dass er in der vollkommensten Stufe ein persönliches Wesen und aufgrund seines Persönlich-Seins ein entscheidendes moralisches Wesen ist. Er ist kein unsterblich gemachter Mensch, dessen Werk die Welt ist, und die sein eigenes Licht seinen Geschöpfen gibt. Er ist kein nebelhafter Begriff, auch kein verwirrtes Durcheinander, wie viele im Osten geehrte Gottheiten, sondern durch die Offenbarung bekannte Wirklichkeit, deren Wille dem Menschen auch kein Geheimnis ist. Wie dunkel auch die Welt um uns herum gehüllt ist, ist Gott lauter Licht, Klarheit, geistige Sonne, an der der Mensch ständig orientieren kann. Der Weg des Näherns ihm ist das moralische Leben. (...) Der Christ wird also durch den Glauben beseelt, dass er ein notwendiger Beteiligter eines vernünftigen und wunderbaren Werkes: der Schöpfung ist. Seine Existenz in der Welt ist dementsprechend nicht überflüssig und zwecklos, denn ohne ihn wäre das Universum unvollständig und unbeendet. Aus diesem Grund fühlt er sich verantwortlich all dafür, was er denkt und handelt“.³⁶ Die christliche Gottheit ruft ferner alle Völker auf dieselbe Weise, mit demselben Programm zu sich selbst. Dieser Gott „bedroht nicht mit der Rache, sondern er bietet eine vergebende Liebe. Er lässt das Ankommen des Messias nicht in der fernen Zukunft schimmern, sondern als eine erfüllte Verheißung, wie die Vergebung der Sünden, den Garanten der Versöhnung zwischen Gott und dem Menschen. Er verheißt dem an Ihn Glaubenden keine irdische Macht, sondern ein himmlisches Glück und ein ewiges Leben, und alle sind von Ihm berufen, ein großes Werk, das Reich Gottes zu bauen. Darum hat der christliche Mensch eine Berufung. (...) Beim Formen der geschaffenen Welt ist der Christ ein berufener Mitarbeiter Gottes, dem in der Welt eben deshalb eine privilegierte Rolle und eine Würde über allen Menschen zukommt“.³⁷ Der Gott der Christen ist der einzige Gott, der darum mit anderen Göttern nicht kämpfen kann. Eigentlich „lässt ihn die Überschwemmung seiner Güte die Welt schaffen, und in ihr den Menschen, den er ohne Neid auf sein Antlitz formt. Er macht aus ihm keinen Diener, sondern einen freien Menschen, der allein berufen ist zu entscheiden, ob er in die richtige oder falsche Richtung gehen will. (...) Der Gott des Christentums zwingt niemanden, Ihn zu dienen. Nein, denn er ist ein durch

35 Vgl. HALASY-NAGY, J., *A világnézet* [Die Weltanschauung], in KORNIS, GY. (red.), *A mai világ képe I., Szellemi élet* [Das Bild der Welt von heute I., Geistiges Leben], Budapest 1938, 48

36 Vgl. HALASY-NAGY, J., *A világnézet* [Die Weltanschauung], in KORNIS, GY. (red.), *A mai világ képe I., Szellemi élet* [Das Bild der Welt von heute I., Geistiges Leben], Budapest 1938, 48-49

37 Vgl. HALASY-NAGY, J., *A világnézet* [Die Weltanschauung], in KORNIS, GY. (red.), *A mai világ képe I., Szellemi élet* [Das Bild der Welt von heute I., Geistiges Leben], Budapest 1938, 49

ein durch moralisches Wesen, der dementsprechend eine moralische Gemeinschaft schafft: nicht durch den Zwang, sondern durch die Anziehung des Wertseins, aus freiem Willen wünscht er den Menschen gewinnen, seine Ziele zu wirken. Daraus folgt, dass aufgrund dieser Gottesidee das Bewusstsein der göttlichen Berufung des Menschen und die Idee eines von allen anderen Moralien unterschiedlichen sogenannten moralischen Christentums die menschliche Gemeinschaft überschwemmt, die sie zusammenschmiedet und in ihr Einheit schafft. Diese moralische Gemeinschaft ist fähig unendlich zuzunehmen, sie wird ja von keinem Stamm oder Volk, sondern von allen wohlwollenden Menschen getragen, die woanders auf der Welt freiwillig den Dienst dieser moralischen Welt auf sich nehmen. Der Grund für ihren unglaublichen Erfolg, für den Sieg über den Seelen ist gerade diese Universalität, diese Katholizität von ihr: das Christentum konnte jede Bewegung und Ideenströmung in sich saugen und aufbewahren, die seinem Gottes- und Menschenideal sowie seiner moralischen Weltauffassung nicht gegenüberstand. So hat es den jüdischen Messianismus in sich aufgesaugt, aber nicht als ein unklares Versprechen, sondern als eine erfüllte Hoffnung; so die hellenische Metaphysik und den römischen Machtwillen, um mit ihnen und auf ihnen eine neue geistige Bildung zu schaffen: Europa. (...) Das Christentum hat also Europa nicht nur Glauben, sondern auch Weltanschauung und Moralität gegeben. Es hat große Ziele gesetzt, um seine Ideen verwirklichen zu können, dadurch hat das Leben und die Arbeit des Menschen einen Sinn bekommen, Von ihm hat er eine Erklärung der Wirklichkeit bekommen, in der sich die Natur und die übernatürliche Welt, der Geist und die Materie, die Seele und der Körper ohne Überbleibsel und Widerspruch verflochten haben. Das Übernatürliche wirkte da in der Natur, der Geist in der Materie und die Seele im Körper. Der Mensch sah sich als denjenigen, der an der Grenze zwischen zwei Welten steht, und es gab zwischen ihnen ein verknüpfendes Band, denn es vereinte in sich in konkreter Gestalt sowohl die immanenten als auch die transzendenten Prinzipien des Seins. Der homo realis (seu existentialis) hat in sich den Weg zum Verstehen des Seins gefunden, denn er hatte sowohl mit dem Natürlichen als auch mit dem Übernatürlichen Beziehungen“.³⁸

Halasy-Nagy war der Meinung, dass das Durcheinander bezüglich der Weltanschauung in Europa begann, als die Form des oben erwähnten christlichen Menschenbildes und Menschentums im Bewusstsein des Menschen trüb geworden war. Er gibt kurz auch die wichtigsten Schritte dieses immer stärker werdenden Verzerrens. Der erste sich entfernende Schritt war die Renaissance, die die Aufmerksamkeit des Menschen zu sehr auf die natürliche und irdische Seite gelenkt hatte, und das tat sie unter dem Schleier des Zurückkehrens zum Geist des antiken Zeitalters. Aber dadurch untergrub sie hinterlistig die Werte der christlichen Moralität, und sie pries die Schönheiten und Freuden der Welt gegenüber der christlichen zeitlichen und über-

³⁸ Vgl. HALASY-NAGY, J., *A világnézet* [Die Weltanschauung], in KORNIS, Gy. (red.), *A mai világ képe I., Szellemi élet* [Das Bild der Welt von heute I., Geistiges Leben], Budapest 1938, 49

irdischen Freude. Der zweite Schritt war das Wirken von Descartes, der den Geist und den Körper voneinander gerissen hat, und die Wissenschaft hat das richtige verknüpfende Band zwischen den beiden immer noch nicht gefunden. Der dritte Schritt ist der Geist der Neuzeit (Deismus, theoretischer Atheismus), der sich nur um den Menschen und um die Steigerung seiner geschichtlichen und gesellschaftlichen Rolle kümmerte. Nach all dessen „wird der Mensch durch eine Art besonderen Narzissmus überrascht: er ergötzt sich in sich selbst zufrieden, er will nicht ferner sehen. Bisher hat der Mensch über der Natur gestanden, jetzt sinkt er in sie herab und beteiligt sich an einem sinnlosen, durch wilde Naturkräfte bewegten Weltvorgang. Das Individuum scheidet aus der Gemeinschaft aus, höchstens die dünnen Fäden des Interesses verbinden es mit ihr. Nachdem der übermenschliche Zweck verblasen ist, verliert die Gemeinschaft ihren Sinn: Wir sind für uns selbst genug! (...) Jedes Individuum glaubt, dass er der Zweck und das Zentrum der Welt ist. Die Übertreibungen des Individualismus zerrütten die Rahmen der früher erkannten moralischen Gemeinschaften (Familie, Staat, Kirche). Und sobald sich das Individuum der Gemeinschaft entreißt und in eine schwebende Situation gerät, (...) verliert sich vor seinen Augen die hierarchische Ordnung, ohne die keine gesunde Gesellschaft bestehen kann. Zwischen den einzelnen Menschen macht ja die übernommene Aufgabe und der auf sich genommene Dienst einen Unterschied, und ihre Verdienste sind nicht gleich! In der organischen Gesellschaft ist das Vorrecht der Preis des Verdienstes. Je höher man in den Stufen der Hierarchie steht, desto mehr Dienste soll er der Gemeinschaft leisten, die ihn aufgehoben hat. (...) Nach der Zerstörung der Hierarchie und der Forderung der Gleichheit ertrinkt jede Zivilisation in Automatismen und Bürokratie. Die Institution verbleibt, aber des belebenden Geistes ist sie bar.“³⁹

39 Vgl. HALASY-NAGY, J., *A világnézet* [Die Weltanschauung], in KORNIS, GY. (red.), *A mai világ képe I., Szellemi élet* [Das Bild der Welt von heute I., Geistiges Leben], Budapest 1938, 51-52. Seit der Schrift von Halasy-Nagy ist der Zwang (Mythos) und die personenerstörende Wirkung des Gleichmachens schon von globalem Maß geworden. Wie aggressiv und auf welche Weise das erscheint, nur einige Beispiele: Die Alten sollen jung werden, während die Kinder als Erwachsene leben sollen (das ist der verzerrte Maß des Ewig-Jung-Seins; Frauen und Männer sollen gleich sein (die Unterschiede auf dem Bereich des Geschlechts sollen aufgehoben werden). Was die Lebensweise betrifft: die Klugen müssen dumm gemacht werden; die Menschen von schwachen geistigen Fähigkeiten sollen für klug gehalten werden; die Kinder sollen ohne Familie leben; die Bürger sollen Ansprüche haben; auch die Kranken sollen als Gesunde betrachtet werden; man darf keine Range haben. Dazu können wir die Ansichten und Bestrebungen zählen, die die Gleichheit des unschuldigen Menschen und des Kriminellen suggerieren, beziehungsweise auch die Auffassung, die die Gleichheiten der Rechte der Staatsbürger und der Migranten bekennen. Und all das wird auf irgendeine Weise durch das positivistische Wissenschaftsideal, das heißt durch das Absolut-Machen des Relativen verursacht (das ist das Dogma des gewaltsamen Gleichmachens des Menschen, das eine größere Spannung als je verursacht, die Menschen können ja in vielen Hinsichten nicht gleich sein. In einer solchen Welt hält man nicht für notwendig die objektiven Werte zu suchen. Wer sich dieser Form nicht anpassen will, der wird eingebreitet, und so hinsichtlich der Gestaltung des Schicksals des einzelnen Menschen bleibt er ohne einen richtigen Kompass. Es wird gut sein, „was neu ist, was mir und der zur Gleichheit gestellten Gruppe immer Nutzen bringt. Dadurch wird die Gruppe unmerkbar zu einem neuen, mythischen Götzen und er muss die außergewöhnlichen Taten der Person regeln. Die Solidarität mit der Gruppe ist ein kontrollierendes System, das alle Absonderlichkeiten der zum Gleichen gemachten

Wegen des Mangels und der Verweigerung der richtigen Weltanschauung geht gerade das verloren, was den Menschen einen Menschen macht. Zwischen den Maschinen verliert sich der richtige Mensch, eben das Humanistische kommt in den Mechanismen abhanden. Da der Mensch „nicht über die Natur hinaussieht, kennt er sich selbst nicht mehr: er steht fremd seinem Teil gegenüber, der mehr als die Natur ist. Denn was ist aus dem den Glauben verlorenen und sich bloß auf die Natur verlassenen Menschen geworden? Wie fasst er den Sinn seines eigenen Lebens auf? Ist er der Gipfel oder Krüppel der Natur? Wenn er das betrachtet, was er aus der materiellen Welt erobern konnte, neigt er sich zur vorigen Auffassung, - aber wenn er in Betracht zieht, was alles er während dieser Eroberung aus den vitalen Lebenskräften verloren hat, wird er den letzteren bejahen. (...) Die Wissenschaft kann uns nicht leiten, obwohl ihr diese Rolle von denjenigen zugeschrieben worden war, die sie mit dem Glauben und mit den das Leben leitenden Mythen gegenübergestellt. Auf unsere brennendsten Fragen kann die Wissenschaft nicht antworten, sie bleibt stumm. Was ist der Mensch? Was ist seine Berufung auf der Welt? Warum wird unsere Zivilisation immer wieder zur Beute der primitivsten Triebe? – die sind solche Fragen, auf die wir von der Wissenschaft keine Antwort bekommen“.⁴⁰

Zum Schluss beendet der Verfasser seine Reflexion bezüglich der Weltanschauung mit der folgenden prophetischen Sentenz: „Die Verringerung des Geistes und die Verneinung der Seele haben verursacht, dass viele Lebensformen von uns leer geworden sind, denen nur die christliche Weltanschauung Inhalt gegeben hat, und in ihre Stellen traten bestimmte Mechanismen und unklare Wunschträume. Reiche und Arme konnten miteinander zum Beispiel aufgrund der helfenden und vergebenden Liebe des Evangeliums im Frieden leben, aber ihr Verhältnis ändert sich zu Hass, wenn sie keine solche Liebe in ihrem Herzen haben. Die Arbeit hat bis dahin einen Sinn, solange sie Schöpfung ist, solange sie durch die schaffende Sehnsucht bewegt wird; sie wird jedoch eine große Last sein, wenn sie lauter Zwang und eine durch Brotsorge bestimmte Sklaverei ist. Heute ist sie eine leere Aktivität, eine Form der Flucht vor

Menschen verhindert. ... Wenn die Mitglieder der Gruppe keine Ehre und Wohlwollen für die Anderen haben, kann der einzelne Mensch leicht gezwungen werden, an einer gefährlichen Gruppenhetze teilzunehmen. ... Das Reduzieren des Menschen nach dem Muster zu einem unpersönlichen, uniformisierten Wesen ... beschneidet die Entfaltungsmöglichkeit der Person. Darum – mehr oder weniger ergebend - wird der Mensch eine Art Unzufriedenheit in sich fühlen. Die Menschen können nämlich nur dann eine wirkliche Gruppe bilden, wenn alle Mitglieder der Gruppe ihre eigenen, von den Anderen unterschiedlichen Fähigkeiten am besten entfalten können. Und das setzt voraus, dass der Mensch seine Fähigkeiten frei, bereitwillig, die Anderen verstehend, Opfer bringend, vergebend und bewusst in den Dienst über der Person stellt“. Und die Wurzel all dieses schonungslosen Gleichmachens ist der Neid, der das nicht Veränderbare und das Unterschiedliche nicht ehrt, darum wird der Mensch gewissenlos, letzten Endes böse sein und er macht auch die anderen Menschen ihm ähnlich. Vgl. MEVES, CH., *Manipulált mértéktelenség. Szembeszállni a korszellemmel* [Manipulierte Maßlosigkeit. Sich dem Zeitgeist widersetzen], Budapest 2009, 75-76

⁴⁰ Vgl. HALASY-NAGY, J., *A világnézet* [Die Weltanschauung], in KORNIS, GY. (red.), *A mai világ képe I., Szellemi élet* [Das Bild der Welt von heute] I., Geistiges Leben], Budapest 1938, 52

uns selbst. Die moralische Aufgabe der Vervollkommnung hat uns die mechanische Vorausströmung des unendlichen Fortschritts unserer Welt abgenommen, auf sie wir uns stolz berufen, wenn wir unser Zeitalter über andere Zeitalter heben wollen. (...) Aber eine sehr schreckliche Zerstörung hat unter uns das Verschwinden des Glaubens in seiner persönlichen Beschaffenheit und Bestimmung sowie das Erschienen des Apersonalismus und mit ihm des Massenmenschen verursacht. Unsere Kultur ist nämlich auf dem Bewusstsein aufgebaut, dass jeder einzelne Mensch eine eigenartige Person, das heißt ein auf dem Weg seiner eigenen Bestimmung bewusst gehender und mit Verantwortung handelnder Mensch ist - stattdessen ist heute das Ideal das verantwortungslose Leben des Massenmenschen: man erduldet das Dasein, wie eine unvermeidbare Last und Gelegenheit für die Lust und das Leid, aber niemand will mehr die Verantwortung auf sich nehmen und tragen. Die Materie und der Mechanismus haben so über den Geist und das Leben triumphiert, die Zahl über den Wert. Das ist die größte Tragik des Menschen von heute“.⁴¹

41 Vgl. HALASY-NAGY, J., *A világnézet* [Die Weltanschauung], in KORNIS, GY. (red.), *A mai világ képe I., Szellemi élet* [Das Bild der Welt von heute I., Geistiges Leben], Budapest 1938, 53. Auch diese Prophezeiung ist im postmodernen Lebensgefühl sozusagen in Erfüllung gegangen, in dem das Ich zerstückelt wird und nicht fähig ist, zu einem Ganzen zu werden. Es ist so, wie etwas „sich ständig verwandelt und neu geschaffen wird. ... Die Ich-Teile ... versammeln sich mit der Zeit und als Collage zusammenkleben“. Vgl. HORVÁTH-SZABÓ, K., *Az én és a vallás a posztmodern korban* [Das Ich und die Religion im postmodernen Zeitalter], in *Távlatok* 12 (2002/2) 238. Wegen dieser Eigentümlichkeit existiert die Person (das Proteus'scher Ich) "in kontinuierlichen Konstruktionen und Rekonstruktionen, ... das in vielen verschiedenen Gestalten erscheint, um sich der Erfüllung ihrer Verpflichtungen entziehen zu können. Das Proteus'scher Ich ist ein adaptives Modell zum Ertragen des Lebens zwischen den gnadenlosen technologischen, sozialen und kulturellen Veränderungen, den Mehrdeutigkeiten der Ideen sowie dem extremen Pluralismus. Nach diesem Modell kann die Person mehrere Rollen, Lebensstile und Verhältnisse probieren, verwirklichen. Aber dieses Modell kann das Sein nicht nur für die Person ertragbar machen, sondern es trägt Werte auch für die ganze Menschheit. Die Segmente, die von den sich gehäuteten Ichs bleiben, bringen Neuheiten in die Welt, sie kleben zusammen und gestalten neue Formen. ... Nach der Auffassung des modernen Zeitalters ist das Ich der zentrale Kern der Persönlichkeit, und als solches ist es bei der Integrierung der Erfahrungen, beim Wirken-Lassen der sozialen Verhältnisse und beim Treffen der grundlegenden Entscheidungen von bestimmender Bedeutung". Vgl. HORVÁTH-SZABÓ, K., *Az én és a vallás a posztmodern korban* [Das Ich und die Religion im postmodernen Zeitalter], in *Távlatok* 12 (2002/2) 238-239 Natürlich kann sich der Ich-Begriff, wie der Mensch sich selbst auffasst und auffasste, im Laufe der Geschichte verändern, und diese Veränderungen formen auch die Ich-Erfahrung selbst, das heißt die Art des als Ich-Erlebens des Ichs um. Nämlich "bedeuten die ändernden Ich-Konzeptionen einen Rahmen, einen Gesichtspunkt, und sie veranlassen uns, die Aspekte des Ichs zu entdecken, die bisher unklar blieben. Die Veränderungen der gesellschaftlichen Umgebung wirken auf irgendeine Weise unmittelbar auch auf die Ich-Funktionen selbst. Das Zeitalter der Postmoderne drückt sein Gepräge dem sozialen Aspekt des Ichs, aber von Grund aus berührt es die wesentliche Funktion und den Inhalt des Ichs nicht. Es stellt eher die Funktionen in den Vordergrund, die bei der Anpassung zu den Veränderungen der Umgebung oder bei der Bekämpfung von denen helfen. Die vereinheitlichende Funktion des Ichs ist bei dem Auseinanderbrechen der Postmoderne nicht nur wichtig, sondern wird immer wichtiger. Die Einheit, die Kohärenz des Ichs ist nicht mehr einfach ein mit der Entwicklung entstehender Zustand, sondern eine Aufgabe, man muss dafür immer wieder kämpfen. Die Erfüllung dieser Aufgabe ist aber für viele Menschen mit großen Schwierigkeiten verbunden. Viele scheitern darin. (Die Zahl der Depressiven wird immer größer, es begehen immer mehr Menschen Selbstmord, es ist viel die Zahl derjenigen, die die Rahmen ihres Lebens, ihre Partnerbeziehungen oft wechseln)". Vgl. HORVÁTH-SZABÓ, K., *Az én*

4. ABSCHLUSS – BEWERTUNG

Das Ausarbeiten der wahren Weltanschauung (Religion), das heißt der verantwortungsvoll ausgestalteten letzten Stellungnahme als ein, die persönliche Reife und positive Identität ergebende Vorgang ist die vorrangige Aufgabe sowohl der Person als auch der Gesellschaft. Der Mensch als *capax universi*, *Dei et sui*, ist nicht nur biologisch bewegt, sondern auch moralisch verpflichtet, wohlüberlegt eine Weltanschauung zu wählen und sein ganzes Wesen in deren Dienst zu stellen.

Die Weltanschauung, das heißt die wahre letzte Stellungnahme des Menschen zeigt sich unvermeidlich und unwiderstehlich in Glauben, Hoffnungen und Lieben wie in den letzten Kategorien. Wo die Person und/oder die Gemeinschaft auf verantwortungsvolle Art und Weise nicht zur letzten positiven und kohärenten Stellungnahme (zum wahren Glauben, zur wahren Hoffnung und Liebe; zum Lebenssinn) kommen kann, wird sich dort nicht nur die Persönlichkeit, sondern auch das gesellschaftliche Bewusstsein intensiv verzerren (negative Identität). Oder auch die Stellungnahme der Unmöglichkeit der letzten Stellungnahme funktioniert als letzte Stellungnahme (das bedeutet: nichts hat einen Wert), als eine zerstörende Weltanschauung.

Die christliche Weltanschauung sagt, dass das eine Sackgasse sowohl des persönlichen als auch des gesellschaftlichen Bewusstseins ist. Weder die Person noch die Gesellschaften (die Staaten) dürfen auf die Verpflichtung und auf das Recht der Ausgestaltung der letzten und richtigen Stellungnahme sowie auf die sie versichernden Institutionen verzichten. Wenn der Mensch auf diesen positiven Bau verzichtet (oder, wenn man ihn von dieser Absicht von ihm mit manipulativen Mitteln abwendig macht), wird sein Ich ohnmächtig sehen, dass er durch seine niederen Triebe beherrscht wird, was das Nonplusultra der Sklaverei ist. Das schafft nämlich die Freiheit, die Gleichheit und die Brüderlichkeit ab. Das versperrt ferner dem Menschen

és a vallás a posztmodern korban [Das Ich und die Religion im postmodernen Zeitalter], in *Távlatok* 12 (2002/2) 239. Wir könnten auch sagen, dass diese Stellungnahme des Ichs ziemlich destruktiv ist, was man eher erduldet, als man es frei wählen würde. Als dessen Wirkung können wir auch sehen, dass der Mensch von heute wirklich Schwierigkeiten erlebt, was "das Einbauen der erworbenen Erfahrungen über das Ich und die Welt, das Integrieren der verschiedenen Aspekte und Dimensionen des Ichs, das Finden der das Vereinheitlichen befördernden und dem Leben einen Sinn gebenden Ziele und Verpflichtungen betrifft. Einer der Gründe für die Schwierigkeit ist, dass sich der Konsens bezüglich der der, das Erleben des Lebens Richtlinien gebenden Werte aufgelockert hat, beziehungsweise langsam verschwindet. Eine der Folgen des Scheiterns der Integration ist der Mensch mit vielen Persönlichkeiten, und dieses Krankheitsbild ist in unseren Zeiten zu einer modischen Krankheit geworden. Eine andere, nicht weniger bedeutende Folge ist das Schwach-Werden der Moralität und das Verbreiten aller Arten der Aggression. Das postmoderne Zeitalter erwartet die Selbstkontrolle des Menschen nicht und es befreit ihn von der Verantwortung". Vgl. HORVÁTH-SZABÓ, K., *Az én és a vallás a posztmodern korban* [Das Ich und die Religion im postmodernen Zeitalter], in *Távlatok* 12 (2002/2) 241. Unsere Epoche kämpft also mit einer Identitätskrise, und darin muss die Person unerhörte Anstrengungen zu letzten Stellungnahme, das heißt zum Aufbau und Reifwerden ihrer Identität, Persönlichkeit machen. Dazu braucht er ein festes und organisches Wertsystem, stabile interpersonale Beziehungen, eine gefundene und erlebte Berufung sowie das engagierte und persönliche Verhältnis mit Gott.

den Weg, nach seinem besten Wissen und besten Gewissen zu denken, zu fühlen und zu handeln. Es gibt keine größere Tragödie als diese, weil so der Mensch unvermeidlich gegen sich selbst und gegen seine Mitmenschen handelt.

Das Ich, das heißt das Subjekt ist der eigentliche Schöpfer der weltanschaulichen Stellungnahme, das heißt, die Leiterrolle gehört ihm, und zwar darum, weil wir nur unser Ich unmittelbar durchleben können, unmittelbare Erfahrungen haben wir nur von uns selbst. Das Schaffen der Weltanschauung ist eigentlich dann gut, wenn das Ich sein Verhältnis zu sich selbst, zum Mitmenschen, zur Welt und zur Gottheit richtig beschreibt. Was richtig ist, ist natürlich auch schon ein Ergebnis der weltanschaulichen Stellungnahme. Der Mensch kann einerseits die Stellungnahme wählen, dass er sich selbst und die Welt unterjocht und die Gottheit als seinen Feind betrachtet, denn er hält sich für stärker (das ist aber eine Illusion), andererseits kann er vor sich selbst, der Welt und der Gottheit fliehen, denn er kann sie viel stärker als sich selbst (unbesiegt) sehen. Das sind die schlechten Wahlen. Die wirkliche Alternative, die der Mensch trotzdem frei (verantwortungsvoll) wählen muss, ist, dass er einen guten Alliierten in sich selbst, in der Welt und auch in der Gottheit sehen kann, um sich selbst und die Welt wirklich richtig in Besitz nehmen zu können und Herr zu sein, ohne eine unterjochende Attitüde. Dadurch kann er sich in die große Hierarchie des Daseins organisch eingliedern.

Die Neuzeit hielt die weltanschauliche Frage für endgültig gelöst, weil sie das positivistische Wissenschaftsideal zum Siege verholfen hatte. Dieses Ideal, das heißt der Szientismus funktionierte jedoch als Ersatzreligion (Götze, Vasall), also nicht als Wissenschaft, sondern als eine verzerrte Weltanschauung, und deshalb konnte das die an ihn geknüpften Hoffnungen nicht verwirklichen; es ergab sogar eine größere und dauerhaftere existentielle und gesellschaftliche (globale) Krise als je. Der Mensch will nämlich die Wirklichkeit nicht nur verstehen, sondern auch erleben, und nachdem er den wirklichen Sinn seines Lebens gefunden hat, möchte er ihn dementsprechend gestalten. Das ist jedoch nur dann möglich, wenn er die richtige Weltanschauung, beziehungsweise die wahre Religion gefunden und gewählt hat, das heißt, wenn er die höhere Weisheit in Besitz genommen hat. Sowohl das persönliche als auch das gesellschaftliche Leben soll also nicht bloß durch die Wissenschaft, auch nicht durch die Ideologien, sondern durch die, die letzte und verantwortungsvolle Stellungnahme bedeutende Weltanschauung (Religion) geführt werden, die nicht despotisch, sondern verfassungsgemäß leitet, das heißt, sie motiviert und führt den Menschen und die Völker mit Berücksichtigung auf die, in der Gesellschaft anwesenden Werte und Hierarchien auf die, den Lebenssinn gebenden große Ziele zu. Der wahre Leiter ist also der, die richtige weltanschauliche Stellungnahme theoretisch und auf konkrete Weise vertretende Mensch.

Im Laufe der Geschichte hat die drei Totalitäten, das heißt das Ich, die Welt und die Gottesidee unterschiedliche Akzente bekommen, also im Zentrum des Interesses des Ichs war immer etwas anderes. Zuerst stand die Welt, später Gott, und zum

Schluss das Ich (und ist auch noch heute) im Mittelpunkt. Auch darum spricht Zoltán Frenyó über den Kosmozentrismus des Altertums, über den Theozentrismus des Christentums und über den Anthropozentrismus der Neuzeit.⁴² Eine Art Verzerrung bekommt die Weltanschauung dadurch, wenn ein zu großer Nachdruck auf eine Seite von ihr gelegt wird. Es scheint so, dass wir heute (beziehungsweise seit Christus) schon theoretisch und auch praktisch erkannt haben, dass wir zugleich alle drei ernst nehmen. Der geheimnisvolle Leiter bleibt jedoch immer die gewählte und geglaubte Gottesidee. Schließlich kann diese von allen Seiten ausgeglichene Weltanschauung für die Menschheit die neue, friedliche Epoche bringen. Dazu ist es aber notwendig, dass diese – nennen wir so – Superweltanschauung die Menschen erobert und auch sie ihr unterwerfen.

József Halasy-Nagy hat bewiesen, dass es die christliche Religion ist, die von allen Seiten das richtige, proportionale Verhältnis des Menschen zu sich selbst, zu seinen Mitmenschen, zur Welt und zum Absoluten beinhaltet. Dementsprechend ist das Ich das privilegierte Wesen der geschaffenen Welt, dem deshalb eine Art Würde zukommt (die Krone der Schöpfung). Es behandelt die Welt nicht als Feind, sondern als einen größeren Bruder, und diese Welt soll nicht geändert, sondern kultiviert werden. Das Ich anerkennt ferner, dass seine Mitmenschen dieselbe Würde haben (aber nicht dieselben sind), und mit ihnen ebenfalls auf eine brüderliche Art und Weise umgeht. Bezüglich des Absolutums ist Gott der wahre Herr des Kosmos, also das Größtmögliche, dem deswegen Ehre und Anbetung zukommt. Deshalb betrachtet Gott die Schöpfung als sein eigenes Werk, also er geht mit ihr so um, wie die sorgsam Eltern mit ihren Kindern. In dieser Auffassung hat der Mensch eine Berufung, er muss einerseits an der Bewahrung sowie Bereicherung der Schöpfung arbeiten, andererseits muss er auch sich selbst hauptsächlich in moralischem Sinne vervollkommen.

Alles zusammengenommen sind wir also heute in einer globalen weltanschaulichen Sackgasse, und zwar darum, denn die Mächtigen dieser Welt, ihre eigenen destruktiven Interessen folgend, haben die Harmonie der unterschiedlichen Bereiche des menschlichen Wissens zerrüttet, die höhere Weisheit weggenommen, und sie haben nur das kurzfristig sichere Fachwissen, beziehungsweise die von ihnen kreierten Ideologien in die Rolle des Leiters der Weltanschauung gelegt. Dadurch sind alle Bereiche des menschlichen Wissens in eine Sklavensituation gelangen. Eben das ist unsere nunmehr global gewordene Aufgabe, dass wir endlich die wahre Freiheit des Wissens und der Weltanschauung erkämpfen, wiederherstellend dadurch die Ordnung der Schöpfung, damit man die richtige Weltanschauung, die wahre Religion wählen kann. In diesem gigantischen Kampf ist die ewige (von ideologischen und mythischen Elementen befreite) Weisheit aller großen Religionen, besonders die katholische Weltanschauung und das Handeln-Wollen eine wirkungsvolle Hilfe. Denn was nutzt dem Menschen, wenn er das gesamte Wissen der Welt besitzt und es in seinem

42 Vgl. FRENYÓ, Z., *A filozófia tankönyve* [Das Lehrbuch der Philosophie], Budapest 2016

eigenen Interesse am rationalsten durchsetzt, aber währenddessen verliert er gerade seine Menschheit und die, den Sinn seines Lebens versichernde Weisheit wird in ihm verhängnisvoll weniger?

*Rev. Mons. Dr. Géza Kuminetz
Lehrstuhlleiter, Universitätsprofessor
Pázmány Péter Katholische Universität, Theologische Fakultät*

THORDAY ATTILA:

A KARIZMA ÚJJÁÉLEDÉSE KORUNK EGYHÁZÁBAN

BEVEZETŐ

Tanulmányom kiinduló pontja az a jelenet, melyet Dosztojevszkij a „Karamazov testvérek” című művében jelenít meg. Az inkvizítor és Krisztus találkozásának jelenetében az Úr újra megjelenik Spanyolországban. Eljövetele hatalmas öröm a nép körében, óriási lelkesedéssel fogadják, ám az inkvizíció elfogja és börtönbe veti, végül bíróság elé állítja. Az őt kérdező inkvizítor vádlón fordul felé e szavakkal: „Azért jöttél vissza, hogy megzavarj minket?” Azzal vádolja Krisztust, hogy nem ismeri az embert, idealistaként túl magas célokat állít az emberek elé. Bebizonyítja neki, hogy ők, tudniillik az Egyház képviselői, kijavították már ezeket a hibákat, és ennek köszönhetően az emberek most biztonságban és gond nélkül élnek az egyházban. Így hát Krisztust távozásra szólítja fel, s végül felszólítja, hogy soha többé ne térjen vissza.

Az inkvizítor és Krisztus találkozása Dosztojevszkij interpretációjában jó példa arra, hogyan tud eltávolodni egymástól a krisztusi karizma és az egyház struktúrája. Az egyház struktúrájának és krisztusi karizmájának kapcsolatát vizsgálva arra keressük a választ, hogyan viszonyul egymáshoz az eredeti, ránk bízott karizma, illetve a jelenlegi egyházstruktúra, és mindez mennyiben szolgálja az Evangélium továbbadását. Milyen a kapcsolat manapság az intézményeiben átalakuló, a társadalom változásait kisebb-nagyobb mértékben követő egyház, illetve az eredeti, Krisztus által az egyházra bízott karizma? Hogyan javíthatunk, illetve ronthatunk a kettő kapcsolatán, és hogyan befolyásolja mindez a hit átadását?

E dolgozatban azt vizsgáljuk, hogy az elmúlt fél évszázadban miként alakult át hazánkban az intézményesült egyház és Krisztus evangéliumának kapcsolata. Továbbá a társadalom átalakulásával hogyan változtak az evangélium átadásának formái?

AZ EGYHÁZI STRUKTÚRA VÁLTOZÁSAI

Max Weber szociológus szerint a karizma¹ az a spontán, tanulással el nem sajátítható, intézménytől független történelmi és forradalmi pszichikus erő, amely meghatározott történelmi szituációban a közösség intézményes struktúrájának megváltoztatására képesítheti birtokosát. Ha mindezt az egyházra vonatkoztatjuk, akkor legfőbb karizmánk Krisztus örömhírének megélése és átadása.

Az intézmény és karizma feszültsége a kereszténység évszázadaiban nyilvánvaló-

¹ Weber, M. (1970), 165.

an nyomon követhető. A strukturálódás, intézménnyé válás biztosságot teremt, s ez fontos tényező az egyház eredeti céljának, a hit átadásának megvalósításában. Tomka Ferenc állítása vitathatatlan, miszerint Krisztus egyházának intézményes volta ellenére mindig karizmatikusnak kell lennie.² További megállapítása, hogy az egyház hitelessége azon múlik, hogy a karizma és a struktúra között van-e párbeszéd?³ Az egyházban tehát mindkettőnek jelen kell lennie, és egyik sem szoríthatja ki a másikat. A struktúrának a karizmát kell szolgálnia, és – tapasztalatok szerint – ennek egyetlen járható útja, hogy a kommunikáció folyamatos, szakadatlan e kettő között.

Ha az intézmény uralja, sőt elnyomja a karizmát (amire számtalan példát találunk az egyház két évezredes történetében),⁴ akkor ismétlődik meg újra és újra az a Dosztojevszkij jelenet, amelyben az inkvizítor elűzi Krisztust az általa alapított egyházból.

Az intézményesedés során az alapító személyes karizmái helyébe a későbbi nemzedékek életében a tradicionális formák lépnek. Ezzel egy időben elszemélytelenedés következik be a közösségi kapcsolatok terén. „Amíg az alapítókat a közös élmény, a közös célok egyesítették – s ezek által elmélyült a személyes kapcsolat közöttük –, addig a későbbi generációkat a tradíció tartja össze, s ezzel arányosan csökken az ‘én-te’ kapcsolatok szerepe és ereje. Bár mindkét probléma ismerős az egyházban, a krisztusi közösség küldetésénél fogva sohasem veheti egyszerűen tudomásul az elszemélytelenedést anélkül, hogy változtatni ne akarna rajta.”⁵

Tekintve, hogy az egyházat nem vehetjük ki az aktuális társadalomból, az évszázadok során a struktúra formálásában új szereplő lépett fel, az állam. A struktúra-képződés, az intézményesülés szakaszában az egyház átveszi a társadalmi formákat. Ennek nyilvánvaló példája az a politikai hatalommal bíró püspök, aki aranyozott trónuson ül, vagy ahol és amikor hatalmi szimbólumokkal telezsúfolt templomok épülnek. Mindennek oka és következménye, hogy az egyháziak képtelenné válnak az Evangélium hirdetésére. A kialakult egyházi struktúra elzárja őket a krisztusi karizmától. Ilyenkor az isteni gondviselés jeleként megjelenik egy-egy karizmatikus alak az egyház történetében, aki visszatér az eredeti evangéliumhoz, és megpróbálja azt hitelesen megélni, mellőzve minden társadalmi sallangot. Ha az egyházi struktúrát működtetők felismerik karizmatikus voltát, és nem vetik börtönbe vagy égetik meg eretnokségért, mert valaki a fennálló “rend” ellen támadt az egyházban, a karizma hordozói nagyban hozzájárulnak, hogy isteni küldetéssel töltsék fel ismét a kiüresedett egyházi struktúrákat, aktualizálják és szélesebb körökhöz juttassák el újra az evangélium értékét és üzenetét.

2 Tomka F. (1997), 73.

3 „Az egyház megújulási készsége arányos az intézmény és karizma párbeszédével.” Tomka F. (1997), 106.

4 Ez történt Kalazanci Szent Józseffel is, de Assisi szent Ferenc is megszenvedte ugyanezt a történetet, amikor saját társai taszították ki őket strukturálódó rendjükből, mert idejét múltnak érezték működésüket.

5 Tomka (1997), 75.

A KOMMÚNIÓ ÉS KOMMUNIKÁCIÓ ÖSSZEFÜGGÉSEI

A latin *communicatio* és a *communio* szavak jelentéstartalma szorosan összefügg.⁶ A Krisztus körüli emberi közösség, vagyis egyház ott jön létre, hol az üzenet elhangzott és azt befogadták, vagyis a kommunikáció gyümölcse a kommúnió. Másrészt az is megtapasztalható, hogy ahol igaz emberi kapcsolatok vannak és őszinte közösségi lét (kommúnió), ott a kommunikáció elmélyül, sőt nem csak emberek között, hanem Isten és ember között is. Keresztény hitünknek lényege, hogy Jézus feltárta nekünk Isten benső világát. A krisztusi kinyilatkoztatás tárgya az szentháromságos Isten benső kommúniója. E kinyilatkoztatásnak gyümölcse az egyház, vagyis a szent kommúnió kommunikációja újabb kommúniót hoz létre.

Az egyházban ünnepeelt szentségek nem csak külsődlegesen, hanem lényegüket tekintve is kommunikációnak tekinthetők. A szentségek katolikus értelmezés szerint hatékony jelek, melyek nem csak kifejezésre juttatják, de meg is valósítják azt, amit jeleznek, vagyis végső soron munkálják az ember üdvösségét.

Az egyház maga is közösség, de egyúttal mozgalom is. Szüntelen mozgásban, bontakozásban van. A hitátadás Jézustól eredő követelménye (vö. Mt 28,19: „Menjetek, és tegyetek tanítvánnyá minden népet...”) az élményszerűségen alapul. Az Istenbe vetett hitet pedig csak személyesen lehet megélni.⁷ A kisebb vagy nagyobb, de életerős egyházi közösségek képesek arra, hogy a személyes kapcsolatokon keresztül megtapasztalhatóvá tegyék Jézus tanításának igazságát, miszerint „Isten országa köztetek van” (Lk 17,21). Aki ezt a jézusi igazságot megtapasztalta, az nem ijed meg az egyház emberi arcától, tagjainak gyengeségétől. A vízen járáshoz (vö. Mt 14,29) persze az szükséges, hogy ne a háborgó tengerre és a lábunk alatt levő habokra koncentráljunk, hanem szüntelen Jézus szemébe tekintsünk.

Az egyház intézményesült arca olyan, amilyen: ráncos, mint egy öregasszony. De ettől még lehet Anyánk, és végső soron Isten Szentségét tükrözi.

MAI KARIZMÁK

Akinek megadatik a hit kegyelme, akiknek élménnyé válik Jézus tanítása, azok képesek a meglévő struktúrákat tartalommal megtölteni. Megvallom, magam is megtapasztaltam ezt egyik-másik lelkeségi mozgalomban, szerzetesi közösségben, sőt lelkipásztori állomáshelyeimen is.

Előző plébániám falusias jellegű település volt, ahol a személyes kapcsolatoknak hagyományosan nagy szerepe volt. A helyi (egyházi) közösség építése leleményt igényelt. Plébánosként évente végigjártam minden házat, hogy megáldjam a benne lakókat. Többségük ugyan vallását nem gyakorolta, egyesek még ellenségesen is viselkedtek a pap látogatása kapcsán, de – különös módon – mégis igényelték, hogy az

6 Erről részletesen írtam előző tanulmányomban, amely megjelent a *Deliberationes* 2018/2 számában.

7 Korpics M. (2014), 55-64.

egyház számon tartsa őket. A plébániaépület már két évtizede állt, de kihasználatlan volt. Utólag úgy látom, hogy a közösségi terek kialakítása rám várt. Ehhez meg kellett találnom, azokat a karizmatikus személyeket a környékben, akik szívesen vállalták, hogy a plébánián szabadidős foglalkozásokat szerveznek, összegyűjtsek a tetterre kész családokat. A plébániaépület üres terei fokozatosan megteltek élettel: az asszonyoknak hagyományörző foglalkozások, apáknak és gyerekeknek társasjáték-kör, a fiataloknak Antiochia-csoport alakult. Az örömhír ezen megnyilvánulása elsősorban személyes meghívásokon múlt, és egyre inkább megszólított olyanokat is, akik nem voltak templomba járó emberek.⁸ Egy jó meghívásból sokszoros termés tudott születni emberek életében a Lélek segítségével.

A magyar Házás Hétvége lelkiségi mozgalomnak magam is tagja vagyok. Elgondolkodtat az a kérdés, mit jelent – az egyház összefüggésében – az a szó, hogy mozgalom? Tudnivaló, hogy maga az egyház is, mint Jézus-mozgalom indult útjára. Az évszázadok során aztán megfogalmazódtak tanai, kialakultak szokásai, szentesültek liturgikus gyakorlatai, és bizonyos értelemben megmerevedtek a kialakult struktúrák. De manapság mit jelent egy lelkiségi mozgalomhoz tartozni az egyház keretein belül? Valójában engem, aki benne vagyok egy konkrét mozgalom sodorvonalában, amely hivatásokat igyekszik karbantartani, pásztorolni, leginkább a személyes szeretetkapcsolataim érdekelnek. A személyesség a legfontosabb számomra a mozgalomban: papi hivatásomat és szolgálatomat ezen keresztül tudom megélni, ahogy a házaspárok is csak személyes kapcsolatukon keresztül tudnak megerősödni házasi életükben.

Visszatérve tanulmányom alapvető kérdésére, amely a karizma újjáéledésének mi-kéntjére reflektál, egyre inkább világossá válik, hogy a hit közvetítésében lelkipásztori szempontból a személyes kapcsolatok bizonyulnak a legfontosabbnak. Csakis erre épülhet bármiféle szolgálatként megélt tevékenység. Ha azonban Istent és az ő üzenetét kifejejtjük ezekből a kapcsolatokból, csak a struktúra csontváza marad. Az egyházi struktúra, az intézmény csakis arra való, hogy lehetőséget biztosítson a szolgáló szeretetnek, amely Jézus tanításának megnyilvánulása.

PASZTORÁLIS TERVEZÉS

A helyi egyház és annak aleggységei, vagyis az egyházmegye és annak plébániái legtöbbször évszázados hagyományokra támaszkodó struktúrák. A lelkiségi mozgalmak és azok helyi csoportjai azonban inkább csak évtizedekre visszatekintő szokásokkal bírnak. Bármit is örököltünk, azzal élni kell, de nem megrögzötten, hanem a végső céloknak megfelelően! Tehát nem elegendő a haladást sürgetni, hanem a helyes irányt kell látni, és az oda vezető utat kijelölni.

Éppen ezért nem lehet kétségünk a tervszerű lelkipásztorkodás fontossága felől. Mindennek alapja azonban az egyházzal alkotott szemléletünk.⁹ A célszerű paszto-

⁸ Thorday Attila (2012), 229-234. Thorday (2014a), 191-195. Thorday Attila (2014b), 65-69.

⁹ A különböző egyházképekből kiindulva Keszeli Sándor alapvetően három tervezési szemléletet

rális tervezés alapja egyrészt a tények feltárása és komolyan vétele, mely a szociokulturális, a vallásszociológiai valamint a pasztorális viszonyok feltérképezésén alapul. Másrészt ugyanakkor elengedhetetlen a teológiai tisztánlátás Isten országáról, az egyházzal és az üdvösségre hívatott emberről, hiszen a jelenről való helyzetkép és az elérendő távlati cél összevetéséből születhet meg az a lelkipásztori terv, amely az adott közösség életének minden területét felöleli, azaz vonatkozik a diakónia, a koinonia és a martyria területére éppúgy, mint a liturgikus életre.

A tervben annak előrevetítéséről van szó, hogy a jövő – általában 5-10 éves – időtartamban – és reálisan tekintve a közösség jelenlegi helyzetét – hová szeretne eljutni fejlődésében, hogy az Istentől kapott küldetését mind teljesebben be tudja tölteni.¹⁰

SZERVEZETFEJLESZTÉS

Magyar egyházunk manapság intenzív átalakulási folyamatban van. Megmutatkozik ez abban, hogy egyre több – korábban az állam hatáskörébe tartozó – feladatot vállal, főleg az oktatásügy terén kap erejét felülmúló feladatokat, de a szociális szféra is nyitott az egyház nagyobb szerepvállalására. Mindez pozitív kihívást jelent, de egyúttal óvatosságra int, mert a karizma könnyen szertefoszlik: ha számokban gondolkodunk és feladatkörökben, akkor hol marad a jézusi üzenet átadása? Hiába járnak új alapítású egyházi iskolába a gyerekek, ha a megörökölt, átvett tantestület és a diákok szülei számára nem világos a képviselt karizma.

Meggyőződésem, hogy az egyház intézményesült arculatának fejlesztése megkerülhetetlen. A társadalmi igények figyelembe vétele az a kihívás, amit manapság a Lélek szavának tekinthetünk. Az emberek éhségére bizony megvan az eledel, szomjúságára az ital az egyház kincsestárában, és most Krisztus felhatalmazása szerint nekünk kell embertársainkat táplálni (vö. Mk 6,37: „ti adjatok nekik enni!”), vagyis az élet forrásához vezetni a tanúságtevő oktató-nevelő munka által.

Az egyház kezdettől fogva azt teszi, amit Jézustól látott: tanít és gyógyít, figyelembe véve a teljességre törekvő, illetve az üdvösségre hívatott embert. De vajon megfelelően tesszük-e itt és most? Jót és jól adunk-e? Feladatunk „jót tenni jól”, s ennek érdekében bizony reflektálnunk kell begyakorlott tevékenységünkre.

Nyitottnak kell lennünk az infokommunikációs világunkban az új lehetőségekre; az egyháznak is használnia kell a világháló nyújtotta lehetőségeket. Dicséretes az, ha a világhálón értékeket közvetítünk, levelező-listákon sokakhoz információkat közve-

különít el: 1) a központosított vagy bürokratikus típusút; 2) az alulról induló vagy gyülekezeti típusút; 3) és a közösségi, differenciált részvételen alapuló tervezési stílust. Ez utóbbi tükrözi legteljesebben a II. Vatikáni Zsinat szellemének megfelelő „közösség és szolgálat” egyházmodellét. Lásd Keszeli S. (2014), 16.

¹⁰ „A terv ennek megfelelően felvázol egy utat, amely során nem tér ki minden apró részletkérdés tisztázására (ezek megfogalmazása ugyanis a pasztorális programozás feladata lesz). Ezért hasonlít egy „nagyvonalakban elkészített térképhez”, amelyen szerepel a kiindulópont (a jelen helyzet leírása), a végcél (fő pasztorális cél /célok), a kettő közötti főbb állomások (részcélok), és cél eléréséhez szükséges feltételek.” Keszeli (2014), 21.

títünk, a virtuális térben kommunikálunk, stb.

Ugyanakkor ne feledjük, hogy a személyes találkozásoknak döntő szerepe van az ember világában. Lehet ismerkedni a virtuális térben, de a barátságokhoz személyes kötődések kellenek. Amint Isten kinyilatkoztatásnak is számos formája volt az emberiség történelme során, de üdvösségünk érdekében mégis elengedhetetlen volt Krisztus megtestesülése,¹¹ úgy az egyházban is döntő a személyesség. Az üzenet virtuális térben tud ugyan terjedni és egyfajta közösséget formálni, de kétséges, hogy építi-e az egyén sorsát, istenkapcsolatát?

NAPJAINK EGYHÁZ-ÉLMÉNYEI

Szegeden, az Árpád-házi Szent Erzsébet plébánián most formálódik az a keret, amelynek segítségével átvilágítjuk az eddig gyakorolt pasztorális cselekvésünket, hogy az új kihívásokra választ találjunk. Miként tehetnénk nyitottabbá, fogékonyabbá plébániai közösségünk tagjait arra, hogy a környezetünkben élőket megszólítsák? Oly sokan vannak, akik nem jutnak el a templomba, mert valami benső gát nem engedi azt. Érzékenyvé kell válnunk arra, hogy szükségleteiket megérezzük. Az együttérzésből fakadnak azok a felismerések, mondhatjuk karizmák, amelyek nyomában cselekvési tervek és tevékenységek járnak. A Szentlélek leleményessé teszi azt, aki vállalja az együttműködést vele. A felismerések nap mint nap adódnak, és ha azt együttműködés övezi, akkor látványos eredményeknek lehetünk tanúi.

Mindezt megtapasztaltam már előző állomáshelyemen, ahol minden előzetes megfontolás nélkül Családi Napközi jött létre a plébánia épületében, amely néhány év alatt közösséggé formálta az oda járó gyerekek szüleit, és vonzóvá tette az egyházat a nemhívők szemében is. Néhány év alatt az intézményesülés rögzös útját is végig kellett járni a fennmaradás érdekében. Manapság már 3 telephelyen 7 Családi Bölcsődéből álló hálózatot tartunk fenn, miközben igyekszünk figyelemmel lenni arra a karizmára, amiből mindez kinőtte magát.

Manapság, az újszegedi városrész plébánosaként egy másik példával is szolgálhatok arra, hogy mennyire nem mi irányítjuk a karizmát, és hogy ez jól van így. Nem sokkal plébánosi beiktatásom után egyik hívő szívembe ültette azt a gondolatot, hogy mily szép volna a nagypénteki keresztutat nem csak elimádkozni a templom melletti Liget fái között, hanem el is játszani azt.¹² Egy esztendő múltával a Szegedi Piarista Diákszínpad vezetőjének, Keserű György piarista atyának felvettem azt az ötletet, hogy adja elő diákjaival Jézus szenvedéstörténetét az Újszegedi Ligetben. Rádásul akkoriban találkoztam egy lelkes, fiatal színrendezővel, Kaj Adámmal, akinek szintén

11 Vö. „Sokszor és sokféle módon szolt hajdan Isten az atyákhoz a próféták által, a végső napokban Fia által szolt hozzánk.” (Zsid 1,1-2)

12 Felidéződött bennem a 80-as években átélt élmény, amikor szegedi egyetemistaként magam is részt vettem passiójátékban. A személyes lelki élmény mellett annak közösségformáló erejét is megtapasztalhattam.

elmondtam tervemet. Hamarosan hárman ültünk egy asztalnál, hogy terveket valóra váltsuk. A felnőtt fiatalokból önkénteseket toboroztunk, akik vállalják a Csíksomlyói Passió megjelenítését. És 2015 virágvasárnapján a Liget fái között, mozgósínpad-szerű jelenetekben előadva megszületett a mű helyi adaptációja. Felfigyeltek rá az arra sétálók, elismerték és dicsérték az önkéntesek odaadó munkáját. Akik részt vettek a rendszeres próbákon, maguk is rádöbbenek mire képesek a kemény munka és összefogás eredményeként. Bizony, az istenadta karizmákat ki kell bontakoztatnunk, s lám, most ennek lehettünk tanúi! Egyrészt kiállásukban és előadókészségükben fejlődtek egyéneként, másrészt olyan közösségi élményt adott ez számukra, ami feledhetetlen.¹³ Mindebből megtapasztalhattam azt, hogy plébánosként érdemes volt hallgatnom a hívek felvetéseire, sajátos karizmámnak megfelelően a különböző emberi szálakat összekötnöm, valamint az intézményes egyház képviselőjeként támogatnom az – úgymond – alulról jövő kezdeményezéseket azáltal, hogy a plébániaépületben helyt adok a próbáknak, és lelkileg és testileg táplálom mindazokat, akik ebben készségesen részt vesznek. Egyház-élményben van részünk, amennyiben szemünk előtt bontakozik Isten műve!

KONKLÚZIÓ

„Istenről beszélni veszélyes” – állapította meg Tatjana Goricseva filozófusnő már a 80-as években.¹⁴ Miért veszélyes beszélni Istenről? Ma már nem azért, mert bebörtönzik a hitvalló embert, hanem mert hiteltelenül fecseg a vallásról – állapítja meg Goricseva, amikor döbbenettel látja a nyugati világ TV csatornáin sugárzott hiteltelen vallási zagyvalékokot.

Ezzel ellentétben tetteink és szavaink mindennél többet mondanak, ha nem hal ki mögülük a krisztusi karizma. Az egyháztörténetben is voltak már olyan korszakok, amikor olyan erős volt a struktúra, hogy az álom, a Krisztus által megálmodott és közenk hozott karizma rovására ment, s a kegyelem nem tudott bontakozni. Az egyház azonban mégsem halt meg. Jó példa erre a 60-70-es évek, mikor az elnyomás idején a karizma továbbélése a hó alatt várakozó vetőmag állapotára hasonlított: hideg, nyirkos sötét üregben van a mag, és várja, míg a feltételek kedvezőek lesznek ahhoz, hogy szárba szökkenjen. A karizma továbbélése akkor, amikor az álom már elhalványodni

13 A következő húsvétra készülve már maga Kaj Ádám írt passiójátékot az év közben is baráti kapcsolatokat ápoló csoport számára. Egységüket azzal is kifejezésre juttatják, hogy felvették a Liget Társulat nevet. Azóta újabb darabokat tanulnak meg és adnak elő. A Godspell musical bemutatása után 2017 húsvétjára Nikosz Kazantzakis művét dolgozták fel (forgatókönyvet Keserű György SP írta) és több helyszínen is előadták Kaj Ádám rendezésében.

14 E filozófusnő a leningrádi egyetemen oktatott, de miután 1973-ban megkeresztelkedett, és filozófiai előadásait átította a hitből fakadó meggyőződése, 1980-ban a KGB válaszul elé állította: vagy Szibériába száműzik és erőszakkal elhallgattatják, vagy menjen Nyugat-Európába, de a Szovjetunióba vissza nem térhet – ezt tőle tudom, amikor Taizében beszélgettem vele. Akkor már párizsi emigrációban élt, és nyugat-európai tapasztalatait fogalmazta meg a „Parler de Dieu est dangereux” című könyvében, megjelent magyarul *Istenről beszélni veszélyes* címmel, Egyházfórum könyvei 1, Luzern 1989.

látszik, isteni kegyelem ajándéka, maga a feltámadás előszele. Az egyház sem halt meg az elnyomások idején, sokkal inkább megerősödött egy új tavaszra.

Összefoglalva: A hit átadásának folyamatában a személyesség erejét tapasztaljuk. Ha ez alább hagy, akkor reális a veszély, hogy elveszünk a struktúraépítésben, és csak annak biztonságát tartjuk szem előtt, vagyis féltő, hogy – Dosztojevskij víziója szerint – kidobjuk Krisztust az egyházból. Feladatunk tehát, hogy az intézmények fenntartásával a karizmát szolgáljuk, és annak teremtsünk helyet a közösségeinkben, ami a Szentlélek működése folytán kívánja formálni az egyházat. Az „idők jeleit” kell továbbra is észrevenni, és annak megfelelően korszerűen cselekedni itt és most.

Ft. Dr. Thorday Attila
főiskolai tanár
Gál Ferenc Főiskola Teológiai Kar

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Goricseva, Tatjana (1989): *Istenről beszélni veszélyes*. Egyházfórum, Luzern, 1989.
- Korpics Márta (2014): Közlés vagy örökség? A hit átadás aktusainak kommunikációs szempontú vizsgálata egy kisközösségben. In: *Lelkiségek és lelkeségi mozgalmak Magyarországon és Kelet-Közép Európában*. Szerkesztette: Barna Gábor és Povedák Kinga, Szeged, 2014.
- Keszeli Sándor (2014): *Pasztorális tervezés*, Don Bosco Kiadó, Budapest 2014.
- Lohfink, Gerhard (1994): *Milyennek akarta Jézus a közösséget?* Egyházfórum, Luzern, 1994.
- Tomka Ferenc (1997): *Intézmény és karizma az egyházban*, Márton Áron Kiadó, Budapest, 1997.
- Thorday Attila (2012): Homogenitás és heterogenitás Szeged-Szentmihály vallási életében. In: *Vallás, közösség, identitás*, (szerkesztette: Barna Gábor és Povedák Kinga) Szegedi Vallási Néprajzi Könyvtár 31. kötet, Szeged, 2012.
- Thorday Attila (2014a): Két világ határán. Az egyház és a vallásosság szerepének változása egy kisközösség példáján keresztül. In: *Deliberationes* VI/2-VII/1 szám, Szeged 2014.
- Thorday Attila (2014b): Szemben az árral. Szeged-Szentmihály lelkeségi élete. In: *Lelkiségek és lelkeségi mozgalmak Magyarországon és Kelet-Közép Európában* (szerkesztette: Barna Gábor és Povedák Kinga), Szeged, 2014.
- Weber, Max (1970): *Állam Politika Tudomány, Közgazdasági és Jogi Kiadó, Budapest 1970.*

*TOKODI MARGARÉTA, KIRICSI ÁGNES, JAKAB GABRIELLA, KADOCSA EDIT,
MOLNÁR H. ANDOR, ROVÓ LÁSZLÓ, KEMÉNY LAJOS, BELLA ZSOLT*

RANDOMIZÁLT, KETTŐS-VAK VIZSGÁLAT A “RHINOLIGHT” FOTOTERÁPIÁS KÉSZÜLÉK HATÁKONYSÁGÁNAK MEGÍTÉLÉSÉRE NAZÁLIS PROVOKÁCIÓS TESZTTEL

BEVEZETÉS

A rhinitis allergica, az orrnyálkahártya IgE által közvetített allergiás gyulladása az egyik leggyakoribb krónikus betegség, amelynek prevalenciája a fejlett országokban eléri a 20%-ot.¹ Gyakorisága a WHO adatai szerint egyre nő (2-3% évente) és 2050 a fejlett országokban a populáció akár 50%-át is érintheti.² Hazánkban 3 millió allergiás beteg él, számuk az elmúlt 20 évben megduplázódott.³ Az allergiás (széna)nátha kialakulását genetikai és környezeti tényezők együttese határozza meg, jelentős családi halmozódással. A tünetek kiváltásában szezonális vagy perenniális jellegű allergének játszanak szerepet, melyek perzisztáló vagy intermittáló panaszokat okoznak. Klaszikus tünetei a tüsszögés, viszketés, orrfolyás és az orrdugulás,⁴ amelyek jelentősen befolyásolják az életminőséget, zavarják az alvást, a koncentrációt a tanulásban és a munkavégzésben, valamint a szabadidős tevékenységek végzését.⁵

A szénanátha kezelésének számos jól ismert és gyakran vizsgált módját alkalmazzuk. Az allergén kerülése hatékony, de gyakran nem kivitelezhető teljeskörűen (pl. parlagfű, gyomok). Az alap gyógyszeres terápiának az antihisztaminok és a lokális nazális szteroidok számítanak, kiegészítésként a kromoglikatok, anticholinerg szerek és a leukotrién antagonisták jönnek szóba.⁶ Egyedüli oki kezelésként alkalmazva jó tapasztalataink vannak a sublingualis immunterápiával is.⁷ A magas prevalencia, a növekvő szteroid fóbia és a tartós gyógyszeresedés kerülésének igénye újabb és újabb terápiás lehetőségek kifejlesztését is ösztönözte.

1 Kremer, 2002. 1310–1315.; Hartgerink-Lutgens, 2009. 500–508.

2 Bousquet, 2010. 926-938.

3 Warner, 2006. 166-174.

4 Kremer, 2002. 1310–1315.; Borres, 2009. 1088-1092.

5 Kremer, 2004. 171-174.; Laforest, 2005. 281-286.; Leynaert, 2000. 1391-1396.

6 Meltzer, 2017. 52-63.; Schenkel, 2000. 22.; Watson, 1993. 97-101.; Weiner, 1998. 1624-1629.

7 Canonica, 2009. 1-59.; Penagos, 2005. 141-148.; Wilson, 2005.4-12.

A kevert UV-B/UV-A és látható fény (mUV/VIS) fényterápiát (Rhinolight®), a Szegedi Tudományegyetem kutatói fejlesztették ki. Kedvező hatásairól perenniális és szezonális szénanáthában, munkacsoportunk korábban számos közleményben számolt be.⁸ Visszatérő terápiás kérdés, hogy a szezonális pollenkibocsátás kezdete előtt alkalmazott terápia, alkalmas-e a tünetek kialakulásának megelőzésére. Az allergénspecifikus nazális provokáció ismert klinikai vizsgálati módszer, a prick-tesztrel és a spec-IgE módszereivel nem egyértelműen meghatározható allergiás szenzitivitás kimutatására.⁹ A vizsgált allergén, standardizált mennyiségű, nazális aplikációja által okozott tüneti, és a nazális légátáramlás mennyiségi (NIPF, rhinomanometria és/vagy acusticus rhinometria) változásait regisztráljuk.¹⁰ Mivel a betegek a tünetes időszakban a gyógyszermentességet nehezen tolerálták, ezért jelen vizsgálatunkat tünetmentes időszakban, specifikus nazális allergén provokációt (NP) követően végeztük. Diagnosztikus tesztrel, (humán, randomizált, kettős vak, placebo kontrollált, prospektív vizsgálatban) célzottan nagy dózisú, nazális parlagfű provokáció hatásait vizsgáltuk intranasális fototerápiával előkezelt és kezeletlen (placebo) allergiás betegeknél.

Allergiás rhinitisben a kezdeti allergén expozíció szenzibilizációt okoz, az antigén prezentáló sejtek, T és B limfocitákat, allergénspecifikus T-sejtek és allergén-specifikus IgE antitestek képződését eredményezi. Ismételt pollenexpozíció esetén a releváns allergének a hízósejtek IgE receptorain keresztkötések hoznak létre, és a sejtekből „előgyártott”, raktározott, túlérzékenységi mediátorokat, elsősorban hisztamint szabadítanak fel, amelyek az azonnali tünetek kialakulásáért felelnek 5-15 percen belül (korai fázis). 6-12 óra múlva az expozíció területén, az orrnyálkahártya szövetben gyulladós sejtek, különösen Th2 T limfociták, eozinofilek és bazofilek infiltrációja jelentkezik, ami a késői fázisú allergiás reakciót eredményezi. Az újonnan képződött mediátorok a leukotriének, prostaglandinok, trombocita aktiváló faktor és a bradikinin okozta változások (vazodilatáció, érpermeabilitás fokozódás, mirigyszekréció, afferens idegrostok stimulálása) eredményeként jönnek létre.¹¹ A krónikus allergiás gyulladós folyamatok hátterében (orrdugulás, szaglászscökkenés, nazális hyperreaktivitás) a Th2-limfociták állnak, citokinjeik, az IL-3, IL-5 felelősek az eozinofil sejt infiltrációért, az IL-4 a B-sejtek stimulálásával a specifikus IgE-termelődésért. Az IL-4 emellett fokozza az adhéziós molekulák (VCAM-1) expresszióját a vascularis endotheliumon, megkönnyítve így a gyulladós sejt infiltrációt.¹² A nazális allergén provokáció az allergiás reakciók korai fázisát modellezi.

A Rhinolight (RL) fényterápia apoptózis útján jelentősen csökkentheti az eozinofil

8 Bella, 2007. 77.; Boros-Gyevi, 2011. 32.; Garaczi, 2011. 474-477.; Koreck, 2005. 541-547.

9 Scadding, 2012. 25-32.

10 EMMI, 2015. 1-67.

11 Eifan, 2016. 1139-1151.

12 Eifan, 2016. 1139-1151.

sejtek és a T-limfociták számát, utóbbi a lokális IL-5 csökkenését is eredményezi.¹³ Mindezen hatások tükrében a fényterápiától azt várjuk, hogy a korai allergiás reakciók nazális tüneteit csökkentheti.¹⁴

1. kép: Kérdőív a nátha és az AR megkülönböztetésére, családorvosi praxisban is használható.¹⁵

Nátha és AR elkülönítése

Az alábbi validált kérdőív használatát javasolt (www.globalfamilydoctor.com). Az első kérdéscsoportban a „nem” válaszok, míg a második kérdéscsoportban az „igen” válaszok jellemzőek AR-re.

a) Rendelkezik-e Ön az alábbi tünetekkel?		
– Féoldali orrpanaszok?	Igen	Nem
– Sűrű, zöld- vagy sárga színű orrváladék?	Igen	Nem
– Hátsó garatfalon lecsorgó nyák és nincsen vizes orrfolyás?	Igen	Nem
– Arcfájdalom?	Igen	Nem
– Ismétlődő orrvérzések?	Igen	Nem
– Szaglászvesztés?	Igen	Nem
b) Rendelkezik-e Ön az alábbi tünetekkel naponta legalább egy órán keresztül vagy a legtöbb napon egy adott szezonban, ha a panaszai szezonálisak?		
– Vizes orrváladékozás	Igen	Nem
– Tüsszögés, rohamokban	Igen	Nem
– Orrdugulás	Igen	Nem
– Orrviszketés	Igen	Nem
– Kötőhártya-gyulladás (vörös, viszkető szem)	Igen	Nem

A rhinitis allergica diagnosztikájában az első lépcső egy egyszerű allergia kérdőív kitöltése. Az 5 igen ill. 5 nem válasz alapján a rhinitis allergica gyanúja felmerül, és allergia tesztek végzése javasolt. Az inhalatív allergénnel végzett bőrteszt olcsó, jól reprodukálható és azonnali választ ad. Antihisztamin, szisztémás szteroid terápia mellett és alkari lokális bőrelváltozások esetén nem végezhető. Második vonalas tesztként szérumból az allergén elleni ellenanyag (specifikus IgE) kimutatható (ELISA, RAST). Ha a bőrteszt és/vagy a spec. IgE eredménye, valamint a klinikai tünetek nincsenek összhangban, allergén specifikus NP végezhető, mely pozitív válasz esetén a típusos allergiás tüneteket idézi elő (orrfolyás, orrdugulás, viszketés, könnyezés). Az NP ha-

¹³ Walsh, 1997. 482-487.

¹⁴ Bella, 2007. 77.; Boros-Gyevi, 2011. 32.; Garaczi, 2011. 474-477.; Koreck, 2005. 541-547.

¹⁵ EMMI, 2015. 1-67.

tását többféle allergénre szenzitív betegcsoportnál¹⁶ tanulmányozták már (poratka, macskaszőr).¹⁷ A szezonális allergiás rhinitisben, a felső légúti tünetek kialakulásának időbeli társulása a keringő specifikus IgE antitestek szezonális emelkedésével az allergén ellen (pl. parlagfű), további bizonyítékot szolgáltat arra nézve, hogy a szisztémás manifesztációk a betegség patofiziológiai tényezői közé tartoznak.¹⁸ Ugyanez a jelenség reprodukálható kísérleti környezetben. Három egymást követő nap NP-t alkalmazva parlagfű pollenkivonattal Naclerio és munkatársai¹⁹ azt figyelték meg, hogy a szérumspecifikus anti-ragweed IgE antitestek a provokációk vége után még 2 héttel is emelkedtek, és még további két hétig ez a szint megmaradt. Az IgE válaszon kívül más bizonyítékok is alátámasztják azt az elképzelést, hogy a vérben az allergiás rhinitis szisztémás elváltozásokat mutat, akár NP hatására is. Például allergiás rhinitisben szenvedő betegeknél a perifériás eozinofília és a basophilia egy adott pollenszezon alatt alakul ki.²⁰ Perifériás eosinophilia NP hatására is indukálódik allergiás rhinitises betegeknél.²¹ Ez a jelenség 6 órával a provokáció után mutatható ki, és legalább 24 óráig még jelen van.

Az UV sugárzást az immunproliferatív kórképek gyógyításában a 19. század elején kezdték alkalmazni, amikor Finsen²² phototerápiával gyógyította a lupus vulgarist (a bőr tuberkulózisa). Azóta a fototerápiát számos módozatban használták már sikeresen a bőrgyógyászat területén, például atopiás dermatitisben és számos bőrbetegségben.²³ Az UV terápia hatásmechanizmusa eozinofil és T-sejt apoptózison, valamint histamin degranuláció pótláson alapul. Munkacsoportunk mutatta ki először, hogy a mUV/VIS Rhinolight fényterápia alkalmazása az allergiás rhinitis kezelésében szignifikáns javulást eredményezett a teljes orr-tünetekben (TNS).²⁴ A vizsgálatban a kiindulási értékhez képest az egyéni pontszámok jelentősen csökkentek a tüsszögés, az orrfolyás és az orr viszketés terén, de az orrdugulást nem befolyásolta a terápia. A klinikai tünetek 90%-át javította az endonazális phototerápia, mind az intermittáló, mind a perzisztáló szénanáthában szenvedőknél.²⁵ Garaczi és munkatársai²⁶ endonazális phototerápiával kezelt közepesen súlyos/súlyos parlagfű allergiás betegek tüneteit hasonlította össze a bázisterápiának tekinthető monoterápiával (antihisztaminnal) kezelt betegekkel. Az első csoport TNS-e szignifikánsan csökkent, míg a hagyományos

16 Ewbank, 2003. 155-161.; Fernandes, 1996. 184-188.

17 Naclerio, 1997. 505-510.; Otsuka, 1986. 365-371.; Richerson, 1979. 67-77.; Togias, 2000. 247-250.

18 Togias, 2000. 247-250.

19 Naclerio, 1997. 505-510.

20 Otsuka, 1986. 365-371.; Richerson, 1979. 67-77.

21 Lichtenstein, 1967. 160-167.

22 Roelandts, 2002. 926-930.;

23 Rhodes, 1999. 281-286.

24 Koreck, 2005. 541-547.

25 Boros-Gyevi, 2011. 32.; Koreck, 2005. 541-547.

26 Garaczi, 2011. 474-477.

kezelésben részesülők tünetei nem változtak. Bella és munkatársai²⁷ az endonazális phototerápia hatását vizsgálta 24 fű-pollen allergiás rhinitis-es betegen. Az egyik csoport csak phototerápiában részesült, a másik a fénykezelésen kívül antihisztamin és nazális szteroidot is kapott. A nazális tünetek mindkét csoportban szignifikánsan javultak. A monoterápiával kezelt csoport 75%-nál, míg a kombinált kezelésben részesülők 87%-nál történt szignifikáns tüneti javulás a kezelések hatására.

Az eddig publikált közlemények az mUV/VIS intranazális phototerápia (Rhinolight) által az allergiás rhinitis okozta klinikai tünetek javulásáról számol be. A phototerápia preventív hatását, különösen az egyszeri, nagy dózisos allergén okozta tünetek kivédésére ez idáig még nem tanulmányozták. Az allergénnel történő specifikus NP alkalmas egy adott allergén kóroki szerepének kimutatására allergiás rhinitisben. De alkalmas lehet a hirtelen jelentkező intenzív nazális reakció tüneteinek és azok következményeinek vizsgálatára is.²⁸ Jelen tanulmányunk célja annak kimutatása, hogy a RL phototerápia milyen mértékben befolyásolja a NP által kiváltott klinikai tüneteket parlagfű allergiás betegeknél.

MÓDSZEREK

Résztvevők

A vizsgálatban 24 fő, parlagfű okozta allergiás rhinitis-es beteg vett részt, ebből 12 fő kapott intranazális RL phototerápiát (RL csoport), a 12 fős kontroll csoport pedig placebo kezelésben részesült. A vizsgált személyeket hozzáférés alapú mintavétellel válogattuk be a kutatásba, önkéntesen jelentkeztek. Minden résztvevőt a vizsgálat megkezdése előtt részletesen tájékoztattunk a kutatás menetéről, a provokáció okozta kellemetlenségekről, és beleegyezési nyilatkozatot írtak alá. A vizsgálat során bármikor kérhettek pihenőt, illetve indoklás nélkül félbeszakíthatták azt. A vizsgálat során betartottuk az ide vonatkozó etikai szabályokat (engedélyszám: 1983/2005.).

Vizsgálati eljárás

A vizsgálatok a Szegedi Tudományegyetem Fül-Orr-Gégészeti és Fej-Nyaksebészeti Klinikáján történtek. A vizsgálatba bevont személyek vérből kimutatható specifikus IgE-vel vagy Prick-bőrteszttel igazolt, szezonban közepes/súlyos tünetekkel rendelkező parlagfű allergiások voltak. Minden betegnél parlagfű pollen mentes időszakban két alkalommal (vizit 1 (V1), vizit 2 (V2)) történt vizsgálat, a két mérés között 9 nap telt el. Mindkét alkalommal először alapmérés történt (M0), majd NP-t követően 10 (NP-M10) és 30 (NP-M30) percre, és 8 órát követően (késői) mértük az orrlégzési funkciót és regisztráltuk a tüneteket az orrtüneti pontok (TNS) és a teljes ösztüneti pontszámok (TSS) alapján. A NP során orrfelénként 0,2 ml 30 IR/ml dózisos parlagfű

²⁷ Bella, 2007. 77.

²⁸ Hartgerink-Lutgens, 2009. 500–508.; Naclerio, 1997. 505-510.; Knapik, 1995. 63-70.

allergénnel (Stallergenes, Franciaország) stimuláltuk a vizsgálati személyek orrnyálkahártyáját.

Intranazális RL phototerápia

A RL csoportnál mindkét orrüregi nyálkahártyát a két mérési alkalom között 4-szer kezeltük ultraibolya és látható fény (mUV/VIS) keverékével. A kezdő dózis 1,6 J/cm² volt, a használt fény dózist minden alkalommal növeltük 0,25 J/cm²-rel, így a negyedik kezelés dózisa 2,6 J/cm² volt. Egy kezelés időtartama 3 perc. A sugárzás széles, nagy spektrumú (Rhinolight Ltd, Szeged, Hungary, 180 mW, összetétele 5% UVB, 25% UVA és 70% látható fény).²⁹ A placebo csoport alacsony intenzitású látható fénykezelésben részesült.

Nazális légzésfunkciós vizsgálatok

Ezek a vizsgálatok alkalmasak az orrlégzés objektív megítélésére, specifikus NP objektív értékelésére.³⁰ Akusztikus rhinometriával (AR) történő vizsgálat során – egy cső és egy orradapter segítségével – hanggenerátor által gerjesztett hallható hangot juttatunk az orrüregbe, amelynek különböző távolságokból való visszaverődését mérjük egy komputerprogram segítségével. Így meghatározható az adott orrfélben az orrbemenettől mért bármely távolságban az orrüreg keresztmetszete, valamint az orrüreg térfogata.³¹ Vizsgáltunkban az orrbemenettől mért 0-7 cm³ és 2,2-5,4 cm³ közötti orrvolumen mértük (GM Instruments, UK).

Az orr belégzési csúcsáramlás (NIPF) vizsgálata során a forszírozott belégzési levegőáramlás legnagyobb sebességét mérjük [L/min.],³² a két orrfélről együttesen ad információt (Clement Clarke, UK).

Orrtüneti- és ösztüneti pontszám mérése

Minden egyes mérés után közvetlenül tüneti naplót töltöttek ki a betegek. A tüneti pontok szubjektíven alkalmasak értékelni az egyes tünetek erősségét, amit a beteg osztályoz 0-3-ig terjedő skálán, ahol a 0 a tünetmentességet jelenti. Az orrtüneti pontszám (TNS)³³ a tüszögésre, az orrfolyásra, az orrdugulásra és az orrviszketésre vonatkozik, elérhető maximális pontszám 12 pont. Az ösztüneti pontszám (TSS)³⁴ az említetteken túl még a szájpadvizketést, a szemvizketést és a köhögést foglalja magába, a lehetséges maximális pontszám 21 pont.

29 Koreck, 2005. 541-547.

30 EMMI, 2015. 67.

31 Austin, 1994. 32-35.

32 Ottaviano, 2006. 32-35.

33 Zhu, 2016. 245-252.

34 Bachert, 2009. 158-165.

Statisztikai analízis

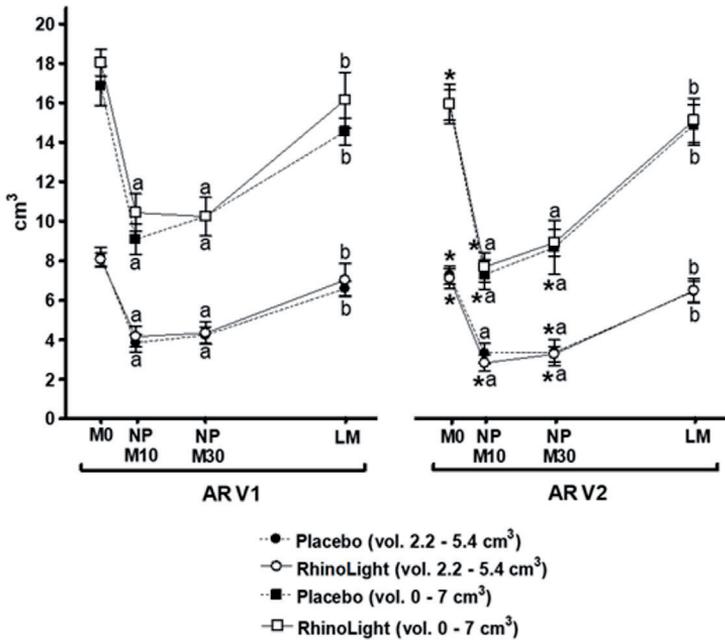
A vizsgálat során SPSS 22.0 statisztikai programcsomaggal dolgoztunk. A két csoport átlagértékeinek összehasonlítását kétmintás t-próbával, a két mérési alkalom összevetését páros t-próbával végeztük.

Eredmények

A V1 alkalmával az M0, az NP-M10 és az NP-M30 méréseiben, és a késői válasz paramétereiben sem találtunk szignifikáns eltérést a két csoport között. A V2 alkalom 4 mérésének mutatóiban sem volt a csoportok között szignifikáns különbség.

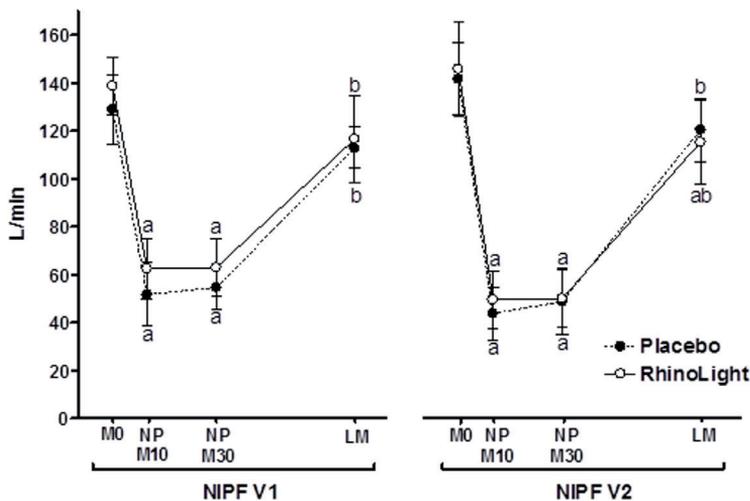
A V1 vs. V2 ugyan azon paramétereinél szignifikáns romlást tapasztaltunk a V2-ben a vol. 2,2-5,4 cm³ mutatóban az M0 és az NP-M30 méréseinél a placebo csoportnál, az NP-M10 és az NP-M30 méréseiben a vol. 0-7 cm³ paraméterénél volt szignifikáns eltérés, az első mérésnél találtunk jobb eredményeket (**1. ábra**). A RL csoport két mérési alkalmának összehasonlításánál szignifikánsan jobb eredmények születtek a V1 alkalmával a vol. 2,2-5,4 cm³ paramétereinél M0, az NP-M10 és az NP-M30 méréseiben, a vol. 0-7 cm³ mutatóban az M0 és az NP-M10 mérésénél volt szignifikáns különbség az első mérés javára (**1. ábra**).

Összehasonlítva az azonos időpontban mért M0 mérést a NP-M10, majd a NP-M30 vizsgálattal, a vol. 2,2-5,4 cm³, a vol. 0-7 cm³ és a NIPF paramétereiben is találtunk szignifikáns eltérést, az értékek csökkentek a provokáció hatására a V1 és V2 alkalomkor is mindkét csoportban (**1. ábra**).

1. ábra *: V1 vs. V2 ugyan azon paramétereinél, ahol $p < 0.05$; a: szignifikáns eltérés vs. M0 ugyan azon mérési alkalommal, ahol $p < 0.05$; b: NP-M30 vs. késői mérés ugyan azon mérési alkalommal, ahol $p < 0.05$; Az ábrán látható hibaszávok a standard hibát jelölik.

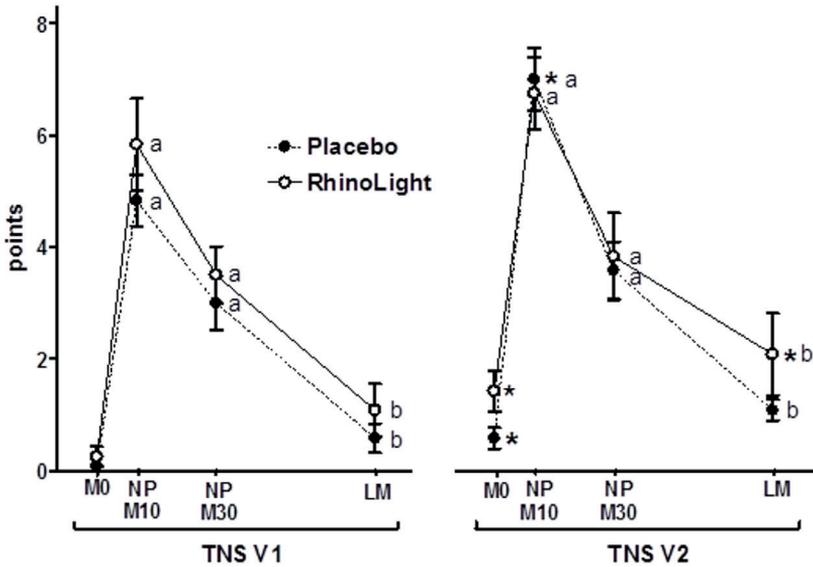
V1 és V2 alkalmával a NP-M30-ban mért eredményeket összehasonlítva a késői mérési alkalommal a vol. 2,2-5,4cm³, vol. 0-7cm³ és a NIPF mutatóiban szignifikáns változást tapasztaltunk mindkét csoportban. A tüneti rosszabbodás a késői mérés alkalmával szignifikánsan javult. Az M0 és a késői mérés között egyetlen szignifikáns különbséget találtunk a NIPF paraméterében, a V2-ben az RL csoportnak szignifikánsan jobb volt az eredménye az M0-nál (2. ábra).

2. ábra *: V1 vs. V2 ugyan azon paramétereinél, ahol $p < 0.05$; **a**: szignifikáns eltérés vs. M0 ugyan azon mérési alkalommal, ahol $p < 0.05$; **b**: NP-M30 vs. késői mérés ugyan azon mérési alkalommal, ahol $p < 0.05$; Az ábrán látható hibasávok a standard hibát jelölik.

Sem a V1, sem a V2 alkalmával az M0, az NP-M10 és az NP-M30 méréseiben, és a késői válasz TNS és a TSS paramétereiben sem találtunk szignifikáns eltérést a két csoport között.

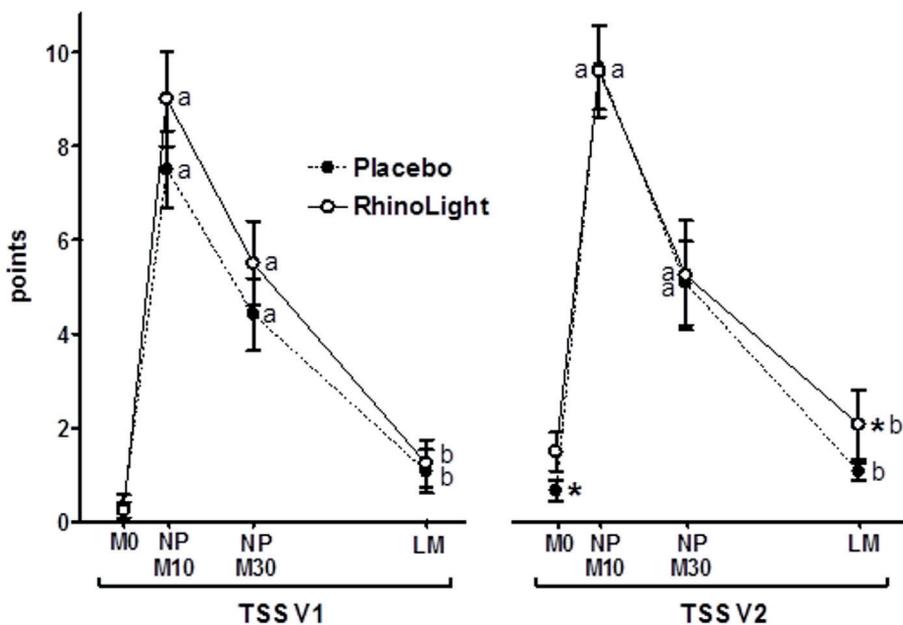
A V1 vs. V2 ugyan azon paramétereinél szignifikáns romlás következett be a V2-ben a placebo csoportnál az M0 mérés alkalmával a TNS (**3. ábra**) és TSS (**4. ábra**) mutatóiban, a NP-M10 mérésnél pedig a TNS paraméterében. Az RL csoportnál az M0 alkalmával a TNS, míg a késői mérésnél a TNS (**3. ábra**) és a TSS (**4. ábra**) mutatóiban történt szignifikáns romlás a V2 alkalomkor a V1-hez képest.

3. ábra *: V1 vs. V2 ugyan azon paramétereinél, ahol $p < 0.05$; **a**: szignifikáns eltérés vs. M0 ugyan azon mérési alkalommal, ahol $p < 0.05$; **b**: NP-M30 vs. késői mérés ugyan azon mérési alkalommal, ahol $p < 0.05$; Az ábrán látható hibasávok a standard hibát jelölik.

Összehasonlítva az azonos időpontban mért M0 mérést a NP-M10, majd a NP-M30 vizsgálattal, a TNS (**3. ábra**) és a TSS (**4. ábra**) paramétereiben is találtunk szignifikáns eltérést, az értékek csökkentek a provokáció hatására a V1 és V2 alkalomkor is mindkét csoportban.

V1 és V2 alkalomkor a NP-M30-ban mért eredményeket összehasonlítva a késői mérési alkalommal, a TNS (**3. ábra**) és a TSS (**4. ábra**) mutatóiban szignifikáns változást tapasztaltunk mindkét csoportban. A tüneti rosszabbodás a késői mérés alkalmával szignifikánsan javult.

4. ábra *: V1 vs. V2 ugyan azon paramétereinél, ahol $p < 0.05$; **a**: szignifikáns eltérés vs. M0 ugyan azon mérési alkalommal, ahol $p < 0.05$; **b**: NP-M30 vs. késői mérés ugyan azon mérési alkalommal, ahol $p < 0.05$; Az ábrán látható hibásávok a standard hibát jelölik.

MEGBESZÉLÉS

Vizsgálataink során arra kerestük a választ, hogy a phototerápia milyen hatással van az egyszeri, nagy dózisu, hirtelen jelentkező intenzív nazális reakció okozta tünetekre parlagfű allergiás betegeknél. Ennek vizsgálatára intranazális RL fényterápiával előkezelt és kezeletlen allergiás betegeket hasonlítottunk össze. Eredményeink alapján a kiinduló paraméterekben a két csoport között nem volt különbség. Az NP-t követően mindkét csoportban szignifikáns tüneti rosszabbodás volt megfigyelhető az M0 időszakhoz képest. Az NP orrdugulást, tüsszögést, orrfolyást, orrviszketést (TNS), valamint szájpadviszketést, szemviszketést és köhögést eredményezett (TSS). Az orrüregi térfogat és a nazális levegőáramlás paraméterei szignifikánsan csökkentek az NP-M10 és a NP-M30-ig, majd a nyolc óra múlvi mérés alkalmával a tünetek fokozatosan visszahúzódtak. A második provokációt követően (V2) is hasonló eredményeket kaptunk.

Az NP a szövetekben eozinofilek, és a sejtekben gyors növekedésű Th2 citokinek, a Th2 transzkripció faktorok T-sejtekben történő növekedését eredményezi.³⁵ A T-sejtek növekedése az orrnyálkahártyában az egészséges egyénekhez képest nagymértékű, amiért a Th2 túlzott válaszreakciója a felelős.³⁶ Az IgE-szenzitizált egyénekben a hirtelen fellépő allergén kibocsátást követően percekben belül olyan tünetek jelentkeznek, mint tüsszögés és orrvizsketés, amit általában orrfolyás és orrdugulás követ, majd 1 órán belül a tünetek enyhülnek. Ezek a reakciók a szenzitizált IgE allergénnel térhálósodó komplexeiből származik a hízósejtek és a bazofilek felszínén, ami hisztamin és triptase felszabadulását eredményezi. A hisztamin a H1-receptorokon keresztül viszketést vált ki, a szenzoros idegek végét érinti, ami szisztémás reflexhez vezet, mint például a tüsszögésroham.³⁷ A leukotriének, a prosztaglandin D2 és az érrendszeri endothelialis növekedési faktorok (VEGF) a véredényekből származó plazma (leakage) szivárgást okoznak, ami ödémához vezet a nagyméretű vénás szinuszokban és fokozza a (glandular mucus secretion) mirigykiválást, amelyek mindegyike hozzájárulhat az orrdugulás érzéséhez (sensation of nasal congestion).³⁸

A macskaszőr és a fű allergénekkal végzett humán orr-provokációs vizsgálatokban tanulmányozták a lokális és szisztémás válaszok kinetikáját a nyálkahártya allergén expozícióban.³⁹ Kimutatták, hogy az orrfolyadék (fluid) triptáz (tryptase) és hisztamin szintje 5 percen belül csúcértéket mutat, ami azt jelzi, hogy a lokális hízósejtek azonnal aktiválódnak allergén expozíció után, majd ezt követően további szaporodást mutat a felszíni aktiváló markereken, mint pl. A CD63 cirkulációs bazofileken.

Vizsgálatunkban egyszeri, nagy dóziszú allergén okozta tünetek enyhítésére használtuk a phototerápiát. Eredményeink alapján a placebo és a RL csoport között a (mUV/VIS) Rhinolight terápiát követő ismételt provokáció alkalmával sem volt különbség a mért értékek között. A szegedi munkacsoport számos cikkben⁴⁰ számol be a rhinitis allergiás betegek tünetegyütteseinek phototerápiával történő kezeléséről, amely képes volt gátolni az allergiás nátha tüneteit. Igaz, az utóbbi vizsgálatok parlagfű allergiás szezonban történtek, amely lényegesen kisebb, de tartós allergén expozíciót jelent. Az allergiás gyulladás a citokin-egyensúly Th2-dominanciájú változásával társul.⁴¹ Számos adat azt mutatja, hogy a Th2 citokinek (IL-5 és IL-4) az allergiás rhinitisben szenvedő betegek orrnyálkahártyájában fokozott mennyiségben vannak jelen.⁴² Az IL-5 egy olyan citokin, amely elősegíti az eozinofilek érését, aktiválódását

35 Durham, 1992. 2390-2394.

36 Eifan, 2012. 891-900.

37 Choi, 2009. 655-661.; Peters-Golden, 2006. 689-703.

38 Choi, 2009. 655-661.; Peters-Golden, 2006. 689-703.

39 Scadding, 2012. 25-32.; Scadding, 2015. 613-623.

40 Bella, 2007. 77.; Boros-Gyevi, 2011. 32.; Garaczi, 2011. 474-477.; Koreck, 2005. 541-547.

41 Howarth, 1995. 390-391.;

42 Howarth, 1995. 390-391.; Bradding, 1995. 1900-1906.

és meghosszabbított túlélését, a fő effektorsejtek a szénanáthában.⁴³ Az effektor sejtek elnyomása egy potenciális terápiás stratégia az allergiás rhinitis tüneteinek enyhítésére. Az orrnyálkahártya besugárzása jelentősen csökkentheti a helyi IL-5 fő forrását, a T-limfocitákat. Így a fototerápia után ezeknek a sejteknek az apoptózisa alapját képezheti a csökkent IL-5 termelés mechanizmusának. A memória T-sejtek fontos szerepet játszanak az allergiás folyamat hosszúságában és fenntartásában.

Ezeknek a sejteknek a fototerápia által történő apoptózisa (programozott sejthalál) hosszú távú előnyös hatás lehet. A fototerápia csökkentette az eozinofil sejtek számát és az ECP szintjét az orrmosó folyadékban.⁴⁴ Ez a Rhinolight közvetlen proapoptotic hatásának tulajdonítható az eozinofil sejtekben és a helyi IL-5 szint csökkentésében. Hasonló eredményeket figyeltek meg az eozinofil, az ECP- és az IL-5 szintek és a T-limfocitákra vonatkozó, jól ismert allergiás rhinitis terápiáknál, mint például helyi glükokortikoidok vagy immunterápia.⁴⁵ Allergiás rhinitisben az orr nyálkahártyájában emelkedett az IL-4 szint is. Az IL-4 elengedhetetlen a T-sejtek prekursorainak, a Th2 citokinek termelésének az elősegítésében, és aktiválja az IgE izotípusú B-sejteket.⁴⁶ Azonban az IL-4 szerepe az eozinofil túlélés és -funkció változtatásában még nem teljesen tisztázott.

A szegedi munkacsoport adatai⁴⁷ arra utalnak, hogy a gyulladás során előidézett IL-4 és IL-5 mennyiségi összefüggése meghatározhatja az eozinofilok apoptózis arányát az allergiás gyulladás helyén. Hasonló eredményekről számoltak be az allergiás rhinitis helyi glükokortikoid terápiája után.⁴⁸ Az IL-5 csökkentése az orális nyálkahártyában a fototerápia után az IL-4 stabilitásával (persistence) további támogatást nyújthat a fényterápiával indukált eozinofil apoptózisnál.

Nagy dózisú allergén expozíció (NP) „küszöb feletti ingert jelent”. Ennek hatására a citokin kiáramlás olyan mértékű, melyet az alkalmazott dózisú RL fényterápia eosinophil és T-sejt apoptosisa, és histamin degranulációt gátló hatása már nem képes kompenzálni. Vizsgálatunkban a NP-t követően késői reakció nem volt.

Tanulmányunk célja annak vizsgálata, hogy a (mUV /VIS) phototerápia alkalmas-e megelőző kezelésre, van-e megelőző hatása. Kimutattuk, hogy az egyszeri, nagy dózisú allergén okozta tünetekkel szemben, a nem gyulladt orrnyálkahártyán a fényterápia nem váltott ki szignifikáns hatást. Eddig a (mUV/VIS) fényterápiát prevencióra még nem, csak terápiás céllal alkalmazták. Kutatásunk eredményének alapján a phototerápia alkalmazása nem bátorít fel a megelőzés céljából történő alkalmazásra. A terápiás küszöb meghatározásához további, kvantitatív vizsgálatok szükségesek.

43 Walsh, 1997. 482-487.

44 Koreck, 2005. 541-547.

45 Bradding, 1995. 1900-1906.; Benson, 2000. 307-312.; Durham, 1999. 468-475.; Wilson, 2001. 971-976.

46 Oettgen, 1999. 829-835.

47 Bella, 2007. 77.; Boros-Gyevi, 2011. 32.; Garaczi, 2011. 474-477.; Koreck, 2005. 541-547.

48 Kita, 2000. 521-529.

Affiliáció

*Dr. Tokodi Margaréta
Szegedi Tudományegyetem
Juhász Gyula Pedagógusképző Kar
Testnevelési és Sporttudományi Intézet
Gál Ferenc Főiskola
Egészségnevelési- és Sport Intézet*

*Dr. Kiricsi Ágnes
Szegedi Tudományegyetem
Fül-Orr-Gégészeti és Fej-Nyaksebészeti Klinika*

*Jakab Gabriella
Szegedi Tudományegyetem
Fül-Orr-Gégészeti és Fej-Nyaksebészeti Klinika*

*Dr. Kadocsa Edit
Szegedi Tudományegyetem
Fül-Orr-Gégészeti és Fej-Nyaksebészeti Klinika*

*Dr. Molnár H. Andor
Szegedi Tudományegyetem
Juhász Gyula Pedagógusképző Kar
Testnevelési és Sporttudományi Intézet*

*Prof. Dr. Rovó László
Szegedi Tudományegyetem
Fül-Orr-Gégészeti és Fej-Nyaksebészeti Klinika*

*Prof. Dr. Kemény Lajos
Szegedi Tudományegyetem
Bőrgyógyászati és Allergológiai Klinika*

*Dr. Bella Zsolt
Szegedi Tudományegyetem
Fül-Orr-Gégészeti és Fej-Nyaksebészeti Klinika*

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Austin, C. E.–Foreman, J. C. Acoustic rhinometry compared with posterior rhinomanometry in the measurement of histamine- and bradykinin-induced changes in nasal airway patency. *British journal of clinical pharmacology*, 37/1 (1994), 33-37.
- Bachert, C.–Kuna, P.–Sanquer, F.–Ivan, P.–Dimitrov, V.–Gorina, M. M.–van de Heyning, P.–Loureiro, A.–Bilastine International Working, Group. Comparison of the efficacy and safety of bilastine 20 mg vs desloratadine 5 mg in seasonal allergic rhinitis patients. *Allergy*, 64/1 (2009), 158-165.
- Bella, Z.–Kadocsa, E.–Szekely, L.–Jori, J. Rhinophototherapy in grass pollen induced allergic rhinitis. *World Allergy Organization Journal* (2007), S77.
- Benson, M.–Strannegard, I. L.–Strannegard, O.–Wennergren, G. Topical steroid treatment of allergic rhinitis decreases nasal fluid TH2 cytokines, eosinophils, eosinophil cationic protein, and IgE but has no significant effect on IFN-gamma, IL-1beta, TNF-alpha, or neutrophils. *The Journal of allergy and clinical immunology*, 106/2 (2000), 307-312.
- Boros-Gyevi, M.–Garaczi, E.–Koreck, A.–Szell, M.–Kemeny, L. Studies on the role of tumor necrosis factor alpha gene polymorphisms in the therapeutic response to intranasal UV phototherapy. *World Allergy Organization Journal* (2007), S32.
- Borres, M. P. Allergic rhinitis: more than just a stuffy nose. *Acta Paediatrica*, 98/7 (2009), 1088-1092.
- Bousquet, J.–Mantzouranis, E.–Cruz, A. A.–Ait-Khaled, N.–Baena-Cagnani, C. E.–Bleecker, E. R.–Brightling, C. E.–Burney, P.–Bush, A.–Busse, W. W.–Casale, T. B.–Chan-Yeung, M.–Chen, R.–Chowdhury, B.–Chung, K. F.–Dahl, R.–Drazen, J. M.–Fabbri, L. M.–Holgate, S. T.–Kauffmann, F.–Haahtela, T.–Khaltayev, N.–Kiley, J. P.–Masjedi, M. R.–Mohammad, Y.–O'Byrne, P.–Partridge, M. R.–Rabe, K. F.–Togias, A.–van Weel, C.–Wenzel, S.–Zhong, N.–Zuberbier, T. Uniform definition of asthma severity, control, and exacerbations: document presented for the World Health Organization Consultation on Severe Asthma. *Journal of Allergy and Clinical Immunology*, 126/5 (2010), 926-938.
- Bradding, P.–Feather, I. H.–Wilson, S.–Holgate, S. T.–Howarth, P. H. Cytokine immunoreactivity in seasonal rhinitis: regulation by a topical corticosteroid. *American journal of respiratory and critical care medicine*, 151/6 (1995), 1900-1906.
- Canonica, G. W.–Bousquet, J.–Casale, T.–Lockey, R. F.–Baena-Cagnani, C. E.–Pawankar, R.–Potter, P. C.–Bousquet, P. J.–Cox, L. S.–Durham, S. R.–Nelson, H. S.–Passalacqua, G.–Ryan, D. P.–Brozek, J. L.–Compalati, E.–Dahl, R.–Delgado, L.–van Wijk, R. G.–Gower, R. G.–Ledford, D. K.–Filho, N. R.–Valovirta, E. J.–Yusuf, O. M.–Zuberbier, T.–Akhandia, W.–Almarales, R. C.–Ansotegui, I.–Bonifazi, F.–Ceuppens, J.–Chivato, T.–Dimova, D.–Dumitrascu, D.–Fontana, L.–Katelaris, C. H.–Kaulsay, R.–Kuna, P.–Larenas-Linnemann, D.–Manoussakis, M.–Nekam, K.–Nunes, C.–O'Hehir, R.–Olaguibel, J. M.–Onder, N. B.–Park, J. W.–Priftanji, A.–Puy, R.–Sarmiento, L.–

- Scadding, G.–Schmid-Grendelmeier, P.–Seberova, E.–Sepiashvili, R.–Sole, D.–Togias, A.–Tomino, C.–Toskala, E.–Van Beever, H.–Vieths, S. Sub-lingual immunotherapy: World Allergy Organization Position Paper 2009. *Allergy*, 64 Suppl 91/ (2009), 1-59.
- Choi, G. S.–Park, H. J.–Hur, G. Y.–Choi, S. J.–Shin, S. Y.–Ye, Y. M.–Park, H. S. Vascular endothelial growth factor in allergen-induced nasal inflammation. *Clinical and experimental allergy* 39/5 (2009), 655-661.
- Durham, S. R.–Walker, S. M.–Varga, E. M.–Jacobson, M. R.–O'Brien, F.–Noble, W.–Till, S. J.–Hamid, Q. A.–Nouri-Aria, K. T. Long-term clinical efficacy of grass-pollen immunotherapy. *The New England journal of medicine*, 341/7 (1999), 468-475.
- Durham, S. R.–Ying, S.–Varney, V. A.–Jacobson, M. R.–Sudderick, R. M.–Mackay, I. S.–Kay, A. B.–Hamid, Q. A. Cytokine messenger RNA expression for IL-3, IL-4, IL-5, and granulocyte/macrophage-colony-stimulating factor in the nasal mucosa after local allergen provocation: relationship to tissue eosinophilia. *Journal of immunology*, 148/8 (1992), 2390-2394.
- Eifan, A. O.–Durham, S. R. Pathogenesis of rhinitis. *Clinical and experimental allergy*, 46/9 (2016), 1139-1151.
- Eifan, A. O.–Furukido, K.–Dumitru, A.–Jacobson, M. R.–Schmidt-Weber, C.–Banfield, G.–Durham, S. R.–Nouri-Aria, K. T. Reduced T-bet in addition to enhanced STAT6 and GATA3 expressing T cells contribute to human allergen-induced late responses. *Clinical and experimental allergy*, 42/6 (2012), 891-900.
- Emberi Erőforrások Minisztériuma - Egészségügyért Felelős Államtitkárság; Egészségügyi Szakmai. Egészségügyi szakmai irányelv - Az allergiás rhinitis ellátásáról. (2015), 1-67.
- Ewbank, P. A.–Murray, J.–Sanders, K.–Curran-Everett, D.–Dreskin, S.–Nelson, H. S. A double-blind, placebo-controlled immunotherapy dose-response study with standardized cat extract. *The Journal of allergy and clinical immunology*, 111/1 (2003), 155-161.
- Fernandes, F. R.–Sole, D.–Naspitz, C.–Munoz-Lopez, F. Diagnostic value of nasal provocation testing and rhinomanometry in allergic rhinitis. *Journal of investigational allergology & clinical immunology*, 6/3 (1996), 184-188.
- Garaczi, E.–Boros-Gyevi, M.–Bella, Z.–Csoma, Z.–Kemeny, L.–Koreck, A. Intranasal phototherapy is more effective than fexofenadine hydrochloride in the treatment of seasonal allergic rhinitis: results of a pilot study. *Photochemistry and photobiology*, 87/2 (2011), 474-477.
- Hartgerink-Lutgens, I.–Vermeeren, A.–Vuurman, E.–Kremer, B. Disturbed cognitive functions after nasal provocation in patients with seasonal allergic rhinitis. *Clinical & Experimental Allergy*, 39/4 (2009), 500-508.
- Howarth, P. H.–Bradding, P.–Feather, I.–Wilson, S.–Church, M. K.–Holgate, S. T. Mucosal cytokine expression in allergic rhinitis. *International archives of allergy and immunology*, 107/1-3 (1995), 390-391.
- Kita, H.–Jorgensen, R. K.–Reed, C. E.–Dunnette, S. L.–Swanson, M. C.–Bartemes, K.

- R.-Squillace, D.-Blomgren, J.-Bachman, K.-Gleich, G. J. Mechanism of topical glucocorticoid treatment of hay fever: IL-5 and eosinophil activation during natural allergen exposure are suppressed, but IL-4, IL-6, and IgE antibody production are unaffected. *The Journal of allergy and clinical immunology*, 106/3 (2000), 521-529.
- Knapik, M.-Chavarria, V.-Karnik, A.-Frieri, M. A Preliminary-Study on Interleukin-8 Detection during Grass or Ragweed Nasal Provocation. *Pediatric Asthma Allergy & Immunology*, 9/2 (1995), 63-70.
- Koreck, A. I.-Csoma, Z.-Bodai, L.-Ignacz, F.-Kenderessy, A. S.-Kadocsa, E.-Szabo, G.-Bor, Z.-Erdei, A.-Szony, B.-Homey, B.-Dobozy, A.-Kemeny, L. Rhinophototherapy: a new therapeutic tool for the management of allergic rhinitis. *The Journal of allergy and clinical immunology*, 115/3 (2005), 541-547.
- Kremer, B. Quality of life scales in allergic rhinitis. *Current Opinion in Allergy and Clinical Immunology*, 4/3 (2004), 171-176.
- Kremer, B.-den Hartog, H. M.-Jolles, J. Relationship between allergic rhinitis, disturbed cognitive functions and psychological well-being. *Clinical & Experimental Allergy*, 32/9 (2002), 1310-1315.
- Laforest, L.-Bousquet, J.-Pietri, G.-Sazonov Kocevar, V.-Yin, D.-Pacheco, Y.-Van Ganse, E. Quality of life during pollen season in patients with seasonal allergic rhinitis with or without asthma. *International Archives of Allergy and Immunology*, 136/3 (2005), 281-286.
- Leynaert, B.-Neukirch, C.-Liard, R.-Bousquet, J.-Neukirch, F. Quality of life in allergic rhinitis and asthma. A population-based study of young adults. *American Journal of Respiratory and Critical Care Medicine*, 162/4 Pt 1 (2000), 1391-1396.
- Lichtenstein, L. M.-Norman, P. S.-Connell, J. T. Comparison between skin-sensitizing antibody titers and leukocyte sensitivity measurements as an index of the severity of ragweed hay fever. *The Journal of allergy*, 40/3 (1967), 160-167.
- Meltzer, E. O. Hot Topics in Primary Care: Sublingual Immunotherapy: A Guide for Primary Care. *The Journal of family practice*, 66/4 Suppl (2017), S58-S63.
- Naclerio, R. M.-Adkinson, N. F.-Moylan, B.-Baroody, F. M.-Proud, D.-KageySobotka, A.-Lichtenstein, L. M.-Hamilton, R. Nasal provocation with allergen induces a secondary serum IgE antibody response. *Journal of Allergy and Clinical Immunology*, 100/4 (1997), 505-510.
- Oettgen, H. C.-Geha, R. S. IgE in asthma and atopy: cellular and molecular connections. *The Journal of clinical investigation*, 104/7 (1999), 829-835.
- Otsuka, H.-Dolovich, J.-Befus, A. D.-Telizyn, S.-Bienenstock, J.-Denburg, J. A. Basophilic cell progenitors, nasal metachromatic cells, and peripheral blood basophils in ragweed-allergic patients. *The Journal of allergy and clinical immunology*, 78/2 (1986), 365-371.
- Ottaviano, G.-Scadding, G. K.-Coles, S.-Lund, V. J. Peak nasal inspiratory flow; normal range in adult population. *Rhinology*, 44/1 (2006), 32-35.
- Penagos, M.-Compalati, E.-Tarantini, F.-Baena-Cagnani, R.-Huerta, J.-Passalacqua,

- G.–Canonica, G. W. Efficacy of sublingual immunotherapy in the treatment of allergic rhinitis in pediatric patients 3 to 18 years of age: a meta-analysis of randomized, placebo-controlled, double-blind trials. *Annals of allergy, asthma & immunology*, 97/2 (2006), 141-148.
- Peters-Golden, M.–Gleason, M. M.–Togias, A. Cysteinyl leukotrienes: multi-functional mediators in allergic rhinitis. *Clinical and experimental allergy*, 36/6 (2006), 689-703.
- Rhodes, B. J. Patient dropouts before completion of optimal dose, multiple allergen immunotherapy. *Annals of allergy, asthma & immunology* 82/3 (1999), 281-286.
- Richerson, H. B.–Rajtora, D. W.–Penick, G. D.–Dick, F. R.–Yoo, T. J.–Kammermeyer, J. K.–Anuras, J. S. Cutaneous and nasal allergic responses in ragweed hay fever: lack of clinical and histopathologic correlations with late phase reactions. *The Journal of allergy and clinical immunology*, 64/1 (1979), 67-77.
- Roelandts, R. The history of phototherapy: something new under the sun? *Journal of the American Academy of Dermatology*, 46/6 (2002), 926-930.
- Scadding, G. W.–Calderon, M. A.–Bellido, V.–Koed, G. K.–Nielsen, N. C.–Lund, K.–Togias, A.–Phippard, D.–Turka, L. A.–Hansel, T. T.–Durham, S. R.–Wurtzen, P. A. Optimisation of grass pollen nasal allergen challenge for assessment of clinical and immunological outcomes. *Journal of immunological methods*, 384/1-2 (2012), 25-32.
- Scadding, G. W.–Eifan, A.–Penagos, M.–Dumitru, A.–Switzer, A.–McMahon, O.–Phippard, D.–Togias, A.–Durham, S. R.–Shamji, M. H. Local and systemic effects of cat allergen nasal provocation. *Clinical and experimental allergy*, 45/3 (2015), 613-623.
- Schenkel, E. J.–Skoner, D. P.–Bronsky, E. A.–Miller, S. D.–Pearlman, D. S.–Rooklin, A.–Rosen, J. P.–Ruff, M. E.–Vandewalker, M. L.–Wanderer, A.–Damaraju, C. V.–Nolop, K. B.–Mesarina-Wicki, B. Absence of growth retardation in children with perennial allergic rhinitis after one year of treatment with mometasone furoate aqueous nasal spray. *Pediatrics*, 105/2 (2000), E22.
- Togias, A. G. Systemic immunologic and inflammatory aspects of allergic rhinitis. *The Journal of allergy and clinical immunology*, 106/5 Suppl (2000), S247-250.
- Walsh, G. M. Mechanisms of human eosinophil survival and apoptosis. *Clinical and experimental allergy*, 27/5 (1997), 482-487.
- Warner, J. O.–Kaliner, M. A.–Crisci, C. D.–Del Giacco, S.–Frew, A. J.–Liu, G. H.–Maspero, J.–Moon, H. B.–Nakagawa, T.–Potter, P. C.–Rosenwasser, L. J.–Singh, A. B.–Valovirta, E.–Van Cauwenberge, P.–World Allergy Organization, Specialty–Training, Council. Allergy practice worldwide: a report by the World Allergy Organization Specialty and Training Council. *International archives of allergy and immunology*, 139/2 (2006), 166-174.
- Watson, W. T.–Becker, A. B.–Simons, F. E. Treatment of allergic rhinitis with intranasal corticosteroids in patients with mild asthma: effect on lower airway responsiveness. *The Journal of allergy and clinical immunology*, 91/1 Pt 1 (1993), 97-101.

- Weiner, J. M.–Abramson, M. J.–Puy, R. M. Intranasal corticosteroids versus oral H1 receptor antagonists in allergic rhinitis: systematic review of randomised controlled trials. *British Medical Journal*, 317/7173 (1998), 1624-1629.
- Wilson, D. R.–Lima, M. T.–Durham, S. R. Sublingual immunotherapy for allergic rhinitis: systematic review and meta-analysis. *Allergy*, 60/1 (2005), 4-12.
- Wilson, D. R.–Nouri-Aria, K. T.–Walker, S. M.–Pajno, G. B.–O'Brien, F.–Jacobson, M. R.–Mackay, I. S.–Durham, S. R. Grass pollen immunotherapy: symptomatic improvement correlates with reductions in eosinophils and IL-5 mRNA expression in the nasal mucosa during the pollen season. *The Journal of allergy and clinical immunology*, 107/6 (2001), 971-976.
- Zhu, Z.–Xie, Y.–Guan, W.–Gao, Y.–Xia, S.–Shi, X.–Zheng, J. Correlations of nasal responses to leukotriene D4 and histamine nasal provocation with quality of life in allergic rhinitis. *Asia Pacific allergy*, 6/4 (2016), 245-252.

ABSTRACTS

GYÖRGY BENYIK: JOHN HENRY NEWMAN IS A SAINT

Long-awaited news: Pope Francis announced on July 1 that John John Henry Newman Cardinal will be sanctified during the Autumn Synod on Amazon, October 13 . in the Clement Hall of the Apostolic Palace. This news has long awaited you, and it has finally happened. But what was the antecedent and what makes J. H. Newmann's life special is what this study is about.

GYULA BÍRÓ: THE RISE OF THE INTERNET GENERATION AND...

On the basis of currently available literature, this study emphasizes some factors indicating the rise of the internet generation, and also some factors indicating its – possibly not inevitable – fall. The study draws attention to the daily decisions underlying the use of internet, and intends to reflect on the possibilities of shaping those decisions. By showing the differences between the generations and some of their qualities, instead of looking into the past, it is meant to be the foundation of a more efficient, inter-generational action, based on a shared vision. The study is aimed at helping to understand the internet generation. The assumptions and evaluations concerning the use of internet are not alternative any more; they are becoming coordinative, in the sense that the internet can be a useful helper and a threatening 'techno devil' at the same time. The study highlights this ambiguity, and wishes to help parents, teachers and mental-health professionals in their approach to the young generation, on their way to understanding.

The study shows the development of media and internet use; the creativity factor represented by the members of the internet generation emotionally and intellectually by possessing a different type of knowledge, which requires different teaching methods. It also presents the growing significance of the virtual space, and the inherent clashes in the digital universe.

GÁBOR CZAGÁNY: ROLE OF INDIVIDUAL AND COMMUNAL VALUES FROM BIBLICAL TIMES TO THE PRESENT AGES

In this article we investigate the theoretical and historical aspects of terms 'individual' and 'community'. While in biblical times and in the age of early Christianity the daily life used to be based on the values of 'community', later we can observe an individualist tendency, which is getting stronger and stronger. Throughout the ages of humanism and individualism, this tendency could be clearly followed to the present era of postmodernity. Since subjectivism is one of the most influential phenomena

of our ages, we have to pay a special attention to the roots of it. With the help of this analysis, we can better understand our Christian and Post-Christian culture.

MIKLÓS HALMÁGYI: FASTENGEBRAUCH UND IDENTITÄT

Fasten bedeutet den Gläubigen die Zeit der Reinigung des Leibes und der Seele: die Vorbereitung an das Treffen mit dem Gott. Fastengebrauchen konnten im Mittelalter nicht nur auf Regionen, sondern auch für politische Einheiten charakteristisch sein. Derselbe Fastengebrauch konnte die Bevölkerung eines Landen miteinander verbinden und von anderen unterscheiden.

Die Synode in Ungarn bei Szabolcs im Jahre 1092 – in der Zeit von König Ladislaus – legte auch das Fasten fest. Die Fastenzeit vor den Ostern hat im damaligen Ungarischen Königtum nicht am Aschermittwoch, sondern schon am Montag vor Aschermittwoch angefangen. Die Lateiner, die den Gebrauch der Ungaren nicht folgen wollten, mussten das Land verlassen. Das Gesetz wollte die Untertaten des Königtums wahrscheinlich mit dieser Methode zusammenhalten.

Nach der Chronik des Thietmars von Merseburg (1012–1018) haben die Polen das Fasten am Septuagesima-Sonntag begonnen, also neun Wochen vor den Ostern. Nach Michałowski ist es möglich, dass der Herrscher der Polen die Bevölkerung seines Reiches mit einem Fastenbrauch einig machen wollte.

Geleotto Marcio weilte im 15. Jahrhundert im Hof von König Matthias. Galeotto berichtet über einen ungarischen Fastengebrauch, der ihn ungewöhnlich streng ansah. Dieser Fastengebrauch wurde auf die Ungaren angeblich darum verhängt, da sie einmal die christliche Religion verlassen haben. Der ungarische Fastengebrauch wurde also mit einem ähnlichen Motiv erklärt, wie die lange Fastenzeit der Polen in der Legende des Hl. Adalberts. Nach den ungarischen Chroniken versuchten die Ungaren gegen 1046 und 1060 zu der Glauber ihrer Ahnen zurückzukehren.

Das Fasten hat grundsätzlich keinen politischen, sondern einen religiösen Zweck. Das gemeinsame Fasten konnte unter den voneinander ferne lebenden, aber einen ähnlichen Brauch folgenden Personen eine geistliche Gemeinde schaffen. Neben den Beispielen aus der Bibel kann die Enthaltsamkeit des Eremiten Andreas/Zoerard erwähnt werden. Er lebte in der Zeit von König Stephan, und folgte den Fastengebrauch von Abt Sosimas, der im 6. Jahrhundert im Nahen Osten lebte.

ANTAL HÁMORI: THE ABORTION AND EUTHANASIA TRENDS

The paper discusses the issues of the abortion and euthanasia. The reader may get an inside view of the Hungarian and foreign abortion regulations and world of pro-choice–pro-life arguments. The author opposes the pro-life opinion to the feminist pro-abortion viewpoint. When expounding the euthanasia regulations and -practices, the issues coming into question have reference to end-of life decisions, the legal relationships of autonomy and life protection, various definitions of the „passive eu-

thanasia” and the issue of the „contribution to suicide”. The essay also touches upon the canonical assessment of the „euthanasia”. In the last part – raising the issue of the „foetal euthanasia” as well – the demographic effects of the foetal losses are also discussed, with especial focus on the situation in Hungary.

ENDRE ÁDÁM HAMVAS: STEPHAN BÁTHORI
AS THE IDEAL KING – SOME REMARKS ABOUT AN ORATIO
FUNEBRIS FROM THE 16TH CENTURY

In the year 1588, in Krakow a little book appeared that contained an oratio funebris in honour of the king Stephan Báthory. The oration was held and written by the Italian Franciscan monk, Hannibal Rosseli, who lived and work in the Bearnardinum at Krakow. My paper contains the Hungarian translation of the text and a study of it. In this paper I make an exposition about the aims and the significance of Roselli’s opus magnum, *Pymander* and some interesting and important events of his life. In the context of the historical circumstances I analyse his oratio.

According to my observations, Rosseli’s text is following the classical patterns of ancient panegyrics and serves not only as an honorary speech, but contains also the description of the main regal virtues. One of the author’s relevant sources was the funeral oration held by St. Ambrose in honour of Roman Emperor, Theodosius.

My main conclusion is that Rosseli was an erudite scholar who knew the Classical rhetorical commonplaces very well, and follows his examples with his elegant style. With his sermon Rosseli also joins to Báthory’s own political messages, who consciously showed himself as an erudite king, who can serve trustworthily his nation according to the rules and commands of God.

GÁBOR HORVÁTH: THE CONCEPTION OF HISTORY OF THE
MAGISTERS OF THE SAINT-VICTOR SCHOOL OF PARIS IN THE
SECOND HALF OF THE 12TH CENTURY

The morality of the 12th century is illustrated by Hugh of Saint Victor (†1141) theologian from Paris, alter Augustinus, a mystical writer. He considers history as development in learning the mystery of Christ, who is the sacrament of the invisible reality. He divided history into three eras – called *tempus* –, kingdoms, and almost exactly the same way as St. Augustinus, six *aetas* in his main work, *De sacramentis christiana fidei*: 1. of the natural law from creation, from Adam till Moses, 2. of the written law from Moses till Christ and 3. the kingdom of grace from Christ till the end of the world. The central event is Incarnation, Christ’s coming to the Earth. Consequently, everything on Earth refers to Heavenly reality, so we live in an allegorical universe. According to Hugh history is like a building, in which historical meaning is the foundation, allegory is the structure, and tropology is the colouring. The clue of reading is the sentence from the letter to the Corinthians: He has made us competent as

ministers of a new covenant—not of the letter but of the Spirit; for the letter kills, but the Spirit gives life. (2Cor 3,6) Hugh, the Augustinian canon had three students and followers, Petrus Lombardus, Petrus Comestor having the principle „historia fundamentum est”, Stephen Langton, the latter archbishop of Canterbury, a schoolmate of Pope Innocent III.

The school of Saint-Victor Abbey was the place to open the way to a new approach of the Bible to make it the object of study and teaching, in other words, the Bible became part of preaching and theological education. The Holy Scripture is considered to be *P dictus magister's* primary source as well. Though among others, Ede Mészáros presented the relationship of the Vulgate and *Gesta* in detail, the researchers' attention rather focussed on the other sources! We might assume that it was not the king's chronicler, who invented and used this method on his own, it had probably something to do with his studies abroad. There are several signs supporting the hypothesis that *P dictus magister* had studied in Paris, perhaps in the Saint Victor school of the Augustinian canons. Thus history, as it was thought in the 12th century, began with creation, its pivot was Incarnation, the birth of Christ, the end is Parousia, the second coming of Christ. In medieval mentality *res gestae* are still *gesta Dei*, that means that theologians hold the clue of the comprehension of history! *P dictus magister*, who is a theologian regarding his title and his obvious biblical knowledge, writes in his book's prologus: Following the example of numerous chroniclers, trusting in God's helping grace, I thought it is better not to forget about these events until the last generation of descendants. Until the last generation, that is the second coming of Christ, Parousia.

TAMÁS KOVÁCS: EXCERPTS ON THE EMERGENCE OF TAXATION

Magyarországon Taxation as such is in very close relationship with the different fields of polity, therefore they should be examined together. Most of the times you can say that the history of taxation and the history of a certain state are just about the same age, they are developing together. This is the case with Hungary also. While lots of groups of nomadic people just disappeared during the centuries around the year 1000, this is when the Hungarian statehood was established. And all this happened due to the fact that a strong legal and administrative system was formed by the kings of Hungary resulting in collecting sufficient state revenues. It is very important to realize that when talking about taxes and taxation we must not miss out talking about tax avoidance, as well (since they are also the same age). In this article you can get information on how some of the main kings and dynasties being in power between the X-XIV. century created the tax related laws, also on how the people tried to realize tax evasion.

KUMINETZ GÉZA: MEGFONTOLÁSOK A VILÁGNÉZET(EK)RŐL – KÜLÖNÖS TEKINTETTEL HALASY-NAGY JÓZSEF FELFOGÁSÁRA

Az igaz világnézet (vallás), vagyis a felelősen kialakított végső állásfoglalás ki-munkálása, mint a személyi érettséget és pozitív identitást eredményező folyamat elsőrendű feladata egyénnek és társadalomnak egyaránt.

Az én, vagyis a szubjektum a világnézeti állásfoglalás tulajdonképpen megalkotó-ja, tehát övé a vezérszerep, éspedig azért, mert csak az énünket tudjuk közvetlenül átélni, önmagunkról van közvetlen tapasztalatunk. A világnézet alkotása tulajdon-képp akkor jó, ha az én helyesen jelöli ki önmagához, az embertárshoz, a világhoz és az istenséghez való viszonyát.

A történelem során a három totalitás, vagyis az én, a világ és az isteneszme különböző hangsúlyt kapott, vagyis mindig más volt az én érdeklődésének közép-pontjában. Előbb a világ, majd az Isten és végül az én volt (és van ma is) a közép-pontban. Egyfajta torzulását hozza a világnézetnek az, ha bármelyik oldala túl nagy hangsúlyt kap. Úgy tűnik, hogy ma (illetve Krisztus óta) már elvileg és gyakorlatilag is eljutottunk oda, hogy egyszerre vegyük komolyan mindhármat. Ám a titokzatos vezér mindig a választott, hitt isteneszme marad. Végül is ez a minden oldalról kiegyensúlyozott világnézet hozhatja el az emberiség számára az új, békés korszakot. Ám ehhez az kell, hogy az embereket meghódítsa ez a – nevezzük így – szupervilágnézet, s ők is meghódoljanak neki.

Halasy-Nagy József kimutatta, hogy a keresztény vallás az, amely minden oldalról tartalmazza az ember önmagához, embertársaihoz, a világhoz és az abszolútumhoz való helyes, arányos viszonyát. Eszerint az én, vagyis az ember a teremtett világnak kitüntetett lény, akit ezért egyfajta sajátos méltóság illet meg (A teremtés koronája). Ez a világot nem ellenségként, hanem nagyobb testvérként kezeli, amit nem meg-változtatni, hanem művelnie kell. Embertársait pedig magával egyméltóságúnak (de nem egyenlőnek!) tudja, s szintén testvéri módon bánik velük. Az abszolútum vonatkozásában Isten a kozmosz igazi gazdája (ura), tehát a lehető legnagyobb, akit ezért a legnagyobb tisztelet, vagyis imádat illet. Ez az Isten a teremtést saját művének tekinti, tehát úgy bánik vele, mint a gondos szülő a gyermekeivel. E felfogásban az embernek hivatása van, munkálkodnia kell egyrészt a teremtés megőrzésén, gazdagításán, más-részt önmagát is főleg erkölcsi értelemben kell tökéletesítenie.

ATTILA THORDAY: THE REVIVAL OF CHARISMA IN TODAY'S CHURCH

The tensions between institution and charisma can clearly be followed up to centu-ries of Christianity. Structuring and becoming an institution creates security, which is an important factor in the realization of the Church's original purpose, the passing of faith. By examining the relationship between the structure of the Church and the charisma of Christ, the author seeks to find out how the original charisma entrusted to us and the present Church structure relate to each other, and to what extent does

this serve the transmission of the gospel? What is the relationship between the Church that is transforming its institutions today, to a greater or lesser extent following the changes in society, and the original charisma entrusted to it by Christ? How can we improve and worsen the relationship between the two, and how does this influence the transmission of faith? The author of the study demonstrates that, despite the institutional nature of the Church of Christ, it must always be charismatic. However, the credibility of the Church depends on the dialogue between charisma and structure. Thus, both must be present in the Church and neither can displace the other. The structure must serve charisma, and the only viable way to do that is to communicate continuously between the two.

MARGARÉTA TOKODI, ÁGNES KIRICSI, GABRIELLA JAKAB,
EDIT KADOCZA, ANDOR MOLNÁR H., LÁSZLÓ ROVÓ,
LAJOS KEMÉNY, ZSOLT BELLA: RANDOMIZED, PROSPECTIVE,
DOUBLE-BLIND EXAMINATION TO DETERMINE THE EFFICIENCY
OF THE "RHINOLIGHT" PHOTOTHERAPY DEVICE WITH NASAL
PROVOCATION TEST

Introduction

Allergy is an endemic disease and has a considerable impact on the quality of life. We were investigated the effect of phototherapy on the symptoms of single-, high-dose, sudden and intense nasal reactions in ragweed allergic patients. For this purpose, patients with intranasal Rhinolight phototherapy (RL) and untreated allergic patients were compared.

Methods

In the study, 24 patients participated with allergy rhinitis caused by ragweed, of which 12 received intranasal phototherapy (Rhinolight phototherapy: mUV/VIS RL group), while the 12 patients in the control group was administered placebo. Respiratory (acoustic rhinometry - AR, nasal inspiratory peak flow - NIPF), total nasal symptom score (TNS) and the total symptom score (TSS) were assessed before and after allergen exposure. Participants in both groups were provoked (special nasal provocation - SNP) nasally with 30 IR/mL ragweed allergen in each nostril. This was followed by re-assessment of the above functions.

Results

Patients with intranasal RL phototherapy and untreated allergic patients were compared. Based on our results there was no difference between the two groups in the initial parameters. After SNP, significant symptomatic worsening was observed in both groups compared to the basic measurements (M0). SNP induced nasal congestion, sneezing, rhinorrhea, itching nose (TNS), and itching throat, itchy, watery eyes and coughing (TSS). The volume of nasal cavity and the parameters' of nasal airflow significantly reduced to measuring 10 minutes (NP-M10) and measured 30

minutes (NP-M30) after SNP, then in the eight-hour period's measurement after SNP, the symptoms gradually retracted. After the second provocation (visit 2 - V2), similar results were obtained.

Conclusions

The Rhinolight phototherapy did not produce significant effects on symptoms caused by a single-, high-dose allergen on the non-inflamed nasal mucosa. So far, (mUV/VIS) light therapy has not yet been used for prevention, only for therapeutic purposes. Based on the results of our research, the use of phototherapy does not encourage the use as prophylaxis. Additional quantitative studies are required to determine the therapeutic threshold.